

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

โครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ร่วมกับ
ธนาคารนครหลวงไทย จำกัด
จัดพิมพ์ในวโรกาสที่
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
ทรงมีพระชนมายุครบ 84 พรรษา
21 ตุลาคม 2527

โครงการค้นคว้าและเรียบเรียงหนังสือเรื่อง “สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี”
โครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หัวหน้าโครงการ	ศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญศรี ตึก ราชบัณฑิต ศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ ผู้อำนวยการโครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาฯ
คณะผู้ค้นคว้าและเรียบเรียง	นางสาวสุมาลี บำรุงสุข อาจารย์ประจำสาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช นางสาวสุกัญญา บำรุงสุข อาจารย์ประจำสาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นางสาวศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล อาจารย์ประจำสาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช
ผู้ช่วยค้นคว้า	นางสาวกรรภิรมย์ สุวรรณานนท์ วิทยากรประจำสำนักราชเลขาธิการ
ถ่ายภาพและบูรณะภาพ	รองศาสตราจารย์ศักดิ์ดา ศิริพันธุ์ หัวหน้าภาควิชาวิทยาศาสตร์ทางภาพถ่าย ฯ ผู้ช่วยศาสตราจารย์พรทวี พึ่งวิเศษ นิสิตภาควิชาวิทยาศาสตร์ทางภาพถ่ายและเทคโนโลยี ทางการพิมพ์ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาฯ
ปกและรูปเล่ม	นายพงษ์ศักดิ์ ภู่อารีย์ , นายอรุณ วัชรสวัสดิ์
ดำเนินการจัดพิมพ์	นางสาววิมลพรรณ ปิตรวิชัย
เรียงพิมพ์	บริษัทธนธวัช จำกัด
พิสูจน์อักษร	นางสาวชุติมา สุดสิทธิ์

อนึ่งในการเรียบเรียงครั้งนี้ เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ต้องการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีต่อสาธารณชน คณะผู้เขียนจึงใช้วิธีการนำเสนอเนื้อหาแบบสารคดีถึงวิชาการ และทำเชิงอรรถไว้ในตอนท้ายของแต่ละบทเพื่ออธิบายความเพิ่มเติมและบอกแหล่งที่มาของข้อมูลไว้โดยเฉพาะสำหรับผู้สนใจเป็นพิเศษ

งานเขียนนี้แบ่งเป็น 4 ภาค ตามช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ ๆ ในพระชนม์ชีพของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี *ภาคที่ 1* เป็นสมัยทรงพระเยาว์ คณะผู้เขียนไม่สามารถหาหลักฐานข้อมูลจาก แหล่งต่าง ๆ ได้มากนัก ข้อมูลส่วนใหญ่มาจากงานพระนิพนธ์ *แม่เล่าให้ฟัง* ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ซึ่งทรงเรียบเรียงพระราชประวัติของสมเด็จพระบรมราชชนนีระหว่างพ.ศ. 2443-2481 *ภาคที่ 2* เป็นสมัยที่ทรงศึกษาต่อในสหรัฐอเมริกาและทรงอภิเษกสมรสแล้ว มีเอกสารที่ผู้อื่นเขียนไว้เกี่ยวข้องกับพระราชประวัติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีอยู่บ้าง แต่เมื่อมีข้อขัดแย้งเกี่ยวกับเหตุการณ์และศักราชในช่วงเวลานั้น ส่วนใหญ่ คณะผู้เขียนจะยึดถือข้อมูลจากงานพระนิพนธ์ *แม่เล่าให้ฟัง* เป็นหลักเสมอ เนื่องจากผู้ทรงพระนิพนธ์ได้ทรงฟังเรื่องราวจากสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ โดยตรง *ภาคที่ 3* เป็นเรื่องราวเมื่อครั้งทรงเป็นสมเด็จพระราชชนนีแล้ว ตั้งแต่ พ.ศ. 2477-2506 จึงมีหลักฐานของทางราชการที่เกี่ยวข้องกับพระองค์อยู่ค่อนข้างมาก *ภาคที่ 4* เป็นเหตุการณ์ร่วมสมัย บรรยายถึงพระราชกรณียกิจที่ทรงมีต่อประชาชน สามารถใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และการสังเกตการณ์เพิ่มเติมจากหลักฐานข้อเขียนได้

อนึ่ง ยศและตำแหน่งของบุคคลต่าง ๆ ที่กล่าวถึงในงานเขียนนี้ คณะผู้เขียนจะยึดถือยศและตำแหน่ง ที่บุคคลนั้นดำรงอยู่ในช่วงเวลาที่กำลังบรรยายถึง ตัวอย่างเช่น เมื่อกล่าวถึงพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ก่อน พ.ศ. 2481 จะใช้ว่า พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ภายหลัง พ.ศ. 2481 จะใช้ว่า พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา เนื่องจากทรงได้รับสถาปนาพระยศสูงขึ้นแล้ว แต่สำหรับองค์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี มีบางตอนคณะผู้เขียนใช้ว่า “พระราชชนนี” แต่ส่วนใหญ่แล้วจะใช้เป็นพิเศษว่า สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี หรือ สมเด็จพระบรมราชชนนี

ส่วนการใช้ราชาศัพท์ คณะผู้เขียน ยึดถือหนังสือ *คู่มือการใช้ราชาศัพท์* ของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2522 เป็นหลัก

คณะผู้เขียนหวังว่า หนังสือเล่มนี้ คงจะให้ความรู้ และให้ภาพเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจ และพระราชจริยวัตรในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีแก่ผู้อ่านได้พอสมควร หากมีความผิดพลาดหรือขาดตกบกพร่องประการใดในหนังสือเล่มนี้ คณะผู้เขียนขอรับผิดชอบ และพร้อมที่จะพิจารณาคำท้วงติงจากผู้อ่านเพื่อแก้ไขให้ถูกต้องสมบูรณ์ต่อไป

สุมาลี บำรุงสุข
สุกัญญา บำรุงสุข
ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล

สำนึกในพระกรุณาธิคุณ

ในการค้นคว้าและเรียบเรียงเรื่อง สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ได้ทรงพระกรุณาให้คณะผู้ค้นคว้าและเรียบเรียงเข้าเฝ้ากราบทูลสัมภาษณ์ พระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ และพระราชจริยาวัตร ในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี อีกทั้งทรงพระกรุณาสละเวลาทรงอ่านต้นฉบับบางบทและประทานพระวิจารณ์ที่มีคุณค่ายิ่งหลายประการ

นอกจากนั้น ทรงพระกรุณาประทานพระอนุญาตให้โครงการฯ อัญเชิญพระฉายาลักษณ์ ในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีที่ตีพิมพ์ในงานพระนิพนธ์เรื่อง “แม่เล่าให้ฟัง” มาประกอบ ในหนังสือเรื่อง “สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี”

ข้าพระพุทธเจ้า ศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญศรี ดุก ผู้อำนวยการโครงการไทยศึกษา ในนามของ หัวหน้าโครงการฯ และคณะผู้ค้นคว้าเรียบเรียง รู้สึกสำนึกและซาบซึ้งในพระกรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น

ข้าพระพุทธเจ้า

ศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญศรี ดุก

ผู้อำนวยการ โครงการไทยศึกษา

ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กิติกรรมประกาศ

โครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ขอกราบขอบพระทัยและขอบพระคุณ หม่อมเจ้าหญิงลูอิสาน์ ดิศกุล และหม่อมราชวงศ์ดิศนัดดา ดิศกุล ราชเลขานุการในพระองค์ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่ได้ให้ความเอื้อเฟื้อและความช่วยเหลือในทางค้ำคว้า และเรียบเรียงหนังสือนี้ดำเนินไปได้ด้วยดี

ขอขอบพระคุณผู้ประสานงานจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐบาล และภาคเอกชนอันประกอบด้วย พล.ต.ต.สมควร หริกุล ผู้ช่วยศาสตราจารย์คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา คุณจรลธาดา กรรณสูต คุณชไมพร แสงกระจ่าง คุณณรงค์ โพธิ์ไพโรจน์ คุณดรุณี พูลทรัพย์ คุณผกาพรรณ มีเจริญ คุณเล็ก สฤษชสมบัติ คุณนงคราญ ทัดตานนท์ คุณวรกมลและคุณเทพิน ตันตรานนท์ คุณวิบูลย์ และคุณราณี ศรีวัฒน์สุวรรณ คุณจ้อย จิตติเดชาวัชร์ และคุณศรีสุรางค์ ศรีสุกรี ท่านเหล่านี้ได้กรุณาให้ความช่วยเหลือในด้านการเข้าค้ำคว้าเอกสารข้อมูล การติดต่อเข้าสัมภาษณ์ และการช่วยจัดหาที่พักแก่คณะผู้ค้ำคว้าและเรียบเรียงในการออกปฏิบัติงานภาคสนาม

หลังจากคณะผู้เขียนเรียบเรียงต้นฉบับเสร็จแล้ว คณะผู้ทรงคุณวุฒิได้กรุณาสละเวลาอ่านต้นฉบับและให้ข้อวิจารณ์ ข้อคิดเห็นและข้อท้วงติงที่มีค่าอย่างมาก อีกทั้งยังได้ช่วยขัดเกลาสำนวนภาษาในบางตอนด้วย โครงการไทยศึกษาขอขอบพระคุณศาสตราจารย์วิลาสวงศ์ พงศะบุตร ศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หม่อมหลวงปิลันธน์ มาลากุล อดีตรองอธิบดีกรมชลประทาน คุณขวัญแก้ว วัชโรทัย ที่ปรึกษาฝ่ายกิจการพิเศษ สำนักพระราชวัง คุณแก้วขวัญ วัชโรทัย รองเลขาธิการสำนักพระราชวัง และขออภัยการกราบขอบพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

ในการจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ โครงการไทยศึกษาได้รับความเอื้อเฟื้อเรื่องพระฉายาลักษณ์ และภาพประกอบจากส่วนช่างภาพส่วนพระองค์ สำนักพระราชวัง โครงการชลประทานห้วยหลวง จังหวัดอุดรธานี โรงพยาบาลประสาท พญาไท หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ พ.อ.ปานจิตต์ พลกล้า พ.ท.ประถม และคุณหญิงอิศรา บุณศิริ คุณหญิงบุญเรือน ชุนหะวัฒน์ และคุณขวัญแก้ว วัชโรทัย

ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราชที่อนุญาตให้นางสาวสุมาลี บำรุงสุข และนางสาวศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล ข้าราชการในสังกัดของมหาวิทยาลัยมาช่วยค้ำคว้าและเรียบเรียงหนังสือเล่มนี้

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่งานเก็บ และห้องสมุด กองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เจ้าหน้าที่กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สถาบัน

วิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร และห้องสมุดคณะแพทยศาสตร์ ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล ที่ได้อำนวยความสะดวกในการเข้าค้นหาเอกสารและข้อมูลประกอบการศึกษาเรียบเรียง ขอขอบคุณคุณวีระ พิมพา ที่ได้ช่วยพิมพ์ต้นฉบับให้อย่างเรียบร้อย และขอขอบคุณน้ำใจไมตรีที่ได้รับจากเจ้าหน้าที่โครงการไทยศึกษาทุกท่าน

นอกจากนี้โครงการไทยศึกษา ขอขอบพระคุณผู้ที่ให้สัมภาษณ์ทุกท่านดังปรากฏรายชื่อในท้ายหนังสือเล่มนี้ ที่ได้กรุณาให้สัมภาษณ์และให้ข้อมูลอันมีค่ามีประโยชน์ยิ่งต่อการเรียบเรียง ซึ่งถ้าปราศจากความร่วมมือ และความช่วยเหลือของท่านเหล่านั้นงานเขียนนี้จะมีโอกาสสำเร็จลงได้

ศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญศรี ด้ก

ผู้อำนวยการโครงการไทยศึกษา

ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในนามของหัวหน้าโครงการฯ และคณะผู้ค้นคว้าเรียบเรียง

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	5
อารัมภบท	7
พระมหากษัตริย์คุณรำลึก	9
สำนักในพระกษัตริย์คุณ	10
กติกกรรมประกาศ	11
บทที่ _____	
ภาคที่ 1	
1 ครอบครัวย่างทอง	15
2 ข้าหลวงทูตหม่อมหญิง	21
3 นักเรียนพยาบาล	27
ภาคที่ 2	
4 สหรัฐอเมริกา	41
5 "ทูตกระหม่อมฯ ที่เคารพริก"	47
6 หมั้นและแต่งงาน	57
7 หม่อมสังวาลย์ มหิดล ณ อยุธยา	67
8 ชีวิตที่วังสระปทุม	81
ภาคที่ 3	
9 การสืบราชสมบัติ	91
10 อภิบาลยุวกษัตริย์	113
11 เสด็จนิวัติพระนครครั้งแรก	129
12 ระหว่างสงคราม	151
13 เสด็จนิวัติพระนครครั้งที่สอง	171
14 โลซานน์-กรุงเทพฯ	193
ภาคที่ 4	
15 ประพาสหัวเมือง	207
16 พอ.สว.	227
17 เสด็จเยี่ยมราษฎร	247
18 สมเด็จย่ากับประชาชน	265
19 19 อาวองโปสต์	295
20 พระราชดำริและพระราชอัธยาศัย	317
บรรณานุกรม	337
ภาคผนวก	348

บทที่ 1

ครอบครัวช่างทอง

กว่าร้อยปีมาแล้ว ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทางฟากตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา แถบคลองสาน มีคหบดีผู้หนึ่ง ชื่อ ชุ่ม ตั้งนิเวศสถานอยู่ใกล้วัดอนงคาราม คหบดีท่านนี้สืบเชื้อสายมาจากผู้ดีเก่า แถวตึกขาว ธนบุรี¹ ตึกขาวนี้เป็นย่านการค้าริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ใกล้กับตลาดสมเด็จพระเจ้าตากสิน (เจ้าพระยาองค์น้อย) มีโรงเก็บสินค้าใหญ่โต เป็นแหล่งซื้อขายผ้าถุงผ้าไหมและของใช้ที่ทำในเมืองแขกและเมืองฝรั่ง นับเป็นย่านการค้าสำคัญอันดับสองรองจากย่านสำเพ็งที่เป็นตลาดขายสินค้าที่มาจากประเทศจีน² รัตนารักษ์ ไกรฤกษ์ ยูนิพันธ์เขียนไว้ว่า คหบดี ชุ่ม และ นางใย ภรรยา มีบุตรธิดาด้วยกันหลายคน บุตรชายคนหนึ่ง ชื่อ ชู ได้สมรสกับ คำ³ สามีภริยาคู่นี้ได้ให้กำเนิดบุตรผู้หนึ่งซึ่งต่อมาได้รับสถาปนาเป็น สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระนามเดิมว่า สังวาลย์ ทรงพระราชสมภพที่เมืองนนทบุรี เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2443 ปีชวด ตรงกับ ค.ศ. 1900 นับเป็นที่ 3 ในพระชนกษุและพระชนนีคำ ทรงมีพระภคินีและพระเชษฐาร่วมพระอุทร 2 คน หากทว่าถึงแก่กรรมเสียตั้งแต่ยังเล็ก คงเหลือแต่คุณธมยา พระอนุชาคนเดียวที่มีชีวิตอยู่จนโต *คุณธมยา* อ่อนกว่าสมเด็จพระบรมราชชนนี 2 ปี

แต่เดิมก็มีคำเล่าลือว่า สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงสืบเชื้อสายมาจากชาวจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองไทย ต่อมาภายหลังเมื่อสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงพระนิพนธ์หนังสือพระราชประวัติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เรื่อง “แม่เล่าให้ฟัง” ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2523 และทรงเขียนผังพระญาติทางพระชนกษุและพระชนนีคำไว้ในหนังสืออย่างชัดเจนแล้ว จึงทำให้เป็นที่ทราบแน่ชัดว่า คำเล่าลือดังกล่าวนั้นหาเป็นความจริงไม่ อันมูลเหตุของคำเล่าลือนี้ อาจจะเป็นด้วย ท่านจาด น้องสาวร่วมบิดามารดาของพระชนกษุ สมรสกับคนจีนผู้หนึ่ง ชื่อ เฝิง ซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงศรีสโมสรมหาอำมาตย์หลายจังหวัด⁴ และตามสามีไปอยู่ประเทศจีนหลายปีจนพุดไทยไม่ชัด⁵ เรื่องนี้จึงอาจทำให้หลายคนหลงเข้าใจผิดไปว่า พระชนกษุมีเชื้อสายจีนด้วย

พระชนกษุและพระชนนีคำ จะพำนักอยู่ที่เมืองนนทบุรีนานเท่าใดไม่ปรากฏ แต่เมื่อสมเด็จพระศรี-

นครินทร์ฯ ทรงจำความได้นั้น ครอบครัวยุคของพระองค์ได้ย้ายมาอยู่ที่ธนบุรีแล้ว ที่ชอยซึ่งปัจจุบันเป็นชอยวัด
อนงค์ “บ้าน” นี้อยู่ไม่ห่างจากบ้านเดิมของพระชนกชูเท่าใดนัก

บริเวณวัดอนงคาราม เป็นแหล่งชุมชนเก่าแก่มากมาตั้งแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์^๑ จากแผนที่
กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2437^๗ เห็นได้ชัดว่า บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ไปจนถึงคลองสาน วัดอนงคารามมี
บ้านเรือนอยู่หนาแน่น บริเวณนี้เป็นย่านที่อยู่ของขุนนางตระกูลหนึ่งที่สำคัญยิ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
ตอนต้น คือ ตระกูลบุณนาค วัดใหญ่ ๆ ในบริเวณนี้ เช่น วัดพิชัยญาติการาม วัดประยูรวงศาวาส รวมทั้งวัด
อนงคาราม ล้วนเป็นวัดที่คนในตระกูลบุณนาคสร้างหรือบูรณะทั้งสิ้น^๘ นอกจากนี้จะเป็นที่จดจำในฐานะเป็น
ถิ่นที่อยู่ของขุนนางสำคัญแล้ว บัดนี้บริเวณดังกล่าวยังมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากเป็นที่ซึ่ง
สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเคยพำนักอาศัย และเจริญพระชนม์ชีพอยู่ระยะหนึ่ง

ก่อนนี้พระราชประวัติสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงบรรยายพระชนนีในช่วงที่ยังทรงพระเยาว์นั้นเป็นเรื่องที่
ไม่ทราบกันทั่วไป อย่างไรก็ตามด้วยพระวิริยะอุตสาหะของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิ-
วัฒนา ที่ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือ “แม่เล่าให้ฟัง” จากความทรงจำของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ที่ทรงเล่า
พระราชทาน ทำให้ได้ทราบเรื่องราวเกี่ยวกับพระราชประวัติในช่วงเวลานั้นเป็นอย่างดี

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงบรรยายลักษณะ “บ้าน” ที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ
ทรงอยู่กับพระชนกพระชนนี ไว้อย่างละเอียด ดังนี้

“บ้าน” นั้นเหมือนห้องแถวชั้นเดียว แต่มีหลายห้อง แทนที่จะเป็นห้อง
เดียว “บ้าน” จะเป็นส่วนหนึ่งของอาคารซึ่งก่อด้วยอิฐ หลังคาเป็นกระ-
เบื้องและประกอบด้วยหลายชุด ด้านหนึ่งของ “บ้าน” มี 4-5 ชุด
ซึ่งมีคนอยู่ อีกด้านหนึ่งพังไปแล้วและร้าง “บ้าน” ที่อยู่นั้นเก่าพอใช้
และอยู่ในสภาพไม่ดีเพราะไม่มีการซ่อมแซมเลย บ้านนั้นเป็นบ้าน
เช่า แต่เช่าเพียงกำแพงผนังและหลังคา ทุกสิ่งทุกอย่าง ที่เป็นไม้
เช่น พื้นนั้น ผู้เช่านำมาเอง

“บ้าน” อยู่ระหว่างบ้านพ่อชูและวัดอนงคาราม เดินสัก 5
นาทีก็ถึงวัด และ 10 นาทีก็ถึงบ้านเก่าของพ่อชู ข้างหน้าบ้านมี
ระเบียง พื้นเป็นไม้ปิดข้าง ๆ และมีหลังคามุงจาก ส่วนนอกก่อนถึงถนน
เป็นอิฐ แล้วจึงเป็นถนน เมื่อเข้าไปในบ้านแล้วจะมีห้องโถง ๆ ด้านขวา
มียกพื้นซึ่งเป็นทั้งห้องพระและห้องประกอบบาศีพของพ่อแม่.....
ถัดไปมีห้องซึ่งเป็นห้องนอน และข้างหลังจะมีห้องครัวยาวตลอด
ซึ่งกั้นด้วยกำแพง หลังกำแพงนี้มีที่โถง ๆ ซึ่งจะไปถึงได้ถ้าอ้อม
ไป เพราะทางครัวไม่มีประตูออก ในบ้านไม่มีห้องน้ำ การอาบน้ำอาบ
กันที่หน้าบ้าน ตุ่มน้ำตั้งอยู่ที่ระเบียง หรือไปอาบที่คลองสมเด็จพระ
เจ้าพระยา.....

สำหรับส่วนนั้นก็ไม่มีในบ้าน ต้องไปที่ตีกร้าง ซึ่งอยู่ถัดบ้าน
ไป หรือที่ห้องน้ำสาธารณะ ซึ่งเป็นกระต๊อบไม้บนคลองและนับว่า
เป็นห้องน้ำที่สะอาดไม่มีกลิ่น⁹

ตึกแถวหลังนี้ใช้เป็นทั้งที่อยู่อาศัยและเป็นที่ทำมาหากิน ห้องแถวห้องติดกับ “บ้าน” สมเด็จพระศรี-
นครินทร์ฯเป็นที่คนจีนอยู่ ไม่มีข้อมูลว่าใช้เป็นทำงานหรือค้าขายอย่างหนึ่งอย่างใด แต่ห้องถัดไปเป็น
ร้านขายบุหรี่ปริ และให้เช่าหนังสือ ต่อจากนั้นเป็นร้านคนจีน ขายน้ำหวาน จันอับ พักหวาน และมีการ
แทงหวยด้วย¹⁰

ที่ “บ้าน” ห้องแถวชั้นเดียวนี้อยู่ด้วยกันหลายคน นอกจากพระชนกพระชนนีและครอบครัว
แล้ว ยังมีญาติทางพระชนนีอาศัยอยู่ด้วยอีก 3 คน คือ “ยายผา” มารดาของพระชนนี “ลุงดี” และ “ป้า
ช่วย” พี่ชายและพี่สาวของพระชนนีคำ แต่ “ลุงดี” ถึงแก่กรรมก่อนที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯจะทรงจำความ
ได้

พระชนกพระชนนีประกอบอาชีพเป็นช่างทอง และทำงานอยู่ที่บ้าน โดยมีพระชนนีคำ และท่านช่วยเป็นผู้-
ช่วย สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงจำได้ว่า ในห้องที่มียกพื้นและตั้งพระพุทธรูป มีเตากลม ๆ อยู่เตา
หนึ่ง เป็นเตาด่าน มีลูกติดอยู่สำหรับเป่าให้ถ่านร้อน ตรงกลางมีเบ้าเบ้าหนึ่งสำหรับใส่ทอง แต่ทรงจำไม่ได้
ว่าทรงเคยเห็นพระชนกพระชนนีใช้ อย่างไรก็ดีสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีแหวนทองคำฝังเพชรเล็ก ๆ
วงหนึ่ง ซึ่งเป็นผลงานของพระชนกพระชนนี และทรงเก็บรักษาไว้จนพระราชทานให้พระราชธิดา¹¹

ถึงแม้ว่าบ้านเดิมพระชนกพระชนนีอยู่ใกล้ ๆ แต่ก็ไม่มีการไปมาหาสู่กันระหว่างครอบครัวพระชนกพระชนนีและ
ครอบครัวพระชนนีคำ เหตุที่ไม่ถูกต้องกันนั้น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงพระนิพนธ์ไว้
ว่า “คงเป็นเพราะครอบครัวของพ่อชู้ฐานะดีกว่า และอาจเป็นเหตุที่ไม่พอใจกัน เมื่อพ่อชู้มาแต่งงานกับ
แม่คำ”¹²

เมื่อพระชนกพระชนนีถึงแก่กรรมนั้น สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ยังทรงเล็กมาก นับแต่นั้นมาพระองค์และ
พระอนุชาก็อยู่ในความดูแลของพระชนนีคำและท่านช่วย นาน ๆ ที่ท่านช่วยก็ให้สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ
เดินไปหาพระญาติที่บ้านพระชนกพระชนนี แต่ประทับอยู่ไม่นานนัก ก็ทรงลากลับ ทรงจำได้ว่า “ไม่ชอบ
ไป เพราะน่าเบื่อ แต่ป้าช่วยก็บังคับให้ไปเสมอ”¹³

เมื่อเล็ก ๆ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงชอบเล่นกับเด็กอื่น ๆ เช่น เล่นหยอดหลุม วิ่งเอาเถิด หรือ
ซ่อนหา พออ่านหนังสือออกแล้ว มักจะเสด็จไปอยู่บ้าน “ป้าสมบุญ” บ่อย ๆ เพื่ออ่านหนังสือวรรณคดี
“ป้าสมบุญ” เป็นเพื่อนท่านช่วย อยู่ห้องแถวติดเดียวกัน บ้าน “ป้าสมบุญ” คือ ร้านขายบุหรี่ปริและมี
หนังสือให้เช่าดังได้เล่ามาแล้ว “ป้าสมบุญ” อนุญาตให้สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงยืมหนังสืออ่านได้
โดยไม่ต้องเสียเงิน ที่นี่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จึงทรงมีโอกาสอ่านวรรณคดีสนุก ๆ หลายเรื่อง เช่น
อิเหนา พระอภัยมณี และสังข์ศิลป์ชัย เป็นต้น

ครูคนแรกที่สอนหนังสือให้สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ไม่ใช่ใครอื่น หากคือ พระชนนีของพระองค์
เอง พระชนนีคำ เป็นคนเดียวในบรรดาพี่น้องที่อ่านหนังสือออก ทั้งนี้นับว่าเป็นเรื่องพิเศษอยู่ เนื่องจากสมัย
นั้น คนไทยยังไม่นิยมให้ผู้หญิงรู้หนังสือ ด้วยเกรงว่าถ้าอ่านออกเขียนได้แล้ว อาจจะลบเขียนเพลงยาเกี่ยวกับ

ผู้ชาย ซึ่งถือเป็นเรื่องที่ผิดประเพณี และจะนำความเสื่อมเสียชื่อเสียงมาสู่วงศ์สกุล¹⁴ เพราะฉะนั้นผู้หญิงที่รู้หนังสือจึงมีอยู่ไม่มากนัก มีอยู่บ้างในหมู่เจ้านายสตรีและหญิงในตระกูลขุนนางที่จำเป็นต้องเรียนรู้เพื่อช่วยงานราชการฝ่ายในงานของวงศ์ตระกูล หรือสอนอักขรวิธีเบื้องต้นให้บุตรหลานในวงศ์สกุล เพื่อเตรียมตัวเด็กสำหรับการศึกษาขั้นสูงต่อไปส่วนในหมู่สตรีสามัญ การเรียนรู้หนังสือไม่จำเป็นต่อวิถีการดำเนินชีวิตที่เน้นหนักในเรื่องการดูแลกิจการบ้านเรือน เลี้ยงดูบุตรธิดา และ ทำงานใช้แรงเพื่อช่วยหาเลี้ยงครอบครัว¹⁵ ดังนั้นสมัยก่อนสตรีสามัญที่รู้หนังสือจึงหาได้ยาก แต่พระชนนีคำก็รวมอยู่ในหมู่สตรีที่มีคุณสมบัติพิเศษนี้ด้วย

นอกจากพระชนนีคำจะสอนให้สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงอ่านหนังสือออกแล้ว เมื่อมีโอกาสนั้นท่านก็สนับสนุนธิดาของท่านให้ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อไปในโรงเรียนสำหรับเด็กหญิงที่ตั้งขึ้นที่วัดอนงคาราม ใกล้ ๆ บ้าน

เวลานั้น สมเด็จพระพุฒาจารย์ (นวม พุทฺธโร) เป็นเจ้าอาวาสวัดอนงคาราม ท่านเป็นผู้เห็นความสำคัญของการศึกษา และมุ่งส่งเสริมการศึกษาแก่เยาวชนไทยทั้งชายหญิง มาตั้งแต่ยังเป็นพระอันดับ เรียกกันว่าพระอาจารย์นวมจนได้เป็นพระครูอุดมพิทยาการ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสและได้เลื่อนเป็นพระธรรมธการจารย์ เจ้าอาวาสวัดอนงคาราม เมื่อ พ.ศ.2449¹⁶ ในขั้นแรกท่านได้จัดตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กชายขึ้นก่อนในบริเวณวัดอนงค์ฯ ต่อมาเอกชนผู้มีจิตศรัทธาและทางราชการได้ให้เงินช่วยเหลือสร้างตึกใหม่ขึ้น 3 หลัง เมื่อย้ายนักเรียนชายมาอยู่ที่ตึกใหม่ทางด้านเหนือแล้ว สถานที่เรียนเก่าแถวริมคลองसानว่างอยู่ ท่านจึงได้จ้างครูผู้ชาย ชื่อ ฐูป มาเปิดการสอนแผนกสตรีขึ้นในสถานที่เรียนส่วนที่ว่างนั้น โดยสอนตั้งแต่ความรู้เบื้องต้นขึ้นไป¹⁷

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเข้าเรียนโรงเรียนแห่งนั้น เมื่อพระชนมายุเท่าใดไม่ปรากฏ ครั้งนั้นที่โรงเรียนมีนักเรียน ชื่อ สังวาลย์ ซ้ำกันถึง 3 คน เรียกว่า สังวาลย์ใหญ่ สังวาลย์ (สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ) และสังวาลย์เล็ก สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เสด็จไปโรงเรียนไม่ถึงปีโรงเรียนก็ปิด ต่อมาทรงเข้าเรียนต่อที่โรงเรียนศึกษานารี¹⁸ ซึ่งก็คือ โรงเรียนสตรีในความอุปการะของสมเด็จพระพุฒาจารย์ เจ้าอาวาสวัดอนงคารามแห่งนั้น แต่ย้ายไปอยู่ ณ ตึกบ้านคุณหญิงพรรณ¹⁹ ครั้งนั้นทรงเรียนอยู่ได้เดือนกว่า ๆ ก็ต้องทรงลาออก เนื่องจากทางบ้านไม่มีเงินพอที่จะเสียค่าเล่าเรียน²⁰

อย่างไรก็ตามพระประวัติการศึกษาของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ไม่ได้สิ้นสุดอยู่เพียงนี้ หากจะทรงมีโอกาสก้าวหน้าในทางการศึกษาอีกมาก เหตุการณ์ที่จะผันแปรชีวิตของพระองค์ให้ก้าวไปไกล คือ การถวายตัวเป็นข้าหลวงของสมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร

¹⁴รัตนารณณ์ ไกรฤกษ์ ยูนิพันธ์, "ประวัตินางคริสโมสร (จาด มาสกี)," ใน การอยู่ในประเทศอันสมควรหรือปฏิรูปประเทศ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508), หน้า (1) นางคริสโมสร (จาด เป็นน้องสาวร่วมบิดามารดาเดียวกับพระชนกยู

¹⁵ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ.2352-2453 ด้านเศรษฐกิจ (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522), หน้า 328.

¹⁶รัตนารณณ์ ไกรฤกษ์ ยูนิพันธ์ ทราบเรื่องนี้จากท่านผู้หญิงกสิม มหิธร มารดา ซึ่งคุ้นเคยกับครอบครัวนางคริสโมสรเป็นอย่างดี

⁴รัตนารักษ์ ไกรฤกษ์ ยูนิพันธ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า (1)-(2).

⁵สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, แม่เล่าให้ฟัง พระราชประวัติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พ.ศ.2443-2481. (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสที่ทรงมีพระชนมายุครบ 80 พรรษา 21 ตุลาคม 2523), หน้า 15.

⁶ชัย เรื่องศิลป์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 18, 19.

⁷สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26 เรื่อง ตำนานวังเก่า (พระนคร : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2513), หน้าแรก.

⁸“ประวัติวัดอนงคาราม,” ใน ประวัติการศาสนศึกษา-การศึกษาไทยของวัดอนงคาราม ประวัติวัดอนงคาราม และ ตรุณานุศาสน์ (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2500), หน้า 41.

⁹สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ,แม่เล่าให้ฟัง,หน้า 18,20 ดูแผนที่ตั้งบ้าน และฝั่งบ้าน หน้า 19,20

¹⁰เรื่องเดียวกัน,หน้า 22.

¹¹เรื่องเดียวกัน

¹²เรื่องเดียวกัน,หน้า 21.

¹³เรื่องเดียวกัน,หน้า 23.

¹⁴เสฐียรโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2506), หน้า 147.

¹⁵วารุณี ไอสถารมย์, “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-2475,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2524), หน้า 36-38.

¹⁶พระยาสุรราชเรื่องยศ, “ประวัติการศึกษาหนังสือไทยของสำนักวัดอนงคาราม ธนบุรี,”ใน ประวัติการศาสนศึกษา- การศึกษาหนังสือไทยของวัดอนงคารามฯ, หน้า 30.

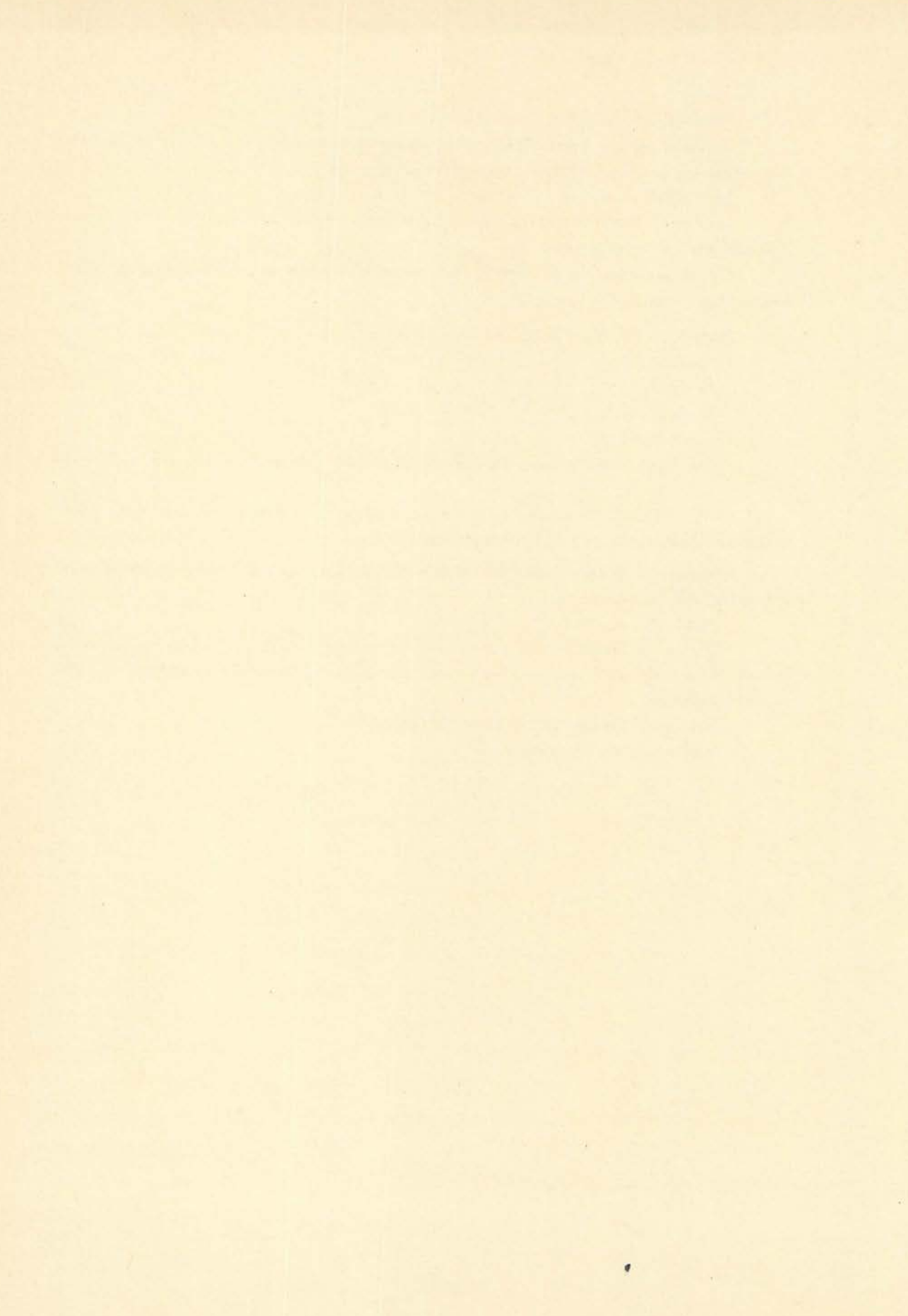
¹⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 27-29.

¹⁸เดิมชื่อว่า โรงเรียนสตรีอุดมวิทย์ตามนามสมเด็จพระพุทธาจารย์ เมื่อครั้งมีบรรดาศักดิ์เป็นพระครูอุดมพิทยากร ผู้ก่อกำเนิด ต่อมาทางราชการเห็นว่า นามอุดมฯ ไปพ้องกับนามของโรงเรียนชั้นอุดมศึกษาจึงได้หาชื่อท่านโดยขอเปลี่ยนชื่อ เป็นโรงเรียนศึกษานารี เมื่อ พ.ศ.2453

¹⁹พระยาสุรราชเรื่องยศ, “ประวัติการศึกษา.....” หน้า 30.

²⁰สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ,แม่เล่าให้ฟัง, หน้า 27.

บทที่ 2

ข้าหลวงทูลหม่อมหญิง

สมัยที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงพระเยาว์อยู่นั้น แม้จะมีโรงเรียนสตรีหลายแห่งแล้วก็ตาม¹ แต่คนทั่วไปยังไม่นิยมส่งบุตรหลานหญิงไปศึกษาตามโรงเรียนมากนัก มักจะเก็บไว้ฝึกหัดเองที่บ้าน เรียนแต่วิชาการเรือนเป็นส่วนมาก วิชาแขนงอื่น ๆ เห็นว่าไม่จำเป็น ถ้าเป็นไปได้แล้ว นิยมถวายบุตรหลานหญิงเข้าไปอยู่ในวัง นางอมรดรุณารักษ์ (อุทุมพร สุนทรเวช) ข้าหลวงในพระราชสำนักสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง (ซึ่งต่อไปจะขานานพระนามแต่เพียงสั้น ๆ ว่า สมเด็จพระพันปีหลวง) ได้เล่าไว้ว่า

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ มีผู้นิยมวังต้นถวายบุตรหลานเข้าไปอยู่ในวังกันมากเป็นประวัติการณ์ทีเดียว สุดแต่ใครจะมีช่องทางคุ้นเคยรักใคร่กับใคร ก็ช่วยชักนำกันเข้าถวายตัวเป็นข้าหลวงตามบรรดาเจ้านายพระบรมวงศ์ พระมเหสี หรือ เจ้าจอมชั้นผู้ใหญ่ต่าง ๆ เป็นทั้งการแสวงหาโอกาสเข้าไปฝึกฝนขนบธรรมเนียม จรรยา มารยาท และวิชาการสำหรับกุลสตรีต่าง ๆ เพราะสมัยนั้นจะมีสถาบันที่อาจศึกษาหาความรู้ชั้นดีได้ก็แต่ในวังหลวงเท่านั้น²

ผู้ที่ถวายตัวเป็นข้าหลวงนั้น มีทั้งที่เป็นเชื้อพระวงศ์ บุตรีธิดาข้าราชการบริพารและพ่อค้าคนชาติคนสามัญ บางคนก็ถวายตัวตั้งแต่เป็นเด็กไว้จุก อยู่ในวัย 8-9 ขวบ บางคนถวายตัวเมื่อเป็นสาวรุ่นและสาวใหญ่ เมื่อเข้ามาอยู่ในวังแล้ว ทุกคนจะได้รับพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภค มีที่อยู่ดีกินดีอย่างผาสุก สมบูรณ์ตามควรแก่ฐานะทั่วหน้ากัน ข้าหลวงผู้น้อยจะอยู่ในอำนาจการอบรมฝึกสอนของข้าหลวงชั้นผู้ใหญ่ คนโตที่ยังอยู่ในวัยเด็กจะมีพี่เลี้ยงคอยควบคุมดูแล ที่พอจะเข้าเรียนได้ก็จะส่งไปเรียนหนังสือตามโรงเรียนต่าง ๆ ตามสมควร พระราชทานเงินค่าเล่าเรียนและค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ทั้งหมด

ข้าหลวงเมื่อเป็นสาว มีอายุเกินที่จะเล่าเรียน หรือเล่าเรียนจบแล้ว จะได้รับมอบหมายหน้าที่การงาน แยกแยกกันไปตามแต่ที่จะทรงกำหนด เช่น เป็นพนักงานพระภุชญา พนักงานห้องเครื่อง มุ่งฝึกฝนหาความรู้ ทางด้านการเรือนต่าง ๆ จากท่านผู้ใหญ่ผู้เชี่ยวชาญ^๓สตรีที่ถวายตัวเป็นข้าหลวงเข้ามาอยู่ในวังจึงล้วนได้รับความรู้การอบรมอย่างดีตามธรรมเนียมประเพณีนิยมในสมัยนั้นทุกประการ

เมื่อสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีพระชนมายุ 7-8 พรรษา ท่านรอด ซึ่งเป็นญาติของครอบครัว พระชนกขุนณะนำให้พาไปฝากคุณจันทร์ แสงชูโต ซึ่งเป็นญาติและเป็นพระพี่เลี้ยงของสมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร เพื่อนำขึ้นถวายตัวเป็นข้าหลวง เมื่อพระชนนีคำยินยอม คุณจันทร์ แสงชูโต ก็ได้นำสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ขึ้นถวายตัวเป็นข้าหลวงสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงพระองค์นั้น⁴

สมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร⁵ ทรงเป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า (ต่อไปจะขานานพระนามแต่เพียงสั้น ๆ ว่า สมเด็จพระพันวัสสาฯ) ทรงเป็นพระเชษฐภคินีร่วมพระอุทรของสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก เนื่องจากพระราชธิดาของสมเด็จพระพันปีหลวงสิ้นพระชนม์ตั้งแต่องค์พระเยาว์ และทรงมีแต่พระราชโอรสเหลืออยู่ สมเด็จพระพันปีหลวงจึงทรงขอสมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ฯ ซึ่งเป็นพระราชนัดดาสนิทในสายพระโลหิตยิ่งกว่าใคร ๆ ด้วยประสูติจากพระเชษฐภคินีร่วมพระบรมชนกนาถและพระราชชนนีเดียวกับพระองค์ มาเป็นพระราชธิดา สมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ฯ จึงประทับอยู่ด้วยกันกับสมเด็จพระพันปีหลวงตลอดมา ไม่ว่าจะประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง พระราชวังดุสิต และพระตำหนักภูเขาไท สมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีฯ นี้ ชาววังทั่วไปจะเอ่ยพระนามสั้น ๆ เพียงว่า ทูลกระหม่อมฟ้าหญิง⁶ หรือ ทูลหม่อมหญิง^๗

เมื่อสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ มาถวายตัวเป็นข้าหลวงนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีฯ ประทับอยู่ ณ พระตำหนักสวนสี่ฤดู พระราชวังดุสิต^๘ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จึงเสด็จเข้ามาอยู่ ณ สวนสี่ฤดู เนื่องจากไม่ได้ทรงเป็นบุตรขุนนางจึงทรงเป็นเพียงข้าหลวงชั้นสอง

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเล่าพระราชทาน จิรภา อ่อนเรื่องว่า “หน้าที่ข้าหลวงทูลกระหม่อมของพระองค์ในตอนนั้นเท่าที่ทรงจำได้ ไม่มีอะไรเลย นอกจากขึ้นเฝ้าวันละ 2 ครั้ง คือ ตอนต้นบรรทมและตอนค่ำ”^{๑๐} นาน ๆ ทีจึงตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีฯ ไปเฝ้า สมเด็จพระพันวัสสาฯ ที่สวนหงส์ ซึ่งเป็นที่ประทับของสมเด็จพระพันวัสสาฯ ในพระราชวังดุสิต

ระยะแรก สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงรู้สึกคิดถึงบ้าน และอยู่อย่างไม่มีความสุข^{๑๑} ประจวบกับเวลานั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีฯ ตามเสด็จสมเด็จพระพันปีหลวงไปที่แห่งหนึ่ง สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็ยิ่งไม่มีอะไรทำยิ่งขึ้น จึงทรงหนีกลับบ้าน ทรงพักอยู่ที่บ้านได้หลายวัน จึงมีคนมาตามกลับไปสวนสี่ฤดู

เนื่องจากยังมีพระชนมายุน้อย สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จึงทรงถูกส่งไปเป็นนักเรียนประจำที่โรงเรียนของหม่อมเจ้าหญิงมณฑลทวาร พนมลาสณี ซึ่งอยู่ในวังของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร พระบิดา วังนี้อยู่ใกล้ ๆ โรงพักสำราญราษฎร์ สังกัดพระยาตรี สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงชอบอยู่ที่นั่นมาก แม้ว่าเวลานั้นโรงเรียนจะหยุด แต่มีเด็กอายุเท่าพระองค์ 4-5 คนมาพักอยู่ด้วย รอให้

โรงเรียนเปิด แต่ในที่สุด หม่อมเจ้าหญิงมณฑลธารพฯ ทรงเลิกกิจการโรงเรียน สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จึงไม่ได้ทรงเรียนที่นั่นเลย ประทับอยู่ประมาณเดือนหนึ่งก็ต้องเสด็จกลับพระตำหนักสวนสี่ฤดู

หลังจากนั้นสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงถูกส่งไปอยู่ที่พระตำหนัก ซึ่งเป็นชื่อที่ประทับของ สมเด็จพระพันวัสสาฯ ในพระบรมมหาราชวัง ระหว่างที่อยู่ประทับที่พระตำหนัก ก็เสด็จไปโรงเรียนแห่งหนึ่งที่อยู่ ใกล้ ๆ พระบรมมหาราชวังทุกวัน แต่อีก 2-3 เดือนต่อมา โรงเรียนนี้ก็ปิดไป สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จึงทรง ถูกส่งไปเรียนต่อที่โรงเรียนสตรีวิทยา ซึ่งสมัยนั้นตั้งอยู่ที่ถนนดินสอ ตำบลตึกดิน อยู่บริเวณฝั่งตรงข้ามกับ โรงเรียนสตรีวิทยาปัจจุบัน เพื่อให้อยู่ใกล้โรงเรียน ผู้ใหญ่ทางสวนสี่ฤดูจึงนำสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ไปฝากให้อยู่ที่บ้านคุณหวน หงสกุล ซึ่งอยู่ข้างวัดมหรณพาราม¹²

คุณหวน หงสกุล ซึ่งสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเรียกว่า “อาหวน” เป็นบุตรของพระยาสุรินันท์- นิวัตกุล (กรม สุรินันท์) ในตอนแรกคุณหวน รับราชการอยู่ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหา- วชิรุณหิศ เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาฯ สวรรคต จึงโปรดเกล้าฯ ให้คุณหวนเป็นพระพี่เลี้ยงในสมเด็จพระ- เจ้าฟ้ามหิดลอดุลเดช (สมเด็จพระบรมราชชนก) หลังจากสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิดลอดุลเดชเสด็จไปทรงศึกษาวิชา ต่อ ณ ทวีปยุโรป คุณหวนจึงได้เป็นข้าหลวงสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีฯ ในเวลาที่สมเด็จพระศรี- นครินทร์ฯ ไปประทับอยู่ด้วยนั้น คุณหวนแต่งงานแล้วกับหลวงอนุภาณศิษยานุสรณ์ (เรือ หงสกุล)¹³ และยังคงอยู่ในบ้านของเจ้าคุณพ่อน้ำวัดมหรณพ¹⁴

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเดินไปโรงเรียนสตรีวิทยากับเพื่อนบ้านคนหนึ่ง สมัยนั้นจากวัด มหรณพ มีตรอกเล็ก ๆ ยักไปเยื้องมาตรงไปออกถนนดินสอได้ ยังไม่ได้ตัดถนนใหญ่ที่เรียกถนนวัด มหรณพอย่างปัจจุบัน¹⁵ โรงเรียนสตรีวิทยา ตั้งอยู่ที่ถนนดินสอเลยกึ่งกลางไปทางสี่แยก ซึ่งตอนนั้นยังไม่มี อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งตั้งแต่ในสมัยนั้น¹⁶

ที่โรงเรียนไม่มีอาหารขาย ตอนกลางวันเพื่อนบ้านที่เดินไปโรงเรียนด้วยกัน และเป็นญาติกับคุณ หวนด้วยนั้นจะแบ่งอาหารปันโตให้เลย¹⁷

ระหว่างที่ประทับที่บ้านคุณหวน สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงได้ทราบข่าวร้ายว่า พระชนนีคำเจ็บ อยู่ที่บ้านพี่สาวที่มินบุรี เวลานั้นสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ มีพระชนมายุ 9 พรรษา พระองค์เสด็จไปกับท่าน ช่วยไปรับพระชนนีถึงมินบุรี และพากลับมากรุงเทพฯ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาทรง บรรยายเหตุการณ์ครั้งนั้นไว้ว่า

แม่ไปรับแม่คำกับป้าช่วย และจำการเดินทางกลับจากมินบุรีด้วยเรือ พายทางคลองแสนแสบได้อย่างติดตา แม่ค่านอนเจ็บหนักในเรือ ป้าช่วยเป็นผู้พายและคัดท้าย แม่พยายามช่วยพายอยู่ข้างหน้า แต่ก็พาย ไม่ค่อยเป็น กลับถึงบ้านไม่นานเท่าไร แม่คำก็เสียชีวิตไป หลังจากที่ เมาศพแม่คำแล้ว แม่อยู่บ้านไม่ถึงเดือนอาหวนก็ส่งคนมาตามกลับ¹⁸

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ประทับอยู่ที่บ้านคุณหวน ประมาณปีเศษ แล้วทรงย้ายไปอยู่ที่บ้านพระ- ยาดำรงแพทยาคณ (ฮวด วีระไวทยะ) แพทย์ประจำพระองค์สมเด็จพระพันปีหลวง

มูลเหตุที่ทำให้ทรงย้ายไปนั้น เนื่องมาจาก วันหนึ่งขณะอยู่ที่โรงเรียน สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงทำความสะอาดพระหัตถ์เพื่อทรงทำการฝีมือ ทรงถูพระหัตถ์กับขบอบซีเมนต์ทางเดินใกล้โถงน้ำ บังเอิญเข็มเย็บผ้าเล่มหนึ่งที่มีใครทิ้งไว้แทงเข้าที่ฝ่าพระหัตถ์จนมิดเล่ม เมื่อกลับบ้านคุณหวน ทุกคนตกใจ ไม่ทราบว่าจะทำอย่างไร จึงพาพระองค์ไปที่สวนสี่ฤดู จากที่นั่น ก็มีผู้พาไปที่บ้านพระยาดำรงแพทยา-คุณ เพื่อให้ผ่าตัด สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงพักอยู่ที่บ้านพระยาดำรงฯ หลายวันกว่าพระยาดำรงฯ จะผ่าเข็มออกมาได้ เพราะพอจะเตรียมผ่าตัดฝ่าพระหัตถ์ครั้งใดสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็ทรงร้องเสียงดัง จึงผ่าไม่ได้ พระยาดำรงฯ ต้องใช้ความพยายามถึง 3 ครั้ง จึงสามารถผ่าเข็มออกมาได้¹⁹

บ้านพระยาดำรงฯ เวลานั้นอยู่ริมคลองหลอด ใกล้วัดชนะสงคราม บางลำภู เป็นบ้านของทางราชการ อยู่ในบริเวณโรงพยาบาลทหารบกเดิม²⁰ พระยาดำรงฯ นอกจากจะเป็นแพทย์ประจำพระองค์ สมเด็จพระพันปีหลวงแล้ว ยังเป็นนายแพทย์ใหญ่ทหารบกอีกด้วย พระยาดำรงฯ และคุณหญิงสงวน ภรรยา มีบุตร 3 คน เป็นชาย 1 หญิง 2 บุตรสาวทั้งสอง คือ จำนง และ อุทุมพร³ ตอนนั้นก็เรียนอยู่ที่โรงเรียนสตรีวิทยาเช่นกัน แต่เรียนชั้นต่ำกว่าสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ

หลังจากได้รับการผ่าตัดสำเร็จแล้ว สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงพักผ่อนอยู่ที่บ้านพระยาดำรงฯ ต่อไปอีก เมื่อคุณหญิง สงวน ชวนให้อยู่ด้วย สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็ทรงรับ

บ้านพระยาดำรงฯ มีคนมาอาศัยอยู่ด้วยมาก ทั้งญาติพี่น้อง ผู้ที่รู้จักมักคุ้น รวมทั้งผู้ที่มาจากในวัง พวกผู้หญิงจะอยู่บนเรือนใหญ่ ส่วนพวกผู้ชายแยกอยู่เรือนแถวริมคลอง แต่เมื่อถึงคราวเล่น เช่น เล่นน้ำ พวกเด็ก ๆ มักจะมาเล่นร่วมกัน

คุณหญิงพินพากย์พิทยาภท (จำนง เมืองแมน) บุตรีพระยาดำรงฯ จำได้ว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีพระอนุชาสี่ “เป็นคนตรง” ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์บ้านที่มีเด็ก ๆ รวมกันอยู่หลายคน ย่อมมีการทะเลาะเบาะแว้งกันบ้างเป็นธรรมดา เมื่อมีผู้นำเรื่องไปเล่าให้ฟัง สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็ทรงแสดงพระราชดำริอย่างตรงไปตรงมาใครผิดก็ว่าผิด ใครถูกก็ว่าถูก²²

เมื่อประทับอยู่ที่บ้านพระยาดำรงฯ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ยังทรงเรียนที่โรงเรียนสตรีวิทยาดังเดิม ส่วนบุตรของพระยาดำรงฯ นั้นไม่นานก็ถูกนำไปถวายตัวเป็นข้าหลวงเรือนนอก²³ ของสมเด็จพระพันปีหลวง และสมเด็จพระพันปีหลวง²⁴ และย้ายไปเรียนที่โรงเรียนราชินี

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงเล่าเหตุการณ์ในช่วงนั้นว่า

ในระยะนั้นแม่ผอมมาก เพราะตอนกลางวันไม่ได้กินข้าว ในสมัยนั้นถึงจะมีสตางค์ก็ไม่มีของขายในโรงเรียน หนังสือก็ไม่มี จึงไม่ค่อยได้ทำการบ้าน ถึงอย่างไรก็ตามแม่ก็ไม่ขยันนักอยู่แล้ว เอาแต่เล่น เมื่อแม่อยู่ปลายประถมปีที่ 3 ต้องสอบขึ้นมัธยมปีที่ 1 แม่สอบตก ต้องซ้ำชั้น เมื่อแม่อยู่โรงเรียนสตรีวิทยา เคยหนีโรงเรียนกลับบ้านตอนกลางวันหลายครั้ง แทนที่ไปโรงเรียน แม่ได้ขึ้นเรือจ้างข้ามไปฝั่งธนบุรี และจะกลับบ้านพระยาดำรงฯ ตรงกับเวลาที่โรงเรียนเลิก เมื่ออายุเกือบ 13 แม่รู้สึกเบื่อ ๆ และไม่มีความสุขนัก จึงหนีกลับบ้านอีกครั้ง และคิดไว้ในใจว่าจะเปิดโรงเรียนสอนหนังสือเด็ก²⁵

เวลานั้น แม้พระชนนีคำถึงแก่กรรมแล้ว แต่ที่บ้านซอยวัดดอนงั้น ท่านช่วยพระมาตุจฉาของพระองค์ยังคงพำนักอยู่กับคุณถนอมยาพระอนุชา และท่านผาพระอัยกา ท่านช่วยรับจ้างมวนบุหรี่ยี่ห้อ “ป่าสมบุญ” และบางทีก็ทำขนมขายบ้าง

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเสด็จกลับมาอยู่บ้านไม่นาน ก็ทรงถูกตามกลับไปอีก ระหว่างที่ทรงเรียนซ้ำชั้นประถมปีที่ 3 อยู่ พระยาดำรงฯ ชวนให้ไปเรียนเป็นนางพยาบาล สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ก็ทรงรับทันที สมัยนั้นวิชาชีพสำหรับผู้หญิงจะเลือกเรียนก็มีอยู่ไม่มากนัก ถ้าจะเรียนต่อก็มีแต่วิชาครู และพยาบาลเท่านั้น²⁶

---

¹โรงเรียนสตรีในเวลานั้น มี อาทิ โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง (ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2417) โรงเรียนเสาวภา (พ.ศ.2440) โรงเรียนราชินี (พ.ศ.2447) เป็นต้น

²อุทุมพร, พระราชประวัติชีวิตส่วนพระองค์ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง (พระนคร : แพรวพิทยา, 2509), หน้า 44-45.

³อุทุมพร, พระราชประวัติ..., หน้า 56-59 และ ท่านผู้หญิง พัว อนุรักษ์ราชมณเฑียร, “เรื่องขำ ๆ ชัน ๆ ก่อนเรียนพยาบาล, “ใน ศิริราชพยาบาลอนุสรณ์ 72 ปี (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2511), หน้า 265-271.

⁴สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, แม่เล่าให้ฟัง, หน้า 23.

⁵ประสูติ เมื่อวันที่ 16 เมษายน พ.ศ.2427 ถึงรัชกาลที่ 6 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร เมื่อพ.ศ. 2454 ถึงรัชกาลที่ 8 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ฯ เมื่อ พ.ศ.2478 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 8 เมื่อวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2481

⁶สมเด็จพระพันปีหลวง และสมเด็จพระพันปีหลวง ทรงเป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเปี่ยม พระสนมเอก ซึ่งในรัชกาลที่ 6 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระปิยะมาตี ศรีพัชรินทรมาตา

⁷อุทุมพร, พระราชประวัติ..., หน้า 80.

⁸สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, แม่เล่าให้ฟัง, หน้า 23.

⁹พระราชวังดุสิต เป็นพระราชวังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่สำหรับแปรพระราชฐานพักผ่อนพระราชอิริยาบถ ที่พระราชวังดุสิตมีพระตำหนักพระมเหสีหลายหลัง พระราชทานนามต่าง ๆ กัน พระตำหนักที่ประทับของสมเด็จพระพันปีหลวง พระราชทานชื่อว่า “สวนสี่ฤดู” เป็นตำหนักไม้สองชั้นทาสีปูน

¹⁰จิรภา อ่อนเรือง, สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515), หน้า 2.

¹¹สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, แม่เล่าให้ฟัง, หน้า 29.

¹²พล.อ. เหวิน หงสกุล, ห้ารอบ ที่ระลึกในการทำบุญอายุครบ 60 ปีบริบูรณ์ 29 สิงหาคม 2517 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมสารบรรณทหารอากาศ, 2517), หน้า 27.

¹³พล.อ. เหวิน หงสกุล, ห้ารอบ..... หน้า 8-11.

¹⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

¹⁵กาญจนาคนันท์, กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน (กรุงเทพมหานคร : เรื่องศิลป์, 2524), หน้า 72.

¹⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 164.

¹⁷สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, แม่เล่าให้ฟัง, หน้า 24.

¹⁸เรื่องเดียวกัน

¹⁹สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, แม่เล่าให้ฟัง, หน้า 24.

²⁰สัมภาษณ์คุณหญิง พินพาศย์พิทยาภท (จำนง เมืองแมน), 4 มิถุนายน 2525

²¹ จานง ปัจจุบันคือ คุณหญิงพิณพากย์พิทยาเกท อุทุมพร คือ นางอมรตฤณารักษ์ (อุทุมพร สุนทรเวช)

²² สัมภาษณ์คุณหญิงพิณพากย์พิทยาเกท, 4 มิถุนายน 2525

²³ ข้าหลวงเรือนนอก คือ ข้าหลวงที่ถวายตัวแล้วแต่ทรงอนุญาตให้กลับไปอยู่บ้าน และให้เข้ามาช่วยงานเป็นครั้งคราวในเวลา
จำเป็น

²⁴ สัมภาษณ์คุณหญิงพิณพากย์พิทยาเกท, 4 มิถุนายน 2525

²⁵ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ แม่เล่าให้ฟัง, หน้า 25.

²⁶ มีคำถามหนึ่งที่น่าสนใจ คือ เป็นไปได้หรือไม่ว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงตัดสินพระราชหฤทัยเรียนวิชาพยาบาล
นั้น อาจจะเพราะทรงทราบว่า ขณะนั้นมีพระราชวงศ์ที่สนพระทัยปรับปรุงกิจการแพทย์และพยาบาลอยู่ ดังนั้นอาจจะทรงมีโอกาสได้ทุน
การศึกษาและมีหนทางก้าวหน้ามากกว่าอาชีพอื่น มีข้อที่น่าสังเกตว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเข้าเรียนโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ฯ
เมื่อ พ.ศ. 2456 เป็นเวลาสามปีก่อนที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์จะทรงสนพระทัยด้านการแพทย์ ผู้เขียนเชื่อว่า เหตุหนึ่งที่ทรง
ตัดสินพระราชหฤทัยเรียนพยาบาลนั้น น่าจะเพราะทรงอยู่ในแวดวงของผู้ที่เป็นแพทย์ และพยาบาล

นักเรียนพยาบาล

ใน พ.ศ. 2458 โรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาลแห่งศิริราชรับนักเรียนพยาบาลเข้าใหม่จำนวน 14 คน¹ ในบรรดานักเรียนเหล่านี้ ผู้ที่มีอายุน้อยที่สุด ก็คือ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ซึ่งขณะที่ทรงเข้าศึกษาต่อ มีพระชนมายุยังไม่ครบ 13 พรรษาบริบูรณ์ ต่ำกว่าเกณฑ์อายุที่กำหนดไว้ในระเบียบการรับสมัครนักเรียนพยาบาลของโรงเรียนแห่งนี้ถึง 2 ปี อย่างไรก็ตาม ทางโรงเรียนยอมผ่อนผันรับเข้าศึกษา เพราะขณะนั้น มีนักเรียนพยาบาลอยู่น้อย ประกอบกับสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีคุณสมบัติประการหนึ่งที่ตรงกับความต้องการของทางโรงเรียน คือ ทรงสามารถอ่านและเขียนได้เป็นอย่างดี²

ในระยเวลาดังกล่าว สตรีไทยที่สนใจศึกษาวิชาการพยาบาลมีจำนวนน้อยมาก เมื่อสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ 5 มีพระราชเสาวนีย์โปรดเกล้าฯ ตั้งโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาลขึ้นใน พ.ศ. 2439 เพื่อให้วิชาการพยาบาลและผดุงครรภ์แพร่หลายเป็นประโยชน์ช่วยอภิบาลรักษาชีวิตอาณาประชาราษฎร์ทั่วไป ปรากฏว่ามีผู้สนใจสมัครเรียนเพียง 14 คนเท่านั้น และในปีต่อ ๆ มาก็ไม่บันทึกว่าจำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้น จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2451 จึงมีผู้เข้าเรียนจำนวน 26 คน แต่หลังจากนั้นจนถึง พ.ศ. 2468 จำนวนผู้ศึกษาวิชาแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาลในแต่ละปีก็ไม่เคยถึง 30 คน ทั้ง ๆ ที่ทางโรงเรียนกำหนดว่าสามารถรับนักเรียนได้ปีละ 50 คนก็ตาม³

นักเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาลแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ *นักเรียนหลวง* และ *นักเรียนเชลยศักดิ์* นักเรียนหลวงได้แก่ผู้ที่มีครอบครัวเข้ามาเรียนและรับเงินบำรุงเดือนละ 15 บาท โดยมีข้อผูกพันว่าเมื่อสำเร็จ สอบได้ประกาศนียบัตรแล้วต้องทำงานเกี่ยวข้องกับโรงเรียนไม่น้อยกว่า 3 ปี ส่วนนักเรียนเชลยศักดิ์ เป็นผู้ที่มีครอบครัวจะเล่าเรียนแต่วิชาความรู้ ไม่ประสงค์รับเงินบำรุง และเสียค่าเล่าเรียนเอง

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเป็นนักเรียนประเภทแรก ดังนั้นจึงต้องทรงย้ายจากบ้านพระยาดำรงฯ มาทรงพำนักที่โรงเรียนซึ่งตั้งอยู่ในเขตโรงพยาบาลศิริราช เพราะมีระเบียบว่า นักเรียนหลวงทุกคนต้องอยู่ประจำที่โรงเรียน ในความดูแลของผู้ปกครองนักเรียนพยาบาล ซึ่งขณะนั้น คือ คุณหญิงข้า

จินดารังสรรค์⁴ นักเรียนพยาบาลทั้งหมดอยู่รวมกันในเรือนเรือนหนึ่ง ซึ่งชั้นบนเป็นห้องนอน และชั้นล่างเป็นห้องเรียน ต่อมาเมื่อนักเรียนเพิ่มขึ้น จึงได้ใช้ทั้งสองชั้นเป็นห้องนอน และย้ายที่เรียนไปอยู่เรือนหลังอื่น⁵

เมื่อสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเข้าศึกษา โรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์กำหนดหลักสูตรการเรียนไว้ 3 ปี ปีแรก เรียนหลักวิชาต่าง ๆ คือ ภาควิชาฎีกา เรียนวิชา อาทิ สรีรวิทยา ผดุงครรภ์ สุขวิทยา การตรวจไข้ การพยาบาล และธรรมจริยา ในปีที่สองและที่สามจึงฝึกหัดทำงานภายใต้การควบคุมของพยาบาล นักเรียนพยาบาลต้องฝึกทำรายงานการตรวจไข้ พยาบาลผู้ป่วยประเภทต่าง ๆ ทำการผดุงครรภ์ ปลูกฝี เลี้ยงเด็ก และหัดเย็บปักถักร้อย หุงต้มประกอบอาหาร ทำยาสอนนักเรียนพยาบาลต้องรู้จัก “บีบนิ้วให้พอช่วยแก้ไขให้คนไข้มีความสุขได้”⁶

อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเล่าพระราชทานพระราชธิดาว่า เมื่อทรงศึกษาอยู่นั้น ไม่ได้มีการสอนทุกวิชาครบตามหลักสูตร เช่น ไม่ได้ทรงเรียนการปลูกฝี เย็บปักถักร้อย หรือหุงต้มประกอบอาหาร แต่เนื่องจากที่โรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ มีจักรเย็บผ้า พระองค์จึงทรงมีโอกาสหัดเย็บจักรทรงเย็บเสื้อ 1-2 ตัว ต่อมาเมื่อมีการถามไถ่ว่านักเรียนพยาบาลผู้ใดเย็บจักรเป็น ทรงรับว่าทำได้ ทางโรงเรียนจึงให้พระองค์ทรงเย็บผ้าปูที่นอน สำหรับการประกอบอาหาร ปรากฏว่าระยะนั้น นักเรียนพยาบาลรับประทานอาหารกับโรงครัว โดยเสียเงินค่าอาหารคนละ 15 บาทต่อเดือน ภายหลัง ทางโรงเรียน จึงจัดซื้อของสดให้นักเรียนทำอาหารกันเอง สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเคยทำไขหวาน⁷

การเรียนของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ที่โรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ เป็นไปด้วยดี เพราะพระองค์ทรงเรียนและอ่านได้ชำนาญ⁸ การสอนในเวลานั้น ครูซึ่งส่วนใหญ่เป็นแพทย์ สอนโดยให้นักเรียนเขียนตามคำบอก นักเรียนหลายคนจึงมีปัญหาเพราะเขียนไม่ค่อยทัน ยิ่งทางโรงเรียนห้ามไม่ให้เขียนดินสอ ต้องเขียนด้วยปากกา นักเรียนบางคนโดยเฉพาะพวกที่นั่งแถวหลัง จึงยอมแพ้ ไม่จดงาน เอาแต่นั่งเขียนกึ่งถือได้เดือนเล่นกันสนุกไป⁹ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เองทรงเคยช่วยลอกตำราให้พระสหายอยู่บ่อย ๆ¹⁰ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ คงจะมีได้ทรงเป็นนักเรียนที่เรียบร้อยนัก เพราะทรงเล่นสนุก ๆ ในห้องเรียนบ้างเหมือนกัน เช่น ทรงนำลูกโป่งไปเป่าเล่นในชั้นเรียน วันหนึ่งลูกโป่งเกิดแตกขึ้นกลางชั้น บางทีทรงหนีบขวดหมึกของพระสหายที่นั่งข้างหลังออกไปเสีย พระสหายผู้นั้นไม่ทันมอง ก็จิ้มปากกาลงไปบนโต๊ะแทน¹¹

เมื่อสอบไล่ปลายปีหนึ่งได้แล้ว นักเรียนพยาบาลทั้งหลายก็เริ่มฝึกภาคปฏิบัติใน “โรงคนไข้” ซึ่งขณะนั้นมีอยู่ด้วยกัน 4 โรง คือ โรงที่ 7 สำหรับผู้ป่วยโรคทั่ว ๆ ไป โรงที่ 8 สำหรับผู้ป่วยด้วยโรคกามโรค โรงที่ 9 เป็นโรงคลอดบุตรและโรงที่ 11 สำหรับผู้ป่วยอาการหนัก¹² นักเรียนพยาบาลต้องขึ้นโรงคนไข้ ตั้งแต่เช้า 1 โมง (7.00 น.) เพื่อให้ยาและทำความสะอาดผู้ป่วย รวมทั้งเขียนรายงานอาการและรายงานผลการวัดอุณหภูมิร่างกายผู้ป่วยอย่างละเอียดแขนงไว้ปลายเตียงคนไข้ด้วย ทุกอย่างนี้ต้องรีบทำให้เสร็จก่อน 2 โมงเช้า เพราะเป็นเวลาแพทย์จะขึ้นมาตรวจผู้ป่วย สมัยนั้นมีข้อบังคับห้ามไม่ให้แพทย์และพยาบาลพบกัน ดังนั้น เมื่อแพทย์ขึ้นบันไดหนึ่งพยาบาลต้องลงอีกบันได “ต้องคอยหลบกันเหมือนพระอาทิตย์กับพระจันทร์”¹³ เมื่อแพทย์ลงจากโรงคนไข้เช้า 5 โมง (11.00 น.) พยาบาลจึงขึ้นไปให้ยา ดูแลเรื่องอาหารและทำความสะอาดผู้ป่วย ป้าย 3 โมงก็ขึ้นโรงคนไข้อีกครั้งเพื่อดูรายงานที่แพทย์สั่งและให้ยาคนไข้ ถ้าคนไข้มีอาการหนัก แพทย์สั่งยาถึงกลางคืน พยาบาลก็ต้องคอยให้อยู่จนถึง 4 ทุ่ม¹⁴

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี คงจะทรงฝึกหัดภาคปฏิบัติได้อย่างคล่องแคล่ว แต่เวลานั้น พระองค์
ยังทรงพระเยาว์มาก โปรดการวิ่งเล่นออกกำลังกาย ต่อมาทรงเล่าเรื่องสมัยที่ทรงเป็นนักเรียนพยาบาล
พระราชทานแก่พระราชธิดา มีใจความว่า

ครั้งหนึ่ง เมื่อต้องไปช่วยในการคลอดลูก คนต้องไปตามตัวลงมาจาก
ต้นมะม่วง อีกครั้งหนึ่ง ถึงเวรที่จะเข้าไปพยาบาลคนไข้ เมื่อคนไข้คน
นั้นเห็นหน้าอันเด็กเหลือเกินของผู้ที่จะมาพยาบาลตน ก็อดที่จะร้องให้
ไม่ได้¹⁵

ปลายปีการศึกษา นักเรียนพยาบาลนิยมถ่ายรูปรูปเพื่อแลกเปลี่ยนกัน ส่วนเสื้อผ้าสวย ๆ ที่ใช้แต่ง
นั้น หยิบยืมแบ่งกันในหมู่เพื่อนฝูง สมุดรูปถ่ายเล่มแรกของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เต็มไปด้วยรูปพระ-
อาจารย์และพระสหายนักเรียนพยาบาล พระสหายผู้หนึ่ง ชื่อ *เนือง จินตคุณ* มีอายุมากกว่า สมเด็จพระ-
เจ้าทรงบอกว่า เป็นคนที่สมเด็จพระเจ้าโปรดเข้าเหย้าแก่งยั่วอยู่บ่อย ๆ เช่น ครั้งหนึ่งทรงหลอก “แม่เนือง” ไปที่ก๊อก
น้ำในสวนและทรงไข่น้ำรดขา อีกคราวหนึ่งทรงเอากระดาษม้วน ๆ มาพันตัวแม่เนืองเป็นผ้าสไบ ครูมาเห็น
เข้าก็ดูเอาแม่เนือง แต่ถึงอย่างไร สมเด็จพระเจ้าก็โปรดแม่เนืองมาก และทรงช่วยลอบตำราให้แม่เนืองบ่อย ๆ
เพราะแม่เนืองเขียนไม่ค่อยทัน¹⁶ ในใจของแม่เนืองเองก็คงชอบพอเพื่อนผู้อ่อนวัยนี้มาก เพราะถึงกับสัญญา
ว่า ต่อไปภายหลังถ้าเธอมีบุตร แม่เนืองก็จะมาช่วยเลี้ยงให้¹⁷ คุณเนือง จินตคุณ นี้เป็นบุตรของนาย
ปรีก มหาเดเล็กของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ พระบรมเชษฐาธิราชของสมเด็จพระ-
เจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธรและสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ (พระยศในเวลานั้น)¹⁸

เมื่อทรงเรียนจบหลักสูตร ได้รับประกาศนียบัตรโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาล
ลงเวลาที่สำเร็จการศึกษาว่า ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2459¹⁹ แล้วสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงทำงานต่อ
ที่โรงพยาบาลศิริราช ตามข้อผูกพันของการเป็นนักเรียนหลวง จะเสด็จกลับไปที่บ้านของพระยาดำรงฯ
บ้างเป็นบางครั้ง เช่นในวันหยุด²⁰

ในระยะเวลาที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงศึกษาและฝึกหัดการพยาบาลอยู่นั้น ได้มีความพยายาม
ที่จะปรับปรุงวงการแพทย์พยาบาล และการสาธารณสุขของประเทศไทย ให้ก้าวหน้ามีประสิทธิภาพยิ่ง
ขึ้น บุคคลที่เป็นกำลังสำคัญในการยกระดับการแพทย์และการสาธารณสุขของประเทศไทยนี้ คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรม-
ขุนสงขลานครินทร์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทรผู้บัญชาการโรงเรียนราชแพทยาลัย
ซึ่งตั้งอยู่ที่ศิริราชและหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ซึ่งขณะนั้น ทรงช่วยสอนวิชาชีววิทยา สัตววิทยาและ
พฤกษศาสตร์ แก่นักเรียนแพทย์²¹

การอบรมแพทย์และพยาบาลไทยให้ดีขึ้น จำเป็นต้องตั้งต้นด้วยการเตรียมครูทั้งฝ่ายแพทย์และ
พยาบาลก่อน ในพ.ศ. 2460 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทฯ จึงทรงคัดเลือกนักเรียนแพทย์และ
นักเรียนพยาบาลอย่างละ 2 คน ให้ไปเรียนวิชาแพทย์และพยาบาลเพิ่มเติมที่สหรัฐอเมริกา โดยสมเด็จพระ-
เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ซึ่งขณะนั้นกำลังทรงศึกษาวิชาแพทย์ปีที่ 1 อยู่ที่โรงเรียนแพทย์ มหาวิทยาลัย
ฮาร์วาร์ด ประเทศสหรัฐอเมริกาพระราชทานทุนแก่นักเรียนแพทย์ และสมเด็จพระพันวัสสาฯ พระราช-

มารดา พระราชทานทุนแก่นักเรียนพยาบาล²²

นักเรียนแพทย์ที่ได้รับเลือก คือ นายนิത്യ เปาเวทย์ (หลวงนิถยเวชชวิศิษฎ์) กับ นายสิทธิพิพัฒน์ (หลวงลิขิตธรรมศรีพิพัฒน์) สำหรับนักเรียนพยาบาลอีก 2 คน พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนชัยนาทฯ ทรงเลือกผู้ที่เป็นข้าหลวงของสมเด็จพระพันวัสสาฯ และสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงเพชรบุรีฯ คือ นางสาวอุบล ปาลกวงศ์ ณ ออยุธยา และนางสาวสังวาลย์²³ การที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงอยู่ในฐานะข้าหลวงของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีฯ อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ทรงมีโอกาสได้รับเลือกไปทรงศึกษาต่อ แต่ก็น่าจะมีสาเหตุอื่นประกอบด้วย

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ทรงเล่าประทานในสารศิริราชว่า เกณฑ์การคัดเลือกในครั้งนั้น พิจารณาความฉลาดหลักแหลมเป็นสำคัญ²⁴ ซึ่งก็เป็นการสมควรอย่างยิ่ง เพราะการส่งนักเรียนไปต่างประเทศคนหนึ่งๆ ย่อมเสียเงินค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนชัยนาทฯ จึงคงจะต้องทรงคัดเลือกนักเรียนแพทย์และพยาบาลอย่างระมัดระวังถึงถ่วง ว่าบุคคลนั้นจะมีความสามารถ และความตั้งใจหนักแน่นแน่วแน่เพียงพอที่จะเรียนจนสำเร็จกลับมาทำประโยชน์แก่ชาติได้หรือไม่ ในสมัยก่อนหน้านี้นี้ ก็มีตัวอย่างนักเรียนไทยหลายคนที่เดินทางไปศึกษาต่อต่างประเทศแล้วต้องกลับมาก่อนที่จะสำเร็จหลักสูตร เนื่องจากไม่มีความสามารถบ้าง หรือไม่มีความตั้งใจ ไม่มีความอดทนเพียงพอบ้าง²⁵

อนึ่ง ถ้าหากว่านักเรียนแพทย์และพยาบาลที่ได้รับเลือกไปเป็นดังนักเรียนผู้ล้มเหลวเหล่านั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ฯ เจ้าของทุน คงจะไม่พอพระทัยเลย ดังจะเห็นได้จากพระดำรัสที่ทรงแสดงต่อหลวงถวิลเศรษฐพรพานิชกร เมื่อครั้งที่ยังเป็นนักศึกษาในสหรัฐฯ พ.ศ. 2461 ความว่า

เงินที่นักเรียนแต่ละคนนำไปใช้ในอเมริกานั้น ค่าใช้จ่ายวันเดียวพอที่จะเลี้ยงครอบครัวตาสีตาสาได้ตั้งเดือน การตั้งใจเรียนและความสามารถเรียนเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าไม่ตั้งใจเรียน หรือไม่มีความสามารถ ก็เสียเงินของประเทศโดยไม่ได้ประโยชน์²⁶

ดังนั้น เมื่อพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทฯ ทรงเลือกนักเรียนแพทย์และนักเรียนพยาบาลทั้ง 4 คน ให้ได้รับทุนไปศึกษาต่อ พระองค์คงจะทรงมั่นใจพระทัยแล้วว่า ได้เลือกสรรบุคคลผู้มีความสามารถ และความมานะบากบั่นพอที่จะเรียนสำเร็จสมดังจุดมุ่งหมาย

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงเล่าถึงวันที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงทราบข่าวดีว่า

วันหนึ่ง เสด็จในกรมไชยนาทฯ เสด็จไปที่โรงพยาบาลศิริราช และทรงเรียกให้แม่ไปเฝ้า ทรงถามว่าอยากไปเรียนเมืองนอกไหม แม่เล่าว่าจำความรู้สึกตอนนั้นได้ว่า อยากไปเหลือเกิน....²⁷

¹“สถิติ จำนวนนักศึกษาสำเร็จหลักสูตรดุจครุภรค์และหญิงพยาบาล พ.ศ. 2439-2510,” ใน *ศิริราชพยาบาลอนุสรณ์* 72 ปี, หน้า 68.

²ตามระเบียบการรับนักเรียนของโรงเรียนแพทย์ดุจครุภรค์และหญิงพยาบาลแห่งศิริราช นักเรียนจะต้องมีอายุ 15 ปีขึ้นไปจนถึง 25 ปี และต้องมีความรู้ได้ประโยคประถมสามัญ (ในเวลานั้นเท่ากับชั้นประถมศึกษาปีที่ 3) แล้ว หรือเทียบเท่าประโยคสามัญขึ้นไป

ดู “แผนกโรงเรียนแพทย์ดุจครุภรค์และหญิงพยาบาลของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ-ประวติ,” ใน *อนุสรณ์* 60 ปีโรงเรียนพยาบาลดุจครุภรค์และอนามย์ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ. 2500 (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2500), ไม่มีเลขหน้า.

³“สถิติ จำนวนนักศึกษา.....” เรื่องเดียวกัน, หน้า 68. และ “แผนกโรงเรียนแพทย์ดุจครุภรค์...” เรื่องเดียวกัน.

⁴คุณหญิงข้า จินดารังสรรค์ เป็นผู้ปกครองนักเรียนพยาบาล ประมาณ พ.ศ.2454-2460 ดู ถวิล บริหารเวชศาสตร์, “รุ่นที่ 2 พ.ศ. 2453,” ใน *อนุสรณ์* 60 ปี โรงเรียนพยาบาลดุจครุภรค์ฯ, ไม่มีเลขหน้า.

⁵สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 25.

⁶หลักสูตรทั้ง 6 วิชา เป็นหลักสูตรที่สอน ใน พ.ศ. 2453 ปรากฏว่า ในพ.ศ. 2460 คงมีการใช้หลักสูตรเช่นนี้ หากเพิ่มบางวิชา เช่น ภาษาไทย อังกฤษ และเลข

ดู “แผนกโรงเรียนแพทย์...” ใน *อนุสรณ์* 60 ปีโรงเรียนพยาบาลดุจครุภรค์, ถวิล บริหารเวชศาสตร์, “รุ่นที่ 2....,” และ มลิ ปรีชาดุลยกิจ “ประวัติรุ่น พ.ศ.2460,” *อนุสรณ์* 60 ปีโรงเรียนพยาบาลดุจครุภรค์ฯ, ไม่มีเลขหน้า

⁷สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงเล่าประทานเพิ่มเติมแก่คณะผู้เขียน, 14 กรกฎาคม 2527.

⁸สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 25.

⁹เป็นประสบการณ์ของนักเรียนพยาบาลที่สำเร็จการศึกษา พ.ศ. 2460 ดู มลิ ปรีชาดุลยกิจ, “ประวัติรุ่น พ.ศ.2460”

¹⁰สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 28.

¹¹เรื่องเดียวกัน

¹²ถวิล บริหารเวชศาสตร์, “รุ่นที่ 2....” และ มลิ ปรีชาดุลยกิจ, “ประวัติรุ่น พ.ศ. 2460”

¹³มลิ ปรีชาดุลยกิจ, เรื่องเดียวกัน ต่อมาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาथ ผู้บัญชาการโรงเรียน ทรงกระะเบียบให้แพทย์และพยาบาลขึ้นทำงานในโรงคนไข้พร้อมกัน เวลา 9.00 น. เพื่อให้แพทย์และพยาบาลได้ติดต่อประสานงานกัน ในการรักษาพยาบาล

¹⁴ถวิล บริหารเวชศาสตร์, “ประวัติรุ่น พ.ศ. 2460”

¹⁵สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง* หน้า 25.

¹⁶สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 28.

¹⁷“คำให้การพระที่เลี้ยงเนื่อง” *แนวหน้า* (19 พฤศจิกายน 2491) : 5

¹⁸เรื่องเดียวกัน

¹⁹ประกาศนียบัตรโรงเรียนแพทย์ดุจครุภรค์และหญิงพยาบาลของสมเด็จพระบรมราชชนนี พระราชทานแก่ห้องสมุดศรีสังวาลย์ โรงพยาบาลประสาท ถนนราชวิถี กรุงเทพฯ

²⁰สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 28.

²¹ม.จ.พูนศรีเกษม เกษมศรี, “กรณีที่ถูกลกระหม่อมฯ ทรงหันมาสนพระทัยกับโรงเรียนแพทย์,” *สารศิริราช*, หน้า 479-489.

²²ศาสตราจารย์หลวงพิณพาทย์พิทยาภท, “พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการแพทย์และการสาธารณสุขของสมเด็จพระราชบิดา,” ใน *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์หลวงพิณพาทย์พิทยาภท (พิณ เมืองแมน)* 13 กรกฎาคม 2526, หน้า 6.

²³สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 29

²⁴ม.จ.พูนศรีเกษม เกษมศรี, “กรณีที่ถูกลกระหม่อม....,” หน้า 490.

²⁵ละออทอง อมรินทร์รัตน์, “การส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ.2411-2475,” (*วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2522), หน้า 79-91.

²⁶ หลวงถวิลเศรษฐพาณิชย์การ, "พระคุณธรรมของทูลกระหม่อม," *สารศิริราช* 19 (กันยายน 2510) : 494.

²⁷ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เต่าให้ฟัง*, หน้า 29.

สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงเพชรบุรีฯ
สมเด็จพระพันวัสสา
สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนสงขลานครินทร์
(ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

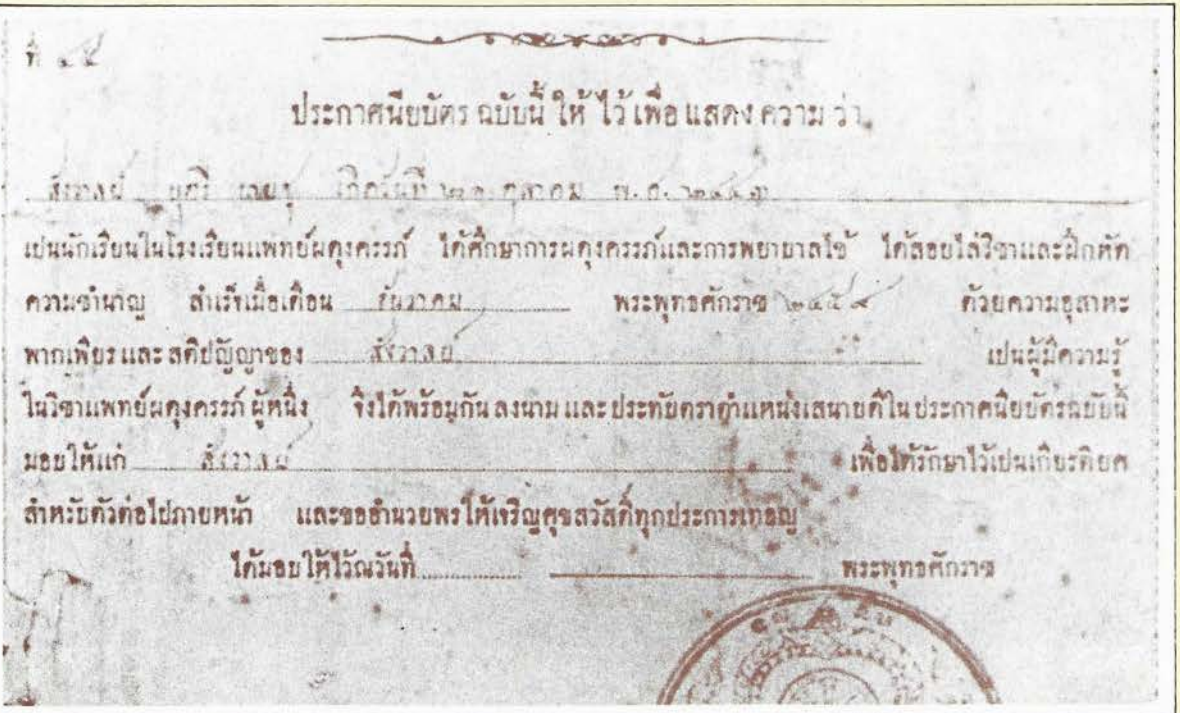
พระฉายาลักษณ์
เดี่ยวองค์แรก
พระชนมายุ 14 พรรษา

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และพระสหาย
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เนื่อง จินตคุณ
(ท้าวอินทสุริยา) เชื้อ

ประกาศนียบัตร
โรงเรียนแพทย์จุฬงครรภ์
ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

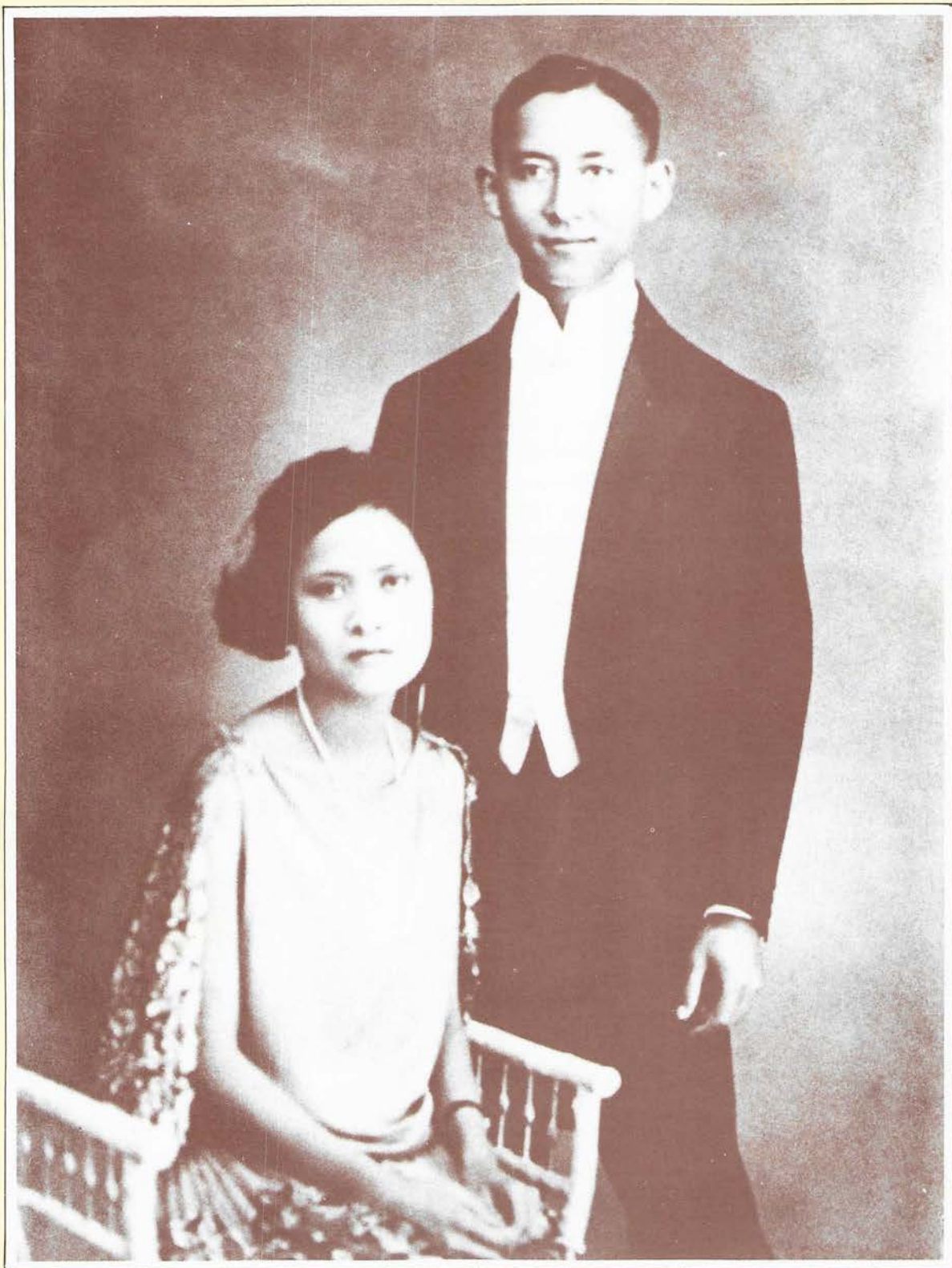

ภาพสี่พระหัตถ์

สมเด็จพระบรมราชชนก และสมเด็จพระบรมราชชนนี
กล่าวกันว่าเป็นภาพฝีพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทที่ 4

สหรัฐอเมริกา

เมื่อหกสิบกว่าปีก่อน การเดินทางไปยังต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเดินทางข้ามทวีปไปยังประเทศในยุโรปและอเมริกา นับเป็นเรื่องใหญ่ที่ต้องเตรียมตัวกันเป็นเวลานาน เนื่องจากการคมนาคมติดต่อในขณะนั้นไม่สะดวกรวดเร็วเช่นปัจจุบัน พาหนะในการเดินทาง คือ เรือโดยสารใช้เวลาเป็นเดือนกว่าจะถึงที่หมาย นอกจากนั้น หนังสือข่าวสารและภาพยนตร์ที่จะช่วยให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบ้านเมืองขนบธรรมเนียมประเพณีต่างชาติต่างภาษาก็มีอยู่น้อย หรือกล่าวได้ว่าแทบจะไม่มีเลย ฉะนั้นผู้ที่กำลังจะเดินทางไป “เมืองนอก” ทั้งหลาย ก็คงจะรู้สึกเหมือนว่าตนกำลังจะผจญภัยไปสู่ “โลกใหม่” ที่ไม่รู้จักมักคุ้นและย่อมจะต้องใช้เวลาในการเตรียมตัวให้พร้อมต่อ “โลกใหม่” นี้

ในระยะเวลาน่าทึ่งเดือนหลังจากที่ทรงทราบว่าจะได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาพยาบาลที่สหรัฐอเมริกา สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ได้เสด็จไปเรียนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ซึ่งตั้งอยู่ในตำบลอันเคยเป็นที่ตั้งของพระราชวังหลังในสมัยรัชกาลที่ ๑ และอยู่ติดกับโรงพยาบาลศิริราช ซึ่งเป็นที่ประทับในเวลานั้น อาจารย์ใหญ่โรงเรียนกุลสตรีวังหลังเป็นสุภาพสตรีชาวอเมริกัน ชื่อ มิส เอ็ดนา ซาราห์ โคล (Miss Edna Sarah Cole) หรือเรียกกันทั่วไปว่าแหม่มโคล^๑ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเคยเรียนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์แล้ว แต่เป็นระดับ “เอ บี แอ็บ”^๒ การเรียนที่โรงเรียนวังหลังนี้พระองค์ต้องทรงอ่านเรื่องสั้น ๆ แล้วย่อเป็นภาษาอังกฤษ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเล่าพระราชทานพระราชธิดาว่า ครั้งหนึ่งทรงอ่านเรื่องคนจีนที่เดินทางไปประเทศอังกฤษ เมื่อถึงเวลาที่จะทรงย่อ พระองค์ไม่ทรงรู้จักศัพท์ว่าเดินทาง จึงทรงเขียนว่า “คนจีนไปปักคินคี่อังกฤษ”^๓

ระหว่างนั้น สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็ทรงเตรียมเสื้อผ้าที่จะทรงใช้ในสหรัฐอเมริกา ตอนกลางรัชกาลที่ ๖ สตรีไทยยังคงมุ่งผ้าโจงกระเบนอยู่ เมื่อจะเดินทางไปต่างประเทศ จึงจำเป็นต้องตัดเสื้อกระโปรงแบบสากล แฟชั่นสมัยนั้นนิยมกระโปรงสั้น ชายกระโปรงเหนือจากพื้นมาประมาณ ๑ นิ้ว และต้องสวมถุงน่องสีเข้มหรือขาว รองเท้าประเภทติดกระดุมหุ้มขึ้นมามีข้อเท้า^๔ แต่ระหว่างการเดินทาง สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ และนางสาวอุบล พระสหาย ยังคงแต่งกายแบบไทยไปตลอด นักเรียนไทยทั้งสองคนจะเปลี่ยน

เป็นสื่อกระโปรงแบบสากลเมื่อถึงประเทศสหรัฐฯแล้ว⁵

การเตรียมตัวเดินทางไปต่างประเทศครั้งนี้ มีปัญหาประการหนึ่ง คือเรื่องนามสกุลของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ คนไทยเริ่มใช้นามสกุลเมื่อพ.ศ. 2456 แต่การใช้นามสกุลก็ยังมีได้แพร่หลาย ครอบครัวของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เมื่อพระชนกขุถึงแก่กรรม ไม่มีผู้ใหญ่ฝ่ายชายที่จะไปจดนามสกุล ดังนั้น ในประกาศนียบัตรที่ทรงได้รับจากโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ฯ จึงกล่าวถึงพระองค์ในฐานะ *สังวาลย์ บุตรีนายชู*

อย่างไรก็ตามเมื่อจะเดินทางไปต่างประเทศ จำเป็นต้องมีนามสกุลใช้ในหนังสือเดินทาง สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จึงทรงใช้นามสกุลของขุนสงขลานครินทร์ (หลี ตะละภัก) เจ้ากรมของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ด้วยเหตุนี้ในเวลาต่อมา หนังสือเกี่ยวกับพระราชประวัติของพระองค์ส่วนใหญ่ มักจะกล่าวว่าพระองค์ทรงมีพระนามเดิมว่า *สังวาลย์ ตะละภัก*

เรื่องนี้ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือแม่เล่าให้ฟังว่า “ส่วนถมยหาน้องชายของแม่ เมื่อเจริญวัยแล้วได้ไปขอจดทะเบียนที่อำเภอ ใช้นามสกุล “ชูกระมล” ถึงแม้ว่าแม่ไม่เคยใช้นามสกุล ชูกระมล ก็ยากถือว่าแม่เกิดมาในสกุลนี้”⁷

เมื่อถึงวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ.2460 สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เสด็จโดยสารเรือ “กัวลา” ออกจากกรุงเทพฯ ที่ท่าเรือป้ายวันนั้น มีผู้คนไปส่งคณะเดินทางกันมากมาย เพราะในคณะมีนักเรียนไทยที่จะไปศึกษาต่อ ณ ประเทศสหรัฐฯ จำนวนทั้งสิ้นถึง 18 คน นอกจากคณะนักเรียนแพทย์และพยาบาลสี่คนแล้ว ยังมีเจ้านายและบุตรหลานของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ อาทิ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ นายประสพและนายประดิษฐ์ สุขุม บุตรเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ร่วมเดินทางไปด้วย

การที่มีนักเรียนไทยเดินทางไปศึกษาต่อที่สหรัฐฯ เป็นจำนวนมากเช่นนี้ เนื่องจากขณะนั้นเป็นระยะเวลาระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 (พ.ศ.2457-2461) ประเทศต่าง ๆ ในยุโรปกำลังปั่นป่วนวุ่นวาย บางประเทศตกเป็นสมรภูมิการรบพุ่ง บรรดาผู้ปกครองชาวไทยซึ่งเคยส่งบุตรหลานไปศึกษาต่อยังประเทศในยุโรป จึงเปลี่ยนมาส่งบุตรหลานไปศึกษาต่อที่ประเทศสหรัฐอเมริกาแทน⁸ ในการเดินทางครั้งนี้ มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ควบคุมดูแล คือ พระยาชนนินทรภักดี (ต๋อย อัครเสวี)⁹ ท่านผู้นี้จะไปเป็นผู้ดูแลนักเรียนไทยในสหรัฐอเมริกาด้วย

การเดินทางทางทะเลจากประเทศไทยถึงสหรัฐอเมริกาใช้เวลานานถึง 6 สัปดาห์ ต้องแวะเปลี่ยนเรือที่สิงคโปร์ และญี่ปุ่น เรือจอดพักที่ ฮองกง เซี่ยงไฮ้ และหมู่เกาะฮาวาย แล้วจึงเทียบท่าที่เมืองซานฟรานซิสโก¹⁰ นอกจากการขึ้นบกตามเมืองท่าสำคัญ ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ก่อนถึงจุดหมายปลายทาง ผู้โดยสารทั้งหลายต้องรอนแรมอยู่ในเรือเป็นเวลานาน ๆ มีแต่น้ำกับฟ้าให้ชม สำหรับเด็ก ๆ ที่กำลังอยู่ในวัยศึกษาค้นคว้า แม้จะภายในเรือจะมีเครื่องให้ความเพลิดเพลินหลายอย่าง เช่น วงดนตรี เครื่องเล่นเกมต่าง ๆ และภาพยนตร์ แต่พวกเขา ๆ ก็อดที่จะฆ่าเวลาด้วยการเล่นอะไรแปลก ๆ เสียไม่ได้ ผู้ที่เด็กนักเรียนไทยวัยสิบกว่าขวบสนใจเป็นพิเศษ คือ นักเรียนหญิงที่ร่วมเดินทางมาด้วย ซึ่งมีเพียง 2 คน เท่านั้น

หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์ หรือ เด็กชายประดิษฐ์ สุขุม ในขณะนั้น ได้เล่าเหตุการณ์ตอนหนึ่งระหว่างการเดินทางว่า

ตามภาษาเด็ก ได้เคยไปเล่นแกลังผู้หญิงไทย 2 คนที่มาด้วย คือ นางสาวสังวาลย์ และนางสาวอุบล ซึ่งเดินทางร่วมห้องไปกับผู้หญิงจีนอีก 4 คน ความซนที่ได้ทำก็คือได้ไปที่หน้าห้องของเขา เคาะประตู แล้ววิ่งหนีไปแอบเสีย สองคนเปิดประตู บ่นอุบอิวว่าใครมาเคาะเที่ยวมองหา เมื่อไม่พบก็ปิดประตู เราตั้งต้นไปเคาะใหม่ แล้ววิ่งหนีอีก ไปทำเช่นนี้บ่อย ๆ ซึ่งคงทำความรำคาญให้แก่เขาไม่น้อย¹¹

ในที่สุด วันที่ 5 ตุลาคม พ.ศ.2460 เรือโดยสาร “ชินโยมารู” ก็แล่นเข้ามาในอ่าวไกลเดนเกท ประตูทองอันสวยงามของเมืองซานฟรานซิสโก รัฐแคลิฟอร์เนีย หลังจากที่เรือเทียบท่า และเจ้าพนักงานด่านภาษีตรวจข่าวของสัมภาระเสร็จเรียบร้อยแล้ว นักเรียนไทยทั้งหมดก็แยกกันไปอยู่ตามโรงแรมต่าง ๆ¹² ต่อจากนั้น นักเรียนชายก็เดินทางด้วยรถไฟ ไปยังฝั่งตะวันออกของสหรัฐฯ ส่วนนักเรียนหญิงสองคนยังคงอยู่ทางฝั่งตะวันตกก่อน

นักเรียนหญิงทั้งสองคนพำนักอยู่ที่เมืองเบอร์คลีย์ (Berkeley) ซึ่งเป็นเมืองเล็ก ๆ อยู่ใกล้กับเมืองซานฟรานซิสโก เวลานั้น ยังไม่มีสะพานไกลเดนเกท จึงต้องลงเรือข้ามอ่าวเมืองซานฟรานซิสโกไปก่อน แล้วขึ้นรถรางไปถึงเมืองเบอร์คลีย์¹³ ที่นี่ นักเรียนทั้งสองคนพักอยู่กับครอบครัวอดัมเสน (Adamsen) นายแพทย์อดัมเสน หัวหน้าครอบครัว เป็นญาติกับภริยาของพระยาชนินทรภักดี ผู้ดูแลนักเรียนไทย และเคยเป็นพระอาจารย์ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เมื่อทรงเรียนที่โรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ฯ ด้วย เวลานั้น นายแพทย์อดัมเสนก็ยังคงอยู่ในประเทศไทย ส่วนบ้านที่สหรัฐฯ มีแต่มีลชีลอดัมเสน และบุตรสาว 3 คน อาศัยอยู่ บุคคลทั้งสี่ท่านนี้คงเคยพำนักอยู่ในประเทศไทยมาก่อน จึงพูดภาษาไทยได้¹⁴ นับเป็นสิ่งดีสำหรับนักเรียนหญิงทั้งสองคนที่ได้อยู่กับครอบครัวซึ่งมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประเทศไทยบ้าง เพราะคนเหล่านี้จะได้ช่วยให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพวัฒนธรรมที่แตกต่างกันได้

ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 สหรัฐอเมริกาเป็นประเทศที่กำลังเจริญก้าวหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง ประชากรส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 70 อาศัยอยู่ในเมืองขนาดต่าง ๆ กันซึ่งกระจายอยู่ทั่วประเทศ เมืองใหญ่ ๆ หลายเมือง เช่น ซานฟรานซิสโก นิวยอร์ก และชิคาโก เต็มไปด้วยตึกทึบใหญ่โต มีร้านขายของนานาชนิด มีโรงละครโรงภาพยนตร์ และโรงต้นรำจำนวนมาก ถนนที่กว้างใหญ่มีผู้คนมากมายเดินไปเดินมาราวกับมด รถยนต์คันโต ๆ วิ่งไปมาไม่ขาดสาย

ส่วนเมืองเล็ก ๆ ก็มีได้ห่างไกลจากความเจริญ รถยนต์ส่งเสียงดังและส่งกลิ่นน้ำมันคลั่งไปตามถนนปูหิน ร้านค้า ธนาคาร และโรงเรียนตั้งขึ้น เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ชุมชน ตามบ้านไม้ บ้านอิฐ ต่างมีน้ำประปาฟ้าหรือไฟฟ้าใช้ แม้ว่าชาวอเมริกันส่วนใหญ่จะต้องทำงานบ้านด้วยตนเอง ไม่มีคนงานช่วย แต่ก็มีเครื่องทุ่นแรงหลายอย่าง ทั้งเครื่องจักรล้างจาน เครื่องดูดฝุ่นที่สั่งซื้อได้ทางไปรษณีย์ และยังมีตำรา “ทำเองก็ได้” ที่แนะนำวิธีการตั้งแต่เย็บเสื้อ ทำสวน ทำเครื่องเรือน จนกระทั่งการสร้างบ้าน

ชาวอเมริกันส่วนใหญ่ในเวลานั้นเป็นชนชาติที่เชื่อมั่นในการทำงานหนัก นิยมการพึ่งตนเองทั้งด้านการงาน และการตัดสินใจ มีศรัทธาแก่กล้าในคริสต์ศาสนา นอกจากนี้ยังมีความคิดฝังหัวในเรื่อง

ความเสมอภาค เชื่อว่า คนทุกคนเกิดมาเท่าเทียมกัน จึงควรได้รับความยุติธรรม และโอกาสในการทำงาน การเรียนรู้ต่าง ๆ เท่าเทียมกันด้วย อย่างไรก็ตามในทัศนะของชาวอเมริกันผิวขาว สิทธิเสมอภาคนี้มีอยู่ เฉพาะในหมู่คนผิวขาวเท่านั้น ไม่ได้ครอบคลุมไปถึงคนนิโกรหรือคนตะวันตกอื่น ๆ¹⁵ หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ ได้เล่าไว้ในบันทึกความทรงจำของท่านว่า “สำหรับชาวตะวันตก เช่น จีน ญี่ปุ่น ฟิลิปปินส์ และ ไทย ชาวอเมริกันเห็นเป็นชาวต่างผิว ไม่สู้จะยกย่องนัก นอกจากต่อเมื่อได้รู้จักกันเป็นการส่วนตัว”¹⁶

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ประทับอยู่กับครอบครัวออตมันที่เมืองเบอร์คลี่นนานเกือบหนึ่งปี ตอนแรกพระยาชนนทรภักดีผู้ดูแลนักเรียนจัดให้นักเรียนหญิงสองคนคอยอยู่ที่เมืองเบอร์คลี่ก่อน เพื่อรอ เดินทางไปฝั่งตะวันออกพร้อมกับพระวงศ์เธอ- พระองค์เจ้าอาทิตยทิพพามา และ นายเจียม ลิมปชาติ (ต่อมาคือหลวงชาติตระการโกศล) ซึ่งอยู่ในคณะนักเรียนที่ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ รุ่นเดียวกัน แต่เป็นริดสีดวงตา ต้องพักรักษาตัวอยู่ที่ญี่ปุ่นก่อนเป็นเวลาหลายเดือน ทว่าเมื่อพระวงศ์เธอพระองค์ เจ้าอาทิตยทิพพามา และนายเจียม เดินทางมาถึงซานฟรานซิสโก สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ประชวรพระโรคหวัด ไม่สามารถเดินทางไปได้ นักเรียนหญิงสองคนนี้จึงต้องรอให้นักเรียนใหม่มาอีกคณะหนึ่งก่อนถึง จะร่วมสมทบเดินทางต่อไป¹⁷

ระหว่างนั้น สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ได้เสด็จไปทรงศึกษาที่โรงเรียนประถมเอเมอร์สัน (Emerson School) พร้อมกับนางสาวอุบล ทุกวันอาทิตยพระองค์ก็เสด็จไปเข้าโรงเรียนวันอาทิตย์ของ คริสต์ศาสนา¹⁸ ซึ่งมีชั้นเพื่ออบรมชุดเกลาเด็ก ๆ ให้เข้าใจและประพฤติตามคำสอนในศาสนา

ชีวิตในโลกใหม่ของนักเรียนหญิงทั้งสองคนคงไม่เรียบง่ายนัก เพราะมีลูกสาวสามคนของครอบครัวออตมันเป็นเพื่อน และมีพยาบาลไทยอีกสองคนที่สำเร็จการศึกษาแล้วและยังทำงานอยู่ใน สหรัฐฯ มาเยี่ยมบ่อย ๆ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงได้รับเงินค่าใช้จ่ายส่วนพระองค์จำนวน 4 เหรียญดอลลาร์ต่อเดือน ในขณะที่เวลานั้น ไซราคาประมาณโหลละ 12 เซนต์ เสื้อสุภาพสตรีราคาตัวละ 50 เซนต์ และค่าอาหารมื้อใหญ่ในภัตตาคารราคาไม่ถึง 50 เซนต์ต่อคน¹⁹

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอทรงเล่าว่า “ครั้งแรกที่ได้รับ 4 เหรียญ แม่ตื่นตื่นมาก รีบไปซื้อกล่องถ่ายรูปแบบ “บ็อกซ์” (Box) ทันที...”²⁰ เวลานั้น ชาวอเมริกันกำลังนิยมการถ่ายรูปมาก เพราะกล่องเป็นสิ่งประดิษฐ์ที่เพิ่งคิดได้ไม่นาน ยังเป็น “ของใหม่” ในเวลาเดียวกัน ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 ไม่กี่ปี ก็มีผู้ปรับปรุงกล่องให้มีประสิทธิภาพดีขึ้นและราคาถูกลงพอที่คนทั่วไปจะซื้อหามาใช้ได้²¹ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงสนพระราชหฤทัยการถ่ายภาพมาก ต่อมาทรงทดลองการถ่ายภาพด้วยเทคนิคใหม่ ๆ เช่น การถ่ายรูปคนคนเดียว แต่วางท่า 2 แบบ และปรากฏอยู่ในรูปแผ่นเดียวกัน²²

หลังจากที่ประทับอยู่ ณ เมืองเบอร์คลี่เกือบหนึ่งปี ในที่สุดคณะนักเรียนไทยอีกกลุ่มหนึ่งก็เดินทางมาถึงสหรัฐฯ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ และนางสาวอุบลได้ร่วมสมทบกับคณะนักเรียนอีก 8 คนที่มาใหม่ เดินทางขึ้นรถไฟจากเมืองซานฟรานซิสโกในวันที่ 17 กันยายน พ.ศ.2461 เป็นระยะทางประมาณ 5000 กิโลเมตร มาถึงเมืองบอสตัน รัฐแมสซาชูเซตต์ ในคืนวันที่ 21 กันยายน

คืนนั้นที่สถานีรถไฟเมืองบอสตัน สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงคอยรับคณะนักเรียนจากภาคตะวันตกนี้ พร้อมกับนักเรียนไทยในบอสตันอีกหลายคน เมื่อนักเรียนลงจากรถไฟเรียบร้อย พระองค์ก็ทรงทักทายปราศรัยกับนักเรียนทุกคน ทรงแนะนำเรื่องที่พักและทรงช่วยเหลือทุกอย่างให้คณะ

นักเรียนชุดนี้ได้รับความสะดวก²³

ส่วนสมเด็จพระศรีนรินทรฯ ตอนแรก พระองค์ก็ไม่ทรงรู้จักว่าสุภาพบุรุษผู้นี้เป็นใคร ต้องรับสั่งถามผู้อื่นจึงทราบ

“ฉันไม่รู้จักท่าน ถามเขาว่าเป็นใคร จึงได้ทราบว่าท่านเป็นทูลกระหม่อม”²⁴

หลังจากนั้น นักเรียนไทยก็แยกย้ายไปค้างตามที่ต่าง ๆ นักเรียนหญิงทั้งสองคนไปพักที่พลัดของพระยายืนทรภักดีที่ถนนแดงดอน เมืองเคมบริดจ์ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนสงขลานครินทร์ก็ทรงพานักเรียนไทยคนหนึ่งกลับไปพักที่พระตำหนักถนนล่องวัด เมืองบอสตัน

หลวงสุขุมฯ นายประดิษฐ์ ซึ่งในขณะนั้นพักรักษาตัวอยู่ที่พระตำหนักได้บันทึกเหตุการณ์คืนวันนั้นไว้ว่า “ประมาณสี่ดิสสองเศษ...พระองค์ท่านเสด็จกลับมาถึงบ้าน ปลุกข้าพเจ้าทันที แล้วรับสั่งว่า “ผู้หญิง 2 คนมาถึงแล้ว แม่สังวาลย์สวยแข่งเขียวแกเอ๊ย”²⁵

หลวงสุขุมฯ และนักเรียนไทยผู้โชคดีได้ร่วมฟังด้วย ต่างถือว่าทุกคำที่ “ทูลกระหม่อม” ตรัสในวันนั้น เป็นบทปริศนาแห่งประวัติศาสตร์ตอนสำคัญยิ่งของประเทศไทย²⁶

¹เสถียร ศุกุลโสภณ, *ประวัติการโรงเรียนราษฎรในประเทศไทยและทำเนียบโรงเรียนราษฎร* (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, 2514), หน้า 56, 63 (สมาคมครูโรงเรียนราษฎรแห่งประเทศไทยจัดพิมพ์เพื่อเฉลิมฉลองพระเกียรติเนื่องในวันรัชดาภิเษก 9 มิถุนายน 2514).

ต่อมาในพ.ศ.2464 โรงเรียนกุลสตรีวังหลังได้ย้ายไปอยู่ที่ตำบลบางกะปิ และเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น “วัดนาวิทยาลัย” หลังจากนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงซื้อที่ตั้งเดิมของโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ประทานให้เป็นที่ตั้งของโรงพยาบาล พยาบาล และหอพักนักเรียนพยาบาลแห่งโรงพยาบาลศิริราช ดู เรื่องเดียวกัน, หน้า 73-74.

²สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 29.

³เรื่องเดียวกัน

⁴Frederick Lewes Allen, "The Moral Rebellion," in *The Social and Cultural Life in 1920's* edited by Ronald L. Daves (New York : Holt Rinehart and Winston Inc., 1972), p.10 and "The Many Faces of A New Freedom," in *The Fabulous Century 1910-1920* (New York : Time-Life Books, 1970), 2 : 37

⁵สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 71.

⁶ขุนสงขลานครินทร์ เป็นข้าในพระองค์หนึ่งของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ มีตำแหน่งเป็นเจ้ากรม ในสมัยโบราณ เมื่อเจ้านายพระองค์ใดได้ทรงกรม พระองค์จะมี “เจ้ากรม” เป็นผู้ดูแลควบคุมไพร่ที่เป็นบริวารของพระองค์ เจ้ากรมนี่จะมีราชทินนามตามพระนามของเจ้านายของตน ต่อมาเมื่อมีการเลิกวิธีการควบคุมไพร่แบบโบราณในปลายรัชกาลที่ 5 คำว่า เจ้ากรม ยังคงมีอยู่ และใช้ราชทินนามตามพระนามเจ้านายของตนดั้งเดิม แต่เลิกหน้าที่ควบคุมดูแลไพร่ เปลี่ยนเป็นหน้าที่รับใช้ในด้านอื่น ๆ

ดูสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ศาสนสมเด็จ* (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), 17 : 45-59.

⁷สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 30.

ก่อนหน้านั้น มีหนังสือเล่มหนึ่งที่เกี่ยวกับพระนามเดิมของสมเด็จพระศรีนรินทรฯ ว่า สังวาลย์ ชูกระมล คือหนังสือเรื่อง *เจ้าชีวิต พระนิพนธ์ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ พระภคิโยะที่ใกล้ชิดสนิทสนมกับสมเด็จพระบรมราชชนกมาก* ดูพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เจ้าชีวิต*, (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2505), หน้า 632.

⁸พระพิศาลสุขุมวิท, “ทูลกระหม่อมฯ ที่เคารพรักของนักเรียนไทยในสหรัฐอเมริกา” *สารศิริราช* 20 (กันยายน-ตุลาคม 2511) : 327-328.

⁹พ.ต. น.พ. หลวงนิลย์เวชวิชิตฐิติ, “สมเด็จพระบรมราชชนกทรงประทานทุน...” *เสรีภาพฉบับพิเศษ* (2516) : 36.

¹⁰หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์, “บันทึกเรื่องของข้าพเจ้าโดยย่อ,” ใน *งานพระราชทานเพลิงศพหลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์ (ประดิษฐ์ สุขุม)* (ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่ 29 มิถุนายน พ.ศ.2510), หน้า 14-18.

¹¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 19 หลวงสุขุมฯ ได้สรุปไว้ในตอนท้ายว่า “ถ้าในขณะนั้นจะได้ทราบเหตุการณ์ล่วงหน้าว่า นางสาวสังวาลย์ จะได้เป็นสมเด็จพระราชชนนีแล้ว ก็คงจะไม่กล้าทำเช่นนั้นเป็นอันขาด”

¹²เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

¹³สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 31.

¹⁴ครอบครัวอติเมธมีบุตรชายอีกคนหนึ่ง แต่เวลานั้นไปรับราชการทหาร ดู เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

¹⁵เก็บความจาก John W. Dodds, *Everyday Life in Twentieth Century America*, edited by Louis B. Wright 3rd ed. (New York : G.P.Putnam 's Sons, 1965), pp.39-132 และ “The End of Innocence,” in *The Fabulous Century 1910-1920*, 2 : 23-26.

¹⁶หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์, “บันทึกเรื่องของข้าพเจ้าโดยย่อ” หน้า 23.

¹⁷สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 34.

¹⁸จิรภา อ่อนเรือง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

¹⁹“The Old Hometown,” in *This Fabulous Century 1900-1910*, 1 : 141-144.

²⁰สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 34.

²¹“America Sits for Its Portrait,” in *This Fabulous Century 1910-1920*, 2 : 42.

²²รูปภาพฝีพระหัตถ์ใน *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 53.

²³หลวงถวิลเศรษฐพานิชการ, “พระคุณธรรมของทูลกระหม่อม,” หน้า 492.

²⁴สมเด็จพระศรีนครินทรย์ ทรงเล่าพระราชทาน ดู จิรภา อ่อนเรือง, *สมเด็จพระศรีนครินทรย์*, หน้า 8.

²⁵หลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์, “บันทึกเรื่องของข้าพเจ้าโดยย่อ,” หน้า 32.

²⁶หลวงถวิลเศรษฐพานิชการ, “พระคุณธรรมของทูลกระหม่อม,” หน้า 492.

“ทูลกระหม่อมฯ ที่เคารพริก”*

บรรดานักเรียนไทยในสหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ.2461 คงจะไม่มีผู้ใดที่ไม่เคยได้ยินพระนาม สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ เวลานั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงพำนักอยู่ ณ ประเทศสาธารณรัฐแห่งนี้ได้สองปีแล้ว และกำลังทรงศึกษาวิชาแพทย ณ มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด เมือง เคมบริดจ์ รัฐแมสซาชูเซตต์ นักเรียนไทยในสหรัฐฯ ต่างเคารพนับถือพระองค์เป็นล้นพ้น มิใช่แต่ด้วยเหตุว่า เพราะพระองค์ทรงเป็นเจ้านายชั้นสูงอันควรแก่การเคารพ แต่เพราะทรง “เป็นสุภาพบุรุษที่จริงจัง ๗ ยากที่จะหาบุคคลใดเปรียบเทียบได้”¹

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงมีพระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลอดุลเดช และมีพระนามที่เรียกกันในหมู่พระประยูรญาติว่า “ทูลกระหม่อมแดง” ประสูติเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2434 ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 และสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาพระบรมราชเทวี (สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ในรัชกาลที่ 8 และรัชกาลปัจจุบัน) ทรงเป็นพระราชอนุชาในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ มกุฎราชกุมารพระองค์แรกของไทย และในสมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร ผู้ทรงอุปการะเลี้ยงดูสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ยังทรงพระเยาว์

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงเริ่มศึกษาวิชาแพทยนั้น พระองค์มีพระชนมายุเกือบ 25 พรรษาแล้ว ก่อนนี้ทรงศึกษาวิชาการทหารบกและทหารเรือจากประเทศเยอรมนี แต่หลังจากทรงรับราชการในกองทัพเรือประมาณ 8-9 เดือน ก็ทรงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตลาออกจากราชการ ย้ายพระองค์เป็นนายทหารเรือสำรองราชการ² ต่อจากนั้นไม่นานจึงเสด็จมาทรงศึกษาวิชาแพทย ณ สหรัฐอเมริกา

ตามธรรมเนียม พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ 5 ที่ทรงดำรงพระยศชั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้าส่วนใหญ่ ถ้ามีพระพลานามัยสมบูรณ์แล้ว มักจะทรงศึกษาวิชาการทหารแทบทุกพระองค์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสง-

ชลาณครินทร์ ก็เช่นกัน เมื่อทรงผ่านการศึกษาระดับมัธยมที่โรงเรียนแฮร์โรว์ (Harrow) ประเทศอังกฤษ แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมชนกนาถ ก็โปรดเกล้าฯ ให้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาทหารบกที่เยอรมนี เมื่อ พ.ศ. 2450 อย่างไรก็ตามหลังจากที่ทรงเรียนวิชาทหารไปได้ระยะหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ก็ทรงพบว่าพระองค์ไม่โปรดวิชาการทหาร และทรงคิดจะเปลี่ยนไปทรงศึกษาวิชาด้านช่างเขียนและวิจิตรศิลป์ (fine arts)³ แต่การณ์มิได้เป็นไปตามพระประสงค์ พระองค์ต้องทรงศึกษาวิชาทหารบกต่อไป จนถึงต้นปี พ.ศ. 2455 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงย้ายไปเรียนวิชาการทหารเรือ⁴

ถึงแม้ว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์จะไม่โปรดวิชาการทหาร แต่กระนั้นผลการเรียนของพระองค์อยู่ในขั้นดีเยี่ยม ปี พ.ศ. 2454 พระองค์ทรงสอบไล่วิชาทหารบกได้คะแนนสูงสุด ในบรรดานักเรียนจำนวนสี่ร้อยคนเศษ มีเพียงคนเดียวที่สามารถทำคะแนนได้เท่ากับพระองค์⁵

ผลการศึกษาวิชาทหารเรือก็มิได้ผิดแผกแตกต่างไป แม้ว่าจะระหว่างทรงศึกษาอยู่ที่โรงเรียนนายเรือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์จะทรงพระประชวรหลายครั้ง เช่น ประชวรพระโรคบิด และพระโรคปอด ถึงกระนั้นก็ได้ทรงย่อท้อต่อโรคร้าย ทรงเอาพระทัยใส่ในการศึกษาอย่างเต็มพระปรีชาสามารถ ด้วยทรงมีพระอุปนิสัยขยันหมั่นเพียรพยายาม การสิ่งใดที่ทรงตั้งพระทัยไว้ จึงมักจะสัมฤทธิ์ผลสมบูรณ์ดังพระประสงค์เสมอมา

ผู้บังคับการเรือรบที่เสด็จออกไปฝึกทางทะเล พระอภิบาล และผู้ตรวจการศึกษาวาเยอร์มัน ต่างทำรายงานเสนอกระทรวงทหารเรือเยอรมัน ซึ่งสรุปความได้ตรงกันว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์นี้ทรงพระปรีชาสามารถ เข้าพระทัยและเอาพระทัยใส่ในหน้าที่และการศึกษาทุกวิชา ไม่เฉพาะแต่ด้านการทหารเรือเท่านั้น⁶ อีกทั้งยังทรงมีความประพฤติดีทั้งในหมู่ทหารและในด้านการสมาคมทั่วไป ทรงเชื่อมั่นในพระองค์เอง ทรงพระเมตตากรุณาและพระอัธยาศัยเรียบร้อย แม้ว่าจะทรงมีพระทัยหุนหันดิ้นในบางครั้ง ก็เพราะไม่ค่อยจะทรงสบาย มีพระโรคเบียดเบียน ถึงกระนั้นนายทหารในโรงเรียนก็รักและเกรงพระทัย พระอุปนิสัยอีกประการหนึ่งในรายงานยกย่อง คือ ทรงระมัดระวังเรื่องการใช้จ่ายต่าง ๆ รายงานได้สรุปลงท้ายว่า 'ไม่ต้องสงสัยเลยว่าคงจะทรงเป็นนายทหารเรือที่ดีพระองค์หนึ่ง'⁷

สงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งอุบัติขึ้นในปี พ.ศ. 2457 ส่งผลกระทบต่อการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ความไม่ปลอดภัยจากการสงคราม ความไม่สะดวกในการคมนาคมสื่อสาร ทำให้รัฐบาลไทยต้องจัดหาสถานที่ศึกษาใหม่ หรือหาที่พักชั่วคราวสำหรับนักเรียนที่ศึกษาอยู่ในยุโรป โดยเฉพาะในประเทศที่เป็นสมรภูมิ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ในชั้นแรกไม่มีพระประสงค์ที่จะเสด็จออกจากประเทศเยอรมนี ยิ่งกว่านั้นพระองค์ยังทรงเตรียมที่จะเสด็จไปช่วยรบในกองทัพเรือเยอรมันอีกด้วย⁸ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงชี้แจงเหตุผลที่ทรงมีพระประสงค์จะทรงรับราชการอยู่ในกองทัพเรือเยอรมันต่อไปว่า การที่จะทรงลาออกในขณะที่บ้านเมืองของเราคับขัน จะดูประหนึ่งว่าทรงลืมนบุญคุณที่รัฐบาลเยอรมันมีต่อพระองค์ ครั้นเมื่อสิ้นสงคราม จะเสด็จกลับเข้าทรงศึกษาในกองทัพเรือเยอรมันอีก ก็จะเป็นการเสียพระเกียรติยศทางทหาร⁹ แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่พระราชทานพระบรมราชานุญาต และในที่สุดก็โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์เสด็จกลับเมืองไทย การศึกษาวิชาทหารเรือของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์จึงต้องยุติลง

เมื่อเสด็จกลับเมืองไทยในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ระยะเวลาสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงรับราชการสังกัดกรมเสนาธิการทหารเรือ ต่อมาทรงย้ายไปประจำกองอาจารย์นายเรือแผนกแต่งตำรา ทรงเป็นอาจารย์สอนนักเรียนนายเรืออยู่ 5 เดือน จึงทรงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตลาออกจากราชการ ย้ายพระองค์ไปเป็นนายทหารเรือสำรองราชการ¹⁰ รวมเวลาที่ทรงรับราชการในกองทัพเรือประมาณ 8-9 เดือน

เหตุที่ทำให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงรับราชการอยู่ในกองทัพเรือในระยะเวลาอันสั้น เนื่องจากงานที่ทรงได้รับมอบหมายส่วนใหญ่เป็นงาน “ในออฟฟิศ” ทรงมีพระประสงค์จะเป็นผู้บังคับการเรือตอร์ปิโด และได้ทรงออกทะเลบ่อยที่สุด แต่ทางราชการกองทัพเรือเห็นว่า ทรงเป็นพระราชาวงศ์ชั้นสูง ไม่สมควรที่จะต้องเสด็จลงเรือรบออกทะเลบ่อย ๆ จึงจัดให้ทรงเป็นอาจารย์สอนนักเรียนอยู่บนบก ทำให้เสียพระทัยมาก¹¹ ประกอบกับทรงมีพระดำริ เรื่องนโยบายจัดกองทัพเรือไทยต่างจากข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกองทัพเรือ คือ ทรงเห็นว่า ประเทศไทยเป็นประเทศเล็ก ขณะนั้นยังไม่มีฐานทัพเรือและอยู่เรือขนาดใหญ่ จึงควรใช้เรือเล็ก ๆ ที่เข้าแม่น้ำได้สะดวก เช่น เรือตอร์ปิโด และเรือดำน้ำ แทนที่จะใช้เรือรบขนาดใหญ่ตามความเห็นของฝ่ายผู้ใหญ่ในวงราชการทหารเรือ เมื่อพระดำริไม่ได้รับการสนองตอบ ทรงรู้สึกน้อยพระทัยมาก และเป็นมูลเหตุหนึ่งที่ทำให้ทรงตัดสินใจเสด็จออกศึกษาที่ต่างประเทศแล้วเรียนมา¹²

แต่ด้วยเหตุใดเล่า ชายหนุ่มที่ทรงได้รับการศึกษาอบรมมาแต่ทรงพระเยาว์ เพื่อทรงเป็นทหารที่สามารถจึงเปลี่ยนมาทรงสนพระทัยวิชาแพทยศาสตร์ หลวงพิณพากย์พิทยภาภ (พิณ เมืองแมน) เล่าว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงเริ่มสนพระทัยในกิจการแพทย์และสาธารณสุขตั้งแต่ครั้งทรงรับราชการในกองทัพเรือแล้ว ระหว่างที่ทรงปฏิบัติหน้าที่ในกองทัพเรือ มีการพิจารณากันถึงความดำริที่จะให้มีเรือดำน้ำใช้ในกองทัพไทย สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์จึงทรงสนพระทัยเรื่องการถนอมอาหารสำหรับทหารที่ปฏิบัติหน้าที่ในเรือดำน้ำ พระดำรินำไปสู่ความสนพระทัยในวิชาโภชนาการ และนำไปถึงปัญหาด้านสาธารณสุขอีกต่อหนึ่ง ทรงเล็งเห็นว่า การสาธารณสุขเป็นปัญหาสำคัญยิ่งเกี่ยวกับความสุขและพลานามัยของชาวไทยทั่วไป¹³

แต่เหตุการณ์ที่ทำให้ทรงสนพระทัยการแพทย์อย่างจริงจังนั้น น่าจะเป็นเพราะได้ทอดพระเนตรเห็นความทุกข์ทรมานของผู้ป่วยไข้ และสภาพอันล้าหลังของการแพทย์ไทยในขณะนั้น ที่ไม่อาจจะช่วยเหลือรักษาพยาบาลผู้ป่วยได้เท่าที่ควร หลังจากทีสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ มิได้เสด็จไปทรงงานที่กระทรวงทหารเรือแล้วไม่นาน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร พระเชษฐาที่ทรงคุ้นเคยกันมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์¹⁴ ซึ่งขณะนั้นทรงเป็นผู้บังคับบัญชาโรงเรียนราชแพทยาลัย ได้ทรงเชิญเสด็จไปทอดพระเนตรโรงพยาบาลศิริราช เวลานั้นโรงพยาบาลศิริราชมีแต่เพียงตึกเล็กๆ สามตึก และเรือนคนไข้ซึ่งเป็นเรือนไม้หลังคามุงจาก จำนวนไม่เพียงพอกับคนไข้ที่มีรักษา มีคนไข้หลายต่อหลายคนที่ต้องนอนตายอยู่ใต้ต้นมะขามใหญ่ เพราะโรงพยาบาลไม่มีที่ที่จะรับไว้และญาติก็ไม่ยอมพากลับบ้าน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทฯ และหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี อาจารย์โรงเรียนแพทยาลัย ได้กราบทูลให้ทรงทราบอุปสรรคต่าง ๆ¹⁵ ด้วยพระอุปนิสัยที่เปี่ยมด้วยเมตตาธรรมและอีกทั้งพระองค์เองก็ทรงได้รับทุกข์ทรมานจากพระอาการประชวรต่าง ๆ เกือบตลอดพระชนม์ชีพ ซึ่งคงจะทำให้ทรงเข้าใจพระทัยดีว่า

ความทุกข์อันเกิดจากโรคพยาธินั้นเป็นอย่างไร
บรรเทาทุกข์แก่คนเหล่านั้น

น่าจะเป็นเหตุให้ทรงมีพระทัยปรารถนาที่จะทรงช่วย

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ทรงเล่าว่า

เราได้ชวนทูลกระหม่อมฯ ว่าเมื่อไม่ทรงมีอะไรทำก็ขอให้ไปช่วยพวก
เรา, จะได้ทรงเพลิดเพลินไปบ้าง. ท่านรับสั่งว่า ท่านไม่ใช่หม่อม.
เราสองคนก็ทูลว่าเราไม่ใช่หม่อมเหมือนกัน, แต่ว่าช่วยทำไว้ก็ยิ่ง
ดีกว่าปล่อยให้ไม่มีใครทำ. ท่านรับสั่งว่า ถ้าจะทำก็ต้องทำกันจริง ๆ
ทำอย่างไม่มีหลักก็เป็นเพียงการสนุกชั่วคราว จึงขอพระองค์ว่าให้คอย
อีกสักสองสามปี, พอให้ได้ไปทรงศึกษาวิชาแพทย์เสียก่อน, แล้วจึงจะ
ทรงกลับมาทำงานให้อย่างเต็มที่¹⁶

จากคำบอกเล่านี้สะท้อนให้เห็นพระอุปนิสัยของสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์นี้ ที่ทรงเอาจริงเอา
จัง เมื่อจะทรงทำงานใดก็ทรงตั้งพระทัยทำจริง ๆ และจะทรงทำอย่างผู้มีความรู้ถูกต้อง ฉะนั้นเมื่อทรงเห็น
ว่าพระองค์เองยังไม่ทรงมีความรู้ทางวิชาแพทย์แม้แต่น้อย จึงทรงตัดสินใจไปทรงศึกษาวิชา
นั้น เพื่อที่จะทรงอุทิศพระองค์ช่วยปรับปรุงกิจการแพทย์ได้อย่างลึกซึ้งต่อไปในภายภาค
หน้า

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ เสด็จออกเดินทางไปยังสหรัฐอเมริกาเมื่อเดือน
มิถุนายน พ.ศ. 2459 และได้ทรงเข้าศึกษาวิชาเตรียมแพทย์ที่โรงเรียนแพทย์ของมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด
อย่างไรก็ตาม เมื่อถึง พ.ศ. 2462 หลังจากทรงเรียนวิชาแพทย์ไปได้ครึ่งหนึ่งของหลักสูตรแล้ว ก็ทรงเปลี่ยนไป
เรียนวิชาสาธารณสุข ซึ่งจะทรงเรียนจบได้เร็วกว่าวิชาแพทย์ ที่มีหลักสูตรนานกว่า

ระหว่างทรงพำนักอยู่ในสหรัฐฯ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงใช้พระนามว่า
มิสเตอร์ ม. สงขลา (Mister Mahidol Songkla หรือ Mr. M. Songkla) ในลายพระหัตถ์กราบทูลสมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ลงวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2459 ทรงมีพระปรารภ
เรื่อง การใช้คำ “มิสเตอร์” นำหน้าพระนามว่า “แต่หม่อมฉันหวังใจว่าจะไม่ผิดแก่ความตั้งใจของเมืองไทย
ที่หม่อมฉันเรียกตัวเองว่า มิสเตอร์ เพราะการมาอยู่ที่นี้ก็เป็นการอินต็อกนิโต แลจำได้ว่าคิงเอ็ดเวิร์ด
เมื่อเสด็จมาถึงเมืองนี้ก็เรียกพระองค์ว่า Lord เท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าไม่ผิดธรรมเนียม...”¹⁷
ทาง “เมืองไทย” ก็คงจะไม่คัดค้านแต่อย่างใด ด้วยพระองค์ทรงใช้พระนามมิสเตอร์ ม. สงขลา ตลอด
เวลาที่ทรงศึกษาอยู่ในสหรัฐฯ

การเสด็จออกมาทรงศึกษาในต่างแดนครั้งนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ได้เสด็จมาด้วย
พระทัยอันมุ่งมั่นที่จะนำความรู้ทางการแพทย์และสาธารณสุขกลับไปทรงทำประโยชน์แก่ชาติและประ-
ชาชนชาวไทยดังที่ทรงปรารถนาในลายพระหัตถ์ฉบับหนึ่งที่ทรงเขียนถึงหม่อมคัทรินทร์¹⁸ ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรม-
หลวงพิษณุโลกประชานาถ ว่า

...เมื่อฉันเพิ่งออกไปเรียนหนังสือที่ยุโรป ฉันไม่เคยรู้แน่เลยว่าชาติของ
ฉันบ้านของฉันนั้นสำคัญแก่ฉันเพียงไร จนกระทั่งฉันได้มีโอกาสติด
ต่อกับคนไทยอันน่ารักมีคุณค่า บัดนี้ฉันไม่ได้คิดถึงบ้านจนไม่สบาย
ใจ แต่เมื่อได้ศึกษาที่นี่(สหรัฐฯ)แล้ว จึงได้รู้สึกตัวว่า ถิ่นฐานของฉัน
ในโลกนี้คือ จะต้องอยู่ท่ามกลางคนไทยด้วยกัน เธอถามว่าจะให้ฉัน
ช่วยเอาอะไร สำหรับฉันกลับไปกรุงเทพฯ ได้บ้างไหม ได้สิ เอาความ
ตื่นตื่นอยากจะทำงานให้แก่ชาติ ความรักชาติ ความรักคนไทย ความ
จงรักภักดีในพระเจ้าอยู่หัว ความรักความซื่อสัตย์ต่อผู้ที่ฉันรักและ
นับถือ เสด็จแม่เหนือผู้ใด ๆ หมด แล้วพี่เล็ก (คือสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรม-
หลวงพิษณุโลกประชานาถ) และคนอื่นที่ฉันรัก...¹⁹

ระหว่างที่ทรงศึกษาหาความรู้เพื่อยังประโยชน์ให้แก่ชาติและประชาชนชาวไทยนั้น สมเด็จพระเจ้า
ฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่อย่างเรียบง่าย และประหยัด พระพิศาลสุขุมวิท
(ประสพ สุขุม) นักเรียนไทยผู้มีโอกาสใกล้ชิดพระองค์ในเวลานั้นเล่าว่า พระองค์รับสั่งกับพวกนักเรียนไทย
เสมอว่า เงินที่ทรงได้มาใช้เป็นเงินของราษฎรซึ่งทรงใช้คำว่า “เงินของตามีตามา” ฉะนั้นพระองค์ต้องทรง
ใช้อย่างประหยัดที่สุด และที่ใช้ไปนั้นก็เพื่อจะได้เสด็จกลับไปรับใช้ประเทศชาติ และ “ตามีตามา” นั้น
เอง²⁰ ที่ประทับที่ทรงเช่าอยู่ จึงมีลักษณะเป็นห้องชุด (apartment) แบบธรรมดา ไม่ใหญ่โตหรูหราแต่
ประการใด มีห้องบรรทม 1 ห้อง เติงนอน 2 เติง ห้องทรงพระอักษรชนิดมีเตียงพับซ้อนใน
กำแพง 1 ห้อง และมีห้องน้ำกับห้องครัวเล็ก ๆ²¹

พระราชกิจประจำวัน คือ ทรงตื่นบรรทมแต่เช้า สรงน้ำเสร็จแล้วทรงประกอบพระกระยาหารง่าย ๆ
เสวยเสร็จเสด็จไปโรงเรียนโดยรถส่วนพระองค์ ซึ่งเป็นรถยนต์ส่วนบุคคลคนเดียว และเสด็จกลับที่ประทับประ-
มาณ 18.00 น. ทรงพักผ่อนหรือบางวันก็ทรงรับแขกที่มาเฝ้าฯ เช่น พวกนักเรียนไทย แล้วทรงงาน
ต่อ อาทิ ทรงศึกษาวิชาจุลกายวิภาคศาสตร์ โดยทรงส่องกล้องจุลทัศน์ แล้วทรงวาดภาพจากกล้องอย่าง
ประณีต ก่อนเสวยพระกระยาหารเย็น มักจะทรงขัดฉลองพระบาทของพระองค์เอง²² หลังจากเสวยแล้วโดย
มากมักจะมีพระสหายชาวต่างชาติมาขอร่วมศึกษากับพระองค์²³ เวลาว่างทรงชุนดูพระบาท ตลอดจน
ทรงซักดูพระบาท ผ้าเช็ดพระพักตร์หรือสิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ ด้วยพระองค์เอง แล้วนำไปฝังไว้บนเครื่อง
ทำความสะอาด เป็นการช่วยประหยัดค่าซักฟอก บางครั้งทรงล้างและทำความสะอาดรถยนต์เอง พระองค์มัก
จะเสด็จไปเสวยที่ร้านอาหารช่วยตนเอง (cafeteria) เพราะราคาถูกและไม่มีพิธีต้องมากนัก²⁴

ระหว่างทรงพำนักอยู่ในสหรัฐฯ นั้น มีนักเรียนไทยไปเรียนอยู่ที่นั่น ประมาณห้าสิบคน ส่วนใหญ่
อยู่ทางภาคตะวันออกของสหรัฐฯ บริเวณใกล้ ๆ บอสตัน นิวยอร์ก ฟิลาเดลเฟีย และวอชิงตัน²⁵ นักเรียนที่
ไปศึกษาในสหรัฐฯ นั้น โดยมากแล้วอายุน้อย ประมาณ 17-18 ปี ต้องจากบ้านไปไกล ไปอยู่ในที่ไม่คุ้น-
เคยลมฟ้าอากาศ ต้องเผชิญชีวิตความเป็นอยู่ขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมภาษาที่ต่างจากที่เคยรู้จัก
อย่างมากมาย่อมจะรู้สึกท้อใจยิ่งนัก แต่ด้วยพระเมตตากรุณาธิคุณในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลา
นครินทร์ ที่มีต่อบรรดานักเรียนไทยเหล่านั้น จึงทำให้ความรู้สึกทุกข์ยากอันเกิดจากการพลัดบ้านพลัดเมือง

คล้ายลงได้²⁶

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงเริ่มเรียนแพทย์เมื่อมีพระชนมายุมากแล้วเกือบ 25 พรรษา เพราะฉะนั้นจึงมีพระชนมายุสูงกว่านักเรียนไทยอื่น ๆ หลายปี พระองค์ทรงวางพระองค์ประหนึ่งผู้ดูแลนักเรียนไทย พระองค์ไม่ได้ทรงดูแลเป็นครูแต่เฉพาะนักเรียนทุนส่วนพระองค์ หากทรงเป็นพระครูดูแลนักเรียนทั้งหลายอย่างทั่วถึง ไม่ว่าจะเป็นนักเรียนทุนจากกระทรวงต่าง ๆ หรือ นักเรียนส่วนตัวที่ผู้ปกครองได้ฝากฝังไว้แล้ว สำหรับผู้ที่อยู่ห่างไกล ก็ทรงมอบหมายให้นักเรียนชั้นผู้ใหญ่หรือผู้ที่ทรงไว้วางพระทัยช่วยดูแลอีกต่อหนึ่ง พระองค์ทรงวางแผนการศึกษาให้แต่ละคนอย่างละเอียด โดยทรงคำนึงถึงประโยชน์ต่อนักเรียนผู้นั้นและต่อประเทศชาติในอนาคต²⁷ มักทรงแนะนำและเลือกโรงเรียนและมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ให้ด้วยพระองค์เอง

ที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ เป็นที่ชุมนุมของนักเรียนไทยที่ศึกษาอยู่ในเมืองใกล้เคียง²⁸ พระองค์โปรดให้นักเรียนเข้าเฝ้าฯ อย่างใกล้ชิด ทรงต้อนรับอย่างไม่ถือพระองค์ และไม่โปรดพิธีรีตองตามราชประเพณีเวลาเข้าเฝ้าฯ ไม่โปรดให้นักเรียนหมอบกราบ ทรงให้นั่งเก้าอี้ ซึ่งนักเรียนบางคนก็นั่งแต่เพียงครั้ง ๆ เท่านั้น เมื่อมีผู้กราบทูลว่า การที่พระองค์ทรงปฏิบัติเช่นนั้น เป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์รับสั่งว่า “ถ้าฉันจะมีวรรวังเกียรติ ก็ไม่ต้องทำอะไรกันละนั่งเฉย ๆ ก็แล้วกัน เพราะทำอะไรก็อาจเสียพระเกียรติ”²⁹

เมื่อมีนักเรียนไทยเดินทางมาถึงบอสตัน สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์มักจะเสด็จไปทรงรับถึงสถานีรถไฟเสมอ ไม่ว่าจะรถไฟซึ่งคณะนักเรียนโดยสารมานั้นจะมาถึงสถานีในเวลาใดก็ตามคำคืนเพียงใด ภาพ“ทูลกระหม่อมฯ” ที่ทรงยืนรอรับอยู่ ณ ขานขาลาสถานีรถไฟย่อมจะทำให้นักเรียนไทยที่ต้องจากบ้านมาไกลเกิดความอบอุ่นใจยิ่งนัก

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ หรือที่นักเรียนไทยมักจะเรียกพระนามอย่างสนิทว่า “ทูลกระหม่อมฯ” มิได้สนพระทัยแต่เฉพาะเรื่องการศึกษาของนักเรียนเท่านั้น แต่ในเรื่องสุขภาพ ความประพฤติ และความสามัคคีระหว่างกันและกันด้วย ทรงส่งเสริมให้จัดตั้งสมาคมสยาม ณ สหรัฐอเมริกาในพระราชูปถัมภ์ขึ้นที่เมืองบอสตัน มักทรงกำชับให้นักเรียนไทยตั้งใจเรียน แต่ก็ให้เล่นกีฬา รู้จักคบเพื่อน และช่วยงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวมด้วย

สิ่งหนึ่งที่ทรงเตือนนักเรียนอยู่เสมอ คือ ให้อยู่ด้วยความประหยัด ให้เป็นพลเมืองที่ดี ให้นักถึงการไปรับใช้ประเทศชาติและประชาชน ทรงสอนว่า “ค่าใช้จ่ายของนักเรียนในอเมริกา คือเงินของประเทศที่ตั้งเสียไป ถ้าเอามาใช้เสียในทางที่ไม่จำเป็น ก็เท่ากับตัดโอกาสคนอื่นที่จะได้ใช้สอยบ้าง เพราะเงินของเรามีปริมาณจำกัด เงินที่นักเรียนแต่ละคนนำไปใช้ในอเมริกานั้น ค่าใช้จ่ายวันเดียวพอที่จะเลี้ยงครอบครัว ตาสีตาสาได้ตั้งเดือน การตั้งใจเรียนจึงเป็นสิ่งสำคัญ”³⁰ นอกจากนี้เคยรับสั่งบ่อยครั้งว่า “...เงินที่ฉันได้ใช้ออกมาเรียน หรือให้พวกเธอออกมาเรียนนี้ ไม่ใช่เงินของฉัน แต่เป็นเงินของราษฎร เขาจ้างให้ฉันออกมาเรียน ฉะนั้นเธอต้องตั้งใจเรียนให้ดี ให้สำเร็จ เพื่อจะได้กลับไปทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ และขอให้ประหยัดใช้เงินเพื่อฉันจะได้มีเงินช่วยเหลือผู้อื่นต่อไป”³¹

เรื่องไม่โปรดการฟุ่มเฟือยสุรุ่ยสุร่ายจะเป็นที่ทราบกันทั่วไป นักเรียนไทยที่เพิ่งไปถึงใหม่ ๆ มักมีผู้กำชับหนักหนาให้ระมัดระวังการใช้จ่าย อย่าให้สุรุ่ยสุร่ายเป็นอันขาด “เพราะทูลกระหม่อมฯ ไม่โปรด”³²

นักเรียนไทยบางคนเวลาจะไปเฝ้าฯ ณ พระตำหนักที่พักก็ระมัดระวังในการแต่งกาย ผูกเนคไทและสวมเสื้อผ้าชุดเก่า ๆ สักหน่อย เพื่อให้เป็นที่พักพระทัย³³

อีกเรื่องหนึ่งที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงสั่งสอนนักเรียนอยู่เสมอ คือ หลักของการทำงาน ซึ่งสรุปได้ว่า ก่อนอื่นต้องมีความรู้ในสิ่งที่พึงกระทำ (Knowledge) ประการที่สอง ต้องมีไหวพริบในการกระทำ (Intelligence) และประการที่สาม ต้องมีความละเอียดถี่ถ้วน (Thoroughness) เพื่อจำง่าย ๆ ให้รวมอักษรหน้าของคำภาษาอังกฤษแต่ละคำเข้าด้วยกัน ก็จะสามารถอ่านได้ว่า คิต (KIT) ซึ่งจำง่าย เพราะมีสำเนียงเป็นภาษาไทยเตือนให้ใช้ความคิด³⁴ นักเรียนไทยผู้หนึ่งตั้งข้อสังเกตว่า พระองค์ทรงใช้หลักนี้ในการปฏิบัติพระภารกิจต่าง ๆ เช่นกัน³⁵

พระเมตตาคุณของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ที่มีต่อนักเรียนไทยนั้น เป็นที่เล่าขานกันอยู่ในหมู่นักเรียนไทยทั้งหลาย ใครที่ขอประทานความช่วยเหลือ ถ้าอยู่ในขอบเขตที่จะทรงช่วยได้ก็ทรงพระกรุณาเสมอ ในยามนักเรียนป่วยไข้ถ้าเป็นไปได้ ก็ทรงรับมาอยู่ด้วยและทรงช่วยดูแลรักษาพยาบาลอย่างเอาพระทัยใส่ แม้แต่หม้อปัสสาวะของผู้ป่วย พระองค์ทรงถือไปเทในห้องน้ำให้ โดยมีได้ทรงรังเกียจ³⁶ ถึงจะมีพระภารกิจมาก แต่ถ้าทรงว่างจากพระภารกิจแล้ว ก็มักจะทรงพานักเรียนไทยที่มาเฝ้าฯ ไปเที่ยวพักผ่อน ไปตามสถานที่ที่มีทัศนียภาพสวยงาม ไปชายหาด ไปตามเมืองต่าง ๆ บ้าง เพื่อให้เห็นสภาพภูมิประเทศบ้านเมือง²⁷ บางครั้งทรงพาไปชมละคร ฟังดนตรี และอุปการะ ด้วยคงจะทรงมีพระประสงค์ให้นักเรียนได้เห็นการแสดงประเภทต่าง ๆ เหล่านั้น เพื่อเรียนรู้ว่าการแสดงต่าง ๆ เหล่านี้เป็นอย่างไร มีดีอย่างไร ผู้คนจึงนิยมมากมาย³⁸ เห็นได้ว่าทรงมีพระประสงค์ให้นักเรียนไทยได้เรียนรู้ด้านวัฒนธรรมของต่างชาติ เพื่อมีความรู้ทั่วไปด้วย มิใช่จะมุ่งศึกษาหาความรู้เฉพาะด้านวิชาการที่มาศึกษาอย่างเดียว

หลวงนิത്യเวชวิชิตชมภู (นิത്യ เวชวิชิตชมภู) นักเรียนทุนส่วนพระองค์ เล่าว่า วันหนึ่งทรงพาไปฝากครูเดินรำให้สอนเดินรำให้ หลวงนิത്യเวชวิชิตชมภูคิดว่าที่ทรงให้เรียนเดินรำก็เพื่อ “ที่จะเข้าสังคัมกับเขาได้” นอกจากนั้นครั้งหนึ่ง ทรงพาไปเที่ยวนิวเจอร์ซีย์ และพระราชทานเงินให้ไปเที่ยวสถานหย่อนใจบนเกาะโคนีย์ (Coney Island) ตามธรรมเนียมของคนหนุ่ม เมื่อมีเงินแล้วมักกลับที่พักแต่หัวค่ำ รุ่งเช้าแทนที่พระองค์จะกริ้ว กลับเพียงรับสั่งเตือนสติให้สำนึกในความเหมาะสม ด้วยพระสุรเสียงอันนุ่มนวล³⁹

นักเรียนไทยผู้หนึ่ง ที่ฝึกงานอยู่ในเมืองนิวยอร์กซึ่งห่างจากบอสตันเพียงสี่ชั่วโมงครึ่ง จำได้ว่า วันหนึ่งเขาตั้งใจไปเฝ้าฯ ที่พระตำหนัก แต่รถไฟเสียเวลาตามทาง จึงถึงบอสตันช้าไป สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์รับสั่งให้เขาค้างคืนที่พระตำหนัก แต่เขาต้องทำงานที่เมืองนิวยอร์กตอนเช้า จึงไม่อาจค้างได้ พระองค์ไม่ทรงยอมให้เขาเดินทางจากพระตำหนักไปสถานีรถไฟคนเดียวในเวลากลางคืนเช่นนั้น จึงเสด็จไปส่งและคอยจนขบวนรถออกจากสถานีแล้วจึงเสด็จกลับ⁴⁰

น้ำพระทัยที่เปี่ยมด้วยเมตตาธรรมและความห่วงใยต่อผู้อื่น พร้อมทั้งจะเสียสละความสุขส่วนพระองค์เพื่อความทุกข์และความปลอดภัยของผู้อื่น พระกรุณาธิคุณที่มีต่อเหล่าคนไทยทั่วหน้า พระประสงค์อันแรงกล้าที่จะรับใช้เมืองไทยและคนไทย ตลอดจนพระจริยวัตรที่เป็นกันเอง ไม่ถือพระองค์แต่ประการใด ก่อให้เกิดความรู้สึกเคารพรักเลื่อมใสชื่นในใจของนักเรียนไทย และผู้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์

เมื่อเสด็จมาอยู่สหรัฐฯ ในระยะแรก สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงเคยแสดงพระดำริใน

ลายพระหัตถ์ฉบับหนึ่งว่า “การอยู่ที่นี่สบายดีมาก แต่ด้วยตัวเป็นผู้ใหญ่เสียแล้ว จึงไม่คุ้นเคยกับคนอื่นง่าย ...”⁴¹ แต่ทว่าสองสามปีต่อมาพระตำหนักที่ประทับกลับเป็นศูนย์กลางของนักเรียนไทยในสหรัฐฯ เป็นสถานที่ซึ่งใคร ๆ ต่างมุ่งหน้ามาหา ด้วยพระพักตร์ พระอิริยาบถ พระดำรัส และพระอัธยาศัย อันกอปรด้วยพระเมตตากรุณาธิคุณของ “ทูลกระหม่อมฯ” ขวนให้ผู้จากบ้านมาไกลรู้สึกอบอุ่นใจและปลื้มปิติที่ได้อยู่ใกล้พระองค์

นักเรียนบางคนกล่าวว่า เมื่อได้พบ “ทูลกระหม่อมฯ” วิถีชีวิตของเขาได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นแต่ในบรรดานักเรียนไทยทั้งหลาย เห็นจะไม่มีชีวิตผู้ใดที่จะแปรเปลี่ยนอย่างมาก เพราะ “ทูลกระหม่อมฯ” ยิ่งไปกว่า นางสาวสังวาลย์ ตะละภฎ นักเรียนพยาบาลผู้เพิ่งมาถึงบอสตัน เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2461 นอกจากนี้จะทรงเปลี่ยนวิถีชีวิตของสุภาพสตรีสาวผู้นี้แล้ว พระอัธยาศัย และพระดำริต่าง ๆ ของ “ทูลกระหม่อมฯ” จะได้ถ่ายทอดหลังไหลสู่สุภาพสตรีสาวผู้ต้องพระอัธยาศัย ผู้ซึ่งได้ทรงเลือกเป็น “คูชีวิต” ของพระองค์ในเวลาหลังจากนั้นไม่นาน

---

* ชื่อที่ย่อมาจากชื่อสุนทรพจน์เรื่อง “ทูลกระหม่อมฯ ที่เคาน์ตีของนักเรียนไทยในสหรัฐอเมริกา” พระพิศาล-สุขุมวิท (ประสพ สุขุม) แสดง ณ หอประชุมราชแพทยาลัยในวันมหิดล 2510.

¹ พระพิศาลสุขุมวิท, “ทูลกระหม่อมฯ ที่เคาน์ตีของนักเรียนไทยในสหรัฐอเมริกา,” *สารศิริราช*, 20 (กันยายน-ตุลาคม, 2511) : 327.

² กจข. ร.6 บ.4.1/20 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 14 มกราคม 2458

³ กจข. ร.6 บ.4.1/1 หนังสือกราบบังคมทูลของพระยาศรีธรรมศาสน อรรถราชทูตประจำเบอร์ลิน 4 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 129 (พ.ศ. 2453)

⁴ กจข. ร.6 บ.4.1/6 เอมเปอเรอเยอรมันโปรดฯ ให้เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์เป็นนักเรียนทหารเรือ (11 ธันวาคม 2454-24 มิถุนายน 2454) เขียนศักราชตามเพิ่มเอกสารที่จริง คือ 24 มิถุนายน 2455

⁵ กจข. ร.6 บ.4.1/6 หนังสือของพระยาศรีธรรมศาสน อรรถราชทูตประจำกรุงเบอร์ลินกราบทูลพระเจ้าเฟียเชอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี ราชเลขานุการ 15 มีนาคม ร.ศ.130

⁶ กจข., กต. 43.6.2/1 รายงานผู้ตรวจการศึกษาเล่าเรียนว่าด้วยการทรงเรียนของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ซึ่งทำขึ้นเสนอต่อเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ 7 มีนาคม 2456.

⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁸ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา พระอนุชาซึ่งทรงศึกษาวิชาทหารอยู่ ณ ประเทศอังกฤษ ก็มีพระประสงค์ที่จะเสด็จร่วมรบกับเพื่อนทหารชาวอังกฤษ ถึงกับทรงขอร้องให้สมเด็จพระเจ้ายอร์ชที่ 5 ทรงจัดให้พระองค์ได้เสด็จไปในการรบ แต่สมเด็จพระเจ้ายอร์ชที่ 5 ทรงทำตามพระประสงค์ไม่ได้เพราะพระองค์ทรงเป็นคนไทย ซึ่งในเวลานั้นยังเป็นประเทศเป็นกลางในสงคราม

⁹ กจข., ร.6 ต.15/3 หนังสือลับเกี่ยวกับเรื่องมหาสงครามฯ (10 พฤศจิกายน 2457-16 มีนาคม 2459).

¹⁰ กจข., ร.6 บ.4.1/20 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 14 มกราคม 2458.

¹¹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เจ้าชีวิต*. (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2505), หน้า 631.

¹² หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี, “กรณีทูลกระหม่อมฯ ทรงหันมาสนพระทัยกับโรงเรียนแพทย์,” *สารศิริราช*, หน้า 488-489.

¹³ หลวงพิณพาศย์พิทยาเกท, “พระคุณธรรมของทูลกระหม่อม,” *สุนทรพจน์ในวันมหิดล พ.ศ.2497, สารศิริราช*, หน้า 562.

¹⁴ พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายรังสิตประยงค์ดี ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา ม.ร.ว. เนื่อง สนิทวงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2428

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาथ ทรงคุ้นเคยกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์มาแต่ทรงพระเยาว์ เพราะเจ้าจอมมารดาของพระองค์สังกัดในพระตำหนักของสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระราชมารดาในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ และสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา ได้ทรงอุปการะพระองค์มาตั้งแต่นั้น

¹⁵ ม.จ.พูนศรีเกษม เกษมศรี, "กรณีทีุ่ลกระหม่อมฯ ทรงหันมาสนพระทัยกับโรงเรียนแพทย์," หน้า 489.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷ กจข., ร.6 บ.4.1/24 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์กราบทูลสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ 10 มกราคม 2459.

¹⁸ ขณะนั้นหม่อมคัททรินพักนอนอยู่ในประเทศแคนาดา

¹⁹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เจ้าชีวิต*, หน้า 633-634.

²⁰ พระพิศาลสุภุมวิท, "ทูลกระหม่อมฯ ที่เคารพรักของนักเรียนไทยในสหรัฐอเมริกา," หน้า 329.

²¹ พันตรี นิตย์ เวชชวิสิส, "ทูลกระหม่อมฯ สมเด็จพระราชบิดาฯ ผู้ทรงพระกรุณาธิคุณและเมตตาธิคุณอันล้นพ้น," *สารศิริราช*, (14 กันยายน 2505), หน้า 565.

ที่ประทับแห่งแรกในสหรัฐอเมริกา คือ ห้องชุดเลขที่ 11 ถนนสตอร์รี่ ในเมืองเคมบริดจ์ รัฐแมสซาชูเซตส์ ต่อมา ปี พ.ศ. 2461 ได้ทรงย้ายไปประทับที่ห้องชุดเลขที่ 329 ถนนล่องวู้ด เมืองบอสตัน ใกล้กับโรงเรียนแพทย์ที่เสด็จไปทรงศึกษา.

²² พระพิศาลสุภุมวิท, "ทูลกระหม่อมฯ ที่เคารพรัก...", หน้า 329.

²³ พันตรี นิตย์ เวชชวิสิส, "ทูลกระหม่อมฯ...", หน้า 567.

²⁴ พ.ต. น.พ. หลวงนิตย์เวชชวิสิษฐ์, "สมเด็จพระบรมราชชนกทรงประทานทุน...", *เสรีภาพ* (2516) : 40. ชื่อ หลวงนิตย์เวชชวิสิษฐ์ หรือ พ.ต. นิตย์ เวชชวิสิส สังกัดตามที่ปรากฏอยู่ในเอกสารแต่ละชิ้น

²⁵ หลวงถวิลเศรษฐพานิชการ, "พระคุณธรรมของทูลกระหม่อมฯ," *สารศิริราช* 19 (กันยายน 2510), หน้า 495.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 490, 493-494. ; พระพิศาลสุภุมวิท, "ทูลกระหม่อมฯ ที่เคารพรัก...", หน้า 331 ; หลวงพิณพาทย์พิทยาเภท, "ทูลกระหม่อมฯ รำลึก," หน้า 393.

²⁷ เช่น ทรงแนะนำให้นักเรียนไทยเข้าโรงเรียนเตรียม (Preparatory School) หนึ่งปีก่อนเข้าศึกษาหาวิทยาลัย เพื่อภาษาอังกฤษจะได้แข็งแรงและรู้จักชีวิตจิตใจเด็กอเมริกันดีขึ้นต่อไปจะคบหากับชาวอเมริกันได้อย่างเป็นกันเอง หรือ ทรงแนะนำให้นักเรียนไทยคนหนึ่งเปลี่ยนแนวทางการศึกษาที่จะเตรียมเข้ารับราชการในกระทรวงต่างประเทศ โดยให้เลือกรียนวิชาช่าง ด้วยทรงมีพระดำริว่า ความสำคัญที่จะช่วยบ้านเมืองในด้านต่างประเทศเวลานั้นยังมีน้อย ตำแหน่งราชทูตในประเทศต่าง ๆ มีน้อยเหลือเกิน เพราะไทยเป็นประเทศเล็ก ไม่มีความสำคัญเท่าใดนักสำหรับประเทศมหาอำนาจหรือประเทศอื่น ๆ ประเทศต่าง ๆ ในเอเชียแอฟริกาอันล้นค่าก็เป็นเมืองขึ้นมหาประเทศเกือบทั้งสิ้น จึงทรงมีความเห็นว่า ควรเปลี่ยนความคิดและเรียนเป็นนายช่าง เพื่อช่วยทำนุบำรุงประเทศไทยซึ่งนักเรียนผู้นั้นก็เลื่อมใสและทำตามพระดำริ

²⁸ พระพิศาลสุภุมวิท, "ทูลกระหม่อมฯ ที่เคารพรัก...", หน้า 331.

²⁹ พ.ต. น.พ. หลวงนิตย์เวชชวิสิษฐ์, "สมเด็จพระบรมราชชนกทรงประทานทุน...", หน้า 40.

³⁰ หลวงถวิลเศรษฐพานิชการ, "พระคุณธรรมของทูลกระหม่อมฯ," หน้า 494.

³¹ พันตรี นิตย์ เวชชวิสิส, "ทูลกระหม่อมฯ สมเด็จพระราชบิดา...", หน้า 566.

³² หลวงถวิลเศรษฐพานิชการ, "พระคุณธรรมของทูลกระหม่อมฯ," หน้า 490.

³³ หลวงพิณพาทย์พิทยาเภท, "ทูลกระหม่อมฯ รำลึก," หน้า 394.

³⁴ หลวงถวิลเศรษฐพานิชการ, "พระคุณธรรมของทูลกระหม่อมฯ," หน้า 496.

³⁵ เรื่องเดียวกัน.

³⁶ พระพิศาลสุภุมวิท, "ทูลกระหม่อมฯ ที่เคารพรัก...", หน้า 332.

³⁷ พระพิศาลสุภุมวิท, "ทูลกระหม่อมฯ ที่เคารพรัก...", หน้า 332. และ พันตรี นิตย์ เวชชวิสิส, "ทูลกระหม่อมฯ สมเด็จพระราชบิดา," หน้า 567.

³⁸ หลวงถวิลเศรษฐพานิชการ, "พระคุณธรรมของทูลกระหม่อมฯ," หน้า 495.

³⁹ พันตรี นิตย์ เวชชวิสิส, "ทูลกระหม่อมฯ สมเด็จพระราชบิดา," หน้า 567.

⁴⁰ หลวงถวิลเศรษฐพานิชการ, "พระคุณธรรมของทูลกระหม่อมฯ," หน้า 333.

⁴¹ กจข., ร.6 บ.4.1/24 ลายพระหัตถ์กราบทูลสมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ 10 มกราคม 2459.

บทที่ 6

หมั้นและแต่งงาน

วันที่ 28 กันยายน พ.ศ. 2461 สามิภริยาสูงอายุคู่หนึ่งซึ่งพำนักอยู่ที่บ้านเลขที่ 18 ถนนอีสต์ กรีนฟีลด์ เมืองฮาร์ตฟอร์ด รัฐคอนเนตทิคัท (Hartford, Connecticut) ได้ต้อนรับนักเรียนสาวชาวไทยสองคนที่แต่งกายเหมือนกันราวกับเป็นคู่แฝด ต่างสวมเสื้อกระโปรงชุดกะลาสี ซึ่งกำลังเป็นที่นิยมอยู่ในเวลานั้น และแม้ว่าจะต้องนั่งรถไฟจากเมืองบอสตันมาถึงเมืองฮาร์ตฟอร์ด เป็นเวลาถึง 4-5 ชั่วโมง แต่จากภาพถ่ายในวันแรกที่ไปถึง “บ้านใหม่” นักเรียนหญิงทั้งสองคนที่ยืนเคียงข้างผู้ปกครองร่างสูงก็มองดูแช่มชื่นสดใส ไม่ปรากฏร่องรอยความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าอันเนื่องจากการเดินทางแต่อย่างใด

ครอบครัวสวัสดิรอง มีเพียงสองคนสามิภริยา ทั้งคู่เป็นคนดีมาก และเป็นกันเองกับนักเรียนหญิงทั้งสองคนมาแต่ต้น บอกให้เรียกสามิว่า อังเคิล(ลุง) เฮนรี่ และเรียกภริยาว่า อานตี้(ป้า) สตรีอง² การที่ได้พักอยู่กับครอบครัวอเมริกันนี้ นับเป็นโอกาสดีสำหรับนักเรียนไทยที่จะได้เรียนรู้ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิต ตลอดจนความคิดของชาวอเมริกันให้กว้างขวางขึ้น

แม้นักเรียนหญิงทั้งสองคนจะเคยศึกษาในโรงเรียนประถมเอเมอร์สันที่เมืองเบอร์คลีย์ มาแล้วเป็นเวลาเกือบหนึ่งปี แต่เมื่อย้ายมาทางฝั่งตะวันออก นักเรียนทั้งสองคนก็ยังไม่ได้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยทันที คงเรียนต่อในระดับชั้น 6 และ 7 ที่โรงเรียนนอร์ธ เวสเทิร์น (North Western) ซึ่งเป็นโรงเรียนประถมใกล้บ้าน มีชั้นเรียนถึงชั้น 8 (Grade 8) เท่านั้น³

เรื่องนี้ คงเป็นพระดำริของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ที่จะให้นักเรียนทั้งสองคนได้มีโอกาสฝึกฝนทักษะการพูด อ่าน เขียน ภาษาอังกฤษ จนชำนาญเสียก่อน เพราะพระองค์เคยรับสั่งกับนักเรียนไทยผู้หนึ่งว่า ภาษาอังกฤษของคนไทยทั่วไปยังอ่อนอยู่มาก ถ้าไปทำงาน เมื่อต้องการซักถาม ก็ซักถามไม่ถนัด เขาอธิบายให้ฟังก็ไม่เข้าใจ ถ้าจะเข้ามหาวิทยาลัยก็จะฟังคำบรรยายไม่รู้เรื่อง หรือเข้าใจไม่ดี จึงทรงเห็นว่า ควรที่นักเรียนไทยจะเข้าโรงเรียน ฝึกภาษาอังกฤษให้แข็งแรงเสียก่อน นอกจากนี้การได้เรียนร่วมกับนักเรียนอเมริกันนั้น ยังให้ผลพลอยได้อีกประการหนึ่ง คือได้รู้จักชีวิตจิตใจของเด็กอเมริกันดีขึ้นด้วย ต่อไปเมื่อจะคบหาสมาคมกับชาวอเมริกันก็จะเป็นกันเอง คำนวณค่าของเวลาและเงินที่เสียไป⁴

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงช่วยเหลือโรงเรียนฝึกฝนภาษาให้แก่นักเรียนไทยหลายคน ทรงมีหลักในการเลือกฯ เป็นโรงเรียนเล็กมีครูดี และตั้งอยู่ในเมืองที่สบาย⁵ โรงเรียน นอร์ธ เวสเทิร์น และเมืองฮาร์ตฟอร์ด ก็คงอยู่ในเกณฑ์นี้

จอห์น ด็อดส์ นักประวัติศาสตร์ชาวอเมริกัน ได้บรรยายถึงชีวิตของชาวอเมริกันในเมืองเล็ก ๆ เมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ 25 (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20) ว่า เป็นชีวิตที่มีแบบมีแผนจนสามารถทลายล่วงหน้าได้ พวกแม่บ้านซึ่งส่วนใหญ่ไม่มีคนใช้ช่วยงาน จะวางแผนว่าวันหนึ่ง ๆ ในสัปดาห์นั้น พวกเธอจะทำอะไรบ้าง เช่น วันจันทร์ นอกจากงานบ้านที่ต้องทำเป็นประจำแล้ว แม่บ้านจะจัดไว้เป็นวันซักผ้า วันนี้อาจตากผ้าหลังบ้านจะเรียงรายไปด้วยผ้าสีต่าง ๆ วันอังคารวันถัดมา เป็นวันรีดผ้า และวันพุธ เป็นวันที่พวกเธอจะวุ่นวายกับการอบขนมต่าง ๆ เก็บไว้รับประทาน ส่วนวันศุกร์ ก็เป็นวันทำความสะอาดบ้าน วันอาทิตย์ เป็นวันพักผ่อน ที่ทั้งครอบครัวจะนำอาหารไปรับประทานนอกบ้าน หรือเล่นกีฬาต่าง ๆ บ้านตามเมืองเล็ก ๆ ไม่ว่าจะเป็นบ้านไม้ หรือบ้านก่ออิฐ มักจะมีระเบียงใหญ่หน้าบ้านไว้เป็นที่นั่งเล่นยามเย็น เพื่อดูคนหรือรถที่ผ่านไปมา บ้านไม้ของครอบครัวสตรีทองที่ เมืองฮาร์ตฟอร์ดก็มีลักษณะดังกล่าวนี้

ด็อดส์เล่าต่อไปว่า เมื่อเข้าไปในบ้านเหล่านั้น บนผนังจะเห็นภาพพิมพ์ของจิตรกรฝรั่งเศสซึ่งเป็นที่นิยมมากในขณะนั้น คือ ภาพของโกโรต (Corot) หรือภาพของศิลปินชาวดัตช์ ชื่อ แมกซ์ฟีลด์ พาร์นิช (Maxfield Parnish) และถ้าเป็นบ้านของชาวอเมริกันที่นับถือคริสตศาสนิกายโปรเตสแตนต์ ก็เชื่อได้ว่าจะต้องมีภาพ *ประธานาธิบดีอับราฮัม ลินคอล์น* แขนงอยู่อย่างแน่นอน⁶

ปรากฏว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ โปรดภาพเขียนฝีมือ *โกโรต* และ *เสวียต์* จิตรกรที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันมาก⁷ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงอธิบายว่า ระหว่างที่ประทับอยู่ในสหรัฐฯ มีสภาพสตรีชาวอเมริกันผู้หนึ่ง นำเสด็จชมพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ เธอผู้นั้นคงจะชอบจิตรกรทั้งสองเป็นพิเศษ และอธิบายภาพของเขาได้ดีเป็นที่ประทับใจ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จึงโปรดภาพของจิตรกรดังกล่าวมากจนถึงทุกวันนี้¹⁰

นอกจากจะทรงพอพระราชหฤทัยจิตรกรฝรั่งเศสคนเดียวกับที่เป็นที่ชื่นชมของชาวอเมริกันในระยะนั้นแล้ว สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็ทรงนิยมประธานาธิบดีคนแรกของสหรัฐอเมริกาเหมือนกับชาวอเมริกันทั้งหลายด้วยเช่นกัน เมื่อมีผู้กราบบังคมทูลว่า พระองค์ทรงนิยมบุคคลสำคัญผู้ใดบ้าง สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ รับสั่งว่า สำหรับชาวต่างประเทศมี *อับราฮัม ลินคอล์น* และ *ยอร์ช วอชิงตัน*¹¹

ระหว่างที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ประทับศึกษาต่อที่สหรัฐอเมริกา นั้น ประเทศสหรัฐฯ กำลังอยู่ในภาวะสงคราม (สหรัฐฯ ประกาศสงครามกับเยอรมนี ในวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2460) ชายฉกรรจ์จำนวนมากสมัครไปเป็นทหารทำการรบเพื่อชาติ ฝ่ายหญิงจึงต้องทำหน้าที่ทำงานต่าง ๆ ซึ่งเดิมเคยเป็นงานของผู้ชาย เช่น เป็นช่างซ่อมเครื่องยนต์ พนักงานโทรเลข ทำงานในไร่ โรงงาน เป็นคนตรวจตู้รถราง และเป็นตำรวจจราจร

แม้ว่าในเวลานั้น ประเทศสหรัฐฯ ไม่ได้เผชิญกับภาวะขาดแคลนอาหารและวัตถุดิบต่าง ๆ เช่นประเทศในทวีปยุโรป แต่ก็มี การชักชวนให้ประชาชนช่วยกันประหยัด เพื่อระลึกถึงการเสียสละของทหารทั้งหลาย ในยามวิกฤติ ประชาชนสมัครใจที่จะปันส่วนอาหารโดยไม่มี การบังคับ เช่น วันอังคารก็ร่วมใจกันงดรับประทาน

ทานเนื้อ วันพฤหัสบดี และวันเสาร์ งดรับประทานหมู เป็นต้น มีการบริจาคหนังสือให้ทหาร ผู้หญิงทั้งเด็กสาวและคนชรา นั่งถักเสื้อหนาว ถักเท้า ส่งไปให้ชายแปลกหน้าที่กำลังปฏิบัติหน้าที่อยู่ในสนามรบ¹²

อย่างไรก็ตาม นอกจากกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้แล้ว ชีวิตของประชาชนทั่วไปดำเนินไปอย่างเรียบง่ายสงบ สหรัฐฯ ไม่ได้เป็นสมรภูมิการรบ ไม่มีเสียงปืน ไม่มีควันพิษ ทุก ๆ เช้า นักเรียนทั้งหลายต้องรีบตื่นขึ้นมาเพื่อเตรียมตัวให้ทันโรงเรียนเข้าเวลา 8.05 นาฬิกา¹³

ระยะแรกที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีประทับอยู่กับครอบครัวสตรอง อานตีสตรองเป็นผู้ทำอาหารให้ทุกมื้อ และล้างชามเองด้วย ต่อมาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และนางสาวอุบลเสนอว่าจะทำอาหารเช้าและล้างชามกันเอง อานตีสตรองจะได้ไม่ต้องตื่นเช้านัก และมีเวลาอ่านหนังสือพิมพ์ได้สบาย ๆ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงเล่าพระราชทานพระราชวาทะว่า “ตัวระเบียบนี้ อุบลและแม่สามารถหุงข้าว และเจียวไข่ และบางครั้งยังไปตัดเนื้อเย็นที่อยู่ในตู้ เช่น ขาแกะ มากินอีก เนื้อนี้เวลานั่งโต๊ะ ใต้เพียงชั้นเล็ก ๆ ไม่พอกับความหิวและความอร่อย”¹⁴

ที่โรงเรียน แม้ว่าสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จะมีพระชนมายุมากกว่าเด็กนักเรียนในชั้นหลายปี พระองค์ก็ทรงร่วมเล่นกับพวกเขาได้ เด็กในโรงเรียนมีการละเล่นต่าง ๆ ตามฤดูกาลที่เปลี่ยนไป เช่น ในฤดูใบไม้ผลิ เด็กผู้ชายจะเล่นลูกหิน เด็กผู้หญิงจะเล่นกระโดดเชือก เล่นซ่อนหา ขณะนั้น คนอเมริกันส่วนมากไม่รู้จักประเทศไทย ไม่รู้ว่าอยู่ที่ไหน เมื่อเห็นคนไทยผิวเหลืองก็มักจะคิดว่าเป็นคนจีน ซึ่งเป็นพวกที่คนอเมริกันดูถูก ว่าสกปรก และมีอาชีพต่ำ¹⁵ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงเคยมีประสบการณ์ทำงานองนี้ และทรงมีวิธี “แก้ไขสถานการณ์” ด้วย

วันหนึ่งเมื่อเดินไปโรงเรียนกับแม่อุบล มีเด็กผู้ชายมาล้อว่า
Chinese Chinese (เจ๊ก, เจ๊ก) แม่อุบลทำท่าโกรธ แม่ทำเฉย แต่พอ
เด็กคนนั้นมาใกล้ แม่เอาหนังสือเรียนที่ถืออยู่ตีหัว¹⁶

เมื่อถึงวันอาทิตย์อันเป็นวันพักผ่อน ครอบครัวสตรองไปโบสถ์ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และพระสหายคงจะร่วมไปด้วย สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงสนพระราชนิพนธ์คริสต์ศาสนา และวิธีการสอนศาสนาของชาวคริสต์ ทรงเห็นว่าเป็นวิธีการที่ดี¹⁷ ในวันอาทิตย์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ มักเสด็จมาเยี่ยมนักเรียนหญิงทั้งสองคนอยู่บ่อย ๆ บางครั้งทรงพาไปเที่ยว เช่น ทรงพาไปสวนสาธารณะต่าง ๆ ในเมืองฮาร์ตฟอร์ด ซึ่งนักเรียนทั้งสองจะได้นั่งชิงช้า หรือชมต้นไม้ดอกไม้งาม ๆ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงวางพระองค์เป็นกันเอง เมื่อหิมะตก ก็ทรงเล่นปั้นก้อนหิมะ ขว้างกัน เป็นที่สนุกสนาน¹⁸

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงห่วงใยดูแลนักเรียนหญิงทั้งสองมาก เมื่อทรงทราบว่านักเรียนไทยผู้หนึ่งจะเดินทางมาบอสตันก็ทรงมีลายพระหัตถ์ขอให้เขาแวะไปเยี่ยม “พวกผู้หญิง” ที่เมืองฮาร์ตฟอร์ดก่อนและเมื่อกลับจากบอสตัน ก็โปรดให้แวะที่เมืองฮาร์ตฟอร์ดอีก เพื่อนำของและลายพระหัตถ์ไปประทาน “ทั้งประทานเงินมาให้พาพวกผู้หญิงไปเที่ยวบ้าง”¹⁹

หลวงนิพนธ์เวชวิชิตขจร นักเรียนทุนส่วนพระองค์ในเวลานั้นจำได้ว่าครั้งหนึ่ง เมื่อสมเด็จพระศรี-

นครินทร์ฯและนางสาวอุบล เดินทางมาเที่ยวบอสตัน สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ก็โปรดให้จัดเตรียมหาซื้ออาหารสดไว้เสิร์ฟแต่เนิ่น ๆ เพราะ

วันเสาร์หน้า แม่อุบลกับแม่สังวาลย์เขาจะมาเที่ยวที่บอสตัน และเขาอยากกินกับข้าวไทย เพราะฉะนั้น ฉันขอให้หัตถ์กับลิ จัดการจ่ายตลาดและทำกับข้าวเลี้ยง วันเสาร์ เวลาบ่าย 1 โมง ที่ บ้านเจ้าคุณชนิทร ขอให้จ่ายตลาดเสียวันศุกร์บ่าย และทำกันวันเสาร์เช้า เวลา ก่อนเที่ยง ฉันจะไปช่วย และจะหาลูกสมุนไปช่วยด้วย²⁰

ในลายพระหัตถ์ลงท้ายว่า “ขอส่งเงินมาให้ 10 เหรียญ ค่าซื้อของ ถ้าเหลือขอให้ส่งคืนมาด้วย อย่าเอาไปเป็นกำไรเสียหมด”²¹

เมื่อเวลาผ่านไปจนถึงตอนนี้ คงเป็นที่รู้กันทั่วไปในหมู่นักเรียนไทยในสหรัฐฯ แล้วว่า “ทุลกระหม่อม” ของพวกเขาทรงพอพระทัยใน คุณสังวาลย์ ตะละภัญญ์ นักเรียนสาวผู้งามพร้อมด้วยรูปโฉม และอุปนิสัยร่าเริง²² เมื่อทรงพบกันครั้งแรกนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงพอพระทัยพระสิริโฉมที่งดงามเป็นประการแรก เมื่อทรงรู้จักคุ้นเคยกันนานเข้า พระองค์ก็ทรงพอพระทัยในพระอุปนิสัยและพระคุณสมบัติอื่น ๆ ของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ด้วย โดยมีได้ทรงคำนึงถึงพระชาติวุฒิ ของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ แต่อย่างใด ในที่สุดก็ทรงมีลายพระหัตถ์ กราบบังคมทูลเข้ามาถึงสมเด็จพระพันวัสสาฯ พระราชมารดาที่กรุงเทพฯ ขอพระราชทานพระราชานุญาตในการที่จะทรงหมั้นสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ สมเด็จพระพันวัสสาฯทรงรักสมเด็จพระบรมราชโอรสดังดวงพระเนตร “อันใดเป็นความสุขความปรารถนาของสมเด็จพระบรมราชโอรสแล้ว ไม่มีวันที่จะทรงขัดพระทัย จึงทรงมีพระเสาวนีย์ ตรัสประทานอนุญาตออกไป”²³

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์จึงทรงหมั้นนางสาวสังวาลย์อย่างเรียบง่าย ๆ ในพ.ศ.2462 ประทานแหวนเพชรวงหนึ่ง เพื่อเป็นเครื่องแสดงความเสน่หา เป็นเพชรน้ำใสบริสุทธิ์เกาะไว้ด้วยหนามเตย สลักเป็นรูปหัวใจงดงามมาก อีกสามสิบปีต่อมา สมเด็จพระบรมราชโอรสก็ได้พระราชทานพระธำมรงค์องค์นี้ แด่หม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ กิติยากร ขณะทรงมอบพระธำมรงค์นั้น สมเด็จพระบรมราชโอรสรับสั่งว่า “สิ่งนี้เป็นของมีค่ายิ่ง และเป็นของที่ระลึกด้วย”²⁴

ภายหลังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ได้กราบบังคมทูลสมเด็จพระพันวัสสาฯ อธิบายถึงสาเหตุที่ทรงตัดสินใจพระทัยร่วมทุกข์ร่วมสุขกับนางสาวสังวาลย์ว่า

สังวาลย์เป็นกำพร้า... แต่งงานแล้วก็มาใช้นามสกุลหม่อมฉัน หม่อมฉันไม่ได้เลือกเมียด้วยสกุลรุนชาติ ต้องเกิดเป็นอย่างนั้น ต้องเกิดเป็นอย่างนี้ คนเราเลือกเกิดไม่ได้ หม่อมฉันเลือกคนดี ทุกข์สุขเป็นเรื่องของหม่อมฉันเอง²⁵

หลังจากที่ทรงหมั้นแล้ว สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงย้ายจากเมืองฮาร์ตฟอร์ด ไปประทับกับครอบครัวอาจารย์มหาวิทยาลัย ชื่อ เคนท์ (Kent) ที่บอสตัน เมื่อกลางเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2462 หลังจากนั้นไม่นาน ก็ทรงจัดให้ไปประทับกับมิสเอมิลีและมิสคอนสแตนซ์ วิลลิสตัน (Miss Emily and Miss Constance Williston) พี่น้องสองคนที่ถนนเบอร์คลีย์ เมืองเคมบริดจ์ ซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ตรงข้ามกับเมืองบอสตัน เพียงแค่มิแม่น้ำซาร์ลส์คั้น²⁶ จากพระฉายาลักษณ์ที่ทรงฉายในเวลานั้น จะเห็นว่าสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเปลี่ยนทรงพระเกศาจากเดิมที่ทรงไว้ยาว และม้วนเป็นหลอดๆ เป็นเกล้าพระเกศาไว้ด้านหลัง สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จะจำเริญพระเกศาสั้น เมื่อทรงมีพระราชธิดา²⁷

หลังจากที่ทรงหมั้นแล้ว แผนการในชีวิตของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็เปลี่ยนไป การที่จะทรงเรียนพยาบาลอย่างจริงจังนั้นเป็นอันยกเลิก แต่ระหว่างนั้น สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็ยังทรงศึกษาหาความรู้ต่อไป ทรงเรียนวิชาพีชคณิต ภาษาละติน และภาษาฝรั่งเศสที่บ้านมิสวิลลิสตัน ส่วนภาษาอังกฤษ เสด็จไปเรียนที่โรงเรียนสอนพิเศษของมิสจอห์นสัน (Miss Johnson's tutoring school)

นอกห้องเรียน สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ก็โปรดเกล้าฯ ให้สุภาพสตรีอเมริกันคนหนึ่ง นำเสด็จไปตามพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ และเมื่อทรงว่างจากภารกิจการเรียน พระองค์ก็ทรงพาไปทอดพระเนตรสถานที่ท่องเที่ยวและสถานที่สำคัญ ๆ ที่น่าสนใจด้วยพระองค์เอง เช่น ริมทะเลที่มาร์เบิลเฮดเน็ค (Marble Head Neck) และเมืองคอนคอร์ด รัฐแมสซาชูเซตส์²⁸

เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2462 สมเด็จพระพันปีหลวง สวรรคต มีหมายกำหนดการว่า จะถวายพระเพลิงพระบรมศพในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2463²⁹ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ จึงเสด็จกลับประเทศไทย เพื่อถวายพระเพลิง ก่อนเสด็จกลับ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ได้ทรงมีลายพระหัตถ์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตอภิเษกสมรสกับนางสาวสังวาลย์แล้ว³⁰ ทั้งนี้เนื่องจาก เมื่อ พ.ศ. 2461 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ตรากฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการเสกสมรสแห่งเจ้านายในพระราชวงศ์ กำหนดว่า เจ้านายตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป จะทำการอภิเษกสมรสกับผู้ใด ให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อน เมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้วจึงจะกระทำพิธีได้³¹

ปรากฏว่า เมื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราชานุญาต สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ จึงทรงจัดให้สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เสด็จตามกลับมาประเทศไทยพร้อมกับมิสเบสส์ บุสเก็ต (Miss Bess Bousquet) เลขานุการของพระยาชินินทรฯ เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2463 ระหว่างทางได้ทรงแวะพักผ่อนที่หมู่เกาะฮาวาย ญี่ปุ่น และเซี่ยงไฮ้ เสด็จมาถึงกรุงเทพฯ เดือนกรกฎาคมได้ประทับที่พระตำหนักเขียวในวังสระปทุม ซึ่งเป็นตึกขนาดย่อม ตั้งอยู่ตรงข้ามกับพระตำหนักใหญ่ ซึ่งเป็นที่ประทับของสมเด็จพระพันปีหลวง³²

แม้ว่าจะทรงอยู่ในบริเวณวังเดียวกัน แต่ระหว่างเดือนกรกฎาคมจนถึงเดือนกันยายนนั้น สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ไม่ได้ทรงพบสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์บ่อยนัก เพราะตั้งแต่เสด็จกลับมาเมืองไทย สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ไม่ได้ทรงหยุดทรงงานเลย เสด็จไปทรงงานในห้อง

ทดลองของโรงพยาบาลศิริราช ทรงสอนวิชาจุลกายวิภาคศาสตร์ให้แก่นักเรียนแพทย์ที่คณะอักษรศาสตร์และ
วิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทรงเขียนบทความสำหรับกรมสาธารณสุข และยังทรงช่วยเรื่องหาที่ดิน
และหาทุนสร้างตึกเรียนและตึกคนไข้ให้แก่โรงพยาบาลศิริราช โดยทรงช่วยออกประทาน
ให้ส่วนหนึ่ง นอกจากนั้นทรงจัดและประทานทุนให้แก่นักเรียนแพทย์ และนักเรียนวิทยาศาสตร์ของมหา-
วิทยาลัยและผู้ทรงเลือกเองอีกด้วย³³ อย่างไรก็ตามพระองค์ก็ทรงปลีกเวลาพาพระคู่หมั้นและ
มิสเบสส์ บูลเก็ต ไปเที่ยวชมสถานที่น่าสนใจในต่างจังหวัด เช่น นนทบุรี นครปฐม³⁴ ได้บ้าง
เมื่อวันศุกร์ที่ 10 กันยายน (ซึ่งเป็นวันคล้ายวันประสูติของสมเด็จพระพันวัสสาฯ) พ.ศ.2463
หนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์ ได้ลงข่าวในหน้า 4 มีความว่า

พิธีอภิเษกสมรสของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนสงขล-
านครินทร์ จัดขึ้นบ่ายวันที่วังสระปทุม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะ
เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นองค์ประธานในพิธี เจ้าสาวคือนางสาว
สังวาลย์ ผู้เคยเป็นข้าหลวงของสมเด็จพระบรมราชเทวี พระราช-
มารดาของเจ้าบัว และก่อนหน้านี้โปรดเกล้าฯ ให้ไปศึกษาต่อที่รัฐ-
อเมริกา³⁵

งานพิธีครั้งนี้ทำกันอย่างเรียบง่าย ที่วังสระปทุม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระ-
ราชดำเนินมาพระราชทานน้ำสังข์ มีข้าราชการสำนักตามเสด็จมาด้วยมากมาย แต่ไม่มีเจ้านายอื่น ๆ
เลย³⁶ เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) เมื่อครั้งเป็นพระยาจักรปาณี เป็นนายทะเบียนสมรส จดทะเบียนไว้
เป็นหลักฐานตามแบบแผนของทางการราชสำนัก³⁷ ตอนกลางคืน สมเด็จพระพันวัสสาฯ พระราชทาน
เลี้ยงอาหารค่ำ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาด้วย พร้อมกับพระบรม-
วงศานุวงศ์ที่ใกล้ชิดบางพระองค์³⁸

อีกแปดวันต่อมา เจ้าพระยามหิธร (ปั้น สุขุม) ได้ขอพระราชทานจัดงานเลี้ยงฉลองพระราชพิธี-
อภิเษกสมรสอีกครั้งหนึ่ง ณ บ้านศาลาแดง เป็นงานที่หรูหรามาก ในงานนี้ เจ้าพระยามหิธรได้เชิญผู้ปกครอง
ของนักเรียนไทยที่อยู่ในสหรัฐฯ ทั้งหมดมาร่วมด้วยเพื่อจะได้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขล-
านครินทร์ และรู้จักหม่อมสังวาลย์ ทั้งนี้เป็นพระประสงค์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ที่จะทรงพบปะ
บิดามารดาของนักศึกษาทุกคน เพื่อทรงเล่าเรื่องความเป็นไปของลูก ๆ ทางสหรัฐฯ ให้พ่อแม่ผู้ห่วงใยลูก ๆ
ฟัง และทรงยินดีรับฝากนำข่าวกลับไปให้ลูก ๆ เวลาเสด็จกลับไปด้วย นับเป็นที่ปลื้มปิติยินดีของบิดามารดา
ทั้งหลายยิ่งนัก³⁹

เป็นที่ประจักษ์กันทั่วไปว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงมีพระเมตตากรุณาสูง
ทรงห่วงใยอาทรคนทั้งหลายอยู่เป็นนิตย์ แม้กับคนแปลกหน้าที่เดือดร้อน พระองค์ก็ทรงช่วยเหลือเท่าที่จะทำ
ได้ เมื่อทรงอภิเษกสมรสแล้ว พระองค์จึงประทานพระอนุเคราะห์แก่ญาติของหม่อมของพระองค์ ทรงซื้อที่ดิน
และปลูกบ้านประทานท่านช่วย พระมาตุจฉาของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ซึ่งท่านช่วยได้พักนักร้องจนถึง
แก่กรรมใน พ.ศ.2473 นอกจากนี้ ทรงอุดหนุน คุณดมยา พระอนุชา ให้ได้เรียนหนังสือจนสำเร็จชั้นมัธยมปี

ที่ 8 และทรงส่งไปศึกษาต่อที่ประเทศสวีเดนเพื่อเตรียมตัวเรียนวิชาแพทย์⁴⁰

ขณะนั้น ไม่มีเจ้านายชั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้า พระองค์ใดเลยที่ทรงอภิเษกสมรสกับหญิงสามัญ ก่อนหน้านั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิชณุโลกประชานาถ ทรงอภิเษกสมรสกับสุภาพสตรีชาวรัสเซีย ชื่อ คัทริน เดสนิตสกี แต่ก็ทรงหย่ากับหม่อมคัทริน เมื่อพ.ศ. 2462 และทรงมีชายาใหม่เป็นหม่อมเจ้าหญิง⁴¹ ดังนั้น เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ กราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต อภิเษกสมรสกับนางสาวสังวาลย์จึงเป็นข่าวใหญ่ของราชสำนัก เล่ากันว่ามีการปรึกษาหารือกันมาก⁴² อย่างไม่รู้ก็ตามสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงมีพระทัยแน่วแน่ที่จะทรงทำทุกอย่างที่ถูกต้องตาม ขนบธรรมเนียมราชประเพณี การที่เสด็จกลับมาทำพิธีอภิเษกสมรสที่กรุงเทพฯ ในวันคล้ายวันประสูติของ พระราชมารดาแสดงถึงความรักและเคารพบูชาหรืออย่างลึกซึ้ง ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการให้เกียรติสุภาพสตรี ที่ทรงเลือกเป็นคู่ชีวิต

หลังจากอภิเษกสมรสได้ไม่นาน ผู้อ่านหนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์ฉบับวันที่ 21 กันยายน พ.ศ.2463 ก็ได้รับทราบข่าวแรกเกี่ยวกับคู่อภิเษกสมรสใหม่ ในกรอบเล็ก ๆ หน้า 4 มีประกาศพระนามและ นามผู้บริจาคเงินให้แก่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ได้พระนามสมเด็จพระมาตุจฉาเจ้า พระบรมราชเทวี (สมเด็จพระพันวัสสาฯ) ซึ่งพระราชทาน 1000 บาท คือ พระนามสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ และหม่อมสังวาลย์ มหิดล ณ อยุธยา ประทาน 5000 บาท⁴³

ข้อความสั้น ๆ เพียงบรรทัดเดียวนี้มีความสำคัญมากกว่าจะบอกข่าวคู่สามีภริยามีจิตใจกุศลบริจาค เงินช่วยเหลือโรงเรียนเท่านั้น แต่เป็นการประกาศให้รู้ถึงความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคู่อภิเษกสมรสใหม่ ที่จะร่วมกันบำเพ็ญสาธารณประโยชน์เพื่อความเจริญของชาติบ้านเมือง

¹ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, *แม่แล้วให้ฟัง*, หน้า 36.

² เรื่องเดียวกัน คุณหญิงพิณพาศย์พิทยาภท (จ้านง เมืองแมน) ซึ่งได้พำนักกับครอบครัวสตรงในเวลาต่อมา ก็บันทึกไว้ว่า สามีภริยาคูนี้เป็นคนดีมาก ดู คุณหญิงพิณพาศย์พิทยาภท, "พระคุณสมเด็จพระบรมราชชนก," บรรยาย ณ ห้องบรรยาย "พิณพาศย์พิทยาภท" ตึก 72 ปี โรงพยาบาลศิริราช, 24 กันยายน 2522 (พิมพ์ดีด) หน้า 2.

³ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, *แม่แล้วให้ฟัง*, หน้า 41.

⁴ หลวงถวิลเศรษฐพานิชการ, "พระคุณธรรมของทูลกระหม่อม," หน้า 493.

⁵ เรื่องเดียวกัน

⁶ John W. Dodds, *Everyday Life in Twentieth Century America*, pp. 45-64.

⁷ คามิลล์ โกวโรต์ (Camille Corot พ.ศ.2339-2418) เป็นจิตรกรชาวฝรั่งเศส มีชื่อเสียงในการวาดภาพภูมิประเทศซึ่งให้ความรู้สึกสงบ หลังจากที่เขาถึงแก่กรรมไปแล้ว ผลงานของเขาได้รับความนิยมมาก มีภาพลอกและงานปลอมแปลงภาพของเขานับเป็นพัน ๆ ชิ้น

จาก H. Dustin Rice, "Corot," *Encyclopedia Americana* 8 (1978) : 1.

⁸ ประธานาธิบดียอร์ช วอชิงตัน (George Washington พ.ศ.2275-2342) เป็นประธานาธิบดีคนแรกของสหรัฐอเมริกา เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการรบกับกองทัพอังกฤษ ในสงครามประกาศอิสรภาพของสหรัฐระหว่างพ.ศ.2319-2324 เป็นที่ชื่นชมของชาวอเมริกันมากในฐานะผู้นำที่กล้าหาญ อุทิศตนและเสียสละเพื่อชาติ

จาก Curtis P. Nettels, "George Washington," *Encyclopedia Americana* 28 (1978) : 384-395.

⁹ จัง ฟร็องซัวส์ มีญ็อต (Jean Francois Millet พ.ศ.2357-2418) เป็นจิตรกรฝรั่งเศสผู้นิยมวาดภาพชีวิตในชนบท ได้รวมกลุ่มกับจิตรกรหลายคนออกไปอยู่ที่หมู่บ้านชื่อ บาร์บิซ็อน (Barbizon) และวาดภาพภูมิประเทศแถบนั้น ภาพของมีญ็อตเป็นสีมืด แต่มีการจัดท่าคนเด่นมาก มองดูเป็นธรรมชาติ แต่มีพลังจิตตา จาก George Heard Hamilton, "Millet," *Encyclopedia Americana* 19 (1978) : 127.

¹⁰ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 56.

¹¹ กราบทูลสัมภาษณ์สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

อับราฮัม ลินคอล์น (Abraham Lincoln พ.ศ.2352-2412) เป็นประธานาธิบดีคนที่ 16 ของสหรัฐฯ เป็นลูกชาวบ้านที่ยากจน ได้ฝึกฝนหาความรู้ด้วยตนเอง จนประสบความสำเร็จเป็นทนายความผู้มีชื่อเสียงและได้รับเลือกเป็นประธานาธิบดี เป็นผู้ดำเนินการเลิกทาสในสหรัฐฯ จาก David H. Donald and Harry C. Black, "Abraham Lincoln," *Encyclopedia Americana* 17 (1978) : 496-507.

¹² "War," *The Fabulous Century 1910-1920*. 2 : 208-219.

¹³ *Ibid.*, p. 165.

¹⁴ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 41.

¹⁵ หลวงสุขุมภัยประดิษฐ์, "บันทึกเรื่องของข้าพเจ้าโดยย่อ," หน้า 23.

¹⁶ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 41.

¹⁷ กราบทูลสัมภาษณ์สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

¹⁸ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 38-39.

¹⁹ หลวงสุขุมภัยประดิษฐ์, "บันทึกเรื่องของข้าพเจ้าโดยย่อ," หน้า 41-42.

²⁰ พ.ต. น.พ.หลวงนิติเวชวิชาญ, "สมเด็จพระบรมราชชนกทรงประทานทุน..." หน้า 41.

²¹ เรื่องเดียวกัน

²² จีรภา อ่อนเรื่อง, *สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี...* หน้า 8.

หลวงสุขุมภัยประดิษฐ์ เล่าว่า "ข้าพเจ้าเคยเป็นผู้นำจดหมายและเข้าของส่งไปส่งมาระหว่างทูลกระหม่อมกับคุณสังวาลย์"
ดู หลวงสุขุมภัยประดิษฐ์, "บันทึกเรื่องของข้าพเจ้าโดยย่อ," หน้า 32.

²³ สมภพ จันทระประภา, *สมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า*. (พระนคร : สำนักพิมพ์ผดุงศึกษา, 2514), หน้า 217:

²⁴ พิमान แจ่มจรัส, 49 *ราชินีไทย*. (พระนคร : สำนักพิมพ์ผ่านฟ้า, 2506), หน้า 832.

²⁵ หม่อมเจ้าอัปภัทราภา เทวกุล ทรงเล่าประทานนายสมภพ จันทระประภา อ้างถึงใน สมภพ จันทระประภา, *สมเด็จพระศรีสวรินทิรา*, หน้า 219.

²⁶ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 49.

²⁷ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงอธิบายประทานคณะผู้เขียน, 14 กรกฎาคม 2527

²⁸ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 52-53.

²⁹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เกิดวังปารุสก์*, 1 : 286.

³⁰ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงเล่าประทานคณะผู้เขียน, 14 กรกฎาคม 2527.

³¹ สวัสดิการข้าราชการสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, *กฎหมายไทยเล่ม ก-ข กษัตริย์-ข้าราชการ*. (กรุงเทพฯ : มงคลการพิมพ์, 2518), หน้า (13)

³² สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 67. และ สัมภาษณ์ ประยูร ช่างเรือน, หัวหน้าหมวดเล็กวังสระปทุม, 17 มีนาคม 2526.

³³ ศาสตราจารย์ หลวงพิณพาศย์พิทยาภท, "พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการแพทย์", หน้า 6-7.

³⁴ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 69.

³⁵ "The marriage of the Prince of Songkhla takes place this afternoon at His Royal Highness's place at Sapatum. His Majesty the King will be present. The bride is Nang Sao Sang-wan, formerly a lady in the household of Somdet Phra Borom Raja Devi, the bridegroom's mother, and more recently sent to America to finish her studies" from

Bangkok Times (10 September 1920) : 4.

³⁶ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เกิดวังปารุสก์*, 1 : 318.

³⁷ หลวงจักรปาณีศรีศีลวิสุทธิ, *เรื่องของเจ้าพระยามหิธร* (ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) 15 พฤศจิกายน 2499) หน้า 86.

³⁸ กทข. *Bangkok Times*, (8 March 1935) : 5.

³⁹ คุณหญิงพินพากย์พิทยาภท, "สมเด็จพระราชชนนีกับการพยาบาล....," หน้า 6.

⁴⁰ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, *แม่แล้วให้ฟัง*, หน้า 21.

⁴¹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เกิดวังปารุสก์*, 1 : 266-274.

⁴² ทูลสัณหาสน์หม่อมเจ้าหญิงเริงจิตรแจรง อากาศกร, 13 กุมภาพันธ์ 2526. ขณะนั้นไม่มีเจ้านายชั้นสูงบางพระองค์ ทรงมีหม่อมเป็นหญิงสามัญ แต่มีได้ทรงยกย่องให้เป็นเอกภริยา และไม่ได้ทรงจดทะเบียนเป็นหลักฐานตามแบบแผนของทางการราชสำนัก

⁴³ กทข. *Bangkok Times*, (21 September 1920) : 4.

หม่อมสังวาลย์ มหิดล ณ อยุธยา¹

กลางเดือนกันยายน หนังสือพิมพ์ในกรุงเทพฯ ลงข่าวว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ “จะเสด็จออกไปยังประเทศสหปาลีรัฐอเมริกาในเร็ว ๆ นี้”² หลังจากที่ทรงเลื่อนกำหนดเสด็จออกจากกรุงเทพฯ ครั้งหนึ่งแล้ว³ ในวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ.2463 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์จึงได้เสด็จโดยทางรถไฟเพื่อไปทรงลงเรือที่ป็นัง เสด็จต่อไปยังยุโรป สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ซึ่งในขณะนั้นทรงเป็นหม่อมสังวาลย์ มหิดล ณ อยุธยา ได้ตามเสด็จไปด้วย⁴

หลังจากประพาสเมืองต่าง ๆ ในยุโรปแล้ว ถึงปลายปี ค.ศ.1920 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์และหม่อมก็ทรงเดินทางข้ามมหาสมุทรแอตแลนติกไปยังสหรัฐอเมริกา ที่บอสตัน ทั้งสองพระองค์ประทับอยู่ ณ แพลตหลังเดิม ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ คือ ที่ 329 ถนนลองวู้ด บอสตัน ซึ่งอยู่ใกล้กับโรงเรียนแพทย์ของมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงศึกษาอยู่ นักเรียนไทยผู้หนึ่ง ซึ่งเคยมีโอกาสได้พำนักอยู่ชั่วคราว ณ แพลตหลังนี้ บรรยายไว้ว่า แพลตที่ประทับนี้ “มีห้องนั่งเล่นซึ่งทรงใช้เป็นห้องทรงพระอักษรและรับแขก มีห้องนอน 2 ห้อง...นอกจากนี้มีห้องครัว และห้องน้ำ apartment แบบนี้เป็น apartment ที่สบายแต่ไม่หรูหรา”⁵

หลังจากที่ทรงอภิเษกสมรสกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์แล้ว แผนการศึกษาของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ย่อมจะเปลี่ยนแปลงไป ด้วยบัดนี้ทรงเป็นหม่อมของเจ้านายที่ทรงพระอิสริยยศสูง มีพระภาระหน้าที่อีกมากที่จะต้องทรงรับผิดชอบเพื่อแบ่งเบาพระภารกิจของพระสวามี การศึกษาเพื่อเป็นพยาบาลอาสาที่ย่อมเป็นไปได้ แต่อย่างไรก็ตามขณะที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงศึกษาวิชาสาธารณสุขศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดและที่สถาบันเอ็มไอที (MIT Massachusetts Institute of Technology) ก็ทรงจัดให้หม่อมของพระองค์ไปเรียนหลักสูตรเตรียมพยาบาลที่วิทยาลัยซิมมอนส์ (Simmons College) สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเรียนอยู่หอหนึ่ง และเมื่อทรงสอบไล่ได้แล้วก็ทรงไปเรียนการสาธารณสุขเกี่ยวกับโรงเรียน (School Health) ในภาคฤดูร้อนที่เอ็มไอที วิชาความรู้ที่ทรงเรียนนั้น นอกจากจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่องาน “แม่บ้าน” ในอนาคตที่จะต้องทำนุบำรุงบุตรธิดาและสามีให้สุข-

สมบูรณ์แล้ว ยังสอดคล้องกับวิชาที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงศึกษาด้วย ทั้งนี้ น่าจะทำให้ทรงเข้าใจ
งานของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์เป็นอย่างดี และคงเป็นที่หวังกันว่า จะได้ทรงช่วยงานของ
พระสวามีบ้างในภายภาคหน้า

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์และหม่อมประทับอยู่ ณ เมืองบอสตัน ทรงใช้พระนาม
ว่า นายและนาง มหิดล สงขลา (Mr. & Mrs. Mahidol Songkhla)⁷ เยี่ยงสามัญชน ต่อมาเมื่อเสด็จกลับ
มาสหรัฐฯ อีกครั้งหนึ่ง พ.ศ.2469 เพื่อทรงศึกษาวิชาแพทยให้จบ ก็ยังคงทรงใช้พระนาม “มหิดล
สงขลา” อันทรงถือว่าเป็น “Nom de Guerre” ของพระองค์ในอเมริกา⁸

ที่บอสตัน นอกจากจะทรงใช้เวลาศึกษาหาความรู้แล้ว ทั้งสองพระองค์ยังประทานเวลาช่วยงาน
กิจการของสมาคมสยาม ณ สหรัฐอเมริกาในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์
ทรงสนับสนุนให้ตั้งขึ้น⁹ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงพระกรุณาต่อนักเรียนไทยใน
สหรัฐฯ มาก เมื่อนักเรียนไทยไปฝากก็มักจะทรงเล่าเหตุการณ์ทางเมืองไทยให้ทราบ ทั้งนี้ผู้ที่เคยฝากสันนิษ-
ฐานว่า คงจะเพื่อให้อาจารย์นักเรียนไทยผูกพันกับบ้านเกิดเมืองนอนไม่พุ้งเพื่อล้มชาติ¹⁰

บางครั้งทั้งสองพระองค์ทรงเลี้ยงอาหารแก่นักเรียนไทย ซึ่งอาหารที่เลี้ยงนั้นสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ
ทรงทำเอง เมื่อรับประทานเสร็จแล้ว สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์จะทรงฝากกันเป็อนทรงล้างชาม
ด้วยพระองค์เอง ทรงล้างเป็นส่วน ๆ ไป เช่น แก้ว ช้อนส้อม ถ้วยชาม ตั้งแต่ล้างน้ำ ล้างสบู่ และ ล้างน้ำจน
สะอาด ไม่ให้ไหลอะเทอะเปโรอะเปื้อน คนอื่น ๆ ก็ช่วยกันเช็ดและจัดเข้าที่ เสร็จแล้วจึงทรงกลับมาพูดคุยกับนัก
เรียนไทยใหม่¹¹

ในต่างแดน แม้ว่าจะไม่มีเครื่องปรุงอาหารไทยครบถ้วนอย่างที่บ้าน แต่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ
ก็ทรงสามารถใช้เครื่องปรุงเท่าที่มีอยู่ประกอบอาหารไทยขึ้นได้ คุณหญิงพินพากย์พิทยาภท
(จ่านง เมืองแมน) ซึ่งไปเรียนที่สหรัฐฯ ในเวลานั้น และได้ลิ้มรสแกงเผ็ดมาแล้วเล่าว่า “ครั้งหนึ่งไป
ฝาก สมเด็จพระบรมราชชนกเสด็จไปที่อื่น สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงทำแกงไก่ให้กิน เนื่องจากไม่มี
เครื่องแกงหรือเครื่องปรุงจริง ๆ ทรงพลิกแพลงใช้พริกป่นหัวหอม ทำนองนั้น (กินเสร็จแล้ว) ทรง
ถามว่าเป็นไอร่อยไหม รู้สึกสนุกสนานกันมาก”¹²

เรื่องทรงสามารถพลิกแพลงใช้สิ่งที่มีอยู่ประกอบอาหารไทยนี้ ระยะเวลาหลังก็มีเรื่องปรากฏอยู่
แม้ว่าจะไม่ได้ทรงทำด้วยพระองค์เอง แต่ได้พระราชทานคำแนะนำแก่ข้าหลวง เช่น การทำห่อหมก
ที่ประเทศสวิตฯ ไม่มีใบตอง ข้าหลวงจึงนึ่งห่อหมกในถ้วย ผลที่ได้กลายเป็นซูปห่อหมก เพราะมีน้ำมาก
เกินไป เมื่อทรงทราบ รับสั่งแนะนำว่าให้ใช้ใบกะหล่ำห่อ ปรากฏว่าได้ผลดี เป็นที่น่าพอใจ¹³

ช่วงเวลาที่ประทับ ณ บอสตัน นี้ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ได้ทรงหัดขับรถยนต์ด้วย รถที่ทรงขับ
เป็นรถแพคคาร์คคันใหญ่ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงซื้อใหม่ หลังจากทีรถบิวอิคคันเดิม
ของพระองค์ถูกขโมยไป¹⁴ การที่ทรงหัดขับรถยนต์ ถ้าพิเคราะห์ดูแล้ว จะเห็นได้ว่าเป็นทำนองเดียวกับการ
ที่ทรงหัดเล่นกลอง คือ สะท้อนให้เห็นพระอุปนิสัยที่สนพระทัยเทคโนโลยีใหม่ ๆ อยากเรียนรู้ และนำมา
ใช้ประโยชน์ คนปัจจุบันนี้อาจเห็นว่า การเล่นกลอง หรือขับรถยนต์เป็นเรื่องธรรมดาสามัญ แต่เมื่อหกสิบปี
ก่อนนั้น ทั้งสองสิ่งนี้ยังเป็นเทคโนโลยีแปลกใหม่ในสายตาของคนทั่วไป เป็นสิ่งที่ยู่งยากซับซ้อนเกินกว่าจะ
เข้าใจได้ง่าย ๆ หากสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็ทรงสนพระทัยเรียนรู้เทคโนโลยีใหม่นี้ ้วยของพระองค์ที่ยัง

สาว อาจจะมีส่วนอยู่มากที่ทำให้ทรงสนพระทัยใคร่รู้ใคร่ทดลอง แต่กระนั้นก็ดีย่อมจะมีพระอุปนิสัยใฝ่เรียนรู้ความก้าวหน้าทางวิทยาการเป็นพื้นฐานอยู่

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงจบการศึกษาได้รับประกาศนียบัตรการสาธารณสุข (Certificate of Public Health C.P.H.) ในปลายเดือนมิถุนายน พ.ศ.2464 แต่ยังทรงค้นคว้าทางด้านสาธารณสุขอยู่อีกระยะหนึ่ง จนถึงเดือนกันยายน จึงได้เสด็จพร้อมด้วยหม่อมสังวาลย์ และพระยาชินนทรฯ ออกจากบอสตันไปยังทวีปยุโรป ประทับอยู่ที่ยุโรปจนถึงเดือนตุลาคม พ.ศ.2466

ที่ยุโรป สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์และหม่อมของพระองค์ทรงเดินทางอย่างนักท่องเที่ยว และผู้ดูงานพร้อม ๆ กัน¹⁵ ที่อังกฤษ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงจัดให้หม่อมไปดูงานที่โรงพยาบาลผดุงครรภ์ควีนแมรีส์ปาดาร์หนึ่ง

ระหว่างที่ประพาสยุโรป รัฐบาลไทยได้กราบทูลขอให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงดำเนินการเจรจากับผู้แทนมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ เรื่องขอความช่วยเหลือจากมูลนิธิเพื่อปรับปรุงการศึกษาด้านการแพทย์ของไทย สืบต่อจากที่เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการได้เจรจาไว้ก่อนแล้วกับผู้แทนมูลนิธิ ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ.2464 งานเจรจาขอความร่วมมือกับมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ทำให้ต้องทรงเดินทางมาก เพื่อทรงพบปะหารือกับผู้แทนมูลนิธิหลายครั้งหลายคราว สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ได้ทรงติดตามไปทุกหนทุกแห่ง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงถือโอกาสพานหม่อมเที่ยวเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เมืองที่ต้องเสด็จไปทรงงานด้วย¹⁶

หลังจากที่ทรงเจรจาอยู่นานหลายเดือน ในที่สุดสามารถตกลงกันได้ว่า มูลนิธิจะส่งศาสตราจารย์ชาวต่างประเทศมาช่วยจัดและสอนแผนกวิชาที่สำคัญ 6 นาย มีกำหนดการสร้างตึก ซึ่งทางมูลนิธิจะออกเงินช่วยจำนวนหนึ่ง ให้ทุนอาจารย์ไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ และรับจะช่วยเหลือด้านเตรียมแพทย์ด้วย¹⁷ ความสำเร็จในการเจรจากับมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ครั้งนี้มีผลทำให้การพัฒนาการแพทย์ของไทยลุล่วงไปได้เป็นอย่างดี

ในพ.ศ.2465 สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงตามเสด็จพระสวามีกลับกรุงเทพฯ เนื่องจากขณะนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีฯ พระเชษฐภคินีของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ประจวบพระวัฑฒะ (โต) จะเสด็จออกไปยังประเทศอังกฤษให้แพทย์ถวายการรักษา สมเด็จพระอนุชา และหม่อมจึงเสด็จกลับมาเพื่อตามเสด็จออกไปยังประเทศอังกฤษ หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีฯ ทรงได้รับการผ่าตัดเอาพระวัฑฒะออกข้างหนึ่งแล้ว เสด็จไปประเทศฝรั่งเศสเพื่อทรงพักฟื้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์และหม่อมสังวาลย์ก็ได้ตามเสด็จด้วย

ที่ปารีส สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ประจวบ จึงทูลขอให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทรเสด็จออกมาดูแลสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีฯ แทน พระองค์เองประทับ ณ สถานทูตไทยที่กรุงปารีสเพื่อรักษาพระองค์ มีสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงอยู่เฝ้าดูแลพระอาการ

เมื่อหายประชวร สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ จึงเสด็จไปทรงเรียนวิชาแพทย์ ที่เอดินบอร์ระ ในสกอตแลนด์ เมื่อพ.ศ.2466 แต่อากาศที่เอดินบอร์ระหนาวมาก ทำให้ไม่ทรงสบาย ในที่สุดก็ต้องทรงเลิกเรียนที่นั่น ในปีเดียวกันนั้นเอง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์และหม่อมสังวาลย์ ก็ทรงมีพระราชริดาพระองค์แรก คือ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ซึ่งในขณะนั้นทรงมีพระยศเป็นหม่อม-

เจ้า เนื่องจากพระมารดาเป็นสามัญชน แต่ต่อมาทรงได้รับสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าในรัชกาลที่ 7 เมื่อพ.ศ. 2470 และในรัชกาลที่ 8 ทรงเฉลิมพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา เมื่อ พ.ศ.2478

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ประสูติที่ลอนดอน เมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ.2466 เวลานั้นสมเด็จพระราชบิดาประทับอยู่ที่เอดินบอระ เมื่อทรงได้รับโทรเลขบอกข่าว ก็ทรงรีบเสด็จมาลอนดอน

ดังกล่าวมาแล้วว่าอากาศอันหนาวเย็นที่เอดินบอระทำให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ประชวร แพทย์ทูลแนะนำให้เสด็จไปทรงตากอากาศที่ชายทะเล จึงทรงพาทั้ง “ครอบครัว” ไปพักผ่อนที่เมืองชายทะเลต่าง ๆ ในประเทศอังกฤษ และฝรั่งเศส จนถึงเดือนตุลาคม สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ พร้อมด้วยหม่อมและพระธิดาพระองค์น้อยจึงเสด็จกลับเมืองไทย เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ เสด็จกลับมาทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย

ถึงแม้ว่าจะทรงพักผ่อนหลายเดือน แต่พระพลานามัยของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ก็ยังคงไม่สู้ดีนัก ระหว่างการเดินทางในเรือ พระองค์มีรับสั่งกับนักเรียนไทยผู้หนึ่งซึ่งทรงรู้จักตั้งแต่ที่สหรัฐฯ และได้ตามเสด็จกลับเมืองไทยในเรือลำเดียวกันว่า แพทย์ที่มีชื่อเสียงได้ตรวจพระองค์ และถวายความเห็น ว่า พระองค์จะมีพระชนม์อยู่ไม่นาน พระองค์ทรงมีพระประสงค์อย่างเดียวกันที่จะใช้เวลาที่เหลืออยู่ให้เป็นประโยชน์ที่สุด¹⁸

เพราะฉะนั้นเมื่อเสด็จกลับถึงกรุงเทพฯ ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2466 แล้ว สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ก็ทรงทำงานอย่างหนัก ในฐานะอธิบดีกรมมหาวิทยาลัย ทรงจัดการเรียนการสอนในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยรวมทั้งในคณะแพทยศาสตร์ นอกจากนั้นยังทรงสอนกายวิภาคศาสตร์ของสัตว์มีกระดูกสันหลังในวิชาชีววิทยาให้นักเรียนเตรียมแพทย์¹⁹ และทรงสอนวิชาประวัติศาสตร์ให้ทั้งนักเรียนเตรียมแพทย์ และนิสิตคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์²⁰

งานอธิบดีกรมมหาวิทยาลัยนี้ไม่โปรดนัก เนื่องจากเป็นงานนั่งโต๊ะ²¹ ในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2467 จึงทรงเปลี่ยนไปรับตำแหน่งข้าหลวงตรวจการศึกษาทั่วไป การเปลี่ยนตำแหน่งนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการได้ชี้แจงว่า “แต่กิจการมหาวิทยาลัยนอกจากส่วนวิชาการ ส่วนธุรการจุกจิกมาก ประกอบกับเวลาที่พระกำลังไม่ปรกติก็เป็นการหนักเกินไป...การเปลี่ยนตำแหน่งเช่นนี้นอกจากผ่อนงานฝ่ายธุรการ ซึ่งจุกจิกมากก็เพื่อได้ทรงตรวจตราการศึกษาได้ทั่วถึง และเป็นโอกาสให้ทรงงานแผนกวิชาการซึ่งเป็นที่ทรงฝึกฝนมากได้เต็มที่”²²

ระหว่างประทับที่กรุงเทพฯ ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2466 ถึงต้นเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2468 ข้อมูลเกี่ยวกับสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ มีอยู่น้อย มีข้อมูลแต่ว่า เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ เสด็จไปเชียงใหม่เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ.2467 เพื่อเปิดโรงพยาบาลแม่คอกอร์มิคของมิชชันนารีคณะอเมริกันเพรสไบทีเรียน โรงพยาบาลใหม่ของเชียงใหม่ และศูนย์อนามัยของสภาอากาศ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ได้ตามเสด็จด้วย²³

ในขณะนี้พระภารกิจที่สำคัญของพระองค์ น่าจะได้แก่การเลี้ยงดูพระธิดา พระองค์ทรงรับ

เนื่อง จินตดุล พระสหายร่วมชั้นเรียนโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาลแห่งศิริราช มาเป็นพระพี่เลี้ยงพระธิดา และพระพี่เลี้ยงนี่เองจะได้ช่วยดูแลพระโอรสอีกสองพระองค์ด้วย นอกจากนี้ในระหว่างนั้นพระองค์ยังได้ทรงติดต่อช่วยเหลือบรรดาพยาบาลและแพทย์ ตลอดจนบรรดาผู้ที่ทรงคุ้นเคยมาแต่ก่อน ๆ โดยมิทรงลืมเลย²⁴

เดือนกรกฎาคม พ.ศ.2468 หลังจากประทับที่กรุงเทพฯ นาน 20 เดือน สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ก็เสด็จจากกรุงเทพฯ ไปยุโรป พร้อมด้วยครอบครัวของพระองค์ ทั้งนี้เนื่องจากทรงตรากตรำทำงานหนักมาก ทั้งทางพระวรกายและพระสติปัญญา พระอนามัยจึงเสื่อมโทรมลง แพทย์ได้ถวายคำแนะนำให้เสด็จไปรักษาพระองค์ในประเทศหนาว นอกจากนั้นยังมีพระประสงค์เสด็จไปต่างประเทศ เพื่อทรงเรียนแพทย์ให้จบด้วย

เหตุที่ต้องพระประสงค์จะเรียนแพทย์ให้สำเร็จนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงพระนิพนธ์ว่า “ถึงจะได้ทรงศึกษาเรื่องการก่อสร้างโรงพยาบาลมากกว่าคณะแพทย์ศิริราชทุกคน ในระหว่างที่อภิปรายกัน หมอคนหนึ่งพูดว่า ไม่ควรเชื่อพระองค์มากนัก เพราะไม่ได้ทรงเป็นแพทย์ คำพูดนี้ทำให้ต้องพระประสงค์จะทรงเรียนแพทย์ให้จบ”²⁵

อีกสาเหตุหนึ่งนั้น หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี อดีตคณบดีคณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งได้ทรงร่วมงานกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์อยู่นั้นทรงเล่าว่า

วันหนึ่งมีการประชุมโต้เถียงกัน ในระหว่างหัวหน้าแผนกต่าง ๆ ถึงเรื่องว่าคนไข้รายหนึ่งที่ตายไปนั้น ใครจะเป็นผู้รับผิดชอบ ทางแผนกศัลยกรรมก็เถียงว่าเป็นคนไข้เข้บดิด ไม่ยอมให้รับไว้ในแผนก แผนกศัลยกรรมก็ว่าเป็นเรื่องการคลอด ไม่ใช่หน้าที่ศัลย์เถียงกันรุนแรง มีตอนหนึ่งที่ผู้พูดก็ไม่ได้ตั้งใจจะดูหมิ่นดูแคลนอย่างไร แต่ได้อ้อนวอนขอให้ทรงเห็นใจว่าไม่ใช่ความผิดของเขาจริง ๆ เขาได้ใช้คำว่า ผู้ที่ไม่ใช่แพทย์ก็คงไม่เห็นใจ ทุลกระหม่อมมา ทรงน้อยพระทัยว่า พระองค์ไม่ได้ทรงเรียนแพทย์ เรียนแต่สาธารณสุข จึงตัดสินใจเสด็จออกไปต่างประเทศเพื่อเรียนแพทย์อีกครั้งหนึ่ง²⁶

เมื่อเสด็จไปถึงยุโรป สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์เสด็จไปรักษาพระองค์ที่เมืองไฮเดลเบอร์ค ประเทศเยอรมนี เดือนกันยายน พ.ศ.2468 พระองค์ทรงมีลายพระหัตถ์ทูลหม่อมเจ้าดำรงสดำรงค้อ อัครราชทูตไทยประจำกรุงเบอร์ลิน ตอนหนึ่งว่า “แม่สังวาลย์ได้เข้าไปอยู่โรงพยาบาลคอยการคลอดบุตร แต่วันนี้ คาดว่าจะออกราววันที่ 14 หรือ 15 คลอดเมื่อใดแล้ว ฉันจะได้โทรเลขรายงานถึงเธอ ส่วนทางเมืองไทยฉันเองก็จะออกไปเป็นทางส่วนตัว”²⁷

พระโอรสประสูติวันที่ 20 กันยายน พ.ศ.2468 ซ้ำกว่าวันที่แพทย์คาดไว้หลายวัน เมื่อสมเด็จพระพันวัสสาฯ พระอัยยิกาทรงได้รับโทรเลขแจ้งข่าว ทรงปลาบปลื้มมาก ดั่งมีลายพระหัตถ์พระราชนานพระวรวงค์เธอ พระองค์เจ้าไตรทศประพันธ์ว่า “หลานฉันเกิดแล้ว เมื่ออาทิตย์เช้า พอฉันตื่นนอนเห็นโทรเลข

ก็นึกรู้ว่าคงบอกมาว่าหลานเกิด ฉันคลี้อ่านจนมือสั่น ที่ปลื้มใจมากก็เพราะเป็นผู้ชาย เพราะฉันนั้นให้เธอ โทรเลขตอบไปว่า ฉันดีใจเหลือเกินที่หลานเกิดเป็นผู้ชายและวันที่ 20 ด้วย”²⁸ การที่ทรงตีพระทัยที่ พระนัดดาประสูติวันที่ 20 กันยายน เป็นเพราะว่า ตรงกับวันพระบรมราชสมภพในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระอัยกา

พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์พระองค์นี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 พระราชทานพระนามว่า *อานันท์มหาดิล*²⁹

หลังจากที่พระโอรสประสูติได้ไม่กี่เดือน สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ก็ต้องทรงจากครอบครัว เสด็จกลับเมืองไทยแต่พระองค์เดียว เพื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมเชษฐาธิราช ซึ่งสวรรคตเมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ.2468 และประทับอยู่จนถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ระหว่างนั้นสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ประทับกับพระโอรสธิดาที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ถึงเดือนเมษายน พ.ศ.2469 สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จึงทรงตัดสินใจพาครอบครัวไปเมืองโลซานน์ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เนื่องจาก ดร.ฟรานซิส บี.แซร์ (Dr. Francis B. Sayre) ชาวอเมริกันที่เคยเป็นที่ปรึกษาของกระทรวงการต่างประเทศไทย เคยเล่าถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ว่า ที่เมืองนั้นมีสถานที่รับเลี้ยงเด็กแห่งหนึ่งที่ดูแลเด็กอย่างถูกอนามัย ชื่อว่า *ซอลเลย์* (Champ Soleil) สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จึงเสด็จไปโลซานน์และทรงส่งพระธิดาไปประทับที่สถานรับเลี้ยงเด็กแห่งนั้น พระองค์เองประทับอยู่โรงแรมไม่ใหญ่นักชื่อ โรงแรมมอนตานา เมื่อพระโอรสทรงอดพระกระษียร (น้ำนม) แล้ว สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จึงทรงส่งให้ไปประทับที่ซอลเลย์ด้วย พร้อมทั้งพระพี่เลี้ยงเนื่อง³⁰

เดือนมิถุนายน หรือ กรกฎาคม พ.ศ.2469 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ จึงเสด็จกลับมาทรงสมทบกับครอบครัวของพระองค์ที่โลซานน์ ตลอดระยะเวลาที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ไม่ทรงอยู่นั้น สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงรับภาระดูแลพระโอรสธิดาด้วยพระองค์เอง

เสด็จกลับมาโลซานน์ครั้งนี้ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ผู้อำนวยการโรงเรียนแพทย์ในเวลานั้น และ หม่อมเจ้าศุขศรีสมร ชายา ได้ตามเสด็จมาเที่ยวยุโรปด้วย³¹ หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ทรงเล่าเรื่องหนึ่งที่ทรงเห็นควรจะบันทึกไว้ว่า

คราวหนึ่งฉันโดยเสด็จทูลกระหม่อมฯ ไปยุโรป ทรงนำเที่ยวกรุงปารีส ทูลกระหม่อมฯ โปรดการเดินมาก ไม่ค่อยทรงขึ้นรถ วันหนึ่งทรงพาเราเดินเสียจนแทบทนต่อไปไม่ได้ จึงออกอุบายทูลว่า สังเกตดูหม่อม (สมเด็จพระราชชนนีฯ) เหนื่อยมากแล้ว ขึ้นรถเสียทีเห็นจะดี ทูลกระหม่อมฯ มีพระดำรัสว่าตกลง เราก็คือใจว่าจะได้ขึ้นรถแท็กซี่ มีความสบาย แต่ทูลกระหม่อมฯ กลับทรงนำไปขึ้นรถใต้ดิน ซึ่งเป็นพาหนะสำหรับคนชั้นต่ำและค่าโดยสารถูก เมื่อมีผู้ต่อว่าว่าตระหนี่ ทูลกระหม่อมฯ ก็ได้ทรงตอบอย่างจริงใจว่า “ถ้าไม่ตระหนี่ที่ไหน ตึกจะขึ้นที่ศิริราชอีกได้แล้ว”³²

เนื่องจากจะทรงศึกษาวิชาแพทย์ต่อที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ จึงเสด็จล่องหน้าไปยังสหรัฐอเมริกา ก่อน เพื่อหาที่ประทับที่เหมาะสมให้แก่ครอบครัวเล็ก ๆ ของพระองค์ พระองค์ทรงเลือกเช่าแฟลต เลขที่ 63 ถนนลองวู้ด บรูคลายน์ ซึ่งอยู่ชานเมืองบอสตัน

ระหว่างที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงไปเรียนแพทย์ที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (พ.ศ.2469-2471) สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็ทรงเรียนที่วิทยาลัยซิมมอนส์ระยะหนึ่ง ทรงเรียนจิตวิทยา การทำกับข้าวและโภชนาการ นอกจากนี้ทรงดูแลพระโอรสธิดา และทรงรับส่งพระธิดาซึ่งทรงเข้าเรียนชั้นอนุบาลที่โรงเรียนพาร์ค (Park School) เป็นประจำ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีพระพี่เลี้ยงเนื่องซึ่งอาศัยอยู่ด้วยกันที่แฟลตนี้ช่วยดูแลพระโอรสธิดา นอกจากนี้ทรงมีลูกจ้างแบบเข้ามาเฝ้ากลับช่วยทำงานที่ตำหนักอีกด้วย

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ เสด็จมาประทับ ณ เมืองบอสตัน นักเรียนไทยในสหรัฐฯ ต่างมาเฝ้าอยู่เสมอ ๆ เหมือนเมื่อครั้งก่อน “ตำหนักบรูคลายน์” ตามที่นักเรียนไทยขนานนามให้ นั้นได้เป็นศูนย์กลางของนักเรียนไทยในบอสตันและเมืองใกล้เคียง³³ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ประทานเลี้ยงอาหารไทยเสมอ และทรงช่วยเหลือแนะนำสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นคุณประโยชน์แก่นักเรียนไทยทุกคน³⁴

ระหว่างประทับที่อเมริกาคราวนี้ พระโอรสองค์ที่สอง คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชรัชกาลปัจจุบัน ได้ทรงพระราชสมภพ ณ โรงพยาบาลเมานท์ออเบิร์น เมืองเคมบริดจ์³⁵ เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ.2470

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ตั้งแต่วันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2470 ให้อยู่หม่อมเจ้าอินเป็นพระโอรสธิดาในสมเด็จพระเจ้าฟ้าซึ่งพระชนนีทรงศักดิ์ชั้นสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ซึ่งประสูติแต่มารดาที่มีได้เป็นเจ้า ขึ้นดำรงพระยศเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า³⁶ พระโอรสธิดาสองพระองค์แรกในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ และหม่อมสังวาลย์ จึงได้เลื่อนพระยศเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าในคราวนั่นเอง พร้อมกับหม่อมเจ้าในสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์อื่น ๆ อีกหลายองค์ และด้วยมีพระบรมราชโองการดังนี้ พระโอรสองค์ที่สามในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ และหม่อมสังวาลย์ จึงดำรงพระยศเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทันทีเมื่อแรกประสูติ

ระหว่างที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงศึกษาวิชาแพทย์ปีสุดท้าย พระอนามัยเสื่อมลงมาก ชั้นแรกโรคพระวัณโรคกำเริบ ต่อมาก่อนสอบปลายปี ก็ประชวรพระโรคหัดทำให้อ่อนพระกำลัง ผู้อำนวยการโรงเรียนแพทย์เสนอว่าจะถวายปริญญาโดยไม่ต้องทรงสอบ เพราะทรงทำคะแนนดีมากตลอดมา แต่ไม่ทรงยอม พระองค์ทรงสอบไล่เช่นเดียวกับพระสหายร่วมชั้นเรียนทั้งหลาย และทรงสามารถสอบไล่ได้ปริญญาแพทยศาสตรชั้นเกียรตินิยม³⁷ สมพระทัย

หลังจากทรงสอบเสร็จแล้ว พระองค์ประชวรพระโรคไล่ตั้งอีกเสบ ต้องทรงรับการผ่าตัด ในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2471 การผ่าตัดถวายแพทย์ชิลยาซาเท่านั้น ไม่ได้วางยาสลบ เนื่องจากแพทย์เกรงจะทำให้พระโรคไตกำเริบ และทรงเป็นหวัดอยู่ด้วย อาจจะทำให้ปอดอักเสบ³⁸

การถวายการผ่าตัดทำอย่างปัจจุบันทันด่วน เนื่องจากมีพระอาการเจ็บปวดอย่างร้ายแรง จึงมิได้ทรงแจ้งให้อัครราชทูตไทยที่กรุงวอชิงตันทราบเรื่องก่อน เมื่อทำการผ่าตัดแล้ว สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ

ซึ่งเวลานั้นทรงเป็นหม่อมสังวาลย์ จึงได้บอกไปยังอัครราชทูตให้ทราบ³⁹

ระหว่างที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์เสด็จเข้ารับกรมว่าตติ ณ โรงพยาบาลชาร์ลสเกต (Charlesgate Hospital) และประทับพักฟื้นอยู่นั้น สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ซึ่งประทับอยู่ที่โรงแรม บีคอนฟีลด์ (Beaconsfield) พร้อมพระโอรสธิดาได้ไปเฝ้าดูพระอาการอย่างใกล้ชิด⁴⁰

นายแพทย์เรจินาลด์ ฟิตซ์ (Reginald Fitz) แพทย์ผู้รักษาพระองค์มานานแล้วได้ถวายรายงาน ว่า พระอาการอยู่ในขั้นน่าวิตก ส่วนแพทย์อื่น ๆ ที่ได้รับการปรึกษาในคราวประชวรครั้งนี้ แม้จะไม่เห็นพ้องกับหม่อมฟิตซ์แต่ต่างก็ลงความเห็นว่าจะไม่อยู่จนทรงพระชรา พระยวชิทวงศ์วุฒิไกร อัครราชทูตไทยประจำกรุงออสเตรียรายงานว่า “ความเห็นของแพทย์ต่าง ๆ ตามที่กราบทูลข้างต้น ทูลกระหม่อมทรงทราบดี ไม่เห็นท่านทรงสะทกสะท้านอย่างไร”⁴¹

นอกจากนี้แพทย์ได้กราบทูลว่า ควรจะทรงบอกให้คนรอบข้างรู้ตัวด้วย แต่ปรากฏว่ามีได้ทรงบอกหม่อมของพระองค์เลย สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงเล่าว่า เคยทูลถามสมเด็จพระบรมราชชนนีถึงเรื่องนี้ “แม่บอกว่าไม่รู้ ไม่ได้บอกเลย เก็บไว้คนเดียว”⁴²

เมื่อทรงเดินทางได้แล้ว สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์และครอบครัวของพระองค์ก็เสด็จออกจากบอสตัน เข้าไปทวีปยุโรป ประทับที่ยุโรประยะหนึ่ง ถึงเดือนพฤศจิกายน จึงทรงเดินทางกลับเมืองไทย ในเดือนธันวาคม พ.ศ.2471 ก็เสด็จถึงกรุงเทพฯ

ในระยะเวลาแปดปี นับแต่อภิเษกสมรสเมื่อพ.ศ. 2463 ถึงปีพ.ศ. 2471 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์และหม่อมสังวาลย์ ทรงใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในยุโรป และอเมริกา พระโอรสธิดาล้วนแต่ประสูติในต่างประเทศทั้งสามพระองค์ ระหว่างที่ประทับ ณ ต่างประเทศตามลำพัง ห่างไกลจากกฎระเบียบราชประเพณีอันเคร่งครัด และพ้นจากพระภารกิจในฐานะพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงแม้จะเพียงชั่วคราว แต่ก็น่าจะทำให้ทรงมีเวลาอยู่ใกล้ชิดสนิทสนมกันมาก

เมื่อสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ อภิเษกสมรสกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์นั้น พระองค์ทรงสมรสกับ “สุภาพบุรุษที่จริงจัง ๆ” ด้วยพระองค์ทรงมีพระชนมายุน้อยกว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ถึง 8 พรรษาเศษ แม้ว่าจะทรงมีพระสติปัญญาเฉลียวฉลาด แต่ประสบการณ์ความรู้ความคิดย่อมจะทรงเป็นรองอยู่ หากเมื่อได้ทรงดำรงพระชนมชีพอยู่ร่วมกันอย่างใกล้ชิดเป็นเวลาหลายปี ได้เห็นพระจริยาวัตรและพระอุปนิสัยอันงดงาม ย่อมจะทรงซาบซึ้งศรัทธา และทรงรับถ่ายทอดแนวพระดำริไว้ได้มาก ดังคำท้าวว่า “ผู้ใดคบคนใด ผู้นั้นก็มีคนนั้นเป็นคติ...บุคคลทำคนเช่นใดให้เป็นมิตร และเสพสนิทกับคนเช่นใด เขาก็เป็นคนเช่นนั้นแล เพราะการอยู่ร่วมกัน ย่อมเป็นเช่นนั้น”⁴³

จะเห็นได้ว่าพระอุปนิสัยและแนวพระราชดำริของสมเด็จพระบรมราชชนก และสมเด็จพระบรมราชชนนีคล้ายคลึงกันมาก เช่น พระอุปนิสัยประหยัด ไม่ทรงฟุ้งเฟ้อสุรุ่ยสุร่าย แนวพระราชดำริในการดำรงพระชนมชีพอย่างเรียบง่าย พระอุปนิสัยไม่ถือพระองค์ ในที่นี้จะยกตัวอย่างเรื่อง การใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ สมเด็จพระบรมราชชนกทรงเคยสอนนักเรียนเตรียมแพทย์ว่า “เวลาเป็นของมีค่า เมื่อมันล่วงไปแล้ว มันจะไม่กลับมาอีก ถ้าเรามีโอกาสจะใช้มันให้เป็นประโยชน์แล้ว ไม่ใช้มันก็เป็นที่น่าเสียดาย”⁴⁴ สมเด็จพระบรมราชชนนีเองก็ทรงปฏิบัติเช่นแนวพระราชดำริของสมเด็จพระบรมราชชนก จาก การสัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ หลายท่านที่มีโอกาสเข้าเฝ้า ต่างพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า ไม่ทรงอยู่ว่างเลย

แม้แต่ระหว่างประทับบนเครื่องบินเฮลิคอปเตอร์พระที่นั่งเพื่อเสด็จเยี่ยมราษฎร ก็ทรงปักผ้า⁴⁵

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ พระราชนัดดาทรงเล่าพระราชทานว่า สมเด็จพระย่าท่านก็ทรงทำงานอยู่ตลอด (ตอนแรกที่ทรงจำได้) ท่านทำไม้กวาด⁴⁶ ที่หลังเย็บเสื้อตุ๊กตา⁴⁷ ถ้ามาเยี่ยมเฉย ๆ ท่านก็ทรงมีกระเป๋ใส่เครื่องการฝีมือมาทำเวลานั่งคุยกัน ท่านก็เย็บเสื้อผ้าตุ๊กตาหรือปักผ้าเป็นลายต่าง ๆ ที่เขามีแบบให้เสร็จ ทำแล้วใส่กรอบ บางทีก็พระราชทานคนอื่นต่าง ๆ หรือตามนิคมที่ใช้เป็นที่ประทับแรมเวลาเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรต่างจังหวัด ท่านไม่ชอบการนั่งเฉย ๆ ไร้สาระ ข้าหลวงที่วังสระปทุมก็ต้องช่วยกันทำงานเวลาว่าง เช่น อัดกะปิ ส่งไปให้ทหารตำรวจตามชายแดน⁴⁸

สำนวนบางคำก็ทรงใช้คล้ายคลึงกัน เช่น คำว่า “คน ในวันเปิดภาคการศึกษาสมเด็จพระบรมราชชนกทรงสอนนักเรียนแพทย์ว่า

ขอให้พวกเขาจงเข้าใจและจำไว้ว่าฉันไม่ต้องการให้พวกเขามีความรู้ แต่ทางแพทย์อย่างเดียว ฉันต้องการให้พวกเขาเป็นคนด้วย หมายความว่า ฉันต้องการให้พวกเขาเป็นทั้งนายแพทย์และเป็นผู้ที่อยู่ในสังคมและศีลธรรมอันดีงามด้วย จึงสามารถทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติได้⁴⁹

ในลายพระหัตถ์ฉบับหนึ่งที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีถึงบิดามารดาของนักเรียนไทยที่สำเร็จการศึกษาที่ประเทศสวีตฯ ตอนหนึ่ง ทรงเขียนว่า

ฉันรู้สึกพอใจมากที่...(เขา)...ได้เรียนสำเร็จอย่างดีในสิ่งที่เขาได้เล่าเรียนมา ในสายตาของคนโดยมาก อาจเห็นว่าไม่ดีพอเพราะไม่หรูหรา สำหรับฉันเองฉันพอใจมากทีเดียว เพราะฉันเห็นว่าเขาได้รับสิ่งที่สำคัญ สิ่งที่ทำให้ฉันเห็นว่าเขาเป็นคน ในสายตาของฉันมีคนมากมายที่ได้เรียนหรูหรา หรือมี Success ในทางทำเงินทองได้มาก แต่ไม่เป็นคนอย่างที่ผมเรียกว่าคน....⁵⁰

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงมีพระดำรัสว่า “ที่แม่สอนเรามาจากทูลกระหม่อมพ่อ พ่อแก่กว่าแม่แปดปี ทรงสั่งสอนแม่มาก และแม่ receptive ดีมาก...ท่านได้อะไร ๆ จากทูลกระหม่อมพ่อมากมายเหลือเกิน ที่ท่านสอนที่พูดกับเรา ฉันไปพบที่หลังว่า ถอดมาเลย เกือบจะเป็นคำเดียวกับทูลกระหม่อมพ่อ”⁵¹

ย้อนกลับมาถึงเหตุการณ์เมื่อ พ.ศ.2471 วันที่ 13 ธันวาคม ที่ท่าเรือบริษัทบอร์เนียว มีทั้งพระ-

บรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยมาเฝ้ารับเสด็จสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ หนังสือพิมพ์ไทย ฉบับวันศุกร์ที่ 14 ธันวาคม ลงเป็นข่าวใหญ่หน้าหนึ่งว่า “เสด็จคืนสู่สยาม” พร้อมกับลงเรื่องและภาพข่าววันเสด็จมาถึงหลายภาพ นอกจากนั้นยังได้ลงภาพข่าววันรับเสด็จติดต่อกันอีกถึงสองวัน⁵² หนังสือพิมพ์สะกดชื่อหม่อมอมของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์อย่างถูกต้องว่า “หม่อมสังวาลย์”

เสด็จกลับกรุงเทพฯ ครั้งนี้ พระตำหนักใหม่ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในวังสระปทุมทางด้านถนนพญาไทเสร็จสมบูรณ์แล้ว จึงประทับ ณ พระตำหนักใหม่พร้อมด้วยพระโอรสธิดาและหม่อมสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงตั้งพระทัยไปเป็นแพทย์ประจำบ้าน (Internship) ที่โรงพยาบาลศิริราช⁵³ ทางโรงพยาบาลก็คิดจะถวายหน้าที่หัวหน้าแพทย์ประจำบ้าน⁵⁴ แต่การณ์ไม่เป็นไปตามพระประสงค์ด้วยพระอิสริยยศเป็นอุปสรรค⁵⁵ อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ยังคงเสด็จไปโรงพยาบาลศิริราชอยู่เนื่อง ๆ ทรงนำแพทย์ของโรงพยาบาลไปปรึกษาเรื่องการประชวรของเจ้านายอยู่เป็นนิตย์ แพทย์ผู้หนึ่งจำได้ว่า ทรงสนพระทัยแผนกเอกซเรย์ที่ตั้งใหม่ในโรงพยาบาลศิริราชมาก วันหนึ่งทรงให้หม่อมพาพระโอรสธิดาทุกพระองค์มาทอดพระเนตรเครื่องเอกซเรย์ของแผนก เวลานั้นพระโอรสธิดายังทรงเล็กนัก พระธิดาองค์ใหญ่มีพระชนมายุเพียง 5 พรรษา คงจะยังไม่ทรงเข้าพระทัยเครื่องมือทางการแพทย์นี้ แต่สมเด็จพระราชบิดาก็คงจะทรงมีพระประสงค์ให้หม่อมและพระโอรสธิดาได้ทรงเห็นเครื่องมือแปลก ๆ ใหม่ ๆ ที่พระองค์เองทรงสนพระทัยอยู่ พระองค์ยังทรงคิดว่าจะทรงนำเสด็จสมเด็จพระพันวัสสาฯ มาทอดพระเนตรอีก แต่ผลที่สุดไม่ได้เสด็จ เพราะประชวร⁵⁶

ต่อมาโรงพยาบาลแม็คคอร์มิค ที่เชียงใหม่ กราบทูลเชิญเสด็จไปเป็นแพทย์ประจำบ้าน สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ก็ทรงรับ พระองค์เสด็จขึ้นไปเชียงใหม่เมื่อวันที่ 24 เมษายน พ.ศ.2472 ตั้งพระทัยหาบ้านให้เหมาะก่อนแล้วจึงจะให้ครอบครัวตามไป⁵⁷ แต่วันที่ 18 พฤษภาคม ปีเดียวกันนั้น พระองค์ก็ต้องเสด็จกลับกรุงเทพฯ เนื่องจากทรงมีพระภารกิจบางประการ หลังจากนั้นไม่กี่วันก็ประชวร ต้องประทับรักษาพระองค์ที่พระตำหนักใหม่ในวังสระปทุม และไม่ได้เสด็จออกอีกเลย

ระหว่างที่ประชวรอยู่นั้น มีรายงานพระอาการลงหนังสือพิมพ์เป็นระยะ ๆ⁵⁸ และมีผู้ไปคอยฟังข่าวพระอาการอยู่ไม่เว้นวัน⁵⁹ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ประชวรอยู่นาน 4 เดือน พระอาการดีขึ้นเป็นบางครั้งแต่แล้วก็ทรุดลงอีก ในไม่ช้าพระวรกายที่เหนื่อยอ่อนก็ไม่อาจจะต่อสู้พระโรคได้จึงสิ้นพระชนม์ในวันที่ 24 กันยายน พ.ศ.2472

พระธิดาของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงจำวันนั้นได้ดี อีกห้าสิบเอ็ดปีต่อมา ทรงบรรยายถึงเหตุการณ์ครั้งนั้นว่า

ข้าพเจ้าจำวันนั้นได้อย่างชัดทีเดียว หลังจากที่ข้าพเจ้ากลับจากโรงเรียนราชินีหลังบ่าย 4 โมง ข้าพเจ้าเดินอยู่บนขอบหินของถนนหน้าตำหนัก โดยกระที่บรองเท้าลงไปแรง ๆ ให้เสียงดัง ๆ โดยพยายามไม่เหยียบเส้นต่อ มีคนมาบอกให้เหยียบ ๆ และให้ขึ้นไปหาแม่ที่ห้องแต่งตัวของแม่ แม่หนึ่งอยู่บนม้ายาวหน้าหน้าต่าง แม่ดึงตัวข้าพเจ้าไปกอดและพูดอะไรที่ข้าพเจ้าจำไม่ได้ และร้องให้ ข้าพเจ้าก็ร้องให้ไปด้วย เพราะความตกใจที่เห็นแม่ร้องให้มากกว่าอื่น⁶⁰

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์สิ้นพระชนม์ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เพิ่งมีพระชนมายุเพียง 29 พรรษา จะต้องทรงรับหน้าที่อบรมเลี้ยงดูพระโอรสธิดาทั้งสามพระองค์ตามลำพัง ขณะนั้นพระธิดาพระองค์โตมีพระชนมายุ 6 พรรษา และพระโอรสองค์สุดท้ายก็ทรงมีพระชนมายุเพียง 1 พรรษา 9 เดือน ส่วนพระโอรสองค์ที่สองเพิ่งทรงมีพระชนมายุครบ 4 พรรษาบริบูรณ์เมื่อวันที่ 20 กันยายน สี่วันก่อนที่สมเด็จพระราชบิดาจะสิ้นพระชนม์

เพียงแต่การสิ้นพระชนม์ของพระสวามีก็เป็นทุกข์อย่างใหญ่หลวงแล้ว แต่ดูเหมือนว่าเคราะห์กรรมจะไม่หยุดอยู่แค่นั้น กลางเดือนธันวาคม อัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีสได้โทรเลขบอกมายังกระทรวงการต่างประเทศว่า คุณถนอมยาพระอนุชาของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ได้ถึงแก่กรรมด้วยโรคเยื่อหุ้มสมองอักเสบ ทางสถานทูตได้เฝ้าศพแล้วที่โลซานน์ และจะส่งอัฐิกลับมาถวายสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ⁶¹

---

¹พระราชประวัติสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ระหว่าง พ.ศ.2463-2472 ไม่มีข้อมูลโดยตรงมากนัก ข้อมูลส่วนใหญ่ที่พบเป็นเรื่องของสมเด็จพระบรมราชชนก หากแต่การศึกษาพระราชประวัติสมเด็จพระบรมราชชนกก็ทำให้ทราบเรื่องราวของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ในเวลานั้นด้วย เนื่องจากทรงอยู่ใกล้ชิดกันมาโดยตลอด 9 ปีนั้น

²กช. ไมโครฟิล์มหนังสือพิมพ์จีนในสยามวารศัพท์ (20 กันยายน 2463) : 2. สมัยนั้นไทยเรียกประเทศสหรัฐอเมริกาว่า สหปาลีรัฐอเมริกา

³กช. ไมโครฟิล์มหนังสือพิมพ์จีนในสยามวารศัพท์ (22 กันยายน 2463) : 5, และ จีนในสยามวารศัพท์ (2 ตุลาคม 2463) : 5 ตอนแรกสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ทรงมีกำหนดเสด็จออกจากกรุงเทพฯ วันที่ 30 กันยายน

⁴สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, แม่เล่าให้ฟัง, หน้า 70. ในขณะผู้ตามเสด็จมีพระยาชนนินทรฯ เบสส์ บุสเก็ต และ นายแพทย์เฉลิม พรหมมาส ซึ่งได้รับพระราชทานทุนส่วนพระองค์จากสมเด็จพระบรมราชชนกไปศึกษาต่อ ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา

⁵หลวงถวิลเศรษฐพานิชการ, “พระคุณธรรมของทูลกระหม่อม,” หน้า 492.

⁶หลังจากที่ทรงเรียนวิชาเตรียมแพทย์ และวิชาแพทย์ได้ 3 ปีแล้ว สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงเปลี่ยนไปทรงศึกษาวิชาสาธารณสุขศาสตร์ นายแพทย์ เอ.เจ.เอลลิส เขียนไว้ว่า สาเหตุหนึ่ง เพราะทรงเห็นความต้องการอย่างสูงทางด้านสาธารณสุขในประเทศไทยและอีกเหตุผลหนึ่งเพราะคำแนะนำของศาสตราจารย์ผู้ที่ได้รับความนิยมมากของสาขานั้น

⁷สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, แม่เล่าให้ฟัง, หน้า 106.

⁸กช. สบ. 2.53/134 สายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ กราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระดำรงราชานุภาพ 22 เมษายน 2469 Nom de Guerre แปลว่า นามแฝง ดู พระเรียมวิรัชชพากย์, พจนานุกรมฝรั่งเศส-อังกฤษ-ไทย, (พระนคร : สำนักพิมพ์นครเกษมบุ๊คส์, 2513), หน้า 948.

⁹หลวงถวิลเศรษฐพานิชการ, “พระคุณธรรมของทูลกระหม่อม” หน้า 499.

¹⁰คุณหญิงพินพากย์พิทยาภท, “พระคุณสมเด็จพระบรมราชชนก,” บรรยาย ณ ห้องบรรยาย “พินพากย์พิทยาภท” ตึก 72 ปี โรงพยาบาลศิริราช 24 กันยายน 2522 (พิมพ์ติด), หน้า 3.

¹¹เรื่องเดียวกัน.

¹²สัมภาษณ์ คุณหญิงพินพากย์พิทยาภท, 4 มิถุนายน 2525. ข้อความในวงเล็บเป็นของคุณเขียนแทรกไว้

¹³สัมภาษณ์คุณสวาท ช่างเรือน, ข้าหลวง, 26 พฤศจิกายน 2525.

¹⁴พระพิศาลสุขุมวิท, “ทูลกระหม่อมฯ ที่เคารพรักของนักเรียนไทยในสหรัฐอเมริกา,” สวรรค์วิรัช 20 (กันยายน-ตุลาคม, 2511) : 333-334 สมเด็จพระบรมราชชนกไม่ได้ทรงซื้อรถใหม่ทันทีที่รดคันเก่าหายไป พระองค์ทรงใช้รถราง รถใต้ดิน และรถโดยสารประจำทางอยู่นาน มีผู้ลอบซื้อให้ทรงซื้อรถใหม่ เพราะสังเกตเห็นว่าทรงเห็นเหนื่อยและซัดเซียวไปมาก รับผิดชอบต่อว่า ไม่ประสงค์จะใช้เงินอย่างฟุ่มเฟือย เพื่อบำรุงความสุข แต่ในที่สุดเมื่อไม่ทรงสบายมาก จึงทรงซื้อรถคันใหม่ เมื่อเสด็จออกจากสหรัฐฯ ทรงให้ส่งรถคัน

นี้ไปถวายสมเด็จพระพันวัสสาฯ ที่กรุงเทพฯ

¹⁵ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 80.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

¹⁷ “ทูลกระหม่อม ร็อกกีเฟลเลอร์มูลนิธิ กับโรงเรียนแพทย์,” (บทบรรณาธิการ) *สารคดีราช* 1 (มกราคม 2492): 68-81.

¹⁸ หลวงฉวีลเศรษฐาณิชการ, “พระคุณธรรมของทูลกระหม่อม,” หน้า 500.

¹⁹ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 98.

²⁰ กจช. สป. 2.53/134 และศาสตราจารย์นายแพทย์ อำนวย เสมรสุด, “พระราชกรณียกิจสมเด็จพระมหิตลาธิเบศรคฤบาลและ
วิกรมพระบรมราชชนกเกี่ยวกับการแพทย์ไทย,” ใน *ปาฐกถาพิเศษในวันห้องสมุดศรีสังวาลย์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมราชชนกและ
สมเด็จพระบรมราชชนนี* (พระนคร : มูลนิธิวิจัยประสาท ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2514) ไม่มีเลขหน้า.

²¹ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 98.

²² กจช. ร.6 ศ.3/15 หนังสือที่ 4/988 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ ถึง เจ้าพระยามหิธร ราช-
เลขาธิการ 24 พฤษภาคม 2467

²³ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 98.

²⁴ คุณหญิงพินพากย์พิทยาภท, “สมเด็จพระราชชนนีกับการพยาบาล,” ใน *อนุสรณ์โรงพยาบาลแม่ฮ่องสอน*. (พระ-
นคร : โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2508), ไม่มีเลขหน้า

²⁵ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 99.

²⁶ ม.จ.พูนศรีเกษม เกษมศรี, “กรณีทูลกระหม่อมฯ ทรงหันมาสนพระทัยกับโรงเรียนแพทย์,” *สารคดีราช*, หน้า 490-491.

²⁷ กจช. กต. 6.7/18 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ทูลหม่อมเจ้าดำรงดำรงค์ 10 กันยายน 2468.

²⁸ กจช. กต. 6.7/18 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้าพระบรมราชเทวีพระราชนัดดา พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไฉไลทศประ-
พันธ์ 21 กันยายน 2468.

²⁹ กจช. กต. 6.7/18 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้าพระบรมราชเทวีพระราชนัดดา หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร 10
ตุลาคม 2468.

³⁰ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 105.

³¹ เรื่องเดียวกัน.

³² ม.จ.พูนศรีเกษม เกษมศรี, “กรณีที่ทูลกระหม่อมฯ ทรงหันมาสนพระทัยกับโรงเรียนแพทย์,” หน้า 492. ข้อความในวงเล็บ
เป็นไปตามต้นฉบับ

³³ คุณหญิงพินพากย์พิทยาภท, “สมเด็จพระบรมราชชนนีกับการพยาบาล,” ไม่มีเลขหน้า

³⁴ เรื่องเดียวกัน.

³⁵ เมืองเคมบริดจ์เป็นเมืองเล็ก ๆ อยู่ชานเมืองบอสตัน ทำนองเดียวกับบริดจ์ลายน์

³⁶ “ประกาศตั้งพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า,” ใน *ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม)* (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทาน-
เพลิงศพ ม.ร.ว. บัญรับ พินิจชนคดี ท.จ. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 30 มีนาคม 2525), หน้า 139.

³⁷ บทความที่เขียนเกี่ยวกับสมเด็จพระบรมราชชนกหลายบทความกล่าวว่า ทรงได้รับปริญญาแพทยศาสตรดุษฎี-
บัณฑิต (M.D.) ทั้งนี้เป็นเพราะการเรียนแพทย์ในสหรัฐฯ ต้องเรียนระดับอุดมศึกษา ก่อน 4 ปี สำเร็จวิทยาศาสตร์บัณฑิต (B.Sc.)
แล้ว จึงจะศึกษาวิชาแพทย์ต่ออีก 4 ปี จึงจะได้ปริญญาแพทยศาสตร (M.D.) ส่วนการเรียนแพทย์ของไทย จบมัธยมปลายแล้ว
เรียนต่ออีก 6 ปีได้ปริญญาแพทยศาสตร ในสมัยก่อน เห็นว่า แพทย์จบจากสหรัฐฯ เรียนนานกว่า จึงถือว่าได้ปริญญาชั้นดุษฎีบัณฑิต ภายหลัง
เห็นว่าเป็นการไม่เสมอกัน จึงให้เรียกปริญญาแพทยศาสตรจากสหรัฐฯ ว่า แพทยศาสตรบัณฑิตเหมือนที่เรียนในเมืองไทย

³⁸ กจช. กต. 6.7/22 สำนัาจดหมายพระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกร กราบทูลเสด็จ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ
24 มิถุนายน 2471

³⁹ กจช. กต. 6.7/22 ลายพระหัตถ์เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ถึง เจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ
2 กรกฎาคม 2471

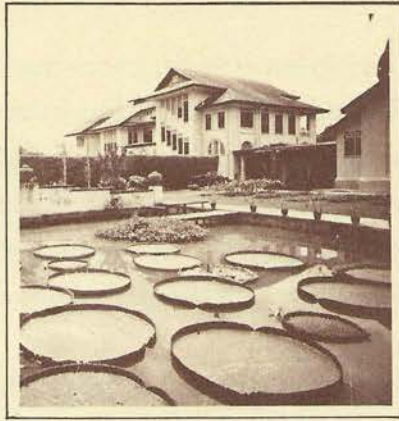
⁴⁰ กจช. กต. 6.7/22 สำนัาจดหมายพระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกรกราบทูลเสด็จ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ

24 มิถุนายน 2471

⁴¹ กจช. กต. 6.7/22 จดหมายพระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกรกราบทูลเสด็จ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ 15 กรกฎาคม

- ⁴² สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, “สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอสิ้นชีพิตักษัย,” ทรงบรรยาย ณ ห้องบรรยายจุฬชิว-
วิทยา โรงพยาบาลศิริราช, 2 กันยายน 2516
- ⁴³ พระสิริมงคลลาจารย์, *มิ่งมงคลกึ่งปีนึ่งแปด* (คณะกรรมการตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2511), หน้า 25, 28.
- ⁴⁴ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ อำนวย เสมรสสุด, “พระราชกรณียกิจสมเด็จพระบรมราชชนก ฯลฯ,” ไม่มีเลขหน้า
- ⁴⁵ สัมภาษณ์ พ.ต.อ.ละเอื้อน ปิ่นสุวรรณ, นักบินเครื่องเฮลิคอปเตอร์พระที่นั่ง, 26 พฤษภาคม 2525.
- ⁴⁶ เป็นไม้กวาดด้ามสั้น ๆ ทำจากป่านศรนารายณ์ ย้อมสีต่าง ๆ ไว้มัดฝุ่นตามโต๊ะเก้าอี้
- ⁴⁷ ทรงเย็บเสื้อผ้าให้ตุ๊กตาพลาสติกที่จะพระราชทานเด็กในต่างจังหวัด
- ⁴⁸ กราบบังคมทูลสัมภาษณ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 5 กรกฎาคม 2525 ข้อความในวงเล็บเป็นของ
คณะผู้เขียนแทรกไว้เพื่อความชัดเจน
- ⁴⁹ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ อำนวย เสมรสสุด, “พระราชกรณียกิจสมเด็จพระบรมราชชนก ฯลฯ,” ไม่มีเลขหน้า
- ⁵⁰ สำเนาลายพระหัตถ์สมเด็จพระศรีนครินทร์บรมราชชนนีพระราชทาน พระยาอนุกัมภ์ราชมณฑลเศียรและคุณหญิง 26
พฤศจิกายน 1951 ข้อความที่ขีดเส้นใต้เป็นไปตามต้นฉบับ ข้อความในวงเล็บเป็นของคณะผู้เขียนแทรกไว้เพื่อให้เข้าใจ
- ⁵¹ กราบทูลสัมภาษณ์สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 23 มิถุนายน 2525
- ⁵² กทช. หนังสือพิมพ์ *ไทย*, (14-16 ธันวาคม 2471) บางคนสะกดชื่อหม่อมสังวาลย์ว่าสังวาล
- ⁵³ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 110.
- ⁵⁴ หลวงพิณพากย์พิทยาภท, “พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการแพทย์และการสาธารณสุขของสมเด็จพระราชบิดา,” ใน *อนุสรณ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ หลวงพิณพากย์ พิทยาภท (พิณ เมืองแมน)*, 13 กรกฎาคม 2520, หน้า 13.
- ⁵⁵ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 110.
- ⁵⁶ หลวงพิณพากย์พิทยาภท, “พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการแพทย์...,” หน้า 13.
- ⁵⁷ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 110.
- ⁵⁸ กทช. หนังสือพิมพ์ *ไทย* (5 กรกฎาคม-11 กันยายน 2472)
- ⁵⁹ กทช. หนังสือพิมพ์ *ไทย* (25 กันยายน 2472) : 1.
- ⁶⁰ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 110.
- ⁶¹ กจช. กต. 43.16/7 โทรเลขพระยาศิววิฑูวงศ์วุฒิไกร อัครราชทูตสยามประจำกรุงปารีส กราบทูลพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น-
เทเวระวงศ์โรทัย เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ 19 ธันวาคม 1929

ชีวิตที่วังสระปทุม

เมื่อ พ.ศ.2472 บริเวณรอบ ๆ วังสระปทุมเป็นเขตนอกเมือง ซึ่งมีคนอยู่ไม่หนาแน่น ถนนสองสายทางด้านใต้และด้านตะวันตกของวัง คือ ถนนพระรามที่ 1 และถนนพญาไท เวลานั้นเป็นถนนกว้าง เพียงรถยนต์สองคันแล่นสวนกันได้ สองฟากถนนปลูกต้นไม้ร่มครึ้ม วังสระปทุมขณะนั้นมีสภาพเหมือนเกาะกลางน้ำ ทางเหนือจดคลองแสนแสบ ทางตะวันออกจดคลองอรชร ส่วนทางใต้และตะวันตกที่จดถนนสองสายก็มีคูคันไว้โดยตลอด คูนี้เพิ่งจะถมเมื่อเทศบาลจะขยายถนนทั้งสองสายในภายหลัง ตลอดวังล้อมรอบด้วยรั้วลวดหนามซึ่งมีฐานเป็นคอนกรีต ปลูกต้นพุระหงริมรั้ว ลึกเข้าไปตลอดแนวรั้วปลูกต้นมะม่วงส่วนมากเป็นมะม่วงมัน เมื่อใดมีผลดกมาก สมเด็จพระพันวัสสาฯ จะโปรดเกล้าฯ ให้สอยไปขาย บริเวณที่ดินด้านใต้ซึ่งจดถนนพระรามที่ 1 เป็นเขตที่คนจีนขอเช่าทำสวนผักสวนดอกไม้และสวนฝรั่ง

วังสระปทุมเมื่อห้าสิบกว่าปีก่อน มีบรรยากาศของบ้านนอกเมือง เงียบสงบ อากาศสดชื่น ทุกวันจะได้ยินเสียงนกสาธิตกรังเจื้อยแจ้ว ไม่มีผู้ใดทำร้าย ไม่มีผู้ใดยิงนกนานาชนิดที่อาศัยอยู่ตามต้นไม้ใหญ่ ๆ ในวัง เพราะสมเด็จพระพันวัสสาฯ รับสั่งห้ามเด็ดขาด

ในบรรยากาศแห่งความสงบนี้เอง สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ได้ทรงอบรมอภิบาล พระราชโอรสธิดา ทั้งสามพระองค์มาตลอดสี่ปีหลังจากที่พระสวามีสิ้นพระชนม์

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์สิ้นพระชนม์ พระโอรส ธิดา ยังทรงพระเยาว์อยู่มาก สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็ทรงมีพระชนมายุเพียง 29 พรรษาเท่านั้น สมเด็จพระพันวัสสาฯ พระอัยยิกา จึงทรงเป็นห่วงชีวิตในอนาคตของพระสุณิสาและพระราชชนัดตามาก หม่อมเจ้าอัปภัทราภา เทวกุล ผู้ทรงอยู่กับสมเด็จพระพันวัสสาฯ ในเวลานั้น ทรงเล่าประทาน สมภพ จันทระประภา ว่า วันหนึ่ง เมื่อสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เสด็จขึ้นเฝ้าพร้อมด้วยพระราชโอรสองค์สุดท้าย สมเด็จพระพันวัสสาฯ ก็ทรงขอสัญญาจากสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ว่าพระองค์จะไม่ทรงเปลี่ยนแปลงทางเดินของชีวิต และสมเด็จพระพันวัสสาฯ ก็ทรงสัญญาว่าจะไม่ทรงเข้าไปก้าวก่ายในการอภิบาลพระราชชนัดดาทั้ง

สามพระองค์ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงพระกันแสง พร้อมกับกราบบังคมทูลว่า พระองค์ไม่ทรงทราบว่าได้ทรงมีเวรมีกรรมไว้ที่ใดบ้าง

เมื่อได้ทรงฟังดังนั้น สมเด็จพระพันวัสสาฯ ทรงสลายพระราชหฤทัยมาก ทรงแนพระราชหฤทัยว่า พระสุณิสาจะไม่ทรงเปลี่ยนวิถีชีวิต พระองค์ตรัสกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเยาวภาพงศ์สนิท พระราชธิดาเลี้ยงว่า “ได้ทอดพระเนตรแม่หม้ายหนักต่อหนักแล้ว เมื่อเป็นหม้ายใหม่ ๆ ก็ร้องไห้คร่ำครวญจนรักภักดี แต่พอไม่กี่วันก็ได้ใหม่” รับสั่งชมพระสุณิสานว่า “...สังวาลย์เป็นคนฉลาด แม้กำลังตกอยู่ในความทุกข์ การจะตอบก็ยังมิสติไตร่ตรองก่อนตอบ หาได้ยากในผู้หญิงทั่วไป ฉันทึ่งแน่ใจ”² คงจะเป็นด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระพันวัสสาฯ จึงยังทรงให้พระสุณิสามีสิทธิ์อย่างเต็มที่ในการอบรมเลี้ยงดูพระราชธิดาทิ้งสามพระองค์

ขณะนั้น เจ้านายเล็ก ๆ ทั้งสามพระองค์ประทับอยู่กับสมเด็จพระบรมราชชนนีที่พระตำหนักใหม่ พระตำหนักใหม่นี้อยู่ทางด้านตะวันตกของวังสระปทุม ใกล้ถนนพญาไท สมเด็จพระบรมราชชนกโปรดให้สร้างขึ้นเพื่อให้เป็น “บ้านคนเราจริง ๆ” ไม่ใช่ “วังเจ้านาย” ทรงคิดกะเกณฑ์อะไรต่าง ๆ เองเกือบทุกอย่างและทรงติดต่อกับผู้ออกแบบอย่างใกล้ชิด³

พระตำหนักใหม่เป็นตึกสองชั้น ก่ออิฐฉาบปูนแบบไม่ให้เรียบ ทาสีครีม วงกบและบานประตูหน้าต่างต่างทาสีเขียวเข้มเกือบดำ หลังคาปูกระเบื้องไม้สีเข้มเช่นเดียวกัน ทางด้านตะวันตก ติดกับพระตำหนักเป็นเรือนข้าหลวงและโรงครัวฝรั่ง ครัวไทย ถัดไปเป็นเรือนเล็ก ๆ แยกออกมาต่างหาก ใช้เป็นห้องซักผ้าเสื้อผ้า มีเครื่องซักผ้าด้วย ซึ่งต่อมาสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ พระราชทานให้โรงพยาบาลศิริราช⁴ เรือนข้าหลวง โรงครัว และเรือนซักผ้านี้ ล้วนสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมเดียวกับพระตำหนักใหม่ ทาสีครีมและหลังคาปูกระเบื้องไม้สีเข้ม

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงจัดให้เจ้านายเล็ก ๆ สามพระองค์ประทับอยู่ในห้องชั้นบน ฟากตะวันตก พระราชธิดาประทับอยู่ห้องหนึ่งพระองค์เดียว ส่วนพระราชโอรสสองพระองค์ทรงอยู่ห้องเดียวกัน พระพี่เลี้ยงเนื่อง นอนอยู่ในห้องใกล้ ๆ ริมสุดพระตำหนัก⁵ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงดูแลพระราชโอรสธิดาอย่างใกล้ชิด สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงเล่าว่า “เพราะแม่เรียนเรื่องอนามัยและ dietetics มา แม่จึงเลี้ยงลูกอย่างสะอาดถูกอนามัย และระวังเรื่องอาหารมาก เรามีชีวิตอย่างสนุกสนาน แต่ก็มีระเบียบวินัย ระเบียบวินัยอย่างมีหลัก ไม่ใช่ระเบียบโบราณ”⁶

ตอนเช้า เจ้านายเล็ก ๆ จะเสวยพระกระยาหารพร้อมกันที่ชานบันไดชั้นบนทางทิศตะวันตก แต่ละพระองค์มีโต๊ะเสวยตัวเล็ก ๆ แยกองค์ละโต๊ะ มีช้อนส้อมเงินคู่เล็ก ๆ ขนาดพอเหมาะกับหัตถ์น้อย ๆ⁷ หลังจากเสวยพระกระยาหารเช้าเรียบร้อย สมเด็จพระบรมราชชนนีจะประทับรถยนต์ นำเสด็จไปโรงเรียนด้วยพระองค์เอง⁸ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงเข้าศึกษาก่อนพระอนุชา ทรงเป็นนักเรียนโรงเรียนราชินี พระอาจารย์บรรจง ไปชะกฤษณะ บันทึกไว้ว่า

พระองค์เข้ากัลยาณิวัฒนา ได้เสด็จมาเข้าเรียนในชั้นที่ดิฉันสอนอยู่ ทรงเรียนเพียงครึ่งวันก็เสด็จกลับ หม่อมสังวาลย์ มหิดล ณ อยุธยา (สมเด็จพระศรีนครินทร์ทราบรมราชชนนี) เสด็จมารับกลับตอน

เที่ยงทุกวัน พระอนุชาทั้งสอง (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 และรัชกาลปัจจุบัน) ได้ตามเสด็จมาด้วยเกือบทุกวันเหมือนกัน พอเสด็จมาถึง ก็ทรงชวนกันวิ่งเล่นในห้องเรียนอย่างสนุกสนาน... ครั้นเมื่อเสด็จทรงขึ้นชั้นไปแล้ว ต้องทรงเรียนตลอดทั้งวัน ทางในวังส่งเครื่องเสวยมาตอนเที่ยง ด้วยน้ำพระทัยอันโอบอ้อมอารี ได้ทรงแบ่งเครื่องเสวย ซึ่งเป็นเครื่องฝรั่งมาให้ดิฉันและครูที่สอนทุกวัน ทั้งนี้เป็นที่ตื่นต้นใจของดิฉันอย่างยิ่ง....⁹

เมื่อพระอนุชาทั้งสองพระองค์เจริญพระชนมายุขึ้น ก็ทรงเข้าศึกษาตามลำดับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 เสด็จเข้าเรียนชั้นอนุบาลที่โรงเรียนมาแตร์เดอีก่อน แล้วทรงย้ายไปเข้าโรงเรียนเทพศิรินทร์ เมื่อ พ.ศ.2476 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ก็ทรงเริ่มการศึกษาชั้นอนุบาลที่โรงเรียนมาแตร์ฯ นักเรียนร่วมชั้นผู้หนึ่งจำได้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีกระตักน้ำร้อนใส่นมมาด้วยทุกวัน เนื่องจากนักเรียนผู้นั้นโตกว่าจึงได้รับหน้าที่รินนมถวาย เขาเล่าว่า

ตอนสักประมาณสิบโมงเช้า ท่านมีขนมปังชิ้นเล็ก ๆ กับนม ถวายท่านทุกวัน ที่แปลกใจที่สุดคือ ท่านเอานมใส่กระตักน้ำร้อน แล้วผมก็รินถวาย พอรินออกมานมเย็น ทีนี้เด็ก ๆ ก็มีความคิดว่า กระตักน้ำร้อน น้ำออกมา ของออกมามันต้องร้อน แต่อันนี้มันเย็นเฉียบได้อย่างไร¹⁰

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงกวัดขั้นเรื่องระเบียบวินัยของพระราชโอรสธิดามาก ทุกพระองค์ต้องทรงปฏิบัติทุกอย่างเป็นเวลา ไม่ว่าจะเสวย บรรทม เล่น หรือทรงศึกษาเล่าเรียน ถ้าหากประทับที่พระตำหนัก ถึงเวลาเสวยพระกระยาหารกลางวันจะมีเสียงร้องเป็นสัญญาณ บางครั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ทรงสำราญพระราชหฤทัยกับการเล่น ไม่ทรงเลิก สมเด็จพระบรมราชชนนี จะทรงให้เล่นต่อไป ไม่ตามมาเสวย “เล็ก นันท์ไม่ขึ้นก็เล่นไป”¹¹ แต่เมื่อถึงเวลาบรรทมตอนบ่าย พระองค์จะทรงตามให้เสด็จขึ้นมาล้างพระหัตถ์ แล้วให้เสด็จขึ้นพระแท่นบรรทมเลย ไม่ทรงอนุญาตให้เสวยอะไรจนกว่าจะถึงเวลาเสวยนมตอนบ่ายสี่โมงเย็น¹²

ตอนบ่าย เมื่อเสด็จกลับจากโรงเรียน สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จะทรงพาพระราชโอรสธิดาไปเฝ้าสมเด็จพระพันวัสสาฯ พระอัยยิกาที่พระตำหนักใหญ่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์โปรดประทับ “รถเจ๊ก” (รถลากสองล้อ) มาก รับสั่งให้มหาดเล็กลากรถเจ๊กไปเฝ้า “สมเด็จพระย่า” บางครั้งสามพระองค์ประทับรถลากคันเดียวกัน โปรดให้ลากเร็ว ๆ คราวหนึ่งทรงสนุกมาก ทรงยืนแต่นอยู่บนรถจนทรงพลัดตกลงมาเป็นแผล สมเด็จพระบรมราชชนนีจึงไม่นำเสด็จขึ้นเฝ้าสมเด็จพระอัยยิกา ด้วยทรงเกรงว่าพระองค์จะทรงเป็นห่วงเป็นใยพระราชนัดตามาก¹³

สมเด็จพระพันวัสสาฯ ทรงเมตตาพระสุณิสา และทรงรักใคร่พระราชนัดตามาก ในส่วนสมเด็จพระบรมราชชนนี ก็ทรงรักและเคารพสมเด็จพระพันวัสสาฯ เป็นอย่างยิ่ง ตรัสว่าสมเด็จพระพันวัสสาฯ

ทรงเป็นเจ้านายที่ตั้งอยู่ในยุติธรรม มิได้ทรงรังเกียจพระองค์ผู้ทรงเป็นพระสุณิสาว่าเป็นสตรีสามัญ¹⁴ สมเด็จพระพันวัสสาฯ ทรงสำราญพระราชหฤทัยในการที่จะเห็นพระสุณิสาและพระราชนัดดาทุกพระองค์ มีความสุข เมื่อทรงเห็นว่าพระสุณิสาและพระราชนัดดามักประทับอยู่แต่ในวัง ไม่เสด็จไปไหน ก็โปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายที่ทรงคุ้นเคยจัดหาม้ามาถวาย และโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายพระองค์นั้น เข้ามาสอนพระสุณิสาและพระราชนัดดาทรงม้าด้วย สมเด็จพระบรมราชชนนีและสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ จึงทรงม้าได้แข็งตั้งแต่ครั้งนั้น และเป็นกีฬาที่โปรดติดพระองค์มาเป็นเวลานาน ส่วนพระราชนัดดาอีกสองพระองค์ยังทรงพระเยาว์ อยู่ก็ประทับม้าและมีผู้จูงถวาย¹⁵

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ และพระราชโอรสธิดามากทรงขึ้นเฝ้าสมเด็จพระพันวัสสาฯ อยู่ประมาณ 1 ชั่วโมง เวลาที่พระสุณิสาและพระราชนัดดามาเฝ้านี้เป็นเวลาที่สมเด็จพระพันวัสสาฯ ทรงสำราญพระราชหฤทัยยิ่งนัก พระราชนัดดาจะทรงเล่าเรื่องต่างๆ ที่ทรงพบเห็นนอกวังถวาย เช่น เรื่องรณรงค์ที่ทรงตั้งกันมาก¹⁶ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงรำลະครที่ทรงแสดงที่โรงเรียนราชินีถวายให้พระอัยยิกาทอดพระเนตร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ก็เคยทรงแต่งฉลองพระองค์ชุดละครมาถวายให้ทอดพระเนตร แต่ไม่ได้ทรงรำถวายแต่อย่างไร¹⁷

เวลาบ่าย สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ มักจะทรงแบดมินตันที่สนามหญ้าหลังพระตำหนัก เวลานั้นยังไม่โปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงแบดมินตัน ตกบ่ายมหาดเล็กจะโรยปูนขาวเป็นขอบสนาม ผู้ที่ทรงเชิญมาร่วมเล่นบ่อยๆ มีครอบครัวออลลิส ซิมเมอร์แมน และเดวีส์¹⁸ นอกจากนี้ ทรงเปิดสนามให้พยาบาลจากโรงพยาบาลศิริราชมาเล่นได้ด้วย¹⁹ ระหว่างนี้เจ้านายเล็ก ๆ สามพระองค์ก็ทรงเล่นอยู่ใกล้ ๆ

เมื่อทรงพระเยาว์ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ โปรดเล่นน้ำเล่นไฟ พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้ก่อบ่อน้ำเล็ก ๆ ขึ้นให้พระราชโอรสธิดาทรงเล่น และทรงอนุญาตให้ทั้งสามพระองค์ทรงก่อกองไฟเล่นได้แต่ละสัปดาห์ โปรดเกล้าฯ ให้จัดงานเลี้ยงสำหรับเด็ก ๆ เชิญทั้งเด็กไทยและเด็กฝรั่งมาที่วัง มีการละเล่นต่าง ๆ²⁰

ในระยะนี้ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงอุปการะพระญาติทางฝ่ายพระชนนีคำ ทรงรับคุณแจ่ม หลานของพระชนนีคำ และบุตรธิดามาอยู่ในวังสระปทุมด้วย ธิดาคนหนึ่งของคุณแจ่ม จำได้ว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงสอนให้มีระเบียบวินัย อดทน มัธยัสถ์ และช่วยตัวเอง

ทุกวัน (ไปโรงเรียน) เอาปืนโตไป แล้วท่านให้สตางค์ 25 สตางค์ ให้ใช้ทั้งอาทิตย์ ระหว่างอาทิตย์ ใช้อะไรต้องลงบัญชี แล้วต้องเหลือหนึ่งหรือสองสตางค์กลับมาให้ท่านทอดพระเนตร ถ้าจ่ายมากเกินไปก็กริ้วเอา บอกว่าไม่ได้ต้องให้เหลือไว้... กวดขันเรื่องรับประทานอาหาร เรื่องพักผ่อน นอน... ท่านวางระเบียบไว้ บอกต้องทำอะไรเป็น เวลา สามทุ่มต้องนอน ฉันท้าได้ ดิดูดนี้ว ท่านกริ้วใหญ่ โตแล้วยังดูนี้ว ท่านมองเห็นดูนี้ว ท่านเอาขึ้นไปนอนบนพระตำหนัก เพื่อจะให้มองเห็นนอนดูนี้วหรือเปล่า อะไรไม่ดีท่านจะคอยกวดขัน... ท่านให้รับผิดชอบ ใช้สมอง... ตัดสินใจเอง อย่างจะถามว่า ขออนุญาต

ไปเกี่ยวกับเพื่อน ท่านจะให้คิดเอาเองว่าเหมาะสมจะไปหรือ
เปล่า...²¹

ตามสายตาของผู้ที่เติบโตขึ้นมาในวังสระปทุม สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีความยุติธรรมและเห็นการณีกฎ พระองค์ไม่โปรดให้พระราชโอรสธิดาทรงวางอำนาจเหนือเพื่อนเล่นเด็ก ๆ ด้วยกัน ถ้าทรงรังแกเด็ก ๆ ในวัง สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จะกริ้วทันที “ตั้งใจหรือเปล่า ถ้าตั้งใจจะทำโทษ ถ้าไม่ตั้งใจก็บอกให้ขอโทษ (ท่าน) ไม่ชอบให้เจ้านายลูกของท่านรังแกบริวาร”²²

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา มีรับสั่งถึงเรื่องนี้เช่นกัน ตรัสว่าสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงอบรมพระราชโอรสธิดาให้มีระเบียบวินัย มีหลักการใหญ่ ๆ ทางจริยธรรม

ระเบียบวินัยเป็นของจำเป็นที่ต้องมีแน่นอน ฉันให้ตัวอย่างอันหนึ่ง ของรัชกาลที่ 8 เมื่อเด็ก ๆ ท่านชอบรังแกคน แม่บอกว่า ถ้ารังแกคนอย่างนี้ ก็อยู่กับคนไม่ได้ ถ้าเขามารังแกเราบ้างจะทำอย่างไร รัชกาลที่ 8 ว่า อยู่กับคนไม่ได้ จะอยู่ในปากก็ได้ แม้ว่าถ้ามีเสื่อมาจะทำอย่างไร ก็บอกว่า ถ้างั้นก็อยู่ในสังคม จึงต้องไม่รังแกคน ต้องอดทน...²³

ระยะนี้ นอกจากทรงมีหน้าที่อภิบาลพระราชโอรสธิดาแล้ว สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงอยู่ในฐานะ “แม่บ้าน” ทรงดูแลความเรียบร้อยต่าง ๆ ในพระตำหนักด้วยพระองค์เอง ทรงวางระเบียบแบบใหม่ในพระตำหนัก ข้าหลวงมหาดเล็กที่พระตำหนักใหญ่ คงใช้ระเบียบแบบแผนตามขนบธรรมเนียมประเพณีโบราณ มีการหมอบคลาน แต่ข้าหลวงมหาดเล็กที่พระตำหนักใหม่ โปรดให้เดิน²⁴ แต่ก่อนเครื่องแบบมหาดเล็กเวลาปัดนุ่งผ้าโจงกระเบนสีน้ำเงิน เสื้อเชิ้ตขาว เมื่อมีแขกจึงจะสวมเสื้อราชปะแตน ทรงเห็นว่าเสื้อเชิ้ตขาวสกปรกง่าย จึงโปรดให้เปลี่ยนเป็นสวมเสื้อเชิ้ตสีเทา นุ่งโจงกระเบนสีเทาแทน และเมื่อมีแขกฝรั่งจึงจะสวมเสื้อนอก ส่วนข้าหลวงนั้น โปรดให้มีผ้ากันเปื้อนคาด “แบบเมืองนอก”²⁵

ทุกปี สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ และ “ครอบครัว” ของพระองค์ ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่ประทับอยู่ที่พระตำหนักใหม่ ในกรุงเทพฯ เมื่อถึงฤดูร้อน ระหว่างที่โรงเรียนปิดภาคการศึกษา พระองค์จะเสด็จไปประทับแรมที่หัวหิน สถานที่ตากอากาศ ซึ่งกำลังเป็นที่นิยมในเวลานั้น ทรงพักที่บังกะไลของโรงแรมรถไฟหัวหิน ถ้าปีใดทรงติดต่อจองเรือ้นพักเร็ว ก็จะได้ประทับที่บังกะไลอักษรดี (D) ซึ่งตั้งอยู่ติดชายหาด ปีใดทรงติดต่อจองเรือ้นพักช้า ก็จะได้ประทับที่บังกะไล เอ บี หรือ ซี ซึ่งอยู่ด้านใน ๆ เสด็จไปคราวหนึ่ง ๆ จะประทับนานเป็นเดือน โดยปกติครอบครัวของนายแพทย์เอลลิสจะตามเสด็จไปด้วย สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงคุ้นเคยกับนายแพทย์เอลลิสและภริยามาตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระบรมราชชนนียังมีพระชนม์ชีพอยู่

พระราชโอรสธิดาทั้งสามพระองค์โปรดลงน้ำทะเลมาก วันหนึ่ง ๆ จะทรงลงเล่นน้ำถึง 2 ครั้ง คือเช้าสองโมงเศษ และบ่ายสี่โมงเย็น ครั้งหนึ่ง ๆ จะทรงเล่นนานเป็นชั่วโมง สมเด็จพระบรมราชชนนี

ก็มักเสด็จไปด้วยเสมอ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ โปรดเล่นทรายด้วย ทรงชุกหลุมขนาดใหญ่ แล้วฝังมหาดเล็กตัวโตลงไปเอาทรายกลบให้มิดเหลือแต่ศีรษะโผล่ขึ้นมา “กว่าจะยอมให้ผมขึ้นจากหลุมก็ตั้งนาน”²⁶ เนื่องจากทรงชุกชนทำนองนี้เอง สมเด็จพระบรมราชชนนี จึงทรงอนุญาตให้มหาดเล็ก “เอ็ดได้ถ้าท่านชนนิก”²⁷

การอภิบาลพระราชโอรสธิดาให้มีพระพลานามัยและการอบรมศึกษาที่ดีนั้นเป็นพระราชภารกิจที่ต้องใช้เวลาและความเอาใจใส่ดูแลถึงถ้วนอย่างมาก อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีเวลาให้แก่การสังคมนาสงเคราะห์เสมอ โดยเฉพาะโครงการต่าง ๆ ที่สมเด็จพระบรมราชชนกเคยทรงสนับสนุนมาแต่เดิม สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงดำเนินกิจการทุกอย่างให้เป็นไปตามพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมราชชนก มิได้ทรงหยุดยั้ง ผู้ใดที่เคยได้รับพระราชทานทุนการศึกษาจากสมเด็จพระราชบิดา ก็ทรงพระเมตตาต่อไปจนสำเร็จการศึกษา ทรงช่วยในการก่อสร้างปรับปรุงโรงพยาบาลศิริราชให้สำเร็จลุล่วงตามพระราชประสงค์ และพระราชทานเงินเพิ่มเป็นรายเดือน แก่บรรดาแพทย์ผู้เคยรับพระราชทานทุนส่วนพระองค์ในการศึกษาเล่าเรียนเพื่อให้มีรายได้พอเพียงสำหรับภรรยาครองชีพ²⁸

ในฐานะสะใภ้หลวง ทรงได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเงินปีละ 200 บาท พระองค์พระราชทานเงินจำนวนนี้ ช่วยเหลือนักเรียนที่เรียนดีแต่ขาดแคลนทุนทรัพย์²⁹

วิธีการพระราชทานความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อนวิธีหนึ่งที่ทรงใช้มาจนถึงปัจจุบันนี้คือ พระราชทานความช่วยเหลือผ่านบุคคลที่สามารถติดต่อกับผู้เดือดร้อนได้โดยตรง ในเวลานั้นคุณหญิงอนุรักษรัชมณฑลเชียร (ต่อมาคือ ท่านผู้หญิง พัว อนุรักษรัชมณฑลเชียร) ข้าหลวงของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีฯ เป็นผู้ซึ่งสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงคุ้นเคยด้วย คุณหญิงทำงานที่แผนกอนามัยโรงเรียนของสภาภาษาชาติไทย มีหน้าที่เยี่ยมตามโรงเรียนต่าง ๆ ทั้งโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนเอกชน ถ้ามีเด็กป่วยหรือขาดเรียนนาน ๆ ก็จะไปเยี่ยมถึงบ้านด้วย คุณหญิงจึงมีโอกาสติดต่อกับครูอาจารย์และผู้ปกครองอย่างใกล้ชิด ได้รับทราบปัญหาความเดือดร้อนต่าง ๆ โดยตรง สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จึงโปรดให้คุณหญิง เป็นผู้ดูแลนำเงินพระราชทานไปช่วยเหลือนักเรียนผู้เดือดร้อน³⁰

ปัจจุบัน ทุก ๆ ปี สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรและพระราชทานความช่วยเหลือแก่ประชาชนทุกภูมิภาค แต่ลำพังพระองค์เดียวไม่อาจบรรเทาความเดือดร้อนของผู้ทุกข์ยากได้ทั่วถึงในเวลาเดียวกัน ดังนั้น จึงพระราชทานเงินและสิ่งของแก่หน่วยงานและบุคคลต่าง ๆ ที่ทรงพิจารณาเห็นว่า เป็นตัวแทนที่จะสามารถนำความช่วยเหลือไปถึงเมื่อผู้เดือดร้อนอย่างแท้จริง ได้ตามพระราชประสงค์ บุคคลที่พระองค์ทรง “เรียกใช้” ไม่ได้จำกัดขอบเขตอยู่แต่ในหมู่ผู้ที่ทรงคุ้นเคย หากเป็นบุคคลที่ทำการสังคมนาสงเคราะห์อย่างแข็งขัน แม้ไม่ทรงรู้จัก ก็โปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าฯ เพื่อทรงสนทนาได้ตามเรื่องการสังคมนาสงเคราะห์ของเขา ต่อจากนั้นจึงพระราชทานสิ่งของและพระราชทรัพย์ช่วยเหลือ

จำรัส ดวงวิสาร นักสังคมนาสงเคราะห์ผู้หนึ่งเล่าว่า ได้เริ่มโครงการช่วยคนในชนบท สร้างสัมพันธ์ถวายพระ สร้างถังเก็บน้ำในโรงเรียน และซื้อควายแจกชาวบ้านที่ขาดสนตั้งแต่พ.ศ. 2518 โดยทำตามกำลังทรัพย์และตามแต่จะมีผู้ศรัทธาบริจาคช่วยเหลือ ทั้งนี้ได้เขียนบทความเผยแพร่และชักชวนให้ผู้มีจิตสังคมนาสงเคราะห์ประชาชนที่ขาดสนในชนบทอยู่เป็นประจำในหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งด้วย หลังจากนั้น

ในพ.ศ.2522 สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ จาร์ส ดวงฉิสรา เข้าเฝ้าฯ ที่วังสระปทุม เพื่อไต่ถามเรื่องการสังคมสงเคราะห์ของเขา ตรัสว่า “ฉันอ่านเรื่องของเธอมายะแล้วอยากรู้จัก” และรับสั่งถามว่า สิ่งของที่นำไปบรรเทาทุกข์ประชาชนได้มาจากไหน ทำไมจึงเริ่มงานนี้ในวันนั้นได้พระราชทานพระพุทธรูป 4 องค์ ให้นำไปแจกตามโรงเรียนในชนบทและต่อมาพระราชทานสิ่งของอื่น ๆ เช่น ผ้าห่ม ทรงกำชับว่า “ถ้าจะไปแจกที่ไหนนะขอให้เช็คดูก่อนนะว่าฉันอยู่หรือเปล่า อย่าไปแจกในจุดที่ฉันกำลังอยู่... อยากให้แจกในท้องที่ที่ฉันไม่เคยแจก...”³¹

เมื่อพระราชโอรสธิดาเจริญพระชนมายุขึ้น ทรงเข้าศึกษาในโรงเรียนทุกพระองค์แล้ว สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีเวลาว่างมากขึ้น จึงทรงตั้ง “คณะเย็บผ้า” (Sewing Circle) ขึ้น ตามแบบสตรีอเมริกัน มีสมาชิกประมาณ 12 คน อาทิ หม่อมเจ้าสิริพันพารเสนอ โสณกุล ผู้ทรงแปลคำว่า *Sewing Circle* เป็นคณะเย็บผ้า ท่านผู้หญิงประยงค์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา คุณหญิงแจ่ม บุรณศิริ คุณหญิงศรีวิสารวาจา คุณหญิงดำรงแพทยคุณ มิสซิสเอลลิส มิสซิสซิมเมอร์แมน เป็นต้น³² ท่านผู้หญิงพัช อนุรักษราช-มณฑลทิยร สมาชิกอีกคนหนึ่งของคณะเย็บผ้า บันทึกไว้ว่า “สมาชิกเหล่านี้มาประชุมกันนั่งตัดเย็บเสื้อผ้าให้แก่เด็กตามโรงพยาบาล รับรองได้ว่าไม่มีการนินทาว่าร้ายใคร สมาชิกเหล่านี้ผลัดเปลี่ยนกันเป็นเจ้าภาพจัดการเลี้ยงหน้าชากันอาทิตย์ละครั้ง ตั้งแต่เวลา 16.00 น. ถึง 18.00 น.”³³

นอกจากนี้ ด้วยพระราชหฤทัยที่ใฝ่การศึกษามาโดยตลอด สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเรียนทางโปรเซสเนียกับมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย แห่งสหรัฐฯ อยู่ระยะหนึ่ง วิชาที่ทรงเลือกคือภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ฟิสิกส์ และ พฤกษศาสตร์³⁴ สำหรับวิชาหลังสุดนี้ พระองค์คงจะไปรดมาก ในปัจจุบันก็ยังทรงสนพระราชหฤทัยอยู่

ในระหว่างที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ประทับอย่างเจ็บ ๆ เอาพระราชหฤทัยใส่ในการอภิบาลอบรมพระราชโอรสธิดาอยู่ ณ พระตำหนักใหม่ วังสระปทุมนั้น ประเทศไทยกำลังเผชิญกับความผันผวนทางเศรษฐกิจและการเมืองครั้งใหญ่ ซึ่งจะมีผลกระทบต่อชีวิตในอนาคตของเจ้านายน้อย ๆ สามพระองค์และพระชนนี

ตั้งแต่ต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการเคลื่อนไหวเพื่อการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยในหมู่คนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาตามแบบตะวันตก และได้รับอิทธิพลความคิดทางการเมืองของประเทศตะวันตกมาด้วย กลุ่มคนรุ่นใหม่นี้เห็นว่า ถึงเวลาแล้วที่ประเทศไทยควรจะได้เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตย เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการสร้างสรรคความเจริญก้าวหน้าให้แก่บ้านเมือง เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นทรงราชย์ พระองค์ทรงตระหนักดีถึงความตื่นตัวทางการเมืองของประชาชนที่มีการศึกษาแบบตะวันตก และทรงมีพระราชดำริที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ประชาชนชาวไทย เมื่อถึงเวลาอันเหมาะสม ตั้งแต่ต้นรัชกาล พระองค์ก็มีได้ทรงใช้พระราชอำนาจอย่างเต็มที่แต่พระองค์เดียว ทรงจัดตั้งสภาต่าง ๆ ขึ้นช่วยในการบริหารราชการแผ่นดิน สมาชิกสภาประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และผู้ทรงคุณวุฒิอื่น ๆ อีกทั้งทรงทดลองการปกครองแบบเทศบาล เพื่อให้ราษฎรได้เรียนรู้การปกครองตนเอง³⁵ แต่พ.ศ.2472 เป็นต้นมา ประเทศไทยเผชิญกับปัญหาภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ อันเป็นผลเนื่องมาจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ซึ่งเริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2469 เพื่อแก้ไขปัญหานี้ รัฐบาลจำเป็นต้องตัดทอนรายจ่ายด้วยวิธีการปลดข้าราชการออก

เป็นจำนวนมาก และจำต้องบัญญัติภาษาราชการขึ้นใหม่อีกหลายอย่าง จึงก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ในหมู่ประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะเมื่อการปลดข้าราชการมิได้เป็นไปอย่างยุติธรรมเสมอหน้ากัน ผู้ที่ถูกปลดส่วนมากเป็นข้าราชการชั้นผู้น้อย³⁶ คนรุ่นใหม่มีความคิดเห็นว่ารัฐบาลในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ไม่สามารถแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจให้ดีขึ้นได้ ความไม่พอใจในการปกครองระบอบเก่าจึงเพิ่มมากขึ้น

เช้าตรู่ วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 คณะราษฎรผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองประกอบด้วยทหารบก ทหารเรือ และพลเรือนรวม 93 คน ได้ทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด และมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับเป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้การปกครองใหม่เพราะทรงเห็นแก่ความสงบสุขของราษฎร ไม่อยากให้เกิดจลาจลเสียหายแก่บ้านเมือง ประกอบกับพระองค์ก็ทรงมีพระราชดำริที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยอยู่แล้ว ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทย จึงเป็นไปโดยสะดวก ปราศจากการเสียเลือดเนื้อของคนไทยด้วยกันเอง³⁷

สถานการณ์บ้านเมืองที่ผันแปรไปส่งผลต่อสถานภาพของพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการบางกลุ่ม พระบรมวงศานุวงศ์จำนวนมากและข้าราชการบางส่วนต้องออกจากราชการ เจ้านายหลายพระองค์เสด็จออกจากประเทศไทยไปประทับในต่างแดน³⁸

ชีวิตในวังสระปทุมย่อมจะได้รับผลกระทบกระเทือนจากความปั่นป่วนของสถานการณ์บ้านเมือง ในภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ที่การค้าขายทรุดโทรม ไม่มีการกักขัง ดอกเบี้ยติดนุงนัง เบี้ยหวัดเงินปีถูกลด การใช้จ่ายต่าง ๆ ภายในวังสระปทุมต้องถูกตัดทอนลดลงมาให้พอดีกับรายได้ที่ลดลง³⁹ เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง สมเด็จพระพันวัสสาฯ ผู้ทรงเป็นประหนึ่งหัวหน้าครอบครัวของทุกชีวิตในวังสระปทุม ทรงสะท้อนพระราชหฤทัยยิ่งนัก ในการที่คณะราษฎรเชิญเสด็จพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงไปคุมขังเป็นประกันและออกประกาศลบหลู่พระมหากษัตริย์ ในพระราชวงศ์จักรี⁴⁰

ปลาย พ.ศ.2475 สมเด็จพระพันวัสสาฯ ทรงปรึกษากับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีฯ พระราชธิดาและพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทรพระโอรสเลี้ยง⁴¹ ว่าด้วยการศึกษาของพระราชธิดาที่ จะทรงมีต่อไป⁴² ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 ยังทรงพระเยาว์อยู่นั้น พระอนามัยไม่สู้แข็งแรงมาตลอด จึงเป็นที่ตกลงว่าควรจะได้ไปศึกษาต่อยังประเทศซึ่งมีอากาศสบาย ๆ ครั้งแรก สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงคิดจะเสด็จไปประทับที่ประเทศสหรัฐอเมริกา เนื่องจากเป็นประเทศที่ทรงรู้จักดี โปรด และทรงมีพระสหายชาวอเมริกันอยู่มาก แต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทฯ ไม่ทรงเห็นด้วย เพราะประเทศสหรัฐฯ มีการปกครองระบอบสาธารณรัฐ ทรงคิดว่าเจ้านายควรเสด็จไปประทับในประเทศที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข เช่น ประเทศอังกฤษ แต่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ไม่โปรดประเทศอังกฤษ เนื่องจากทรงเคยตามเสด็จสมเด็จพระบรมราชชนกไปประทับ ณ ประเทศดังกล่าว ระยะเวลาหนึ่ง ทรงทราบว่าอากาศที่นั่นไม่เหมาะกับพระอนามัยของพระราชโอรส ดังนั้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนชัยนาทฯ จึงทรงแนะนำให้เสด็จไปประเทศสวิตเซอร์แลนด์⁴³ และทรงแนะนำว่าควรเลือกเมืองโลซานน์เป็นที่ประทับ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็ทรงพอพระราชหฤทัย เพราะนอกจากจะเป็นเมืองที่มีอากาศดีภูมิประเทศสวยงาม และพลเมืองมีอัธยาศัยดีแล้ว ยังเป็นเมืองที่สมเด็จพระบรมราชชนก

โปรดมากอีกด้วย⁴⁴

เมื่อทรงทราบว่าเสด็จไปประทับที่เมืองโลซานน์ อันเป็นเมืองที่พลเมืองใช้ภาษาฝรั่งเศส สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็เสด็จไปเรียนภาษาฝรั่งเศสซึ่งสมาคมฝรั่งเศส (Alliance Française) จัดสอนให้แก่ประชาชนที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พระราชธิดาทรงขอตามเสด็จไปด้วยครั้งหนึ่ง แต่ทรงพระเยาว์เกินกว่าที่จะทรงเรียนกับผู้ใหญ่ได้ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จึงทรงขอให้อาจารย์ชาวฝรั่งเศสมาสอนถวายที่วัง แต่เนื่องจากพระอาจารย์คนนี้ใจดีมาก ผลการเรียนจึงออกมาว่า “ข้าพเจ้าไม่ได้เรียนอะไรมา เพราะแทนที่จะเรียน เอาสีน้ำมาเขียนหน้าอาจารย์แบบ Indian แต่ง”⁴⁵

หลังจากที่เตรียมการทุกอย่างเรียบร้อยแล้ว ต้นเดือน เมษายน พ.ศ.2476 สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ พร้อมด้วยพระราชโอรสธิดา พระพี่เลี้ยงเนื่อง เด็กหญิงบุญเรือน โสพจน์ พระญาติ⁴⁶ และคุณพระสุทธิอรจนฤมล กับภรรยา⁴⁷ ได้ออกเดินทางจากประเทศไทยด้วยรถไฟไปยังปารีส เพื่อลงเรือต่อไปยังทวีปยุโรป⁴⁸

สำหรับสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ บรมราชชนนี การเสด็จไปประทับที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ครั้งนี้ เป็นการเสด็จไปประทับในต่างประเทศที่แตกต่างจากทุกครั้ง พระองค์ไม่ได้เสด็จไปเพื่ออนาคตของพระองค์เองเช่นในคราวแรก แต่เพื่ออนาคตของพระราชโอรสธิดา พระองค์ไม่ได้เสด็จไปในฐานะผู้ติดตามพระสวามี แต่บัดนี้ทรงเป็นผู้นำของครอบครัวเล็ก ๆ การประทับในต่างประเทศครั้งนี้ก็ย่อมจะยาวนานกว่าครั้งใด ๆ เพราะจะต้องประทับอยู่นานกว่าพระราชโอรสธิดาจะทรงสำเร็จการศึกษาศมบูรณ์

¹ ความรู้เรื่องสภาพวังสระปทุมใน พ.ศ.2472 ได้จากการสัมภาษณ์ ประยูร ช่างเรือน หัวหน้าหาดเล็กวังสระปทุม ซึ่งเข้ามาทำงานถวายสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ตั้งแต่ พ.ศ.2472 สัมภาษณ์ ประยูร ช่างเรือน, หัวหน้าหาดเล็กวังสระปทุม, 17 มีนาคม 2526.

² สมภพ จันทระประภา, *สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ*, หน้า 253-254.

³ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เกิดวังปารุสก์*, 1 : 587.

⁴ สัมภาษณ์ ประยูร ช่างเรือน, 17 มีนาคม 2526.

⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁶ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 111. dietetics คือ วิชาโภชนาการ

⁷ สัมภาษณ์ ประยูร ช่างเรือน, 17 มีนาคม 2526.

⁸ สัมภาษณ์ คุณหญิงบุญเรือน ชุนหะวัน, 30 มิถุนายน 2525.

⁹ บรรจง โปษะกฤษณะ, “เมื่อดิฉันอยู่โรงเรียนราชินี สุนันทาลัย ปากคลองตลาด,” ใน *อนุสรณ์สาสน์ 75 ปี ราชินี* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2522) หน้า 82. ข้อความในวงเล็บเป็นไปตามต้นฉบับ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ รับสั่งว่า พระราชอนุชาทั้งสองพระองค์ดูเหมือนจะตามเสด็จไปเพียงครั้งเดียว

¹⁰ สัมภาษณ์ พ.ท. ประถม บุรณศิริ, 22 เมษายน 2525.

¹¹ สมเด็จพระบรมราชชนนี รับสั่งเรียกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 ว่า นั้นท์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันว่าเล็ก และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอว่าบี หม่อมเจ้าลูอิสาน์ ดิศกุล รับสั่งในรายการ สนทนาปัญหาบ้านเมือง ออกอากาศ ทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 5 วันที่ 17 ตุลาคม 2525.

¹² สัมภาษณ์ ประยูร ช่างเรือน, 17 มีนาคม 2526.

¹³ สัมภาษณ์ ประยูร ช่างเรือน, 8 กรกฎาคม 2525 และ 17 มีนาคม 2526.

¹⁴ จิรภา อ่อนเรือง, *สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ*, หน้า 23.

¹⁵ สมภพ จันทระประภา, *สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ*, หน้า 255.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 256.

¹⁷ สัมภาษณ์ ประยูร ช่างเรือน, 8 กรกฎาคม 2526.

¹⁸ สัมภาษณ์ ประยูร ช่างเรือน, 17 มีนาคม 2526. สันนิษฐานว่าครอบครัวเอลลิส คือ ครอบครัวของนายแพทย์เอลลิส คณบดีคณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ครอบครัวซิมเมอร์แมนคือครอบครัวของนายวอลเตอร์ ซิมเมอร์แมน ซึ่งทำงานกับสมาคม YMCA ส่วนครอบครัวเดวิส คือครอบครัวของมิสซิส เจอี เดวิส พระอาจารย์ผู้สอนภาษาอังกฤษของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ

¹⁹ สัมภาษณ์ คุณหญิงพินพากย์พิทยาภท, 4 มิถุนายน 2525.

²⁰ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 111.

²¹ สัมภาษณ์ คุณหญิง บุญเรือน ชูณหะวัณ, 30 มิถุนายน 2525. เวลานั้นค่าของเงินบาทสูง เงิน 3 สตางค์สามารถซื้อถ้วยเตี๋ยวได้ 1 ขาม เริ่มแรกเมื่อเข้ามาอยู่ที่วังสระปทุมใหม่ๆ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงจัดให้คุณหญิงบุญเรือนอยู่ประจำที่โรงเรียนเบญจมราชาลัย ต่อมาทรงให้ย้ายไปเข้าโรงเรียนราชินี ซึ่งสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงศึกษาอยู่ ทุกเช้าสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จะเสด็จโดยรถยนต์พระที่นั่ง ไปส่งพระราชธิดา โปรดเกล้าฯ ให้คุณหญิงบุญเรือน ตามเสด็จไปพร้อมกันด้วย อนึ่ง ข้อความในวงเล็บเป็นของคณะผู้เขียนแทรกไว้เพื่อความเข้าใจ

²² เรื่องเดียวกัน ข้อความในวงเล็บเป็นของคณะผู้เขียน

²³ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

²⁴ สัมภาษณ์ เพย เจียมถิ่น, มหาดลสิภวังสระปทุม, 8 กรกฎาคม 2525.

²⁵ สัมภาษณ์ ประยูร ช่างเรือน, 8 กรกฎาคม 2525.

²⁶ สัมภาษณ์ ประยูร ช่างเรือน, 17 มีนาคม 2526.

²⁷ สัมภาษณ์ ประยูร ช่างเรือน, 8 กรกฎาคม 2525.

²⁸ คุณหญิงพินพากย์พิทยาภท, “สมเด็จพระราชชนนีกับการพยาบาล,” (ไม่ปรากฏเลขหน้า) ปัจจุบันมูลนิธิอานันทมหิดล ซึ่งสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเป็นองค์ประธานกรรมการ ยังคงสืบทอดพระราชประสงค์ในเรื่องนี้ มีการให้เงินช่วยเหลือค่าครองชีพแก่แพทย์ที่สำเร็จการศึกษาและมีความปรารถนาจะทำงานค้นคว้าวิจัยทางการแพทย์

²⁹ ท่านผู้หญิงพั้ว อนุรักษราชมณฑลเศียร, “สดุดีพระเกียรติคุณของสมเด็จพระราชชนนี,” บรรยายที่โรงพยาบาลประสาท พญาไท, 21 ตุลาคม 2507. (พิมพ์ตีพิมพ์ไม่ปรากฏเลขหน้า)

³⁰ เรื่องเดียวกัน.

³¹ สัมภาษณ์ จำรัส ดวงธิดาร, 28 พฤษภาคม 2525.

³² สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 111. และ ท่านผู้หญิงพั้ว อนุรักษราชมณฑลเศียร, “สดุดีพระเกียรติคุณ.....” (ไม่ปรากฏเลขหน้า)

³³ ท่านผู้หญิงพั้ว อนุรักษราชมณฑลเศียร, “สดุดีพระเกียรติคุณ.....”

³⁴ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 111.

³⁵ วิลาสวงศ์ พงศบุตร, *ประวัติศาสตร์ไทย*, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2519), หน้า 36-42.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46-47.

³⁸ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เจ้าชีวิต*, (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2505), หน้า 693-4.

³⁹ สมภพ จันทระประภา, *สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ...* หน้า 275.

⁴⁰ ถวายพระหัตถ์สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ ทรงมีถึง หม่อมเจ้าอัปภัศราภา เทวกุล 7 สิงหาคม 2475 ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 273-277.

⁴¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาथ ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับ เจ้าจอมมารดา ม.ร.ว.เนือง สนิทวงศ์ ทรงเป็นกำพร้าตั้งแต่ทรงพระเยาว์ พระบรมชนกนาถจึงพระราชทานให้เป็นพระเจ้าลูกเธอในสมเด็จพระพันวัสสาฯ ดูเรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 289.

⁴³ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 112.

⁴⁴ จีรภา อ่อนเรือง, *สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ...* หน้า 16,28.

⁴⁵ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 33.

⁴⁶ ปัจจุบันคือ คุณหญิงบุญเรือน ชูณหะวัณ

⁴⁷ ภรรยาของพระสุทธอรรณณมถคือ ฉลวย สุทธอรรณณมถ เป็นสมาชิกคนหนึ่งของคุณะเย็บผ้า ดู ท่านผู้หญิงพั้ว อนุรักษราชมณฑลเศียร, “สดุดีพระเกียรติคุณ.....” ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁴⁸ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 113.

การสืบราชสมบัติ

เมื่อสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงพาพระราชโอรสธิดาเดินทางออกจากประเทศไทยเพื่อไปประทับ ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ในเดือนเมษายน พ.ศ.2476 ความยุ่งยากทางการเมืองภายในประเทศไทยได้เริ่มตั้งเค้าขึ้นแล้ว ในเดือนมีนาคม พ.ศ.2475¹ พระยามโนปกรณนิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์) นายกรัฐมนตรีมีความคิดเห็นขัดแย้งอย่างรุนแรงกับคณะราษฎร เกี่ยวกับเค้าโครงเศรษฐกิจที่หลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) เสนอมา ความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกับคณะราษฎรเป็นไปอย่างเปิดเผยเมื่อพระยามโนปกรณนิติธาดาตัดสินใจอย่างเฉียบขาด ประกาศพระราชกฤษฎีกาปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร และตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2476 ในไม่ช้าพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) ผู้นำฝ่ายทหารของคณะราษฎรผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้เป็นหัวหน้าเข้ายึดการปกครองในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2476 ทำให้พระยามโนปกรณนิติธาดาต้องพ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี อีกสี่เดือนต่อมาพลเอกพระองค์เจ้าบรมเดช ก็ทรงคุมกำลังทหารจากหัวเมืองรุกเข้ามายังพระนคร เดือนตุลาคม พ.ศ.2476 เรียกร้องให้รัฐบาลที่มีพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรีลาออก เพื่อจัดตั้งการปกครองระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ แต่กองกำลังฝ่ายพลเอกพระองค์เจ้าบรมเดชถูกกำลังทหารฝ่ายรัฐบาลปราบลงได้²

สภาพการเมืองเช่นนี้ การดำรงพระราชอำนาจและพระราชฐานะพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญพระองค์แรกในประวัติศาสตร์ไทยนับเป็นสภาวะการณ์ที่ยากลำบากมาก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามวางพระองค์เป็นกลาง แต่อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับรัฐบาลพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาไม่สู้ดีนัก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า การกระทำบางประการของรัฐบาลไม่เป็นไปตามแบบแผนแห่งการปกครองระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง อาทิ การออกพระราชบัญญัติจัดการป้องกันรัฐธรรมนูญ ทรงเห็นว่าพระราชาบัญญัติฉบับนั้นมิใช่วิธีการขัดแย้งกับหลักเสรีภาพของบุคคล เช่น บุคคลอาจถูกจับกุมเพราะมีข้อหาว่าคิดจะทำลายรัฐธรรมนูญฯ แล้วถูกนำตัวขึ้นให้คณะกรรมาธิการที่ไม่ใช่ศาลพิจารณา³ นอกจากนี้ไม่ทรงพอพระราช-

เหตุที่มีการปิดหนังสือพิมพ์ที่คัดค้านนโยบายของรัฐบาล⁴ และการแต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนประเภทที่ 2 แทนการเลือกตั้ง ซึ่งปรากฏว่าผู้ที่ได้รับแต่งตั้งส่วนใหญ่ เป็นผู้ที่อยู่ในคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง⁵

วันที่ 12 มกราคม พ.ศ.2476 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเสด็จไปรักษาพระเนตรที่ประเทศอังกฤษพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี อีกทั้งยังเป็นการผ่อนคลายความตึงเครียดทางการเมือง ดังมีพระราชปรารภว่า “...ถ้าข้าพเจ้ายังอยู่ในกรุงเทพฯ ก็คงเป็นเป้าหมายให้กลุ่มบุคคลที่ไม่พอใจรัฐบาลใช้ความพยายามที่จะติดต่อกับข้าพเจ้าแอบอ้างพระปรมาภิไธย ถ้าข้าพเจ้าเดินทางออกไปชั่วคราว อาจจะทำให้สถานการณ์ดีขึ้น”⁶

ขณะที่ประทับรักษาพระองค์อยู่ที่ประเทศอังกฤษ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยขัดแย้งกับรัฐบาลหลายเรื่อง ในวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ.2477 ทรงมีพระราชโอรสเลขทูลสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต (พระอิสริยยศขณะนั้น) ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ว่าจะทรงสละราชสมบัติ เพราะรัฐบาลและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรส่วนมากมีความรู้สึกไม่จำเป็นที่จะต้องประนีประนอมกับพระองค์ ได้กระทำกรหลายอย่างโดยมิได้กราบบังคมทูลปรึกษาก่อน เมื่อพระองค์ทรงทักท้วงให้แก่ไขก็ไม่เป็นผล จึงทรงมีพระราชดำริว่าพระองค์ไม่ควรจะดำรงอยู่ในราชสมบัติสืบต่อไป เพราะไม่ทรงสามารถที่จะช่วยปกปักรักษาผู้ใดได้แล้ว⁷

ระหว่างเดือนตุลาคม ถึง กุมภาพันธ์ พ.ศ.2477 รัฐบาลพยายามหาทางประนีประนอมให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนพระราชหฤทัย รัฐบาลได้แต่งตั้งคณะผู้แทนคณะหนึ่งประกอบด้วย เจ้าพระยาศรัทธาธรรมาธิเบศ (จิตร ณ สงขลา) ประธานสภาผู้แทนราษฎร นาวาตรีหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ (ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์) และนายดิเรก ชัยนาม ไปเฝ้าฯ เพื่อกราบบังคมทูลชี้แจงความคิดเห็นของรัฐบาลและอัญเชิญเสด็จกลับพระนคร แต่มีปัญหาข้อขัดแย้งหลายประการที่ไม่อาจยุติลงได้ ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตัดสินพระราชหฤทัยทรงสละราชสมบัติ ณ ประเทศอังกฤษ เมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2477

ปัญหาสำคัญที่ติดตามมา คือ เจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดจะทรงเป็นผู้สืบราชสมบัติ ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2475 หมวด 1 พระมหากษัตริย์ มาตรา 9 ระบุว่า “การสืบราชสมบัติท่านให้เป็นไปโดยนัยแห่งกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ. 2467 และประกอบด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร”⁸

ตามกฎมณเฑียรบาลนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงไว้ซึ่งพระบรมเดชานุภาพ และพระราชสิทธิที่จะทรงแต่งตั้งเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งเป็นพระรัชทายาท แต่ถ้าหากไม่ทรงตั้งเจ้านายพระองค์ใดไว้ ก็ให้เป็นไปตามลำดับผู้ควรสืบราชสันตติวงศ์ อันได้บัญญัติไว้แล้วในกฎมณเฑียรบาล พ.ศ.2467⁹

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ พระองค์ทรงสละพระราชสิทธิในการแต่งตั้งผู้สืบราชสมบัติด้วย ในวันที่ 24 มกราคม พ.ศ.2477 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริสแก่คณะผู้แทนของรัฐบาลที่ไปเฝ้าฯ ณ ประเทศอังกฤษ ตอนหนึ่งว่า “(ถ้าหากจะทรงสละราชย์แล้ว)...จะไม่ทรงใช้สิทธิในข้อ (1)¹⁰ เมื่อไม่ตั้งเช่นนี้ก็ต้องเป็นไปตามกฎมณเฑียรบาล และทรงเห็นว่า

การที่ให้เป็นไปตามกฎมณเฑียรบาลนั้นเป็นการดี เพื่อต่อไปจะได้เป็นตามแบบไม่แก่งแย่งกัน”¹¹

เจ้านายเชื้อพระบรมวงศ์พระองค์ที่ 1 ในลำดับสืบพระราชสันตติวงศ์ คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล พระโอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์¹² สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ทรงเป็นพระเชษฐาของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ต่างพระบรมราชชนนี สมเด็จพระพันวัสสาฯ พระบรมราชชนนีของพระองค์ทรงเป็นสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชเทวีในรัชกาลที่ 5 จึงทรงเป็นอัครมเหสีรองจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตามกฎมณเฑียรบาล ลำดับเชื้อพระบรมวงศ์ซึ่งควรสืบราชสันตติวงศ์ได้นั้น ให้เลือกในสายสมเด็จพระบรมราชินีนาถก่อน ต่อเมื่อไม่สามารถเลือกตามสายตรงนี้ได้แล้ว จึงให้ถึงสายอัครมเหสีรอง¹³ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงมีพระราชโอรส ส่วนพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย พระเชษฐาร่วมพระบรมราชชนนี ก็ทรงถูกขำมาแล้ว¹⁴ จึงทรงหมดสิทธิ์ไป เพราะฉะนั้นเจ้านายที่ควรจะได้สืบราชสมบัติต่อจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ เนื่องจากหาพระองค์ไม่แล้ว พระโอรสจึงทรงสืบทอดพระราชสิทธิ์นี้¹⁵

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงมีพระราชดำริเห็นว่า พระโอรสของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ควรจะทรงเป็นผู้สืบราชสันตติวงศ์ต่อไป เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ.2475 หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองหกวัน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระยามโนปกรณนิติธาดา และคณะเข้าเฝ้าฯ มีพระราชดำริว่า ต้องพระราชประสงค์จะทรงลาออกจากราชสมบัติ ด้วยพระเนตรไม่ปกติ คงจะทรงทนงานไปไม่ได้นาน เรื่องสืบราชสันตติวงศ์นั้น “ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระโอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัยถูกขำมาแล้ว ผู้ที่จะสืบสันตติวงศ์ต่อไป ควรเป็นพระโอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์”¹⁶

พ.ศ. 2477 เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินพระราชหฤทัย ที่จะทรงสละราชสมบัติอย่างแน่นอน พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการเข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระพันวัสสาฯ พระอัยยิกาพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล กราบทูลวิงวอนให้ทรงยอมให้พระราชนัดดาสืบราชสมบัติเพื่อเห็นแก่พระราชวงศ์¹⁷ และสมเด็จพระพันวัสสาฯ ก็ทรงรับ ดังมีรับสั่งว่า “ถ้าหากพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นดังนี้ก็ต้องทรงรับอยู่เอง”¹⁸

ฝ่ายรัฐบาล เมื่อได้รับแจ้งว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะสละราชสมบัติ ก็ตระหนักอยู่แล้วว่า ตามกฎมณเฑียรบาล พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล อยู่ในลำดับที่ 1 แห่งการสืบราชสันตติวงศ์¹⁹ ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2477 หลังจากที่เห็นที่ทำว่าปัญหาข้อขัดแย้งระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และรัฐบาลยากที่จะยุติได้ รัฐบาลจึงมีคำสั่งให้หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ผู้ร่วมอยู่ในคณะผู้แทนที่ไปเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ไปเฝ้าพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดลที่ไลซานน์

หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ให้อัครราชทูตสยาม ณ กรุงปารีส โทรเลขไปทูลถามสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ (ซึ่งในเวลานั้นทรงเป็น หม่อม สว่างวาลัย มหิดล ณ อยุธยา) ว่าพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล จะทรงให้เข้าเฝ้าได้ในวันใด พระชนนีของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล โทรเลขตอบ

ว่า โปรดให้เฝ้าได้ในวันที่ 14 กุมภาพันธ์

การเข้าเฝ้าครั้งนี้ นับเป็นครั้งแรกที่ผู้แทนรัฐบาลได้เฝ้าเจ้านายพระองค์น้อยผู้ซึ่งจะได้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ในเวลาอีกไม่นานนัก หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ รายงานว่า ได้มีโอกาสสอบถามถึงพระสุขภาพพลอดคนความเป็นอยู่และการศึกษาของพระองค์²⁰ ส่วนเรื่องรัฐบาลคิดจะอัญเชิญขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 นั้น ยังไม่พบหลักฐานว่าหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้กราบทูลตั้งแต่ครั้งนั้นหรือไม่ แต่น่าจะเป็นไปได้ว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ คงจะทรงทราบอยู่แล้วว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอาจจะทรงสละราชย์ และพระราชโอรสของพระองค์ทรงอยู่ในลำดับที่ 1 แห่งการสืบราชสันตติวงศ์

เมื่อรัฐบาลได้รับพระราชหัตถเลขาทรงสละราชสมบัติแล้ว ในวันที่เสาร์ที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2477 มีการประชุมคณะรัฐมนตรีครั้งพิเศษ ณ วังปารุสกวัน²¹ เพื่อปรึกษาหารือกันเรื่องการสืบราชสันตติวงศ์ โดยถือตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ คณะรัฐมนตรีมีความเห็นว่า พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ พระโอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิชณุโลกประชานาถ และ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรานนทีวัช พระโอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย พระเชษฐาร่วมพระบรมราชชนนีของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ควรยกเว้นจากการสืบราชสันตติวงศ์ เพราะพระองค์แรก ทรงมีพระมารดาเป็นชาวต่างชาติอันกฎมณเฑียรบาลได้ห้ามไว้แล้ว และพระองค์หลังนั้น พระมารดาเป็นหม่อมชั้นรองมิได้เป็นสะใภ้หลวง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ เสด็จไปประทับในต่างประเทศหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยคำขอร้องของคณะราษฎร คณะรัฐมนตรีจึงไม่พิจารณาถึงพระองค์ท่าน เจ้านายสายสมเด็จพระเจ้าฟ้า ที่อยู่ในลำดับสืบราชสันตติวงศ์ ยังมีพระโอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ และ พระโอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ในระหว่างสมเด็จพระเจ้าฟ้าทั้งสองพระองค์ พระมารดาสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมราชเทวี ทรงศักดิ์สูงกว่าพระมารดาของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์²² ฝ่ายพระโอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีฯ มีพระมารดาเป็นพระองค์เจ้าหญิง ส่วนพระโอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ มีพระมารดาเป็นคนธรรมดา แต่ก็ได้รับพระราชทานอภิเษกสมรสเป็นสะใภ้หลวงโดยชอบแล้ว และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ก็ได้ทรงยกย่องให้เป็นหม่อมคนเดียวของพระองค์ คณะรัฐมนตรียังได้คำนึงถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ที่ได้ทรงทำคุณประโยชน์แก่ราษฎรและเป็นเจ้านายที่บำเพ็ญพระองค์เป็นนักประชาธิปไตย เป็นที่เคารพรักใคร่ของราษฎรส่วนมาก คณะรัฐมนตรีจึงเห็นชอบพร้อมกันที่จะเสนอสภาผู้แทนราษฎร ขอความเห็นชอบที่จะอัญเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดลขึ้นทรงราชย์²³

วันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2477 พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรี หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ เลขาธิการคณะรัฐมนตรี และหม่อมเจ้าวรวงศ์ไวยการ วรวงศ์ ณ ที่ปรึกษาสำนักนายกรัฐมนตรี ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวัสสาฯ เพื่อกราบบังคมทูลเรื่องพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ และรัฐบาลดำริจะอัญเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดลขึ้นครองราชสมบัติสืบไป²⁴

การสืบราชสมบัติของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 นั้น มีบางท่านเชื่อว่า สมเด็จพระพันวัสสาฯ ทรงมอบพระราชานุญาตให้สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงดูแลเป็นสิทธิ์ขาดแล้ว เมื่อรัฐบาลกราบบังคม-

หูลสมเด็จพระพันวัสสาฯ ขออัญเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดลขึ้นทรงราชย์ สมเด็จพระพันวัสสาฯ รับสั่งให้ติดต่อกับสมเด็จพระบรมราชชนนีโดยตรง และสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงตัดสินพระราชหฤทัยให้พระโอรสรับราชสมบัติ

แต่จากเอกสารราชการของสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ปรากฏว่ามีได้เป็นเช่นนั้น เมื่อพันเอกพระยาพลพลพยุหเสนา และคณะเข้าเฝ้าฯ กราบบังคมทูลอัญเชิญพระราชนัดดาขึ้นทรงราชย์ สมเด็จพระพันวัสสาฯ รับสั่งว่า “เรื่องนี้ฉันไม่มีเสียงอะไร ฉันพูดอะไรไม่ได้ การจะเป็นอย่างไรย่อมแล้วแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นประมุขแห่งราชวงศ์” หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ จึงกราบบังคมทูลว่า เมื่อได้เข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครั้งหนึ่ง ณ กรุงลอนดอน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระกระแสรับสั่งว่า เมื่อสละราชย์แล้วจะไม่ทรงตั้งผู้ใด ให้การเป็นไปตามกฎมณเฑียรบาล หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้กราบบังคมทูลว่ารัฐบาลก็ได้ดำริเช่นนั้น แต่คิดด้วยเกล้าฯว่า สมเด็จพระพันวัสสาฯ อาจจะทรงขัดข้อง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงรับสั่งว่า ทรงส่งกรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ มาเฝ้าฯสมเด็จพระพันวัสสาฯ แล้ว เพื่อขอให้ทรงรับให้พระราชนัดดาขึ้นครองราชสมบัติ ซึ่งสมเด็จพระพันวัสสาฯ ได้รับสั่งว่า ถ้าหากพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นดังนี้ ก็ต้องทรงรับอยู่เอง เมื่อหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ กราบบังคมทูลจบแล้ว สมเด็จพระพันวัสสาฯ รับสั่งว่า “กรมเทววงศ์ฯ ได้มาบอกแล้ว ฉันก็ได้รับทราบไว้ แต่ฉันไม่มีเสียงอะไร ทั้งนี้ยอมแล้วแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว”²⁵

การที่สมเด็จพระพันวัสสาฯ ทรงมีรับสั่งดังนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงยอมให้พระราชนัดดาเสด็จขึ้นทรงราชย์ เพราะเป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงขอให้รับ เพื่อเห็นแก่พระราชวงศ์ มิได้ทรงตัดสินพระราชหฤทัยให้พระราชนัดดาบังคับการปกครองของรัฐบาลด้วยพระองค์เอง

เรื่องนี้สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงเล่าประทานในส่วนที่ทรงทราบจากสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีว่า “สมเด็จพระพันวัสสาฯ รับสั่งผ่านกรมขุนชัยนาท (พระยศในขณะนั้น) ให้บอกไปให้แม่ทราบ ว่า ให้รับได้ ท่านไม่ได้ตัดสินรับเอง ท่านไม่กล้าผ่านสมเด็จพระพันวัสสาฯ²⁶ ต้องทูลถามก่อน”²⁷

เพราะฉะนั้นจึงเป็นที่แน่ชัดว่า ทั้งสมเด็จพระพันวัสสาฯ และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี มิได้ทรงตัดสินพระราชหฤทัยด้วยพระองค์เอง ให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล รับราชสมบัติสืบราชสันตติวงศ์ ทั้งหมดนี้เป็นไปตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

วันที่ 6 และ 7 มีนาคม พ.ศ. 2477 ในการประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งที่ 33/2477 เจ้าพระยาวรวงศ์พีพัฒน์ (ม.ร.ว. เย็น อิศรเสนา) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัง ซึ่งเป็นผู้รักษาราชการให้เป็นไปตามกฎมณเฑียรบาลได้เชิญพระนามพระราชวงศ์ที่สมควรจะทรงเป็นผู้สืบราชสันตติวงศ์ โดยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครานุวัตติวงศ์ (พระยศในขณะนั้น) ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้ลงพระนามว่าทรงตรวจถูกต้องแล้ว ขึ้นเสนอผู้แทนราษฎร เพื่อรับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎร สภาผู้แทนราษฎรลงมติเห็นชอบให้สถาปนาพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล เป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสืบราชสันตติวงศ์ต่อไปตั้งแต่วันที่ 2 มีนาคม พ.ศ.2477²⁸

เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์ มีพระชนมายุเพียง 9 พรรษา จะทรงบริหารพระราช-

ภาระไม่ได้ สภาผู้แทนราษฎรจึงได้ลงมติให้ตั้ง พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์²⁹ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา และเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เป็นคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์³⁰

สองปีก่อนหน้าเหตุการณ์ครั้งนี้ เมื่อประเทศไทยยังอยู่ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีน้อยคนที่จะคิดว่า พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดลจะได้ทรงขึ้นครองราชสมบัติ³¹ แม้ว่าตามกฎหมายเทียบบาล พระองค์จะทรงอยู่ในลำดับหนึ่งแห่งการสืบราชสันตติวงศ์ อย่างไรก็ตาม พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชสิทธิที่จะทรงแต่งตั้งเจ้านายพระองค์ใดให้เป็นพระราชทายาทก็ได้ สุดแต่จะทรงเห็นสมควร ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 พระบรมวงศ์ที่สำคัญที่สุด คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต พระเชษฐาต่างพระราชชนนีของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว³² กล่าวกันว่า “พระองค์ทรงเป็นผู้มีอำนาจอันยิ่งใหญ่ในเมืองไทย ใคร ๆ ก็เกรงพระบารมี”³³ ในปี พ.ศ.2470 เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ยังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ ทั้งในหมู่คนไทย และชาวต่างประเทศจำนวนมากเชื่อว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอาจจะทรงมอบราชสมบัติให้สมเด็จพระนครสวรรค์ฯ แทนที่จะทรงมอบให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ซึ่งทรงเป็นพระราชทายาทโดยอนุโลม³⁴ ในเอกสารของอังกฤษยังกล่าวต่อไปอีกว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ อาจจะทรงรับ หรืออาจจะทรงให้พระโอรสรับแทนก็เป็นได้³⁵

หลังจากสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์สิ้นพระชนม์แล้ว คนส่วนใหญ่ยิ่งรู้สึกได้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงมีพระราชโอรสอยู่ตราบใด สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ ทรงมีหวังได้รับแต่งตั้งให้สืบราชสมบัติยิ่งกว่าเจ้านายพระองค์อื่น ๆ แม้ว่าตามกฎหมายเทียบบาล พระองค์จะทรงเป็นพระองค์ที่ 3³⁶ แต่ขณะนั้นทรงเป็นเจ้านายที่มีตำแหน่งหน้าที่ราชการสำคัญที่สุด ทรงเป็นอธิบดีกรมตำรวจ มีหน้าที่ถวายคำปรึกษาราชการแผ่นดิน ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และผู้บังคับการกรมมหาดเล็ก เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสอเมริกาเมื่อ พ.ศ.2474 ก็ได้ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์³⁷ ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งอำนาจอธิปไตยโดยเด็ดขาด ต้องทรงบริหารราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เอง ถ้าหากทรงแต่งตั้งเจ้านายที่ยังทรงพระเยาว์ขึ้นทรงราชย์ ก็จำเป็นต้องมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งทั้งนี้อาจจะก่อให้เกิดปัญหาความยุ่งยากได้ ดังที่เคยบังเกิดขึ้นมาแล้วในประวัติศาสตร์ไทย เพราะฉะนั้นการอัญเชิญเจ้านายที่ทรงเจริญพระชันษาเป็นผู้ใหญ่แล้ว และทรงมีประสบการณ์ความรู้ความสามารถในการบริหารราชการมาก่อนให้สืบราชสมบัติแทนลำดับกฎหมายเทียบบาล อาจจะก่อให้เกิดผลดีแก่ชาติบ้านเมืองมากกว่า³⁸

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ได้ทำให้สถานการณ์การเมืองการปกครองในประเทศแตกต่างกันไปอย่างสิ้นเชิง พระบรมวงศ์ทรงหมดอำนาจทางการเมืองการปกครอง พระบรมวงศ์ที่สำคัญที่สุด คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ ต้องเสด็จออกจากประเทศไทยตามความต้องการของคณะราษฎรและประทับอยู่ที่เกาะชวาจนสิ้นพระชนม์ ยิ่งกว่านั้น พระราชอำนาจและพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์ก็เปลี่ยนแปลงไป มิได้ทรงไว้ซึ่งอำนาจอธิปไตยอย่างเด็ดขาดดังแต่ก่อน หากทรงเป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญไม่ต้องทรงใช้พระราชอำนาจโดยตรงแต่อย่างใด เพราะฉะนั้นการสืบราชสมบัติในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จึงไม่น่าจะต้องคำนึงถึงพระปรีชา-

สามารถในการบริหารราชการงานเมืองเป็นสำคัญเท่ากับแต่ก่อน หากคำนึงถึงความถูกต้องตามรัฐธรรมนูญ เป็นข้อใหญ่

อนึ่งการที่เจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์ลำดับที่หนึ่งในการสืบราชสันตติวงศ์พระองค์นี้ยังทรงมีพระชันษาเพียง 9 พรรษาเศษ ไม่ได้ทรงมีอำนาจราชศักดิ์ ไม่ได้ทรงมีข้าบริวารพวกพ้องมากมาย อาจจะเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้รัฐบาลพึงพอใจอยู่บ้างไม่มากนักน้อย ด้วยพ้นจากความหวาดระแวงว่าจะมีผู้คิดแอบอ้างพระปรมาภิไธย ก่อการล้มล้างรัฐบาล อีกทั้งยังทรงพระเยาว์อยู่มาก รัฐบาลสามารถจะจัดการศึกษาถวายให้เป็นไปตามแนวทางที่ต้องการ เตรียมพระองค์ให้พร้อมสำหรับพระราชภารกิจในฐานะพระมหากษัตริย์ในระบบประชาธิปไตยได้อย่างสมบูรณ์

เมื่อเป็นที่ทราบแน่ชัดว่า พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล ทรงได้สืบราชสมบัติต่อจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือพิมพ์ในกรุงเทพฯ ได้ลงพระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ทันทีในวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2477³⁹ หนึ่งวันหลังจากที่รัฐบาลประกาศข่าวการขึ้นทรงราชย์อย่างเป็นทางการ

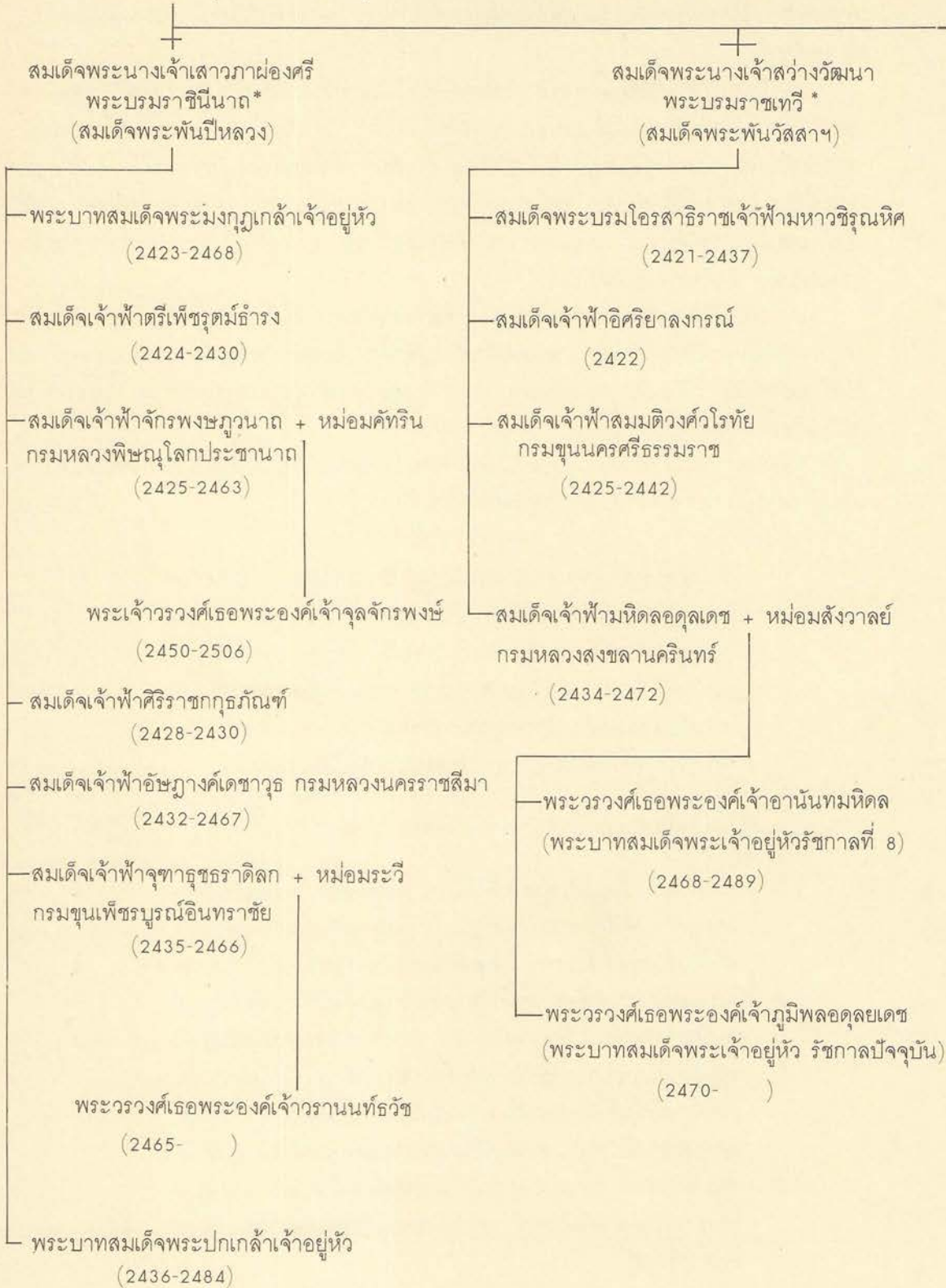
นอกจากจะกล่าวถึงพระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลแล้ว หนังสือพิมพ์ได้ลงเรื่องราวเกี่ยวกับพระชนนีด้วย หนังสือพิมพ์ศรีกรุง เขียนว่า

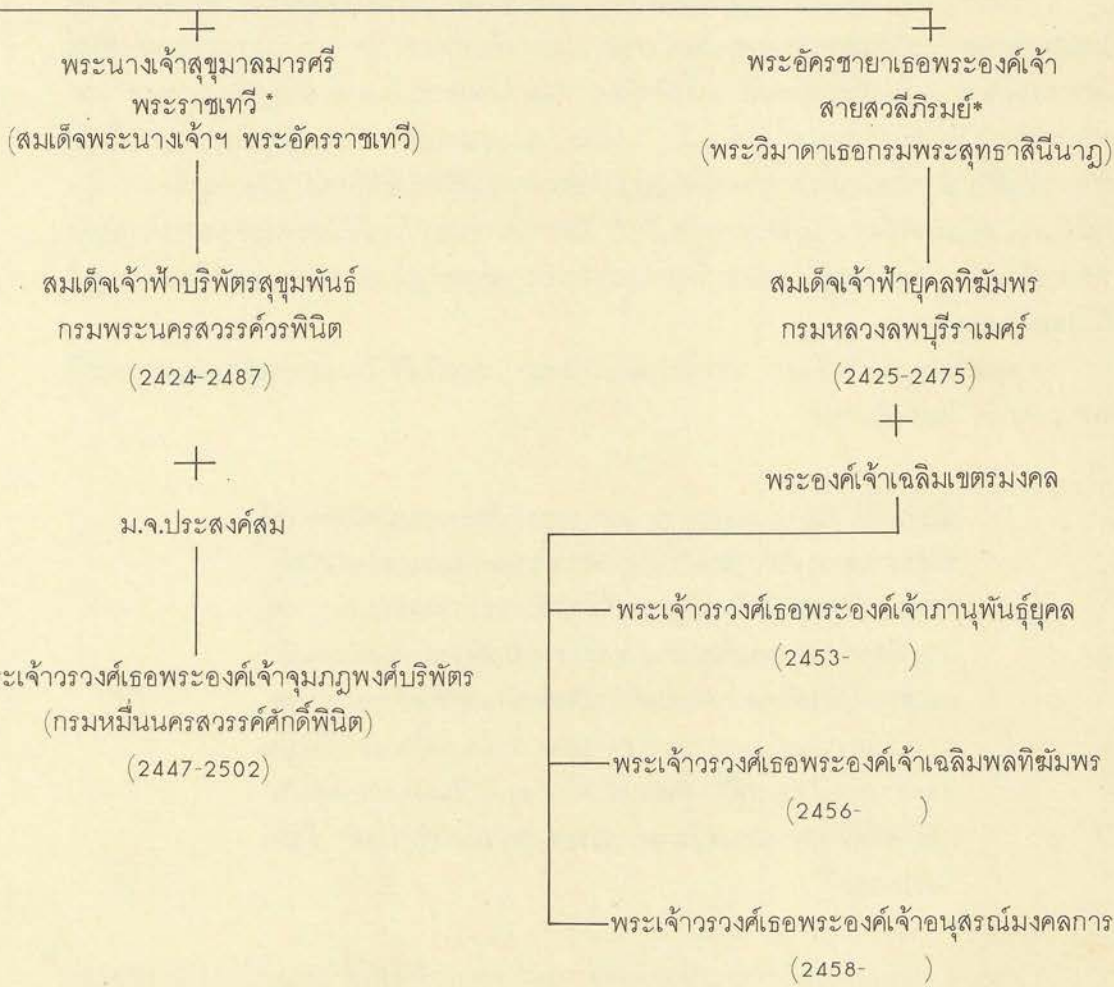
หม่อมสังวาลย์ มหิดล พระชนนีเป็นผู้ที่มีดวงจิตต์เปี่ยมไปด้วยการกุศล หาผู้เสมอเหมือนได้ยาก มีมีศึคน้ำพระทัยของทูลกระหม่อมสงฆานครินทร์เลยแม้แต่น้อย และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรีดิยุบันเล่า แม้จะทรงพระชนมายุอยู่ในปฐมวัย พระองค์ก็มีพระนิสัยไม่ผิดแผกไปจากพระชนกนารถและพระชนนีของพระองค์เท่าใดนัก พระอริยาศัยก็ละเอียดอ่อนสุขุม คัมภีร์ภาพเป็นอย่างดี⁴⁰

หนังสือพิมพ์เน้นถึงพระกิตติคุณของสมเด็จพระราชบิดา โดยเสนอรายงานข่าวว่า

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นี้มีพระชันษาเพียง 9 พรรษาเศษ แต่ประกอบด้วยพระองค์ได้ทรงพระราชสมภพในราชตระกูลอันสูงศักดิ์โดยสมเด็จพระบรมราชชนกนารถ (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงฆานครินทร์) แต่สมเด็จพระบรมชนกนารถนั้นมิได้ทรงถือพระองค์ว่าเป็นเจ้าในพระราชวงศ์แม้แต่น้อย พระองค์มีพระอริยาศัยละมุลละม่อมรักแบบประชาธิปไตยตามที่เราเหล่าชาวสยามได้ชิมทราบกันอยู่แล้ว ฉะนั้นจึงมีต้องสงสัยเลยว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ของพวกเรา ซึ่งได้ทรงอบรมอยู่ด้วยพระชนกและพระมารดา (หม่อมสังวาลย์ มหิดล ณ อยุธยา) ที่มีจริยาอันดีเลิศจนเป็นที่เคารพรักใคร่ของชาวสยาม จะมีมีพระราชหฤทัยละม้ายคล้ายกับสมเด็จพระชนกนารถของพระองค์⁴¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลำดับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าในรัชกาลที่ 5 และพระโอรส

ประชาชนคนไทยส่วนใหญ่ยังไม่เคยมีโอกาสดูหน้าพระบารมีสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ของพวกเขาเลย ได้ชมแต่เพียงพระบรมฉายาลักษณ์ที่ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ ระยะเวลาหนังสือพิมพ์ลงพระบรมฉายาลักษณ์ที่ทรงฉายเมื่อก่อนเสด็จยุโรป ต่อมาได้ลงพระบรมฉายาลักษณ์ที่ส่งมาทางอากาศจากโลซานน์ มีทั้งพระบรมฉายาลักษณ์เดี่ยว และที่ทรงฉายร่วมกับพระราชชนนีและพระอนุชา ทั้งกับข้าราชการที่ไปเฝ้าฯ พระบรมฉายาลักษณ์และข่าวของพระองค์ที่หนังสือพิมพ์นำมาลงอยู่เนื่อง ๆ เป็นเครื่องหมายที่แสดงถึงความรู้สึกผูกพันจงรักภักดีของปวงชนชาวไทยที่มีต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่⁴² แม้จะทรงอยู่ห่างไกลจากพลกนิกรของพระองค์แต่กระนั้นความรักความภักดีของราษฎรก็ได้ลดน้อยลงเลย

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงบันทึกถึงเหตุการณ์สำคัญในปลายปี พ.ศ.2477⁴³ ไว้อย่างสั้น ๆ ว่า

เมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ.2477 (ค.ศ. 1935) มีเหตุการณ์หนึ่งที่ทำให้ชีวิตธรรมดา ๆ ต้องเปลี่ยนไปบ้าง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติและรัฐบาลได้อัญเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดลเสด็จขึ้นครองราชย์สืบราชสันตติวงศ์ น้องชายคนเล็กและข้าพเจ้าก็เปลี่ยนจากพระองค์เจ้าเป็นเจ้าฟ้า แม้ก็ยังเป็นคนธรรมดาอยู่ แต่เนื่องจากเป็นพระราชมารดาของพระเจ้าแผ่นดิน ก็ตั้งขึ้นเป็นพระราชชนนี และเพื่อให้คล้องกับคำว่าชนนี ชื่อแม่เลยเปลี่ยนไปเป็น ศรีสังวาลย์ แทนสังวาลย์ “พระราชชนนีศรีสังวาลย์” ซึ่งแม่ไม่ชอบเลย⁴⁴

ปลายปี พ.ศ.2477 สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ และพระราชโอรสธิดาประทับ ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ 2 ปีแล้ว เวลานั้นประทับอยู่ที่แฟลตเลขที่ 16 ถนนติสโซต์ (Tissot) เป็นแฟลตขนาดห้าห้อง ซึ่งสำหรับมาตรฐานของชาวยุโรปไม่ถือว่าเล็ก⁴⁵ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงให้พระราชโอรสธิดาไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนประถม ชื่อ เมียร์มอนด์ (Miremont) ตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ.2476 ถึงฤดูหนาวก็ทรงส่งพระราชโอรสธิดาไปอยู่ที่โรงเรียนบนภูเขา จึงทรงมีโอกาสเล่นสเก็ตและสกี อากาศภูเขาที่สวิตซ์ มีผลดีต่อพระสุขภาพของพระราชโอรสพระองค์ใหญ่มาก ประทับอยู่ที่สวิตซ์ เพียงสองสามปี ก็ทรงแข็งแรงขึ้น⁴⁶ สมพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมราชชนนี

ระยะเวลาสองปีแรกที่สวิตเซอร์แลนด์ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ และพระราชโอรสธิดาคงจะทรงดำเนินชีวิตอย่างสงบ แต่เมื่อพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ทรงขึ้นครองราชสมบัติ ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2477 แล้ว ก็เป็นการยากเหลือเกินที่จะทรงดำรงพระชนมชีพที่เรียบง่ายไว้ได้ หนังสือพิมพ์ศรีกรุงฉบับวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ.2477 ลงข่าวโทรเลขจากกรุงลอนดอน วันที่ 14 มีนาคม ว่า “ชีวิตเรียบง่ายของพระราชชนนีกับยุวกษัตริย์แห่งกรุงสยามถูกแปรสภาพครึกครื้นอย่างมหัศจรรย์ พระราชชนนีได้แปรราชสถานไปอยู่ที่ภูเขาเพื่อหลบเลี่ยงให้พ้นจากบรรดาผู้แทนคณะหนังสือพิมพ์ และพวกที่พยายามเข้าเฝ้าฯ

เพราะความกระหายใคร่ทราบพฤติกรรม โดยปราศจากการเชื่อเชียว”⁴⁷

ในชั้นแรก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล คงจะไม่ทรงสบายพระราชหฤทัยนักที่ได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พระที่เลี้ยงเนื่องจำได้ว่า เมื่อเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ ประธานสภาผู้แทนราษฎร มาเฝ้าฯ กลางเดือนมีนาคม พ.ศ.2477 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรับสั่งกับเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศว่า “ฉันตัวเล็กอย่างนี้จะให้ฉันเป็นพระเจ้าแผ่นดินได้อย่างไร เดี่ยวตาอ้วน ๆ จะมาคุฉัน เพราะฉันชนอนุ้ยด้วย” เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ กราบทูลว่า “ไม่ต้องเป็นห่วงอะไรพะยะคะ” พระองค์จึงตรัสตอบไปว่า “ฉันรู้ว่าถ้าฉันเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ลูกนัยตาหลายคู่จะมาคุฉันคนเดียว เวลาให้ฉันไปนั่งบนเก้าอี้สูง ๆ เดี่ยวหกคะเมนลงมา ตาอ้วนก็จะคุฉันอีก” ที่พระองค์รับสั่งว่า “ตาอ้วน” พระที่เลี้ยงเนื่องเข้าใจว่าหมายถึง พันเอกพระยาพลพลพยุหเสนา⁴⁸

หลังจากเข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่สวิตเซอร์แลนด์แล้ว เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศได้บันทึกถึงเรื่องพระราชอุปนิสัยด้วยความพอใจว่า “ทรงมีความเพียรและเฉลียวฉลาดพอควรแก่พระชนมายุ พระทัยโอบอ้อมอารีและมีรัยสดีในการใช้สอย ไม่สุรุ่ยสุร่าย”⁴⁹ นอกจากนี้ได้สังเกตว่า

การรักษานามัยและการอบรมทางบ้าน พระราชชนนีได้เป็นธุระเอาใจใส่เป็นอย่างดี และเลี้ยงดูอย่างฝรั่ง ให้มีความรู้กว้างขวางมี *democratic ideas* ไม่ถือองค์เป็นเจ้า การเรียนก็ดี การเล่นในโรงเรียนเวลาเล็กเรียนแล้วก็ดี คละปะปนกับเด็กอื่นทั่วไป...⁵⁰

ที่ท่านเป็นห่วงคือความรู้ภาษาไทยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังอ่อนมาก แม้ว่า “พระราชชนนีเป็นธุระช่วยสอนบางเวลา”⁵¹ แล้วก็ตาม ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะต้องทรงศึกษาวิชาภาษาฝรั่งเศส และความรู้อื่น ๆ อีกมาก จึงทำให้ไม่ทรงมีเวลาเรียนภาษาไทยมากพอ

เมื่อกลับมาถึงเมืองไทยแล้ว เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ ได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลยังทรงพระเยาว์เกินกว่าที่จะทรงพอพระราชหฤทัย ที่ทรงได้เสวยราชสมบัติ ตอนแรกสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระวิตกเล็กน้อย เนื่องจากรายงานข่าวหนังสือพิมพ์เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในอดีตของสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่ไม่นานก็ทรงสงบพระราชหฤทัยได้ แล้วเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศได้กล่าวถึง พระราชชนนีศรีสังวาลย์ว่า “พระราชชนนีศรีสังวาลย์ พอใจที่จะได้รับใช้ประเทศและประชาชนชาติ”⁵² คำกล่าวนี้มีได้ผิดไปจากความจริงแม้แต่น้อย

¹ ตั้งแต่ พ.ศ.2432-2483 การเปลี่ยนศักราชใหม่ของไทยเริ่มในวันที่ 1 เมษายน

² วิลาสวงศ์ พงศบุตร, “การสืบราชสมบัติ,” ใน ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4-พ.ศ.2475. (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2525), หน้า 83. (คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี จัดพิมพ์) และพระเจ้า-

วรวงศ์เชอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า 701-707.

³“สรุปกรมพระราชวังบวรวิเศษวังหลวง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนการสละราชสมบัติและคำสนองพระราชวังบวรวิเศษวังหลวง คณะรัฐบาล” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยา กรรณสูต (รวบรวม), *เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ.2417-2477*. (กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์ และ มนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518), หน้า 393.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 389.

⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 380 สมัยนั้นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิก 2 ประเภท มีจำนวนเท่ากัน สมาชิกประเภทที่ 1 ได้แก่ ผู้ที่ราษฎรเลือกตั้ง สมาชิกประเภทที่ 2 ได้แก่ ผู้ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงตั้งขึ้น ซึ่งก็แปลว่า รัฐบาลเลือกนั่นเอง แต่ทำในพระปรมาภิไธย ในปีพ.ศ.2476 มีสมาชิกสภาผู้แทนประเภทที่ 2 จำนวน 78 คน ในจำนวนนั้นเป็นผู้ก่อการฯ 47 คน คิดเป็นร้อยละ 60.25

⁶สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, FO. 371/18206 Political Situation in Siam, “Note on Sir Holland’s Audience with H.M. The King”, March 3, 1934 อ้างถึงในวิลาสวงศ์ พงคะบุตร “การสืบราชสมบัติ,” หน้า 84.

⁷วิลาสวงศ์ พงคะบุตร, “การสืบราชสมบัติ,” หน้า 84.

⁸ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยา กรรณสูต (รวบรวม), *เอกสารการเมืองการปกครองไทย*, หน้า 223.

⁹“กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์,” *กฎหมายไทยเล่ม ก-ข.ฯ*, หน้า 4-5.

¹⁰ข้อ (1) คือ พระมหากษัตริย์จะทรงตั้งผู้ใดก็ได้

¹¹“บันทึกย่อการไปเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ครั้งที่ 4 ณ วันที่ 24 มกราคม พุทธศักราช 2477.” ใน *แถลงการณ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ*. (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2478), หน้า 63-64. ข้อความในวงเล็บเป็นของคณะผู้เขียนแทรกไว้เพื่อความเข้าใจ.

¹²ทรงได้รับสถาปนาพระยศเป็น กรมหลวงฯ เมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ.2472. หลังจากรับพระชนม์แล้ว 2 เดือน.

¹³“กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์,” หน้า 5-7.

¹⁴ตามสำนวนพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 ดู *แถลงการณ์ เรื่อง...ทรงสละราชสมบัติ*, หน้า 3-4. ตามกฎมณเฑียรบาล พระโอรสของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์ฯ ย่อมทรงอยู่ในลำดับสืบราชสันตติวงศ์ก่อนสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา (พระยศเดิมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 ก่อนขึ้นครองราชย์) แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยฯ เป็นพระรัชทายาท ให้พระราชนัดดา คือ พระโอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์ฯ พันจากการสืบราชสมบัติ.

¹⁵สมัยรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระเจ้าฟ้าวิฑูริศ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของสมเด็จพระพันวัสสาฯ ทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารพระองค์แรก ระหว่างที่พระราชโอรส ทรงดำรงพระยศเป็นรัชทายาท สมเด็จพระพันวัสสาฯ ก็ทรงดำรงพระราชฐานะพระอัครมเหสีเอก เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาฯ เจ้าฟ้ามหาวชิรมงคล สวรรคต ในพ.ศ.2437 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ สถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้าวิฑูริศ พระราชโอรสในพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ พระองค์ต่อมา ในปีเดียวกันนั้น โปรดเกล้าฯ สถาปนาพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ ขึ้นเป็นสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระอัครราชเทวี และ ในปี พ.ศ.2440 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงพระอิสริยยศยิ่งกว่าพระมเหสีพระองค์อื่น ๆ

¹⁶แถลงการณ์เรื่อง...ทรงสละราชสมบัติ, หน้า 4.

¹⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

¹⁸กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 15/189 ปีก 3 บันทึกเรื่องนายกรัฐมนตรีเข้าเฝ้าสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสา มาจุฉฉาเจ้า 4 มีนาคม 2477.

¹⁹แถลงการณ์เรื่อง...ทรงสละราชสมบัติ, หน้า 64.

²⁰แถลงการณ์เรื่อง...ทรงสละราชสมบัติ, หน้า 79.

²¹กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 15/189 ปีก 3 รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่พิเศษที่ 12/2477 2 มีนาคม 2477.

²²พระมารดาทรงดำรงพระยศเป็น พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ ในรัชกาลที่ 5

²³ปรีดี พนมยงค์, *บางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2* (นครหลวง : โรงพิมพ์นิติเวชฯ, 2515), หน้า 45-47.

²⁴กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 15/189 ปีก 3 รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีฯ

²⁵กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 15/189 ปีก 3 บันทึกเรื่องนายกรัฐมนตรีเข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ

²⁶ หมายความว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ไม่ทรงดำเนินการสำคัญใด ๆ โดยไม่ทรงปรึกษาสมเด็จพระพันวัสสาฯ ก่อน

²⁷ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 5 กรกฎาคม 2525. ข้อความในวงเล็บเป็นของ

ผู้เขียน

²⁸ *ราชกิจจานุเบกษา*, เล่ม 51 หน้า 1328-1331, 1338. เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 ยังไม่ได้ทรงเข้าพระราชพิธีบรมราชาภิเษก จึงเฉลิมพระนามแต่เพียงว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ต่อมาเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ.2489 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเฉลิมพระปรมาภิไธยสมเด็จพระบรมชนกนาถว่า พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลอุดยเดชวิมลรามาราชินี จักรีนฤพดินทร สยามินทราธิราช พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย

²⁹ สกตพระนามตาม *ราชกิจจานุเบกษา*, แต่ใน *ราชสกุลวงศ์*, หน้า 119. สกตพระนามว่า กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์

³⁰ *ราชกิจจานุเบกษา*, เล่ม 51 หน้า 1332-1333.

³¹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เจ้าชีวิต*, หน้า 670.

³² ทรงเป็นพระโอรสในสมเด็จพระนางเจ้าสุทุมลามาตริ พระอัครราชเทวี ในสมัยรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระนางเจ้าสุทุมลามาตริ ทรงดำรงพระยศเป็น พระนางเจ้าพระราชเทวี ดังนั้นพระโอรสจึงทรงเป็นสายที่สามารถจากสายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และสายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี ในลำดับการสืบราชสันตติวงศ์

³³ หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์, “บันทึกเรื่องโดยย่อของข้าพเจ้า”, หน้า 180.

³⁴ คือในเวลานั้น ยังไม่ได้ทรงประกาศแต่งตั้งเจ้านายพระองค์ใดเป็นพระรัชทายาท แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังไม่มีพระราชโอรส เจ้านายที่อยู่ในลำดับสืบราชสันตติวงศ์ต่อไปในกฎมณเฑียรบาลคือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลวงค์ จึงนับว่าทรงเป็นรัชทายาทโดยอนุโลม

³⁵ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ FO.371/12535 Leading Personalities in Siam. from Mr. Waterlow, dated Jan. 28, 1927. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 ก็โปรดปรานพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ มาก ดู พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เจ้าชีวิต*, หน้า 673-676.

³⁶ ลำดับที่ 2 คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภูมิพลอดุลยเดช

³⁷ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เกิดวังปารุสก์*, 1 : 589, ทูลสัมภาษณ์ ม.จ.หญิง เริงจิตร์แจรง อากาศ, 13 กุมภาพันธ์ 2526 และ สัมภาษณ์ คุณหญิงพินพากย์พิทยาเกท, 4 มิถุนายน 2525.

³⁸ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 ก็ทรงมีพระราชดำริที่จะแก้ไขเรื่องการสืบราชสมบัติ ทรงเห็นว่าการสืบราชสันตติวงศ์ตามลำดับนั้นอาจไม่ได้พระมหากษัตริย์ที่ดีเสมอไป ดังพระราชปรารภตอนหนึ่งว่า “ถ้าพระมหากษัตริย์เป็นอนาถชนนิกรสโมสรมตจริงก็เป็นทีหวังได้ว่าพระองค์จะทรงเป็นกษัตริย์ที่ดีพอสมควร แต่ความคิดเรื่องอนาถชนนิกรสโมสรมตนี้แต่ที่จริงเป็นแต่ในทฤษฎีเท่านั้น ตามความเป็นจริงแล้ว พระมหากษัตริย์สยามขึ้นครองราชย์โดยการสืบราชสันตติวงศ์ ซึ่งก็มีผู้ที่ให้เลือกจำกัดมาก ด้วยเหตุนี้จึงไม่แน่นอนว่าเราจะมิพระมหากษัตริย์ที่ดีเสมอไป...ถ้าราชวงศ์นี้จะอยู่ได้ตลอดรอดฝั่งก็ต้องทำให้ฐานะของพระมหากษัตริย์ มันคงกว่าที่เป็นอยู่ จะต้องหาหลักประกันบางอย่างในการป้องกันพระมหากษัตริย์ที่ไม่ฉลาดนัก” “พระราชบันทึกการปกครอง Problems of Siam ในสนธิ เชนานันท์ (รวบรวม), *แผนพัฒนาการเมืองไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2519), หน้า 119. คำแปลต้นฉบับภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, *การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย*, หน้า 90.

³⁹ กทข. *ศรีกรุง* (8 มีนาคม 2477) : 1, 17. และ *Bangkok Times* (8 March 1935) : 4-5.

⁴⁰ กทข. *ศรีกรุง* (8 มีนาคม 2477) : 17.

⁴¹ กทข. *ศรีกรุง* (9 มีนาคม 2477) : 1. ข้อความในวงเล็บเป็นไปตามต้นฉบับ

⁴² นอกจากนี้ยังเห็นได้จากการแสดงออกของประชาชนในคราวรับเสด็จนิวัติพระนครครั้งแรก พ.ศ.2481 ประชาชนตระเตรียมการรับเสด็จ อย่างไม่ใหญ่โตติดตรงตามไฟอกชนแต่งเพลงถวาย สماعตต่าง ๆ จัดเตรียมงานเลี้ยงถวาย ในวันที่เสด็จพระราชดำเนินถึงมีประชาชนไปเฝ้าฯรับเสด็จ อย่างเนืองแน่น

⁴³ สมัยนั้นเดือนมีนาคมเป็นปลายปี

⁴⁴ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 120. พระนาม “ศรีสังวาลย์” นั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงตั้ง ดู กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 21/189 สำเนารายงานประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 39/2481 4 พฤศจิกายน 2481.

⁴⁵ กราบทูลสัมภาษณ์สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 23 มิถุนายน 2525. แปลตหลังนี้มีห้องกินข้าว ห้องรับแขก ห้องนอน 3 ห้อง(ห้องสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ประทับรวมกับพระราชธิดา ห้อง 1 ห้องพระราชโอรสห้อง 1 และห้องพระที่นั่ง-

เนื่อง) นอกจากนี้มีห้องเล็ก ๆ สำหรับอีดำ (Ida) ข้าหลวงชาวสวิส ห้องครัวและห้องน้ำอีก 2 ห้อง.

⁴⁶ กราบพูลสัมภษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

⁴⁷ กทข. *ศรีกรุง* (16 มีนาคม 2477) : 2

⁴⁸ “คำให้การพระที่นั่งเอื้อง,” *แนวหน้า* (19 พฤศจิกายน 2491) : 6 และ (20 พฤศจิกายน 2491) : 2.

⁴⁹ “การปฏิบัติราชการของคณะผู้แทนในการเข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เมื่อ พ.ศ. 2477.” ใน *อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาศรธรรมาธิเบศ (จิตร ณ สงขลา)*. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2519), หน้า 226-227.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน.

⁵² กทข. *Bangkok Times* (15 May 1935) : 6. หนังสือพิมพ์ *Bangkok Times* แปลข่าวที่ลงใน *ศรีกรุง* แต่เนื่องจาก *ศรีกรุง* ปี พ.ศ. 2478 ข่าวดังกล่าว หายไปหมดแห่งชาติจึงไม่นำออกบริการแก่ประชาชน ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงต้องเก็บความจากฉบับภาษาอังกฤษ ดังนี้ “Chao Phya Sridharmadhibes states further that King Ananda Mahidol was still too young to be greatly pleased with his appointment. His present Majesty was slightly alarmed at first by the Press accounts dealing with past changes in Kingship. But then such fear disappeared, and he regained his usual composure. As to the Phra Raj Janani Sri Sangvalaya, his mother, she was happy to be able to be of service to the country and nation.

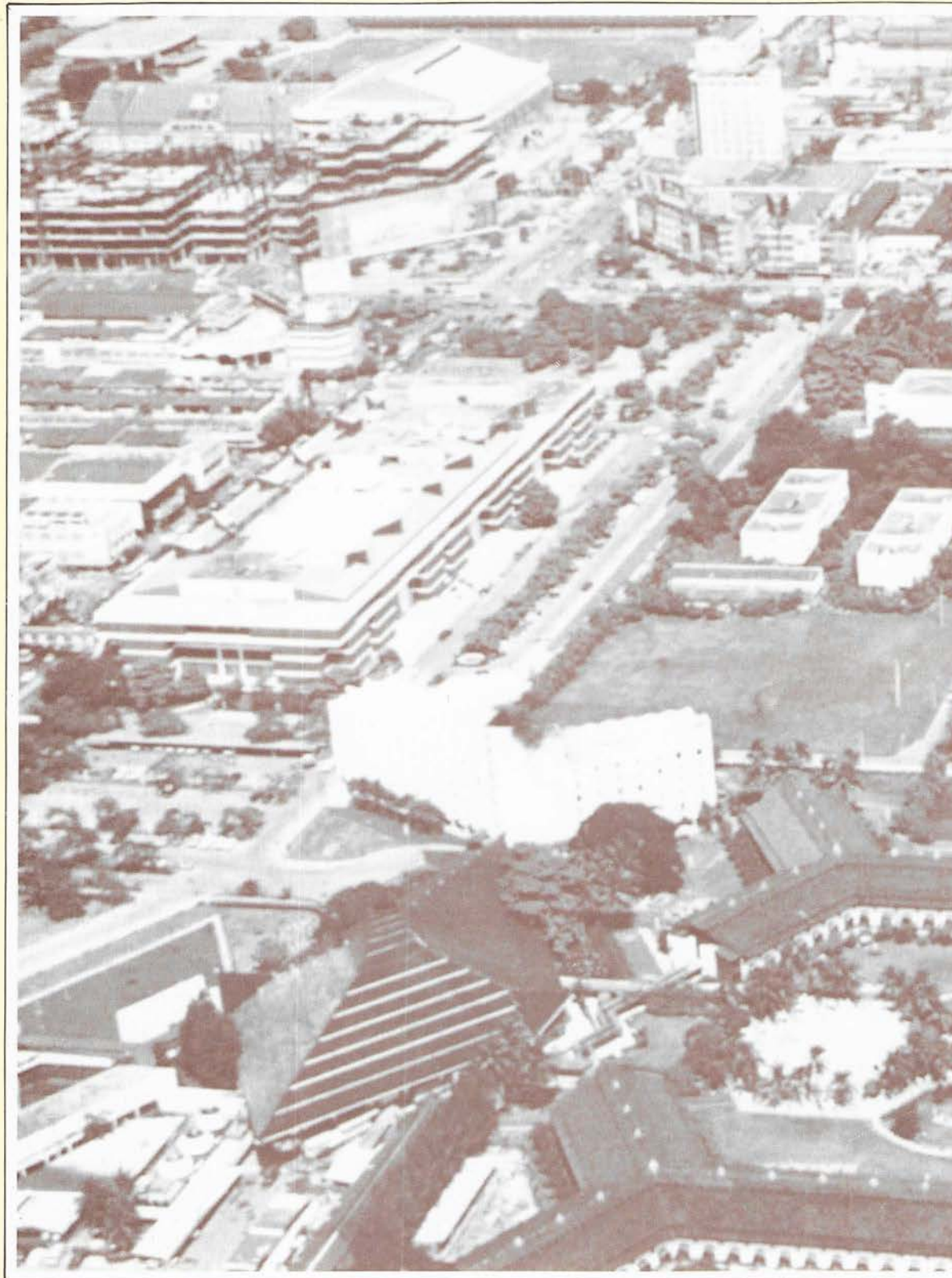
เรื่องไม่ค่อยจะทรงพอพระราชหฤทัยที่จะเสวยราชย์เมื่อครั้งทรงทราบข่าวใหม่ ๆ นั้นข่าวจากรอยเตอร์ก็รายงานทำนองเดียวกัน โดยอ้างว่าได้กราบบังคมทูลสัมภษณ์ด้วย “In the course of an interview the Boy-King said he preferred to play with locomotives and trains than to become King...” ดู กทข. *Bangkok Times*, (19 March 1935) : 4.

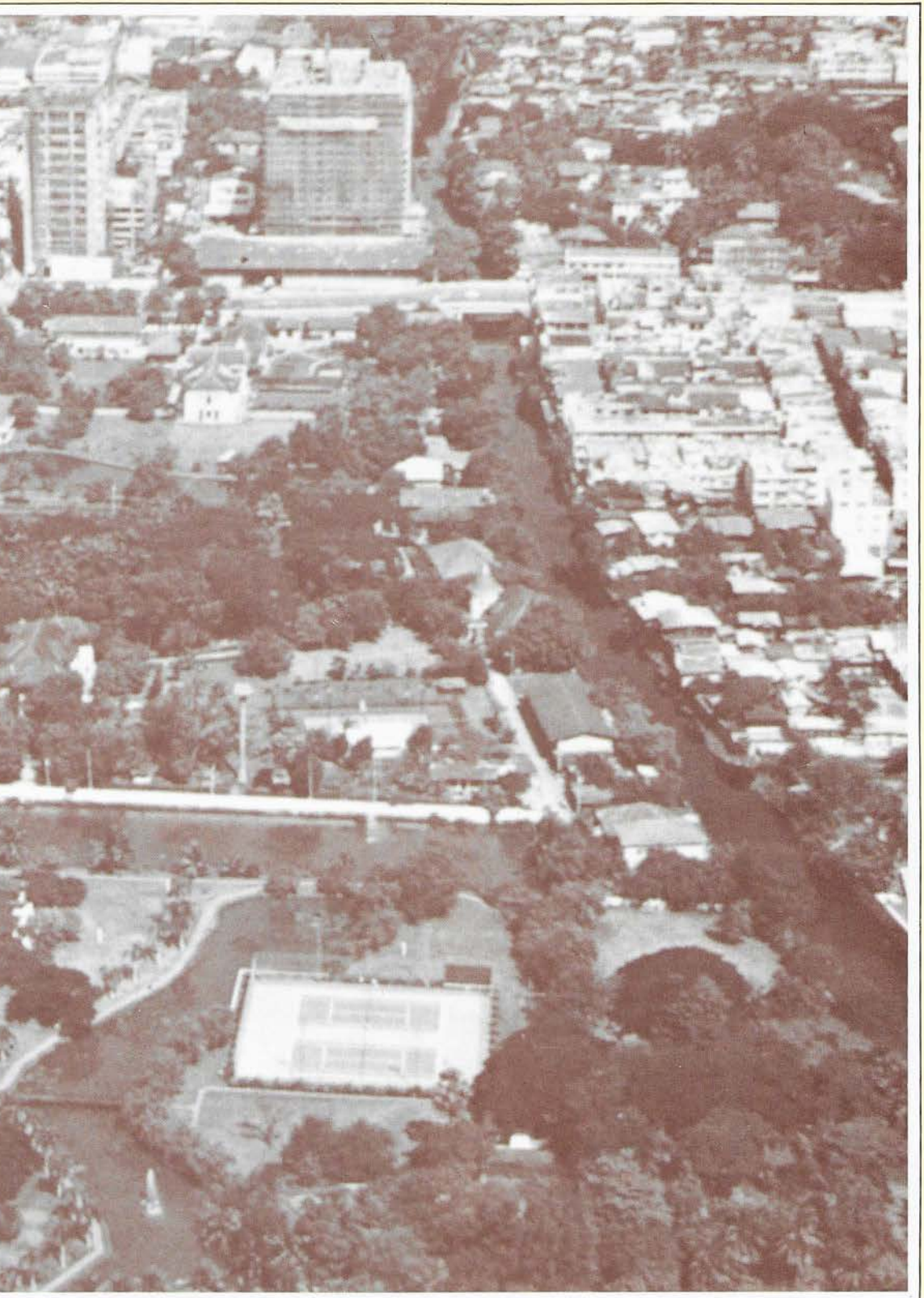
โลซานน์ กัณยาน พ.ศ. 2471

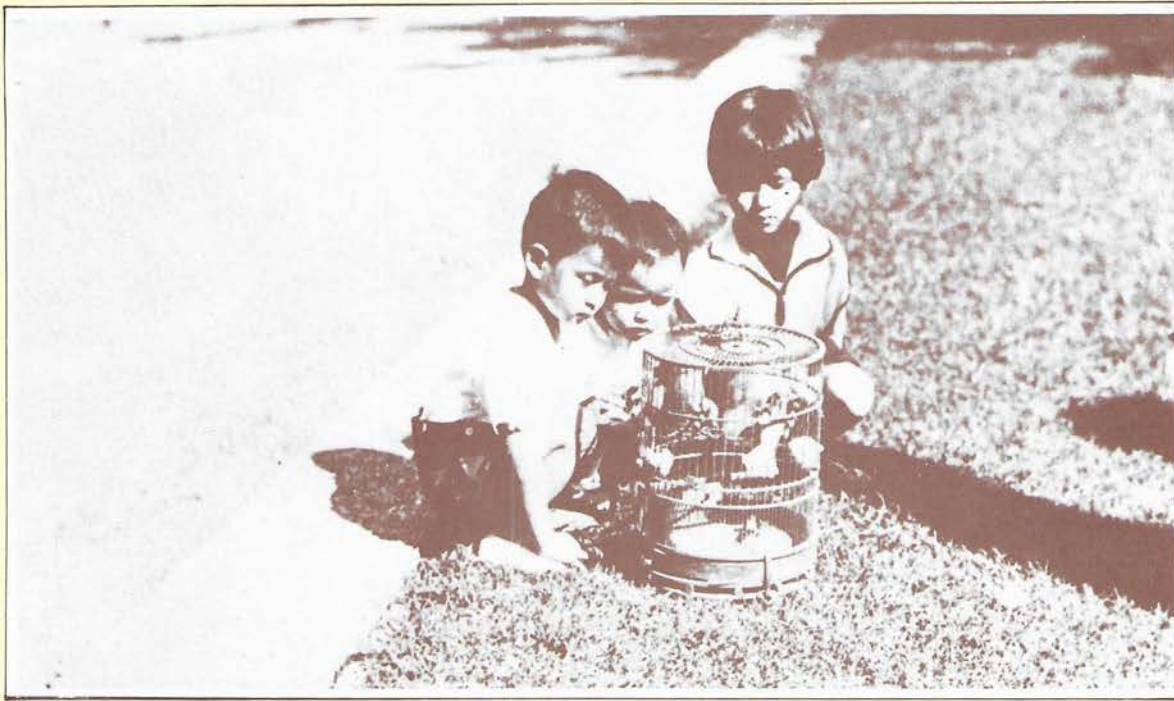

สี่พระองค์ก่อนเสด็จไปโลซานน์ สวิตเซอร์แลนด์

วังสระปทุม

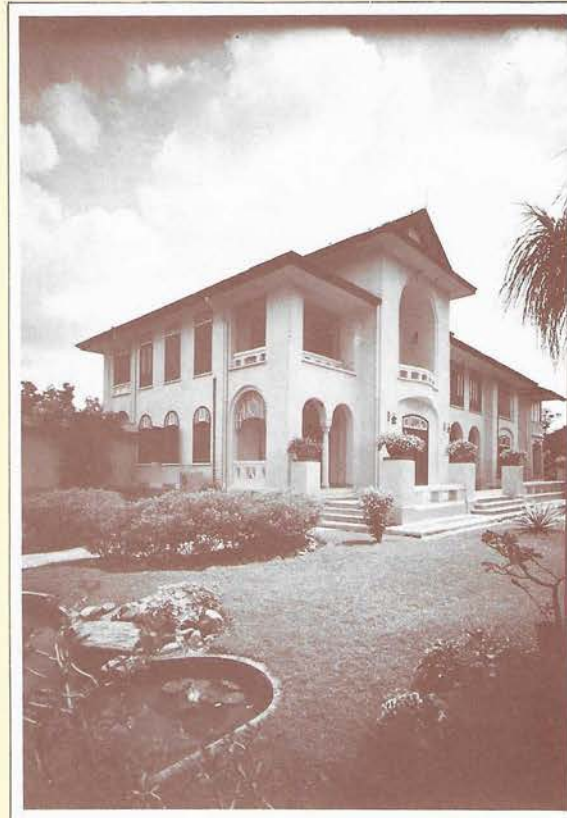

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ เมื่อทรงพระเยาว์ กำลังทรงปล่อยนกเนื่องในวันประสูติ ที่วังสระปทุม (ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

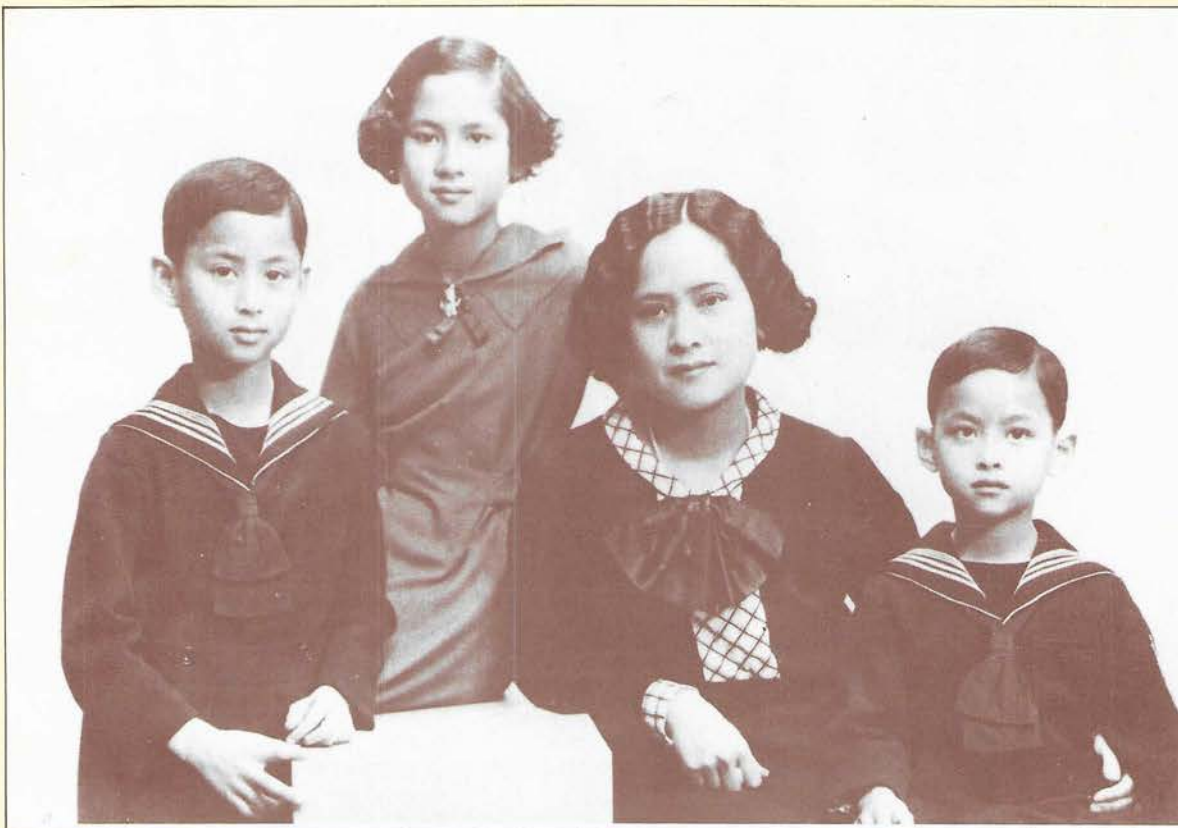
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล (แถวสอง องค์กรกลาง) และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ (แถวหน้าองค์กรซ้าย) ทรงเล่นละคร ที่วังสระปทุม

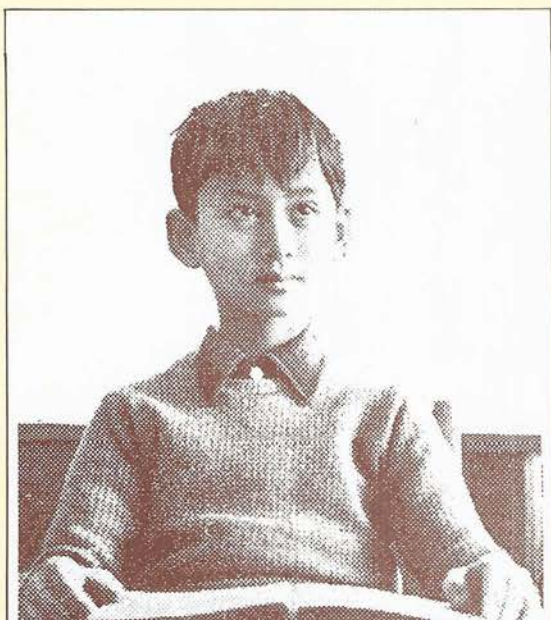
พระตำหนักใหม่ วังสระปทุม

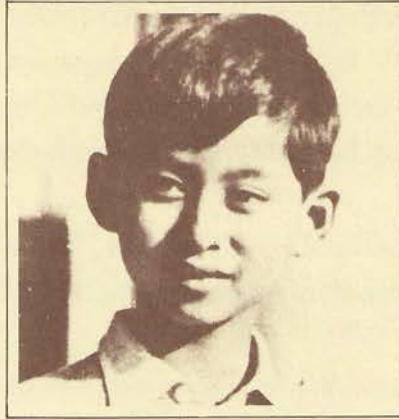

23 มีนาคม 2477 (ค.ศ.1935)

บทที่ 10

อภิบาลยุวกษัตริย์

หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จขึ้นครองราชย์ บรรดาหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยต่างพากันเสนอข่าวเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์พระองค์น้อยต่อพลกนิกรผู้กระหายใคร่รู้ข่าวของพระองค์ หนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์ฉบับวันที่ 19 มีนาคม พ.ศ.2477 ลงเรื่องที่ได้รับจากสำนักข่าวรอยเตอร์ที่ไลซานว่า

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเบิกบานพระราชหฤทัยอย่างมากที่ทรงเป็น “ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท” และพระราชชนนีคงจะต้องทรงมีพระภาระหนักที่ทรงทำให้พระราชโอรสทรงสงบลงได้ คาดว่าพระราชชนนีจะทรงประสบความสำเร็จเมื่อความตื่นเต้นผ่านพ้นไปแล้ว เพราะพระองค์ทรงเป็นสตรีที่มีความคิดรอบคอบมากและสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยแท้แล้วก็ทรงเป็นเด็กดี

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีพระราชภารกิจหนักอย่างแท้จริงเมื่อพระราชโอรสทรงรับราชสมบัติสืบราชสันตติวงศ์พระบรมราชจักรีวงศ์ พระราชภารกิจที่ต้องทำให้พระราชโอรส “สงบ” ลงเป็นเรื่องเล็กน้อย เมื่อเปรียบกับพระราชภารกิจใหญ่หลวงที่คอยอยู่เบื้องหน้า คือการอบรมอภิบาลพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกซึ่งเสด็จขึ้นครองราชย์ภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตย

ขณะนั้นการเปลี่ยนแปลงการปกครองเพิ่งเกิดขึ้นได้ 2 ปีเศษ สถานการณ์การเมืองต่าง ๆ ในประเทศไทยกำลังอยู่ในภาวะค้นหา ทดลอง และกำหนดอำนาจหน้าที่และบทบาทใหม่ของตน สถานันพระมหากษัตริย์ก็ได้มีได้พ้นไปจากการเคลื่อนไหวดังกล่าวนี้ และคงจะไม่ใช่เป็นการกล่าวเกินจริงไปเลยว่า สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีก็ทรงมีส่วนร่วมในการ “สร้าง” หน้าที่และบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยด้วยพระองค์หนึ่ง

เมื่อขึ้นรัชกาลใหม่ ปัญหาสำคัญที่ผู้เกี่ยวข้องทุกคนต้องขบคิดใคร่ครวญคือ จะมีวิธีการถวายอภิบาลและอบรมศึกษาอย่างใดจึงจะเหมาะสมต่อยุวกษัตริย์ผู้จะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตย สภาผู้แทนราษฎรในขณะนั้น มีความประสงค์ที่จะอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับมาประทับที่ประเทศไทยโดยเร็ว เพราะ “ใครที่จะให้การศึกษามองพระองค์เป็นไปเพื่อทรงเป็นพระมหากษัตริย์ราชเจ้าแห่งในระบอบรัฐธรรมนูญ ในความรักชาติบ้านเมือง และในความรักใคร่ในประชาชนของพระองค์”²

แต่สมเด็จพระบรมราชชนนีไม่ทรงเห็นด้วยกับการอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่เสด็จกลับประเทศไทยทันที พระองค์ทรงห่วงใยพระอนามัยของพระราชโอรสซึ่งไม่สมบูรณ์ สมควรที่จะประทับอยู่ในประเทศสวิดซ์ ซึ่งมีอากาศดีต่อไป³

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลไม่ทรงแข็งแรงมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ เมื่อแรกเสด็จไปประทับที่ประเทศสวิดซ์ นายแพทย์เอกซ์ชาเกต์ (Dr. Exchaquet) แพทย์ประจำพระองค์รายงานว่า เดิมทรงเป็นพระโรคลำไส้พิการ พระโรคกระเพาะอาหารไม่ย่อย พระโรคกระดูกไม่เจริญ และกล้ามเนื้ออ่อนแอไม่สู้เติบโตเนื่องมาจากความเจ็บไข้ เมื่อทรงได้รับการรักษาพยาบาลอย่างกวดขันและถูกวิธี ก็ทรงมีพระอาการดีขึ้น แต่ยังไม่อยู่ในสภาพดีพอที่นายแพทย์จะกราบบังคมทูลแนะนำให้เสด็จพระราชดำเนินกลับประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิจารณาว่าพระองค์จะต้องทรงประสพกับพระราชพิธีและงานเอ็กเกริกต่าง ๆ นายแพทย์เอกซ์ชาเกต์บันทึกไว้ว่า

...ความคิดความอ่านและปฏิภาณนับว่าดีมาก และเฉลียวฉลาดเกินกว่าอายุ แต่มักจะตื่นเต้นตกใจง่าย และจะกลายเป็นโรคประสาท มีหนทางอยู่อย่างเดียวเท่านั้นที่ทำให้การตกใจง่ายและให้โรคเส้นประสาทหาย คือ ไปอยู่ ณ ที่เงียบสงบโดยเฉพาะ เพื่อหลีกเลี่ยงมิให้เส้นประสาทได้รับความเหน็ดเหนื่อย มิให้จิตตึงชันหรือตื่นเต้น⁴

กลางเดือนมีนาคม พ.ศ.2477 ในขณะที่ชาวไทยกำลังรอคอยการเสด็จนิวัติพระนครของยุวกษัตริย์สำนักข่าวรอยเตอร์ก็ส่งข่าวมาว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะประทับอยู่ที่โลซานน็อก 2 ปี เพื่อศึกษาต่อและเพื่อบำรุงพระพลานามัย⁵ พระราชดำริของสมเด็จพระบรมราชชนนีได้รับการสนับสนุนอย่างเต็มที่จากสมเด็จพระพันวัสสาฯ พระอัยยิกา⁶ ดังนั้น จึงเป็นที่ตกลงกันว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวคงประทับที่ประเทศสวิดซ์ต่อไปอีกระยะหนึ่ง ฝ่ายรัฐบาลจะขออัญเชิญเสด็จกลับประเทศไทยชั่วคราว เพื่อให้พลสกนิกรมีโอกาสมหพระบารมีในเวลาต่อไป⁷

ในสถานการณ์เช่นนี้เอง การถวายพระอภิบาลและอบรมพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่จึงเป็นพระราชภารกิจยิ่งใหญ่ที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ต้องทรงรับไว้เกือบจะลำพังพระองค์เดียว แน่แน่นอนว่าพระองค์ได้กราบทูลหาหรือเรื่องราวต่าง ๆ กับสมเด็จพระพันวัสสาฯ และพระประยูรญาติใกล้ชิด เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีฯ พระปิตุจฉา และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาท⁸ แต่ด้วยระยะทางที่ห่างไกลและต่อมามีด้วยเหตุจากความตาย ความชรา และภัยการเมือง สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็ทรงกลายเป็น “หัว

หน้าครอบครัว” เล็ก ๆ ที่โลซานน้ออย่างแท้จริง

“เพื่อให้สมเด็จพระเกียรติ” สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงย้ายจากแฟลตที่ถนนติสซิโด้ไปประทับ ณ บ้านเช่าค่อนข้างใหญ่ที่เมืองพูยี่ (Pully) ซึ่งเป็นเมืองเล็ก ๆ อยู่ติดกับโลซานน์ “เหมือนเมืองนนท์กับกรุงเทพฯ”⁹ และทรงตั้งชื่อว่า วิลล่าวัฒนา

พระตำหนักวิลล่าวัฒนา ตั้งอยู่บนที่ลาดเนินเขาเหนือฝั่งทะเลสาบเลมอง เป็นพระตำหนักสามชั้น ผนังทาสีขาว และหลังคาเป็นกระเบื้องรูปหอยสีแดง บริเวณพระตำหนักกว้างขวางมีเนื้อที่สองไร่ มีต้นไม้ประเภทสนปลูกอยู่ สดุดปลายสนามหญ้าและรั้วต้นไม้ มีสวนผลไม้เล็ก ๆ และสวนผักอยู่คนละด้าน สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงปลูกไว้สำหรับใช้ประกอบพระกระยาหาร¹⁰

“วิลล่าวัฒนามีสวนล้อม มีบันไดชั้น มีสวนผลไม้ เช่น เซอร์รี่ แอปเปิ้ล พีช ตัวบ้านนั้นเป็นบ้านเก่า ๆ ไม่สวยเลย แต่ก็อยู่สบายดี มีเจดียงที่สวยงาม สวนสวย รูปบ้านไม่สวย” สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงรำลึกถึงความหลัง¹¹

เมื่อทรงย้ายมาประทับที่พระตำหนักวิลล่าวัฒนา สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงจ้างคนงานเพิ่มขึ้น นอกจากอิด้า (Ida) ข้าหลวงชาวสวิสที่ทำงานบ้านทุกอย่างตั้งแต่เมื่ออยู่แฟลตถนนติสซิโด้¹² ทรงมีแม่ครัว คนขับรถ และคนสวน สมเด็จพระพันวัสสาฯ ก็ทรงส่งข้าหลวงมาพระราชทานอีก 2 คน¹³ คนงานบางคนพักอยู่บนชั้นสาม ซึ่งแบ่งเป็นห้องคนใช้ 3 ห้อง และห้องของเล่นของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์

เพื่อถวายความปลอดภัยส่วนพระองค์และความสะดวกต่าง ๆ รัฐบาลไทยได้ติดต่อรัฐบาลสวิส ขอให้จัดตำรวจเพื่อถวายอารักขาตามสมควร และได้ส่งหลวงสิริราชไมตรี ข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศที่สถานทูตไทย ในกรุงลอนดอนไปเป็นราชเลขานุการในพระองค์ และต่อมาก็ส่งพระยาวิจิตวงศ์วุฒิไกร สมุหราชองครักษ์ไปประจำพระองค์ด้วย ข้าราชการทั้งสองมาอยู่พร้อมครอบครัวและเช่าแฟลตอยู่ต่างหาก¹⁴

หลังจากที่พระราชโอรสเสด็จขึ้นทรงราชย์ ชีวิตที่เรียบง่ายจะเปลี่ยนไปบ้าง แต่ท้ายที่สุด เมื่อความตื่นเต้นต่าง ๆ ผ่านพ้นไป สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็ทรงสามารถควบคุมและรักษาแก่นสารการดำรงพระชนม์ชีพในครอบครัวของพระองค์ให้กลับคืนสู่เส้นทางเดิมได้ คือ ชีวิตที่สงบ เรียบ ง่าย แบบสามัญชน

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะทรงอบรมให้พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดีในระบอบประชาธิปไตย เคยตรัสกับพระยาวิจิตวงศ์วุฒิไกร เมื่อท่านผู้นั้นไปรับตำแหน่งใหม่ ๆ ใน พ.ศ.2479 มีใจความโดยสรุปว่า “เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงรับสิริราชสมบัติแล้วพระราชชนนีก็มีพระประสงค์อันแรงกล้าที่จะให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงกระทำหน้าที่ประมุขของชาติให้ได้ประโยชน์เต็มที่ ไม่ใช่สักแต่รับราชสมบัติ แล้วก็ไปพยายามประกอบพระราชกรณียกิจในทางโปลิติกก็ดี หรือในทางทนบำรุงไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ก็ดี”¹⁵

ครั้งนั้น ผู้ที่ได้ยินได้ฟังพระราชดำรัสดังกล่าว อาจจะคิดว่าเป็นคำพูดไพเราะตามหน้าที่ แต่กาลเวลาที่ผ่านไปได้พิสูจน์แล้วว่าพระราชดำรัสนั้นคือสัจจะความจริงในพระราชหฤทัย และเหล่าไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ก็ล้วนประจักษ์แจ้งว่า พระราชโอรสทั้งสองพระองค์ของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเป็น

พระประมุขที่ปกครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขของราษฎรชาวสยามโดยแท้

เมื่อมีผู้กราบบังคมทูลถามสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ว่า พระองค์ทรงมีหลักการและวิธีการอย่างไร ในการอบรมพระราชโอรส รับสั่งตอบว่า “ไม่มี แล้วแต่โอกาส เห็นอย่างไรก็สอนไป”¹⁶ แต่ถ้าเปลี่ยน คำถามเสียใหม่เป็นว่า ทรงคิดว่าหลักการอบรมเลี้ยงดูเด็กเป็นอย่างไร คำตอบนั้นปรากฏอยู่ในบทความสั้น ๆ ที่ “องคต ผู้สื่อข่าวพิเศษของ วารสารคนดีประจำสวิตเซอร์แลนด์” ส่งมาลงในวารสารดังกล่าวฉบับเดือน ตุลาคม พ.ศ. 2490 “องคต” บันทึกว่า เขาได้ไปเฝ้าสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ระยะเวลาที่พระองค์กำลัง ทรงพรวนดินอยู่รอบ ๆ ต้นบานชื่นในสวนที่พระตำหนักวิลล่าวัฒนา แล้วพระองค์รับสั่งขึ้นว่า

ต้นไม้นี้มันคล้าย ๆ คน ต้นบานชื่นนี้ฉันไม่ได้ปลูกด้วยเมล็ด แต่ ไปซื้อต้นเล็ก ๆ ที่เขาเพาะแล้วมาปลูก แต่มันก็งามและแข็งแรงดี เพราะอะไรหรือ เพราะคนที่เขาขายนั้นเขารู้จักเลือกเมล็ดที่ดี และดิน ที่เขาใช้เพาะก็ดีด้วย นอกจากนั้น เขายังรู้วิธีว่าจะเพาะอย่างไร ซึ่งฉันไม่สามารถทำได้เช่นเขา เมื่อฉันเอามาปลูก ฉันต้องดูแลใส่ปุ๋ย เสมอ เพราะดินที่นี้ไม่ดี ต้องคอยรดน้ำพรวนดินบ่อย ๆ ต้องเอาหญ้า และต้นไม้ที่ไม่ดีออกเด็ดดอกใบที่เสีย ๆ ทั้ง คนเราก็ก็นั่นกัน ถ้ามีพันธุ์ดี เมื่อเป็นเด็ก ก็แข็งแรง ฉลาด เมื่อพ่อแม่คอยสั่งสอน เด็ด เอาของที่เสียออกและหาปุ๋ยที่ดีใส่อยู่เสมอ เด็กคนนั้นก็จะเป็นคนที่ เจริญและดีเหมือนกับต้นและดอกบานชื่นเหล่านั้น

“คนดีของใต้ฝ่าพระบาทควรมีคุณสมบัติอย่างไรพะยะค่ะ”

ข้าพเจ้ากราบทูลถาม

คนดีของฉันริ จะต้องเป็นคนที่ไม่พูดปด ไม่สอพลอ ไม่อิจฉา ริษยา ไม่คดโกง และไม่มีความทะเยอทะยานอย่างบ้า ๆ แต่พยายาม ทำหน้าที่ของตนให้ดี ในขอบเขตของศีลธรรม” ทรงอธิบาย¹⁷

คอยสั่งสอน เด็ดเอาของที่เสียออก และหาปุ๋ยที่ดีใส่อยู่เสมอ นี่คือวิธีการอบรมพระราชโอรส และพระราชธิดาของพระองค์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงเล่าประทานคณะ ผู้เขียน “ทรงตักเตือนสั่งสอนไปเรื่อย ๆ ไม่เคยมีพระราโชวาท ของพวกนี้มันซึม ๆ เข้าไป ของที่ ว่าไม่ควรทำอะไรอย่างนั้นอย่างนี้ มันซึมเข้า การอบรมสั่งสอนของพ่อแม่ที่ดีควรเป็นอย่างนี้...”¹⁸

ปุ๋ยที่ดีที่ทรงใส่ คือ

สอนให้เด็ก honest คือพูดความจริงเท่านั้น ..... ถ้าจะพูดไป ทุกอย่าง มาจากทูลหม่อม (สมเด็จพระบรมราชชนก) ทูลหม่อมตั้งพระทัยที่จะ ทำอะไรเพื่อให้ประเทศดีขึ้น มีความตั้งใจอย่างเดียวเพื่อจะทำสิ่งที่ดี ให้ประเทศ เพราะฉะนั้น คือ ต้องให้เป็นคนดี แม้ไม่ใช่คำมาก

คือ ต้องเป็นคนดี.....

ถ้าจะให้เป็นคนดี จะมีอะไรอย่างเดียวไม่ได้ ต้องมีอย่างละนิดอย่างละหน่อย แล้วแต่สังคม อยากรักก็ตาม มี principle ง่าย ๆ หลักการหนึ่ง หลักการใด เช่น ฉันจะไม่ให้ลูกฉันเป็นคนโกหกขโมย หลักการใหญ่ ๆ ทางจริยธรรมต้องมีแน่นอน.....

ในครอบครัวเรา (ความรับผิดชอบ) เป็นของที่ไม่ต้องคิด เป็นธรรมชาติสิ่งที่สอนอันแรกคือเราจะทำอะไรให้เมืองไทย ถ้าไม่มีความรับผิดชอบต่อ จะไปช่วยเมืองไทยได้อย่างไร ทุกอย่างออกมาจากนั้น ถ้าจะเอาหลักการ ต้องเป็นคนดี นี่คือหลักการ เพื่อจะช่วยอะไรได้ สิ่งเหล่านี้ ฉันเป็นคนพูดออกมา ไม่ใช่ท่าน แต่ถ้ามองดูแล้ว เป็นอย่างนี้⁹

เมื่อ พ.ศ.2503 สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ พระราชทานหลักสำคัญเกี่ยวกับการเลี้ยงดูอบรมเด็กแก่จิรภา อ่อนเรือง ว่ามี 2 ประการคือ 1. เด็กต้องมีอนามัยสมบูรณ์ 2. ต้องอยู่ในระเบียบวินัย โดยไม่บังคับเข้มงวดเกินไป²⁰

จากการค้นคว้า สรุปได้ว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงอบรมอภิบาลพระราชโอรสธิดาตามหลักการดังกล่าวด้วยเช่นกัน และทรงทำตามหลักนี้มาตั้งแต่เมื่อพระราชโอรสธิดายังทรงพระเยาว์ ประทับอยู่ในประเทศไทย เมื่อเสด็จมาประทับที่ไลซานน์ พระองค์ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ดูแลพระพลานามัยและระเบียบวินัยของพระราชโอรสธิดาดังเดิม ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่เรื่องอนามัยของเด็กมาก เคยรับสั่งว่า “ต้องร่างกายแข็งแรงก่อน แล้วจิตใจจึงเข้มแข็ง ทำอะไรได้”²¹ ทรงพิถีพิถันเรื่องพระกระยาหาร ทรงตรวจตราทุกอย่างทั้งเครื่องเสวยและภาชนะ พระกระยาหารนั้นโปรดให้เป็นอาหารที่ประกอบได้ง่าย และมีน้อยสิ่งที่สุด²²

โปรดให้พระราชโอรสธิดาทรงพักผ่อนอย่างเพียงพอ เมื่อพระราชโอรสมีพระชนมายุ 13 พรรษา ยังโปรดให้เข้าบรรทมไม่เกิน 21 นาฬิกา แต่ในสัปดาห์หนึ่งอาจเข้าบรรทมเวลา 22 นาฬิกา ได้เป็นพิเศษสักคืนหนึ่ง²³ ในวันหยุดสุดสัปดาห์และเมื่อปิดภาคการศึกษา ก็ทรงพาพระราชโอรสธิดาประพาสนอกเมือง เสด็จไปทรง “ปิดนิต” ประพาสชมสถานที่สำคัญหรือที่น่าสนใจต่าง ๆ เช่น พิพิธภัณฑน์ สวนสัตว์ น้ำตก และเสด็จทรงกีฬา อาทิ ว่ายน้ำ กระเชียงเรือ หรือ หัดเรือใบ เมื่อปิดภาคฤดูหนาว สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงจัดให้พระราชโอรสธิดาเสด็จไปประทับบนภูเขาเพื่อเปลี่ยนพระราชอิริยาบถ ให้ทรงได้รับอากาศบริสุทธิ์ และทรงกีฬาฤดูหนาว เช่น สกีและสกีถ้ำน้ำแข็ง ซึ่งเป็นผลดีต่อพระอนามัย²⁴ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเห็นความสำคัญของอนามัยที่สมบูรณ์มาก บางครั้งเพื่อประโยชน์ต่อพระอนามัยของพระราชโอรส ก็ทรงยืดเวลาประทับพักผ่อนบนภูเขาให้นานต่อไปอีกระยะเวลาหนึ่ง และทรงขออนุญาตทางโรงเรียนให้พระราชโอรสเสด็จเข้าเรียนสายนอกกำหนดเปิดของโรงเรียนได้²⁵

นอกจากนั้น พระองค์จะทรงปรึกษากับแพทย์อย่างใกล้ชิดเพื่อให้การถวายพระอภิบาลพระบาท-

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ถูกต้องตามหลักวิชา สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงเล่าพระราชทานว่า

ตอนแรกเมื่อทูลหม่อมพ่อ ทูลหม่อมลุง ทรงเริ่มหัดดนตรีประเภทเครื่องเป่าเช่น แซกโซโฟน แคลริเน็ต นั้น สมเด็จพระนางเจ้าฯ ทรงสงสัยว่าจะมีผลต่อสุขภาพอย่างไร ก็ทรงปรึกษามอ เพื่อให้รู้แน่ชัดว่าไม่เป็นอะไร เห็นได้ว่า ท่านทรงทำอะไรตามหลักวิชา²⁶

ส่วนเรื่องระเบียบวินัย สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงถือเคร่งครัด ครั้งหนึ่งรับสั่งกับขวัญแก้ว วัชโรทัย ว่า “คนเราต้องรู้จักบังคับตนเอง ถ้าปล่อยตามบุญตามกรรมก็จะไม่เจริญ ดังเช่นการเลี้ยงเด็ก ต้องกำหนดเวลานอน เวลาเรียน เวลารับประทานอาหาร เวลาพักผ่อน ทุกอย่างต้องให้เป็นไปตามเวลา ถ้าไม่เช่นนั้น ก็จะไม่เจริญเติบโต ไม่มีสติปัญญา”²⁷

สำหรับพระราชโอรสธิดา นอกจากจะต้องทรงทำอะไรเป็นเวลาทุกอย่างไม่ว่า เสวย บรรทม ทรงเล่น หรือทรงศึกษา แล้ว การได้ของขวัญ ก็ต้องมีเป็นวาระ เป็นโอกาสอันสมควร ไม่ใช่ว่าทรงนึกอยากได้สิ่งใด ก็ทรงได้รับทันที สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงสอนพระราชโอรสธิดาให้ทรงประหยัด พระองค์ไม่ทรงซื้อของเล่นพระราชทานมากนัก เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ยังทรงพระเยาว์ เสด็จไปร้านของเล่น ถ้าโปรดสิ่งใดมาก ต้องพระราชประสงค์ ก็จะทูลสมเด็จพระบรมราชชนนี ขอเป็นของขวัญวันประสูติล่วงหน้าไว้ก่อน²⁸ และถ้าต้องพระราชประสงค์ของเล่นชิ้นอื่น ๆ ต่อไปอีก ทั้งสองพระองค์ก็ต้อง “เก็บเงินค่าขนมเข้าหุ้บซื้อของเล่น”²⁹ กันเอง “ทูลหม่อมพ่อ ท่านเป็นช่างแต่เล็ก ๆ แก่จักรให้แทน(พระพี่เลี้ยงเนื่อง) ได้ ก็ได้รางวัล (เมื่อเจริญพระชนมพรรษามากขึ้น โปรดดนตรี) แผ่นเสียงเพลงที่โปรด ถ้าเป็นเพลงฟังเล่น ๆ ก็ต้องซื้อเอง เพลง classic เพื่อการศึกษา สมเด็จพระนางเจ้าฯ จึงทรงซื้อให้”³⁰

เรื่องการอบรมเด็กให้มีระเบียบวินัยนี้ พระราชโอรสพระองค์สุดท้ายคือเมื่อทรงเจริญพระชนมายุและทรงมีครอบครัวของพระองค์เอง ก็ทรงนำมาเป็นหลักปฏิบัติในการอบรมพระราชโอรสธิดา³¹ และในพระบรมราชาธิวาทพระราชทานแก่เยาวชนของชาติเนื่องในวันเด็กแห่งชาติ 8 มกราคม 2526 พระองค์ทรงชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการมีระเบียบวินัยดังนี้

เด็ก ๆ ต้องฝึกหัดอบรมทั้งกายทั้งใจให้เข้มแข็งเป็นระเบียบและสุจริต เพื่อประโยชน์ของตนในภายหน้า เพราะคนที่ไม่เข้มแข็งไม่สามารถควบคุมกายใจให้อยู่ในระเบียบและความดี ยากนักที่จะได้ประสบความสำเร็จและความเจริญอย่างแท้จริงในชีวิต³²

การมีระเบียบวินัยของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ไม่ได้หมายถึง การบังคับเด็กให้ทำตามผู้ใหญ่จนเกินไป พระองค์ทรงเห็นด้วยกับข้อคิดของ จัง จาคส์ รุสโซ³³ ที่กล่าวว่า “เด็ก ๆ จะสามารถเรียนรู้การควบคุม

ตนเองให้อยู่ในกรอบแห่งวินัย ภายใต้บรรยากาศแห่งเสรีภาพ ซึ่งถูกจำกัดโดยความเคารพเสรีภาพ
ของผู้อื่นได้ ก็ต่อเมื่อเขามีความเข้าใจและปราศจากความกลัว”³⁴

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงทำให้พระราชโอรสธิดาเชื่อฟัง ด้วยการพระราชทานความรักและยก
ตัวอย่าง การลงโทษที่รุนแรง มักจะเป็นการปรับในฐานที่ทำให้เกิดความเสียหาย³⁵ การลงพระ-
อาญา มีบ้างเมื่อยังทรงพระเยาว์มาก แต่โดยปกติจะทรงให้พระราชโอรสธิดาทรง“คิดดู ทำไมทำอย่างนั้น
ไม่ดี ทำอย่างนั้นไม่ได้”³⁶ คงยังจำกันได้อยู่ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลยังทรง
พระเยาว์ เคยรังแกผู้อื่น สมเด็จพระบรมราชชนนีก็ทรงชี้แจงให้ทรงจำแนกด้วยเหตุผลว่า ทำไมจึงเป็นการไม่
สมควรที่จะทรงรังแกผู้อื่น

การมีระเบียบวินัย หมายถึงการรู้จักควบคุมตนเองโดยไม่ต้องมีผู้อื่นบังคับ รู้จักตัดสินใจด้วยตนเอง
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงให้อิสระพระราชโอรสธิดา ในการคิดและตัดสินใจด้วยพระองค์
เองเสมอไม่ว่าจะทรงทำอะไร อาทิ การคบพระสหาย การเลือกศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา โปรดให้เป็น
ไปตามพระราชประสงค์ของพระราชโอรสธิดาทั้งสิ้น³⁷

การอบรมสั่งสอนเรื่องพุทธศาสนาแก่พระราชโอรสธิดา เป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า
สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเน้นเรื่องความเข้าใจ และให้อิสระในการตัดสินใจด้วยตนเอง พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ทรงเล่าพระราชทานสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ความว่า “เรื่อง
ศาสนา สมเด็จพระเจ้าไม่ได้สอนเคี้ยวข้าว ไม่จ้ำจี้จ้ำไชเป็นพิเศษ ไม่ใช่บังคับสวดมนต์ยาวเหยียด ทรงสอน
ให้สวดมนต์ให้พระ ขอให้พระพุทธเจ้าคุ้มครองให้เป็นเด็กดี”³⁸

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เคยเสด็จไปโบสถ์และโรงเรียนวันอาทิตย์ของคริสต์ศาสนาระหว่างที่ทรง
ศึกษาอยู่ในสหรัฐฯ พระองค์โปรดวิธีการสอนศาสนาของชาวคริสต์ที่มีการอธิบายอย่างง่ายสำหรับเด็ก³⁹
พระองค์อาจทรงได้รับอิทธิพลของโรงเรียนวันอาทิตย์นี้ ในการอบรมพุทธศาสนาแก่พระราชโอรสธิดา
ทรงสอนให้พระราชโอรสธิดาทรงอธิษฐานก่อนบรรทมทุกคืน แทนที่จะสวดมนต์เป็นภาษาบาลี ทรง
ให้สวดเป็นคำไทยง่าย ๆ ที่เด็ก ๆ สามารถเข้าใจได้ เป็นความว่า “ขอให้พระพุทธรูปเจ้ามาดลใจให้เรา
ใส่ชื่อเรา (พระนามพระราชโอรสธิดา) เป็นเด็กดี ไม่รังแกคน”⁴⁰ และทรงเล่าเรื่องพระพุทธรูปเจ้าเท่าที่
เด็กจะเข้าใจได้พระราชทานด้วยเช่นกัน

การฝึกฝนให้พระราชโอรสธิดาทรงปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนาก็มิได้ทรง
บังคับ แต่โปรดให้ตัดสินใจด้วยพระองค์เอง ครั้งหนึ่ง เมื่อพระราชโอรสธิดายังทรงพระเยาว์ พระอาจารย์
จากโรงเรียนเมียร์มงคลมาถวายเป็นพิเศษ ณ ที่ประทับ พระอาจารย์ได้ทูลสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
ว่ารู้จักครอบครัวหนึ่งที่จนมาก มีลูก 3 คน ลูก ๆ ไม่ค่อยสบาย ควรจะไปพักบนภูเขา แต่พ่อแม่ไม่มีเงิน
พอที่จะส่งไป พระอาจารย์เล่าถวายเป็นห่วงว่าสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี อาจพระราชทานความช่วยเหลือ
ได้ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงเล่าเรื่องนี้ให้พระราชโอรสธิดาฟังต่อ ทรงเล่าว่า มีครอบครัวที่นำสงสาร
ครอบครัวหนึ่งไม่มีเงินพอที่จะส่งลูกไปภูเขา ไม่มีเงินซื้ออาหารดี ๆ ที่ทำให้แข็งแรง เช่น กล้วย เนื่องจาก
ก่อนหน้านั้น สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงสอนให้พระราชโอรสธิดาสวดมนต์ ให้ทรงมีเมตตากรุณา พระ-
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน เมื่อทรงฟังดังนั้นก็ทูลถามว่าเมตตากรุณาคืออะไร เช่น ชื่อกล้วย
ให้เด็ก หรือช่วยเด็กพวกนี้ใช่ไหม สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงถามพระราชโอรสธิดาว่า จะทรงบริจาคเงิน

ค่าใช้จ่ายส่วนพระองค์มาช่วยเหลือเด็กเหล่านี้หรือไม่ พระองค์โปรดให้พระราชโอรสธิดาที่ยังทรงพระเยาว์ อยู่ ทรงตัดสินใจพระราชหฤทัยกันเอง ไม่ทรงบังคับกะเกณฑ์ ในที่สุด ทุกพระองค์ก็ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ องค์ละเล็กละน้อย ช่วยเหลือครอบครัวดังกล่าว⁴¹

นอกจากจะทรงดูแลอภิบาลพระราชโอรสธิดาให้มีพระอนามัยสมบูรณ์และทรงมีระเบียบวินัย แล้ว สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีหลักการสำคัญอีกประการหนึ่งในการอบรมอภิบาลพระราชโอรสธิดา คือ ทรงฝึกหัดให้พระราชโอรสธิดาทรงทำงานต่าง ๆ ด้วยพระองค์เอง สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ โปรดให้พระราชโอรสธิดามีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ เหมือนเด็กธรรมดาสามัญ ทรงสอนให้พระราชโอรสธิดาทรงมีความคิดความรู้สึกเป็นปुरुชน ไม่ทรงหลงระเหิงในสมมติต่าง ๆ⁴² ทุกพระองค์ทรงรู้จักทำความสะอาดห้องที่ประทับของพระองค์ และอาจกล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ลาดพระที่ด้วยพระองค์เอง⁴³

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงสอนพระราชโอรสธิดา ไม่ใช่ด้วยคำพูด แต่ด้วยการกระทำ ทรงทำพระองค์ให้เป็นแบบอย่าง ในเรื่องการรักษาระเบียบ และการทำงานด้วยตนเอง แก้วขวัญ วัชรโรทัย ผู้ซึ่งได้ตามเสด็จไปพำนักอยู่ที่พระตำหนักวิลล่าวัฒนา ใน พ.ศ.2489 จำได้ว่า “ทรงตรงต่อเวลา กำลังทรงงานอยู่ ไม่ว่าจะรดน้ำต้นไม้ หรือปิดฝืน ถึงเวลาเสวยพระกระยาหารกลางวันหรือพระสุธารส จะทรงหยุดล้างพระหัตถ์ แล้วเสด็จไปเสวย”⁴⁴

แก้วขวัญยังได้กล่าวต่อไปว่า

เกิดมาไม่เคยเห็นสุภาพสตรีคนไหนขยับเท่านี้เลย....เมื่อบรรทมตื่น ก็ทรงหงานท่า เสด็จตรวจพระตำหนัก ทรงอยู่อย่างได้ประโยชน์ ไม่ใช่อยู่ไปวันหนึ่ง ๆ เวลาทรงงาน ทรงลงไปจับตัวเอง ไม่ทรงเรียกให้ใครทำใครช่วย สุดแล้วแต่ใครจะมีน้ำใจไปช่วยเอง ที่วิลล่าวัฒนา มีสวนผลไม้ บางชนิดทรงเก็บมาดองหรือทำแยม เช่น แยมเชอริ ผลไม้ เช่น แอบเปิ้ล จะทรงนำไปเก็บในห้องเก็บของใต้ดินที่เรียกว่า cave ก่อนจะนำแอบเปิ้ลไปเรียงตามชั้นในห้องเก็บของใต้ดิน ทรงทำความสะอาดห้องเก็บของด้วยพระองค์เอง จะทรงผ้าคลุมเกศา เช่น หมวกที่ใช้เวลาอาบน้ำ แล้วเสด็จลงไปทำความสะอาด ปิดฝืน จัดของ ใครที่อยากช่วยงานท่าน ก็ต้องติดตามหาว่าประทับที่ไหน ตามไปช่วยพระองค์ท่านเอง ไม่ทรงเรียกใช้ใครเลย ท่านไม่ทรงขึ้นวัง⁴⁵

พระแม่เจ้า 5 ฉันทิ พระลูกไฟก็ฉันทันนั้น⁴⁶ พระราชโอรสธิดาโปรดทำงานด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ทรงต่อเรือไม้ลำเล็ก ๆ แบบเดียวกับที่สมเด็จพระบรมราชาชนกเคยทรงทำ และแทนที่จะทรงซื้อวิทยุสำเร็จรูป สมเด็จพระบรมเชษฐาและสมเด็จพระอนุชา ก็ทรงช่วยกันเปิดตำราที่สอนการประกอบวิทยุ ทรงต่อวิทยุตามตำราจนสำเร็จใช้งานได้⁴⁷ เมื่อพระบาท

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ทรงมีรถยนต์คันแรกคือรถเบบี๋เฟียต ก็ทรงล้างรถเช็ดรถด้วยพระองค์เอง และเมื่อมีพระราชประสงค์จะเปลี่ยนสีรถ แน่นนอนพระองค์ก็ทรงเป็นนายช่างพ่นสีเองอีกด้วย⁴⁸

แม้ว่าภายหลังจะเสด็จนิวัติพระนครประทับอยู่ในประเทศไทย แวดล้อมด้วยเหล่าข้าราชการบริพาร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวคงโปรดทำงานด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เองเหมือนดังที่สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงอบรมไว้ตั้งแต่ทรงพระเยาว์ เมื่อทรงว่างพระราชกิจ พระองค์ทรงต่อเรือใบในโรงต่อเรือ ในบริเวณพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ทรงคิดสร้างแบบเรือใบขนาดเล็กขึ้นใหม่ พระราชทานชื่อว่า *ซูเปอร์มด* เรือแบบนี้เหมาะสำหรับผู้ที่มั่งร่ำเล็ก เพราะมีน้ำหนักน้อยและยังทนแรงในการขนส่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพุทธภษิตเกี่ยวกับการทำของใช้เองว่า *กตฺเตรมเต ผู้ทำเองย่อมรื่นรมย์*⁴⁹

เรื่องที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงอบรมอภิบาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พระราชโอรสพระองค์ใหญ่แตกต่างเป็นพิเศษจากพระราชโอรสธิดาอีกสองพระองค์หรือไม่ ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นยุวกษัตริย์แห่งประเทศไทย สมเด็จพระบรมราชชนนีรับสั่งว่า ไม่ได้ทรงอบรมเป็นพิเศษแต่อย่างใด⁵⁰ จะเห็นได้ว่า สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงอบรมพระราชโอรสธิดาทั้งสามพระองค์ ด้วยหลักการแบบเดียวกัน ทรงจัดให้ทุกพระองค์ทรงอยู่ในสภาพแวดล้อมที่คล้ายคลึงกัน ไม่ว่าจะเสด็จประพาสที่ใด มักเสด็จไปพร้อมกันทั้งสามพระองค์ เมื่อทางรัฐบาลไทยส่งพระอาจารย์ชาวไทยมาถวายพระอักษรสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเป็นพิเศษเพื่อให้ทรงฝึกฝนภาษาไทยและทรงมีความรู้เกี่ยวกับเมืองไทยเพิ่มขึ้น สมเด็จพระบรมราชชนนีก็โปรดเกล้าฯ ให้พระอาจารย์ถวายพระอักษรพระราชธิดาและพระราชโอรสองค์เล็กด้วย⁵¹ ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่พระราชโอรสธิดาทุกพระองค์โดยทั่วถึง เมื่อพระราชธิดาทรงแสดงว่าสนพระทัยเรื่องประวัติศาสตร์และวรรณคดีเป็นพิเศษ ก็ทรงพาพระราชธิดาประพาสประเทศอิตาลี เพื่อให้พระราชธิดาทรงมีโอกาสศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณคดีจากของจริง⁵²

สำหรับพระราชโอรสทั้งสองพระองค์ ทรงจัดการอบรมอภิบาลที่คล้ายคลึงกันมาก ทั้งสองพระองค์ทรงใช้ห้องบรรทมร่วมกัน⁵³ เสด็จพระราชดำเนินไปศึกษาที่โรงเรียนเอกอล นูเวล เดอลา สวิส โรมองด์ (Ecole Nouvelle de la Suisse Romande) ซึ่งเป็นโรงเรียนเอกชนที่รับนักเรียนนานาชาติเมื่อ พ.ศ. 2478 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงเรียนชั้นสูงกว่าสมเด็จพระอนุชา⁵⁴ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงสังเกตว่า “สองพระองค์ใกล้ชิดกันมาก ทำอะไรก็ทำเหมือนกัน แต่งตัวก็เหมือนกัน เสื้อเลือกเหมือนกัน ชุดหนึ่งโตหน่อย ชุดหนึ่งเล็กหน่อย ของอะไรก็มีเท่ากัน”⁵⁵

ทั้งสองพระองค์โปรดของหลายสิ่งคล้ายคลึงกันมาก เมื่อทรงพระเยาว์ โปรดของเล่นแบบเดียวกัน เมื่อเจริญพระชนมายุขึ้น โปรดดนตรีเหมือนกันอีก เมื่อมีพระชนมายุได้ 12 - 14 พรรษา ทั้งสองพระองค์ทรงฝึกฝึในเรื่องเรือรบและเครื่องบินมาก ทรงอ่านหนังสือเรื่องการรบทางเรือ และทรงรวบรวมสมุดเรือรบตลอดจนเรือจำลองแบบต่าง ๆ ไว้หลายลำ เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงขอให้กองทัพเรือไทยส่งภาพถ่ายและรูปจำลองของเรือรบและเรือช่วยรบของกองทัพเรือไทยไปถวาย พระองค์ก็โปรดเกล้าฯ ให้ทำเรือรบจำลองถวายลำละ 2 ลำ เพื่อจะพระราชทานสมเด็จพระอนุชาลำหนึ่งด้วย⁵⁶

แม้ว่าสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงสังเกตด้วยว่า สมเด็จพระบรมราชชนนีทรง

ใช้เวลาคุยกับพระราชโอรสพระองค์ใหญ่มากกว่าพระราชโอรสธิดาพระองค์อื่น แต่ทรงสันนิษฐานว่า ที่สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงทำดังกล่าวนี้ ไม่ได้ด้วยเหตุที่จะตั้งพระราชหฤทัยอบรมพระราชโอรสพระองค์ใหญ่เป็นพิเศษ หากเป็นเพราะสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงมีพระอนามัยไม่แข็งแรงตั้งแต่ทรงพระเยาว์ และเมื่อพระชนมายุ 15-16 พรรษา ก็ทรงพระประชวรอีก สมเด็จพระบรมราชชนนีจึงทรงเอาพระราชหฤทัยใส่เป็นพิเศษ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลต้องทรงพักมากกว่าพระเชษฐภคินีและพระอนุชา ระหว่างที่ทรงพัก สมเด็จพระบรมราชชนนีจึงเสด็จไปดูแลและทรงคุยด้วย “อาจจะพูดเรื่องเมืองไทยมากกว่าลูกคนอื่น”⁵⁷

ผู้อ่านคงจำได้ว่า เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงขึ้นครองราชสมบัติ สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีพระราชดำรัสว่า พระองค์ทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะอบรมพระราชโอรสให้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดีในระบอบประชาธิปไตย แต่การที่พระองค์ทรงอบรมอภิบาลพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ด้วยหลักการและวิธีการที่ไม่แตกต่างจากวิธีที่ทรงใช้กับพระราชโอรสธิดาอีกสองพระองค์นั้น จะหมายความว่า พระองค์ทรงละเลยพระราชปณิธานเดิมเสียแล้วหรือ

อันที่จริงการถวายอภิบาลยุวกษัตริย์ ให้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดีจำเป็นต้องมีหลักและวิธีการที่แตกต่างจากการอบรมเยาวชนให้เติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ที่ดีด้วยหรือ มีข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงอบรมพระราชอุปนิสัยของพระราชโอรสธิดาทั้งสามพระองค์ให้เปี่ยมด้วยคุณธรรมหลายประการที่ปรากฏอยู่ในทศพิธราชธรรม อันเป็นธรรมะที่กำหนดคุณลักษณะและพระราชจริยวัตรของพระมหากษัตริย์ ประกอบด้วย ทาน การให้ สีล การตั้งสังวรรักษา กาย วาจาใจ ให้สะอาดปราศจากโทษ ปริจจาค์ การบริจาคสละ อาชชว ความซื่อตรงมธุหวั ความอ่อนโยน ตป การกำจัดความเกียจคร้านและความขี้ อุกุโธ การไม่โกรธ อวิหีสญ การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ตลอดจนสัตวีให้ได้ทุกขยาภขุณฺตีญจ ความอดทนต่อสิ่งที่ควรอดทนเป็นเบื้องหน้า และ อวิโรธน คือ การปฏิบัติไม่ให้ผิดจากการที่ถูกต้อง และดำรงอาการคงที่ไม่ให้วิการด้วยอำนาจอินทรีย์ร้าย⁵⁸

จะเห็นได้ว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงพยายามอบรมให้พระราชโอรสธิดาทุกพระองค์ทรงยึดมั่นในคุณธรรมต่าง ๆ ดังกล่าว พระองค์ทรงสอนพระราชโอรสธิดาให้ทรงรู้จักการทำทาน การบริจาคเสียสละ และการไม่เบียดเบียนรังแกผู้อื่น ทรงฝึกฝนให้ทุกพระองค์ทรงขยันขันแข็งในการทำงาน ทรงสอนให้สุขภาพ อดทน มีเมตตา และไม่ยินดีในของผู้อื่น⁵⁹ นอกจากนี้ ทรงนำทางให้พระราชโอรสธิดาทุกพระองค์ทรงคิดและทรงมีวิจารณ์ญาณตัดสินใจแยกแยะระหว่างถูกผิดได้ด้วยพระองค์เอง

แม้โดยชื่อ ทศพิธราชธรรมจะเป็นหลักธรรมกำกับใจของผู้ปกครองที่ดี แต่ก็เป็นหลักศาสนาซึ่งผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครองทุกคน ทุกฝ่าย ทุกระดับ ควรพิจารณานำไปใช้ ดังความในบันทึกจากเทศนาพิเศษของสมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแก่บุคคลทั่วไป เนื่องในวโรกาสวันพระราชสมภพ พระชนมายุครบ 80 พรรษา

ทศพิธราชธรรม หรือธรรม 10 ประการ สำหรับพระราชทานหรือแจก

ปกครองนี้ บัณฑิตทั้งหลายในอดีตมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ได้ยกขึ้นมา
สั่งสอนพระราชชา เพื่อให้เกิดหลักธรรม 10 ประการปกครองประ-
เทศ เมื่อพิจารณาทำให้ต้องแท้แล้ว ธรรม 10 ประการนี้เป็นหลัก
ปกครองทั่วไป ผู้ที่มีหน้าที่ปกครองทั้งหลายพึงประพฤติปฏิบัติ
ด้วย

แม้แต่ผู้อยู่ใต้ปกครอง หรือใต้บังคับบัญชา ตลอดจนถึงราษฎร
ทั่วไปก็ต้องปฏิบัติธรรมทั้ง 10 ประการ ต่อผู้ปกครองและผู้บังคับ
บัญชาด้วยเช่นกัน.....

ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่น ฝ่ายปกครองหรือรัฐบาลใช้จ่ายทรัพย์ทำ
บำรุงประเทศ และอาณาประชาราษฎร์ทั่วไป ฝ่ายประชาราษฎร์ก็
ต้องเสียภาษีอากรให้แก่รัฐบาลเพื่อนำเงินนั้นมาใช้จ่าย เรียกได้ว่า
มีทานต่อกัน

นอกจากนี้ ต้องมีศีลต่อกัน มีบริจาตต่อกัน มีความซื่อตรง
อ่อนโยน ความเพียร ความไม่โกรธ เมตตาจิตต่อกัน มีความ
ไม่เบียดเบียน ประคบด้วยกรุณาต่อกัน มีความอดทนต่อกัน
มีความประพฤติไม่ผิดต่อกัน

เมื่อเป็นอย่างนี้แล้ว จะเกิดความสุขสมบูรณ์เรียบร้อย⁶⁰

ด้วยเหตุนี้ การถวายอภิบาลยุวกษัตริย์เพื่อเตรียมพระองค์ให้พร้อมสำหรับการเป็นพระมหากษัตริย์
ที่ดีจึงไม่จำเป็นต้องมีหลักและวิธีการซึ่งแตกต่างจากการอบรมเยาวชนให้เติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ที่ดีเลย
สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงสามารถใช้วิธีการแบบเดียวกัน มีหลักการอย่างเดียวกัน อบรมพระราช-
โอรสพระองค์ใหญ่ให้ทรงมีพระราชอุปนิสัยที่ดีงาม อันจะเป็นพื้นฐานของการพัฒนาให้ทรงไว้ซึ่งทศพิธราช-
ธรรมในกายภาคหน้า พร้อมกันนั้น พระองค์ทรงสามารถอบรมพระราชโอรสธิดาอีกสองพระองค์เพื่อให้ทรง
เป็นเจ้านายไทยที่มุ่งสร้างประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองในอนาคต พระองค์ทรงดูแลให้พระราชโอรสธิดาทุก
พระองค์ มีพระอนามัยที่แข็งแรง มีระเบียบวินัยทั้งทางกายและจิตใจ ทางปลูกฝังให้ทุกพระองค์ทรงมีคุณ-
ธรรมและความรับผิดชอบต่อกันที่ สิ่งเหล่านี้เองคือหัวใจของการเป็นพลเมืองที่ดี และเป็นพระมหากษัตริย์
ที่ดี

นอกจากนั้น สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงระลึกเสมอว่า เมื่อพระราชโอรสของพระองค์ทรงบรรลุนิติภาวะพระราชโอรสจะต้องทรงประกอบพระราชภารกิจในฐานะพระมหากษัตริย์ในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย พระมหากษัตริย์ที่ดีในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย ไม่ใช่จะมีแต่คุณธรรมและการรู้จักรับผิดชอบเท่านั้นเป็นพอ พระองค์จะต้องทรงเข้าพระราชหฤทัยและเลื่อมใสในระบบประชาธิปไตยอย่างแท้จริงอีกด้วย การปลูกฝังความเข้าใจและความเลื่อมใสในระบบประชาธิปไตยแก่พระเจ้าอยู่หัวพระองค์น้อย ย่อมไม่อาจพ้นไปจากพระราชภารกิจของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ในฐานะพระราชชนนีและพระญาติผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดพระองค์เดียวในต่างแดน

เป็นเรื่องที่น่าใคร่ครวญว่า พระองค์ผู้ทรงรับพระราชภารกิจอันยิ่งใหญ่นี้ทรงเข้าพระราชหฤทัยเรื่องประชาธิปไตยเพียงใดและอย่างไร

เมื่อย้อนกลับไปทบทวนพระราชประวัติของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงรู้จักและคุ้นเคยกับ “ประชาธิปไตย” เป็นอย่างดี แม้ว่าจะเสด็จพระราชสมภพและเจริญพระชนมายุในประเทศไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่เมื่อพระชนมายุได้ 17 พรรษา พระองค์ก็เสด็จพระราชดำเนินไปทรงศึกษาต่อที่ประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศซึ่งเป็นแม่แบบของการปกครองแบบประชาธิปไตยประเทศหนึ่ง ในฐานะที่ทรงสนพระราชหฤทัยใฝ่ศึกษาอยู่เสมอ จึงเป็นไปได้อย่างยิ่งว่าสมเด็จพระบรมราชชนนีคงจะทรงเรียนรู้เรื่องหลักการและวิธีปฏิบัติของประชาธิปไตยแบบอเมริกันไม่มากนักน้อย หรือมีฉะนั้นหลายปี ในสหรัฐฯ ก็คงทำให้พระองค์เข้าพระราชหฤทัยวิถีชีวิตที่เป็นประชาธิปไตยของชาวอเมริกัน โดยจะทรงตั้งพระราชหฤทัยและรู้สึกพระองค์หรือไม่ก็ตาม

ความใกล้ชิดกับความเป็นประชาธิปไตยยิ่งเพิ่มมากขึ้นเมื่อพระองค์อภิเษกสมรสกับสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงสงขลานครินทร์ เจ้าฟ้านักประชาธิปไตยแม่ในความเห็นของผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง⁶¹ พระราชจริยาวัตรของสมเด็จพระบรมราชชนนีที่สะท้อนถึงความเป็นนักประชาธิปไตยของพระองค์เป็นเรื่องที่เล่าได้ไม่จุบ พระองค์ไม่ทรงถือพระยศ ทรงเข้าพระราชหฤทัยและเคารพในสิทธิและหน้าที่ของผู้อื่นเสมอ ทรงให้ความเป็นธรรมแก่ทุกคน สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเป็นผู้รับที่ดี ในฐานะพระชายาผู้ใกล้ชิด พระองค์คงจะทรงเรียนรู้การปฏิบัติตนอย่างนักประชาธิปไตยที่แท้จริงจากพระราชสวามีได้มากมาย

ท้ายที่สุด สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้เสด็จมาประทับที่ประเทศสวีเดน อันเป็นประเทศประชาธิปไตยที่เก่าแก่และแท้จริงประเทศหนึ่งในโลก ประวัติศาสตร์ของประเทศสวีเดนเป็นเรื่องราวของประชาชนที่ร่วมใจกันต่อสู้เพื่อรักษาสิทธิและเสรีภาพของตน เพื่อป้องกันอิสรภาพที่จะปกครองตนเอง สังคมสวีเดนเป็นสังคมที่ไม่แบ่งชนชั้น พลเมืองทุกคนปฏิบัติตนต่อผู้อื่นโดยเท่าเทียมกัน นอกจากนี้จะมีสิทธิเลือกตั้งผู้แทนราษฎรเข้าไปในสภานิติบัญญัติ และเป็นรัฐบาลแล้ว ประชาชนยังมีสิทธิริเริ่มออกกฎหมายมาใช้บังคับแก่ตนเองได้ และเนื่องจากประชาธิปไตยในประเทศสวีเดน คำนึงถึงสิทธิของแต่ละบุคคลมาก ประชาธิปไตยในประเทศนี้จึงเป็นเรื่องของการมีเสรีภาพในขอบเขต เสรีภาพที่จะไม่ล่วงละเมิดสิทธิของผู้อื่น⁶²

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงเข้าพระราชหฤทัยประชาธิปไตยแบบสวีเดนเป็นอย่างดี พระองค์ทรงอธิบายความหมายของประชาธิปไตยตามที่ทรงเข้าพระราชหฤทัยพระราชทาน จีรภา อ่อนเรื่อง ว่า

ประชาธิปไตยที่แท้จริง เป็นเสรีภาพที่มีขอบเขต เป็นต้นว่า ทุกคนย่อมมีสิทธิเสรีภาพที่จะกระทำสิ่งใด ๆ ก็ได้จริง แต่บางสิ่งบางอย่างเราอาจจะทำได้เมื่ออยู่ตามลำพัง และบางสิ่งบางอย่างก็กระทำไม่ได้ เพราะจะต้องคำนึงถึงและเคารพในสิทธิของผู้อื่นเสมอ เช่น การกระทำเสียงอะอะอีกทีก็ให้เป็นที่น่ารำคาญของผู้อื่น⁶³

นอกจากจะเข้าพระราชหฤทัย สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงเลื่อมใสและทรงปฏิบัติตามหลักประชา-

ธิปไตยแบบสวิส ในเวลากลางคืน ถ้าหากมีพระราชประสงค์ทั้งวิทยุเมื่อเวลาเกิน 4 ทุ่ม พระองค์จะทรงเปิดวิทยุให้ค่อยที่สุด เพื่อมิให้มีเสียงดังรบกวนเพื่อนบ้านใกล้เคียง⁶⁴

การที่ทรงพำนักอยู่ในเมืองโลซานน์ ประเทศสวิดซ์ ซึ่งเป็นดินแดนแห่งประชาธิปไตยแห่งหนึ่งนี้เอง คงเป็นสาเหตุหนึ่งที่เอื้ออำนวยให้สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงสามารถกำหนดให้การดำรงพระชนม์ชีพที่พระตำหนักวิลล่าวัฒนาเป็นไปอย่างไม่มีพิธีรีตอง เวลาเสวยก็ช่วยกันเองบ้าง “อย่างชาวบ้านธรรมดา”⁶⁵ การสนทนากับโต๊ะอาหารเป็นไปอย่างเสรี พระองค์ทรงรักษารธรรมเนียมที่ข้าราชการไม่ต้องหมอบคลาน และเนื่องจากเมื่อทรงดำรงตำแหน่งพระราชชนนี ยังมีได้รับสถาปนาเป็นพระราชวงศ์ พระองค์จึงโปรดให้ข้าราชการและนักเรียนไทยที่มาเฝ้า เรียกพระองค์ว่า คุณ ตามปกติของผู้ที่เป็นหม่อมของเจ้านายชั้นสูง⁶⁶

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี โปรดดำเนินพระชนม์ชีพอย่างธรรมดาสามัญเป็นที่สุด กล่าวกันว่าผู้มาเยือนพระตำหนักวิลล่าวัฒนา แม้จะคุ้นเคยกับความเสมอภาคเท่าเทียมกันของชาวสวิส ก็ยังอดประหลาดใจไม่ได้ เมื่อบางครั้งสมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จมาเปิดพระทวารหน้าด้วยพระองค์เอง ทั้ง ๆ ที่ทรงสนับเพลาสั้นเนื่องจากเพ็งทรงเสรีจากการทำสวน⁶⁷

เมื่อออกมาจากโลกส่วนตัวพระองค์ที่พระตำหนักวิลล่าวัฒนา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ก็เสด็จมาพบประชาธิปไตยในโรงเรียนและโลกภายนอก ที่โรงเรียน พระองค์ไม่ได้ทรงเป็นยุวกษัตริย์ แห่งประเทศสยาม แต่ทรงเป็นนักเรียน อานันทมหิดล บุตรชายของมาดาม ส. มหิดล ทรงมีสิทธิและหน้าที่ไม่แตกต่างจากนักเรียนคนอื่น ๆ เลย

การที่ได้เติบโตขึ้นในประเทศที่เป็นประชาธิปไตย ในสภาพแวดล้อมที่สนับสนุนการเคารพและรักษาสีทธิเสรีภาพ และความเสมอภาค ตลอดจนการได้เห็นแบบอย่างการประพฤติปฏิบัติของบุคคลใกล้ชิดผู้มีสำนึกในประชาธิปไตย ย่อมจะเป็นการสอนประชาธิปไตยที่ดีที่สุด

ความรู้ ความเข้าใจและความเชื่อมั่นเลื่อมใสในระบบประชาธิปไตย อีกทั้งความรู้สึกับผิดชอบต่อหน้าที่และยึดมั่นในคุณธรรม ไม่ใช่สิ่งที่จะปรากฏให้เห็นเด่นชัดได้ในเร็ววันโดยเฉพาะในวัยเด็ก เป็นความรู้สึกที่ต้องปลูกฝังกันเป็นเวลานาน ให้ซึมซาบเข้าไปในจิตวิญญาณ จะปรากฏผลต่อเมื่อเด็กผู้นั้นเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่และออกไปประกอบอาชีพการงานเพื่อตนเองและครอบครัว เมื่อพิจารณาถึงพระราชกรณียกิจและพระภารกิจต่าง ๆ ที่พระราชโอรสธิดาทั้งสามพระองค์ทรงปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอเมื่อเจริญพระชนมายุขึ้น จะเห็นได้ว่า ทุกพระองค์ทรงยึดมั่นในหลักคุณธรรม ทรงตระหนักถึงพระราชภาระหน้าที่และความรู้สึกับผิดชอบต่อบ้านเมืองและประชาชน พระราชโอรสทั้งสองพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงเปี่ยมด้วยพระคุณธรรม พระราชธิดาทรงบำเพ็ญประโยชน์ทางการศึกษา และทรงเจริญรอยพระยุคลบาท โดยเสด็จสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเยี่ยมเยียนพสกนิกรในท้องถิ่นทุรกันดารเป็นนิตย เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงปฏิบัติพระราชภารกิจของ “พระราชชนนี” แล้วอย่างสมบูรณ์

¹ King Ananda Mahidol is greatly entertained at being "Your Majesty" and his mother will have her work cut out to settle him down. She will probably succeed after the excitement is over, as she is a very sensible woman and he is a good boy at heart.

จาก กทช. "In Switzerland," *The Bangkok Times* (19 March 1935) : 4.

² วันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2477 เมื่อสภาผู้แทนราษฎรลงมติอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงราชย์ นาวาเอกพระริ้วม-
วิรัชพากย์ รองประธานสภาผู้แทนราษฎรและทำการแทนประธานได้เข้าพบคณะผู้สำเร็จราชการ เพื่อแจ้งความประสงค์ดังกล่าวของสภา-
ผู้แทนราษฎร และกล่าวว่า ถ้ามีการขัดข้องอย่างน้อยก็ขออัญเชิญเสด็จกลับชั่วคราวเพื่อทำการบรมราชาภิเษกตามขัตติยราชประ-
เพณี ดู กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 21/189 ปีกที่ 1 บันทึกเรื่องการเสด็จพระราชดำเนินกลับพระนครของคณะผู้สำเร็จราชการแทน-
พระองค์ 17 เมษายน 2479.

³ กทช. "In Switzerland," *The Bangkok Times* (19 March 1935) : 4.

⁴ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 3/189 ปีก 1 ราชเลขานุการในพระองค์ส่งรายงานแพทย์ว่าด้วยอาการทั่วไปแห่งสมเด็จพระ-
เจ้าอยู่หัว 29 มิถุนายน 2478

⁵ กทช., "Staying in Lausanne for 2 more years," *The Bangkok Times* (20 March 1935) : 6.

⁶ ห้องสมุดสำนักราชเลขาธิการ, พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี ทรภพบุล พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา 14 พฤศจิกายน 2479 และ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 21/189 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระพันวัสสาฯ พระราชทาน พระวรวงศ์เธอ พระองค์-
เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา 9 กรกฎาคม 2480

นอกจากจะทรงห่วงใยพระอนามัยของพระราชนัดดาแล้ว เป็นไปได้ว่าสมเด็จพระพันวัสสาฯ ไม่โปรดให้พระราชนัดดาเสด็จ
นิวัติพระนคร เนื่องจากทรงพระวิตกว่าทางรัฐบาลจะหวั่นไหวยอมสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไว้ มิให้เสด็จกลับไปทรงศึกษาต่อ ณ ต่าง-
ประเทศ และรัฐบาลอาจเป็นผู้รับผิดชอบจัดถวายการศึกษาและการอภิบาลเอง

⁷ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 21/189 ปีก 1 บันทึกการเสด็จพระราชดำเนินกลับพระนคร 17 เมษายน 2479.

⁸ ทรภพบุลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 5 กรกฎาคม 2525.

⁹ ทรภพบุลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 23 มิถุนายน 2525.

¹⁰ ลิขิต สุนทรทะเล ผู้แปล, *พระชนมชีพและการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล* ม.ป.ท. :
ม.ป.ป. ในต้นฉบับกล่าวว่า เป็นพระตำหนักสองชั้นและมีต้นเกาลัดปลูกอยู่ แต่สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงอธิบายว่า
เป็นพระตำหนักสามชั้นและไม่มีต้นเกาลัด

¹¹ ทรภพบุลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 23 มิถุนายน 2525.

¹² อีต้า หรือมาดามคาแลม (Madame Calame) เป็นข้าหลวงของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี มาตั้งแต่ พ.ศ. 2476 เมื่อมีอายุ
ได้ 28 ปี ปัจจุบันยังคงทำงานถวายอยู่ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี โปรดเกล้าให้ทำงานเพียงครึ่งวัน.

¹³ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 120.

¹⁴ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 3/189 รายงานการประชุมของคณะรัฐมนตรี 13 มีนาคม 2477 และ นายกรัฐมนตรี
ทรภพบุล ประธานคณะผู้สำเร็จราชการ สิงหาคม 2477.

¹⁵ ห้องสมุดสำนักราชเลขาธิการ, พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี ทรภพบุล พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา
14 พฤศจิกายน 2479

¹⁶ ทรภพบุลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

¹⁷ องคต, "คนกับดอกไม้," *วรรณคดี* (ตุลาคม 2490) : 11-12.

¹⁸ ทรภพบุลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

¹⁹ ทรภพบุลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525. ข้อความในวงเล็บเป็นของคณะ
ผู้เขียน

²⁰ จีรภา อ่อนเรือง, *สยามนิกร* (21 ตุลาคม 2503) : 2,4.

²¹ สัมภาษณ์ แก้วขวัญ วัชรโรทัย, 14 มกราคม 2526.

²² กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 21/189 พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี ทรภพบุล ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
12 พฤษภาคม 2481.

²³ เรื่องเดียวกัน.

²⁴ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 3/189 ปีที่ 1 เรื่องรายงานการทรงพระอักษรและการส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ ต่างประเทศ

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หลวงสิริราชไมตรี ทูล ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ 19 ธันวาคม 2478.

²⁶ กราบบังคมทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 5 กรกฎาคม 2525.

²⁷ สัมภาษณ์ ขวัญแก้ว วัชรโรทัย, 17 ธันวาคม 2525.

ขวัญแก้ว วัชรโรทัย เป็นบุตรชายของพระยาอนุรักษรัชมณฑลเศียร (การ์ต วัชรโรทัย) และท่านผู้หญิงพัว (นามสกุลเดิม สุจริตกุล) มีพี่ชายฝาแฝดชื่อ แก้วขวัญ วัชรโรทัย เมื่ออายุได้ 2 ขวบ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงเด็กทั้งสอง โดยพระราชทานค่าเล่าเรียน เสื้อผ้า ตลอดจนอุปกรณ์การเรียนต่าง ๆ หม่อมเจ้าอัปภัศราภา เทวกุล ทรงเล่าว่า สมเด็จพระพันวัสสาฯ ทรงมีพระราชประสงค์ว่า “จะเอาไว้ให้หลานชายคนละคน” เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน เสด็จไปทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศสวิตซ์เมื่อ พ.ศ. 2489 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คนทั้งสองตามเสด็จไปศึกษาต่อด้วย ได้พำนักอยู่ที่พระตำหนักวิลล่าวัฒนา เมื่อโอลซานน์ เมื่อสำเร็จการศึกษา บุคคลทั้งสองได้ทำงานรับใช้เบื้องพระยุคลบาทมาโดยตลอด ปัจจุบัน แก้วขวัญ วัชรโรทัย ดำรงตำแหน่ง รองราชเลขาธิการ สำนักพระราชวัง ขวัญแก้ว วัชรโรทัย ดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาฝ่ายกิจกรรมพิเศษ สำนักพระราชวัง

²⁸ ข้อความข้างต้น สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเล่าพระราชทานแก่นายขวัญแก้ว วัชรโรทัย สัมภาษณ์ ขวัญแก้ว วัชรโรทัย, 7 มกราคม 2526.

²⁹ กราบบังคมทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 5 กรกฎาคม 2525.

³⁰ เรื่องเดียวกัน ข้อความในวงเล็บเป็นของคณะผู้เขียนแทรกไว้เพื่อขยายความ

³¹ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงเล่าพระราชทานว่า เมื่อทรงพระเยาว์ พระเจ้าลูกเธอทุกพระองค์ทรงปฏิบัติตาม “ตารางเวลา” ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงวางไว้ โดยเคร่งครัด เช่น “เช้าต้องดูหนังสือ กินข้าวแล้วเดินไปโรงเรียน ตอนบ่ายกลับมาขึ้นผ้าให้ท่านเห็นหน้าเห็นตา บ่าย 2-3 โมง ออกอากาศ (เดินเล่น) ห้าโมงขึ้นไปกินข้าวเย็น...ทุ่มหนึ่งก่อน”

³² “พระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานแก่เยาวชนของชาติเนื่องในวันเด็กแห่งชาติ” ไทยรัฐ (8 มกราคม 2526) : 9.

³³ จัง จากส์ รูสโซ (Jean Jacques Rousseau พ.ศ.2255-2321) เป็นนักปรัชญาชาวฝรั่งเศส ถือกันว่าเขาเป็นต้นแนวความคิดแบบโรแมนติก เพราะนิยมยกย่องธรรมชาติและเชื่อว่า โดยพื้นฐานแล้วมนุษย์มีธรรมชาติที่สะอาดบริสุทธิ์ เขาเสนอความคิดทางการศึกษาว่า ควรให้เยาวชนเจริญเติบโตอย่างเสรี เพื่อช่วยให้ธรรมชาติดั้งเดิมที่ติดมาแต่เกิดพัฒนาได้อย่างเหมาะสม อังจาก ส.ศิริรักษ์, นักปรัชญาการเมืองฝรั่ง(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2519), หน้า 160.

³⁴ ลิขิต ฮุนตระกูล, พระชนมชีพ..., หน้า 47. และจิรภา อ่อนเรือง, สยามนิกร (21 ตุลาคม 2503) : 2.

³⁵ ลิขิต ฮุนตระกูล, พระชนมชีพ..., หน้า 57.

³⁶ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

³⁷ เรื่องเดียวกัน และสัมภาษณ์ขวัญแก้ว วัชรโรทัย, 7 มกราคม 2526.

³⁸ กราบบังคมทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 5 กรกฎาคม 2525.

³⁹ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, แม่เล่าให้ฟัง, หน้า 156.

⁴⁰ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 กรกฎาคม 2525.

⁴¹ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 5 กรกฎาคม 2525.

⁴² สัมภาษณ์ ขวัญแก้ว วัชรโรทัย, 7 มกราคม 2526.

⁴³ ลิขิต ฮุนตระกูล, พระชนมชีพ..., หน้า 47.

⁴⁴ สัมภาษณ์ แก้วขวัญ วัชรโรทัย, 14 มกราคม 2526.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁶ คุณหญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ถอดความจาก Like mother, Like son ใน เบตตี้ ดูเมน และ ดอรา ฮ. เลย์ตัน, สมเด็จพระบรมราชชนนี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2515), หน้า 108-109.

⁴⁷ ฎปร. 5 ธันวาคม พระพุทธศักราช 2511 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511) (สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว) ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁴⁸ สัมภาษณ์ ขวัญแก้ว วัชรโรทัย, 17 ธันวาคม 2525.

⁴⁹ กปร., ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁵⁰ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

⁵¹ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 3/189 ปีที่ 5 เอก สุโพโปฏก ผู้ช่วยราชเลขาธิการในพระองค์ รายงาน ราชอาณาจักรใน
พระองค์ 10 เมษายน 2482.

⁵² ห่องสมุดสำนักพระราชวัง, พระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกร ทูล ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ 2 เมษายน 2480.

⁵³ ลิขิต ฮุนตระกูล, พระชนมชีพ..., หน้า 47.

⁵⁴ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 3/189 หลวงสิริราชไมตรี ทูล ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ 12 กันยายน
2478.

⁵⁵ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

⁵⁶ กจช., สร. 0201.12/28 พระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกร ทูล ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ 21 กุมภาพันธ์ 2482.

⁵⁷ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

⁵⁸ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, *ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2525), หน้า 137.

⁵⁹ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงเล่าพระราชทานว่า “ทูลหม่อมพ่อเล่าว่า เมื่ออยู่เมืองนอก ใครจะให้อะไรมาถวาย
สมเด็จพระเจ้าให้ระวังตลอดเวลา เงินทองไม่ให้ใช้มาก ทรงสอนว่าการเป็นหนี้เป็นสินเป็นสิ่งไม่ดี”

กราบบังคมทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 5 กรกฎาคม 2525.

⁶⁰ สมเด็จพระญาณสังวร, “ของฝาก-ขวัญ” “ปีใหม่,” *หลักการทาสมาธิเบื้องต้น* (ดวงตะวัน โปษยะจินดา พิมพ์ถวายเนื่องใน
วโรกาสวันพระราชสมภพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระชนมายุครบ 80 พรรษา), หน้า 28-29.

⁶¹ ปรีดี พนมยงค์, *บางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์....* หน้า 47.

⁶² ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, *โลกส่วนตัว (ของผม)* (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2511), 1 : 467-472. และ Dorothea
Spade-Balluff, “Switzerland,” *Lands and Peoples* 3 (1980) : 295-298.

⁶³ จิรภา อ่อนเรือง, *สยามนิกร* (21 ตุลาคม 2503) : 4.

⁶⁴ เข้าใจว่าในเวลานั้น สมเด็จพระศรีนครินทรีฯ คงประทับที่แฟลต ไม่ได้ประทับที่พระตำหนักวิลล่าวัฒนาซึ่งมีบริเวณสวนล้อม
รอบ อ่างถึงใน จิรภา อ่อนเรือง, *สมเด็จพระศรีนครินทรีฯ*, หน้า 16.

⁶⁵ ห่องสมุดสำนักพระราชวัง, พระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกร ทูล ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
14 พฤศจิกายน 2479.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁷ ลิขิต ฮุนตระกูล, *พระชนมชีพ...* หน้า 56.

เสด็จนิวัติพระนครครั้งแรก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ พระองค์ทรงตั้งความหวังไว้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่กับรัฐบาล ซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของคณะราษฎร ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง คงจะราบรื่นขึ้นกว่าในรัชกาลของพระองค์ ในทางปฏิบัติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลยังทรงพระเยาว์ ไม่ทรงสามารถประกอบพระราชภารกิจได้ สมบูรณ์ รัฐบาลจึงแต่งตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ขึ้น ปรากฏว่าโดยส่วนใหญ่แล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ก็ดำเนินไปด้วยดีมาตลอด สมดังพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

อย่างไรก็ตาม การเสด็จขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ ไม่อาจยับยั้งหรือผ่อนคลายความตึงเครียดที่เกิดขึ้นระหว่างพระราชวงศ์บางกลุ่มกับรัฐบาลได้ และปัญหาความไม่ลงรอยกันนี้ก็มิมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับรัฐบาลผู้ทำหน้าที่ปกครองประเทศด้วย

พระประยูรญาติชั้นผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดที่สุดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ และที่ประทับอยู่ในประเทศไทย คือ สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พระองค์ทรงอยู่ในฐานะ "ผู้ปกครอง" ของพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ เมื่อรัฐบาลต้องการดำเนินการสิ่งใดที่เกี่ยวข้องกับองค์พระมหากษัตริย์ก็จะติดต่อกราบบังคมทูลฯ พระองค์ก่อนเสมอ

นอกจากนั้น ในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมวงศ์ฝ่ายในผู้ใหญ่ที่สุด สมเด็จพระพันวัสสาฯ ทรงดำรงตำแหน่งประหนึ่งประธานแห่งพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลายที่ยังคงประทับอยู่ในประเทศไทยด้วย จึงทรงมีพระราชภารกิจที่จะต้องทรงดูแลทุกข์สุขของบรรดาเจ้านาย และทรงรักษาพระเกียรติยศของพระบรมราชวงศ์จักรีอย่างระมัดระวัง

ระหว่าง พ.ศ. 2478-2480 มีเหตุการณ์หลายประการที่สืบเนื่องจากการกระทำของรัฐบาลและกระทบกระเทือนพระราชชนกหทัยสมเด็จพระพันวัสสาฯ อาทิ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์

ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ทรงปลงพระชนม์พระองค์เองด้วยสาเหตุที่ไม่กระจ่าง แต่มีข่าวลือว่าเนื่องจากพระองค์ไม่ทรงสามารถทนความบีบคั้นทางการเมืองได้² รัฐบาลระงับจ่ายเงินปีพระบรมวงศานุวงศ์ที่เสด็จไปทรงพำนักอยู่ ณ ต่างประเทศโดยรัฐบาลมิได้ขอให้ไป และทรงอยู่เป็นเวลานานเกินกว่า 6 เดือน³ นอกจากนี้ เมื่อรัฐบาลเสนอร่างพระราชบัญญัติเหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลปัจจุบัน⁴ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรคนหนึ่งได้กล่าวอภิปรายคัดค้านร่างพระราชบัญญัติดังกล่าว โดยอ้างว่า การภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์นั้นไม่เป็นของจำเป็น คำอภิปรายนั้นได้ลงตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ด้วย เป็นเหตุให้สมเด็จพระพันวัสสาฯ ทรงรู้สึกโทมนัส และไม่พอพระราชหฤทัยเป็นอันมาก⁵

ทางฝ่ายรัฐบาล ความรู้สึกหวาดระแวงการกลับคืนมีอำนาจของเจ้านาย ข้าราชการที่ฝักใฝ่เลื่อมใสในระบบการปกครองแบบเดิมยังคงมีอยู่ หลังจากที่เกิดกบฏบวรเดชขึ้นเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2476⁶ รัฐบาลต้องเผชิญกับกบฏนายสิบในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2478 ผู้ก่อการกบฏอ้างเหตุว่าไม่พอใจการบริหารราชการของรัฐบาล และตำหนิรัฐบาลที่ไม่เทิดทูนพระมหากษัตริย์เท่าที่ควร⁷ นอกจากนี้ ผู้มีอำนาจทางการเมืองบางคนในคณะรัฐบาลขณะนั้นคงมีความเชื่ออยู่ตลอดว่า พระราชวงศ์บางพระองค์ทรงยุ่งเกี่ยวแทรกแซงการเมือง เพื่อล้มล้างอำนาจของรัฐบาลและโยงเหตุการณ์ลอบทำร้ายผู้นำบางคนในคณะรัฐบาลเข้ากับการแทรกแซงดังกล่าว⁸

ความไม่ลงรอยระหว่างรัฐบาลกับพระราชวงศ์มีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับรัฐบาล ซึ่งปรากฏชัดเจนในเรื่องปัญหาการเสด็จนิวัติพระนครของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล นับตั้งแต่รัฐบาลได้กราบบังคมทูลอัญเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดลเสด็จขึ้นทรงราชย์เมื่อปลายปี พ.ศ. 2477 (มีนาคม 2477)⁹ รัฐบาลได้กราบบังคมทูลอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่เสด็จนิวัติพระนคร เพื่อทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และให้พลนิกรของพระองค์มีโอกาสชมพระบารมี รัฐบาลในขณะนั้นดูจะมีความมั่นใจมากกว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงรับคำเชิญของรัฐบาล ต้นปี พ.ศ. 2478 รัฐบาลจึงเตรียมการรับเสด็จ อาทิ กำหนดการ และติดต่อเรือโดยสารเพื่อใช้เป็นเรือพระที่นั่ง เป็นต้น แต่ในที่สุด ถึงเดือนกันยายนปีเดียวกันพระราชชนนีศรีสังวาลย์ (พระยศในขณะนั้น) ได้มีหนังสือทูลพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ มีความว่า ขอเลื่อนกำหนดการเสด็จนิวัติพระนครไปอีก เพราะนายแพทย์ประจำพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังเห็นว่าพระอนามัยของพระองค์ไม่แข็งแรงพอ¹⁰

เหตุการณ์นี้ทำความลำบากใจแก่รัฐบาลในเวลานั้นมาก เพราะได้ประกาศให้ประชาชนทราบเรื่องการเสด็จพระราชดำเนินกลับล่วงหน้าแล้ว และเกรงว่าถ้าประกาศตามที่สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงแจ้งมาว่าพระอนามัยไม่แข็งแรงพอ ประชาชนจะเข้าใจผิด คิดไปต่าง ๆ “ผลที่สุดก็คงจะไหม้ไปในทางอกศล”¹¹ จึงได้ออกประกาศในเดือนตุลาคมว่า เมื่อการเมืองยุโรปตึงเครียด เนื่องจากเกิดสงครามระหว่างอิตาลีและออสเตรีย (ปัจจุบันคือประเทศเอธิโอเปีย) รัฐบาลเกรงว่าการเชิญเสด็จพระราชดำเนินกลับ อาจไม่ปลอดภัย อีกทั้งการเดินทางต้องเปลี่ยนเส้นทางทำให้กินเวลานานขึ้น อาจมีผลกระทบต่อพระอนามัยและการศึกษา จึงขอเลื่อนการเสด็จพระราชดำเนินกลับเป็นศกหน้า¹²

อย่างไรก็ตาม การประกาศดังกล่าวกลับทำให้เกิดข่าวลือต่าง ๆ หนังสือพิมพ์ดาวนิกร ฉบับวันที่ 18 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2478 ลงข่าวว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลประชวรพระโรควัณโรค³

ขณะเดียวกัน เซอร์ โจเซฟ ครอสบี้ (Sir Josiah Crosby) อัครราชทูตอังกฤษ ประจำประเทศไทย ก็ รายงานกลับไปยังกระทรวงการต่างประเทศของตนว่า มีข่าวลือเรื่องการสละราชย์หนานู โดยกระแสข่าวขัดแย้งกัน บ้างก็ว่าเป็นพระราชประสงค์ของสมเด็จพระพันวัสสาฯ พระราชชนนี และพระประยูรญาติใกล้ชิดของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่จะให้พระองค์ทรงสละราชย์ บ้างก็ว่าคณะรัฐบาลเป็นผู้คิดขึ้น เพราะไม่พอใจที่สมเด็จพระพันวัสสาฯ และพระราชชนนีไม่ทรงอนุญาตให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัติพระนครเมื่อปลาย พ.ศ.2478¹⁴

แม้ว่ารัฐบาลจะประกาศอย่างเป็นทางการว่า จะไม่มีการสละราชสมบัติ แต่ข่าวลือมิได้เงียบหายไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อรัฐบาลกราบบังคมทูลอัญเชิญเสด็จนิวัติพระนครอีกครั้งหนึ่งในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2479 และพระราชชนนีศรีสังวาลย์ได้มีบัญชาให้ หลวงสิริราชไมตรี ราชเลขานุการในพระองค์ตอบขัดข้อง โดยชี้แจงว่าทรงวิตกถึงพระอนามัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งแม้ว่าจะทรงพระสําราญขึ้น แต่การเดินทางไกล อาจทำให้มีพระอาการอิดโรยและทรุดโทรมลงถึงกับประชวรได้¹⁵ ข่าวลือเรื่องการสละราชย์ยิ่งแพร่สะพัด จนกระทั่ง พลเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรีในเวลานั้น ต้องให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ ปฏิเสธข่าวลือดังกล่าว¹⁶

เป็นเรื่องที่น่าสนใจมากกว่า ข่าวลือเรื่องการสละราชสมบัตินี้มีความเป็นจริงเพียงใด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตรัสกับ เซอร์ โจเซฟ ครอสบี้ เมื่อไปเฝ้าพระองค์ที่ป็นิ่งว่า ในหมู่พระประยูรญาติสนิทของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม่มีผู้ใดคิดเรื่องที่จะให้พระองค์ทรงสละราชย์เลย แต่คณะรัฐบาลเป็นผู้คิดขึ้น¹⁷ สมเด็จพระบรมราชชนนีก็ทรงยืนยันกับพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร สมุหราชองครักษ์ เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2479 ว่า จะทรงอบรมให้พระราชโอรสของพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดีในระบอบประชาธิปไตย ดังรายละเอียดที่ได้กล่าวไว้ในบทก่อน¹⁸

ข่าวลือเรื่องการสละราชสมบัติน่าจะมีมูลเหตุมาจากฝ่ายรัฐบาล ดังพระดำรัสของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงฯ เดือนสิงหาคม พ.ศ.2479 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรฯ ทรงเล่าประทาน เซอร์ โจเซฟ ครอสบี้ ว่า ประมาณปลาย พ.ศ.2478 พันเอก หลวงพิบูลสงคราม รัฐมนตรีกลาโหม (ต่อมาคือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม) ได้ส่งพระยาสราภยสฤตติการ และ มิสเตอร์ แบคซ์เตอร์ (Mr. Baxter) อดีตที่ปรึกษาการคลัง ไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ ประเทศอังกฤษเพื่อกราบบังคมทูลถามว่า พระองค์จะทรงรับคำกราบบังคมทูลอัญเชิญเสด็จขึ้นทรงราชย์อีกหรือไม่ แต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงตกลงเนื่องจากไม่มีพระราชประสงค์ที่จะทรงเป็น “กษัตริย์หุ่น”¹⁹

จากหลักฐานดังกล่าว เป็นไปได้ว่ารัฐบาลขณะนั้นคงไม่พอใจอย่างมากกับสถานการณ์ที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิเสธคำกราบบังคมทูลเชิญเสด็จนิวัติพระนครของรัฐบาลถึง 2 ครั้ง เพราะทำให้รัฐบาลต้องลำบากใจกับการชี้แจงแก่ประชาชนว่าเหตุใดพระมหากษัตริย์ของพวกเขาจึงไม่ทรงยอมมาปรากฏพระองค์ต่อพลนิกร และขัดกับความประสงค์ของรัฐบาลที่ต้องการให้พระมหากษัตริย์พระองค์น้อยทรงเรียนรู้เกี่ยวกับประเทศที่จะทรงปกครองต่อไปในภายหน้า ไม่ใช่ทรงรู้สึกเสมือนคนแปลกหน้ากับราษฎรของพระองค์ อีกทั้งพฤติกรรมดังกล่าวอาจตีความได้ว่าเป็นการจงใจแสดงการไม่ร่วมมือ ไม่เห็นชอบกับรัฐบาลปัจจุบันในเวลานั้น ด้วยเหตุต่าง ๆ นี้ จึงเป็นไปได้มากกว่าความคิดที่จะ

สถาปนาพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ อาจมีการอภิปรายกันในหมู่ผู้นำในคณะรัฐบาล แต่คณะรัฐบาลยังไม่อาจหาบุคคลที่เหมาะสมที่จะเลือกเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่แทนได้ จึงจำต้องหาวิธีแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยทางอื่น²⁰

เซอร์ โจเซฟ คออสบี อัครราชทูตอังกฤษ เชื่อว่าการที่รัฐบาลตัดสินใจส่งพลโท พระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร สมุหราชองครักษ์และสมุหพระราชวัง ออกไปประจำพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2479 มีสาเหตุเนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างพระประยูรญาติของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับรัฐบาลถึงขั้น “วิกฤติ”²¹ รัฐบาลจึงเห็นสมควรส่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้คุ้นเคยกับราชสำนัก ไปเฝ้าฯ สมเด็จพระบรมราชชนนีที่เมืองโลซานน์ เพื่อกราบทูลปรึกษาเรื่องการเสด็จนิวัติพระนครอย่างใกล้ชิด

พลโท พระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว. สิทธิ สุทัศน์ ณ อยุธยา) เป็นข้าราชการบริพารที่ได้รับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาตั้งแต่รัชกาล ได้ศึกษาที่โรงเรียนนายร้อยทหารบกแซนเอียร์สท์ ประเทศอังกฤษ ในเวลาเดียวกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาได้เป็นนายทหารราชองครักษ์ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อคราวประพาสยุโรป พ.ศ. 2450 และ ดำรงตำแหน่งองครักษ์ในรัชกาลที่ 7 ได้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อพระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปประทับที่อังกฤษก่อนที่จะทรงสละราชสมบัติ²² จากประวัติชีวิตและการทำงานแสดงว่า พระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกรน่าจะเป็บุคคลที่คุ้นเคยกับเจ้านายพระราชวงศ์เป็นอย่างดีมากกว่าหลวงสิริราชไมตรี (จรรยา สิงหนเสนี) ราชเลขานุการในพระองค์ ซึ่งก่อนหน้าที่จะได้รับแต่งตั้งจากคณะรัฐบาลให้ดำรงตำแหน่งนี้ ได้รับราชการอยู่ ณ สถานทูตสยามในกรุงปารีส และเป็นบุคคลผู้หนึ่งที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการก่อตั้งคณะราษฎรเมื่อ พ.ศ. 2469 เพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง²³

นอกจากนี้ พระยาวิชิตวงศ์ฯ ยังเคยดำรงตำแหน่งอัครราชทูตไทยประจำประเทศสหรัฐอเมริกา ระหว่างพ.ศ. 2469 - 2471 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่สมเด็จพระบรมราชชนกและครอบครัวของพระองค์ทรงพำนักอยู่ที่เมืองบอสตัน จึงเป็นไปได้มากกว่า สมเด็จพระบรมราชชนนีจะทรงคุ้นเคยกับพระยาวิชิตวงศ์ฯ มาก่อนแล้ว²⁴

การคาดคะเนของอัครราชทูตอังกฤษ ที่ว่ารัฐบาลส่งพระยาวิชิตวงศ์ฯ ไปเฝ้าฯ สมเด็จพระบรมราชชนนีที่โลซานน์เพื่อปรับความเข้าใจระหว่างรัฐบาลกับพระประยูรญาติใกล้ชิดของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว น่าจะเป็นสิ่งที่ถูกต้อง เพราะเมื่อพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร ผู้ได้รับขนานนามว่า “ล้นการทูต” ได้เฝ้าฯ สมเด็จพระบรมราชชนนีเป็นครั้งแรกที่โลซานน์เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2479 พระยาวิชิตวงศ์ฯ ได้กราบทูลถึงประโยชน์ของการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนราษฎร “เพื่อให้ประชาชนได้เห็นพระองค์และเห็นพระราชหฤทัย จะได้เพิ่มความจงรักภักดีไว้แต่เวลานี้ สำหรับประโยชน์ใหญ่ในภายหน้า”²⁵

มีข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่ง คือ นับตั้งแต่การปฏิเสธคำกราบบังคมทูลเชิญเสด็จนิวัติพระนครใน พ.ศ. 2478 จนถึง พ.ศ. 2479 ผู้นำในคณะรัฐบาลบางคนเชื่อมาโดยตลอดว่า การปฏิเสธนั้นเกิดขึ้นเนื่องมาจากพระราชชนนีของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงยินยอม ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงเกรงว่าการรับคำกราบบังคมทูลของรัฐบาลจะเป็นเหตุให้ระคายเบี่ยงพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ซึ่งอาจจะทรงเข้าพระราชหฤทัยว่า พระองค์กำลังยอมอ่อนให้แก่ผู้มีอำนาจในขณะนั้น เหตุผลอีกประการหนึ่งที่

ผู้นำในคณะรัฐบาลยกมาอธิบายสาเหตุที่ขัดขวางการเสด็จนิวัติพระนคร คือ พระราชชนนีทรงอยู่ใต้ อิทธิพลอเมริกัน ในระดับที่น่าเศร้าใจมาก²⁶ น่าเสียดายที่ไม่มีการอธิบายว่า อิทธิพลอเมริกันอะไร ที่มีต่อพระองค์ และเป็นเหตุขัดขวางการเสด็จนิวัติพระนครได้อย่างไร

สำหรับการปฏิเสธคำกราบบังคมทูลเชิญเสด็จนิวัติพระนครครั้งแรกใน พ.ศ.2478 นั้น อาจเป็นไปได้ว่า พระราชชนนีทรงมีส่วนตัดสินใจพระทัยอยู่มาก เนื่องจากทรงห่วงใยพระอนามัยของพระราชโอรส ซึ่งเวลานั้นยังไม่สู้แข็งแรง และเมื่อประทานสัมภาษณ์นักหนังสือพิมพ์เดือนมีนาคม พ.ศ. 2477 ก็รับสั่งว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงไม่แข็งแรง และพระองค์ทรงหวังว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้ประทับอยู่ที่สวีเดน-เซอร์แลนด์อีกระยะหนึ่ง²⁷ แต่ขณะเดียวกัน บุคคลผู้ทรงตัดสินใจอย่างแท้จริงเกี่ยวกับการเสด็จนิวัติพระนครของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

เมื่อพระยาวิจิตรวงศ์ฯ ได้กราบทูลพระราชชนนี ขอให้ทรงนำเสด็จพระราชโอรสธิดาทรงเยี่ยมเยียนราษฎร พระราชชนนีรับสั่งตอบว่า

เรื่องเสด็จเยี่ยมเยียนเมืองไทยนั้น พระองค์ท่านเห็นสมควรและไม่มีความขัดข้องเลย.....แต่ทั้งนี้ความเด็ดขาดหาอยู่กับท่านไม่ ย่อมอยู่กับ สมเด็จพระอัยิกาเจ้า ซึ่งประทับอยู่ในพระนครย่อมทรงทราบได้ดีว่าจะควรอย่างไร ถ้าคณะผู้สำเร็จราชการและรัฐบาลกราบทูล สมเด็จพระอัยิกาเจ้าให้ทรงทราบเหตุผลโดยแน่พระไทย และรับรองว่าจะไม่ต้องมีพิธีรีตองอะไรมาก เพราะยังทรงพระเยาว์นัก และทั้งทูลรับรองว่าจะได้เสด็จกลับออกมาทรงศึกษาวิชาที่ยุโรปต่อไป ทั้งนี้เพื่อพระอนามัยด้วยแล้ว ถ้าการเป็นผลสำเร็จ พระราชชนนีก็จะทรงยินดีมาก เพราะสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้ทอดพระเนตรเห็นเมืองไทย พบปะคนไทย เป็นการศึกษาอย่างพิเศษสำหรับพระองค์ท่าน ส่วนพระราชชนนีก็จะได้ออกาสปรึกษาหารือคณะผู้สำเร็จราชการและรัฐบาลในเรื่องการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในขั้นต่อไป²⁸

ขณะนั้น ดูเหมือนว่าสมเด็จพระพันวัสสาฯ (และน่าจะรวมถึงพระประยูรญาติสนิทอื่น ๆ) จะไม่ทรงเต็มพระทัยให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัติพระนครนัก ทั้งนี้ น่าจะเป็นด้วย พระองค์ทรงห่วงใยความปลอดภัยของพระราชนัดดา²⁹ ทั้งทรงเกรงว่าเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกลับพระนคร รัฐบาลอาจยังมิให้เสด็จพระราชดำเนินกลับไปทรงศึกษาต่อที่ประเทศสวีเดน สมเด็จพระพันวัสสาฯ ทรงวิตกกังวลในเรื่องนี้มาก เมื่อพระองค์ประทานความเห็นชอบให้พระราชนัดดาเสด็จนิวัติพระนครใน พ.ศ.2480 ก็ทรงมีลายพระหัตถ์ถึงพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา กำชับว่า

เรื่องการเชิญเสด็จกลับเมืองไทยชั่วคราวนั้น ถ้ารัฐบาลยังคงมีความประสงค์จะเชิญเสด็จกลับโดยความจงรักภักดีแล้ว ฉันก็ไม่ขัด-

ข้อ ..... ขออย่าลืมว่า ถ้าหลานฉันกลับมาแล้ว จะต้องให้กลับออกไปตามที่ได้สัญญาไว้ เพื่อประโยชน์ที่จะได้ทั้งความสุขและความรู้ เวลานี้ยังไม่มีความรู้ ได้แต่ความสุข เพราะการเล่าเรียนยังเรียนอยู่ชั้นเด็ก³⁰

หลังจากที่รัฐบาลได้ส่งพระยาวิฑูรย์วงศ์ไมโรไปประจำพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลที่ไลซานน์ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและพระประยูรญาติสนิทของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะราบรื่นขึ้น³¹ เมื่อรัฐบาลกราบบังคมทูลเชิญเสด็จนิวัติพระนครใน พ.ศ. 2480 คณะผู้สำเร็จราชการฯ ได้กราบทูลขอทราบกระแสพระดำริของสมเด็จพระพันวัสสาฯ ก่อนว่าทรงเห็นชอบด้วยแล้ว จึงนำความปรารถนาไปปรึกษาพระราชชนนีศรีสังวาลย์ ซึ่งมีบัญชาว่าไม่มีเหตุขัดข้องประการใด³² พระราชชนนีทรงแสดงความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะเสด็จกลับ “ถึงกับได้เตรียมการจับจ่ายซื้อหาสิ่งของไว้พร้อมแล้ว....”³³ แต่ปี พ.ศ. 2480 นั้น ทำยที่สุด สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลก็ได้เสด็จพระราชดำเนินกลับ เนื่องจากเกิดปัญหาการเมืองภายในประเทศ คณะรัฐบาลลาออก ต้องมีการจัดตั้งคณะรัฐบาลใหม่ทำให้ไม่สามารถจัดการรับเสด็จได้ทันกำหนดเดิมได้ รัฐบาลจึงกราบบังคมทูลขอเลื่อนเวลาการเสด็จออกไปโดยไม่มีกำหนด³⁴

ในที่สุด หลังจากที่ทรงขึ้นครองราชสมบัติเป็นเวลา 3 ปีเศษ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลพร้อมด้วยพระราชชนนี พระเชษฐภคินี และพระราชอนุชา ก็เสด็จพระราชดำเนินจากประเทศสวิตเซอร์แลนด์ กลับคืนสู่ประเทศไทยเพื่อทรงเยี่ยมเยียนพลกนิกรของพระองค์เป็นครั้งแรกเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2481

ในปีนั้น เมื่อรัฐบาลได้กราบบังคมทูลอัญเชิญเสด็จนิวัติพระนครเป็นครั้งที่ 4 หลวงสิริราชไมตรี ราชเลขานุการในพระองค์ โทรเลขตอบกลับมาว่า

ตามรายงานแพทย์ที่ส่งมาเกี่ยวกับพระอนามัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม่แนะนำให้เสด็จนิวัติพระนคร แต่เมื่อคำนึงถึงพระอนามัยและพระประสงค์ของสมเด็จพระพันวัสสาฯ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับคำกราบบังคมทูลอัญเชิญเสด็จนิวัติพระนครเป็นการชั่วคราว³⁵

อย่างไรก็ตาม ตอนแรก เมื่อหนังสือพิมพ์ลงข่าวกำหนดการเสด็จนิวัติพระนครของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวคงจะมีผู้อ่านจำนวนไม่น้อยที่สงสัยว่าข่าวนี้จะเป็นความจริงและเป็นไปได้สักเพียงใด ความสงสัยดังกล่าวคงจะยุติลงเมื่อได้ทราบข่าวสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและคณะผู้ติดตาม ได้ออกเดินทางจากไลซานน์ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2481 เพื่อประทับเรือพระที่นั่งชื่อ เมโอเนีย (Meonia) ที่เมืองมาร์เซย์ ประเทศฝรั่งเศส³⁶ เรือพระที่นั่งลำนี้จะนำพระองค์กลับคืนสู่พระนครเพื่อให้ประชาชนของพระองค์ได้ชมพระบารมี “ในหลวงพระองค์เล็ก” ที่พวกเขาไม่เคยชมพระรูปโฉมเลยตั้งแต่ทรงราชย์ นอกจากพระบรมฉายาลักษณ์ในหนังสือพิมพ์ และได้รับฟังข่าวคราวเกี่ยวกับพระองค์บ้างจากข้าราชการและผู้เดินทางไป

ต่างประเทศ และมีโอกาสเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่ไลซานน์ ซึ่งมักจะกลับมาเล่าถึงความน่ารักน่าเอ็นดูต่าง ๆ ของ 'ในหลวง' ครั้งหนึ่ง พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เคยรับสั่งกับอัครราชทูตอังกฤษว่า "พระองค์ทรงเป็นเด็กที่น่ารักน่าเอ็นดูมาก และประชาชนของพระองค์คงไม่อาจหักห้ามใจไม่ให้รักพระองค์ได้เลย ถ้าพวกเขาได้มีโอกาสเฝ้าชมพระบารมี"³⁷

เป็นคำทำนายที่แม่นยำและถูกต้อง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ทรงมีพระชนมายุเพียง 13 พรรษา แต่พระองค์ทรงมีพระกิริยาอัธยาศัยที่งดงาม วางพระองค์พอเหมาะแก่การเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ยังทรงพระเยาว์ ก่อให้เกิดความรักความชื่นชมและความภักดี ในหมู่ชนที่ได้เฝ้าฯชมพระบารมี แม้แต่ชาวต่างประเทศที่ได้เข้าเฝ้าฯก็ล้วนชื่นชอบและสรรเสริญพระปรีชาสามารถ³⁸ นายโรมัสต์ ข้าหลวงอังกฤษประจำสิงคโปร์กล่าวถึงพระองค์ว่า "...พระองค์ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกประทับใจมาก ท่าทางฉลาดเฉลียวและสนพระราชหฤทัยเรื่องเครื่องจักรเครื่องกลทุกประเภท แม้ว่าพระองค์ยังทรงพระเยาว์มาก แต่ทรงส่งภาคภูมิใจโดยธรรมชาติ และคงจะเป็นที่ชื่นชอบของประชาชนชาวสยาม"³⁹ พระอากัปกิริยาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นธรรมชาติ และแสดงออกเหมือน "เด็กนักเรียนที่สุขภาพดีคนหนึ่ง"⁴⁰ ทรงป็นปายทอดพระเนตรเครื่องบินทุกลำที่ฐานทัพอากาศเมืองสิงคโปร์ และเมื่อนายทหารอังกฤษอนุญาตให้พระองค์ทรงควบคุมเรือเหาะชั่วเวลาหนึ่งขณะที่กำลังลอยอยู่ในอากาศ ก็ทรงแสดงความพอพระราชหฤทัยอย่างเห็นได้ชัด⁴¹ นอกจากนั้น เวลาที่ทอดพระเนตรการแสดงที่สนุกสนาน หรือน่าสนใจ ก็แสดงความสนพระราชหฤทัยอย่างจริงจัง เสด็จขึ้นไปทรงยืนบนลังไม้สูง ๆ เพื่อทอดพระเนตรการรีดพิษงูที่สถานเสาวภาให้ถนัดชัดเจน⁴² ทรงสละบัตรพระหัตถ์ไปมาอย่างตื่นตื่น เมื่อทอดพระเนตรการวิ่งแข่งขันของนักเรียนที่สนามกรีฑาสถานแห่งชาติ⁴³ ทั้งยังโปรดเล่นประทัด ทอดพระเนตรปลากัด และละครลิง⁴⁴

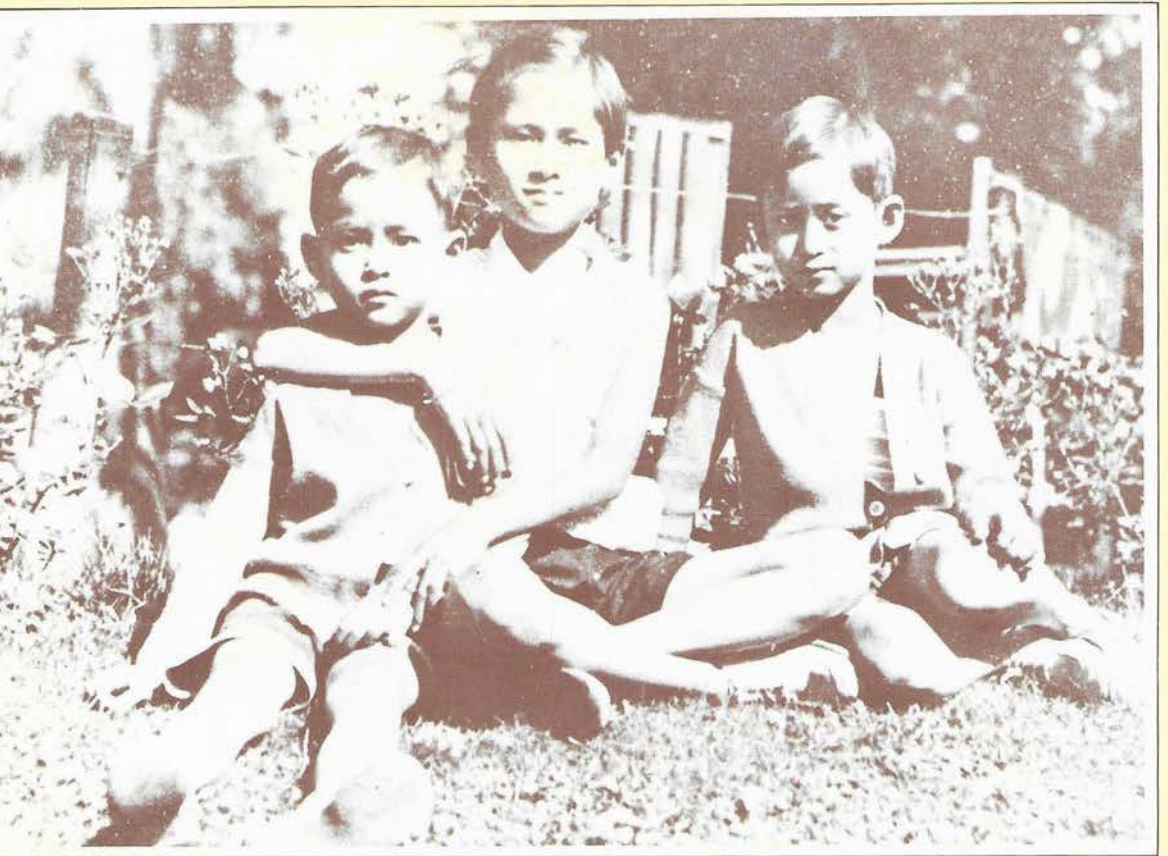
อย่างไรก็ตาม แม้จะทรงพระเยาว์ เมื่อทรงงานพระราชพิธีต่าง ๆ ในฐานะทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ก็ทรงทำได้อย่างดีเยี่ยม ทั้ง ๆ ที่งานพิธีต่าง ๆ มีข้อปฏิบัติละเอียดปลีกย่อยมากมายที่ต้องทรงจดจำ และทรงทำก่อนหลัง ให้ถูกต้องลำดับขั้นตอน⁴⁵ ทั้งนี้ คงเป็นเพราะพระวินิจฉัยถี่ถ้วนและเห็นการณ์ไกลของสมเด็จพระพันวัสสาฯด้วย พระองค์มีพระกระแสรับสั่งให้พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาทรงอยู่ใกล้ชิดสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสมอทุกคราวเมื่อมีงานพระราชพิธีหรือในโอกาสที่มีข้าราชการและประชาชนเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท⁴⁶ จุดมุ่งหมายคงเพื่อถวายคำแนะนำเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมราชประเพณีต่าง ๆ ขณะเดียวกัน ความน่ารัก อ่อนหวาน ความสุภาพ ถ่อมพระองค์ ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทำให้ผู้ที่ได้เข้าเฝ้าฯทั้งหลายล้วนชื่นชม เซอร์ โจเซฟส์ ครอบสบี้ อัครราชทูตอังกฤษได้เข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระราชชนนีครั้งหนึ่งที่พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน อันเป็นที่ประทับชั่วคราวระหว่างการเสด็จนิวัติพระนครครั้งนี้ แม้จะเข้าเฝ้าฯเป็นเวลาเพียงไม่กี่นาที แต่เซอร์โจเซฟส์ ครอบสบี้ จะประทับใจกับพระกิริยาอัธยาศัยของพระมหากษัตริย์พระองค์น้อยมาก พระองค์รับสั่งกับเซอร์โจเซฟส์ด้วยภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ตรัสว่าทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะเสด็จไปประเทศอังกฤษเพื่อทรงศึกษาต่อ แต่ทรงบ่นว่าภาษาอังกฤษเป็นภาษาที่เรียนยาก ในสายตาของท่านอัครราชทูต พระเจ้าแผ่นดินทรงช้ำอายุมาก แต่ก็ทรงน่ารัก ต้องตาต้องใจมากเช่นกัน ในตอนท้าย พระองค์ตรัสเป็นภาษาไทย ขอให้เซอร์โจเซฟส์ ครอบสบี้ ช่วยนำคำถวายพระพรของพระองค์กราบทูลพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษด้วย ซึ่งเซอร์โจเซฟส์ ได้สัญญาว่าจะ

ทำตามพระราชประสงค์ ดังนั้น ท่านจึงเขียนจดหมายขอให้ ไวสเคานต์ ฮาลิเพ็กซ์ ช่วยนำ “ข้อความที่เรียบง่าย แต่จับใจนี้ส่งไปถึงที่หมายอันสูงส่งด้วย”⁴⁷

ตลอดเวลา 2 เดือน ที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลประทับอยู่ในพระนคร พระจริยาวัตร พระอุปนิสัยของพระองค์นำความปลื้มปิติชื่นชมมาสู่ผู้ที่เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทด้วยหน้า และเป็นความคิดที่เห็นพ้องต้องกันในหมู่ชนทั้งหลายว่าพระองค์ทรงมีพระราชชนนีที่ดี สมเด็จพระพันวัสสาฯ ออกพระโอษฐ์ชมว่า “ชนนีอบรมดี”⁴⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสรรเสริญพระองค์ในลายพระหัตถ์ถึงพระธิดาว่า “...พ่อไม่เคยคิดคาดเลยว่าจะเป็นผู้หญิงที่มีสติปัญญาสามารถมาก เพิ่งมาสังเกตในคราวนี้ รู้จักวางพระองค์เหมาะสมดีทุกสถาน ใครคั่นก็ต้องนับถือ และค่อยคลายห่วงสมเด็จพระอานันทมหิดลเพราะมีชนนีดีด้วย”⁴⁹ นายเพ็ปปี้ (Mr. Pepys) พระอาจารย์พิเศษชาวอังกฤษที่ตามเสด็จในครั้งนั้นกล่าวว่า “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพัฒนาพระอุปนิสัยให้มีความรับผิดชอบสูง และทุกคนต่างยอมรับว่า พระองค์ทรงได้รับการอบรมเลี้ยงดูที่ดีเยี่ยมจากพระราชชนนี”⁵⁰

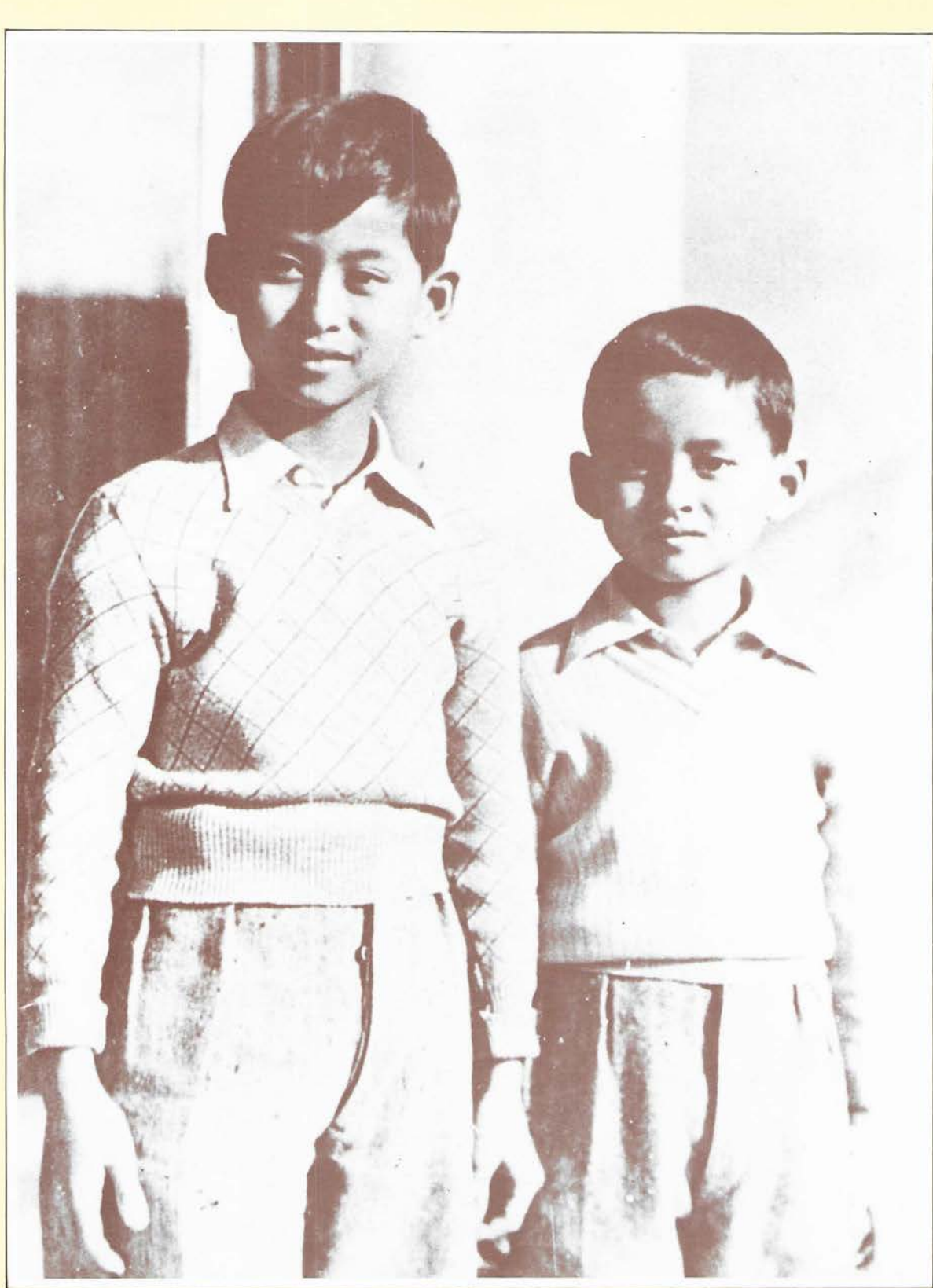
อันที่จริง คงไม่เป็นการยกยอกินไปเลย เมื่อกล่าวว่า ความสำเร็จของการเสด็จนิวัติพระนครครั้งนี้ ผู้ที่มีส่วนสร้างสรรค์สำคัญคือ สมเด็จพระบรมราชชนนี ตลอดเวลาที่ผ่านมา พระองค์ทรงอบรมขัดเกลาพระกิริยาอัธยาศัยของพระราชโอรสให้ตรงตามเหมาะสม ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในกิจการทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระชนมชีพของพระราชโอรส ทรงติดต่อกับรัฐบาลเพื่อจัดหมายกำหนดงานพระราชพิธีและงานรื่นเริงต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับพระกำลังและพระชนมายุของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เช่นทรงปรารถนาให้การเชิญเสด็จงานสโมสรสันนิบาตเวลาตั้งแต่ 20 นาฬิกา ถึง 21.30 นาฬิกา ดึงไปสำหรับพระอนามัย ถ้าเป็นเวลาบ่ายราว 17 นาฬิกา ถึง 18.30 นาฬิกา ก็น่าจะเหมาะและควรแก่พระราชอิริยาบถ⁵¹ ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ถึงถ้อยเรื่องการศึกษาของพระราชโอรส เวลานั้นพระราชโอรสทรงพระเยาว์ ความรู้เรื่องเกี่ยวกับเมืองไทยมีน้อย ทรงขอให้กระทรวงธรรมการ (ปัจจุบัน คือกระทรวงศึกษาธิการ) เป็นผู้จัดรายการเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรพระอารามและโบราณสถานที่สำคัญในเขตพระนครและธนบุรี เพื่อเพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมชาติไทย นอกจากนั้น ทรงนำทางให้พระราชโอรสติดตามทรงเฝ้าในการกุศล ช่วยเหลือการสาธารณสุขและการแพทย์ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานเงินส่วนพระองค์สร้างโรงพยาบาลอานันทมหิดลที่จังหวัดลพบุรี พระราชอนุชาและพระเชษฐภคินีพระราชทานเงินสร้างสุชาลาที่จังหวัดสมุทรสาคร⁵² ที่สำคัญ พระองค์ทรงจัดให้พระราชโอรสธิดาได้ทรงพบปะกับพระประยูรญาติตามสมควร ให้ทรงรู้จักคุ้นเคยกับพระบรมวงศานุวงศ์ กับพระบรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ อาทิ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระเชษฐภคินีและพระราชอนุชา ทรงวางพระองค์อ่อนน้อมตามวัฒนธรรมไทย เสด็จไปทรงเยี่ยมถึงวังที่ประทับ⁵³ กับผู้ที่ทรงคุ้นเคยมาก่อน ทรงวางพระองค์สนิทเหมือนอย่างเดิม ไม่เปลี่ยนแปลง เช่นเดียวกับพระราชจริยาวัตรของสมเด็จพระบรมราชชนนี ที่ทรงวางพระองค์เหมือนเดิมเสมอ ทั้ง ๆ ที่ในการเสด็จนิวัติพระนครครั้งนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระราชชนนีศรีสังวาลย์เป็นสมเด็จพระราชชนนีทรงดำรงพระยศเป็นเจ้านายฝ่ายในชั้นสูง หม่อมเจ้าหญิงเรียมจิตรแจรง อมาภกร ทรงเล่าว่าเมื่อสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเป็นหม่อม

ทั้งสามพระองค์ขณะประทับในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ พ.ศ. 2477 (ค.ศ. 1934) (ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

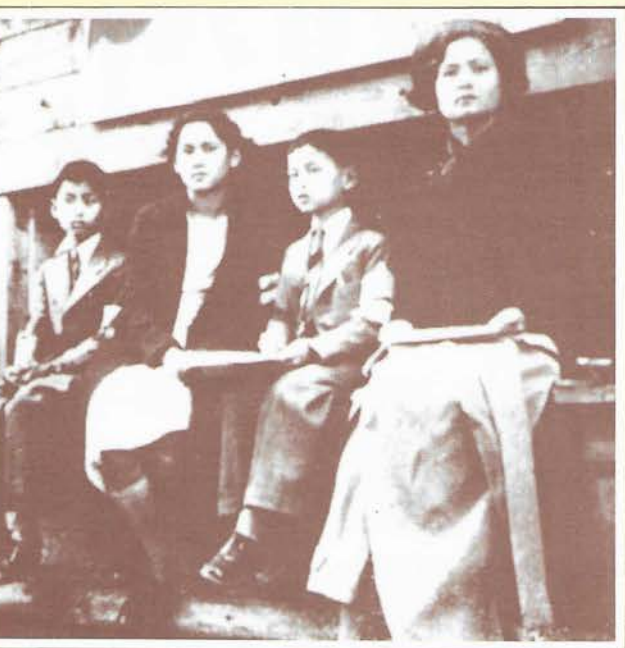
พระตำหนักวิลล่าวัฒนา ถ่ายทางบริเวณด้านหลังซึ่งเป็นสวนผลไม้

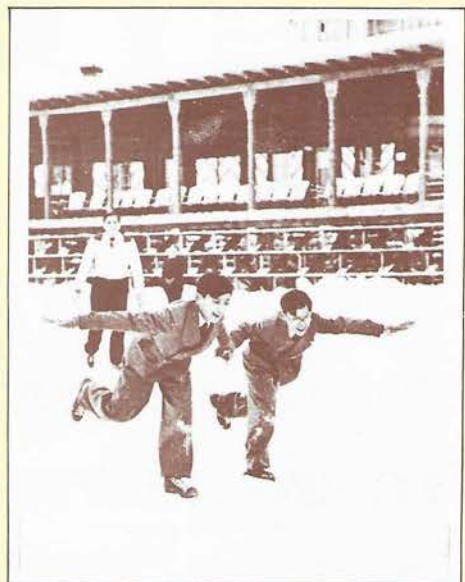
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ที่โลซานน์ พ.ศ. 2477 (ค.ศ. 1934)(ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ทรงสเก็ตน้ำแข็งชำนาญแล้ว ก็ทรงฮ็อกกี้น้ำแข็ง (ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ทอดพระเนตรการแข่งขันรถที่กรุงเบอร์ลิน พ.ศ. 2480

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์
โปรดทำอะไรด้วยกันเสมอ
(ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ประชาชาติ

THE NATION

ปีที่ ๗   ฉบับที่ ๒๕๐๕   วันพฤหัสบดีที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๑   ราคา ๕ สตางค์

ประชาชนเผ่า ชม บารมีใน หลวงคับ คัง
จับผู้ติดต่อ ว่าจ้างให้ยิง หลวงพิบูล ฯ ได้
นามผู้แทนราษฎรใหม่ ๑๑ จังหวัด ๗๗ คน

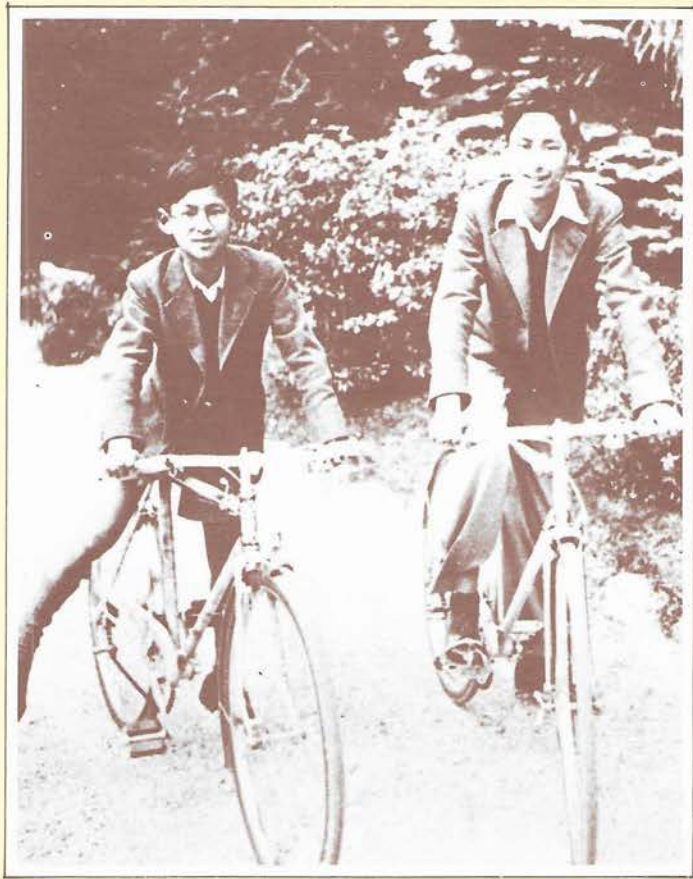
สมเด็จพระอัยิกาเจ้าเสด็จไปรับที่ปากน้ำ
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระล้าราญยิ่ง

แปนพี่ชายตัวการผู้ยิง เทพ ชุนวรดิษฐ์ไม่มา
ฝากขังล้าราญราษฎร ลำปางเลือกนายพล

สมเด็จพระบรมราชชนนี
และ "คณะเย็บผ้า"
ที่วังสระปทุม พ.ศ.2481

สมเด็จพระบรมราชชนนี
ทรงสนพระราชหฤทัยการถ่ายรูปมาก
(ภาพจากหนังสือพิมพ์ ประมวลสาร
16 มกราคม 2481)

สมเด็จพระบรมราชชนนีโปรดให้
พระราชโอรสธิดาทรงเล่นกีฬาทุกชนิดที่ได้ออก
กำลังพระวรกายมาก ๆ เช่น สกีสกี และเทนนิส
(ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช และสมเด็จพระอนุชา
ทรงจักรยานด้วยความเบิกบานพระราชหฤทัย
ทรงมีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ เหมือนเด็กธรรมดาสามัญ
(ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

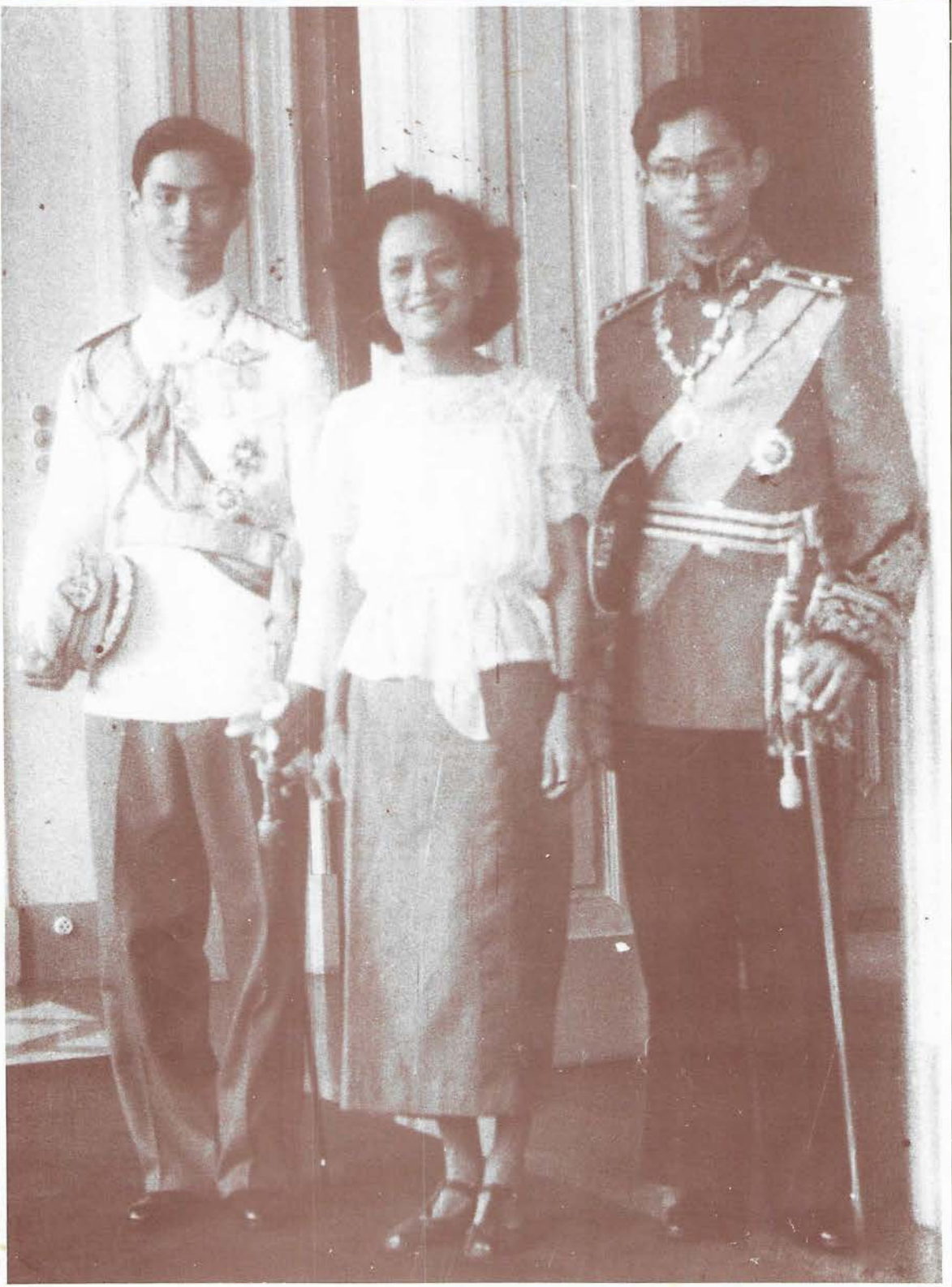
ภาพจากหนังสือพิมพ์
ประชาชาติรายวัน
18 พฤศจิกายน 2481

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงมีพระราชหฤทัยผูกพันกับ
ประชาชนไทยทรงทักทายใต้ตามทุกซอกซอกด้วยพระราชอัธยาศัยอันอ่อนโยน
(ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และสมเด็จพระอนุชา
เสด็จเยี่ยมสถานีเกษตรหลวงบางเขน 2 มิถุนายน 2489
(ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

พระฉายาลักษณ์ครั้งสุดท้ายที่สามพระองค์ทรงฉายร่วมกัน

ในสมเด็จพระเจ้าฟ้า ทรงเรียกพระองค์ว่าท่านปู่ ต่อมาภายหลัง เมื่อทรงพบท่านหญิงครั้งใดก็ยังทรงเรียกท่านปู่ เช่นเดิม⁵⁴

การสถาปนาสมเด็จพระราชชนนีครั้งนี้ เป็นประหนึ่งเครื่องหมายที่แสดงให้เห็นถึงการยอมรับของรัฐบาลและประชาชนทั่วไป ถึงบทบาทและความสำเร็จของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ในการถวายอภิบาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดลเสด็จขึ้นครองราชย์ พระเชษฐภคินีและพระราชอนุชาทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าในทันที แต่พระราชชนนีคงอยู่ในฐานะสามัญชนดังเดิม สภาพที่ก่อให้เกิดความลึกลับบางประการ เช่น การใช้สรรพนาม บางคนคงเรียกพระราชชนนีว่า *คุณ* เรียกตนเองว่า *ผม* ตามเดิม ในขณะที่บางคนใช้ราชาศัพท์กับพระองค์⁵⁵ สำหรับชาวต่างประเทศนั้นใช้ Her Royal Highness the Princess Mother เดิมที⁵⁶ การสถาปนาครั้งนี้จึงช่วยแก้ไขความลึกลับไปได้ “เป็นการสมควรตามราชประเพณี” ดังคำประกาศในราชกิจจานุเบกษา⁵⁷ อย่างไรก็ตาม เป็นข้อที่นำสนทนเห็นว่าเหตุใดรัฐบาลจึงเพิ่งดำเนินการเมื่อเวลาผ่านไปถึงสามปีเศษ จะเป็นด้วยรัฐบาลเพิ่งจะตระหนักถึงความสำคัญขงสมเด็จพระบรมราชชนนีในระยะหลังนี้ หรือเป็นเพราะ พระราชจริยาวัตร พระราชอุปนิสัย และพระปรีชาสามารถของพระองค์เพิ่งจะเป็นที่ประจักษ์และยอมรับในหมู่ชนทั้งหลาย

การเสด็จนิวัตพระนครครั้งนี้ แม้จะเป็นเวลาอันสั้น เพียง 2 เดือน แต่ก็มีความสำคัญหลายประการ ประการแรกคือ ประชาชนได้มีโอกาสรู้จักองค์พระประมุขของตนยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน คนโดยมากได้ชมแต่พระบรมฉายาลักษณ์ หรือฟังข่าวเกี่ยวกับพระองค์จากปากต่อปาก การที่ได้เห็นพระสิริโฉม พระอิริยาบถ ตลอดจนพระนิสัย และ “การเป็นอยู่อย่างธรรมดาสามัญไม่ฟุ่มเฟือยในพระราชสกุลวงศานั้น”⁵⁸ ได้ผูกพันจิตใจของราษฎรให้มีความจงรักภักดีในพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพิ่มขึ้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระชนมายุยังน้อย ปรากฏจากอำนาจราชศักดิ์ใด ๆ ที่จะทำให้คนต้องเกรงกลัวพระบารมี แต่ทั้งพระชนมายุและฐานะของพระองค์ขณะนั้นกลับก่อให้เกิดความรักอย่างสนิทสนม ทำให้เกิดความรู้สึกที่ *ในหลวงพระองค์เล็ก* เป็นของตน พระองค์ทรงเป็นศูนย์รวมแห่งความรัก ความภักดี อย่างบริสุทธิ์ใจ ผู้สังเกตการณ์คนหนึ่งกล่าวว่า “พระองค์ทรงเป็นที่รักของชนทุกชั้น ในขณะนี้ พระเจ้าแผ่นดินทรงไม่มีปรีภักษ์แม้แต่คนเดียวในประเทศไทย”⁵⁹

การเสด็จนิวัตพระนครครั้งนี้ จึงเท่ากับเป็นการปลุกความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมอันเก่าแก่ลงรากลึกในสังคมไทยมาช้านาน ให้ตื่นขึ้นมาหลังจากที่ได้หลับไหลไปชั่วขณะหนึ่งระหว่างที่ประเทศไทยไม่มีองค์พระประมุขประทับอยู่ในประเทศ การเสด็จนิวัตพระนครทำให้มีการรื้อฟื้นราชประเพณีและขนบธรรมเนียมต่าง ๆ อันเกี่ยวเนื่องกับองค์พระมหากษัตริย์ ทำให้ประชาชนทั้งหลายตระหนักว่าเรายังมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นพระประมุขของชาติ สถาบันซึ่งเคยเลื่อนลอย เป็นนามธรรมได้เป็นรูปเป็นร่างขึ้นมา และสามารถสัมผัสได้ด้วยประสาททั้งห้า ปรากฏมาในรูปของในหลวงพระองค์เล็ก ที่ทรงน่ารักน่าเอ็นดู ประชาชนทั้งหลายจึงพร้อมใจกันแสดงความรู้สึกจงรักภักดี ความรู้สึกชื่นชอบ และผูกพันมิเสื่อมคลายต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

การรับเสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระนคร วันที่ 15 พฤศจิกายน ประชาชนพากันมาเฝ้าฯ รับเสด็จอย่างล้นหลาม จำนวนคนที่คอยชมกระบวนเสด็จฯ สองข้างทางที่รถม้าพระที่นั่งจะผ่านไปมากเสียจนกระทั่ง นักหนังสือพิมพ์ผู้หนึ่งบันทึกไว้ว่า “ไม่น่าเชื่อว่าถนนในกรุงเทพฯ จะสามารถับคนให้มากขึ้นกว่า

เมื่อวันที่ 15 เดือนนี้ได้”⁶⁰ ประชาชนและห้างร้านต่าง ๆ พร้อมใจกันทำซุ้มและประดับประดาอาคารบ้านเรือนของตน ตกแต่งไฟประดับอย่างสวยงามเพื่อรับเสด็จ⁶¹ ผู้คนสนใจติดตามข่าวสารเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจนหนังสือพิมพ์ขายดีเป็นประวัติการณ์ไปด้วย⁶² หลังจากวันเสด็จพระราชดำเนินถึงพระนคร เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปที่ใด ทั้งในพระนครและต่างจังหวัด ประชาชนคงพากันมาเฝ้าฯชมพระบารมีเป็นจำนวนมาก ตามสถานีต่าง ๆ ที่กระบวนรถไฟพระที่นั่งผ่าน มีการตั้งเครื่องสักการะบูชาและพระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา⁶³ ความกระตือรือร้นพร้อมใจกันมารับเสด็จอย่างบริสุทธิ์ใจของประชาชน ไม่มีผู้ใดมาบังคับก่อกวน ย้ำให้เห็นว่าความจงรักภักดีและความเชื่อมั่นในสถาบันพระมหากษัตริย์ที่สืบทอดมาช้านานยังมั่นคงแน่นแฟ้นอยู่ในจิตใจของประชาชนมิได้ลดน้อยถอยลงเลย และเพิ่มพูนเสถียรภาพทางการเมืองแก่สถาบันนี้⁶⁴

นอกจากนั้น การปรากฏพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลในประเทศไทย ช่วยทำให้เกิดความกลมเกลียวในหมู่ชนทุกชั้น ที่ร่วมกันแสดงความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ พระองค์ทรงเป็นสัญลักษณ์ของความสามัคคี ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชาติ คนที่เคยแตกต่างกันทางฐานะและความคิด ที่เคยบาดหมางกันแห่งแครงใจกันอยู่ เมื่อกลับมีความสนใจ ความรู้สึกปิตินดีในสิ่งเดียวกัน ย่อมทำให้ความรู้สึกแตกแยกเบาบางลง และหันหน้าเข้าหากันด้วยความสามัคคี กล่าวกันว่า แม้แต่ความขัดแย้งไม่พอใจในหมู่นักการเมืองก็สงบลงชั่วคราวระหว่างที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ในพระนคร⁶⁵

ในส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว การเสด็จมาทรงพบปะกับพลกนิกรของพระองค์ ได้ทอดพระเนตรสภาพความเป็นอยู่ของประชาชน ภูมิประเทศและขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปวัฒนธรรมของชาติ น่าจะทำให้พระองค์ทรงรู้จักประชาชนและประเทศของพระองค์ดีขึ้น และทรงมีความผูกพันกับเมืองไทยและคนไทยมากขึ้นกว่าเดิมด้วย เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ยังทรงพระเยาว์ และที่เคยประทับในประเทศไทยก็เป็นเวลาไม่กี่มากนัก ทั้งยังทรงพระเยาว์อยู่มาก พระองค์ไม่ทรงรู้หนังสือไทยดี ตรัสได้และเข้าพระทัยดี แต่ก็ไม่คล่องเหมือนภาษาฝรั่งเศส⁶⁶ ความรู้เกี่ยวกับเมืองไทยก็ไม่หนักแน่น⁶⁷ แต่หลังจากเสด็จนิวัติพระนครครั้งนี้และเสด็จพระราชดำเนินกลับไปประทับที่ประเทศสวิตซ์แล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแสดงความสนพระราชหฤทัยเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับประเทศไทยอย่างมาก ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในการเรียนอ่านและเขียนภาษาไทยกับพระอาจารย์พิเศษ และโปรดที่จะให้พระอาจารย์บรรยายประวัติศาสตร์ไทยและความรู้ทางพุทธศาสนาถวาย⁶⁸

อนึ่ง การเสด็จนิวัติพระนครครั้งนี้ ยังเป็นการยืนยันให้คนทั้งหลายทราบถึงพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระบรมราชชนนี ในการอบรมอภิบาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถ้าหากว่าเคยมีผู้สงสัยข้อใจความเหมาะสมของสมเด็จพระบรมราชชนนีในการรับพระราชภารกิจอันยิ่งใหญ่ ถวายพระอภิบาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์น้อย พระราชอิริยาบถ พระราชอิริยาบถ ที่พระองค์ทรงแสดงในคราวนี้ คงช่วยลบล้างความสงสัยความข้องใจทั้งหลายได้หมดสิ้น นอกจากนั้น ความสัมพันธ์ที่ห่างเหินระหว่าง รัฐบาลและพระราชวงศ์ดูจะราบรื่นขึ้น รัฐบาลจัดการรับเสด็จเป็นการดงามสมพระเกียรติ ไม่มีที่ติ และพระบรมวงศานุวงศ์ โดยเฉพาะพระประยูรญาติสนิทของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต่างก็ทรงตระหนักว่า รัฐบาลไม่ได้มีความประสงค์จะเหี้ยมวังสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ประทับอยู่ในประเทศไทยเลย⁶⁹

เช้าวันเสาร์ที่ 14 มกราคม พ.ศ.2481 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พร้อมด้วยพระประยูรญาติเสด็จจากประเทศไทยท่ามกลางความอาลัยของประชาชน เมื่อเรือพระที่นั่งเรือรบหลวงแม่กลองเคลื่อนจากท่าราชวรดิษฐ์ ทั้งสี่พระองค์เสด็จออกทรงยืนแสดงพระองค์ให้ประชาชนผู้มาส่งเสด็จได้เฝ้าชมพระบารมีจนเรือแล่นห่างไปลับสายตา⁷⁰

แม้จะมีความเศร้าโศกอันเกิดเนื่องจากความพลัดพราก แต่ก็มีหวังว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเสด็จไปทรงศึกษาต่อ จะเสด็จกลับมาทรงเยี่ยมพสกนิกรของพระองค์ในอีกไม่กี่ปีข้างหน้า วันที่ 13 มกราคม หนึ่งวันก่อนเสด็จพระราชดำเนินจากประเทศไทย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีกระแสพระราชดำริสททางวิทยุกระจายเสียง ทรงขอปวารณาและราษฎรที่ต้อนรับพระองค์อย่างดี และทำที่สุดรับสั่งว่า “ข้าพเจ้าจะตั้งใจเรียนจนสำเร็จเพื่อจะได้มาสนองคุณชาติที่รักของเรา ในการที่ข้าพเจ้าจะลาท่านไปนี้ ข้าพเจ้าขออวยพรให้ท่านทั้งหลายมีความสุขความเจริญทั่วกัน”⁷¹

¹ รวง ศยามานนท์, *ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2520), หน้า 85.

² กล่าวกันเป็น 2 กระแสว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรฯ ทรงปลงพระชนม์พระองค์เอง เนื่องจาก ผู้มีอำนาจทางการเมืองในขณะนั้นต้องการให้พระองค์ทรงเรียกเครื่องราชอิสริยาภรณ์จากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับคืน ประการหนึ่ง และเนื่องจากมีเจ้านายบางพระองค์ ทรงตำหนิตัดเยียนท่านที่ทรงรับเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ ซึ่งคณะราษฎรเป็นผู้สนับสนุน ดู สมภพ จันทระประภา, *สมเด็จพระศรีสวรินทิรา.....* หน้า 314. และ ปรีดี พนมยงค์, “ความเป็นไปภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์,” ใน *เบื้องแรกประชาธิปไตย บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์ สมัย พ.ศ.2475 - 2500* (พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, 2516), หน้า 61.

³ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ประทานพระดำริว่า เงินปีของพระบรมวงศานุวงศ์ ไม่ใช่เป็นค่าแรงงาน ได้พระราชทานเป็นเครื่องหมายแห่งการที่ทรงรับรองว่าเป็นพระราชวงศ์ ดังนั้นพระองค์จึงไม่ทรงเห็นด้วยที่รัฐบาลจะระงับจ่ายเงินปีแก่เจ้านายผู้ใด เมื่อยังไม่มีพระบรมราชโองการให้ถอดเจ้านายผู้นั้นจากความเป็นเจ้า รัฐบาลจะลดเงินปีเจ้านายได้ ในกรณีที่เจ้านายทรงทำผิด ดู กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 4/141 เงินปีพระบรมวงศานุวงศ์

⁴ เจริญรัตนารณรัชกาลปัจจุบัน ในที่นี้ หมายถึง เจริญรัตนารณรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

⁵ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 21/189 ปีก 1 อัญเชิญเสด็จ กลับสู่พระนคร

⁶ เดือนตุลาคม พ.ศ. 2476 พลเอกพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช อดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ได้เคลื่อนกำลังทหารจากบริเวณภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้ามาตีกรุงเทพฯ เพื่อเปลี่ยนคณะรัฐบาล ปรากฏว่ามีการสู้รบอย่างทรหะระหว่างทหารทั้งสองฝ่าย ในที่สุดรัฐบาลเป็นฝ่ายมีชัย พระองค์เจ้าบวรเดชทรงหลบหนีไปลี้ภัยในประเทศอินโดจีนของฝรั่งเศส ดู รวง ศยามานนท์, *ประวัติศาสตร์ไทย.....* หน้า 76-78.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 99

⁸ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/23586 Sir J. Crosby to Halifax, March 17, 1939 และ อ. พิบูลสงคราม, *จอมพล ป. พิบูลสงคราม* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มนตรี, 2519) 1 : 267 - 287

⁹ ในขณะนั้น วันขึ้นปีใหม่ของไทยตรงกับวันที่ 1 เมษายน

¹⁰ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 21/189 บันทึกเรื่องเสด็จพระราชดำเนินกลับพระนคร 17 เมษายน 2479.

¹¹ เรื่องเดียวกัน.

¹² เรื่องเดียวกัน.

¹³ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/20299 Sir J. Crosby to Mr. Eden, February 21, 1936.

¹⁴ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/20299 Sir J. Crosby to Mr. Eden, February 19, 1936.: June 13, 1936 ;

August 29, 1936.

¹⁵สำเนาจดหมายของหลวงสิริราชไมตรี ถึงคณะผู้สำเร็จราชการฯ ลงวันที่ 22 กันยายน พ.ศ.2479 แต่คงจะมีการตอบเป็นการภายในก่อนหน้านั้น ตั้งแต่เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2479 เพราะ เซอร์ โจชัวส์ ครอบสบี้ ได้รายงานข่าวพระราชชนนีปฏิเสธที่จะให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 8 เสด็จนิวัติพระนครไปยังกระทรวงการต่างประเทศ วันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ.2479.

ดู กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 21/189 สำเนาจดหมายหลวงสิริราชไมตรี ถึงคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ 22 กันยายน 2479 และ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/20300 Question of Return to Siam of King Ananda Mahidol, August 14, 1936.

¹⁶สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/20300 Political Situation in Siam, August 27, 1936.

¹⁷สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/20299 Sir J. Crosby to Mr. Eden, June 13, 1936.

¹⁸ห้องสมุดสำนักพระราชวัง, พระยาวิจิตรวงศ์ หลุยส์ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ

¹⁹สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/20300 Sir J. Crosby to Mr. Eden, August 29, 1936.

²⁰ตามลำดับการสืบราชสันตติวงศ์ พระราชวงศ์ที่จะทรงสืบราชสมบัติสืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล คือ สมเด็จพระเจ้าภูมิพลอดุลยเดช พระราชอนุชา ลำดับต่อมา คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต และ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร พระโอรส เวลานั้น ทั้งสองพระองค์ประทับอยู่นอกประเทศตามคำขอของรัฐบาล

²¹สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/20300 Relations Between King Ananda Mahidol and Siamese Government, August 15, 1936.

²²ไทยน้อย, 50 บุคคลสำคัญ ชุดที่ 2 (พระนคร : สำนักพิมพ์แพรวพินิตฯ, 2504), หน้า 403-415.

²³รอง ศยามานนท์, ประวัติศาสตร์ไทย.....หน้า 21.

²⁴วันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2477 คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้แจ้งต่อนายกรัฐมนตรีว่า การจัดพระอภิบาลและเจ้าหน้าที่ประจำองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวควรเลือก "ผู้ที่คุ้นเคยกับพระชนนี.....จะเป็นการสะดวกด้วยประการทั้งปวง" ที่ประชุมคณะรัฐมนตรี ตกลงให้หลวงสิริราชไมตรีไปเป็นราชเลขานุการในพระองค์ "อยู่ก่อน" ดู กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 3/189 พระอภิบาลและเจ้าหน้าที่ประจำสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 8-9 ซึ่งทรงศึกษาอยู่ ณ ต่างประเทศ

²⁵ห้องสมุดสำนักพระราชวัง, พระยาวิจิตรวงศ์ หลุยส์ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ 14 พฤศจิกายน 2479

²⁶สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/20300 Sir J. Crosby to Mr. Eden, August 27, 1936. เมื่อเซอร์ โจชัวส์ ครอบสบี้ ถวายถึงสาเหตุที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ไม่เสด็จนิวัติพระนคร ผู้นำในคณะรัฐบาลตอบว่า..... it had to do with the attitude of the Princess Mother. For one thing, she was afraid of offending the ex-King Prajadhipok, who might accuse her of trucking to the men now in power if she consented to her son visiting Bangkok, And, for another thing, she was under American influence to a lamentable degree.

²⁷กทข., "In Switzerland," *The Bangkok Times* (13 March 1935) : 4.

²⁸ห้องสมุดสำนักพระราชวัง, พระยาวิจิตรวงศ์ หลุยส์ พระวรวงศ์เธอ พระองค์อาทิตย์ฯ 14 พฤศจิกายน 2479 สอดคล้องตามต้นฉบับ

²⁹สมภพ จันทรประภา, *สมเด็จพระศรีสวรินทิรา.....* หน้า 293.

³⁰กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 21/189 ปีที่ 1 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระพันวัสสาฯ ประทาน พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ 9 กรกฎาคม 2480

³¹คณะผู้เขียนได้กราบทูลถามสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ว่า เมื่อประทับที่สวิดซ์ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีที่ปรึกษาบ้างหรือไม่ รับสั่งตอบว่า ถ้าเรื่องเล็ก ๆ น้อยๆ มีเจ้าคุณวิจิต ราชวงศ์วิจิตร ที่เป็นผู้ใหญ่หน่อย กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

³²กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 21/189 ปีที่ 1 จดหมายราชเลขานุการในพระองค์ ถึง เลขาธิการคณะรัฐมนตรี 8 พฤษภาคม 2480

³³กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 21/189 ปีที่ 2 จดหมายผู้ช่วยราชเลขานุการในพระองค์ ถึง นายกรัฐมนตรี 26 เมษายน 2481.

³⁴กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 21/189 ปีที่ 1 อัญเชิญเสด็จพระราชดำเนินกลับสู่พระนครจากต่างประเทศ ใน พ.ศ. 2480 เกิดปัญหาเกี่ยวกับการซื้อขายที่ดินของพระคลังข้างที่มีข่าวว่า สมาชิกคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง สามารถซื้อที่ดินของพระคลังข้างที่ได้ในราคาถูกมาก และมีโอกาสผ่อนส่งอย่างสะดวกสบายจนเหมือนได้เปล่า รัฐบาลของ

พระยาพลข ถูกโจมตีอย่างมากจนต้องลาออกไป แต่เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายทหาร พระยาพลข จึงสามารถจัดตั้งรัฐบาลใหม่ได้เมื่อต้นเดือนสิงหาคม ดู รอง ศยามานนท์, *ประวัติศาสตร์ไทย*..... หน้า 92 - 93.

³⁵ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 21/189 ปีก 2 สำเนาโทรเลข หลวงสิทธิราชไมตรี ถึง คณะผู้สำเร็จราชการฯ 25 มิถุนายน 2481.

³⁶ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 21/189 รายงานระยะทางเสด็จฯ สู่มหานคร

³⁷ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/21054 Political Situation in Siam, November 22, 1937.

³⁸ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/23586 Movements of King Ananda Mahidol of Siam, February 14, 1938.

และ สมเด็จพระเจ้ายาต์ดำรงราชานุภาพ, *ถึงหญิงใหญ่* (พระนคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2508), หน้า 191.

³⁹ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/22207 Letter from Colonial Office, November 29, 1938.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน.

⁴² กทข., *ประมวลสาร* (2 มกราคม 2481) : 29.

⁴³ กทข., *ประชาชาติรายวัน* (1 ธันวาคม 2481) : 35.

⁴⁴ สัมภาษณ์ ประยูร ช่างเรือน, 8 กรกฎาคม 2525, กทข., *ประชาชาติรายวัน* (20 ธันวาคม 2481) : 35 และ สมภพ จันทระ-ประภา, *สมเด็จพระศรีสวรินทิรา*..... หน้า 339.

⁴⁵ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เกิดวังปารุสก์*, 2 : 548-549.

⁴⁶ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 21/189 บันทึกพระองค์เจ้าอาทิตย์ถึง นายกรัฐมนตรี 2 พฤศจิกายน 2481

⁴⁷ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/22216 Sir J. Crosby to Viscount Halifax, December 3, 1938.

⁴⁸ สมภพ จันทระประภา, *สมเด็จพระศรีสวรินทิรา*..... หน้า 339.

⁴⁹ สมเด็จพระเจ้ายาต์ดำรง, *ถึงหญิงใหญ่*, หน้า 193.

⁵⁰ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/22207 Sir J. Crosby to Viscount Halifax, November 17, 1938.

⁵¹ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ที่ 21/189 สำเนาจดหมายหลวงสิทธิราชไมตรีถึงประธานคณะกรรมการอำนวยการคณะนักเรียนเก่าบณาคณพื้นทวีปยุโรป 3 ตุลาคม 2481.

⁵² กทข., *ประชาชาติรายวัน* (9 มกราคม 2481) : 1.

⁵³ สมเด็จพระเจ้ายาต์ดำรงฯ, *ถึงหญิงใหญ่*, หน้า 192. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศ, *สาส์นสมเด็จพระ*, 14 : 64.

ในขณะนั้น สมเด็จพระเจ้ายาต์ดำรงฯ ประทับอยู่ที่เกาะบึงนัง ทรงเป็นเสมือน “บุคคลต้องห้าม” เมื่อเสด็จนิวัติพระนคร เรือพระที่นั่งแวะจอดที่เกาะบึงนังด้วย สมเด็จพระเจ้ายาต์ดำรงฯ ได้รับสั่งแก่กงสุลไทยประจำบึงนังว่าไม่ต้องจัดในหมายรับเสด็จให้ทรงเยี่ยมพระองค์ แต่สมเด็จพระบรมราชานุญาตแก่พระยารัษฎวิฑูรย์ ตั้งแต่นั้นแล้วว่ามีพระราชประสงค์เสด็จเยี่ยมสมเด็จพระเจ้ายาต์ดำรงฯ ทางกงสุลไทยจึงจัดรายการไว้ในหมายกำหนดการ

⁵⁴ ทูลสัมภาษณ์ หม่อมเจ้าหญิงเรจินดราแจรง อาภากร, 13 กุมภาพันธ์ 2526.

⁵⁵ ห้องสมุดสำนักพระราชวัง, พระยารัษฎวิฑูรย์ ทูล พระองค์เจ้าอาทิตย์ 14 พฤศจิกายน 2479. และ สมเด็จพระเจ้ายาต์ดำรงฯ, *ถึงหญิงใหญ่*, หน้า 191-193.

⁵⁶ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/21052 Leading Personalities in Siam, January 1, 1937.

⁵⁷ *ราชกิจจานุเบกษา* (16 พฤศจิกายน 2481) 55 : 671.

⁵⁸ “สุนทรพจน์ ของหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์,” *ประชาชาติรายวัน* (18 พฤศจิกายน 2481) : 34.

⁵⁹ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/22216 Sir J. Crosby to Viscount Halifax, December 7, 1938.

⁶⁰ วิทยากร “ในหลวง,” *ประชาชาติรายวัน* (21 พฤศจิกายน 2481) : 5.

⁶¹ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/22207 Sir J. Crosby to Viscount Halifax, November 17, 1938 และ *ประมวลสาร* (14 พฤศจิกายน 2481) : 2.

⁶² วิทยากร “ในหลวง,” *ประชาชาติรายวัน* (21 พฤศจิกายน 2481) : 5.

⁶³ *ประชาชาติรายวัน* (1 ธันวาคม 2481) : 1; (9 มกราคม 2481) : 35.

⁶⁴ ผู้นำคนหนึ่งในกลุ่มระบอบสามคนนั้นเคยกล่าวกับเซอร์โจเซฟส์ ครอสมบี้ เมื่อ พ.ศ. 2479 ว่า ตอนหนุ่ม ๆ เขาต้องการให้ประเทศ

ไทยมีการปกครองแบบสาธารณรัฐ แต่ประสบการณ์ได้สอนเขาว่า ในเอเชีย การคงมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขเป็นการปกครองที่ดี และเหมาะสมที่สุด ในเมื่อประชาชนยังมีความเลื่อมใสสถาบันนี้อยู่ ดู สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/20300 Political Situation in Siam, August 27, 1936.

⁶⁵ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/23586 Movement of King Ananda Mahidol of Siam, January 14, 1939.

⁶⁶ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 21/189 พระยาวิจิตรวงศ์ ทูล พระองค์เจ้าอาทิตย์ 12 พฤษภาคม 2480 และ ที่ 21/189 ขุนนรินทรชัย ถึง เลขาธิการคณะรัฐมนตรี 30 พฤศจิกายน 2481.

การเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรวัดและโบราณสถานในกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง ผู้ช่วยราชเลขาธิการในพระองค์ คือ ขุนนรินทรชัย ขอให้กระทรวงธรรมการจัดผู้รู้ภาษาฝรั่งเศสเป็นผู้กราบบังคมทูลอธิบายประกอบ "พอที่จะให้ได้ทรงทราบด้วย"

⁶⁷ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 21/189 พระยาวิจิตรวงศ์ ทูล พระองค์เจ้าอาทิตย์ 12 พฤษภาคม 2480.

⁶⁸ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 3/189 ปี 2 รายงานผลการศึกษาภาษาไทย 22 กรกฎาคม 2482, 9 พฤศจิกายน 2483.

⁶⁹ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/23586 Movements of King Ananda Mahidol of Siam, January 14, 1939.

⁷⁰ ประชาชาติรายวัน (14 มกราคม 2481) : 2, 36.

⁷¹ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 21/189 พระราชดำรัสตอบในการเสด็จกลับไปยุโรป และ ประชาชาติรายวัน (13 มกราคม 2481) : 1.

ระหว่งสงคราม

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จนิราศจากประเทศไทยได้เพียง 15 วัน ความสงบในวงการการเมืองไทยก็สิ้นสุดลง ระหว่งวันที่ 29 มกราคม ถึง 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2481 มีการจับกุมนายทหาร ตำรวจ และพลเรือน รวม 51 คน ในข้อหาดำเนินการเพื่อก่อการกบฏและประทุษร้ายชีวิตบุคคลสำคัญในคณะรัฐบาล¹ หนึ่งในบรรดาผู้ต้องหาเหล่านี้ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร พระญาติสนิทผู้ทรงเป็นที่รักและเคารพของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

มีผู้วิเคราะห์ว่า การจับกุมครั้งนี้ เป็นการกวาดล้างศัตรูทางการเมืองของพันเอกหลวงพิบูลสงคราม ซึ่งได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปลาย พ.ศ.2481² ผู้ที่ถูกจับกุมส่วนใหญ่ ได้แก่ นายทหาร ตำรวจ ที่สนับสนุนพันเอกพระยาทรงสุรเดช ผู้นำทหารบกคนหนึ่ง ในคณะราษฎรซึ่งมีความคิดเห็นแตกแยกกับพันเอกหลวงพิบูลสงคราม กับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หลายคน ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งมีท่าทีไม่เห็นด้วยกับการปกครองของรัฐบาลขณะนั้น รัฐบาลได้ตั้งศาลพิเศษ³ ขึ้นพิจารณาคดี ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2482 ศาลพิเศษได้พิพากษาว่าผู้ต้องหาที่มีความผิดจริง และวางโทษต่าง ๆ กัน ตั้งแต่จำคุกตลอดชีวิตจนถึงชั้นประหารชีวิต พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทรมีโทษประหารชีวิต เช่นเดียวกับผู้ต้องหาคนอื่น ๆ อีกหลายคน แต่ทรงได้รับการลดโทษเป็นจำคุกตลอดชีวิต เนื่องจาก “ทรงกระทำความดีต่อประเทศชาติมาก่อน”⁴ พระองค์ทรงถูกถอดจากพระยศและฐานันดรศักดิ์ ให้เรียกว่า “นักโทษชายรังสิต” และทรงถูกกักขังไว้ ณ เรือนจำกลางบางขวาง⁵

การกระทำของรัฐบาลครั้งนี้ เป็นเหตุให้ประชาชนทั่วไปประหลาดใจและตกใจเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการจับกุมพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร เป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ที่ทรงมีพระชนนีทกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นพิเศษยิ่งกว่าพระบรมวงศ์พระองค์อื่น ๆ และเป็นที่ยุ้จักกันทั่วไปว่า พระองค์มิได้ทรงสนพระทัยในการเมืองของไทยในสมัยนั้นเลย ทรงสนพระทัยก็แต่กิจการสาธารณสุขและศิลปวัฒนธรรมไทย⁶

ม.ร.ว. นิมิตรมงคล นวรัตน์ ผู้ถูกจับกุมในคดีกบฏ พ.ศ.2481 ด้วยคนหนึ่งอธิบายเหตุที่

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาथ ทรงถูกจับกุมว่า พระองค์โปรดประพาสที่ต่าง ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ เคยเสด็จไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ ประเทศอังกฤษ นอกจากนี้เคยเสด็จขึ้นไปจังหวัดเชียงใหม่ด้วย เนื่องจากขณะนั้นพันเอกพระยาทรงสุรเดช ผู้ซึ่งมีความเห็นแตกแยกกับพันเอกหลวงพิบูลสงครามพำนักอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่ พระองค์จึงต้องสงสัยว่าทรงติดต่อกับพันเอกพระยาทรงสุรเดช และประทານอุปกณ์แก่พวกของเขา⁷

ชัยอนันต์ สมุทวณิช ผู้สนใจศึกษาการเมืองการปกครองไทยในสมัยประชาธิปไตยแสดงความเห็นว่า รัฐบาลในขณะนั้นดำเนินการต่าง ๆ ดังกล่าวเพื่อข่มขู่กลุ่มบุคคลอื่น ๆ ที่อาจคิดเป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐบาล “...สร้างความหวาดกลัวแก่ประชาชน แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลพร้อมที่จะใช้อำนาจอย่างไม่จำกัดขอบเขต ต่อบุคคลใด ๆ ก็ตามที่รัฐบาลสงสัยว่าจะทำทลายการใช้อำนาจในการปกครองประเทศของตน เพียงรัฐบาลสงสัยว่าจะเกิดการต่อต้านอิทธิพลของตน ก็ได้ทำการจับกุม...”⁸

เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จนิวัติพระนครใน พ.ศ.2481 ประชาชนจำนวนมากได้แสดงความจงรักภักดีและความชื่นชมยินดีในองค์พระมหากษัตริย์ ได้มีผู้เขียนบทความเชิดชูพระเกียรติยศ และตั้งความหวังไว้ว่า “เมื่อทรงเจริญวัยขึ้น ได้ทรงปฏิบัติราชการเต็มพระอำนาจ จะเป็นที่ยอมรับและคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติเป็นอันมาก...”⁹ การจับกุมพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในข้อหาที่ไม่มีหลักฐานแน่ชัด และวางบทลงโทษถึงประหารชีวิตได้ เป็นการแสดงให้เห็นหลายประการว่า อำนาจที่แท้จริงอยู่ที่สถาบันใด บุคคลใด

เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ ย่อมมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและพระประยูรญาติสนิทของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระพันวัสสาฯ และสมเด็จพระบรมราชชนนี ทรงโหม่นสมมากต่อคำพิพากษาของศาลพิเศษ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาथ ทรงเป็นพระโอรสเลี้ยงของสมเด็จพระพันวัสสาฯ พระองค์ทรงรักใคร่สนิทสนมกับสมเด็จพระบรมราชชนนียิ่งนัก และทรงเป็นพระปิตุลาที่สนิทสนมหาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระพันวัสสาฯ และสมเด็จพระบรมราชชนนี ทรงพยายามช่วยขอผ่อนผันโทษ แต่ก็ไร้ประโยชน์ สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงขอให้รัฐบาลเนรเทศพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาथ ออกนอกประเทศแทนการจำคุกตลอดชีวิต แต่รัฐบาลไม่ยินยอม¹⁰ ข่าวลือเรื่องการสละราชย์ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรากฏขึ้นอีกในระยนี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตยทิพอาภา ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทรงยอมรับกับอัครราชทูตอังกฤษว่า พันเอกหลวงพิบูลสงครามเคยทูลถามพระองค์ว่า จะทรงรับขึ้นทรงราชย์หรือไม่ถ้ามีผู้ทูลเชิญ พระองค์รับสั่งตอบว่า พระองค์จะทรงทำตามความประสงค์ของประชาชน¹¹ แต่ท้ายที่สุด ข่าวลือคงเป็นเพียงข่าวลือ และไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการดำเนินการในเรื่องนี้แต่อย่างไรร ทั้งทางด้านสมเด็จพระพันวัสสาฯ สมเด็จพระบรมราชชนนี หรือทางฝ่ายรัฐบาล

อย่างไรก็ตาม การกวาดล้างจับกุมครั้งนี้ มีผลอย่างแน่นอนต่อแผนการศึกษาต่อของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และแผนการถวายเป็นมรดกแด่พระองค์และพระประยูรญาติในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2

แผนการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เป็นความรับผิดชอบร่วมกันระหว่างพระประยูรญาติชั้นผู้ใหญ่และรัฐบาล จากหลักฐานพระราชบันทึกของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี

ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และบันทึกของอัครราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทย ผู้ซึ่งได้รับฟังความคิดเห็นของบุคคลในคณะรัฐบาล และพระดำริต่าง ๆ ของพระราชวงศ์ สรุปได้ว่า ใน พ.ศ. 2481 พระราชวงศ์ส่วนใหญ่ รวมทั้งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระพันวัสสาฯ ทรงมีพระราชประสงค์ให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จไปทรงศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ เพื่อทรงเรียนวิชาสามัญระดับมัธยมศึกษา และทรงเรียนวิชาการทหารและพลเรือนต่อไป พระราชวงศ์ส่วนใหญ่ทรงเชื่อว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงสามารถเตรียมพระองค์ สำหรับการเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดีในระบอบประชาธิปไตยได้อย่างเหมาะสมที่สุดในประเทศอังกฤษ ซึ่งเป็นแม่แบบของประเทศประชาธิปไตยทั้งหลายที่มีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข¹² นอกจากนี้ คงเป็นด้วยพระราชวงศ์ในประเทศทั้งสองก็มีประวัติความสัมพันธ์ที่ยืนยาวและเป็นมิตรไมตรีต่อกัน

สำหรับคณะรัฐบาล มีความเห็นแยกเป็นสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งเห็นชอบที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จไปทรงศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ แต่อีกฝ่ายหนึ่งไม่ต้องการเช่นนั้น เนื่องจากเกรงว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งคงประทับอยู่ ณ ประเทศอังกฤษ หลังจากที่ทรงสละราชย์แล้ว จะทรงมีอิทธิพลต่อยุวกษัตริย์ และทรงชักนำพระองค์ไปในทางที่เป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐบาล¹³ อย่างไรก็ตาม ฝ่ายนิยมอังกฤษคงจะมีเสียงสนับสนุนมากกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อได้รับการสนับสนุนอย่างเต็มที่จากตัวแทนรัฐบาลอังกฤษ ซึ่งเล็งเห็นประโยชน์ทางการเมืองที่จะได้รับในอนาคต ในปลาย พ.ศ.2481 จึงเป็นที่ตกลงกันแน่นอนว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลจะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ¹⁴

สำหรับสมเด็จพระบรมราชชนนี สันนิษฐานว่า พระองค์คงไม่โปรดความคิดที่จะให้พระราชโอรสพระองค์ใหญ่เสด็จไปทรงศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์นัก สาเหตุสำคัญคือ พระองค์ทรงพระวิตกว่าสภาพอากาศของอังกฤษนั้นจะรุนแรงเกินไปสำหรับพระอนามัยที่ไม่สู้แข็งแรงของพระราชโอรส¹⁵ อย่างไรก็ตาม ในที่สุด พระองค์คงจะทรงยอมรับเหตุผลที่ว่า ประเทศอังกฤษเป็นดินแดนที่เหมาะสมที่สุดสำหรับการอบรมศึกษาของพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตย และพระราชทานพระราชานุญาตโดยมีข้อแม้ว่า พระราชโอรสของพระองค์จะไม่เสด็จไปอังกฤษจนกว่าจะได้รับความเห็นชอบจากแพทย์ประจำพระองค์ ซึ่งสำหรับพระราชวงศ์แล้ว คาดว่าคงจะต้องรออยู่เป็นเวลาประมาณ 1 ปี¹⁶

การกวาดล้างจับกุมผู้ต้องหากบฏในเดือนมกราคม - กุมภาพันธ์ พ.ศ.2481 ทำให้สถานการณ์เปลี่ยนแปลงไป รัฐบาลกล่าวหาว่าพบหลักฐานซึ่งพิสูจน์ว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีส่วนรู้เห็นในแผนการล้มล้างรัฐบาลครั้งนี้ และทรงชักจูงนักเรียนไทยในอังกฤษให้ต่อต้านรัฐบาล ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2481 รัฐบาลได้แจ้งต่ออัครราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทยว่า อาจจัดส่งนักเรียนไปศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ และแสดงท่าทีว่าไม่พึงประสงค์ให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จไปทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษด้วย อัครราชทูตอังกฤษซึ่งมุ่งหวังที่จะให้พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย ทรงได้รับอิทธิพลการศึกษาแบบอังกฤษ จึงขอให้รัฐบาลของตนกราบบังคมทูลเตือนพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงเลิกกระทำการใด ๆ ที่จะยุ่งเกี่ยวหรือแทรกแซงการเมืองไทยในขณะนั้น¹⁷

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักดีถึงความหวาดระแวงไม่พอใจของรัฐบาล สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ ตรัสเล่าว่า

...ทางรัฐบาลเขาก็ว่าเราไปฟ้องสมุ้คนที่นั่นจะชิงอำนาจคืน....กรม-
พระชัยนาทไปเฝ้าฯ ก็ถูกหาว่าคบคิดกัน เพราะฉะนั้น ก็เลยอย่าพบ
ใครเสียเลย จะได้ไม่ต้องเดือดร้อนกันทั้งสองฝ่าย อยากไปโล
ซานน์ เฝ้าพระเจ้าอยู่หัวอานันท์ฯ ก็ไม่กล้าไป เวลานั้นมีคนข่าวว่าเรา
นะเป็นตัวเชื้อโรคเสียเข้าไป¹⁸

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันท์
มหิดล เสด็จมาทรงศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ พระองค์ถึงกับทรงมีพระราชดำริที่จะย้ายไปประทับที่
ประเทศอื่น เพื่อมิให้รัฐบาลยกเรื่องของพระองค์ขึ้นเป็นข้อขัดขวางได้

แต่ถึงอย่างไร เราก็อยากจะให้พระเจ้าอยู่หัวอานันท์ฯ ท่านได้เสด็จ
ไปทรงศึกษาที่อังกฤษ ในหลวงท่านก็รับสั่งถามไปที่พระราชชนนี
ว่า ต้องการจะให้ช่วยอะไรบ้างไหม คือ เราคิดไว้ว่า ถ้าจะเสด็จมา
อังกฤษ เราก็จะย้ายไปอยู่ที่อื่น เพราะไม่อยากให้เป็นเรื่อง
พระราชชนนีก็ตอบมาว่า เป็นพระมหากษัตริย์คุณ และไม่ชอบกวน¹⁹

ปรากฏว่า ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2482 รัฐบาลไทยได้แจ้งต่ออัครราชทูตอังกฤษว่า สมเด็จ-
พระเจ้าอยู่หัวอานันท์มหิดลจะทรงศึกษาที่ประเทศสวีเดนอีก 2-3 ปี จนพระชนมายุครบ 16-17 พรรษา
จึงจะเสด็จมาทรงศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ²⁰ การตกลงดังกล่าว สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากการตัดสินใจ
พระราชหฤทัยของสมเด็จพระบรมราชชนนี โดยความเห็นชอบของบรรดาพระราชวงศ์ ซึ่งไม่มีพระ-
ประสงค์ให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องเสด็จนิราศจากประเทศอังกฤษ ซึ่งพระองค์ทรงเจริญ
พระชนมายุและเคยประทับศึกษาอยู่เป็นเวลานานจนทรงคุ้นเคยเหมือนเป็นบ้านที่สองของพระองค์ การ
เลื่อนเวลาที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันท์มหิดลจะเสด็จพระราชดำเนินไปอังกฤษอีก 2-3 ปี คงจะ
เป็นการรอคอยเวลา ให้ความตึงเครียดระหว่างพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและรัฐบาล
คลี่คลายลง

การกระทำของรัฐบาลต่อพระราชวงศ์ในระยะดังกล่าว นอกจากจะมีผลต่อแผนการศึกษาของ
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันท์มหิดลแล้ว น่าจะมีผลเกี่ยวกับแผนการถวายความปลอดภัยแด่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ด้วย

ตั้งแต่ พ.ศ. 2480 ประเทศเผด็จการในยุโรปและเอเชีย ได้แก่ เยอรมนี อิตาลี และญี่ปุ่น ได้ดำเนิน
นโยบายต่างประเทศแบบก้าวร้าว นิยมใช้อำนาจทางทหารเป็นเครื่องมือรุกรานประเทศอื่น เพื่อสร้างความ
เป็นมหาอำนาจ ในขณะที่ประเทศประชาธิปไตย โดยเฉพาะ อังกฤษ และฝรั่งเศส ดำเนินนโยบายรอมชอม
ในการติดต่อกับประเทศเผด็จการเหล่านั้น เนื่องจากต้องการหลีกเลี่ยงสงคราม ประเทศเผด็จการทั้งสาม
ประเทศ ซึ่งทำสัญญาร่วมมือกันเรียกว่ากลุ่มประเทศอักษะจึงได้ใจ และดำเนินนโยบายรุกรานเพื่อนบ้าน
ต่อไป โดยเฉพาะเยอรมนีได้ผนวกประเทศออสเตรียเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนเยอรมนี ในเดือนมีนาคม
พ.ศ.2481 (ค.ศ. 1939) เป็นเหตุให้สภาพการเมืองระหว่างประเทศในยุโรปอยู่ในภาวะตึงเครียดมาก

เกรงกันว่าจะเกิดสงครามใหญ่ในไม่ช้า²¹

แม้ว่าประเทศสวิตเซอร์แลนด์ จะเป็นประเทศที่นานาชาตินิยมรับความเป็นกลาง แต่ในภาวะสงคราม อาจเป็นไปได้ว่า ประเทศอื่น ๆ อาจไม่เคารพความเป็นกลางของสวิต และบุกโจมตีเพื่ออาศัยดินแดนเป็นทางผ่านรุกรานประเทศคู่อริ หรือสวิตฯเองอาจต้องเข้าร่วมเกี่ยวข้องกับสงครามที่คาดว่าจะเกิดขึ้นแน่ ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้น ก็เป็นที่น่าวิตกถึงความปลอดภัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระประยูรญาติ ซึ่งประทับอยู่ ณ เมืองโลซานน์

เดือนเมษายน พ.ศ. 2482 (ค.ศ. 1939) หลังจากเยอรมนีเข้ายึดครองเชโกสโลวะเกีย พระพิทธานุกร อัครราชทูตไทย ณ กรุงปารีส จึงได้รายงานสภาวะคับขันในยุโรปถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศและขอคำแนะนำในการถวายเป็นความปลอดภัยแด่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระประยูรญาติ เพราะเห็นว่าการที่จะประทับต่อไป ณ ประเทศสวิตฯเป็นการเสี่ยง สมควรจะเสด็จไปประทับที่อื่นซึ่งขอทราบว่าคุณเป็นที่ใด²²

รัฐบาลได้ตกลงใจในเดือนพฤษภาคมว่า ถ้าหากมีสงครามเกิดขึ้นในยุโรป สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระประยูรญาติ ควรเสด็จกลับมาประทับในพระนคร²³ แต่สมเด็จพระบรมราชชนนีไม่ทรงเห็นด้วยกับการดังกล่าวของรัฐบาล และตัดสินใจพระราชหฤทัยประทับอยู่ในสวิตฯแม้เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 อุบัติขึ้นในวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2482²⁴

เป็นเรื่องที่น่าสนใจว่าเหตุใดสมเด็จพระบรมราชชนนีจึงไม่ทรงเห็นด้วยกับการเสด็จกลับประเทศไทยเพื่อหนีภัยสงคราม เหตุผลประการหนึ่ง ที่ทรงแจ้งต่อทางการไทย คือ พระองค์ทรงเป็นห่วงการศึกษาของพระราชโอรสทั้งสองพระองค์ที่กำลังทรงฝึกฝนอยู่ในประเทศสวิตฯ ถ้าแปรพระราชฐานไปประทับที่ประเทศอื่น ก็จะทำให้การฝึกฝนไป นอกจากนั้น ทรงเชื่อมั่นว่าชาติต่าง ๆ คงจะเคารพความเป็นกลางของประเทศสวิตฯ และไม่รุกราน²⁵

อย่างไรก็ตาม น่าจะมีเหตุผลอีกประการหนึ่ง ที่มีส่วนสำคัญยิ่งต่อการปฏิเสธที่จะเสด็จกลับพระนคร นั่นคือ ท่าทีในทางลบของรัฐบาลที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ ซึ่งแสดงออกในหลายกรณี อาทิ การจับกุมและดำเนินคดีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาथ ในข้อหากบฏ และการฟ้องร้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2482 ในข้อหาทรงนำเงินแผ่นดินที่เก็บรักษาไว้ในต่างประเทศไปใช้โดยมิชอบ เป็นต้น

อัครราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทย กล่าวว่า สมเด็จพระบรมราชชนนีไม่พอพระราชหฤทัยมากในการกระทำทั้งสองประการของรัฐบาล และทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์กับรัฐบาลไม่สู้ราบรื่น²⁶ เหตุการณ์ทั้งสองนี้ ถ้ามองในแง่มุมมองของฝ่ายรัฐบาล ก็เป็นการกระทำที่จำเป็นเพื่อเสถียรภาพของรัฐบาลและความถูกต้อง²⁷ แต่ถ้ามองในแง่มุมมองของฝ่ายพระราชวงศ์แล้ว การกระทำทั้งสองนั้นเป็นการกลั่นแกล้งและลบหลู่คูหมีนพระราชวงศ์²⁸ เป็นการแสดงอำนาจบาตรใหญ่ของรัฐบาล ในกรณีของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลไม่อนุญาตให้พระองค์เสด็จกลับมาทรงสัจดีที่กรุงเทพฯ ด้วยพระองค์เอง และการพิจารณาคดีให้สิ้นสุดเพียงศาลเดียว²⁹

นอกจากนั้น รัฐบาลยังได้กระทำการอีกหลายประการ ซึ่งอาจตีความได้ว่าไม่ยกย่องสถาบันพระมหากษัตริย์ รัฐบาลยุคนั้นมีนโยบายสร้างความสำเร็จรุ่งเรืองให้แก่ประเทศด้วยการส่งเสริมลัทธิชาติ

นิยม และเชิดชูพันเอกหลวงพิบูลสงคราม เป็นผู้นำของชาติ กำหนดให้วันที่ 14 กรกฎาคม ซึ่งตรงกับวันเกิดของพันเอกหลวงพิบูลสงคราม เป็นวันหยุดราชการ เลือกวันที่ 24 มิถุนายน เป็นวันชาติของไทย ในขณะที่ประเทศที่มีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุขมักถือวันพระบรมราชสมภพของพระมหากษัตริย์เป็นวันชาติ ต่อมามีการดัดทอนเพลงสรรเสริญพระบารมีให้สั้นลง³⁰ วงสระปทุมที่ประทับของสมเด็จพระพันวัสสาฯ พระอัยยิกา ก็ไม่มีตำรวจมาถวายอารักขา ต้องใช้มหาดเล็กผลัดเปลี่ยนกันอยู่ยาม เมื่อสมเด็จพระปิตุจฉา เจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธรสิ้นพระชนม์ รัฐบาลแจ้งว่าไม่มีเงินใช้ในการพระเมรุตามพระอิสริยยศ สมเด็จพระพันวัสสาฯ ต้องพระราชทานเงินให้ และทางการก็จัดงานอย่างพอเป็นพิธี³¹

ในสภาพการณ์เช่นนี้ เป็นไปได้ว่าสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงยินดีที่จะเผชิญกับภาวะคับขันเนื่องจากเกิดสงครามในยุโรปอยู่ที่ประเทศสวิตฯ มากกว่าจะเสด็จกลับมาประทับอยู่ในกรุงเทพฯ ภายใต้อำนาจของรัฐบาล เคยทรงแสดงพระราชดำริว่า ถ้าหากประเทศสวิตฯจะตกเป็นสนามรบแล้ว ก็จะอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระประยูรญาติเสด็จขึ้นไปประทับบนภูเขา ซึ่งทรงเข้าพระราชหฤทัยว่าคงเป็นการปลอดภัยพอสมควร³² อย่างไรก็ตาม อัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีสได้ติดต่อกับรัฐบาลเพื่อเตรียมการอพยพในยามฉุกเฉินไว้ด้วย³³

ต้นปี พ.ศ. 2483 การรบในยุโรปทวีความรุนแรงขึ้น เยอรมนีบุกเดนมาร์กและนอร์เว ในเดือนเมษายน ทำการรบตีบหน้า สามารถบุกเบลเยียม เนเธอร์แลนด์และฝรั่งเศสได้ โลซานน์เป็นเมืองที่อยู่ใกล้เขตแดนฝรั่งเศสจึงถูกกระทบกระเทือนจากการรบ ระหว่างสงคราม โลซานน์เคยถูกเครื่องบินทิ้งระเบิดผิด 2-3 ครั้ง ต้องมีการพรางไฟ และปันส่วนอาหาร³⁴ ระยะเวลา สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเริ่มคิดถึงการเสด็จโยกย้ายจากประเทศสวิตฯบ้างแล้ว ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของสวิสเองก็มีความเห็นว่าควรเสด็จไปประทับทางฝั่งทะเลภาคใต้ของฝรั่งเศส ใกล้พรอมแดนสเปน ซึ่งไม่เข้าร่วมสงคราม อัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีสได้เตรียมการเพื่อถวายเป็นความสะดวกในการเสด็จออกจากสวิตฯแต่ยังไม่ทราบแน่ว่าจะเสด็จต่อไปที่ใด

เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2483 เมื่อฝรั่งเศสเริ่มแพ้สงคราม ไม่สามารถต้านทานกำลังของเยอรมนีได้ รัฐบาลจึงโทรเลขกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยด่วน มีใจความว่า รัฐบาลเป็นห่วงความปลอดภัยของพระองค์และขอให้ทรงเลือกว่าจะเสด็จไปทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศสหรัฐอเมริกาหรือเสด็จกลับมาทรงศึกษาต่อในประเทศไทย “สุดแล้วแต่จะทรงพระราชดำริเห็นสมควร”³⁵ โทรเลขฉบับนี้ส่งหลังจากที่หนังสือพิมพ์ได้ขอสัมภาษณ์นายกรัฐมนตรี และถามว่ารัฐบาลคิดการถวายเป็นความสะดวกแก่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างไรบ้าง³⁶

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงเล่าประทานว่า

มีอยู่ตอนหนึ่ง ฝรั่งเศสแพ้สงคราม 1940 ไม่ทราบ แม่หรือรัฐบาลคิดว่าจะไปอเมริกา ตอนนั้นก็มีคนอพยพไปมาก เช่น พวกยิว เพราะตอนนั้นอเมริกายังไม่ได้เข้าสงคราม จำได้ว่าแม่ซื้อกระเป๋าใบใหม่แล้ว เป็นหนังสือ ขนาดไม่ใหญ่นัก ต้องเอาของไปน้อยๆ... ต้องเอากระเป๋าใบเดียว เพราะต้องข้ามฝรั่งเศสไปลงเรือที่ Portugal (โปรตุเกส)³⁷

วันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2483 พระพิทธานุกร ส่งโทรเลขมาถึงกระทรวงการต่างประเทศ แจ้งว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงตัดสินพระราชหฤทัยเสด็จไปทางภาคใต้ของฝรั่งเศสเร็วที่สุด เพื่อเตรียมเสด็จที่ต่อไป³⁸ แต่ในวันที่ 22 พฤษภาคม พระพิทธานุกรได้ส่งโทรเลขอีกฉบับหนึ่ง มีใจความว่า ได้รับโทรเลขจากผู้ช่วยราชเลขาในการในพระองค์ที่โลซานน์ แจ้งว่า ขอเชิญพระราชกระแสดังต่อไปนี้ มายังรัฐบาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

เรามีความเชื่อมั่นในท่านทั้งหลายเป็นอย่างยิ่ง เรารู้สึกขอบคุณท่านทั้งหลายที่ได้มีความใส่ใจในความผาสุกของเรา

เมื่อได้พิจารณา โดยรอบคอบแล้ว มีความเห็นว่า ไม่มีภัยอันตรายอันใกล้ชิดอย่างใดสำหรับสวิตเซอร์แลนด์ เราใคร่จะพักอยู่ต่อไป เพราะรัฐบาลสวิสส์ ได้ให้ประกันความปลอดภัยทุกประการ และได้เตรียมการเป็นอย่างดีที่สุด สำหรับที่จะอพยพไปโดยทันที ในกรณีที่มีภัยอันตรายอย่างแท้จริง

อันที่จริง เรารู้สึกว่า การที่เราพักอยู่ที่นั่น เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ต่อความรู้สึกรักของประชาชนอยู่ประการหนึ่ง

การที่เราจะด่วนออกเดินทางไปเสียโดยทันทีทันใดนั้น คงจะทำให้มีความรู้สึกวิตกกังวลเป็นอันมาก (cause a great feeling of uneasiness)

เราเห็นว่า การที่เราจะอยู่ต่อไปนั้น เป็นภาระกิจอันใหญ่อย่างหนึ่งที่จะพึงกระทำให้แก่ประเทศนี้

ความมุ่งหมายในการกระทำทั้งปวงของเรานี้ก็เพื่อประเทศของเรา และเพื่อเราทั้งปวง³⁹

แม้ว่าในโทรเลขจะแจ้งว่าเป็นพระราชกระแสดของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล แต่ขณะนั้น พระองค์มีพระชนมายุเพียง 15 พรรษา การตัดสินพระราชหฤทัยที่แท้จริงจึงน่าจะขึ้นอยู่กับสมเด็จพระบรมราชชนนี ข้อความในโทรเลขฉบับนั้น บอกให้ทราบเหตุผลประการสุดท้ายที่ทรงตัดสินพระราชหฤทัยประทับอยู่ที่ประเทศสวิตซ์เพื่อรักษาขวัญและกำลังใจของประชาชนในประเทศนั้น เป็นเหตุผลที่ทำให้คิดถึง การตัดสินพระราชหฤทัยของสมเด็จพระบรมราชชนก เมื่อยี่สิบกว่าปีก่อน เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ใน พ.ศ. 2459 พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์อย่างแรงกล้าที่จะเข้าร่วมรบกับกองทัพของเยอรมนี เพื่อร่วมทุกข์ร่วมสุขกับเพื่อนทหารชาวเยอรมันของพระองค์ ให้เป็นเกียรติยศมีศักดิ์ศรี มากกว่าที่จะเสด็จหลีกหนีจากภัยอันตรายไปตามลำพังพระองค์เดียว⁴⁰

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา รับสั่งว่า การตัดสินใจประทับอยู่ที่สวิตซ์ต่อไปนั้น ขึ้นอยู่กับสมเด็จพระบรมราชชนนีเพียงพระองค์เดียว

ในที่สุด แม่เป็นคนตัดสินว่า ไม่ไปละ อยู่ที่สวิตซ์ดีกว่า ทั้ง ๆ ที่เตรียมตัว

แล้ว การตัดสินใจว่าจะไปไหน ขึ้นอยู่กับแม่ คิดว่าอยู่ที่นี้ปลอดภัย
แล้ว เป็นห่วงเรื่องการเดินทางจะเป็นอย่างไร จะเจออะไรก็
ไม่ทราบ ระหว่างสงครามโลก ก็ติดต่อ (สมเด็จพระพันวัสสาฯ)
กันไม่ได้ ท่านจึงต้องตัดสินใจพระทัยเองว่า ไม่ไปอเมริกา⁴¹

สำหรับการตัดสินใจพระราชหฤทัยในครั้งนี้ รัฐบาลซึ่งตระหนักดีถึงพระอุปนิสัยที่แน่วแน่ของ
สมเด็จพระบรมราชชนนี จึงได้สั่งให้กระทรวงการต่างประเทศโทรเลขถึงอัครราชทูตไทยที่กรุงปารีส
ในวันที่ 27 พฤษภาคม พ.ศ. 2483 แจ้งว่า รัฐบาลไม่ขัดข้องที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระประยูรญาติจะ
ประทับในสวีตซ์⁴²

ก่อนที่จะกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ ณ พระตำหนักวิลล่าวัฒนา ระหว่างสงครามโลกครั้งที่
2 นั้น ควรที่เราจะศึกษาวิเคราะห์ทัศนคติของบุคคลต่าง ๆ ในยุคนั้น ที่มีต่อสมเด็จพระบรมราชชนนีเสียก่อน
ว่าเป็นเช่นใด

เอกสารต่าง ๆ ของทางการไทยและต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาและการถวายความ
ปลอดภัยแด่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เปิดเผยให้เห็นทัศนคติของบุคคลต่าง ๆ ในขณะนั้นที่มี
ต่อสมเด็จพระบรมราชชนนี ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าสนใจมาก เพราะช่วยให้เห็นภาพของสมเด็จพระบรมราชชนนี
ในสายตาของคนไทยและคนต่างประเทศบางคน ในเวลาที่พระราชโอรสของพระองค์ยังทรงเป็นยุวกษัตริย์
และไม่ทรงอยู่ในสภาวะที่จะทรงบำเพ็ญพระบารมีได้อย่างกว้างขวาง อย่างไรก็ตาม ความเห็นต่าง ๆ ของ
บุคคลเหล่านั้น ก็คงเป็นเพียง ความคิดของเขาที่มีต่อสมเด็จพระบรมราชชนนี ซึ่งอาจจะมีส่วนที่ใกล้เคียงกับ
ความเป็นจริง หรือห่างไกลเสียเหลือเกินก็ได้

มีข้อที่น่าสังเกตว่า ผู้ที่มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระบรมราชชนนีส่วนใหญ่จะกล่าวถึงพระอุปนิสัย
ตรงกัน 2 ประการคือ ทรงมีบุคลิกลักษณะเข้มแข็ง และทรงมีจิตใจที่แน่วแน่ ยกที่ผู้ใดจะเปลี่ยนความตั้งใจ
ของพระองค์ได้ง่าย ๆ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน รัชกาลที่ ๖ ถึงสมเด็จพระบรมราชชนนี
ว่า “พระองค์ทรงมีจิตใจที่เข้มแข็ง และพูดยาก”⁴³ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตยทิพอาภา
ประธานคณะผู้สำเร็จราชการ ก็ทรงสรุปว่า สมเด็จพระบรมราชชนนี ทรงมีบุคลิกที่เข้มแข็ง⁴⁴
นอกจากนั้น ทรงเป็น “สตรีที่ดีดั่งมาก”⁴⁵ ด้วย

เมื่อพิจารณาจากพระราชประวัติของพระองค์ในช่วงนี้ พระราชจริยวัตรและสิ่งที่ทรงปฏิบัติต่าง ๆ
โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องระหว่างสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับรัฐบาล ก็น่าจะเป็นหลักฐานที่ดีพอที่จะสนับสนุน
ข้อสรุปดังกล่าว เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงใคร่ครวญและตัดสินใจพระราชหฤทัยแน่วแน่แล้วว่าจะทรงทำ
สิ่งใด พระองค์ก็จะทรงยืนยันที่จะทำตามพระราชดำริอยู่เสมอ ไม่เปลี่ยนแปลง สมเด็จพระพันวัสสาฯ
ก็ทรงมีพระราชกระแสเกี่ยวกับพระอุปนิสัยของพระสุณิสาว่า “พูดเป็นผงโรยลงเป็นขึ้น ไม่มีเหยาะแหะ”⁴⁶

นอกจากเรื่องพระอุปนิสัยดังกล่าวข้างต้นแล้ว พระราชจริยวัตรอีกประการหนึ่งที่มีผู้กล่าวถึง
มาก คือ การโปรดสมาคมกับชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะชาวอเมริกัน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
อาทิตยทิพอาภา รัชกาลที่ ๖ รับสั่งว่า สมเด็จพระบรมราชชนนี ทรงนิยมอเมริกันมากเป็นพิเศษ⁴⁷ หลวงประดิษฐ
มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในเวลานั้น กล่าวกับเซอร์ โจเซฟส์ ครอสม์

ว่า สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงอยู่ภายใต้อิทธิพลอเมริกันในขั้นที่น่าเศร้าใจ⁴⁸ เซอร์ โจเซฟส์ เองก็ได้เล่าว่า พระองค์ทรงสมาคมกับบรรดามิชชันนารีอเมริกันมากจนกระทั่งหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งลงข่าวว่าพระองค์ทรงเปลี่ยนไปนับถือคริสต์ศาสนา⁴⁹ คาดว่า ขณะนั้น คงมีการวิพากษ์วิจารณ์เรื่องการคบค้าสมาคมกับชาวต่างประเทศของพระองค์กันอยู่ไม่น้อย พระยาวิชิตรวงศวิศิโร กล่าวไว้ว่า “...มีคนเห็นไปว่าท่านชอบฝรั่งมากกว่าไทย”⁵⁰

ความเป็นจริงก็คือ ในระยะเวลาดังกล่าว สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเก็บพระองค์ ปรอดทรงงานแม่บ้าน พระสหายที่ทรงคบหาสมาคมด้วยก็อยู่ในวงจำกัด⁵¹ เมื่อประทับในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2471-2476 พระสหายที่ทรงพบปะอยู่เสมอ ส่วนใหญ่คือผู้ที่คุ้นเคยของสมเด็จพระบรมราชชนก ในจำนวนนั้น มีชาวต่างประเทศรวมอยู่ด้วย เมื่อคำนึงถึงภูมิหลังทางการศึกษาของสมเด็จพระบรมราชชนก และสมเด็จพระบรมราชชนนี ก็ไม่ใช่เรื่องน่าแปลกใจที่มีมิตรสหายชาวต่างประเทศส่วนใหญ่ของพระองค์คือ ชาวอเมริกัน แต่เวลานั้น ผู้มีฐานะของไทยนิยมส่งบุตรหลานไปศึกษาต่อในประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรป โดยเฉพาะ ประเทศอังกฤษ มิตรสหายชาวต่างประเทศของชนชั้นสูงในสังคมไทยจึงมักเป็นชาวยุโรป การมีมิตรสหายเป็นชาวอเมริกันนั้นถือเป็นความแปลกอย่างหนึ่ง อย่างไรก็ตาม เท่าที่ทำการศึกษาค้นคว้ามา ยังไม่พบหลักฐานว่า นอกจากการคบหาสมาคมกับชาวอเมริกันอย่างสนิทสนมแล้ว สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงปฏิบัติพระองค์อย่างใดที่แสดงว่าทรงอยู่ภายใต้อิทธิพลอเมริกันอย่างมากจนถึงขั้นที่น่าเศร้าใจ

เซอร์โจเซฟส์ ครอบสบี้ อัครราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทยเป็นผู้วิพากษ์วิจารณ์พระอุปนิสัยของสมเด็จพระบรมราชชนนีไว้มากคนหนึ่ง เซอร์โจเซฟส์ ยอมรับว่า สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเป็นพระราชมารดาที่น่าชื่นชมมาก แต่เขายังสงสัยว่าพระองค์จะทรงเป็น “เจ้าหญิง” ที่ดีมากหรือเปล่า⁵² เขาเห็นว่า สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีกำเนิดเป็นหญิงสามัญ ทรงมีรสนิยมเรียบ ๆ ง่าย ๆ และไม่โปรดชีวิตในราชสำนักเลย เซอร์ โจเซฟส์ ครอบสบี้ คิดว่า ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงไม่โปรดให้พระราชโอรสเสด็จไปทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ เนื่องจากทรงกลัวที่จะต้องติดต่อกับราชสำนักอังกฤษ⁵³ ในขณะเดียวกัน ก็ไม่โปรดที่จะประทับในประเทศไทย เนื่องจากทรงเคยชินกับสภาพอากาศอบอุ่นในต่างประเทศ และ “ทรงเกลียด” อากาศร้อนและยุ่งในประเทศสยาม⁵⁴ ครอบสบี้ ดูจะเชื่อมั่นในความคิดของเขามาก เขาสรุปว่า “...สมเด็จพระบรมราชชนนีจะไม่โปรดอะไรมากไปกว่าให้พระราชโอรสของพระองค์สละราชย์ และเติบโตขึ้นในฐานะสามัญชนในประเทศสหรัฐอเมริกาที่ซึ่งพระองค์รัก หรือในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ที่ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินกำลังทรงเล่าเรียนอยู่”⁵⁵

ข้อสรุปดังกล่าวของครอบสบี้ เป็นสิ่งที่น่าสนใจมาก และแตกต่างจากความคิดของข้าราชการไทยที่เคยได้เข้าเฝ้าฯสมเด็จพระบรมราชชนนีที่ประเทศสวิตเซอร์ ซึ่งลงความเห็นเห็นว่า สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะทรงทำประโยชน์เพื่อบ้านเมืองอย่างแท้จริง⁵⁶ มีปัญหาว่า ความคิดเห็นของครอบสบี้ นั้นตั้งอยู่บนข้อมูลที่น่าเชื่อถือเพียงใด จากหลักฐาน ไม่ปรากฏว่าครอบสบี้เคยได้เข้าเฝ้าฯสมเด็จพระบรมราชชนนี ก่อน พ.ศ. 2481 หรือไม่ แต่เมื่อพระองค์ตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกลับประเทศไทย ในพ.ศ. 2481 ครอบสบี้มีโอกาสดำเฝ้าฯสมเด็จพระบรมราชชนนีในคราวนั้น อย่างไรก็ตาม ไม่เป็นที่รู้แน่ชัดว่า ได้เข้าเฝ้าฯกี่ครั้งและเป็นเวลานานเท่าไร ดังนั้น ข้อสรุปต่างๆ ของเขา ส่วนใหญ่จึงน่าจะตั้งอยู่บน

ข้อมูลที่รวบรวมจากคำบอกเล่าของบุคคลต่าง ๆ ที่เขาได้พบปะ ประกอบกับการวิเคราะห์หัตถ์ความ
ของเขาเอง มีข้อที่น่าสังเกตว่า ครอสนี้เป็นบุคคลที่มุ่งหวังมากให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จไป
ทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ และเขาเชื่อมั่นว่าสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงคัดค้านความคิด
ดังกล่าว ฉะนั้น จึงเป็นไปได้มากกว่า หัตถ์คดีของครอสที่ต่อสมเด็จพระบรมราชชนนีนี้ จะได้รับอิทธิพลมาจากความ
ไม่พอใจส่วนตัวของเขาต่อพระองค์ด้วย

สำหรับความคิดที่ว่า สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีพระราชประสงค์ให้พระราชโอรสทรงสละ
ราชสมบัตินั้น ครอสก็อาจจะปะติดปะต่อจากข่าวลือต่าง ๆ ในขณะนั้น อย่างไรก็ตาม ถ้าหากว่า จะเคย
มีพระราชดำริเกี่ยวกับการสละราชย์ของพระราชโอรส บัจฉัยที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดขึ้นก็ไม่น่าจะมาจาก
ความไม่พอพระราชหฤทัยพิธีรองของราชสำนักหรือการปฏิเสธภาระหน้าที่ความรับผิดชอบ ซึ่งย่อมขัดต่อ
หลักการบรมมอภิบาลพระราชโอรสธิดาของพระองค์เอง แต่อาจเป็นด้วยแรงกดดันจากสภาพการเมือง
ที่สถาบันพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์มิได้รับการปฏิบัติตัวอย่างเหมาะสมตามที่ควรจะเป็น ถ้าแม้
ว่าสมเด็จพระบรมราชชนนีจะเคยทรงมีพระราชดำริที่ว่าพระราชโอรสของพระองค์น่าจะทรงสละราช-
สมบัติ เหตุผลของพระองค์ก็น่าจะเป็นแฉกเช่นเดียวกับพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
แถลงเมื่อพระองค์ทรงสละราชย์ นั่นคือ พระองค์ไม่ทรงอยู่ในฐานะที่จะทำประโยชน์ให้แก่ชาติบ้านเมืองได้
ดังพระราชประสงค์

จากหัตถ์คดีของบุคคลต่าง ๆ ไม่ว่าจะนิยมชมชื่นสมเด็จพระบรมราชชนนีหรือไม่ก็ตาม เราจะเห็น
ภาพสุขภาพสตรีที่มีจิตใจเข้มแข็ง แน่วแน่ และมั่นคง สุขภาพสตรีผู้มีอุปนิสัยเช่นนี้เองที่จะเป็นแม่ซึ่งสามารถ
ฟันฝ่าความยากลำบากต่าง ๆ และคุ้มครองปกป้องลูก ๆ ให้รอดพ้นจากภยันตรายของสงครามได้

ชีวิตในสมัยสงครามย่อมแตกต่างจากในยามสันติสุข ปัญหาสำคัญประการแรกที่กระทบกระเทือน
ชีวิตของคนทุกชั้นทุกประเภทในยามมีศึก คือ ค่าครองชีพที่สูงขึ้นมาก เนื่องจากการขาดแคลนเครื่องอุปโภค
บริโภคที่จำเป็น ตั้งแต่เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2482 ก่อนเกิดสงคราม ทางทหารที่ไลซานนั้นก็ได้ประกาศให้ประชาชน
ทุกคนสำรองอาหารไว้ให้พอกินอยู่ได้ไม่ต่ำกว่า 2 เดือน⁵⁷ เมื่อเกิดสงคราม ทางทหารเข้าควบคุมให้ปันส่วน
อาหารและเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่จำเป็นและอาจขาดแคลนได้ ประชาชนไม่สามารถใช้เงินซื้ออาหารของใช้
ในตลาดตามปกติ แต่ต้องมีบัตรปันส่วนไปแลก ซึ่งทางการจะเป็นผู้กำหนดว่า ครอบครัวหนึ่ง ๆ ควรได้ปัน
ส่วนอาหารและของใช้เท่าใด เช่น ไข่ ได้เดือนละ 3 ฟองต่อคน เด็กได้บัตรปันส่วนเนื้อและนมมากกว่า
ผู้ใหญ่ เนื้อวัวและน้ำตาลกลายเป็นของหายาก ส่วนน้ำมันไม่มีใช้เลย⁵⁸

สภาพชีวิตในพระตำหนักวิลล่าวัฒนาระหว่างสงครามไม่ต่างจากครอบครัวชาวสวิสอื่น ๆ
นัก "ตอนสงคราม มีความลำบากเหมือนคนในประเทศนั้น" สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงเล่า ที่จะแตก-
ต่างอยู่บ้าง คือ ผู้ที่ประทับอยู่ในพระตำหนักวิลล่าวัฒนา คือ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งประเทศไทยและ
พระประยูรญาติ ทางทหารสวิสจึงถวายความสะดวกเป็นพิเศษในบางเรื่อง เช่น การจัดเตรียมน้ำมันเชื้อเพลิง
สำหรับรถพระที่นั่ง เพื่อความสะดวกในการเสด็จอพยพถ้าจำเป็น⁵⁹ แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระประยูรญาติ
มิได้ทรงวางพระองค์ผิดแผกจากชาวสวิสอื่น ๆ หรือเรียกร้องสิทธิพิเศษ ทรงรับบัตรปันส่วนเช่นเดียวกับ
ครอบครัวสวิสอื่น ๆ เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปมหาวิทยาลัย ก็เสด็จโดยจักรยานพระที่
นั่ง ไม่ใช่ด้วยรถ⁶⁰ สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงใช้ไข่ไก่แทนสบู ทรงทำเนย และเก็บผลไม้มาทำแยมกับเอา

ไว้⁶¹ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงเล่าพระราชทานว่า “(ทูนหม่อมพ่อทรงเล่าว่า) ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ก็ลำบากเหมือนกัน สมเด็จพระย่าท่านถึงได้มีความพยายาม ระมัดระวัง เป็นแม่บ้านที่ดี”⁶² ในระยะนั้น ไม่มีการปันส่วนผลไม้ แต่ก็ไม่มีผลไม้อะไรมากนัก ได้อาศัยผลไม้จากสวนในบริเวณพระตำหนัก เช่น สตรอเบอรี่ แอปเปิ้ล ส่วนผลไม้ตะวันออก เช่น กล้วย และส้ม ชาติแคลน สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงเล่าว่า “มีแต่แอปเปิ้ล เป็นของธรรมดาที่สุด แม้มักพยายามหาสีเขียวสีแดงให้ดูแปลกไป...มีแต่แอปเปิ้ลตลอดตก...หลังสงครามไม่อยากจะทานแอปเปิ้ลเลย”⁶³

ขณะที่มีการสู้รบในยุโรปและตอนเหนือของทวีปแอฟริกา ดินแดนในเอเชียก็ถูกรุ่นด้วยกลิ่นไอของสงคราม ประเทศญี่ปุ่นกำลังแผ่ขยายอิทธิพลทั้งทางด้านการทหารและทางเศรษฐกิจ เข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และปะทะกับประเทศสัมพันธมิตร เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกาที่พยายามรักษาผลประโยชน์และอิทธิพลของตนในบริเวณนี้อย่างเหนียวแน่น ประเทศไทยซึ่งเป็นประเทศเอกราชเพียงประเทศเดียวในภูมิภาคนี้จึงกลายเป็นสนามประลองกำลังทางการทูตระหว่างฝ่ายญี่ปุ่นและฝ่ายสัมพันธมิตร ซึ่งมุ่งชักชวนไทยให้ละทิ้งความเป็นกลาง และเข้าเป็นฝ่ายตน

เดือนธันวาคม พ.ศ. 2484 ความขัดแย้งระหว่างญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริการุนแรงขึ้นจนไม่อาจแก้ไขได้ด้วยการเจรจาทางการทูต เป็นที่ประจักษ์ชัดว่าสงครามในภูมิภาคเอเชียคงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้อีกต่อไป ปัญหามีแต่ว่าจะอุบัติขึ้นเมื่อใดเท่านั้น

แม้จะประทับอยู่ห่างไกลจากประเทศไทย แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชชนนี ทรงห่วงใยในความเป็นไปของบ้านเกิดเมืองนอน วันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2484 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอาเนันทมหิดลทรงมีพระราชโทรเลขจากเมืองโลซานนไปถึงนายกรัฐมนตรี มีใจความว่า

ในขณะที่ความยุ่งยากใกล้เราเข้ามามากเช่นนี้ ข้าพเจ้าหวังเป็นอย่างยิ่ง
ว่าเราจะยังคงสามารถรักษาความเป็นกลางอย่างแน่วแน่ของเราไว้
ได้ ขอให้ทุกท่านโชคดี

อาเนันทมหิดล

เช้าตรู่วันที่ 8 ธันวาคม นั้นเอง กองทัพญี่ปุ่นได้บุกเข้าสู่ประเทศไทยในจังหวัดภาคกลางและภาคใต้ ทหารและตำรวจหลายแห่งได้ต่อสู้อย่างกล้าหาญ แต่ในตอนสายวันนั้น รัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ตกลงยินยอมให้กองทัพญี่ปุ่นเดินทางผ่านดินแดนประเทศไทยไปได้ โดยญี่ปุ่นสัญญาว่าจะเคารพอเอกราชและอธิปไตยของชาติไทย ต่อมาในวันที่ 11 ธันวาคม รัฐบาลไทยและญี่ปุ่นได้ตกลงเป็นพันธมิตรร่วมกันและในวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2485 ประเทศไทยก็ประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา มิตรประเทศเก่าแก่⁶⁴

ปัญหาสำคัญที่สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเผชิญเมื่อไทยเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเป็นฝ่ายอักษะ คือ การลดค่าของเงินบาทและการส่งเงินจากประเทศไทยล่าช้ามาก เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จไปประทับที่ประเทศสวิดซ์ใหม่ ๆ ในพ.ศ. 2476 ค่าของเงินไทย 1 บาท เท่ากับเงินสวิสถึง 2 แฟรงค์ แต่หลังจากที่ญี่ปุ่นบุกไทยใน พ.ศ. 2484 ค่าของเงินบาทลดลงสี่เท่าตัว กลายเป็นว่าเงินไทยจำนวน 2 บาท

จึงจะแลกเงินสวิสได้ 1 แฟรงค์ ในขณะที่ค่าของเงินไทยลดลงมาก แต่จำนวนเงินที่พระคลังข้างที่ส่งไปยังคงเดิมอยู่ สมเด็จพระบรมราชชนนีจึงต้องทรงระมัดระวังเรื่องการใช้จ่ายอย่างมาก “ทุกอย่างก็ซื้อเหมือนเดิม แต่น้อยลง ระวังมากหน่อย”⁶⁵

นอกจากนั้น การส่งเงินจากประเทศไทยก็ล่าช้ามาก เดิมพระคลังข้างที่เคยส่งเงินไปทูลเกล้าฯ ถวาย โดยผ่านธนาคารไทยพาณิชย์หรือธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้ โอนจ่ายไปทูลเกล้าฯ ถวาย ณ ที่ประทับได้โดยต่อมาเมื่อไทยเข้าร่วมสงครามเป็นฝ่ายญี่ปุ่นแล้ว การส่งเงินออกนอกประเทศมีระเบียบยุ่งยากมาก ต้องผ่านกระทรวงการคลังก่อน แล้วกระทรวงการคลังจึงให้ธนาคารของญี่ปุ่นในกรุงเทพฯ ส่งจ่ายให้เอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงโตเกียว เพื่อซื้อเงินแฟรงค์สวิสส่งไปทูลเกล้าฯ ถวาย ซึ่งการซื้อนั้นต้องขออนุญาตจากกระทรวงการคลังญี่ปุ่นก่อน ดังนั้นกว่าที่เงินรายเดือนจะมาถึงจึงล่าช้า กินเวลานาน⁶⁶ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงเล่าว่า ในระหว่างสงคราม สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเป็นห่วงอยู่เรื่องหนึ่ง คือ “กลัวเรื่องสตางค์ว่าจะไม่มา”⁶⁷

ใน พ.ศ. 2486 ฐานะการเงินของสมเด็จพระบรมราชชนนีคงอยู่ในภาวะที่คับขันมาก เพราะค่าครองชีพสูงขึ้นมาก และการส่งเงินล่าช้าอย่างยิ่ง พระองค์จึงทรงมีพระราชดำริที่จะทรงย้ายจากพระตำหนักวิลล่าวัฒนาไป “ประทับบนอาคารชั้นบน” (เข้าใจว่าหมายถึงพลตชั้นบน) เพื่อประหยัดเงินให้พอใช้สอย⁶⁸ เมื่อรัฐบาลทราบเรื่องจึงรีบดำเนินการแก้ไข และส่งจ่ายเงินสำรองจ่ายจำนวน 80,000 แฟรงค์สวิส ให้แก่กองราชเลขาธิการในพระองค์ไว้ทรงจ่ายเมื่อไม่ได้รับเงินงบประมาณที่โอนแลกให้จากกรุงโตเกียว⁶⁹ ปัญหาคับขันเรื่องการเงินจึงบรรเทาลง

แต่แม้จะอยู่ในท่ามกลางสงครามประเทศสวิดท์ก็รอดพ้นจากการถูกคุกคามทางทหาร สมเด็จพระบรมราชชนนีจึงทรงสามารถรักษาสภาพการดำเนินชีวิตที่พระตำหนักวิลล่าวัฒนาให้คงเหมือนเมื่อก่อนเกิดสงครามได้ พระองค์ยังทรงรักษาประเพณีที่ปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมราชชนก คือ พระราชทานเลี้ยงอาหารไทยแก่คนไทยในวันเสาร์ แต่เนื่องจากนักเรียนไทยมีมากขึ้น เพราะระหว่างสงคราม นักเรียนไทยที่เคยศึกษาในประเทศเบลเยียม ฝรั่งเศส และอิตาลีได้ย้ายเข้ามาอยู่ในเมืองต่างๆ ของสวิดท์ พระองค์จึงไม่ทรงสามารถที่จะพระราชทานเลี้ยงอาหารไทยแก่นักเรียนไทยทุกคนได้ โปรดเกล้าฯ ให้ผลัดเปลี่ยนกันมา⁷⁰ นักเรียนไทยเหล่านั้นต่างประสบปัญหาการส่งเงินจากประเทศไทยล่าช้า บางเดือน เงินทองก็มาไม่ถึง สมเด็จพระบรมราชชนนีก็ทรงเกื้อกูลนักเรียนไทยที่ขาดเงินเหล่านั้นบ้าง พระราชทานเงินให้ยืมหรือให้สยงก็มี⁷¹ ทั้ง ๆ ที่ขณะนั้นพระองค์ก็ทรงประสบปัญหาการส่งเงินมาถวายล่าช้าเหมือนกัน

เมื่อถึงเวลานี้ เป็นที่ประจักษ์ว่า การตัดสินใจพระราชทานฤทัยของสมเด็จพระบรมราชชนนีที่จะประทับอยู่ ณ ประเทศสวิดท์ นับเป็นผลดียิ่งต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพราะถ้าพระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปประทับ ณ ประเทศสหรัฐฯ เมื่อไทยประกาศสงครามกับสหรัฐฯ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระประยูรญาติก็คงต้องเสด็จพระราชดำเนินกลับประเทศไทย ซึ่งนอกจากจะทำให้การศึกษาหยุดชะงักแล้ว พระองค์และพระประยูรญาติก็จะต้องทรงเผชิญกับภัยจากการสงคราม โดยเฉพาะเมื่อเครื่องบินของฝ่ายสัมพันธมิตรมาทิ้งระเบิดจุดยุทธศาสตร์ต่าง ๆ ในช่วงปลายสงคราม อันเป็นสภาวะที่ชาวไทยผู้จงรักภักดีในองค์พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ไม่ปรารถนาให้เกิดขึ้นเลย

เมื่อเกิดสงคราม สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระอนุชาทรงศึกษาอยู่ที่โรงเรียน เอกอล

นวลล์ ในเมืองโลซานน์ ทรงเป็นนักเรียนไปกลับจนกระทั่งถึง พ.ศ. 2484 สมเด็จพระบรมราชชนนีจึงโปรดเกล้าฯ ให้ทรงเข้าเป็นนักเรียนประจำในสองปีสุดท้ายของการศึกษาที่โรงเรียนแห่งนั้น เพื่อให้ทรงทราบชีวิตของนักเรียนประจำที่ต้องช่วยพระองค์เองทุกอย่าง⁷²

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในการศึกษาของพระราชโอรสธิดามาก ทรงหาพระอาจารย์สอนพิเศษประจำที่พระองค์ท่าน ทรงจ้างหญิงชาวอังกฤษเป็นพระพี่เลี้ยงระหว่างโรงเรียนปิดภาคฤดูร้อน เพื่อฝึกฝนภาษาอังกฤษ ถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว⁷³ เรื่องการศึกษาภาษาและขนบธรรมเนียมประเพณีไทยก็ได้ทรงละเอียด โปรดให้ นายเบ็ญจ ศิริภัทร พระอาจารย์ถวายพระอักษรไทยที่ทางรัฐบาลส่งมา ถวายพระอักษรแต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระอนุชาและสมเด็จพระเชษฐภคินี

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัยการเรียนภาษาและเรื่องราวเกี่ยวกับไทยมาก ทรงซักถามคำที่สงสัย โปรดให้อธิบายความหมายของคำต่าง ๆ ที่ใช้ในที่ไหน เช่นไร ทรงตั้งพระราชหฤทัยมาก แม้ว่าจะไม่ทรงมีเวลาว่างมากนักเพราะต้องทรงศึกษาภาษาถึง 5 ภาษาด้วยกัน คือ ไทย ฝรั่งเศส เยอรมัน อังกฤษ และละติน แต่เมื่อทรงเรียนได้ 1 ปี พระอาจารย์ก็มีความเห็นว่า ทรงอ่านภาษาไทยได้ดีแล้ว และถวายความรู้ทางศาสนา และประวัติศาสตร์ไทยเพิ่มเติม ปรากฏว่าพระองค์ทรงสนพระราชหฤทัยมาก⁷⁴

ส่วนสมเด็จพระอนุชา ยังทรงพระเยาว์อยู่ ก่อนถวายพระอักษร พระอาจารย์ต้องเล่านิทานถวายเป็นเวลา 10-15 นาทีก่อน “เพื่อให้ทรงเพลิน แล้วจึงถวายพระอักษรต่อไป” การเรียนของพระองค์ไม่ค่อยดีบนานัก ใน พ.ศ. 2483 หลังจากที่ทรงเรียนได้ประมาณ 1 ปี ยังทรงอ่านภาษาไทยไม่เก่งนัก “เพราะสัปดาห์หนึ่งได้ทรงศึกษาเพียงครึ่งชั่วโมง”⁷⁵

ในขณะนั้น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงศึกษาอยู่ที่โรงเรียนนานาชาติที่เมืองเจนีวา พระอาจารย์เดินทางไปด้วยพระอักษรทุกวันศุกร์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงอ่านหนังสือไทยได้แล้ว พระอาจารย์จึงถวายพระอักษรที่สูงกว่าสมเด็จพระอนุชาทั้งสองพระองค์ ทรงสนพระทัยประวัติศาสตร์ชาติไทยมาก แต่เมื่อทรงเลื่อนชั้นสูงขึ้น ใน พ.ศ. 2483 ทรงเรียนที่โรงเรียนหนัก จึงไม่ทรงมีเวลาพอที่จะทรงศึกษาภาษาไทยต่อ

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงมีพระปรีชาสามารถด้านการศึกษา ในการสอบเลื่อนชั้นแต่ละปี ทรงทำคะแนนได้มั่นคงงามมาก ใน พ.ศ. 2485 ทรงสอบผ่านชั้นสุดท้าย เทียบเท่ามัธยมศึกษาตอนปลาย ได้ดีเยี่ยม เป็นที่ 1 ของโรงเรียน และที่ 3 ของประเทศสวิตเซอร์แลนด์⁷⁶ ในปีนั้นก็ทรงเข้าศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยโลซานน์ ทรงศึกษาวิชาเคมี ทั้ง ๆ ที่เดิมเคยตั้งพระทัยว่าจะเสด็จไปทรงเรียนวิชาสาธารณสุขศาสตร์ ที่สหรัฐอเมริกา ตามรอยพระยุคลบาทสมเด็จพระบรมราชชนก⁷⁷

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ก็ทรงเปลี่ยนแผนการศึกษาในระดับอุดมศึกษาเช่นกัน เมื่อพระองค์ทรงสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาใน พ.ศ. 2486 เมื่อพระชนมายุ 16 พรรษา สงครามโลกครั้งที่ 2 ยังคงดำเนินอยู่ และสถานการณ์ระหว่างประเทศในขณะนั้นไม่เอื้ออำนวยให้เสด็จไปทรงศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ ดังที่พระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ทรงตั้งพระทัยไว้ คณะรัฐมนตรี ได้ปรึกษากันเรื่องการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในที่สุด ตกลงว่า พระองค์สมควรศึกษาที่โลซานน์ ในชั้นมหาวิทยาลัย⁷⁸ ดังนั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลจึงทรงเข้าศึกษาวิชานิติศาสตร์ ในมหาวิทยาลัยโลซานน์ และอีกสองปีต่อมา สมเด็จพระอนุชาก็เสด็จเข้าศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยโลซานน์เช่นกัน โดยทรงเรียนด้าน

ในระยะนี้เอง ครอบครัวมหิดล ได้เป็นนักศึกษาในมหาวิทยาลัยโลซานน์พร้อมกันทั้งครอบครัว คือ ตั้งแต่ สมเด็จพระบรมราชชนนี จนถึงสมเด็จพระอนุชา

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงอธิบายวิธีการศึกษาระดับอุดมศึกษาในประเทศสวิทซ์ ขณะนั้นว่า มีการเรียนเป็น 2 แบบ แบบแรก คือ เรียนแบบเก็บหน่วยกิต (credit) ผู้สนใจสมัครเป็นนักศึกษา ต้องเสียค่าลงทะเบียน ค่าบำรุงห้องสมุด ค่าบำรุงสโมสรนักศึกษา เป็นต้น ส่วนอีกประเภทเป็นการเรียนแบบไม่เอาหน่วยกิต (audit) ผู้ที่สนใจใฝ่หาความรู้เฉพาะวิชา อาจเลือกเรียนวิชาใดวิชาหนึ่งได้ โดยไม่ต้องลงทะเบียนเป็นนักศึกษา แต่ต้องเสียค่าลงทะเบียนชุดวิชานั้น ๆ แพงกว่านักศึกษาทั่วไปเกือบเท่าตัว การศึกษาในมหาวิทยาลัยต่างประเทศ ไม่มีการบังคับให้แต่งเครื่องแบบ และไม่จำกัดอายุ ถือว่านักศึกษาทุกคนเป็นผู้ใหญ่แล้ว

ตอนแรก เมื่อทรงว่างจากพระราชภารกิจในการถวายอภิบาลพระราชโอรสธิดา สมเด็จพระบรมราชชนนี เสด็จไปทรงศึกษาที่มหาวิทยาลัยโลซานน์แบบไม่เอาหน่วยกิต (audit) เสด็จไปทรงฟังบรรยายวิชาที่โปรดเป็นชั่วโมง ๆ ทรงสนพระราชหฤทัยวิชาปรัชญา และวรรณคดี ต่อมาทรงศึกษาหลายวิชาเพิ่มขึ้น ค่าลงทะเบียนแบบไม่เอาหน่วยกิต (audit) แพง จึงทรงลงทะเบียนสมัครเป็นนักศึกษา เพื่อทรงประหยัด ทรงเริ่มศึกษาในมหาวิทยาลัยโลซานน์ก่อน พ.ศ.2485 ก่อนพระราชธิดาจะทรงเข้าศึกษา ณ มหาวิทยาลัยดังกล่าวเสียอีก⁸⁰

การเรียนในมหาวิทยาลัยที่สวิทซ์ ตอนต้นภาคการศึกษา นักศึกษาต้องนำสมุดไปให้อาจารย์ผู้สอนลงนามว่าเข้าเรียน และเมื่อปลายภาค ก็นำไปให้ลงนามอีกว่าได้เข้าฟังการบรรยายจนครบหลักสูตร ไม่มีการบังคับว่านักศึกษาต้องสอบไล่เมื่อสิ้นสุดภาคการศึกษาแต่ละภาค หากขึ้นอยู่กับนักศึกษาแต่ละคนว่าตนเองจะพร้อมสอบไล่เมื่อใด ก็ไปแจ้งกับสำนักเลขานุการ ขอสอบ เมื่อสอบไล่ได้จนครบหลักสูตรแล้ว จึงจะได้ปริญญา ถ้าไม่สอบไล่ ก็ไม่ได้รับปริญญา แต่ก็ไม่ถือว่ามีความผิด

สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จไปทรงฟังบรรยายวิชาสันสกฤต ซึ่งมีนักศึกษาเรียนเพียง 2-3 คน จึงเหมือนเรียนตัวต่อตัวกับอาจารย์ผู้สอน ทรงทำการบ้านส่งพระอาจารย์ แต่ไม่เคยทรงสอบเลย ทรงเรียนด้วยพระราชหฤทัยที่ใฝ่ความรู้ *“เป็นงานอดิเรกอย่างหนึ่ง”*⁸¹ ส่วนพระราชโอรสธิดา ทรงเรียนแบบให้ได้รับปริญญา สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงเล่าว่า *“มีคนเคยบอกฉันว่า ถ้าไปเมืองไทย ถ้าไม่มีปริญญาไม่ได้”*⁸² สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงเรียนวิชานิติศาสตร์ได้ 2 ปี ก็ทรงปรึกษากับสมเด็จพระบรมราชชนนี ว่าจะทรงสอบไล่อนุปริญญา (Semi Doctorat en droit) ปรากฏว่าทรงสอบไล่ผ่านได้ผลงดงาม จนพระอาจารย์ชมเชย⁸³ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงเล่าพระราชทานตามที่ทรงฟังมาจากสมเด็จพระบรมชนกนาถว่า *“เรื่องการเรียน ถ้าสอบได้ผลดี ท่านก็ชม แต่บอกว่าอย่าลายนะ ท่านคอยกดไว้ไม่ให้พุ่งไป เวลาสอบก็ปรึกษากันว่าสอบดีไหม ถ้าสอบได้ดีก็ชม”*⁸⁴

ปี พ.ศ. 2488 เป็นปีแห่งความชื่นชมยินดี เดือนพฤษภาคม เยอรมนี ยอมแพ้แก่ฝ่ายสัมพันธมิตร และกลางเดือนสิงหาคม ประเทศญี่ปุ่นก็ยอมจำนนโดยไม่มีเงื่อนไข สงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งกินเวลายืดเยื้อมาถึง 6 ปี ได้คร่าชีวิตผู้คนและทำลายทรัพย์สินจำนวนมาก ได้สงบลงแล้ว

สำหรับสมเด็จพระบรมราชชนนี พระราชภารกิจต่าง ๆ ที่ทรงรับเป็นพระธิดาก็ใกล้จะสิ้น-

สุดลง ตลอดระยะเวลา 9 ปี นับตั้งแต่ที่พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ทรงรับอัญเชิญขึ้นครองราชสมบัติสืบราชสันตติวงศ์พระบรมราชวงศ์จักรี สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีพระราชภาระหนักในการอภิบาลยุวกษัตริย์แห่งประเทศไทย ให้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่เหมาะสมในระบอบประชาธิปไตย นอกเหนือไปจากการถวายอภิบาลพระราชโอรสพระราชธิดาอีก 2 พระองค์ ให้ทรงเป็นพระบรมวงศ์ที่บำเพ็ญคุณประโยชน์แก่บ้านเมือง ในฐานะสมเด็จพระบรมราชชนนี พระองค์ไม่อาจทรงหลีกเลี่ยงพ้นจากปัญหาทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ในระหว่างนั้นสมเด็จพระบรมราชชนนีต้องทรงวางพระองค์อย่างระมัดระวัง เพื่อรักษาไว้ซึ่งพระเกียรติยศ ศักดิ์ศรี และความคงอยู่ของสถาบันพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ ซึ่งผลปรากฏว่าพระองค์ทรงปฏิบัติพระราชกิจต่าง ๆ ได้ดียิ่ง

สงครามโลกครั้งที่ 2 เพิ่มความยากลำบากในพระชนม์ชีพของสมเด็จพระบรมราชชนนี ในฐานะหัวหน้าครอบครัว พระองค์ทรงใช้พระสติปัญญาความสามารถอย่างเต็มที่ประดับประดารักษารอบคอบรั้วเล็ก ๆ ของพระองค์ ให้ผ่านพ้นจากภัยของสงครามในรูปแบบต่าง ๆ มาได้โดยสวัสดิภาพ ด้วยการตัดสินใจพระราชหฤทัยประทับในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ การศึกษาของพระราชโอรส พระราชธิดาจึงมิได้หยุดชะงัก พระราชโอรสธิดาเจริญพระชนมายุในประเทศที่พ้นจากการรุกรานทางทหาร ทรงเติบโตจากเด็กชายหญิงเล็ก ๆ เป็นชายหนุ่มหญิงสาวที่แข็งแรง สง่างาม พระราชธิดาทรงอภิเษกสมรสกับนักศึกษาไทยในมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย คือ คุณอร่าม รัตนกุล เสรีเริงฤทธิ์⁸⁵ เมื่อ พ.ศ. 2487 และปีถัดมาก็ทรงพระครรภ์⁸⁶

เมื่อสงครามยุติลง การเมืองภายในประเทศไทยพลอยเปลี่ยนแปลงไปด้วย เป็นที่เชื่อแน่ว่า ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ผู้นำขบวนการเสรีไทยในสหรัฐอเมริกาที่เป็นฝ่ายสัมพันธมิตร คัดค้านการเข้าร่วมสงครามเป็นฝ่ายอักษะของรัฐบาลไทย และดำเนินการต่อต้านกองทัพญี่ปุ่นในไทย จะได้เป็นนายกรัฐมนตรีคนต่อไป ดูเหมือนว่าความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์กับรัฐบาลในอนาคตน่าจะ เป็นไปราบรื่นด้วยดีกว่าเดิม

วันเฉลิมพระชนมพรรษา 20 กันยายน พ.ศ. 2488 เป็นวันเฉลิมพระชนมพรรษาที่มีความหมายพิเศษยิ่งสำหรับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระประยูรญาติและเหล่าคนไทยที่พำนักอยู่ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ และนักเรียนไทยพากันไปเฝ้าฯ ถวายพระพรค้ำคั่ง ในตอนเย็น บรรดาคนไทยได้ร่วมจัดงานเลี้ยงถวาย ณ พระตำหนักวิลล่าวัฒนา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดนตรีร่วมกับนักดนตรีสมัครเล่นทั้งหลาย เป็นงานเลี้ยงที่สนุกสนานรื่นเริง ทุกคนต่างเบิกบานใจ เสียงหัวเราะ เสียงพูดคุยระคนกันมิได้หยุดหย่อน คลอเคล้าด้วยเสียงอันนุ่มนวลและหวานหูของคลาริเน็ตที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป่า⁸⁷ ความเงิบเหงาเศร้าใจ ความวิตกกังวลถึงบ้านเกิดเมืองนอนเป็นอันสิ้นสุดลงได้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงมีพระชนมายุ 20 พรรษา ทรงบรรลุนิติภาวะแล้ว และพระองค์กำลังจะเสด็จพระราชดำเนินกลับไปทรงเยี่ยมพลกนิกรของพระองค์

¹ ร่อง ศยามานนท์, *ประวัติศาสตร์ไทย*...., หน้า 123.

² พันเอก หลวงพิบูลสงคราม เป็นนายทหารคนหนึ่งในคณะราษฎร ต่อมาได้รับยศเป็น จอมพล ป. พิบูลสงคราม วิชา มโน-

พิทักษ์, “ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร” ใน *การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่ : รวมงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์* ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสุวดี เจริญพงศ์ บรรณาธิการ (พระนคร : สมาคมสังคมนิยมแห่งประเทศไทย, 2522) หน้า 443-445.

³ การพิจารณาคดีด้วยศาลพิเศษ ผู้ต้องหาไม่มีสิทธิอุทธรณ์ฎีกา ให้ถือว่าคำพิพากษาของศาลพิเศษเป็นเด็ดขาด บังคับคดีได้ทันที จึงเท่ากับเป็นการตัดโอกาสให้ผู้ต้องหาได้พิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตนเองอย่างครบถ้วนตามระเบียบตุลาการโดยปกติ.

⁴ รong คยามานนท์, *ประวัติศาสตร์ไทย...*, หน้า 125.

⁵ สมภพ จันทระประภา, *สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ...*, หน้า 364-365.

⁶ รong คยามานนท์, *ประวัติศาสตร์ไทย...*, หน้า 124 ; พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เจ้าชีวิต*, หน้า 727

⁷ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล นวรัตน์, “ชีวิตของกบฏและศาลพิเศษ” ใน *เบื้องแรกประชาธิปไตย...* หน้า 245.

⁸ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, “อุทธรณ์กับความเป็นจริงในเมืองไทย,” ใน *ชีวิตของประเทศ* (พระนคร : สำนักพิมพ์สายสี-ไทย, 2521), หน้า 23-25.

⁹ วิทยากร “ในหลวง” *ประชาชนชาติ* (21 พฤศจิกายน 2481) : 5.

¹⁰ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/23586 Sir Josiah Crosby to Viscount Halifax, Dec 2, 1939. พระเจ้าวรวงศ์-เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ตรัสเล่าให้เซอร์โจเซย์สฟัง

¹¹ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/23586 Telegram from Sir Josiah Crosby, September 8, 1939. “Prince Aditya admits that the Prime Minister had asked him whether he would accept the crown if offered him. He replied that he would obey the will of the people.”

¹² สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ, “พระราชบันทึกทรงเล่าประธานคณะกรรมการสมาคมนักข่าว,” ใน *เบื้องแรกประชาธิปไตย...* หน้า 13. สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/22207 Sir Josiah Crosby to Viscount Halifax, July 11, 1938, FO. 371/22216 Sir Josiah Crosby to Viscount Halifax, November 6, 1938.

¹³ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/22216 Sir Josiah Crosby to Viscount Halifax, November 6, 1938.

¹⁴ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/22216 Sir Josiah Crosby to Viscount Halifax, December 7, 1938.

¹⁵ มีข้อที่น่าสังเกตว่า เมื่อกล่าวถึงการเสด็จไปทรงศึกษาต่อของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ทั้งฝ่ายรัฐบาลและพระราชวงศ์ ไม่เคยใช้คำว่า “สมเด็จพระราชชนนีทรงพอพระทัย” แต่ใช้คำว่า “สมเด็จพระราชชนนีทรงตกลง ทรงเห็นด้วย” สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/22216 Sir Josiah Crosby to Viscount Halifax, December 7, 1938 และ FO. 371/23586 Sir Josiah Crosby to Viscount Halifax, January 20, 1939.

¹⁶ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/22216 Sir Josiah Crosby to Viscount Halifax, November 6, 1938.

¹⁷ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/23586 Sir Josiah Crosby to Viscount Halifax, March 17, 1939. มีการอ้างถึงพระนามสมเด็จพระบรมราชชนนีในกรณีนี้ด้วย โดยกล่าวว่า สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีความรู้สึกเช่นเดียวกับรัฐบาล คือทรงลังเลพระทัยที่จะเชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไปประทับที่อังกฤษ ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ในประเทศนั้น แต่การอ้างดังกล่าวขัดกับพระราชบันทึกทรงเล่าของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ และจากหลักฐานของกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ ซึ่งแสดงว่าสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีความสัมพันธ์ที่ดีกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ

¹⁸ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ, “พระราชบันทึกทรงเล่า.....” ใน *เบื้องแรกประชาธิปไตย...* หน้า 13.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน.

²⁰ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/23586 Sir Josiah Crosby to R.G. Howe, June 7, 1939.

²¹ อ่านรายละเอียดเกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ ใน ดร.เพ็ญศรี ตุก, “สงครามโลก,” ใน *มนุษย์กับอารยธรรม* (กรุงเทพ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2525) 2 : 518-527.

²² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ เรื่องสงครามโลกครั้งที่ 2/1 : 13 แฟ้ม 33 จดหมายพระพิทธานุการ ถึง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ 26 เมษายน 2482.

²³ กองบรรณสาร เรื่องสงครามโลกครั้งที่ 2/1 : 13 แฟ้ม 33 จดหมายเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ถึง รัฐมนตรีต่างประเทศ 24 พฤษภาคม 2482.

²⁴ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/23586 Sir Josiah Crosby to Viscount Halifax, August 27, 1939. และ กองบรรณสาร, เรื่องสงครามโลกครั้งที่ 2/1 : 13 แฟ้ม 33 จดหมายพระพิทธานุการ ถึง รัฐมนตรีต่างประเทศ 7 กันยายน 2482.

- ²⁵ กองบรรณสาร, เรื่องสงครามโลกครั้งที่ 2/1 : 13 แฟ้ม 33 จดหมายพระพิพิธธานุกร ถึง รัฐมนตรีต่างประเทศ 7 กันยายน 2482, 30 เมษายน 2483 อ้างถึงจดหมายจากผู้ช่วยราชเลขานุการในพระองค์ที่ไลซานันถึงตน วันที่ 23 เมษายน 2483.
- ²⁶ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/23586 Sir Josiah Crosby to Viscount Halifax, September 22, 1939.
- ²⁷ อ. พิบูลสงคราม, *จอมพล ป. พิบูลสงคราม*, 1 : 267-287.
- ²⁸ รวง สยามานนท์, *ประวัติศาสตร์ไทย...* หน้า 126-127 และ สมภพ จันทระประภา, *สมเด็จพระศรีสวรินทิรา...* หน้า 355, 358.
- ²⁹ ปรีดา วัชรางกูร, *พระปกเกล้ากับระบอบประชาธิปไตย* (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด การพิมพ์พระนคร, 2520) หน้า 348-349. และ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ, "พระราชบันทึกทรงเล่า...", หน้า 12.
- ³⁰ รวง สยามานนท์, *ประวัติศาสตร์ไทย...* หน้า 108-114.
- ³¹ สมภพ จันทระประภา, *สมเด็จพระศรีสวรินทิรา...* หน้า 358-362.
- ³² กองบรรณสาร, เรื่องสงครามโลกครั้งที่ 2/1 : 13 แฟ้ม 33 จดหมายพระพิพิธธานุกร ถึง รัฐมนตรีต่างประเทศ 30 กันยายน 2483
- ³³ เรื่องเดียวกัน, จดหมายพระพิพิธธานุกร ถึง รัฐมนตรีต่างประเทศ 7 กันยายน 2482.
- ³⁴ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.
- ³⁵ กองบรรณสาร, เรื่องสงครามโลกครั้งที่ 2/1 : 13 แฟ้ม 33 จดหมายนายทวี บุญยเกตุ ถึง รัฐมนตรีต่างประเทศ 16 พฤษภาคม 2483.
- ³⁶ เรื่องเดียวกัน, สำเนาคำสัมภาษณ์นายกรัฐมนตรีแก่ผู้แทนหนังสือพิมพ์ 3 พฤษภาคม 2483.
- ³⁷ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.
- ³⁸ กองบรรณสาร, เรื่องสงครามโลกครั้งที่ 2/1 : 13 แฟ้ม 33 โทรเลข พระพิพิธธานุกร ถึง กระทรวงการต่างประเทศ 18 พฤษภาคม 1940.
- ³⁹ กองบรรณสาร, เรื่องสงครามโลกครั้งที่ 2/1 : 13 แฟ้ม 33 โทรเลข พระพิพิธธานุกร ถึง รัฐมนตรีต่างประเทศ 22 พฤษภาคม 1940
- ⁴⁰ ดูบทที่ 5
- ⁴¹ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525, 5 กรกฎาคม 2525. ข้อความในวงเล็บ เป็นของคณะผู้เขียน
- ⁴² กองบรรณสาร, เรื่องสงครามโลกครั้งที่ 2/1 : 13 แฟ้ม 33 โทรเลขจากกระทรวงการต่างประเทศ ถึง อัครราชทูตไทยที่กรุงปารีส 27 พฤษภาคม 2483
- ⁴³ "She had a strong will and was not easy to deal with." ดู สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/20300 Sir Josiah Crosby to Mr. Eden, August 29, 1936.
- ⁴⁴ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/23586 Sir Josiah Crosby to Viscount Halifax, December 2, 1939.
- ⁴⁵ "...the Princess Mother, who was a very obstinate lady." ดู เรื่องเดียวกัน, Sir Josiah Crosby to Viscount Halifax, August 27, 1939, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ทรงใช้คำวิเศษณ์ว่า "ดื้อดึง" เนื่องจากสมเด็จพระบรมราชชนนี ทรงปฏิเสธที่จะทำตามข้อเสนอของพระองค์
- ⁴⁶ สมภพ จันทระประภา, *สมเด็จพระศรีสวรินทิรา...* หน้า 219, ประโยคดังกล่าว ถอดความได้ว่า พูดยุติความละเอียดถี่ถ้วน (แจกแจงเรื่องดี แต่ไม่ใช่พูดมาก) เป็นเรื่องเป็นราว และทำอะไรจริงจัง
- ⁴⁷ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/22216 Sir Josiah Crosby to Viscount Halifax, September 1, 1938.
- ⁴⁸ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/20300 Sir Josiah Crosby to Mr. Eden, August 27, 1936.
- ⁴⁹ เรื่องเดียวกัน.
- ⁵⁰ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีที่ 21/289 พระยาวิจิตรวงศ์ฯ ทูล พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ 12 พฤษภาคม 2480.
- ⁵¹ สมภพ จันทระประภา, *สมเด็จพระศรีสวรินทิรา...* หน้า 342.
- ⁵² สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/23586 Sir Josiah Crosby to Viscount Halifax, June 2, 1939.
- ⁵³ เรื่องเดียวกัน, Sir Josiah Crosby to Viscount Halifax, September 22, 1939.
- ⁵⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน. "It is my belief that she would like nothing better than to see her son relinquish the crown and be brought up as a common citizen either in America, which she loves, or in Switzerland, where the King is now at school."

⁵⁶ ดูความเห็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศ บทที่ 9 และ พระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกร สมุหราชองครักษ์ประจำพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ไอซานันด์ทูลพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ว่า "พระราชชนนีเป็นคนตรงมากคิดอย่างไร พูดอย่างนั้น ตั้งใจที่จะทำประโยชน์แก่ประชาชาติ ศาสนา และบ้านเมือง" ดู กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 21/289 พระยาวิจิตรวงศ์ ทูลพระองค์เจ้าอาทิตย์ 12 พฤษภาคม 2480.

⁵⁷ สถาบันไทยคดีศึกษา, FO. 371/23586 Sir Josiah Crosby to Viscount Halifax, June 2, 1939.

⁵⁸ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

⁵⁹ กองบรรณสาร, เรื่องสงครามโลกครั้งที่ 2/1 : 13 หน้า 33 จดหมายพระพิทิตานุกร ถึง รัฐมนตรีต่างประเทศ 7 กันยายน 2482.

⁶⁰ องค์กร, "เพื่อวันสวรรคต," *วงวรรณคดี* (มิถุนายน 2490) : 19.

⁶¹ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 5 กรกฎาคม 2525.

⁶² เรื่องเดียวกัน. ข้อความในวงเล็บเป็นของคณะผู้เขียน

⁶³ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

⁶⁴ ห้องสมุดสำนักราชเลขาธิการ, สำนักพระราชโทรเลข สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถึง จอมพล ป. พิบูลสงคราม 8 ธันวาคม 2484 ได้รับ 12 ธันวาคม 2484.

อ่านรายละเอียดเกี่ยวกับไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ ใน แกมสุข นุ่มนนท์, *เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2521) หน้า 1-13. ตั้งแต่ พ.ศ. 2485 ทางรถไฟเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่ของไทยจากวันที่ 1 เมษายน เป็น 1 มกราคม

⁶⁵ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

⁶⁶ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ที่ 3/189 ไปบันทึกจากราชเลขานุการในพระองค์ ถึง เลขาธิการคณะรัฐมนตรี 31 กันยายน 2486

⁶⁷ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

⁶⁸ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ที่ 3/189 ไปบันทึกจากราชเลขานุการในพระองค์ ถึง เลขาธิการคณะรัฐมนตรี

31 กันยายน 2486

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁰ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน.

⁷² องค์กร, "เพื่อวันสวรรคต," *วงวรรณคดี* (มิถุนายน 2490) : 20.

⁷³ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 3/189 ปีก 2 รายงานการทรงพระอักษรและการส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ ต่างประเทศ

⁷⁴ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 3/189 ปีก 2 รายงานการทรงพระอักษรและการส่วนพระองค์ ฯลฯ

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน. สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงเล่าประทานว่าเป็นการสอบไล่มัธยมศึกษาตอนปลายสำหรับนักเรียน ต่างประเทศในประเทศสวีตช

⁷⁷ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

⁷⁸ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 3/189 ปีก 2 รายงานการทรงพระอักษรและการส่วนพระองค์ ฯลฯ

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน. และกราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

⁸⁰ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน.

⁸² เรื่องเดียวกัน.

⁸³ เรื่องเดียวกัน. และ องค์กร, "เพื่อวันสวรรคต," *วงวรรณคดี* (มิถุนายน 2490) : 19.

⁸⁴ กราบบังคมทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 5 กรกฎาคม 2525.

⁸⁵ พันเอกอร่าม รัตนกุล เสรีเริงฤทธิ์ เกิดเมื่อวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2463 เป็นบุตรของ พล.อ.จรูญ และ คุณหญิงเจิม รัตนกุล เสรีเริงฤทธิ์ สำเร็จการศึกษานุปริญญาวิศวกรรมช่างกล และปริญญาสถาปัตยกรรมและผังเมือง จากมหาวิทยาลัย โสชนาน์ เมื่อ พ.ศ. 2487 สมรสกับสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา มีบุตร 1 คน คือคุณหญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม รับราชการ ประจำกองสื่อสารคมนาคม กรมเสนาธิการกลาโหม จนได้รับยศเป็นพันเอก เมื่อพ.ศ. 2514 โอนมาเป็นหัวหน้ากองโครงการ และแบบแผน วิชาการตำแหน่งนายช่างใหญ่ กรมโยธาธิการ ต่อมาได้เป็นผู้อำนวยการกองเคหะสถานสงเคราะห์ กรมประชา-สงเคราะห์ เมื่อ พ.ศ. 2522 ดำรงตำแหน่งผู้ว่าการเคหะแห่งชาติ ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. 2525.

⁸⁶ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 กรกฎาคม 2525.

⁸⁷ องคต, "พระเสด็จลับฟ้าแล้ว ออกเอย," *วงวรรณคดี* (กันยายน 2490) : 1-3.

เสด็จนิวัติพระนครครั้งที่สอง

ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 แม้ว่าประเทศไทยจะได้รับความเสียหายไม่ร้ายแรงจากภัยสงครามเท่าใดนักเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศเพื่อนบ้านที่ตกเป็นสมรภูมิประลองกำลังของฝ่ายสัมพันธมิตรและฝ่ายอักษะ แต่กระนั้นภาวะสงครามก็ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านการเมืองและเศรษฐกิจของไทย ตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนชาวไทยทุกเพศทุกวัย

ตอนต้นสงคราม จอมพล ป. พิบูลสงคราม กลายเป็นบุคคลที่ทรงอำนาจสูงสุดของประเทศ นอกจากจะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่าง ๆ อีกหลายกระทรวงพร้อมกันแล้ว ยังเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด มีอำนาจลึทธิซาดบังคับบัญชาทั้งสามเหล่าทัพ และ แต่งตั้งข้าราชการได้ตามที่เห็นสมควร¹ หลังจากที่ประเทศไทยเข้าร่วมกับฝ่ายอักษะแล้ว ยังมีการส่งเสริมบารมีจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะ “ผู้นำ” ทำนองเดียวกับ ฮิตเลอร์ ผู้นำเยอรมนี และเบนิโต มุสโสลินี ผู้นำอิตาลี

นักประวัติศาสตร์ท่านหนึ่งเขียนถึงยุคสมัย “ท่านผู้นำ” ไว้ว่า

...มีการโฆษณาส่งเสริมบารมีท่านผู้นำกันอย่างเอิกเกริกทั่วประเทศ หนังสือพิมพ์ทุกฉบับมีหน้าที่รับสนองบัญชาจาก “เบื้องบน” คอยโฆษณาให้ประชาชนรู้จักและนิยมชมชื่น “ท่านผู้นำ” ผู้มีพระคุณ ด้วยการลงคำขวัญต่าง ๆ ตีพิมพ์ลงบนหน้าแรกของหนังสือพิมพ์ทุกฉบับและทุกวัน...เช่น...ศรีกรุงใช้คำขวัญว่า เชื่อพิบูลสงครามชาติไม่แตกสลาย ประชามิตร ใช้คำขวัญว่า เชื่อพิบูลสงครามชาติปลอดภัย.... การสรรเสริญท่านผู้นำครึกโครมถึงขนาดที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ถือเอาไก่และสีเขียวเป็นสัญลักษณ์ประจำตัว เพราะฯพณฯ ท่านเกิดปีระกาวันพุธและให้ทำรูปไก่กางปีกไว้ตามที่ต่าง ๆ ใน

ทำเนียบสามัคคีชัย ด้วยการแกะสลักไว้ตามเก้าอี้ ตามประตูหน้าต่าง และตามรั้ว และทางการยังชักชวนให้บ้านเรือนทุกหลังประดับรูปท่านผู้นำ และให้ประชาชนในโรงละครและโรงมหรสพเคารพรูปของ ๗ ๗ ๗ ท่าน และบรรเลงเพลงมหาฤกษ์มหาชัยและให้ร่วมใจกันชักธงชาติในวาระดิถีคล้ายวันเกิดของท่านผู้นำ²

ยิ่งไปกว่านั้น แม้แต่คำทักทายปราศรัย วิหุยกะจายเสียงกรมโฆษณาการ (ปัจจุบัน คือ กรมประชาสัมพันธ์) ก็ได้ชักชวนให้ประชาชนใช้คำว่า “พิบูลสวัสดิ์” เพื่อเสริมสร้างความสำคัญของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะผู้นำประเทศ แต่อย่างไรก็ตาม ประชาชนชาวไทยไม่นิยมทำตามคำชักชวนนั้น ทั้งนี้มีผู้ให้คำอธิบายว่า “เพราะว่าเป็นการประจบจอมพลแปลก พิบูลสงคราม มากเกินไป”³

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในขณะที่มีการยกย่องเชิดชูนายกรัฐมนตรีในฐานะผู้นำประเทศ สถาบันพระมหากษัตริย์ในฐานะองค์พระประมุขของประเทศไม่ได้รับการยกย่องเท่าใดนัก พฤติกรรมของรัฐบาลสมัยก่อนสงครามก็แสดงให้เห็นแล้วว่า ไม่ได้เคารพต่อสถาบันนี้เท่าที่ควร⁴ และระหว่างสงคราม การกระทำของรัฐบาลก็ได้ต่างไปจากเดิม ดังจะเห็นได้ว่า ใน พ.ศ. 2485 เมื่อรัฐบาลจัดการปรับปรุงภาษาไทยให้กะทัดรัด แก่ไวยากรณ์ให้ง่ายเข้า ทางกรมได้กำหนดให้ใช้คำว่า “วันเกิด” สำหรับชนทุกชั้น ทั้งนี้รวมถึงพระมหากษัตริย์ด้วย⁵ เพราะฉะนั้นราชาศัพท์ “วันเฉลิมพระชนมพรรษา” และ “วันพระบรมราชสมภพ” อันหมายถึง “วันเกิดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” ต้องเลิกใช้ มีแต่ “วันเกิดในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว”⁶

จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้แสดงความคิดเห็นของท่านในเวลานั้นที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ไว้อย่างชัดเจน เมื่อให้เหตุผลการนำลัทธิผู้นำมาใช้ในประเทศไทยต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรีว่า “ญี่ปุ่นมีเครื่องยึดมั่นอยู่ คือ พระเจ้าแผ่นดินของเขา ของเราไม่มีอะไรเป็นเครื่องยึดแน่นอน ที่มีอยู่ก็คือชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และรัฐธรรมนูญ ชาติก็ยังไม่มีตัวตน ศาสนาก็ไม่ทำให้คนเลื่อมใสถึงยึดมั่น พระมหากษัตริย์ยังเป็นเด็กเห็นแต่รูป รัฐธรรมนูญก็เป็นสมุดหนังสือ เวลาบ้านเมืองคับขันจะเอาอะไรเป็นเครื่องยึดไม่ได้ ผมจึงให้ตามนายกรัฐมนตรี”⁷

ตามความคิดของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเพียงเด็กคนหนึ่งประทับอยู่ห่างไกลซึ่งคนจะเห็นได้ก็จากพระบรมฉายาลักษณ์ เพราะฉะนั้นจึงไม่อาจจะเป็นเครื่องยึดมั่นจิตใจประชาชนทั้งประเทศได้ ความเชื่อของท่านจะถูกต้องมากน้อยเพียงใดไม่มีเครื่องพิสูจน์ได้ แต่อย่างไรก็ตามในเวลาต่อมา เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จพระราชดำเนินกลับมาทรงเยี่ยมพสกนิกรของพระองค์ในปี พ.ศ. 2488 ประชาชนชาวไทยจำนวนมากได้แสดงความจงรักภักดีอย่างลึกซึ้งต่อพระมหากษัตริย์ของเขา ไม่เป็นการกล่าวเกินจริงเลยว่า ขณะนั้น พระองค์ทรงเป็นศูนย์รวมแห่งความรักและความหวังของประชาชน หลังจากการเสด็จนิวัติพระนครครั้งนั้น เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เป็นนายกรัฐมนตรีอีกสมัยหนึ่ง ระหว่าง พ.ศ. 2491-2500 รัฐบาลของท่านกลับมีนโยบายเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์มากกว่าก่อน⁸

สมัยสงคราม นอกจากมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เกิดลัทธิเชื่อผู้นำแล้ว สภาพเศรษฐกิจก็กระทบกระเทือนมิใช่น้อย ปัญหาสำคัญคือ ค่าครองชีพพุ่งขึ้นมากสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคขาดแคลน

การสงครามทำให้การค้าระหว่างประเทศหยุดชะงัก นอกจากปริมาณสินค้าออกของไทยจะลดลง เป็นผลเสียต่อรายได้ของประเทศแล้ว สินค้าเข้าที่ไทยเคยสั่งจากต่างประเทศก็มีปริมาณลดลงเช่นกัน ก่อนสงครามไทยสั่งสินค้าส่วนใหญ่จากยุโรป เช่น เครื่องจักร ยารักษาโรค ผ้า เคมีภัณฑ์ เครื่องไฟฟ้า เมื่อการค้ากับยุโรปหยุดชั่วคราว จึงเกิดภาวะขาดแคลนสินค้า แม้ว่าพ่อค้าจะหันไปซื้อสินค้าเข้าจากญี่ปุ่น พันธมิตรของไทย แต่ญี่ปุ่นก็ไม่สามารถผลิตสินค้าและจัดส่งสินค้ามาให้ไทยได้เพียงพอแก่ความต้องการ เมื่อสินค้ามีน้อย ราคาสินค้าจึงสูงขึ้นมากสินค้าที่ใช้ประจำวัน เช่น ยารักษาโรค น้ำมันหมู สบู่ แป้งข้าวเจ้า หรือแม้แต่ผักสดก็กลับเป็นของหายาก ความเดือดร้อนเรื่องขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภคนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในกรุงเทพฯ ตามต่างจังหวัดก็ประสบปัญหานี้เหมือนกัน ราษฎรในต่างจังหวัดขาดแคลนเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม บางจังหวัดราษฎรใช้ไม้ขอนใหญ่ ๆ วางไว้แล้วจุดไฟให้ติดหามรุ่งหามค่ำเป็นเชื้อเพลิงการรักษาพยาบาลขาดแคลนผ้าก๊อซและสำลี ถึงกับต้องใช้กระดาษสาแทน เนื่องจากญี่ปุ่นยึดรถไฟไทยไปใช้ล่าเตียงทหารและอาวุธ ยังผลให้การขนส่งสินค้าเป็นไปด้วยความลำบาก ราคาสินค้าบางชนิดในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดต่างกันมาก เช่น ปี 2487 เกลือในกรุงเทพฯ ราคาถังละ 6 บาท ที่ลำปาง ราคาถังละ 120-200 บาท รัฐบาลคำนวณว่า ค่าครองชีพจาก พ.ศ. 2481 ถึง พ.ศ. 2488 เพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 100¹⁰ เพราะฉะนั้นประชาชนที่มีรายได้ประจำ หรือรายได้น้อยย่อมจะยากลำบากอย่างแสนสาหัส

ซ้ำร้ายกว่านั้นในตอนปลายสงคราม เมืองไทยยังถูกฝ่ายสัมพันธมิตรโจมตีทางอากาศไม่เว้นแต่ละวันในช่วง พ.ศ. 2486-2487 เฉพาะกรุงเทพฯ แห่งเดียวถูกโจมตีทางอากาศถึง 4,000 ครั้ง ทำให้สูญเสียชีวิตผู้คนและทรัพย์สินเป็นจำนวนมาก โรงเรียนต่าง ๆ ต้องหยุดเรียน ผู้คนที่พอจะอพยพหลบหนีได้ก็หนีไปอยู่ตามชานเมือง หรือตามต่างจังหวัด การคมนาคมถูกตัดขาดทุกทาง เศรษฐกิจเสียหายยับยั้ง¹¹

ขณะที่ฝ่ายอักษะเริ่มพ่ายแพ้ในการรบทั้งในยุโรปและแปซิฟิก ในประเทศไทย อำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็พลอยสั่นคลอนไปด้วย คนไทยคลายความนิยมคลั่งไคล้ท่านผู้นำ เริ่มเบื่อหน่ายแผนการสร้างชาติของท่านจอมพลที่บังคับให้เปลี่ยนนิสัยและวิถีชีวิตให้เป็นแบบใหม่ เช่น ให้สวมหมวก สวมรองเท้า เลิกกินหมาก ปรับปรุงภาษาไทยใหม่ ออกกำลังกาย หัดรำวง หัดเดินถนน ทำสวนครัว เลี้ยงสัตว์ และหัดรับประทานอาหารก๋วยเตี๋ยว คนไทยถูกบังคับัดนิสัยอยู่ได้ไม่นาน ก็เริ่มเห็นว่าตนสูญเสียอิสรภาพและความเป็นตัวของตัวเอง¹² ทางฝ่ายนักการเมืองและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เห็นแนวโน้มว่าญี่ปุ่นจะเป็นฝ่ายแพ้สงครามครั้งนี้อย่างแน่นอน จึงพยายามหาทางให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้นำประเทศเข้าเป็นพันธมิตรญี่ปุ่นพ้นจากตำแหน่ง เพื่อหาทางแก้ไขสถานการณ์บ้านเมืองและตีตัวออกห่างจากญี่ปุ่น

ในที่สุดเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2487 จอมพล ป. พิบูลสงคราม ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เนื่องจากแพ้คะแนนเสียง ในการประชุมสภาผู้แทนฯ ถึง 2 ครั้ง¹³ รัฐสภาเลือก พ.ต. ควง อภัยวงศ์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เป็นนายกรัฐมนตรีสืบต่อมาจากญี่ปุ่นยอมแพ้สงคราม ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2488 พ.ต. ควง อภัยวงศ์ จึงลาออกจากตำแหน่ง นายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์¹⁴ พร้อมด้วยคณะรัฐมนตรีและเสรีไทยชั้นผู้นำได้ประชุมกันพิจารณาเลือกผู้สมควรรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนต่อไป ที่จะต้องทำหน้าที่เจรจาเลิกสถานะสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร ในที่สุดตกลงมอบตำแหน่งนี้แก่ ม.ร.ว. เส็นีย์ ปราโมช หัวหน้าเสรีไทยในสหรัฐฯ ซึ่งเคยติดต่อกับฝ่ายสัมพันธมิตรมานานแล้ว¹⁵

ปลายปี 2488 แม้สงครามจะสิ้นสุดแล้ว และมีการจัดตั้งรัฐบาลใหม่เพื่อดำเนินการบริหารประเทศต่อไปได้อย่างเรียบร้อย แต่กระนั้นจิตใจของประชาชนก็ได้ชุ่มชื่นเบิกบานนัก อนาคตของประเทศไทยยังคงมีดমনรัฐบาลได้ประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร ดังนั้นไทยจะตกเป็นฝ่ายแพ้สงครามและจะถูกยึดครองหรือไม่ภาวะเศรษฐกิจยังคงทรุดโทรม ค่าครองชีพสูงเกินกว่ารายได้ของประชาชนทั่ว ๆ ไปไม่มีใครรู้ว่าเมื่อไรบ้านเมืองจะกลับคืนสู่สภาพรุ่งเรืองเหมือนสมัยก่อนสงคราม

ขณะที่กำลังใจประชาชนกำลังตกต่ำอยู่นั้น รัฐบาลสมัย ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ได้กราบบังคมทูลอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จกลับเมืองไทย เพื่อบำรุงขวัญประชาชนชาวไทยภายหลังมหาสงคราม¹⁶ ชาวการเสด็จนิวัติพระนครนับเป็นข่าวดีที่ประโลมใจอันเหนือเหี่ยวของชาวไทยให้ชุ่มชื่น ต่างตั้งใจรอคอยวันอันสำคัญนั้น

ปี พ.ศ. 2488 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงมีพระชนมายุครบ 20 พรรษา ทรงบรรลุนิติภาวะ ประกอบพระราชกรณียกิจบริหารราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เองได้ รัฐบาลจึงตั้งใจกราบบังคมทูลเชิญเสด็จพระราชดำเนินกลับพระนคร เพื่อทรงราชย์¹⁷ แต่เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะทรงศึกษาวิชากฎหมายให้สำเร็จ จึงทรงตัดสินพระราชหฤทัยเสด็จกลับมายังมณฑลพายัพ ชั่วระยะหนึ่ง แล้วจะเสด็จไปทรงศึกษาต่อ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชโทรเลขถึงผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตอนหนึ่งว่า “แม้ข้าพเจ้ามีความห่วงใยในอันที่จะรับใช้บ้านเมืองก็ดี ข้าพเจ้ารู้สึกว่ ถ้าหากให้ข้าพเจ้าได้เล่าเรียนจนสำเร็จ ข้าพเจ้าก็จะทำหน้าที่ได้โดยเหมาะสมยิ่งขึ้น”¹⁸

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชาและสมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จออกจากสวิทซ์ โดยเครื่องบินพระที่นั่ง เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2488 และเสด็จนิวัติพระนครวันที่ 5 ธันวาคม ศกเดียวกัน ครั้นนี้สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ไม่ได้ตามเสด็จ เนื่องจากเพิ่งประสูติกำเนิดพระธิดา เมื่อเดือนพฤศจิกายน ปีนั้นเอง¹⁹

วันเสด็จนิวัติพระนคร มีบรรยากาศคล้ายคลึงกับวันเสด็จนิวัติพระนครครั้งแรก เมื่อเจ็ดปีก่อน ประชาชนมาเฝ้าฯชมพระบารมีอย่างหนาแน่น

ตั้งแต่สถานีหลวง²⁰ ไปกระทั่งประตูไชยศรี ไม่มีอื่นนอกจากคนไทย จีน แขก ฝรั่งเศส วันนี้รู้สึกว่าเป็นวันแรกในระยะนับด้วย 10 ปี ที่คนในเมืองนี้มีหัวใจรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คือ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และไปทางไหนคนเต็มไปหมด ทหารยืนรายเรียงสองฟากถนน ประชาชนยืนเป็นชั้น ๆ คอยรับเสด็จพระราชดำเนิน มิใช่แสงแดดจะแผดเผา เราก็ไม่ย่นย่อ ท้อถอย ขอให้ได้เห็นพระพักตร์ล้นเกล้าล้นกระหม่อมเถิด แม้แต่แวบเดียวก็เอา ที่ถนนราชดำเนินนอก ราชดำเนินใน เขาก็ทำชุ่มรับเสด็จ แม้จะไม่มโหฬารเหมือนเมื่อครั้งสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช ก็เป็นความจงรักภักดีของชาวเมือง²¹

วันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2488 หัววันหลังจากเสด็จนิวัติพระนคร สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีกระ-

แสงพระราชดำรัสทางวิทยุกระจายเสียงแก่ประชาชนชาวไทย เนื่องในโอกาสวันรัฐธรรมนูญ พระองค์ทรง
ขอบใจประชาชนที่มาเฝ้าฯรับเสด็จตลอดทางอย่างคับคั่งในวันที่ได้เสด็จมาถึงพระนคร ต่อจากนั้น ทรงมีกระ-
แสพระราชดำรัสแสดงความห่วงใยพสกนิกรของพระองค์และปลุกปลอบใจให้ช่วยกันฟันฝ่าอุปสรรค
กระแสพระราชดำรัสตอนหนึ่งมีดังนี้

ในเวลาเช้าข้าพเจ้าเล่าเรียนอยู่ที่ประเทศสวีเดน ข้าพเจ้ามีความ
คิดถึงท่านอยู่เสมอจึงได้พยายามเล่าเรียนให้ดีที่สุดที่จะทำได้ เพื่อมาอยู่
ร่วมมือกับท่านทุกคนในการส่งเสริมความเจริญของบ้านเมืองเรา
ท่านทั้งหลายคงเห็นอยู่ว่า แม้ว่าสงครามจะสิ้นสุดไปแล้ว ความทุกข์
ยากก็ยังมิอยู่ทั่วไปในโลก ซึ่งรวมถึงบ้านเมืองไทยที่รักของเรา
ด้วย แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่า ถ้าคนไทยทุกคนถือว่าตนเป็นเจ้าของชาติบ้าน-
เมือง และต่างปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดี ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และ
ถูกต้องตามทำนองคลองธรรมแล้ว ความทุกข์ยากของบ้านเมืองก็จะ
ผ่านพ้น ไปได้ ข้าพเจ้าจึงขอร้องให้ท่านทุกคนได้ช่วยกันทำหน้าที่ของ
ตนโดยซื่อตรง และขอให้มีความสามัคคีกลมเกลียวกันจริง ๆ เพื่อชาติ
จะได้ดำรงอยู่ในความวัฒนาถาวรสืบไป²²

เมื่อเสด็จนิวัติพระนครครั้งที่แล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระชนมายุเพียง 13 พรรษา แต่ด้วย
พระอุปนิสัยและพระราชจริยาวัตรอันงดงาม ก่อให้เกิดความหวังในหมู่ทวยราษฎร์ว่า พระองค์จะ
ทรงเจริญพระชนมายุเป็นพระมหากษัตริย์ทรงทศพิธราชธรรมในภายภาคหน้า เมื่อเสด็จมาครั้งนี้ แม้ว่า
ระยะเวลาจะน้อยเพียงครึ่งปีเท่านั้นก็ตาม แต่ในระยะเพียงครึ่งปีนี้ พสกนิกรได้ตระหนักว่า ความหวังของเขา
เป็นจริงแล้ว แม้จะมีพระชนมายุเพียง 20 พรรษา แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลก็ทรงเป็นชายหนุ่มที่
เอางานเอาการ ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในราชกิจของพระองค์เป็นอย่างดียิ่ง และทรงเป็นห่วงใยในทุกข์สุข
ของราษฎรอยู่เสมอยังผลให้เกิดความจงรักภักดีในหมู่ประชาชนชาวไทยทุกเพศทุกวัย

ครั้งแรก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงตั้งพระราชหฤทัยจะประทับ ณ กรุงเทพฯ
เดือนเศษ แล้วจะเสด็จกลับสวิดฯ ให้ทันเปิดภาคการศึกษาใหม่กลางเดือนมกราคม พ.ศ. 2489 แต่เนื่องจากมี
พระราชภารกิจหลายประการที่ต้องทรงปฏิบัติ จึงทรงเลื่อนกำหนดเสด็จพระราชดำเนินออกไปอีก
หลายครั้ง²³

ระหว่างประทับในพระนคร สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงประกอบพระราชภารกิจต่าง ๆ
หลายประการ ที่สำคัญ อาทิ เสด็จพระราชดำเนินตรวจพลสวนสนามกองทหารสหประชาชาติ พร้อมกับ
ลอร์ดหลุยส์ เมานท์แบตเตน ผู้บัญชาการทหารฝ่ายสัมพันธมิตรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การเสด็จฯ ตรวจ
พลสวนสนามครั้งนี้ เป็นเครื่องยืนยันให้ประชาชนชาวไทยทั้งหลายแน่ใจว่า ประเทศไทยยังเป็นเอกราช
มิได้ตกอยู่ใต้การยึดครองของฝ่ายสัมพันธมิตร ทำให้ขวัญและกำลังใจของประชาชนดีขึ้น นอกจากนี้
เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมกรมกองทหาร และสถานที่สำคัญต่าง ๆ เช่น วัด โรงพยาบาล และหอสมุด-

แห่งชาติ เสด็จพระราชทานปริญญาบัตร ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ มหาวิทยาลัย-แพทยศาสตร์ และเสด็จประพาสเยี่ยมสำเพ็งเพื่อให้ประชาชนชาวจีนได้เข้าเฝ้าด้วย

ในเมืองไทยมีชาวจีนเข้ามาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จีนกลายเป็น 1 ใน 5 ชาตินาอำนาจที่ชนะสงคราม มีผลให้ชาวจีนบางพวกในเมืองไทยคิดเรียกร้องสิทธิบางประการจากรัฐบาลไทยและก่อให้เกิดความขัดแย้งกันขึ้นระหว่างชาวจีนและชาวไทย นำไปสู่เหตุการณ์รุนแรงถึงขั้นต่อสู้วิวาทกันจนบาดเจ็บล้มตาย ที่ย่านถนนเยาวราช ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2488²⁴

เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จนิวัติพระนคร พระองค์ได้ทรงทราบถึงข้อพิพาทระหว่างคนไทยกับคนจีน จึงมีพระราชประสงค์ที่จะเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีระหว่างชาวไทยและชาวจีน จึงเสด็จประพาสสำเพ็งอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ. 2489 ก่อนเสด็จกลับไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ ปรากฏว่าชาวจีนย่านสำเพ็งได้จัดการรับเสด็จอย่างใหญ่โต ร้านค้าตั้งแต่ต้นทางจนปลายทางประดับธงทิวคาคผ้าแดงตั้งโต๊ะหมู่บูชาอย่างงดงาม บางร้านจัดมิหรืจีนมาบรรเลง นับเป็นงานมโหฬารอย่างไม่เคยมีมาแต่กาลก่อน ประชาชนไทย จีน แขก นับพันคนมาตั้งแถวรอรับเสด็จด้วยความจงรักภักดี²⁵ พระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลนี้มีส่วนช่วยสมานรอยร้าวฉานระหว่างชาวไทยและชาวจีนให้สนิทสนมดังเดิม

พระราชกรณียกิจที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การเสด็จเยี่ยมราษฎรตามต่างจังหวัดและนอกเขตพระนครได้เสด็จตามท้องที่จังหวัดและอำเภอใกล้เคียง เช่น สมุทรปราการ ปทุมธานี นนทบุรี พระประแดง ปากเกร็ด สมุทรสาคร ฉะเชิงเทรา และบางเขน²⁶ ระหว่างเสด็จประพาส ทรงสนพระราชหฤทัยใตตามทุกข์สุขของราษฎร การทำมาหากินเลี้ยงชีพ นอกจากจะมีพระราชปราศรัยต่อประชาชนด้วยเครื่องกระจายเสียงแล้ว ก็ทรงปราศรัยใตตามเป็นรายบุคคลไป ด้วยพระราชอัธยาศัยอันอ่อนโยนไม่ถือพระองค์²⁷

ผู้ที่ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลอย่างใกล้ชิดต่างพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า “พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์แห่งประชาธิปไตยโดยแท้”²⁸

หนังสือพิมพ์สุภาพบุรุษประชามิตร ฉบับวันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2489 รายงานข่าวพระอุปนิสัยและพระราชจริยวัตรของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า “ทรงนิยมความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่มีพิธีรีตอง ซึ่งดู ๆ ก็ไม่ผิดสามัญชนเท่าใดนัก ไม่โปรดความเอิกเกริก ไม่โปรดการกราบกรานอันเป็นจารีตโบราณ... ทรงใช้สรรพนามว่า “ผม” และทรงใช้คำรับว่า “ครับ” แก่ผู้ที่โปรดให้เข้าเฝ้าโดยทั่ว ๆ ไป”²⁹

คงยังจำกันได้ว่า เมื่อพระราชโอรสเสด็จขึ้นทรงราชย์ใหม่ ๆ สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีพระดำริส่วว่าจะทรงอบรมให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกระทำหน้าที่ประมุขของชาติให้ได้ประโยชน์เต็มที่ ไม่ใช่แต่รับราชสมบัติแล้วไม่พยายามประกอบพระราชกรณียกิจในทางทำนุบำรุงไพร่ฟ้าประชาราษฎร³⁰ มาบัดนี้ เวลาได้พิสูจน์แล้วว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเติบโตเป็นพระมหากษัตริย์หนุ่มที่ทรงมีความรับผิดชอบ พระราชอัธยาศัยสุขุม เยือกเย็น นำพระราชหฤทัยเปี่ยมด้วยความเมตตาต่อพสกนิกร และทรง “เป็นประชาธิปไตย” ไม่ผิดแผกจากสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ พระราชบิดา มีต้องสงสัยเลยว่า สมเด็จพระราชชนนีทรงทำหน้าที่ของพระองค์ได้อย่างวิเศษที่สุด

การตามเสด็จนิวัติพระนครครั้งที่สองนี้ สมเด็จพระบรมราชชนนีคงจะทรงสำราญพระราชหฤทัยมาก สงครามได้สิ้นสุดลงแล้ว ความสงบสุขได้บังเกิดขึ้น บ้านเมืองไทยแม้จะเสียหายจากภัยพิบัติแห่ง

สงคราม แต่ก็มีได้ชัยชนะจนถึงกับสิ้นหวัง ด้วยความสามัคคีและความเข้มแข็งของชาวไทย คงจะฟื้นฟูบ้านเมือง ให้เจริญรุ่งเรืองได้อีกครั้ง พระราชมารดาของพระองค์ในการอบรมเลี้ยงดูพระราชโอรสธิดาก็ผ่อนคลายลง พระราชโอรสพระราชธิดาทั้งสามพระองค์ทรงเจริญพระชนม์เป็นผู้ใหญ่ที่พร้อมด้วยพระสติปัญญาฉลาดเฉลียว สามารถปกครองดูแลพระองค์เองได้ดี ความนิยมชมชื่นของอาณาประชาราษฎร์ที่มีต่อพระราชโอรสทั้งสองพระองค์อย่างไม่เสื่อมคลายก็น่าจะยังความปลาบปลื้มปิติให้บังเกิดขึ้นในพระราชหฤทัย

ปี พ.ศ. 2488 สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีพระชนมายุ 45 พรรษา เริ่มย่างเข้าสู่มีชฌิมวัย พระวรกายยังคงแบบบางเหมือนเมื่อกครั้งยังมีพระชนมายุน้อย พระพักตร์อิมเอบสดใส ระหว่างประทับ ณ ต่างประเทศ สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงฉลองพระองค์ตามแบบธรรมเนียมตะวันตก แต่เมื่อเสด็จกลับประเทศไทย ทรงฉลองพระองค์ตามแบบประเพณีไทย ทรงพระภูษาขึ้นเสมอ แม้แต่เวลาเสด็จประพาสต่างจังหวัด ส่วนฉลองพระองค์นั้น สมเด็จพระบรมราชชนนีโปรดทรงฉลองพระองค์แขนสั้น ทรงหลวม ๆ แบบเรียบ ๆ จากพระฉายาลักษณ์ที่ทรงฉายในเวลานั้น ไม่เห็นทรงฉลองพระองค์แขนยาวเลย

การแต่งพระองค์คงโปรดแบบเรียบ ๆ เช่นนี้มาจนถึงปัจจุบัน เว้นแต่ทุกวันนี้เมื่อเสด็จต่างจังหวัด ทรงพระสนับเพลาบ้าง หม่อมเจ้าหญิง ลุอิสาน์ ดิศกุล หรือท่านหญิงหลุยส์ ผู้ทรงรับใช้ใกล้ชิดสมเด็จพระบรมราชชนนีมาหลายสิบปี ทรงเล่าถึงเรื่องการแต่งพระองค์ว่า “เสื้อทรงโปรดเสื้อเชิ้ตหลวม ๆ ปล่อย ๆ ปกคอแทบไม่มี รับสังวาร์ร้อน เสื้อชุดไทยทรงไม่ได้เลย ร้อน ต้องทรงแขนสั้นธรรมดา ๆ แต่ก่อนเสด็จวัด ทรงผ้าจีน เคี้ยวนี้ทรงชุด พอ. สว. ชุดทหาร เพราะถือว่าเป็นเครื่องแบบ เสด็จไปได้”³¹

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงเล่าว่าสมเด็จพระบรมราชชนนี ไม่โปรดพระภูษาขึ้นเลย เพราะทำให้เสด็จพระราชดำเนินไม่ถนัดโปรดสนับเพลามากกว่า³²

การเสด็จเยี่ยมพระนครครั้งนี้ สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระอนุชาไปพร้อมกันเสมอทั้งสามพระองค์ไม่ว่าจะเสด็จฯ งานพระราชพิธี งานทั่วไป เสด็จประพาสสถานที่ต่าง ๆ หรือเสด็จเยี่ยมราษฎร สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระอนุชา ประทับอยู่ในต่างประเทศเป็นเวลานาน ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ เรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับเมืองไทยจึงไม่ค่อยจะทรงทราบมากนัก เมื่อเสด็จไปด้วยกัน สมเด็จพระราชโอรสทรงสงสัยใคร่รู้เรื่องราวประการใด ก็สามารถทูลไต่ถามสมเด็จพระบรมราชชนนีได้ทันที

ครั้งหนึ่งในการเสด็จงานรื่นเริงของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อต้นเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2489 นักข่าวสังเกตว่า สมเด็จพระอนุชาทรงสนพระทัยในนาฏศิลป์และดนตรียิ่งนัก “ตรัสปราถนีย์ไต่ถามพระราชชนนีอยู่เนือง ๆ”³³

ในยามว่างจากพระราชกิจ ทั้งสามพระองค์จะเสด็จวังสระปทุมเฝ้าเยี่ยมสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าบ้าง เสด็จเยี่ยมพระประยูรญาติบ้าง มิฉะนั้นก็เสด็จประพาสพระนคร ทอดพระเนตรพระอารามและสถานที่สำคัญต่าง ๆ บางครั้งถ้าไม่เสด็จประพาส ก็มักจะทรงกีฬาบางอย่างเพื่อบำรุงพระราชนาามัย³⁴

ครั้งหนึ่งเมื่อต้นเดือนเมษายน พ.ศ. 2489 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ วัดพระเชตุพนฯ ขณะมีงานพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชชนนี และผู้ติดตามอีกนายหนึ่ง การเสด็จประพาสส่วนพระองค์

ทำนองนี้ ทำให้ทรงสามารถรู้จักชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรชาวไทยได้ดีขึ้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 8 ทรงเล่าว่า

เราเดินกัน ไปออกจากประตูวังหลวง ไม่มีใครสังเกตเห็นว่าเราเป็น
ใคร ราษฎรที่พบในถนนคงจำฉันไม่ได้ว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เพราะ
ธรรมดาเราไปรถยนต์เสมอ เราเข้าไปในวัดเขากาลังมีงาน เราเดินดู
อะไรต่ออะไรไปเรื่อย ใครเห็นใครก็มองหน้า มองแล้วเขาก็ผ่านไป
พอทางวัดเขารู้จักว่าเราเป็นใคร เขาก็บอกกันด้วยเครื่องขยายเสียง คน
ก็รู้มดูเราและทำความเคารพ เราเที่ยวพอควรแล้วเราก็กลับ ขากลับมี
คนเดินตามมาส่งเราสักยี่สิบกว่าคนเขาเดินตามหลังเรามาเงิบ ๆ ที่เป็น
เด็กแต่งตัวไม่เรียบร้อยก็มี เสียงเขาคูยกันเบา ๆ ข้างหลังเรา เราหันไป
มองดูเขา เขาก็ยิ้ม เราดูเขาคราวไร เขาก็ยิ้มทุกครั้ง เขามาไปส่งเราจน
เข้าวัง³⁵

การเสด็จกลับเมืองไทยครั้งนี้ สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ช่วยเหลือกิจการ
ด้านสาธารณสุขดำเนินรอยตามสมเด็จพระบรมราชชนกเหมือนเช่นที่ทรงเคยปฏิบัติมา พระองค์ทรงนำยาที่
เรียกว่า PAS เข้ามาในประเทศไทยเป็นครั้งแรก ยานี้ใช้ในการผลิตวัคซีนบีซีจี สร้างภูมิคุ้มกันต้านเชื้อวัณโรค
ให้ร่างกาย³⁶ นับเป็นพระกรุณาธิคุณอย่างยิ่งต่อประชาชนชาวไทย มิให้ต้องตกเป็นเหยื่อของโรคร้าย
นี้ วัณโรคนี้สมเด็จพระบรมราชชนกก็ทรงสนพระราชหฤทัยศึกษา เมื่อ พ.ศ. 2463 ทรงเรียบเรียงหนังสือ
เกี่ยวกับโรคนี้ ให้ชื่อว่า Tuberculosis พระราชทานแก่กรมสาธารณสุขเพื่อจัดพิมพ์ขึ้นและทรงให้พิมพ์แจก
ในงานพระราชทานเพลิงสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถด้วย

นอกจากทรงนำยาเข้ามาพระราชทานแล้ว สมเด็จพระบรมราชชนนียังพระราชทานพระราชทรัพย์
ส่วนพระองค์เพื่อช่วยกิจการด้านสาธารณสุขอื่น ๆ อีก เช่น พระราชทานเงินให้โรงพยาบาลโรคติดต่อ
ต่อ ปากคลองสาน ธนบุรี เพื่อสร้างประปาชั่วคราวช่วยเหลือผู้ป่วยในโรงพยาบาลนั้น³⁷ พระราชทานเงิน
สมทบทุนโรงเรียนพยาบาลและผดุงครรภ์ของโรงพยาบาลกลาง³⁸ พระราชทานเงินแก่สภาภาษาไทยช่วย
เหลือในการส่งผู้แทนไปประชุมสากลภาษาชาติที่ยุโรป³⁹ พระราชทานแห่งละ 10,000 บาท

ระหว่างเดือนธันวาคม พ.ศ. 2488 ถึง มิถุนายน พ.ศ. 2489 ขณะที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันท-
มหิดล ประทับอยู่ในพระนคร ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลหลายครั้ง หลังจากรัฐบาล
ม.ร.ว. เสถียร ปราโมช เจริญพันธ์ุสุมพันธ์ุไม่ตรีกัมมหาอำนาจฝ่ายสัมพันธมิตรที่ประเทศไทยเคยประกาศ
สงครามไว้เป็นที่เรียบร้อย ทำให้ไทยรอดพ้นจากการอยู่ใต้อาณัติของอังกฤษแล้ว มีพระราชกฤษฎีกาประกาศ
ยุบสภาผู้แทนราษฎร เพื่อจัดการเลือกตั้งครั้งใหม่ ทั้งนี้เนื่องจากสภาผู้แทนนี้เลือกตั้งเข้ามาตั้งแต่
พ.ศ. 2481 ถึง พ.ศ. 2489 นับเป็นเวลาหลายปีแล้ว และได้มีการต่ออายุสมาชิกสภาขึ้นถึง 2 ครั้ง จึงควรที่
จะมีการเลือกตั้งใหม่

หลังการเลือกตั้ง นางคง อภัยวงศ์ ได้รับความไว้วางใจจากสภาให้เป็นนายกรัฐมนตรี จัดตั้งคณะ

รัฐบาลในเดือนมกราคม พ.ศ. 2489 แต่บริหารราชการได้เพียง 45 วัน ก็แพ้คะแนนเสียงในสภา เรื่องร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองค่าใช้จ่ายของประชาชนในภาวะคับขัน จึงต้องลาออกจากตำแหน่ง สภาจึงเลือกนายปรีดี พนมยงค์ ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2489⁴⁰

ในสมัยรัฐบาลของนายปรีดี พนมยงค์ รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ได้ร่างเสร็จเรียบร้อย รัฐบาลจึงได้กราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขอให้ทรงเลื่อนกำหนดเสด็จกลับไปทรงศึกษาต่อออกไปก่อน เพื่อพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ อันเป็นพระราชพิธีสำคัญยิ่งแก่ปวงชนชาวไทย ในวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2489 และเสด็จพระราชดำเนินเปิดการประชุมสภาผู้แทน ในวันที่ 1 มิถุนายน ศกเดียวกันด้วย⁴¹ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับคำกราบบังคมทูลของรัฐบาล และทรงกำหนดวันเสด็จพระราชดำเนินกลับไปทรงศึกษาต่อ ในวันที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2489 แต่ไม่ทันถึงวันนั้นเหตุการณ์อันเศร้าสลดที่ไม่นึกไม่ฝันก็อุบัติขึ้นเสียก่อน

ในช่วงระยะเวลาไม่กี่เดือนที่มีโอกาสเฝ้าชมพระบารมี เหล่าอาณาประชาราษฎร์ได้รู้ซึ่งถึงความรักสนิทเสน่หาระหว่างสมเด็จพระบรมราชชนนีและพระราชปิโยรสทั้งสองพระองค์ พระบรมฉายาลักษณ์ที่ทั้งสามพระองค์ทรงฉายร่วมกัน ในวันที่พระราชโอรสพระองค์เล็กทรงรับยศนายร้อยโททหารมหาดเล็กรักษาพระองค์นั้น สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงอยู่กลาง มีพระราชโอรสเคียงข้างซ้ายขวา พระพักตร์สมเด็จพระบรมราชชนนีอึมฉิบ ทรงแย้มพระสรวลอย่างขึ้นบาน บนพระพักตร์พระราชโอรสปรากฏรอยแย้มพระสรวลน้อย ๆ งามจับตาจับใจ ใครเลยจะคาดคิดว่านี่จะเป็นพระบรมฉายาลักษณ์สุดท้ายที่สามพระองค์ทรงฉายร่วมกัน

เช้าวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 ก่อนกำหนดวันเสด็จพระราชดำเนินจากประเทศไทย เพียง 4 วัน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ต้องพระแสงปืนเสด็จสวรรคต

ข่าวสวรรคตนำความเศร้าโศกสลดมาสู่ชาวไทยในเวลานั้นอย่างใหญ่หลวง เมื่อแรกได้ยินข่าว แทบไม่มีผู้ใดเชื่อว่าเป็นความจริง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงหนุ่มแน่น สวยงามออกปานนั้น จะเป็นไปได้อย่างไร แต่เมื่อวิฤกษ์กระจายเสียงประกาศแน่ชัดว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว เมืองทั้งเมืองเงียบกริบ แล้วในไม่ช้าเสียงร่ำไห้ก็ระงมขึ้นทั่วทั้งพระนคร กรุงเทพฯ เมืองแห่งรอยยิ้ม เมืองแห่งความสนุกสนาน บัดนี้กลายเป็นเมืองน้ำตาไปเสียแล้ว

“แล้วใครเล่าจะมาทุกข์หนักยิ่งไปกว่าสมเด็จพระราชชนนี ความรักระหว่างแม่กับลูกธรรมดาจะมีอยู่เพียงไร หัวอกแม่ย่อมซึ้งซาบซึ้ง”⁴² ผู้ที่เคยเข้าเฝ้าฯ ใกล้ชิดสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และสมเด็จพระบรมราชชนนีในสมัยนั้น บันทึกความรู้สึกในวันนั้นไว้ว่า

ตั้งแต่เกิดมาไม่เคยเห็นแม่ลูกที่ไหนรักกันมากเท่านี้ คำก็แม่ สองคำก็แม่ แม่ก็รักลูกเสียจริง ๆ ประเดี๋ยว ๆ ก็เข้ากอดกัน ซ้ายคน ขวาคน นั้นท้อย่างนั้น เล็กอย่างนี้ คำน้อยไม่กล่าวให้เป็นทีสะเทือนใจกันเลย ล้อกันเล่นมาตั้งแต่เล็กจนโต คิดดูเถิดลูกกำพร้าพ่ออยู่ในหัวอกแม่ มาแต่หน้อยคุ่มใหญ่ แม่กับลูก ลูกกับแม่ จะรักกันสนิทสนมเพียงไร แต่ละพระองค์ ล้วนแต่เป็นดวงพระราชหฤทัยของกันและกัน

และเมื่อพระองค์หนึ่งต้องมาจากไปด้วยพระอาการเช่นนี้ ใครเล่าจะ
เข้ามาอยู่ข้างขวา หัวอกสมเด็จพระราชชนนีจะเป็นอย่างไร ผู้สนิทสนม
ที่ได้เฝ้าอยู่โดยใกล้ชิดย่อมรู้ชัดเจนดีอยู่⁴³

วันที่ 9 มิถุนายน วันเดียวกันนั้น สถาผู้แทนราษฎรได้ลงมติเป็นเอกฉันท์กราบบังคมทูลอัญเชิญ
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช ขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์ต่อไป⁴⁴

น้ำพระทัยที่แท้จริงของสมเด็จพระบรมราชชนนีในเวลานั้นจะเป็นเช่นใด ไม่ปรากฏ มีแต่ข่าวเล่าลือ
กันว่า สมเด็จพระบรมราชชนนีไม่ต้องพระราชประสงค์ให้พระราชโอรสพระองค์เล็กสืบราชสมบัติ แต่
สมเด็จพระอนุชาทรงตัดสินใจพระทัยรับราชสมบัติ ด้วยน้ำพระทัยอันบึกบึนห้าวหาญ⁴⁵

การที่ทรงรับขึ้นครองราชย์สืบต่อจากสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชนั้น ในหนังสือ “ภปร.” ที่
สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ ให้จัดทำเพื่อทูลเกล้าฯ ถวายสำหรับพระราชทานเป็นที่
ระลึกแก่ผู้มาเฝ้าฯ ถวายพระพร ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อ
พ.ศ. 2511 กล่าวไว้ดังนี้

เดิมทีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้ว่า
พระองค์จะทรงครองราชสมบัติเพียงชั่วระยะเวลาจึงงานพระบรมศพให้
คงงามสมพระเกียรติเท่านั้น เพราะพระชนมายุ 18 พรรษา ไม่
ทำให้ทรงรู้สึกว่าจะมีกำลังพระทัยเป็นพระเจ้าแผ่นดินไปได้ตลอด
การสูญเสียสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชที่ทรงรักและใกล้ชิดสนิท
สนมกันมาตลอดเวลอย่างกะทันหัน พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวภูมิพลฯ ไม่เคยทรงเตรียมพระราชหฤทัยและกำลังพระ
วรกายมาสำหรับรับหน้าที่นี้เลย

แต่แล้วมิเหตุการณหลายครั้งหลายคราว ที่ประชาชนแสดงความ
จงรักภักดีต่อพระองค์ ดังเช่นในวันเสด็จพระราชดำเนินกลับ
ประเทศสวีตฯ ขณะที่ประทับรถพระที่นั่งไปสู่สนามบินดอนเมือง ทรง
ได้ยินเสียงตะโกนดัง ๆ ว่า “ในหลวง อย่าทิ้งประชาชนนะ” ทำให้ทรง
นึกตอบบุคคลผู้นั้นในพระราชหฤทัยว่า “ถ้าประชาชนไม่ทิ้ง
ข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าจะทิ้งประชาชนอย่างไรได้”⁴⁶

พระบรมศพสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลประดิษฐานบนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
ทุกวันเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่เสด็จฯ ไปถวายบังคมพระบรมศพ มีประชาชนไปคอย
เฝ้าฯ ทั้งสองข้างทางอย่างแน่นขนัด ตามบริเวณหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทจนถึงบนพระมหา-
ปราสาท ทุกคนแต่งกายไว้ทุกข์ถวายพระมหากษัตริย์ที่รักของเขา ต่างร่วมใจกันมาเพื่อร่วมความทุกข์
อันใหญ่หลวงกับสมเด็จพระอนุชาธิราช

สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จมาที่ประดิษฐานพระบรมศพได้แต่เพียงบางคราวเท่านั้นด้วยพระองค์ไม่สามารถทนต่อความทุกข์อันท่วมท้นในพระราชหฤทัยที่ต้องสูญเสียพระราชปิโยรสได้⁴⁷ พระพักตร์เศร้า ทรงฉลองพระเนตรสีดำ ด้วยคงจะทรงพระกันแสงมาแล้วมิใช่น้อย⁴⁸

ท้าวโสภานีเวศน์ (ดำเนิน กัมปนาท) นึกย้อนความหลังเล่าถึงเหตุการณ์อันระทือระท้อใจครั้งนั้นว่า

“พอเสด็จกลับ (จากพระที่นั่งสุทิตมหาปราสาทที่ประดิษฐานพระบรมศพ) พระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ข้างพระองค์ (สมเด็จพระบรมราชชนนี) ประทับบนพระเก้าอี้เดียวกัน สมเด็จพระเจ้า ก็ทรงชวนพระบาทขึ้นมาวางบนพระเก้าอี้ แล้วก็หมดพระกำลัง ต่างพระองค์หันพระพักตร์หนีกันทรงพระกันแสง คนหมอบเฝ้าอยู่ต่างก้มเบ็ดหีบทำเป็นคั่นอันนั้นอันนี้ ชาวลือก็มีต่าง ๆ ว่าเขาจะมาฆ่าอีก พวกเราก็ก็นั่งเฝ้ากัน ผู้หญิงทั้งนั้น”⁴⁹

หลังจากประทับอยู่จนถึงกลางเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2489 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จพระราชดำเนินกลับประเทศสวิตซ์ เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม ในตอนเย็นก่อนวันเสด็จกลับวันหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ มาถวายบังคมลาพระบรมศพสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช วันนั้นมีราษฎรมาเฝ้าฯ เฝ้าห้อมล้อมพระองค์จนแทบจะเสด็จพระราชดำเนินไม่ได้

ถึงวันเสด็จพระราชดำเนิน มีผู้คนมากมายมาคอยส่งเสด็จอยู่เรียงรายตามถนนราชดำเนินด้วยความอาลัยอาวรณ์ เสียงไชโยกึกก้องท้องถนน ไม่ว่ารถพระที่นั่งผ่านไปตอนไหน คนก็วิ่งตามกันกรียวไปหมด ทหารเรียงรายไปตลอดทางเหมือนเมื่อวันรับเสด็จฯ แต่ครั้งนี้แทนที่เคียงข้างจะเป็นสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช กลับเป็นสมเด็จพระบรมราชชนนี เมื่อขามา มากันสามพระองค์ แต่ขากลับ กลับไปเพียงสองพระองค์เท่านั้น⁵⁰

เที่ยงตรง วันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2489 เครื่องบินพระที่นั่งทะยานขึ้นสู่ท้องฟ้า บินวนอยู่เหนือพระนครสามรอบ ประชาชนตามถนนทั่วทุกสายในพระนครต่างแห่หน้าดูเครื่องบินพระที่นั่งจนลับสายตาไป”⁵¹

บนเครื่องบินพระที่นั่ง มีแต่เสียงครางกระหึ่มของเครื่องยนต์ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงคิดถึงประชาชนของพระองค์เช่นกัน

....เมื่อ 9 เดือนที่แล้วมา เรากำลังบินไปในทิศทางตรงกันข้าม เพื่อจะเยี่ยมเยียนประเทศหนึ่ง เยี่ยมอาณาประชาราษฎร์ที่เราต้องพลัดพรากจากกันมาถึง 7 ปีเต็ม ๆ โดยที่เราเกือบไม่รู้เรื่องและข่าวคราวของบ้านเมืองและประชาชนของเราเลยแม้แต่น้อย...เดี๋ยวนี้เรากำลังบินจากประเทศนั้น จากประชาชนพลเมืองเหล่านั้นไปแล้ว การจากครั้งนี้มิได้เพียงแต่จากมาอย่างเดียวเท่านั้น ข้าพเจ้าได้จากเรื่องที่ล่วงมาแล้วด้วย...⁵²

¹รอง ศยามานนท์, *ประวัติศาสตร์ไทย...*, หน้า 154.

²แกมสุข นุ่มนนท์, *เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2*, หน้า 44-46.

³รอง ศยามานนท์, *ประวัติศาสตร์ไทย...*, หน้า 188.

⁴ดูบทที่ 12

⁵รอง ศยามานนท์, *ประวัติศาสตร์ไทย...*, หน้า 187.

⁶พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 ยังไม่ได้ทรงเข้าพระราชพิธีบรมราชาภิเษก จึงเฉลิมพระนามแต่เพียงว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ต่อมาเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2489 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเฉลิมพระปรมาภิไธยสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชว่า พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลอุยเดชวิมลรามาธิบดีจักรีนฤเบดินทรสยามินทราธิราช พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย

⁷กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 20/2485 25 เมษายน 2485 อ้างถึงใน แกมสุข นุ่มนนท์, *เมืองไทยสมัยสงคราม...*, หน้า 44.

⁸รอง ศยามานนท์, *ประวัติศาสตร์ไทย...*, หน้า 317. รัฐบาลของท่านได้ขอพระราชทานพระอนุญาติสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ นำพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 มาประดิษฐานในพระบรมมหาราชวัง ถวายวังสุโขทัยที่เคยยึดเป็นที่ทำการกระทรวงสาธารณสุขพร้อมด้วยพระราชทรัพย์ของรัชกาลที่ 7 คืนสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ ทั้งจัดการเรื่องทรัพย์สินของพระบรมวงศานุวงศ์ที่รัฐบาลรักษาไว้ให้เป็นที่ยอมรับพอใจแก่ทายาทโดยทั่วกัน

⁹แกมสุข นุ่มนนท์, *เมืองไทยสมัยสงคราม...*, หน้า 151-153.

¹⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 146

¹¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 91-92.

¹²เรื่องเดียวกัน, หน้า 93.

¹³แพะแค้นเสียงเรื่อง ร่างพระราชบัญญัติอนุมัติพระราชกำหนดระเบียบราชการบริหารนครหลวงเพชรบูรณ์ และร่างพระราชบัญญัติอนุมัติพระราชกำหนดจัดสร้างพุทธบุริมเขตสระบุรี

¹⁴นายปรีดี ได้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พ.ศ. 2484 ก่อนนี้เคยเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง แต่เนื่องจากไม่เห็นด้วยกับนโยบายของรัฐบาลที่เข้าเป็นฝ่ายญี่ปุ่น จอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงให้ออกจากเป็นรัฐมนตรีมาดำรงตำแหน่งอยู่ในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ต่อมาเมื่อเจ้าพระยาพิชัยนาทรโยธิน (อุ่ม อินทรโยธิน) ถึงแก่อสัญกรรม และพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯ ทรงลาออก เมื่อ พ.ศ. 2487 นายปรีดีจึงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แต่ผู้เดียวระหว่างสงคราม นายปรีดี เป็นหัวหน้าขบวนการเสรีไทยในประเทศ ดำเนินการโต้ต้นตอญี่ปุ่นอย่างลับ ๆ

¹⁵รอง ศยามานนท์, *ประวัติศาสตร์ไทย...*, หน้า 228.

¹⁶นิธิรัฐดิ สุทธิสงคราม และ ประยูรศรี สิทธิพันธ์, *ในหลวงอานันท*, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2522), หน้า 149.

¹⁷กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 17/189 เบ็ดเสร็จเรื่องการเสด็จกลับพระนคร พ.ศ. 2488.

¹⁸กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 17/189 คำแปลพระราชโองการสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถึง ผู้สำเร็จราชการฯ.

¹⁹กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

²⁰จากสนามบินดอนเมือง ประทับรถไฟพระที่นั่งมาที่สถานีจิตรลดา จากนั้นจึงประทับรถยนต์พระที่นั่งเสด็จสู่พระบรมมหาราชวัง เสด็จนิวัติพระนครครั้งนี้ รัฐบาลจัดพระที่นั่งบรมพิมาน ในพระบรมมหาราชวัง ถวายเป็นที่ประทับ

²¹ม.ร.ว. สุมนชาติ สวัสดิ์กุล, "ในพระโกศ," ใน *อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพคุณอำไพ สาริมาน ณ เมรุวัดตรีศกเทพ* 28 มิถุนายน 2525, หน้า 188.

²²กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 17/189 พระราชปราคาศรัยทางวิทยุกระจายเสียง 10 ธันวาคม 2488 ในขั้นแรก ทางกรมได้ร่างพระราชปราคาศรัยทูลเกล้าฯ ถวาย แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขข้อถ้อยคำและเนื้อความใหม่ด้วยพระองค์เอง

²³"องค์", "เพื่อวันสวรรคต," *วงวรรณคดี* (มิถุนายน, 2490) : 18-19.

²⁴รอง ศยามานนท์, *ประวัติศาสตร์ไทย...*, หน้า 251.

²⁵แนวหน้า, (4 มิถุนายน 2489) : 1 และ วิลาสวงศ์ พงศบุตร, "คำบรรยายภาพเสด็จสำเร็จ," ใน *สูจิบัตรการประกวดงานจิตรกรรม เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี* ของธนาคารกสิกรไทย 19 มีนาคม 2525

²⁶เรื่องพระราชทานกิจ (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในการพระราชกุศล 100 วัน พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ณ วันที่ 20 กันยายน 2489), หน้า 38.

²⁷เรื่องเดียวกัน. และ จามรี, “ในพระโกศ,” *ววงวรรณคดี* (มิถุนายน, 2490) : 15.

²⁸*สุภาพบุรุษประชามิตร* (15 กุมภาพันธ์ 2489) : 5.

²⁹เรื่องเดียวกัน.

³⁰ห้องสมุดสำนักพระราชเลขานุการ, จดหมายพระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกร ทูล พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา 14

พฤศจิกายน 2479.

³¹ทูลสัมภาษณ์ ม.จ.หญิง ลือสาร์ณ ดิศกุล, 7-8 กรกฎาคม 2525.

³²กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

³³มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์รังสิตจิมโฆพาร, “*สุภาพบุรุษประชามิตร*, (7 กุมภาพันธ์ 2489) : 4.

³⁴*เรื่องพระราชนิกิจ*, หน้า 37.

³⁵ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล, “ในพระโกศ,” หน้า 190.

³⁶สัมภาษณ์ ขวัญแก้ว วิชโรทัย, 17 ธันวาคม 2525.

³⁷ห้องสมุดสำนักพระราชเลขานุการ หนังสือรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการสาธารณสุข ถึง ราชเลขาณุกรในพระองค์
14 มีนาคม 2489 และ “พระราชชนนีประทานหมื่นบาทเก้อดน้ำ,” *แนวหน้า* (12 มีนาคม 2489) : 1.

³⁸*สุภาพบุรุษประชามิตร*, (15 มกราคม 2489) : 1.

³⁹ห้องสมุดสำนักพระราชเลขานุการ, หนังสือคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ถึง นายกรัฐมนตรีในตำแหน่งบังคับบัญชา
สำนักพระราชวัง 16 กรกฎาคม 2489.

⁴⁰รอง ศยามานนท์, *ประวัติศาสตร์ไทย...*, หน้า 231-261.

⁴¹“องคต,” “เทื้อวันสวรรคต,” *ววงวรรณคดี*, (มิถุนายน 2490) : 18-19.

⁴²ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล, “ในพระโกศ,” หน้า 186.

⁴³เรื่องเดียวกัน. ม.ร.ว. สุนนชาติ เป็นผู้ที่สมเด็จพระบรมราชชนกและสมเด็จพระปิตุจฉา เจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีฯ ทรงชุบ-
เลี้ยงมา ในตอนปลายรัชกาลที่ 8 ได้เข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 อยู่เนื่อง ๆ

⁴⁴กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 18/189 เรื่องเบ็ดเสร็จเรื่องสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ขึ้นเสวยราชย์

⁴⁵ทูลสัมภาษณ์ ม.จ.หญิง เริงจิตร์แจรง อาภากร, 13 กุมภาพันธ์ 2526

⁴⁶*ภปร.* (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), ไม่มีเลขหน้า.

⁴⁷เรื่องเดียวกัน.

⁴⁸ภาพพระบรมฉายาลักษณ์ในหนังสือ *ภปร.*, ไม่มีเลขหน้า.

⁴⁹สัมภาษณ์ท้าวโสภานีแวนค์, 21 กันยายน 2525.

⁵⁰จามรี, “ยิ่งเห็นพระอัคราประชาไทย ใ้หัวใจข้าจะขาดอยู่รอนรน,” *ววงวรรณคดี* (กันยายน, 2489) : 27, 32-33.

⁵¹พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ว่า “พอถึง 12 นาฬิกา เราก็กออกเดินทาง มาบินนอนอยู่เหนือพระนคร
สามรอบยังมองเห็นประชาชนแห่งนครเครื่องบินทั่วถนนทุกสายในพระนคร” ดู “พระราชนิพนธ์เรื่อง เมื่อข้าพเจ้าจากสยามมาสู่สวีทเซอร์-
แลนด์,” *ววงวรรณคดี* (สิงหาคม, 2490) : 4-7. ท่านผู้หญิง สมโรจน์ สวัสดิ์กุล ณ อยุธยา ชี้แจงว่า ทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษาต่าง-
ประเทศ และ ม.ร.ว. สุนนชาติ ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแปลเป็นภาษาไทย

เครื่องบินพระที่นั่งเป็นเครื่องบินยอร์ค ซีเคร็องนด์ เพราะฉะนั้นในเวลานั้นไม่ได้บินสูงมากเช่นเครื่องบินไอพ่นใน
ปัจจุบัน จึงทอดพระเนตรเห็นคนตามท้องถนน

⁵²พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช, “เมื่อข้าพเจ้าจากสยามมาสู่สวีทเซอร์แลนด์,” *ววงวรรณคดี* (สิงหาคม 2490) : 7.

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงศึกษาหาความรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ อาทิ ปรัชญา บาลี และสันสกฤต
มักรับสั่งถึงเรื่องนี้กับพระราชโอรส

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ประมาณ พ.ศ. 2492

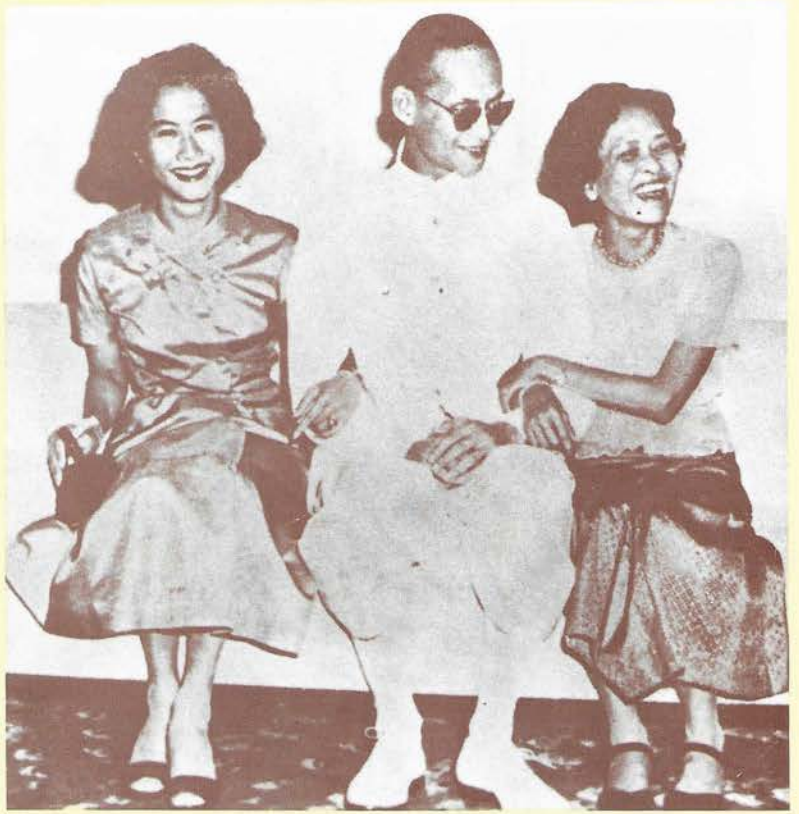

โปรดการทำสวน

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงชื่นชมในพระราชธิดา
สมเด็จพระเจ้าฟ้าอุบลรัตน์ฯ และคุณทัศนาวลัย
(คุณหญิงทัศนาวลัย ตรีสงคราม)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ประทับระหว่าง
 สมเด็จพระบรมราชชนนี
 และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ
 เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา
 ภายหลังที่ทรงลาผนวชแล้ว
 พระตำหนักทรงพรต
 วัดบวรนิเวศวิหาร
 5 พฤศจิกายน 2499

สมเด็จพระบรมราชชนนี
 และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ
 ที่สนามบินกัลกัตตา พ.ศ. 2496

สมเด็จพระราชชนนีเสด็จกลับพระนครเพื่อทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พ.ศ. 2502

เสด็จเยี่ยมโรงเรียนศรีสังวาลย์ สำหรับสอนเด็กพิการ พ.ศ. 2508

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
พ.ศ. 2509

“ทุลกระหม่อมน้อย”
ทรงสมมุติพระองค์
เป็นหัวหน้าจากร
ช่วยดึง สมเด็จพระเจ้าขึ้นเขา

คุณหญิงทัศนาวลัย และ "สมเด็จพระเจ้ายาย"

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ฯพณฯ นายพล เนวิน แห่งพม่า
เข้าเฝ้าฯ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พ.ศ. 2509

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

โลซานน์-กรุงเทพฯ

แม้กาลเวลาจะผ่านไปเกือบสองปี และพระองค์ได้เสด็จกลับคืนสู่ประเทศสวีตฯ แต่ความทุกข์ระทมคงฉายอยู่บนพระพักตร์ของสมเด็จพระบรมราชชนนี พระองค์ยังไม่ทรงสามารถหักห้ามพระราชหฤทัยให้ความเศร้าโศกอันเนื่องมาจากการสูญเสียพระราชปิโยรสเบาบางลงได้ เมื่อคณะกรรมการสอบสวนกรณีสวรรคตได้เดินทางมาเฝ้าที่พระตำหนักวิลล่าวัฒนา เพื่อขอพระราชทานเผชิญสืบ ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2491 ภาพที่พวกเขาเห็น คือ พระพักตร์อันเศร้าเหลือประมาณของสมเด็จพระบรมราชชนนี ผู้ทรงเส่นหาพระราชโอรสป่านพระชนมชีพของพระองค์ พลต.ต. พระพินิจชนคดี ประธานคณะกรรมการสอบสวนให้สัมภาษณ์ไว้ว่า

เพียงแต่ทราบวัตถุประสงค์การมาเฝ้าของข้าพเจ้าเท่านั้นพระอัสสุชลเริ่มไหลริน..... เมื่อข้าพเจ้ากราบทูลถามเข้าสู่ประเด็น... ก็เริ่มกันแสวงพิลาปร่ำพัน เวียนขับพระเนตรอยู่ไม่วาย ข้าพเจ้าต้องหยุดถวายคำถามเป็นพัก ๆ..... ดำรัสเพียงว่า “ลูกนั้นท์” คำหนึ่งก็ทรงสะอึกและกันแสวงซ้ำ “ลูกนั้นท์” อีกคำก็พิลาปร่ำไห้¹

การเสด็จสวรรคตโดยปัจจุบันทันด่วนของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ก่อให้เกิดความเศร้าสลดใจต่อพลกนิกรทั่วประเทศของพระองค์อย่างมหาศาลเพียงใด ก็มิอาจเทียบได้กับความทุกข์ระทมอย่างลึกซึ้งของสมเด็จพระบรมราชชนนี ผู้ทรงเฝ้าถนอมถวายอภิบาลพระองค์มาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ จนเจริญพระชนมพรรษาเติบโตใหญ่ มีพระวรกายแข็งแรงสง่างาม เป็นที่ชื่นตาชื่นใจของผู้ที่เข้าเฝ้าฯ มีพระสติปัญญาเฉลียวฉลาดรอบรู้ เป็นที่ปรึกษาของพระราชมารดาในเรื่องราวต่าง ๆ อยู่เสมอ² แต่แล้วจู่ ๆ เหมือนใครมาควักดวงพระทัยจากพระวรกาย หลังจากที่สมเด็จพระราชปิโยรส เสด็จสวรรคต สมเด็จพระบรมราชชนนีชูปพระองค์ลงอย่างรวดเร็ว แต่เดิมทรงมีพระน้ำหนักประมาณ 45-46 กิโลกรัม เมื่อเกิดกรณีสวรรคตพระน้ำหนักลดลงเหลือเพียง 40-41 กิโลกรัม และไม่เคยเพิ่มขึ้นอีกเลย³ ในระหว่างสามสี่เดือนหลังจากนั้น

เมื่อเสด็จจากที่ประทับ ไปถวายบังคมพระบรมศพที่ประดิษฐาน ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทที่ดี หรือเสด็จพระราชดำเนินไปที่ต่าง ๆ ก็ดี มักทรงฉลองพระเนตรสีดำเสมอ แสดงให้เห็นว่าคงจะทรงพระกันแสงมาแล้วมิใช่น้อย⁴

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะทรงเผชิญกับเหตุการณ์ที่บันดาลให้เกิดความทุกข์ทเวชอย่างแสนสาหัสเพียงใด สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงแสดงพระองค์ให้เป็นທີ່ประจักษ์ชัดว่า ทรงมีพระสติกำกับพระองค์อยู่เสมอ ทั้ง ๆ ที่พระราชหฤทัยนั้นคงแสนจะเศร้าสลด และเต็มไปด้วยความว่าเหวอยู่เป็นนิตย์ แต่สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงตั้งพระสติ ทรงปฏิบัติพระราชกิจต่าง ๆ ด้วยความกล้าหาญต่อไป ในเวลานั้น พระราชมโอรสพระองค์ที่สองทรงรับอัญเชิญเสด็จขึ้นทรงราชย์ แต่พระองค์ทรงมีพระชนมพรรษาเพียง 18 พรรษา สมเด็จพระบรมราชชนนีจึงคงต้องรับพระราชภาระ ถวายอภิบาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ต่อไปอีก

ชีวิตที่พระตำหนักวิลล่าวัฒนาคงดำเนินไปตามกิจวัตรที่เป็นมาเหมือนเมื่อปีก่อน ๆ พระราชมโอรสเสด็จพระราชดำเนินไปทรงศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยโลซานน์ ที่เปลี่ยนแปลงไปคือ เมื่อทรงมีพระราชมภารกิจสืบต่อจากสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปลี่ยนแนวทางการศึกษาใหม่ ทรงเลือกเรียนวิชาเกี่ยวกับรัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ แทนวิชาวิทยาศาสตร์ที่เคยทรงศึกษาไว้แต่เดิม⁵

สำหรับสมเด็จพระบรมราชชนนี พระองค์ทรงทำหน้าที่ “แม่บ้าน” ในพระตำหนักวิลล่าวัฒนา ทรงดูแลจัดการต่าง ๆ ในพระตำหนักให้เป็นระเบียบเรียบร้อย แม้ว่าจะมีข้าหลวงและมหาดเล็กคอยปฏิบัติงานตามหน้าที่เป็นประจำ แต่สมเด็จพระบรมราชชนนีโปรดทรงงานด้วยพระองค์เอง ตอนเช้า จะทรงขับรถไปจ่ายตลาดเอง และหลังจากเสวยพระกระยาหารกลางวันแล้ว ทรงใช้เวลาว่างทำสวนในบริเวณพระตำหนัก ทรงพรวนดิน ใส่ปุ๋ย ตัดขลิบกิ่งไม้ และกวาดใบไม้ ในเวลาบ่ายเสด็จไปทรงฟังบรรยายวิชาที่สนพระราชหฤทัยที่มหาวิทยาลัยโลซานน์ ทรงศึกษาวิชาปรัชญา วรรณคดี ฝรั่งเศส ภาษาบาลี และสันสกฤต⁷

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงสนพระราชหฤทัยในวิชาที่ทรงศึกษาอย่างจริงจัง สำหรับภาษาสันสกฤต ทรงเรียนจากตัวทวนาครีเท่านั้น ทรงใช้แต่ตำราที่มีตัวทวนาครีและพจนานุกรม ไม่ทรงพยายามใช้หนังสือที่เขียนภาษาสันสกฤตด้วยตัวโรมันหรือที่มีคำอธิบายเป็นภาษาอื่นเลย⁸ ทรงศึกษาวรรณคดีสันสกฤตที่สำคัญ ๆ ของอินเดียหลายเรื่อง เช่น ทรงแปลมหากาพย์เรื่องรามายณะของวาลมีกี ทรงศึกษาเรื่องศกุนตลา ของ กาลิทาส มหากาพย์มหากาพย์ก็ได้ทรงศึกษา ส่วนเรื่องที่ค่อนข้างโปรดคือเรื่องพระนล⁹ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงมีโอกาสทอดพระเนตรสมุดที่ทรงจดภาษาสันสกฤตเรื่องนิทานเวตาล เมื่อคราวเสด็จพระราชดำเนินเฝ้าฯ สมเด็จพระอัยยิกาใน พ.ศ.2525 ตรัสแล้วว่า สมุดนั้นทรงเก็บไว้ในสภาพที่ดีมาก แม้เวลาจะผ่านไปหลายปีแล้ว และลายพระหัตถ์ภาษาสันสกฤตของสมเด็จพระบรมราชชนนีก็งามมาก¹⁰

ส่วนภาษาบาลีนั้น ทรงอ่านพระไตรปิฎก ต้นฉบับพระไตรปิฎกที่ทรงใช้คือพระไตรปิฎกสยามรัฐ ทรงเรียนจากอักษรไทย¹¹ ต่อมาทรงพระวิริยะอุตสาหะ ทำพจนานุกรม ภาษาบาลี แต่ยังไม่สำเร็จ เนื่องจากภายหลังทรงมีพระราชกิจเพิ่มมากขึ้น ไม่ทรงมีเวลาว่าง และทรงเห็นว่ามิบุคคลอื่นได้ทำกันแล้ว¹² องค์กร

ผู้สื่อข่าวพิเศษของวารสารววงวรรณคดี ผู้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯรับใช้ใกล้ชิดสมเด็จพระบรมราชชนนี
สังเกตว่า “ทรงมีความรู้ในวิชาดังกล่าวนี้มาก... รู้สึกว่าการศึกษาวิชาที่โปรดเท่านี้ที่ทำให้ทรงมี
ความสุข”¹³

การแปรพระราชฐานไปประทับ ณ สถานที่ตากอากาศในชนบทเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่สมเด็จพระ-
บรมราชชนนีโปรดมาก ในฤดูหนาว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมทั้งสมเด็จพระบรมราชชนนีมักเสด็จ
พระราชดำเนินไปยังเขาสูง ๆ ที่ตั้งสถานที่ตากอากาศ และเล่นกีฬาฤดูหนาว เพื่อประทับเปลี่ยนพระ-
ราชอิริยาบถ และทรงสกี สถานที่โปรดเสด็จประพาสบ่อย ๆ คือ ที่เมืองดาโวลส์ (Davos) ซึ่งอยู่ห่างจาก
โลซานน์ประมาณ 400 กิโลเมตร¹⁴

การเล่นสกีที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ทางสถานตากอากาศจะแบ่งสนามเป็นระดับความสูงต่าง ๆ
กัน ตามความสามารถของผู้เล่น ถ้าผู้เล่นมีความชำนาญก็สามารถขึ้นไปเล่นชั้นที่สูง ๆ แล้วสกีลงมาได้
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงสกีได้อย่างชำนาญ วิชาสกีได้ทุกสนามที่เขาเปิด
ให้เล่น และโปรดเสด็จออกทรงสกีมีวันแต่ละวัน¹⁵ การออกกำลังพระวรกายมาก ๆ เช่นนี้ ทำให้พระอนามัย
แข็งแรงและทรงสำราญพระราชหฤทัย เมื่อเสด็จกลับโลซานน์ พระพักตร์จะคล้ำคลางบ้าง แต่ทรงสบายดี
ทั้งสองพระองค์ ข้าราชการบริพารผู้หนึ่งสังเกตว่า “การเสด็จไปทรงสกีเพื่อรับแสงแดด เป็นการเติมพลัง
อย่างหนึ่ง ถ้าหากไม่ได้ทรงรับแสงแดด จะไม่ค่อยทรงสบาย แต่ถ้าได้รับแสงแดด จะทรงแข็งแรง
ไม่ประชวรตลอดปี”¹⁶

บางครั้งเมื่อว่างจากพระราชกิจในการศึกษา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชชนนีจะ
เสด็จประพาสชนบทและประเทศใกล้เคียง เช่น อิตาลี ฝรั่งเศส และลิกเตนสไตน์ (Liechtenstein) ทั้งสองพระองค์
โปรดทอดพระเนตรสถานที่สำคัญของเมืองต่าง ๆ และพอพระราชหฤทัยชมทัศนียภาพที่งดงามและเงียบ
สงบในชนบทมาก บ่อยครั้งเมื่อเสด็จประพาสชนบท ทรงเห็นดอกไม้ที่ขึ้นข้างทางกำลังบานสะพรั่งสวยงาม
สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงหยุดรถเพื่อเก็บดอกไม้เหล่านี้กลับไปประทับ คราวหนึ่งเสด็จไปถึงเมืองมิลาน
ประเทศอิตาลี ทรงหยุดรถเก็บดอกไอริส (Iris) สีเหลืองซึ่งขึ้นอยู่ในร่องน้ำริมถนน เพราะเป็นของแปลก
เนื่องจากธรรมดาดอกไอริสนี้มีแต่สีขาวและสีม่วงเท่านั้น¹⁷ ในการประพาสครั้งนี้เอง ได้ทอดพระเนตร
ทุ่งดอกนาร์ซิสซัส (Narcissus) ทั้งทุ่ง แลดูชาวสะอาดตาไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ทำให้ทรงรำลึกถึงครั้งแรกที่
ได้ทอดพระเนตรดอกไม้ดอกใหญ่สีขาวนี้ เมื่อพระราชโอรสทรงเก็บส่งมาถวายในคราวที่ทางโรงเรียนพา
ไปทัศนศึกษาในชนบท¹⁸

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงชื่นชมและพอพระราชหฤทัยในพันธุ์ไม้ดอกไม้ต่าง ๆ อย่างลึก
ซึ้ง ฤดูใบไม้ผลิและฤดูร้อนเป็นช่วงเวลาที่ยังทรงสำราญพระราชหฤทัยมาก เพราะดอกไม้หลายชนิดบาน
สะพรั่ง ต้นไม้ต่าง ๆ แตกช่อผลิบานใหม่ งดงามขึ้นตาชื่นใจเคยตรัสว่า “เห็นดอกไม้บานเช่นนี้แล้ว รู้สึกสด
ชื่นมาก”¹⁹ บางฤดูร้อน พระองค์เสด็จแปรพระราชฐานไปประทับพักผ่อนในหมู่บ้านเล็ก ๆ ใกล้จาก
โลซานน์ ตอนเช้าจะเสด็จไปในป่าเพื่อเก็บดอกไม้ เห็ด และผลไม้ที่หอมหวานแก่กระหายดื่มน้ำ เห็นที่ทรง
เก็บมานั้น ทรงนำมาตากแห้งสำหรับประกอบอาหาร ถ้าทรงเก็บได้มาก ก็ส่งไปทูลเกล้าฯถวายสมเด็จพระ-
เจ้าอยู่หัวที่โลซานน์ ความปลื้มปิติของพระองค์อยู่ที่การได้ทอดพระเนตรต้นไม้ดอกไม้ “ของจริง” ที่ขึ้นอยู่
ตามธรรมชาติ ทรงเก็บดอกไม้ป่านานาชนิดมาอัดไว้จนแห้ง²⁰ เป็นงานอดิเรกที่โปรดปรานและทรงทำต่อมา

ถึงทุกวันนี้ ดอกไม้ที่ทรงอดแห่งยังคงรักษาสีสันได้เหมือนหรือใกล้เคียงกับสีตามธรรมชาติ เพราะทรงใช้กระดาษหนังสือพิมพ์ซึ่งมีคุณสมบัติดูดความชื้นได้ดีทับ แล้วสอดไว้ในหนังสือเล่มหนา ๆ ใช้อย่างรัดข้อกันเป็นตั้งวางไว้ในที่มีลมผ่านได้เพื่อไม่ให้ดอกไม้เน่าเปื่อย²¹ นอกจากนี้จะทรงชื่นชมความงามของดอกไม้แล้ว สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงสนพระราชหฤทัยศึกษาลักษณะชนิดของดอกไม้ต่าง ๆ อย่างเป็นทางการ ทรงเปิดตำราพฤกษศาสตร์ศึกษาว่าดอกไม้ที่ทรงเก็บมาเป็นดอกอะไร มีชื่อสามัญและชื่อละตินอย่างไร ทรงแยกดอกไม้แห่งเป็นแต่ละประเภท จัดเป็นหมวดหมู่²² เมื่อมีผู้มาเฝ้าฯ ที่สนใจคุยเรื่องดอกไม้ดอกไม้ พระองค์จะตรัสเล่าถึงดอกไม้ต่าง ๆ ด้วยพระพักตร์ที่ชื่นบานจริง ๆ ทรงอธิบายถึงลักษณะของต้นและดอกไม้อย่างละเอียด ไม่เคยทรงเบื่อหน่าย และบางครั้งก็ทรงนำดอกไม้ที่ทรงอดแห่งไว้มาให้ชมประกอบด้วย²³

พระชนม์ชีพของสมเด็จพระบรมราชชนนีดำเนินต่อไปเรื่อย ๆ อย่างสงบเป็นเวลาเกือบ 3 ปี แต่พระเคราะห์ของพระองค์ยังไม่หมดสิ้น อีกวาระหนึ่งที่พระองค์ต้องทรงเผชิญกับเหตุการณ์ร้ายแรงที่สะเทือนขวัญและกำลังพระทัยอย่างมาก คืบวันที่ 4 เดือนตุลาคม พ.ศ. 2491 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงประสบอุบัติเหตุทางรถยนต์ พระอาการไม่สาหัส แต่ก็ทรงบาดเจ็บมาก ส่วนคุณอร่ามรัตนกุล ผู้โดยเสด็จไปด้วยมีอาการค่อนข้างสาหัส ทันทีที่ทราบข่าว สมเด็จพระบรมราชชนนี พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงรีบรุดจากพระตำหนัก เสด็จมายังสถานพยาบาลฉุกเฉินที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ และทรงเฝ้าดูพระอาการข้างพระแท่นบรรทมจนถึงเช้าวันรุ่งขึ้น เนื่องจากสถานพยาบาลฉุกเฉินนั้นตั้งอยู่ในชนบท จึงทรงตามนายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญทางด้านการศึกษาการผ่าตัด ศีรษะและผู้เชี่ยวชาญทางนัยน์ตาไปถวายการรักษาด้วย²⁴

ข่าวทรงประสบอุบัติเหตุนี้แพร่ไปอย่างรวดเร็ว แม้ว่าทางรัฐบาลและหนังสือพิมพ์จะแถลงให้ทราบทั่วกันแล้วว่าพระอาการดีขึ้นมาก แต่ประชาชนชาวไทยก็ยังรู้สึกวิตกเป็นห่วงใยอยู่เสมอ แม้แต่ชาวเมืองโลซานน์ซึ่งรู้จักและคุ้นเคยกับพระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทยดี ก็เป็นกังวลและซักถามถึงพระอาการของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจากคนไทยในโลซานน์อยู่เนือง ๆ²⁵ ทางรัฐบาลได้จัดคณะผู้แทนมาเฝ้าฯ ทูลละอองธุลีพระบาทและเยี่ยมพียงพระอาการ ตลอดจนตั้งให้อัครราชทูตไทยประจำสวิตเซอร์แลนด์ถวายความสะดวกและช่วยเหลืออย่างใกล้ชิด²⁶ แต่ในบรรดาผู้ที่วิตกห่วงใยพระอาการของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะมีใครทุกข์เทียบเท่าพระราชมารดาของพระองค์สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงทุ่มเทพระกำลังดูแลพยาบาลพระราชปิโยรสอย่างมิรู้เหน็ดเหนื่อย แม้จะทรงมีกำลังพระทัยเข้มแข็งปานใด แต่ความตรากตรำ ความวิตกกังวลในเรื่องพระอนามัยของพระราชโอรส ย่อมมีผลกระทบต่อพระอนามัยของพระองค์เอง ฉะนั้น เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระอาการดีขึ้น แพทย์จึงได้กราบบังคมทูลแนะนำให้สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จไปประทับเปลี่ยนพระราชอิริยาบถในชนบท²⁷

การแปรพระราชฐานไปประทับพักผ่อนชั่วคราว ได้ทรงออกกำลังพระวรกายทรงเดินเล่นในป่าเก็บดอกไม้ผลไม้มที่สนพระราชหฤทัย ประกอบกับข่าวดีเกี่ยวกับพระอาการของพระราชโอรสที่ทรงหายวันหายคืน ทำให้สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีพระอนามัยดีขึ้น เมื่อหลวงประดิษฐารักษ์ อัครราชทูตไทยประจำประเทศสวิตเซอร์แลนด์ มาเฝ้าฯ สมเด็จพระบรมราชชนนีที่พระตำหนักในเดือนพฤศจิกายน หลังจากที่พระองค์เสด็จกลับจากชนบทแล้ว ได้สังเกตว่า

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงสบายกว่าเมื่อ 2-3 เดือนก่อนเป็นอันมาก พระพักตร์ค่อยแจ่มใสและทรงรำเริงมากขึ้น เวลานั้นนอกจากจะทรงดูแล “งานบ้าน” ในพระตำหนัก ซึ่งโปรดทำเมื่อทรงแข็งแรงพอสมควรมาแล้ว ยังเสด็จไปฟังคำบรรยายที่มหาวิทยาลัยโลซานน์ในวิชาฟิสิกส์ วรรณคดีฝรั่งเศส ภาษาสันสกฤต วันละ 1 ชั่วโมง ทุกบ่าย นอกจากวันศุกร์ เสาร์ และอาทิตย์²⁸

วันเวลาแห่งความทุกข์ความโศกสลดกำลังจะผ่านพ้นไปแล้ว หลังจากเหตุการณ์ร้ายแรงในปลาย พ.ศ. 2491 ผ่านพ้นไป ก็ติดตามมาแต่เหตุการณ์ซึ่งมาขึ้นขมขื่นดี วันที่ 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2492 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงประกอบพิธีหมั้น หม่อมราชวงศ์ สิริกิติ์ กิติยากร ธิดาคนโตของหม่อมเจ้านักขัตมงคล กิติยากร (ต่อมาได้รับสถาปนาเป็น พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ) อัครราชทูตไทยประจำราชสำนักเซนต์เจมส์ ประเทศอังกฤษ กับหม่อมหลวงบัว กิติยากร²⁹

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพบหม่อมราชวงศ์ สิริกิติ์ ครั้งแรกที่กรุงปารีส เมื่อ พ.ศ. 2490 ขณะนั้นพระบิดาทรงเป็นอัครราชทูตอยู่ ณ กรุงปารีส และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรโรงงานทำรถยนต์ต่าง ๆ³⁰ ต่อมา เสด็จพระราชดำเนินไปกรุงปารีสอีกหลายครั้งด้วยพระราชกิจต่าง ๆ ในฐานะอัครราชทูตและด้วยความจงรักภักดี หม่อมเจ้านักขัตมงคลพร้อมด้วยครอบครัวได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทและถวายปฏิบัติให้ทรงพระเกษมสำราญทุกคราวที่เสด็จฯ และเนื่องด้วยเป็นพระญาติวงศ์อันสืบเชื้อสายมาจากราชสกุลเดียวกัน ความใกล้ชิดสนิทสนมย่อมมีมากเป็นพิเศษ³¹ เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประสูติบุตรใน พ.ศ. 2491 หม่อมเจ้านักขัตมงคล ทรงพาครอบครัวมาเฝ้าฯ เยี่ยมพระอาการ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงขออนุญาตให้หม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ ทำหน้าที่โลซานน์เพื่อเฝ้าฯ ถวายการรักษาพยาบาล³² นับเป็นการช่วยแบ่งเบาภาระของสมเด็จพระบรมราชชนนีและสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ด้วย

จากการศึกษาหลักการอบรมอภิบาลพระราชโอรสธิดา จะเห็นได้ว่าสมเด็จพระบรมราชชนนีโปรดอบรมให้พระราชโอรสธิดาทรงตัดสินใจด้วยพระองค์เอง และทรงให้อิสระตามวัยที่สมควร เคยทรงอธิบายหลักการอบรมเลี้ยงดูเด็กแก่ข้าราชการบริพารผู้หนึ่ง สรุปความได้ว่า การเลี้ยงดูเด็กนั้นควรกำหนดขอบเขตแก่เด็กเพื่อเติบโตมีวินัยและสติปัญญา แต่ขอบเขตข้อจำกัดต่าง ๆ ของเด็กนั้นต้องขยายกว้างขึ้นตามวัย เมื่อโต เรียนชั้นอุดมศึกษา ขอบเขตความเป็นอิสระ ย่อมเพิ่มมากขึ้นกว่าในวัยเด็ก³³ ฉะนั้นเมื่อพระราชโอรสธิดาทรงเจริญพระชนมายุ ถึงวัยที่ควรมีคู่ครอง จึงเป็นไปได้มากกว่า พระองค์คงโปรดให้พระราชโอรสพระราชธิดา ทรงมีอิสระที่จะตัดสินใจพระราชหฤทัย ในเรื่องคู่ครองของพระองค์กันเอง ไม่ทรงแนะนำยุ่งเกี่ยว ข้าราชการบริพารผู้หนึ่งซึ่งพำนักอยู่ที่พระตำหนักวิลล่าวัฒนาในเวลานั้น กล่าวถึงเรื่องการเลือกคู่ครองว่า

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงฝึกสอนให้รู้จักช่วยตัวเอง เป็นพื้นฐาน ไม่โปรดการเลี้ยงดูเด็กแบบ “เลี้ยงไม่โต” ทรงอบรมให้เป็นตัวของตัวเอง ให้รู้จักตัดสินใจ เมื่อถึงวัยที่ควรมีคู่ครอง พระองค์ไม่ทรงแนะนำยุ่งเกี่ยว ทรงแยกแหว่งเรื่องส่วนตัว และเรื่องที่ทรงเกี่ยวข้อง³⁴

ในเรื่องคู่อภิเษกสมรสของพระราชโอรสพระราชธิดานั้น จีรภา อ่อนเรื่อง ได้เขียนไว้ในหนังสือ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ว่า ตามความสังเกตของผู้ใกล้ชิด เมื่อพระราชโอรสพระราชธิดาไปรดโคร พระองค์ก็โปรดด้วย³⁵

เมื่อพระราชโอรสทรงตัดสินพระราชหฤทัยในเรื่องคู่อภิเษกสมรสได้แล้ว สมเด็จพระบรมราชชนนี ก็ทรงปฏิบัติหน้าที่ในฐานะพระราชมารดา ทรงเป็นพระอัครในเรื่องการหมั้นของพระราชโอรส หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรับสั่งเรื่องการหมั้นกับหม่อมเจ้านักขัตมงคลเป็นที่เรียบร้อย สมเด็จพระบรมราชชนนีรับสั่งเกี่ยวกับพิธีหมั้นว่า “ขอให้ทำกันเฉพาะภายในครอบครัวเท่านั้น เพราะเมื่อคราวฉันเองก็ทำอย่างนี้จะมิอะไรขัดข้องไหม” ซึ่งหม่อมเจ้านักขัตมงคลกราบทูลว่า ตามแต่จะมีพระราชประสงค์³⁶ พระราชพิธีหมั้นจึงประกอบเป็นกรภายใน ณ โรงแรมวินด์เซอร์ อันเป็นที่พักในครั้งนั้นของหม่อมเจ้านักขัตมงคล เมื่อเสด็จมาโลซานน์³⁷ สมเด็จพระบรมราชชนนี ได้ถวายพระธำมรงค์ ซึ่งสมเด็จพระบรมราชชนกเคยทรงหมั้นพระองค์เมื่อ พ.ศ. 2462 แต่พระราชโอรส ทรงหมั้นพระสุณิสาในอนาคตของพระองค์

ถึง พ.ศ. 2493 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พระองค์เสด็จนิวัติประเทศไทยทางชลมารค โดยเรือพระที่นั่งชื่อ ซีแลนเดีย (Selandia) ในครั้งนี้ ผู้ตามเสด็จมีหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ กิติยากร พระคู่หมั้น หม่อมหลวงมณีรัตน์ บุนนาค สมุหราชองครักษ์ ราชเลขาธุการในพระองค์ ราชองครักษ์และข้าราชการบริพารอีกจำนวนหนึ่ง³⁸ สำหรับสมเด็จพระบรมราชชนนี พระองค์ไม่ได้เสด็จกลับด้วย เพราะก่อนหน้านั้นทรงประสบอุบัติเหตุทางรถยนต์ เป็นเหตุให้ทรงพระประชวร ต้องประทับอยู่รักษาพระองค์ ณ ประเทศสวีเดน³⁹ นอกจากนั้น แม้เวลาจะล่วงเลยมาเกือบ 4 ปี แต่สมเด็จพระบรมราชชนนียังไม่เคยคลายความวิปโยคถึงพระราชปิยรสพระองค์ใหญ่ ไม่อาจแข็งพระราชหฤทัยเสด็จมาถวายพระเพลิงพระบรมศพได้ “ตอนเสด็จกลับ(ค.ศ.) 1950 มาถวายพระเพลิง ท่านไม่ได้กลับ บอกไม่ไหว มาถวายพระเพลิงไม่ไหว ไม่มา ก็อยู่ที่โน่น.....”⁴⁰ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา พระเชษฐภคินี เสด็จมาถวายพระเพลิงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลผู้ทรงเป็นพระอนุชาพระองค์ใหญ่ ทั้งยังแทนพระองค์สมเด็จพระบรมราชชนนีด้วย⁴¹

ในการเสด็จนิวัติพระนครครั้งนี้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประกอบพระราชพิธีที่สำคัญยิ่งอีกสองประการ พระราชพิธีแรกคือ พระราชพิธีราชาภิเษกสมรสซึ่งจัดให้มีขึ้น ณ พระตำหนักสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าที่วังสระปทุม เมื่อวันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2493 วันนั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและ ม.ร.ว. สิริกิติ์ กิติยากร พระคู่หมั้น เสด็จขึ้นพระตำหนักชั้นบน ถวายดอกไม้ รูปเทียนแพแด่สมเด็จพระพันวัสสา ซึ่งตอนนั้นทรงเลือน ๆ มากแล้ว แต่พอทรงเจิมนลาฎพระราชทาน ม.ร.ว. สิริกิติ์ เสร็จ ได้ทรงสอนว่า “เอา หันออกไปยิ้มกับผู้คนที่เขามางานซิ เขาอดสำห้มากันดีม ๆ ออกไปให้เขาเห็นหน่อย”⁴² ตอนกลางคืนมีงานพระราชทานเลี้ยงเป็นการภายในระหว่างพระญาติสนิท และข้าราชการบริพารที่ใกล้ชิดไม่เกิน 20 คน นับเป็นพระราชพิธีอภิเษกสมรสที่หมดเปลืองน้อยที่สุด⁴³

ต่อมา วันที่ 5 พฤษภาคม สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเข้าสู่พระราชพิธีบรมราชาภิเษก เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่เก้าแห่งพระบรมราชวงศ์จักรี ทรงตั้งพระราชสัตยาธิษฐานจะทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจปกครองแผ่นดินโดยทศพิธราชธรรม หลังจากนั้น โปรดเกล้าฯ สถาปนาสมเด็จพระราชินีสิริกิติ์ ให้ดำรง

ราชฐานันดรเป็น สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี⁴⁴

หลังจากทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี ได้เสด็จพระราชดำเนินกลับประเทศสวิตซ์ เนื่องจากนายแพทย์ผู้ถวายการรักษาได้กราบบังคมทูลให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับไปเพื่อรักษาพระสุขภาพอนามัยต่อไปอีกระยะหนึ่ง

เมื่อพระราชโอรสและพระสุณิสาเสด็จกลับมาประทับ ณ พระตำหนักวิลล่าวัฒนาใน สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงย้ายจากพระตำหนักวิลล่าวัฒนาที่เมืองพวยยี มาประทับ ณ แพลตเลขที่ 19 ถนนอวองโปสต์ ในเมืองโลซานน์ ซึ่งจะเป็นที่ประทับของพระองค์ในประเทศสวิตซ์ต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้⁴⁵ การย้ายออกมาประทับตามลำพังนี้ สันนิษฐานว่า สมเด็จพระบรมราชชนนีคงมีพระราชประสงค์ให้คู่อภิเษกสมรสใหม่ได้ทรงฝึกฝนติดต่อกับพระชนมชีพและครอบครัวของพระองค์ ในฐานะผู้ใหญ่ โดยสมบูรณ์เช่นเดียวกับที่พระองค์และสมเด็จพระบรมราชชนกทรงปฏิบัติมาแล้วในกาลที่ผ่านมา และเนื่องจากเมืองพวยยีและเมืองโลซานน์นั้นติดต่อกันเหมือนกรุงเทพบกกับจังหวัดนนทบุรี ไปมาหากันได้สะดวก สมเด็จพระบรมราชชนนีจึงมิได้ทรงห่างไกลพระราชโอรสและพระสุณิสาเลย

ระยะนี้ พระราชภารกิจต่าง ๆ ของสมเด็จพระบรมราชชนนีผ่อนคลายเป็นบางลงมาก เพราะพระราชโอรสติดาทรงเจริญพระชนมายุเป็นผู้ใหญ่ ทรงมีความรับผิดชอบ มีครอบครัวของพระองค์เอง หากกล่าวตามประสาชาวบ้านด้วยภาษาง่าย ๆ แต่ได้ความชัดเจนนัก ก็คือ โตพ้นอกแม่แล้ว เมื่อทรงย้ายที่ประทับมา ณ แพลตถนนอวองโปสต์ ซึ่งเป็นแพลตขนาดย่อม พระองค์ก็ทรงพ้นจากพระราชกิจ “แม่บ้าน” ของพระตำหนักหลังใหญ่ ซึ่งแม้จะมีข้าหลวงมหาดเล็กช่วยงานต่าง ๆ แต่ก็ต้องทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ตรวจตรากำกับการต่าง ๆ เป็นนิตย ทำให้ทรงเหน็ดเหนื่อยไม่น้อย โดยเฉพาะเมื่อโปรดทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยพระองค์เอง ระยะนี้สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีเวลาว่างสำหรับงานอดิเรกที่โปรดปราน เสด็จไปทรงฟังบรรยายวิชาปรัชญา ภาษาบาลีและสันสกฤต ที่มหาวิทยาลัยโลซานน์อยู่เสมอ และมักรับสั่งถึงเรื่องเหล่านี้กับพระราชโอรส⁴⁶ นอกจากนั้น ทรงชื่นชมกับพระราชนัดดา สมเด็จพระเจ้าฟ้าอุบลรัตน์ฯ ซึ่งประสูติเมื่อวันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2494 และ คุณท์คานาวลัย รัตนกุล (ปัจจุบันคือ คุณหญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเลี้ยงพระราชโอรสธิดาอย่างใกล้ชิดสนิทสนม เมื่อทรงมีพระราชนัดดา ก็ทรงกอดจูบพระราชทานความรักความสนิทสนมต่อมาถึงพระราชนัดดาทุกพระองค์ด้วย⁴⁷

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอุบลรัตน์ฯ เสด็จนิวัติประเทศไทยเพื่อประทับอยู่เป็นการถาวรใน พ.ศ. 2494 สมเด็จพระบรมราชชนนียังคงประทับอยู่ที่โลซานน์ต่อไปอีก จากหลักฐานเท่าที่ศึกษาได้ในขณะนี้ สันนิษฐานว่า พ.ศ. 2495 เป็นปีแรกที่สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จกลับประเทศไทยหลังจากการสูญเสียพระราชปิโยรสพระองค์ใหญ่ เหตุที่เสด็จกลับนั้นน่าจะเกี่ยวเนื่องกับการที่พระสุณิสาจะทรงมีพระประสูติกาล พระองค์เสด็จพระราชดำเนินกลับพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม และประทับที่พระตำหนักในวังสระปทุม⁴⁸ แต่เสด็จออกทรงรับข้าราชการและข้าทูลละอองธุลีพระบาทที่มาเฝ้าฯ ฟังพระอาการสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี ที่พระที่นั่งอัมพร

สถาน พระราชวังดุสิต ในวันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2495 ภาพประวัติศาสตร์ในวันสำคัญนั้นภาพหนึ่งคือ ภาพสมเด็จพระบรมราชชนนีพระราชทานบัตรสีฟ้าแก่นายแพทย์ที่คอยอยู่หน้าห้อง ซึ่งหมายความว่า สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีประสูติพระราชโอรส สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวิรัช-
ลงกรณ์ฯ⁴⁹

การเสด็จกลับครั้งนี้ สมเด็จพระบรมราชชนนีประทับอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลาเกือบ 4 เดือน ได้เสด็จร่วมงานพระราชพิธีสมโภชเดือนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวิรัชลงกรณ์ฯ ด้วย พระองค์ประทับที่วังสระปทุม แต่มักเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชวังดุสิตเสมอ ๆ ส่วนสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ประทับอยู่ ณ วังสระปทุมกับสมเด็จพระบรมราชชนนี และเกือบทุกเช้า เสด็จไปจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อทรงงานในฐานะพระอาจารย์พิเศษ วิชาที่ทรงสอนคือภาษาฝรั่งเศส สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ โปรดการสอนมาก และได้ทรงเรียนวิชาครูมา ถึงสองปี แม้จะทรงสอนไม่นาน แต่ก็เป็นที่พอใจของนิสิตมาก เพราะทรงขยันขันแข็ง และทรงสอนเข้าใจดี⁵⁰

ระหว่าง พ.ศ. 2495-พ.ศ. 2506 นี้ สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จกลับประเทศไทยเป็นครั้งคราว ไม่มีกำหนดเวลาที่สม่ำเสมอแน่นอน และระยะเวลาที่เสด็จมาประทับก็ต่าง ๆ กัน เมื่อโปรดจะเสด็จกลับมาเวลาใด ก็เสด็จ บางทีประทับอยู่เดือนหนึ่งหรือสองเดือน บางเวลาก็ประทับอยู่นานถึง 11 เดือนก็มี จากหลักฐานเอกสารและการสัมภาษณ์ พอสรุปได้ว่า สมเด็จพระบรมราชชนนีจะเสด็จจากไลชานน์กลับกรุงเทพฯ เมื่อมีเหตุการณ์สำคัญในครอบครัว หรือด้วยพระราชกิจเกี่ยวกับการบ้านเมือง เช่น เมื่อพระสุณิสาทรงมีพระประสูติกาล สมเด็จพระพันวัสสาฯ ประชวรและสิ้นพระชนม์ หรือเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเยือนต่างประเทศ และพระองค์เสด็จมาทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

ใน พ.ศ. 2499 มีเหตุการณ์ที่สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงปลื้มปิติยินดีมากเกิดขึ้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่จะทรงพระผนวช ในพระราชดำริสักระชาษฎาธิปไตยที่เฝ้าหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาทเมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 2497 มีความตอนหนึ่ง แสดงเหตุที่จะทรงพระผนวชว่า

อันพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติของเราี้ ตามความ
อบรมที่ได้รับมาก็ดี ตามความศรัทธาเชื่อถือส่วนตัวของข้าพเจ้าก็ดี
เห็นเป็นศาสนาที่ดีศาสนาหนึ่ง มีคำสั่งสอนให้คนประพฤติตนเป็น
คนดี ทั้งเพียบพร้อมด้วยบรรดาสัจธรรมอันชอบด้วยเหตุผลน่า
เลื่อมใสยิ่งนัก ข้าพเจ้าจึงเคยคิดอยู่ว่า ถ้าโอกาสอำนวย ก็น่าจะ
อุปสมบทในพระศาสนาตามพระราชประเพณีสักเวลาหนึ่ง ซึ่งจักเป็น
ทางสนองพระเดชพระคุณพระราชบูรพการีตามคตินิยมอีกโสด
หนึ่งด้วย...⁵¹

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงยินดีในพระราชศรัทธาของพระราชโอรสมาก เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จ่ายทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ช่อมแซมบริเวณซึ่งจะเป็นที่ประทับในวัดบวรนิเวศวิหาร คือ ดำหนักทรงพรต หอสนจร และดำหนักซ้าย สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงพระราชศรัทธาซ่อมแซมดำหนักเพชร ดำหนักจันทร์ หน้าที่ประทับด้วย⁵² ในวันที่ 22

ตุลาคม พ.ศ. 2499 เวลา 14.00 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ มายังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จสู่ที่ประดิษฐานเครื่องหลังพระอุโบสถ สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงจรดพระกรรบิดถวาย เจริญพระเกศา แล้วภูษามาลาถวายต่อจนเสร็จ⁵³

หลังจากที่พระราชโอรสทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุในพระบวรพระพุทธศาสนาแล้ว สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จมาเฝ้าฯพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอยู่เป็นนิตย์ เพื่อถวายพระกระยาหารและสนทนาธรรมะต่าง ๆ⁵⁴ ในหนังสือ ภปร. ที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงจัดทำถวายเพื่อพระราชทานเป็นที่ระลึกแก่ผู้มาเฝ้าฯในวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2511 มีความตอนหนึ่งว่า

สมเด็จพระราชชนนีทรงปลาทปลื้มพระทัยมากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงผนวชและทรงเคร่งครัดทุกอย่างตามคำสอนของสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เพราะสมเด็จพระราชชนนีทรงสนพระทัยในพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว จึงทำให้ทรงมีเรื่องรับสั่งกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ดียิ่งขึ้น⁵⁵

เมื่อเสด็จนิวัติพระนครได้ประมาณ 3 ปี ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2498 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี ทรงตั้งพระราชปณิธานไว้ว่าจะเสด็จฯ ออกเยี่ยมราษฎรในต่างจังหวัด⁵⁶ พระองค์เสด็จฯเยี่ยมราษฎรในภาคกลางก่อน และเสด็จยังภาคอื่น ๆ ครบทุกภาค เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรในท้องถิ่นต่าง ๆ แม้ที่ทุรกันดารห่างไกลคมนาคม ก็ทรงบากบั่นเสด็จไปถึง ได้ทอดพระเนตรความเป็นอยู่การทำมาหาเลี้ยงชีพของอาณาประชาราษฎร์ ทอดพระเนตรโบราณสถานและศิลปวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยึดมั่นในพระราชหฤทัยเสมอว่า พระองค์ต้องเสด็จฯ เยี่ยมราษฎรให้ทั่วถึงเสียก่อน จึงค่อยเสด็จฯต่างประเทศตามคำกราบบังคมทูลเชิญ⁵⁷

ประมาณ พ.ศ. 2502 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมประชาชนทั่วทุกภาคในราชอาณาจักรไทยแล้วจึงเตรียมพระองค์เสด็จฯไปเยือนต่างประเทศซึ่งได้กราบบังคมทูลอัญเชิญเสด็จ ประเทศแรกที่เสด็จพระราชดำเนินไปเยือน คือ สาธารณรัฐเวียดนามใต้ ระหว่างวันที่ 18-21 ธันวาคม พ.ศ. 2502 การเสด็จจากพระราชอาณาเขตนี้ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระบรมราชชนนี เมื่อครั้งทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ตลอดเวลาที่ไม่ประทับอยู่ในพระราชอาณาจักร⁵⁸

สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จพระราชดำเนินจากประเทศสวิตเซอร์แลนด์มา ทรงรับตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อีกหลายครั้ง ระหว่าง พ.ศ.2502-2510 บางคราวทรงปฏิบัติหน้าที่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในเวลาอันสั้น เพียงไม่กี่วัน บางคราวก็ทรงปฏิบัติพระราชกิจเป็นเวลาหลายเดือน เช่น ในพ.ศ. 2503 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จเยือนต่างประเทศหลายครั้ง เสด็จเยือนสหรัฐอเมริกาและประเทศในยุโรปติดต่อกันหลายประเทศ สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงรับหน้าที่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ นานถึง 6 เดือน⁵⁹ พระราชกิจในฐานะ

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ คือ การปฏิบัติพระราชกิจต่าง ๆ แทนพระองค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อาทิ เสด็จออกรับเอกอัครราชทูตประเทศต่าง ๆ เข้าเฝ้าฯ ถวายพระราชสาส์นตราตั้ง พระราชทานปริญญาบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัย ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในเทศกาลและวันสำคัญทางพุทธศาสนา และลงพระนามาภิไธยในพระราชบัญญัติต่าง ๆ เป็นต้น

พ.ศ. 2505 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จฯ เยือนต่างประเทศอีกครั้งหนึ่ง สมเด็จพระบรมราชชนนีได้ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และเสด็จมาประทับที่พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ทรงช่วยดูแลพระราชนัดดาทั้งสี่พระองค์ ขณะนั้น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงมีพระชนมายุ 7 พรรษา ทรงจำได้ว่า

ส่วนใหญ่ผู้ที่ดูแลใกล้ชิดมักจะเป็นคุณยาย (ม.ล. บัว กิติยากร) สมเด็จย่าท่านจะเป็นผู้ใหญ่แบบกำกับราชการ ที่จำได้ตอนนั้นท่านไม่ให้กินมันทอดตอนกลางคืน รับสั่งว่าเป็นของแสลง เด็กต้องกินของมีประโยชน์ ของทอด ๆ มัน ๆ ไม่ควรกินตอนกลางคืน อีกอย่างหนึ่ง ท่านให้ข้าหลวงทำงานฝีมือ ทำไม้กวาด ใช้เส้นป่านศรนารายณ์ ย้อมสีชมพูอมแสด ถักใส่ไม้ เป็นไม้กวาดอันเล็ก ๆ ดำสั้น ๆ ใช้มัดโต๊ะ ปลายไม้กวาดต้องตัดให้เรียบเสมอกัน ฉันก็คอยเก็บเศษที่ตัดทิ้งมาเล่นมวนบุหรี่ เห็นสมเด็จย่าทรงพระโสมงมวน ฉันก็เอากระดาศห้องนำมามวนเศษป่านให้เหมือนบุหรี่ และให้ใครที่สูบบุหรี่เป็นลองสูบบุหรี่ เพื่อทราบว่าจะเป็นอย่างไร ส่วนกล่องบุหรี่ที่สมเด็จย่าสูบบุหรี่หมดแล้วก็ทรงให้ฉัน ฉันคอยเก็บกล่องบุหรี่ไว้เล่น⁶⁰

สมเด็จพระบรมราชชนนีพระราชทานความรักความสนิทสนมแก่พระราชนัดดาทุกพระองค์ ทรงปฏิบัติต่อพระราชนัดดาเหมือนที่ทรงอบรมพระราชโอรสธิดา เมื่อพระราชนัดดาทรงมีปัญหาสงสัยเรื่องใดที่เป็นความรู้ ไม่ใช่เรื่องเหลว ๆ หรือแกล้งถาม ก็ทรงตอบทุกครั้ง ไม่เคยทรงแสดงว่าพระราชนัดดาทรงรบกวนพระองค์แต่อย่างใด ทั้ง ๆ ที่บางเวลาพระองค์กำลังทรงปฏิบัติพระราชกิจบางประการอยู่

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ พระราชทานสัมภาษณ์แก่คณะผู้เขียนว่า

จำได้ว่ามาตอนหลัง ๆ แล้ว สมเด็จย่าเล่าให้ฟังว่า เมื่อท่านเลี้ยงลูกมา ถ้าเด็ก ๆ อยากทราบอะไร ถ้าเขาไม่แกล้งถามต้องตอบ ถ้าท่านไม่ทราบ ท่านจะเปิด *Encyclopaedia* ตอบ เมื่อฉันโตแล้ว เรียนอยู่ ม.ศ. 3 ม.ศ. 4 เวลาท่านมาประทับเมืองไทย วันเสาร์มาเสวยที่นี้ เวลาคุยกับท่าน ถ้าไม่รู้ จะพูดลอย ๆ ไม่ได้ ครั้งหนึ่งพูดกันเรื่อง เมฆชนิดต่าง ๆ ฉันจำชื่อเมฆไม่ได้ ท่านให้ไปเปิด *Encyclopaedia Britannica* มาดูกันเลย⁶¹

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเอาพระราชหฤทัยใส่พระราชนัดดาทุกพระองค์อยู่เสมอ แม้จะไม่
ได้ประทับอยู่ในประเทศไทย แต่ทุกปีเมื่อถึงวันประสูติของพระราชนัดดาทุกพระองค์ จะพระราชทาน
พรเนื่องในวันคล้ายวันประสูติ บัตรพระราชทานพรนั้นทำด้วยพระหัตถ์ เป็นกระดาษหนาอย่างดี สีฟ้า
หรือสีขาว ประดับด้วยดอกไม้แห้ง มีตัวอักษรทองลายพระหัตถ์เขียนว่า “Bonne Anniversaire หลาน...”⁶²
และบนบัตรนั้นจะมีทองแท้ทำเป็นรูปใบโคลเวอร์ ซึ่งถือเป็นใบไม้นำโชคติดมาด้วย เป็นของพระราชทาน
พระราชนัดดา

เมื่อพระราชนัดดาเจริญพระชนมายุขึ้นก็คงเข้าเฝ้าฯ “สมเด็จพระย่า” ของพระองค์อย่างสนิทสนม
ในคราวที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จไปทรงศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ
ได้เสด็จไปเฝ้าฯ สมเด็จพระอัยยิกาที่เมืองไลซานันต์ด้วย สมเด็จพระอัยยิกาทรงเข้าพระราชหฤทัยถึง
ความรู้สึกของเด็กรุ่นหนุ่มที่รักการตื่นเต้น ความสนุกสนาน โปรดให้นักเรียนไทยผู้หนึ่งที่เฝ้าอยู่ด้วยใน
ขณะนั้นนำเสด็จพระราชนัดดาประพาสลานสเก็ตน้ำแข็ง เพื่อทรงเล่นกีฬาดังกล่าว⁶³

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ พระราชนัดดาอีกพระองค์หนึ่ง โปรดการประพันธ์ ทรงพระราชนิพนธ์งานเขียนต่าง ๆ ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง มีทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ ครั้งใดที่มีการ
รวบรวมงานพระราชนิพนธ์ จัดพิมพ์เป็นหนังสือก็จะทรงส่งไปทูลเกล้าฯ ถวาย “สมเด็จพระย่า” ที่ไลซานันต์
สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงปลื้มพระทัยมากเมื่อทรงได้รับ ทรงอ่านงานพระราชนิพนธ์
ของพระราชนัดดาทุกเล่ม และทรงวางไว้บนโต๊ะทรงพระอักษร ร่วมกับหนังสือเล่มอื่น ๆ ที่โปรด เมื่อ
พระราชธิดา สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา เสด็จมาเฝ้าฯ จะตรัสเล่าว่า “วันนี้หลาน
น้อยส่งหนังสือมาให้แม่”⁶⁴

ความรักความเอ็นดูพระราชนัดดาที่ทรงมีอย่างมากมานั้น ทรงเมื่อแม่มาถึงพระราชปนัดดา
(เหลน) ด้วย เมื่อพระองค์เสด็จพระราชดำเนินกลับจากประเทศสวิตฯ ในต้นเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2525
หลังจากประทับพักผ่อนพระวรกายเพียงไม่กี่วัน ก็เสด็จพระราชดำเนินไปยังพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน
เพื่อทอดพระเนตรพระราชปนัดดา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณฯ และเรืออากาศเอกวิระยุทธ ดิษยะศริน พระสวามี ซึ่งในเวลานั้นทรงมี
พระชันษา 1 เดือน ประสูติระหว่างที่สมเด็จพระปิตามหัยยิกา (แม่ของตา) ประทับอยู่ ณ ประเทศ
สวิตฯ⁶⁵

สมเด็จพระบรมราชชนนีมิได้ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่แต่เฉพาะความทุกข์ความสุขของ “สมาชิก
ในครอบครัว” ของพระองค์ น้ำพระทัยที่เอื้ออาทรเปี่ยมด้วยความเมตตากรุณา ทรงมีต่ออาณาประชาราษฎร์ทุกคน แม้ในระหว่าง พ.ศ. 2495-พ.ศ. 2506 พระองค์จะเสด็จพระราชดำเนินกลับประเทศไทย
เป็นครั้งคราว ไม่สม่ำเสมอแน่นอน แต่ก็ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจที่เป็นประโยชน์ต่อกิจการสังคม
สงเคราะห์ในประเทศไทยเป็นอเนกอนันต์ ทั้งยังทรงสนพระราชหฤทัยช่วยเหลือกิจการแพทย์ การ
สาธารณสุข และการเผยแพร่พุทธศาสนาและการพัฒนาจิตใจ

เนื่องจากในระยะดังกล่าว พระองค์มิได้ประทับอยู่ในประเทศไทยโดยมีกำหนดแน่นอนและ
เป็นเวลานาน พระกรณียกิจส่วนใหญ่ ในด้านการสงเคราะห์ช่วยเหลือราษฎร จึงเป็นลักษณะที่ทรงรับ
เป็นองค์อุปถัมภ์สมาคม หรือมูลนิธิต่าง ๆ ที่ดำเนินการด้านสังคมสงเคราะห์ ด้านการแพทย์ การสาธารณสุข
หรือเผยแพร่พระพุทธศาสนาอยู่แล้ว และพระราชทานพระราชทรัพย์ช่วยเหลือกิจการของสมาคมและ

หน่วยงานนั้น ๆ เช่น ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ของมูลนิธิช่วยคนโศครีอื่น จังหวัดลำปาง ทรงเป็นองค์ประธานมูลนิธิอานันทมหิดล องค์อุปถัมภ์ของสมาคมพยาบาลแห่งประเทศไทย องค์อุปถัมภ์กิจการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและมนุษยธรรม และเป็นองค์อุปถัมภ์กลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณีของสโมสจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น⁶⁶ นอกจากนี้ พระองค์ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ช่วยอุดหนุนกิจกรรมของหน่วยงานต่างๆ ที่ทำประโยชน์แก่ประชาชน เช่น ใน พ.ศ. 2503 พระราชทานเงินจำนวนสองแสนบาท เพื่อสร้างหอพักธรรมนิวาตที่หลังวัดมกุฏกษัตริยาราม สำหรับเป็นที่พักนักศึกษาที่ขัดสนและไม่มีที่อยู่⁶⁷

พระราชทรัพย์ที่พระราชทานช่วยเหลือสมาคมมูลนิธิ และหน่วยงานต่างๆ มาจากพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ และจากการขายของมีพระหัตถ์เพื่อการกุศล ทรงริเริ่มทำบัตรอวยพรความสุขในโอกาสต่างๆ แต่งด้วยดอกไม้ทับแห่งแบบแปลกตาพระราชทานขายให้เงินแก่การกุศล⁶⁸ แม้กวาดปานครนารายณ์ หรือแปรงครนารายณ์ที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงเล่าถึงนั้น โปรดเกล้าฯ ให้ข้าหลวงช่วยกันทำเพื่อขายนำเงินเข้าการกุศล เนื่องจากทรงใช้ปานย้อมสีสวยๆ มีประโยชน์ทั้งในแง่ใช้สอยและการตกแต่ง จึงมีผู้สั่งจองกันมาก ประดิษฐ์ได้ไม่ทันความต้องการ และเนื่องจากเป็นงานหนัก ต้องใช้กำลังมาก และด้ามแปรงมีราคาแพง ในที่สุดจึงเลิกทำ⁶⁹ อย่างไรก็ตาม แปรงครนารายณ์นี้ทำรายได้ดีมาก ได้พระราชทานเงินรายได้จากแปรงครนารายณ์นี้แก่มูลนิธิช่วยคนโศครีอื่น จังหวัดลำปาง ทรงเขียนในรายชื่อผู้บริจาคว่า “แปรงครนารายณ์” เจ้าหน้าที่ของมูลนิธิผู้ไม่ทราบเรื่องนี้มาก่อน จึงออกไปขอขอบคุณผู้บริจาคให้แก่ คุณแปรง ครนารายณ์ เมื่อความทราบถึงสมเด็จพระบรมราชชนนี ทรงขอบพระทัยมาก ทรงพระสรวลตรัสว่า “อ้าว พวกนี้เขาไม่รู้ว่ แปรงครนารายณ์ คืออะไร”⁷⁰

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2495 เป็นต้นมานี้ สมเด็จพระบรมราชชนนีคงจะทรงตำราฎพระราชหฤทัยขึ้นมาก กาลเวลาผ่านไปนานพอสมควรแล้วที่จะช่วยให้พระองค์คลายความอาดูรในการสูญเสียพระราชปิโยรสพระองค์ใหญ่ ประกอบกับในปีก่อนๆ แม้พระองค์จะยังทรงประสบเหตุการณ์ร้ายแรงอื่นๆ ที่กระเทือนขวัญและกำลังพระทัย แต่ก็ทรงผ่านพ้นมาด้วยดี เหตุการณ์ความผันแปรต่างๆ นี้คงมีส่วนให้พระองค์ทรงตระหนักและซาบซึ้ง ในสังขธรรมในพระพุทธศาสนาที่ทรงศึกษาอย่างลึกซึ้ง และทรงระงับความวิปริตโศกศัลย์ลงได้

อนึ่ง ในช่วงเวลาดังกล่าว ล้วนแต่มีสิ่งที่น่าชื่นชมยินดี ที่สำคัญที่สุดคือพระราชโอรสของพระองค์ ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจที่ดั่งามเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงยึดมั่นในทศพิธราชธรรมจรรยา ทรงเป็นที่รักและเทิดทูนบูชาของเหล่าพสกนิกร ทรงได้รับความจงรักภักดีและเทิดพระเกียรติยศตามสมควรแก่ราชประเพณีจากรัฐบาลทุกคณะ นอกจากนี้ ในช่วงเวลานี้ กล่าวได้ว่าบ้านเมืองอยู่ในสภาพสงบสุข ภัยจากการคุกคามของต่างชาติไม่ปรากฏ ประชาชนโดยทั่วไปมีความหวังกับการริเริ่มพัฒนาประเทศแบบใหม่ของคณะรัฐบาล และเชื่อมั่นในอนาคตที่รุ่งเรือง

¹บันทึกถ้อยคำให้สัมภาษณ์ของ พล.ต.ต. พระพินิจชนคดี ในหนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์รายวัน ฉบับประจำวันที่ 24 มิถุนายน

พ.ศ. 2491 อ้างถึงในณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม และ ประยูร สิทธิพันธ์, ในหลวงอานันท์, หน้า 242-243.

²ภปร. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

³กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

⁴จากพระบรมฉายาลักษณ์ต่าง ๆ ในระยะเวลาดังกล่าว และ จามรี, "ยิ่งเห็นพระอัครราชไทย โอ้หัวใจข้าจะขาดอยู่
รอนรอน," *วรรณคดี* (กันยายน 2489) : 33.

⁵กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

⁶สัมภาษณ์ แก้วขวัญ วัชรโรทัย, 14 มกราคม 2526.

⁷กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 3/189 หลวงดิฐการภักดี ถึง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ 29 พฤศจิกายน
2491.

⁸องคต, "เมื่อวงวรรณคดีกลับมาสู่วรรณโลก," *วรรณคดี* (ตุลาคม 2495) : 5.

⁹เรื่องเดียวกัน.

¹⁰กราบบังคมทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 5 กรกฎาคม 2525.

¹¹องคต, "เมื่อวงวรรณคดีกลับมาสู่วรรณโลก,"

¹²กราบบังคมทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 5 กรกฎาคม 2525.

¹³องคต, "เมื่อวงวรรณคดีกลับมาสู่วรรณโลก," : 5

¹⁴เก็บความจากรายงานข่าวของ องคต ผู้สื่อข่าวพิเศษประจำประเทศสวีเดนใน *วรรณคดี* พ.ศ. 2490-2491 และสัมภาษณ์
แก้วขวัญ วัชรโรทัย, 14 มกราคม 2526.

¹⁵เรื่องเดียวกัน.

¹⁶สัมภาษณ์ แก้วขวัญ วัชรโรทัย, 14 กรกฎาคม 2526.

¹⁷องคต, "ดรัสเล่าเรื่องเสด็จประพาสลุกาโน," *วรรณคดี* (กรกฎาคม 2491) : 8.

¹⁸เรื่องเดียวกัน.

¹⁹องคต, "โฆซานน์ในวันอิทิกสุรทิน 2491," *วรรณคดี* (เมษายน 2491) : 12.

²⁰องคต, "ผู้แทนวงวรรณคดีเฝ้าฯ เยี่ยมพืงพระอาการ," *วรรณคดี* (มกราคม 2492) : 10-11.

²¹กราบบังคมทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 5 กรกฎาคม 2525 และ สัมภาษณ์ แก้วขวัญ วัชรโรทัย,
14 มกราคม 2526.

²²กราบบังคมทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 5 กรกฎาคม 2525

²³องคต, "ผู้แทนวงวรรณคดีเฝ้าฯ เยี่ยมพระอาการ," *วรรณคดี* (มกราคม 2492) : 10-11.

²⁴กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 3/189 เรื่องสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงประสูติที่โฆซานน์

²⁵องคต, "ผู้แทนวงวรรณคดีเฝ้าฯ เยี่ยมพระอาการ," *วรรณคดี* (มกราคม 2492) : 6-7.

²⁶กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 3/189 เรื่องสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงประสูติที่โฆซานน์

²⁷องคต, "ผู้แทนวงวรรณคดีเฝ้าฯ เยี่ยมพระอาการ," *วรรณคดี* (มกราคม 2492) : 8, 10.

²⁸กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 3/189 หลวงดิฐการภักดี ถึง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ 29 พฤศจิกายน
2491.

²⁹ภปร. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

³⁰เรื่องเดียวกัน.

³¹หม่อมเจ้านักขัตมงคล กิติยากร ทรงเป็นพระโอรส ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ซึ่งเป็นพระราช-
โอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และหม่อมเจ้านักขัตมงคล กิติยากร จึงทรงมี
สมเด็จพระบรมอัยกา พระองค์เดียวกัน.

³²พิมาน แจ่มจรัส, 49 *ราชินีไทย* (พระนคร : สำนักพิมพ์ผ่านฟ้าพิทยา, 2506), 819-830.

³³สัมภาษณ์ ขวัญแก้ว วัชรโรทัย, 17 ธันวาคม 2525.

³⁴สัมภาษณ์ ขวัญแก้ว วัชรโรทัย, 7 มกราคม 2526.

³⁵จิรภา อ่อนเรือง, *สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี*, หน้า 23.

³⁶พิมาน แจ่มจรัส, 49 *ราชินีไทย*, หน้า 834.

2493. ³⁷ จิรภา อ่อนเรือง, *สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี*, หน้า 34.
- ³⁸ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 23/189 ปีก 2 หลวงดิฐการภักดี ถึง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ 6 กุมภาพันธ์
2492. ³⁹ ห้องสมุดสำนักพระราชวัง, ม.จ.นิกรเทวัญ เทวกุล ถึง ราชเลขานุการประจำพระองค์ในขบวนเสด็จ 15 พฤศจิกายน
- ⁴⁰ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.
- ⁴¹ *ภปร.*, ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- ⁴² เรื่องเดียวกัน.
- ⁴³ เรื่องเดียวกัน.
- ⁴⁴ *ภปร.*, ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- ⁴⁵ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 23 มิถุนายน 2525.
- ⁴⁶ *ภปร.*, ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- ⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.
- ⁴⁸ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 28/189 ม.จ.นิกรเทวัญ เทวกุล ถึงเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 10 กรกฎาคม 2495.
- ⁴⁹ *ภปร.*, ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- ⁵⁰ องค์กร, "เมื่อวงวรรณคดีกลับมาสู่วรรณโลก," *วงวรรณคดี* (ตุลาคม 2495) : 4.
- ⁵¹ *พระราชพิธีและพระราชกิจในการทรงผนวช ตุลาคม-พฤศจิกายน 2499* (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์เพื่อพระราชทานเป็นสาธารณกุศลในวันวิสาขบูชาพูนมี แห่งปี พ.ศ. 2500) หน้า 7.
- ⁵² *พระราชพิธี...การทรงผนวช*, หน้า 4.
- ⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.
- ⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19, 83, 113-199.
- ⁵⁵ *ภปร.*, ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- ⁵⁶ เรื่องเดียวกัน.
- ⁵⁷ *ภปร.*, ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- ⁵⁸ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี แผนก ร.ส. 4/4 เรื่องแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
- ⁵⁹ เรื่องเดียวกัน.
- ⁶⁰ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 5 กรกฎาคม 2525.
- ⁶¹ เรื่องเดียวกัน.
- ⁶² Bonne Anniversaire เป็นคำอวยพรเนื่องในวันเกิด ในภาษาฝรั่งเศส กราบบังคมทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเทพรัตนราช-
สุดาฯ, 5 กรกฎาคม 2525.
- ⁶³ สัมภาษณ์ วรกร ตันตราพันธ์, 3 พฤศจิกายน 2525.
- ⁶⁴ สัมภาษณ์ พ.อ. สำเร็จ ไชยรงค์, 20 พฤศจิกายน 2525.
- ⁶⁵ สัมภาษณ์ ชวลี อมาตยกุล, 10 พฤศจิกายน 2525.
- ⁶⁶ จิรภา อ่อนเรือง, *สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี*, หน้า 44-57.
- ⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.
- ⁶⁸ *ภปร.*, ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- ⁶⁹ ทูลสัมภาษณ์ ม.จ. ลือसान์ ดิศกุล, 7,8 กรกฎาคม 2525.
- ⁷⁰ สัมภาษณ์ แจ่มจิตต์ เลหาวัฒน์, 1 พฤศจิกายน 2525.

ประพาสหัวเมือง

การผ่อนคลายจากพระราชภาระต่าง ๆ ซึ่งได้บรรลุผลสำเร็จไปแล้ว ทำให้สมเด็จพระบรม-
 ราชชนนีทรงมีเวลาว่างมากขึ้น จึงทรงเริ่มสนพระราชหฤทัยที่จะเสด็จประพาสหัวเมืองในภาคต่าง ๆ
 เพื่อทอดพระเนตรบ้านเมือง สถานที่ต่าง ๆ ที่น่าสนใจ และเพื่อทรงพักผ่อนพระราชอิริยาบถ พระองค์เริ่ม
 เสด็จประพาสหัวเมือง ประทับแรมในต่างจังหวัดเมื่อประมาณต้น พ.ศ.2507¹ และจากการเสด็จประพาส
 หัวเมืองทำให้พระองค์ได้ทรงพบเห็นความทุกข์ยากของราษฎรในชนบท จึงได้ทรงริเริ่มโครงการต่าง ๆ
 ทั้งในด้านการศึกษาและการสาธารณสุขเพื่อช่วยเหลือประชาชนเหล่านั้น และได้เสด็จพระราชดำเนิน
 เยี่ยมพสกนิกรตามหัวเมืองต่าง ๆ นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2527)

หม่อมเจ้าหญิง ลือสอาด ดิศกุล ประธานสัมนาเรื่อง “การเสด็จประพาสหัวเมือง” แก่คณะ
 ผู้เขียนว่า

พ.ศ. 2507 ..... เป็นปีแรกที่เสด็จออกไปประทับ ณ ต่างจังหวัดเป็น
 เวลานาน เดิมพระองค์ท่านไม่ค่อยได้ประทับในเมืองไทย เมื่อ
 เสด็จกลับมา (จากสวีตเซอร์แลนด์) มักประทับในกรุงเทพฯ เพราะ
 เวลานั้นที่ประทับในต่างจังหวัดก็ไม่ค่อยมี ถนนหนทางไม่ดี ..... เมื่อ
 ถึง พ.ศ. 2507 พระตำหนักภูพิงศ์ฯ เพิ่งสร้างเสร็จ (ได้ปีเศษ) พระ-
 บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเชิญเสด็จไปประทับที่ภูพิงศ์ฯ
 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีโปรดเดินป่า ปีนเขา จึงได้ทรง
 พบกับตำรวจตระเวนชายแดนที่เฝ้าฯ ถวายอารักขา และประจำในถิ่น
 ทุกรันดาร ได้ทรงทราบถึงความทุกข์ยากของพวกเขา ต้องอยู่กลางดิน
 กินกลางทราย ได้รับเงินเดือนน้อย เบี้ยเลี้ยงไม่ได้ จนถึงกับต้องต้ม
 ข้าวต้มกินทุกวัน ทรงสงสาร จึงทรงพยายามเสด็จออกทุกวันและโปรด

เกล้าฯ ให้นำข้าวห่อไปพระราชทานตำรวจตระเวนชายแดน ให้เขาได้กินอาหารกลางวันกับพระองค์ท่าน เมื่อได้ทรงเยี่ยมตำรวจตระเวนชายแดน ก็ทรงได้เยี่ยมราษฎรในท้องถิ่นแถวนั้นด้วย ทรงเห็นความยากลำบากของราษฎร จึงทรงหาหนทางช่วยเหลือต่อมา²

การเริ่มเสด็จประพาสหัวเมืองในช่วง พ.ศ. 2507 นับเป็นช่วงระยะเวลาที่เหมาะสมยิ่ง เพราะก่อนเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรกนั้น (พ.ศ. 2504 - 2509) การคมนาคมติดต่อระหว่างจังหวัดต่าง ๆ ยังอยู่ในสภาพไม่ค่อยจะดีนัก ถนนหนทางยังมีน้อย ทางหลวงที่มีอยู่มักเป็นถนนที่ไม่ได้มาตรฐาน บางสายเป็นถนนลูกรังที่เวลารถวิ่งจะมีฝุ่นสีแดงฟุ้งตลบไปทั่ว ดอกเตอร์บัว อึ้งภากรณ์ ได้เขียนบรรยายสภาพทางหลวงในช่วง พ.ศ. 2498 - 2500 เศษ ๆ ไว้ตอนหนึ่งว่า “เรื่องถนนหนทางนั้น รัฐบาลสมัยนั้นอยากจะทำให้มาก ๆ โดยไม่คำนึงถึงคุณภาพของถนน เพราะฉะนั้นเมื่อสร้างแล้วก็ไม่ได้มาตรฐาน อุบัติเหตุก็มีมาก บางแห่งใช้ไปได้เพียงปีเดียวสองปีก็ถูกน้ำหนักรถทำลายบ้าง ต้องซ่อมแซมเป็นการใหญ่”³

สภาพการคมนาคมได้รับการพัฒนาให้ดีขึ้นอย่างมากเมื่อรัฐบาลเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก ซึ่งเน้นการพัฒนาโครงสร้างขั้นพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น การพัฒนาการสื่อสาร การก่อสร้างถนนหนทาง การขยายและปรับปรุงสนามบิน การสร้างเขื่อน โรงไฟฟ้า เพื่อให้เป็นพื้นฐานของการพัฒนาประเทศในขั้นต่อไป การคมนาคมติดต่อระหว่างจังหวัดต่าง ๆ จึงสะดวกรวดเร็วและดีขึ้นกว่าเดิมมาก เขื่อนต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นมากมายหลายแห่งนั้น แต่ละเขื่อนจะมีบ้านพักรับรองเพื่อใช้เป็นที่พักของข้าราชการผู้ใหญ่เวลาไปตรวจงานการก่อสร้าง หรือไปตรวจการปฏิบัติงานเมื่อก่อสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว หรือให้หน่วยราชการอื่นยืมไปใช้ในงานราชการ เช่น รับรองคณะข้าราชการที่มาจัดประชุม สัมมนา หรือมาตรวจราชการบางครั้งบางคราวในจังหวัดที่ตั้งเขื่อน หรือจังหวัดใกล้เคียง เป็นต้น บ้านพักรับรองตามเขื่อนต่าง ๆ เหล่านี้ต่อมาได้ใช้เป็นที่ประทับแรมของสมเด็จพระบรมราชชนนีเมื่อเสด็จเยี่ยมราษฎรตามหัวเมือง การคมนาคมที่สะดวกรวดเร็ว และการมีสถานที่ที่จะใช้เป็นที่ประทับแรมตามต่างจังหวัดมากขึ้น จึงน่าจะเป็นสาเหตุอีกประการหนึ่งที่สนับสนุนให้สมเด็จพระบรมราชชนนีเริ่มเสด็จประพาสหัวเมืองนับแต่ พ.ศ. 2507 เป็นต้นมา

สมเด็จพระบรมราชชนนีโปรดการทรงพระดำเนินตามภูเขา การทอดพระเนตรดอกไม้ป่านานาพันธุ์ การเก็บดอกไม้ป่าอัดแห้งเก็บไว้ ด้วยเหตุนี้ เมื่อพระองค์ได้แปรพระราชฐานมาประทับแรมที่จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2507 ได้ประทับในดินแดนแห่งภูเขาและดอกไม้ป่านานาชนิดที่สวยงามสะพรั่ง อีกทั้งยังได้ประทับท่ามกลางพระราชปิโยรส พระสุณิสา และพระราชนัดดาทั้งสี่พระองค์ จึงคงจะทรงสำราญพระราชหฤทัยยิ่งนัก

ทุก ๆ เช้า พระองค์มักทรงพระดำเนินเล่นทอดพระเนตรป่าหลังพระตำหนักภูหิงงคราชนิเวศน์ ทรงพระดำเนินตามเนินเขาลูกต่าง ๆ ทรงแวะหมู่บ้านรายทาง บางครั้งก็เสด็จไปทรงปิดนิก มีอยู่บางครั้งเสด็จออกไปทรงเดินเที่ยววนานถึง 3-4 ชั่วโมง ผู้ที่นำเสด็จพระราชดำเนินส่วนใหญ่เป็นพวกตำรวจ

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เสด็จทอดพระเนตรการทำรั้วของนางแอ่น เกาะ รังกะจิว จังหวัดชุมพร พ.ศ. 2507

โปรดทรงพระดำเนินทางไกลขึ้นลงตามหุบเขา ตกค่ำ
เสวยพระกระยาหารประทับโต๊ะเสวยที่ตำราวจตระเวนชายแดนสร้างถาวร

ทรงเยี่ยมราษฎร ทอดพระเนตรความเป็นอยู่ของชาวบ้าน

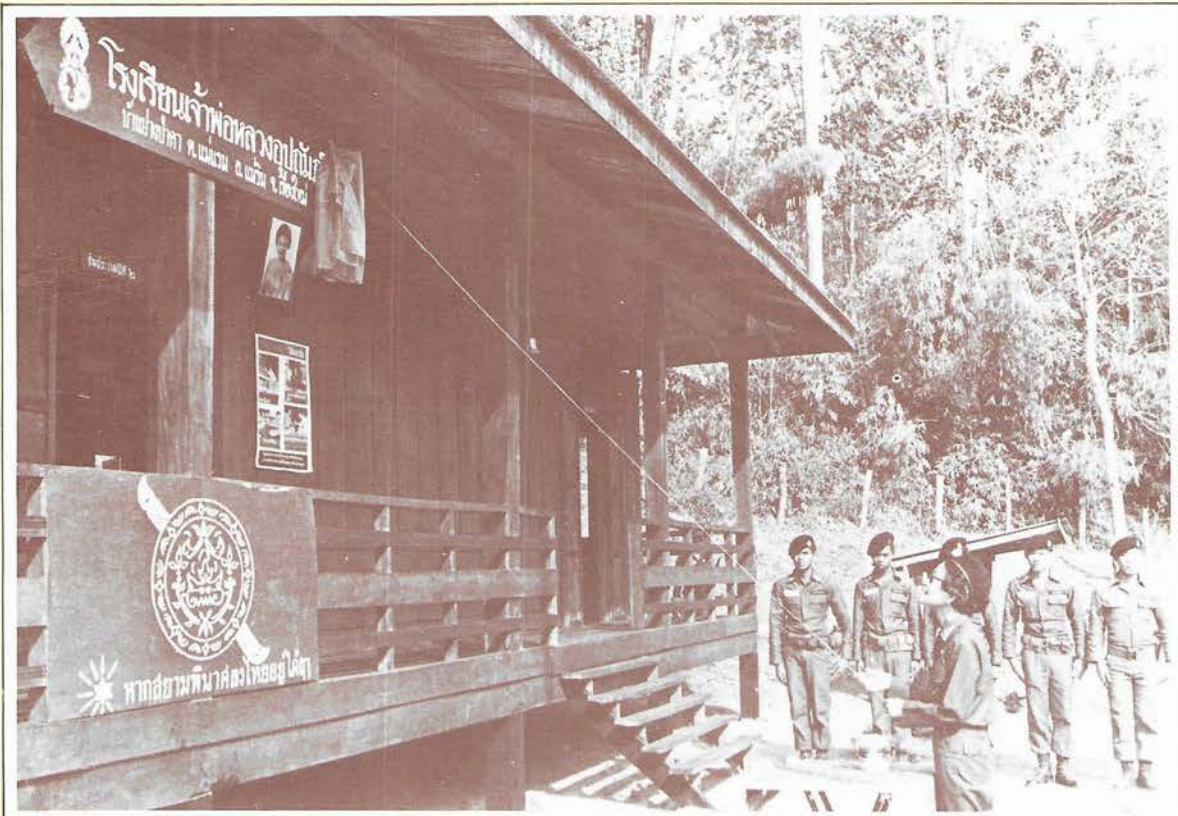
ทรงเยี่ยมหน่วยตำรวจตระเวนชายแดน จังหวัดจันทบุรี

ทอดพระเนตรนักเรียนชาวเข่า่านหนังสือ ณ โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนบ้านใหม่ร่มเย็น
จังหวัดเชียงราย พ.ศ.2512

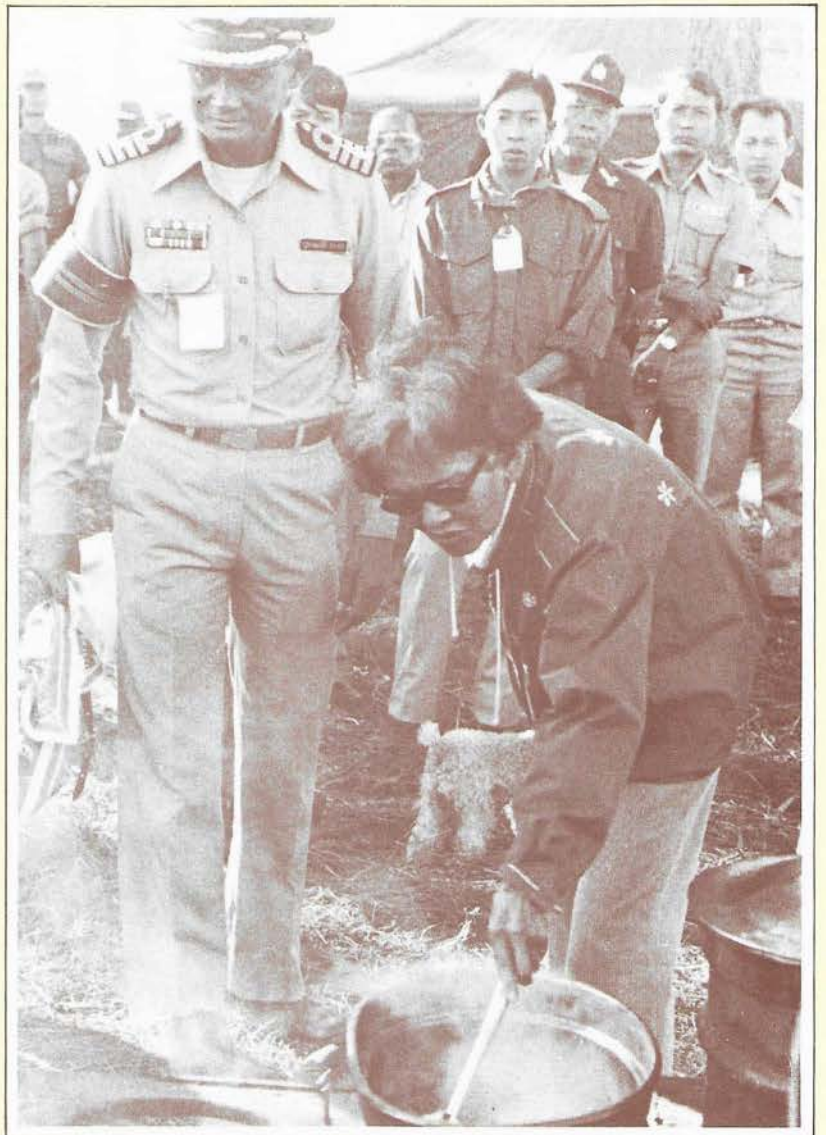

ของเล่นเด็กที่พระราชทาน ทรงเลือกสรรสิ่งที่จะไม่เป็นอันตราย

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงสนับสนุนโครงการจัดตั้งโรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคม
ที่ตำบองตระเวนชายแดนริเริ่ม

ทรงเอี่ยมสุดพระองค์
เพื่อพระราชทานของถึงมือผู้รับ
(จังหวัดกาฬสินธุ์
กุมภาพันธ์ 2514)

เสด็จประทับแรมบางครั้ง
ทรงประกอบอาหารพระราชทาน

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงฉายพระรูปร่วมกับคณะทำงาน พอ.สว. และเจ้าหน้าที่ ข้าราชการ
ที่ร่วมปฏิบัติงานครั้งแรกๆ พ.ศ.2512

ต้นกำเนิด พอ.สว.

ปลายพ.ศ.2510 โปรดเกล้าฯ ให้แพทย์ในระบวงเสด็จออกตรวจรักษาประชาชนตามหมู่บ้านต่างๆ เป็นครั้งคราว

การทดลองตั้งค่ายตรวจรักษาประชาชน ณ บ้านขุนแม่วาง ตำบลหนองเต่า อำเภอสันป่าตอง
จังหวัดเชียงใหม่ 12-14 กุมภาพันธ์ 2512

ตระเวนขายแดนที่มาเผ่าถวายเป็นอากรขายอยู่ที่หลังพระตำหนักภูพิงค์⁴ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ซึ่งขณะนั้น (พ.ศ. 2507) ทรงมีพระชนมายุเกือบ 9 พรรษา ได้ตามเสด็จ “สมเด็จพระยา” ไปเดินเที่ยวชมป่าในบางครั้ง ทรงจำรายละเอียดในการไปเดินเที่ยวไม่ได้ แต่ทรงจำได้อย่างแม่นยำว่า

เวลาเดินเล่นกันไป เห็นขยะ เศษกระดาษท่านก็เก็บ พวกตามเสด็จ ก็วิ่งเก็บกัน นอกจากจะทิ้งไม่ได้แล้ว เศษขยะที่คนอื่นทิ้งก็ต้องเก็บ เพื่อให้สถานที่สะอาด เมื่อไปเยี่ยมตำรวจตระเวนขายแดนทรงสอนว่า ไม่ใช่ไปถึงแล้วจะกิน ๆ ต้องดูก่อนว่าตำรวจตระเวนขายแดนเขาได้ ข้าวห่อครบกันทุกคนหรือไม่ ท่านให้ช่วยแจกข้าวห่อก่อน สมเด็จพระยา เดินแก่มาก รู้สึกว่าท่านกระฉับกระเฉง คนอายุน้อยกว่าท่าน⁵ ยังเดินตามไม่ทัน⁶

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงสำราญพระราชหฤทัยยิ่งขึ้นเมื่อได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นยอดดอยอินทนนท์ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2507 ดอยอินทนนท์หรือดอยอ่างกาอยู่ในเขตจังหวัดเชียงใหม่ มีความสูงถึง 2,595 เมตร นับเป็นยอดเขาที่สูงที่สุดในประเทศไทย ขณะนั้นถนนที่ตัดสู่อยอดดอยอินทนนท์ยังไม่ได้ก่อสร้าง การขึ้นสู่อยอดดอยจึงมีเพียงทางเดียว คือ ต้องเดินป่าปีนเขาขึ้นไป สมเด็จพระบรมราชชนนีโปรดการเดินทางป่าและการไต่เขามาก จึงทรงปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะเสด็จขึ้นยอดดอยอินทนนท์ ซึ่งสูงตระหง่านอยู่เหนือเด่นกว่าดอยลูกอื่น ๆ

เพื่อสนองพระราชประสงค์และแสดงความจงรักภักดีแด่พระองค์ ทางตำรวจตระเวนขายแดนจึงได้ส่งนายตำรวจชุดหนึ่งขึ้นไปสำรวจทางเดิน รวมทั้งสถานที่ที่จะใช้ประทับแรม และทำแผนการที่จะนำเสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่อยอดดอยอินทนนท์ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย

เมื่อทุกฝ่ายตระเตรียมสิ่งต่าง ๆ เรียบร้อยแล้ว สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จพระราชดำเนินโดยเฮลิคอปเตอร์พระที่นั่งจากเชียงใหม่ตอนบ่ายวันที่ 25 เมษายน พ.ศ. 2507 เฮลิคอปเตอร์พระที่นั่งได้นำพระองค์ลงที่บ้านผาหมอน ซึ่งอยู่เชิงดอยอินทนนท์ บ้านผาหมอนมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบบนเขา มีพวงกกระเหรี่ยงตั้งบ้านเรือนและทำนาอยู่บนทุ่งราบนี้ ขณะนั้นแม้จะเป็นเดือนเมษายน แต่อากาศบนเขาก็เย็นจนต้องสวมเสื้อหนาว⁷

เมื่อพักผ่อนกันครู่หนึ่งแล้ว คณะไต่เขาก็ก่อเดินทาง แต่ละคนมีใบอยู่ที่หลังและสะพายกระติกน้ำเดินผ่านไปตามทุ่งนา ข้ามเขาลูกต่าง ๆ แล้วเข้าสู่เขตป่าที่บึงซึ่งชันมาก มีใบไม้หล่นแกเลื้อนกล่นเต็มไปหมด และมีทากคอยดูดเลือดผู้เดินทาง เมื่อเดินไปได้ประมาณหนึ่งชั่วโมง จะพัก ถอดเบ้ที่ติดตัวและนั่งพักผ่อนบนเบ้ เมื่อหายเหนื่อยแล้ว จึงเดินทางมุ่งหน้ากันต่อไป คั้นแรกคณะไต่เขากางเต็นท์พักแรมที่ปางไกรสีห์ ซึ่งมีภูมิประเทศเป็นที่ราบแคบ ๆ ปางไกรสีห์นี้ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นปางสมเด็จพระ เพื่อถวายพระเกียรติแด่สมเด็จพระบรมราชชนนีในการที่พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินมาถึงที่นั่น⁸

เช้าวันรุ่งขึ้น (26 เมษายน พ.ศ. 2507) หลังจากรับประทานอาหารเช้าและเก็บเต็นท์ที่พักเสร็จ

เรียบร้อยแล้ว เวลาประมาณเจ็ดโมงครึ่งคณะโตเขาจึงเริ่มออกเดินทางจากปางไกรสีห์ขึ้นสู่ออดดอยทางเดินเริ่มสูงขึ้น ตำรวจตระเวนชายแดนที่นำทางต้องเอาเชือกมาชิงไว้ระหว่างต้นไม้ 2 ต้น ทำเป็นราวให้คณะโตเขาเกาะยึดไว้ไ้ในระหว่างเดินทาง ขณะนั้นแม้จะเป็นฤดูร้อน แต่อากาศบนเขาหนาวเย็นมาก มีหมอกปกคลุมอยู่ทั่วไป คณะโตเขาเดินผ่านพันธุ์ไม้นานาชนิด มองไปลิบ ๆ เห็นควันไฟสีขาวลอยอ้อยอิ่งขึ้นสู่ท้องฟ้า เกิดจากไฟป่าที่ลุกไหม้ขึ้นบางช่วงบางตอน สมเด็จพระบรมราชชนนีรับสั่งว่า “ดูเหมือนต้นไม้ใส่เสื้อ” เวลาประมาณใกล้เที่ยง คณะโตเขาก็ขึ้นถึงยอดดอยอินทนนท์ รวมใช้เวลาจากปางไกรสีห์เดินขึ้นดอยประมาณ 4 ชั่วโมงเศษ⁹

เมื่อเสด็จถึงยอดดอย สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงพระกรุณาประทับฉายพระรูปร่วมกับผู้ตามเสด็จ และเสวยพระกระยาหารกลางวัน แล้วทรงพระสำราญกับการเดินเที่ยวชมภูมิประเทศในบริเวณนั้น ทรงเพลิดเพลินพระราชหฤทัยกับการชมต้นไม้านาพรรณ ผู้ตามเสด็จคนหนึ่งได้แต่งกลอนสักวาถวายว่า¹⁰

สักวาอินทนนท์สูงล้ำเหลือ

หอบนืดหอบหน้อยบ่พอฮ้าย

เสด็จฯ ถึงจิงวิทย์สูง

ถวายข่าวให้ทรงทราบพระทัยสบาย¹¹

ไม่น่าเชื่อเดินถึงอย่างผิ่งผาย

เหน้อยแต่กายบ่จักเปลี้ยระเหยใจ

ปรับคลื่นตรงภูพิงคี่สิ่งทีหมาย

ท่านทั้งหลายจงตามมาอย่าช้าเอย

ประมาณบ่ายโมงเศษ คณะโตเขาก็เริ่มเดินทางลงจากยอดดอย ขากลับนี้ลงเร็วใช้เวลาเพียงประมาณ 4 ชั่วโมง ผ่านปางไกรสีห์ลงมาถึงบ้านผาหมอน สมเด็จพระบรมราชชนนีประทับแรมในเต็นท์ ณ บ้านผาหมอนอีก ๓ คืน คืนนั้นผู้ตามเสด็จได้จัดการละเล่นรอบกองไฟมีการละเล่นเล็ก ๆ น้อย ๆ ถวายทอดพระเนตร¹²

บ่ายวันต่อมา (27 เมษายน พ.ศ.2507) เฮลิคอปเตอร์พระที่นั่งได้ขึ้นไปรับสมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จลงจากบ้านผาหมอน เมื่อพระองค์เสด็จถึงพระตำหนักภูพิงคี่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงนำแถวมาบรรเลงดนตรีต้อนรับคณะผู้พิชิตดอยอินทนนท์ พระเจ้าอยู่หัวทรงเป่าแซกโซโฟนด้วยพระองค์เอง¹³ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงเล่าว่า “ตอนนั้น ฉันรู้สึกว่ สมเด็จย่าทรงเก่งเหลือเกินที่สามารถขึ้นไปถึงยอดดอยอินทนนท์ได้”¹⁴

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงภาคภูมิใจพระราชหฤทัยมากที่เสด็จพระราชดำเนินขึ้นยอดดอยอินทนนท์ได้สำเร็จ และเพื่อเป็นที่ระลึกถึงการขึ้นดอย พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทำจานเงินสำหรับรองถ้วยแก้วพระราชทานแก่ผู้ตามเสด็จขึ้นดอยทุกคน บนจานรองจะจารึก วัน เดือน ปี และตำแหน่งบนเขาที่ผู้รับพระราชทานเดินป่าขึ้นไปถึง ทำเป็นรูปดาว ถ้าถึงยอดดอย จะมีรูปดาวจารึกอยู่ ณ จุดนั้น¹⁵ (ยอดดอย) จากปี พ.ศ. 2507 สมเด็จพระบรมราชชนนีได้เสด็จขึ้นไปประทับพักผ่อนที่บ้านผาหมอนอีกหลายครั้งโปรดทอดพระเนตรดอยอินทนนท์ที่สูงเด่นเหนือดอยอื่น ๆ ในอาณาบริเวณนั้น

การเสด็จประทับแรมที่เชียงใหม่ครั้งนี้ สมเด็จพระบรมราชชนนีนอกจากจะได้ทรงพักผ่อนพระราชอิริยาบถแล้ว การเสด็จเที่ยวเดินป่าและการเสด็จเยี่ยมหมู่บ้านต่าง ๆ ยังทำให้ทรงได้พบเห็นความทุกข์ยากของประชาชนในท้องถิ่นที่ห่างไกลจากความเจริญ สภาพการขาดแคลนโรงเรียนสำหรับเด็กชน การขาดแคลนน้ำ ปัญหาการอนามัย การไม่มีแพทย์ พยาบาล อีกทั้งยังได้ทรงพบเห็นความเป็นอยู่ที่แร้นแค้น

ของเหล่าตำรวจตระเวนชายแดนที่ปฏิบัติหน้าที่ในท้องถิ่นทุรกันดาร ด้วยน้ำพระราชหฤทัยที่เปี่ยมไปด้วยพระเมตตา ปราบปรามที่จะช่วยขจัดปัดเป่าความทุกข์ของบุคคลอื่นเท่าที่พระองค์จะทรงกระทำได้ สมเด็จพระบรมราชชนนีจึงเริ่มเสด็จออกทรงเยี่ยมเยียนตำรวจตระเวนชายแดนและประชาชนในท้องถิ่นทุรกันดารทั่วราชอาณาจักรตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ทั้ง ๆ ที่ขณะนั้นทรงมีพระชนมายุถึง 64 พรรษาแล้ว

ระยะแรกสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมุ่งเยี่ยมเยียนตำรวจตระเวนชายแดนและประชาชน แต่เมื่อพระองค์เสด็จไปในท้องถิ่นทุรกันดาร ทรงพบพวกทหารปฏิบัติงานอยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วยเช่นกัน จึงทรงเยี่ยมพวกทหารด้วย¹⁶ จาก พ.ศ. 2507 เป็นต้นมา สมเด็จพระบรมราชชนนีได้เสด็จออกทรงเยี่ยมเยียนตำรวจ ทหาร และประชาชนในท้องถิ่นทุรกันดารเป็นประจำมาจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม การเสด็จประพาสหัวเมืองในช่วง พ.ศ. 2507 - 2512 นี้ ยังมิได้มีการจัดกำหนดพระราชกรณียกิจการเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรเป็นวงรอบติดต่อกัน นานประมาณ 15 เดือนเหมือนดังเช่นที่ปฏิบัติในสมัยต่อมา (ประมาณ พ.ศ. 2513 เป็นต้นมา) หากแต่ว่าเมื่อสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเสร็จสิ้นการทรงเยี่ยมตำรวจ ทหาร และประชาชนในภาคใดภาคหนึ่งแล้ว หรืออาจจะเป็นสองภาคติดกัน พระองค์จะเสด็จกลับมาประทับที่กรุงเทพฯ ระยะเวลาหนึ่งก่อน ซึ่งดูเหมือนว่าจะใช้เวลาพอควร แล้วจึงเสด็จออกทรงเยี่ยมเยียนราษฎรในภาคอื่น ๆ ต่อไป อนึ่งในช่วงระยะนี้ สมเด็จพระบรมราชชนนีนอกจากจะทรงเยี่ยมเยียนตำรวจ ทหาร และประชาชนแล้ว ยังทรงมีวิโรกาสทอดพระเนตรบ้านเมือง และสถานที่ที่น่าสนใจตามจังหวัดต่าง ๆ บ้าง แต่ในช่วงระยะหลังประมาณ พ.ศ. 2513 เป็นต้นมานั้น พระราชภารกิจในการเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรเพิ่มมากขึ้น จนพระองค์ทรงไม่มีเวลาเสด็จท่องเที่ยวแต่อย่างใด

ใน พ.ศ. 2507 นั้น จากกำหนดการเสด็จพระราชดำเนินเท่าที่ค้นพบ ระหว่างวันที่ 11 กรกฎาคม - 2 สิงหาคม พ.ศ. 2507 สมเด็จพระบรมราชชนนีได้เสด็จประพาสทางเรือ โดยเรือรบหลวงจันทร เพื่อทรงเยี่ยมเยียนตำรวจ ทหาร ประชาชน และทอดพระเนตรบ้านเมืองตั้งแต่ประจวบคีรีขันธ์ ชุมพร สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี และนราธิวาส จังหวัดเหล่านี้อยู่ทางชายทะเลภาคใต้ฝั่งตะวันตกของอ่าวไทย สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จพระราชดำเนินกลับถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2507¹⁷

ระหว่างวันที่ 16 - 22 เดือนตุลาคมปีเดียวกันนั้น พระองค์ได้เสด็จไปทรงพักผ่อนพระราชอิริยาบถบนภูกระดึง จังหวัดเลย จากนั้นได้เสด็จมาประทับที่จังหวัดอุดรธานี ระหว่างวันที่ 23 - 29 ตุลาคม ได้เสด็จออกทรงเยี่ยมเยียนตำรวจ ทหาร และประชาชนในเขตจังหวัดเลย ขอนแก่น อุดรธานี หนองคาย นครพนม และสกลนคร วันรุ่งขึ้น (30 ตุลาคม พ.ศ. 2507) ได้เสด็จต่อไปยังภาคเหนือ ประทับ ณ พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ ในระหว่างเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2507 นี้ สมเด็จพระบรมราชชนนีได้เสด็จทรงเยือนเชียงใหม่ ลำปาง เชียงราย แพร่ และน่าน¹⁸

ในปีต่อ ๆ มา สมเด็จพระบรมราชชนนียังคงเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนพลกนิกรของพระองค์ตามจังหวัดต่าง ๆ ทั่วทุกภาคของประเทศไทย โดยมีได้ทรงเหน็ดเหนื่อยหน่ายหวั่นไหวต่อความยากลำบากแต่ประการใด จากที่นี้ ไปที่โน่น จากหมู่บ้านหนึ่งไปยังอีกหมู่บ้านหนึ่ง หมู่บ้านที่สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยม นั้น เป็นหมู่บ้านในเขตทุรกันดารที่ยังไม่ค่อยมีหน่วยงานใดเข้าไปถึง

ในด้านที่ประทับแรม สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงยึดหลักประหยัด ไม่โปรดให้สร้างใหม่ พระองค์

ประทับแรมตามสถานที่ต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้ว ซึ่งบางครั้งก็เป็นเพียงอาคารหลังเล็ก ๆ ที่ประทับแรมในช่วง พ.ศ. 2507 - 2512 มีอาทิ พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ พระราชวังไกลกังวล บ้านพักรับรองของกรมป่าไม้บนภูกระดึง จังหวัดเลย ในเรือบลวงของกองทัพเรือ บ้านพักรับรองของกรมประชาสัมพันธ์ บ้านพักรับรองตามเขื่อนต่าง ๆ ของกรมชลประทาน¹⁹ และบ้านพักรับรองของหน่วยราชการอื่น ๆ ต่อมาในระยะหลัง (ประมาณ พ.ศ. 2513 เป็นต้นมา) เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรตามจังหวัดต่าง ๆ มากขึ้น สถานที่ที่ใช้เป็นที่ประทับแรมก็เพิ่มมากขึ้นตามลำดับด้วย

การเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมพสกนิกรตามจังหวัดต่าง ๆ นั้น สมเด็จพระบรมราชชนนีจะทรงมีพระราชปฏิสันถารกับผู้มาเฝ้าฯรับเสด็จอย่างเป็นกันเองและนุ่มนวล เยี่ยมไปด้วยพระเมตตา ทรงทักทายชนทุกชั้นตั้งแต่เด็กเล็ก ๆ สวมเสื้อผ้าชาวเดิน ทหาร ตำรวจ ข้าราชการพลเรือนในท้องที่ ชาวบ้าน นักเรียน จนถึงคนชรา นอกจากนี้ ในการเสด็จทรงเยี่ยมแต่ละครั้ง พระองค์ยังได้ทรงสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์จำนวนไม่น้อย ซื้อข้าวของต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องใช้ในชีวิตประจำวัน แล้วนำไปพระราชทานแก่ตำรวจ ทหาร และประชาชนตามความเหมาะสมของแต่ละบุคคล เช่น พระราชทานพระพุทธรูป ภ.ป.ร. ธงชาติ พระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ อุปกรณ์การเรียน และหนังสือ นานาชนิดแก่โรงเรียนที่โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นโดยพระราชทรัพย์ในท้องที่ ทูรกันดาร พระราชทานเสื้อยืด ผ้าเช็ดตัว ผ้าขาวม้า และเครื่องเขียนต่าง ๆ แก่คณะครูประจำโรงเรียน ส่วนนักเรียนนั้นจะได้รับพระราชทานเครื่องแบบนักเรียน สมุด ดินสอ ยางลบ และอุปกรณ์การเรียนอื่น ๆ²⁰

สำหรับชาวบ้านจะได้รับพระราชทานผ้าห่ม ผ้าขาวม้า ผ้าถุง ผ้าขาวม้า และเข็มเย็บผ้า พระราชทานยาตำราหลวง ผ้าห่ม ผ้าถุง ผ้าขาวม้าแก่คนชรา ส่วนทหารและตำรวจนั้นจะได้รับพระราชทานเสื้อยืด เสื้อหนาว ผ้าเช็ดตัว ผ้าขาวม้า อาหารกระป๋อง และอาหารแห้งต่าง ๆ สำหรับเด็ก ๆ จะได้รับพระราชทานของเล่นที่เหมาะสมกับเพศและวัย เช่น เครื่องเขย่ากรังกริ่ง แตร รถเล็ก ๆ และตุ๊กตาที่สวมเสื้อกระโปรงแล้ว เป็นต้น²¹

ระหว่าง พ.ศ. 2507 - 2512 สมเด็จพระบรมราชชนนีนอกจากจะเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมเยียนตำรวจ ทหาร และประชาชนในท้องที่ทุรกันดารทั่วทุกหนทุกแห่งแล้ว พระองค์ยังได้ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ พระราชทานพระราชทรัพย์และความช่วยเหลือตามสมควรแก่มูลนิธิและสมาคมการกุศลต่าง ๆ ที่อยู่ในพระอุปถัมภ์ของพระองค์ อีกทั้งยังได้ทรงรับสมาคมและมูลนิธิอีกหลายแห่งเข้ามาอยู่ในพระอุปถัมภ์ด้วย เช่น ใน พ.ศ. 2510 ได้พระราชทานทุนริเริ่มเป็นจำนวนเงิน 1,000,000 บาท ตั้งมูลนิธิสังเคราะห์ตำรวจตระเวนชายแดนและครอบครัว และได้ทรงรับมูลนิธินี้ไว้ในพระอุปถัมภ์²² พ.ศ. 2511 ได้ทรงรับมูลนิธิชีวิตใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ไว้ในพระอุปถัมภ์ มูลนิธิชีวิตใหม่มีวัตถุประสงค์จะช่วยจัดตั้งหมู่บ้านตามชนบทของประเทศไทย เพื่อให้ผู้ที่หายป่วยจากโรคเรื้อนและโรคจิตสามารถมีที่ดินบ้านเรือนของตนเอง รวมทั้งส่งเสริมการประกอบอาชีพของบุคคลเหล่านี้ด้วย ให้คนเหล่านี้ได้ทำงาน มีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขจนสามารถกลับคืนสู่สังคมในฐานะพลเมืองที่มีคุณประโยชน์ได้²³

นอกจากการทรงเยี่ยมพสกนิกรตามหัวเมืองและการพระราชทานพระอุปถัมภ์แก่มูลนิธิและสมาคมการกุศลต่าง ๆ แล้ว การศึกษาของเยาวชนในถิ่นทุรกันดารเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่สมเด็จพระบรมราชชนนี

ทรงสนพระราชหฤทัยอย่างมาก เพราะการศึกษาเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งในการพัฒนากำลังคน ให้มีคุณภาพ เพื่อเป็นรากฐานที่ดีของการพัฒนาประเทศ ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระบรมราชชนนีจึงได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์และความสนับสุนนในด้านอื่น ๆ อีกมากแก่กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนเขตต่าง ๆ ทั่วประเทศ ในการจัดตั้งโรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคม เพื่อให้มีโรงเรียนสำหรับเยาวชนในท้องถิ่นทุรกันดารกระจายไปทั่วทุกหนทุกแห่ง

โครงการจัดตั้งโรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคมเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2499 จากความคิดริเริ่มของกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนเขต 5 ค่ายดาราวัคมี อำเภอมะริม จังหวัดเชียงใหม่มีจุดประสงค์เพื่อให้เยาวชนชาวเขาต่าง ๆ และเยาวชนที่อยู่ในถิ่นทุรกันดารห่างไกลคมนาคม ได้รับการศึกษาตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาเฉพาะในพื้นที่ที่หน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการประถมศึกษาโดยตรงยังเข้าไปดำเนินการไม่ได้ เพื่อช่วยให้ชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคมรู้หนังสือไทยขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมไทย และให้มีความสำนึกว่าเป็นคนไทย²⁴

โรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคมแห่งแรกเปิดสอนเมื่อวันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2499 ณ บ้านดอนมหาวัน อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย โรงเรียนนี้มีชื่อว่า “โรงเรียน ตชด. บำรุงที่ 1” ต่อมากองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนเขตอื่น ๆ ได้จัดตั้งโรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคม ในถิ่นทุรกันดารขึ้นอีกหลายแห่ง²⁵ โรงเรียนเหล่านี้เป็นโรงเรียนเล็ก ๆ ใช้ค่าก่อสร้างไม่มาก เพราะใช้วัสดุอุปกรณ์ที่หาได้ในท้องถิ่น และแรงงานที่ใช้ในการก่อสร้างก็เป็นแรงงานของตำรวจตระเวนชายแดนและชาวบ้าน ครูที่สอนในโรงเรียนเหล่านี้เป็นตำรวจตระเวนชายแดน

เดือนเมษายน พ.ศ. 2505 สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้พระราชทานพระราชทรัพย์ จำนวน 13,500 บาท สร้างโรงเรียนชาวเขาเผ่าเย้า ที่บ้านปางควาย ตำบลแม่งอน อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ โรงเรียนแห่งนี้ได้รับพระราชทานนามว่า “โรงเรียนเจ้าแม่ทลวงอุปถัมภ์ 1” ต่อมาเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2506 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชทรัพย์จำนวน 30,000 บาท จัดสร้างโรงเรียนสอนหนังสือชาวเขาที่บ้านแม่วัดดอยบุญ ตำบลบ้านปง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ โรงเรียนแห่งนี้ได้รับพระราชทานนามว่า “โรงเรียนเจ้าพ่อทลวงอุปถัมภ์ 1”²⁶

โรงเรียนเล็ก ๆ ที่จัดตั้งขึ้นเหล่านี้หากโรงเรียนใดมีอาคารเรียนถาวรแล้ว มีทางคมนาคมเข้าไปถึง อยู่ในพื้นที่ปลอดภัย และมีนักเรียนตั้งแต่ 100 คนขึ้นไป ทางกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนเขตที่รับผิดชอบจะติดต่อประสานงานกับทางจังหวัดที่เกี่ยวข้อง ขอให้รับมอบโอนโรงเรียนที่ตำรวจตระเวนชายแดนตั้งขึ้นไปดำเนินการ หากหน่วยงานที่รับผิดชอบการศึกษาประจำบาลพร้อมที่จะรับมอบโอนไปดำเนินการแล้ว ทางตำรวจตระเวนชายแดนก็จะมอบโอนอาคารโรงเรียน นักเรียน อุปกรณ์การเรียนการสอน และทรัพย์สินอื่น ๆ ของโรงเรียนแก่หน่วยงานนั้น ๆ แล้วทางตำรวจตระเวนชายแดนก็จะจัดตั้งโรงเรียนแห่งใหม่ในท้องถิ่นทุรกันดารเขตอื่น ๆ ต่อไป²⁷

การเสด็จประพาสหัวเมืองทรงเยี่ยมตำรวจตระเวนชายแดนและประชาชนใน พ.ศ. 2507 เป็นเหตุให้สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงพบเห็นสภาพการขาดแคลนโรงเรียนสำหรับเยาวชนในถิ่นทุรกันดาร และได้ทรงทราบถึงความเป็นมาของโครงการโรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคม ด้วยน้ำ

พระราชหฤทัยที่เปี่ยมไปด้วยพระเมตตาต่อเยาวชนเหล่านั้น สมเด็จพระบรมราชชนนีจึงทรงรับโครงการโรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคมไว้ในพระอุปถัมภ์ในปลาย พ.ศ. 2507 ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ และเงินที่มีผู้ทูลเกล้าฯ ถวายโดยเสด็จพระราชกุศล แก่กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนเขตต่าง ๆ ทั่วประเทศ เพื่อนำไปจัดสร้างโรงเรียน อีกทั้งยังได้ทรงชักชวนผู้มีฐานะดีให้ช่วยสนับสนุนการจัดตั้งโรงเรียนด้วย²⁸

สมเด็จพระบรมราชชนนีได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์และเงินที่มีผู้โดยเสด็จพระราชกุศลสร้างโรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคมกระจายไปทั่วทุกภาคของประเทศเป็นจำนวนถึง 185 แห่งระหว่าง พ.ศ. 2507 - 2524 คิดเป็นเงิน 10,910,735.60 บาท ในจำนวนโรงเรียนพระราชทาน²⁹ 185 แห่งนี้ เป็นโรงเรียนที่สร้างจากพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ 29 แห่ง โรงเรียนเหล่านี้มี อาทิ โรงเรียนอานันท์ (ประจวบคีรีขันธ์ พ.ศ. 2507) โรงเรียนสระปทุม (ปราจีนบุรี พ.ศ. 2508) โรงเรียนสว่างวัฒนา (นราธิวาส พ.ศ. 2508) โรงเรียนมหิดล (สงขลา พ.ศ. 2508) โรงเรียนสังวาลย์วิท 1 (หนองคาย พ.ศ. 2509) โรงเรียนสังวาลย์วิท 3 (แม่ฮ่องสอน พ.ศ. 2509) โรงเรียนทัศนาวลัย (นครศรีธรรมราช พ.ศ. 2511) และโรงเรียนสมเด็จพระราชชนนี (สุรินทร์ พ.ศ. 2518) เป็นต้น³⁰

ส่วนโรงเรียนพระราชทานที่สร้างจากเงินที่มีผู้ทูลเกล้าฯ ถวายนั้น สมเด็จพระบรมราชชนนีได้พระราชทานชื่อโรงเรียนตามชื่อบุคคลหรือชื่อหน่วยงานของผู้โดยเสด็จพระราชกุศล เช่น โรงเรียนสมมาคมศิษย์เก่ารชนิ (กาญจนบุรี พ.ศ. 2509) โรงเรียนเบ็ตตี้ ดูเมน (เชียงราย พ.ศ. 2510) โรงเรียน จุฬา-ธรรมศาสตร์ (เชียงราย พ.ศ. 2511) โรงเรียนสุทธิศิริโสภา (หนองคาย พ.ศ. 2512) โรงเรียนศิษย์เก่าพยาบาลศิริราช (แม่ฮ่องสอน พ.ศ. 2514) โรงเรียนล้อมวลชนกีฬา (สงขลา พ.ศ. 2515) และโรงเรียนโรตารีกรุงเทพฯ (ประจวบคีรีขันธ์ พ.ศ. 2516) เป็นต้น³¹

โรงเรียนพระราชทานเหล่านี้แต่ละแห่งนอกจากจะมีอาคารเรียนหลังเล็ก ๆ แล้ว ยังมีบ้านพักครูรวมอยู่อีก 1 หลัง เพื่อให้ครูมีที่อยู่อาศัยที่สะดวกสบายพอสมควร เดิมโรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคมที่กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนเขตต่าง ๆ สร้างขึ้นไม่มีบ้านพักครู มีเพียงอาคารเรียนเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ หากครูประจำโรงเรียนมิใช่คนในท้องถิ่นนั้นแล้ว ก็ประสบปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยเป็นอย่างมาก ต้องสร้างเพิงเล็ก ๆ อาศัยอยู่ใกล้โรงเรียน

เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงรับโครงการโรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคมไว้ในพระอุปถัมภ์ และได้ทรงทราบปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยของครูประจำโรงเรียนแล้ว ด้วยน้ำพระราชหฤทัยที่เปี่ยมไปด้วยพระเมตตา จึงทรงพระกรุณาให้โรงเรียนพระราชทานแต่ละแห่งที่สร้างขึ้นนั้นมีบ้านพักครูรวมอยู่ด้วย 1 หลัง เพื่อให้ครูมีที่อยู่อาศัยพอสมควรแก่ฐานะ และมีความสะดวกสบายในการสอนหนังสือแก่นักเรียนพอควร

เมื่อโรงเรียนพระราชทานแต่ละแห่งสร้างเสร็จ สมเด็จพระบรมราชชนนีได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปิดโรงเรียนพระราชทานเหล่านั้นด้วยพระองค์เองทุกแห่ง นอกจากจะทรงประกอบพิธีเปิดแล้ว ยังได้ทรงสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ซื้อสิ่งของต่าง ๆ พระราชทานโรงเรียนแต่ละแห่งด้วยของพระราชทานมี อาทิ พระพุทธรูป ภาปร. ธงชาติ พระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและ

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมุด ดินสอ หนังสือ เครื่องแบบนักเรียน และของใช้อื่น ๆ³²

ด้วยพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระบรมราชชนนีทำให้โครงการจัดตั้งโรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคมขยายตัวอย่างรวดเร็วและได้เจริญขึ้นตามลำดับ ทำให้เยาวชนของชาติที่อาศัยอยู่ในถิ่นทุรกันดารมีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียน อ่านออกเขียนได้ มีความรู้เกี่ยวกับชาติบ้านเมืองของตนเอง และมีความสำนึกในความเป็นไทย

เมื่อโครงการจัดตั้งโรงเรียนเล็กๆ สำหรับเยาวชนในถิ่นทุรกันดารมีความเจริญพอสมควรแล้ว สมเด็จพระบรมราชชนนีได้ทรงหันมาดำเนินการในอีกเรื่องหนึ่งที่ทรงมีความห่วงใยอย่างมากเช่นกัน คือ ปัญหาการอนามัย การขาดแคลนแพทย์และพยาบาลในท้องถิ่นทุรกันดาร ด้วยเหตุนี้ ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2512 สมเด็จพระบรมราชชนนีจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งหน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่ ในพระองค์ขึ้นเป็นแห่งแรกที่จังหวัดเชียงใหม่ หน่วยแพทย์อาสาได้รับพระราชทานนามว่า “แพทย์อาสา สมเด็จพระราชชนนี”³³ มีอักษรย่อว่า “พอ.สว.”³⁴ (ตัวอักษร สว. เป็นพระนามาภิไธยย่อของสมเด็จพระบรมราชชนนี)

หน่วย พอ.สว. จะประกอบด้วยแพทย์ ทันตแพทย์ เภสัชกร พยาบาล เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และอาสาสมัครทั่วไป ซึ่งเสียสละออกปฏิบัติงานในวันเสาร์หรือวันอาทิตย์ อันเป็นวันหยุดราชการโดยไม่ได้เบียดเบียน ออกตรวจรักษาคนไข้ในเขตทุรกันดาร รวมทั้งแนะนำเรื่องการอนามัยและการป้องกันโรคแก่ชาวบ้านด้วย ส่วนยาที่จะต้องให้ชาวบ้านนั้นได้รับพระราชทานจากสมเด็จพระบรมราชชนนี³⁵

หน่วย พอ.สว. จะออกปฏิบัติงานโดยอาศัยยานพาหนะเฮลิคอปเตอร์ ซึ่งได้รับความร่วมมือสนับสนุนจากหน่วยราชการต่าง ๆ เช่น ตำรวจตระเวนชายแดน กองทัพบก และกองทัพอากาศ ส่วนหมู่บ้านที่คณะอาสาสมัครจะออกปฏิบัติงานนั้นเป็นหมู่บ้านที่คณะกรรมการได้พิจารณาแล้วว่า มีความเหมาะสมตามหลักเกณฑ์ที่สมเด็จพระบรมราชชนนีได้ทรงกำหนดไว้ กล่าวคือ เป็นเขตกันดาร ทางรถยนต์เข้าไม่ถึง ไม่เสี่ยงภัยจนเกินไป ไม่อยู่ในเขตปฏิบัติงานของหน่วยแพทย์เคลื่อนที่อื่น ๆ และหากเป็นไปได้ให้กลับไปปฏิบัติงานซ้ำ ณ สถานที่เดิมในโอกาสที่เหมาะสม³⁶

เมื่อก่อตั้งขึ้นมาแล้ว กิจการแพทย์อาสาได้รับความร่วมแรงร่วมใจจากบรรดาแพทย์ ทันตแพทย์ เภสัชกร พยาบาล ผู้ช่วยพยาบาล เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และบุคคลทั่วไปในหลายแขนงอาชีพตามจังหวัดต่าง ๆ ซึ่งเต็มอกเต็มใจสมัครเป็นอาสาสมัครออกปฏิบัติงานในวันเสาร์หรือวันอาทิตย์ตามเขตทุรกันดารต่าง ๆ กิจการแพทย์อาสาจึงเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ปัจจุบันมีหน่วยแพทย์อาสาอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ รวม 48 จังหวัด และมีอาสาสมัครจำนวน 20,000 กว่าคน

เป็นที่ประจักษ์อย่างชัดแจ้งจากพระราชกรณียกิจทั้งปวงที่สมเด็จพระบรมราชชนนีได้ทรงบำเพ็ญขณะที่เสด็จประพาสหัวเมืองว่า พระองค์ทรงมีความห่วงใยในความทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร์ในถิ่นทุรกันดารเป็นอย่างยิ่ง ทรงมุ่งมั่นพระราชหฤทัยที่จะช่วยเหลือคนเหล่านี้เท่าที่พระองค์จะทรงกระทำได้ โดยมิได้ทรงคำนึงถึงความเหน็ดเหนื่อย และไม่ทรงหวั่นเกรงต่อความลำบากใด ๆ ทรงเป็นประจักษ์แก่กลางที่รวมหัวใจของคนไทยจากทุกสารทิศให้หลังไหลมาช่วยเหลือเพื่อนร่วมชาติที่มีฐานะยากไร้ให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น นับว่าทรงมีส่วนอย่างมากในการช่วยประสานช่องว่างระหว่างชนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม และช่วย

พระราชดำเนินไปต่างประเทศเป็นหลายครั้ง บัดนี้ สมเด็จพระราช-
ชนนีเสด็จเสด็จอยู่พระองค์เดียว ที่ทรงเป็นเขตอันล้ำเลิศ อันจะให้
เกิดสิริสวัสดิพิพัฒนามงคลแก่พระองค์

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศ
เฉลิมพระนามสมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ ตามที่จารึกใน
พระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ขออำนาจ
แห่งคุณพระศรีรัตนตรัย อำนาจแห่งพระกตัญญูคุณเวทิตาธรรมและ
เทพดาเจ้าผู้ศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย จงคลบบันดาลอภิบาลรักษาพระองค์
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ให้ทรงเจริญพระชนมายุ
พรรณ สุข พล ปฏิภาณ ธนสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิพิพัฒนามงคล
วิบุลศุภผล สกลเกียรติยศ ปราบกวมโศภารตลอดจักรวาลเทอญ
ประกาศ ณ วันที่ 9 มิถุนายน พุทธศักราช 2513 เป็นปีที่ 25
ในรัชกาลปัจจุบัน³⁷

¹จากหลักฐานต่าง ๆ เท่าที่ได้ค้นพบ ก่อน พ.ศ. 2507 สมเด็จพระบรมราชชนนีเคยเสด็จไปทรงพักผ่อนตากอากาศ ณ หาดหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และใน พ.ศ. 2505 เคยเสด็จไปจังหวัดลำปางเพื่อทรงเป็นองค์ประธานเปิดโรงเรียนจิตต์อารี ของมูลนิธิช่วยคนโศก เรือน จังหวัดลำปาง ส่วนการประพาสหัวเมืองประทับแรมในต่างจังหวัดครั้งละนาน ๆ นั้นจะเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2507 เป็นต้นมา

²ทูลสัมภาษณ์ หม่อมเจ้าหญิง อุลิสาน์ ดิศกุล 7,8 กรกฎาคม 2525 ข้อความในวงเล็บเป็นของคณะผู้เขียนแทรกไว้เพื่อความชัดเจน

³ปวย อึ้งภากรณ์, “เหลียวหลัง แลหน้า,” *ชีวิตของประเทศ* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ลายสือไทย, 2521), หน้า 87.

⁴กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

⁵ขณะนั้นสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีพระชนมายุ 64 พรรษา

⁶กราบบังคมทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 5 กรกฎาคม 2525

⁷“สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี : พระมารดาแลนกล้าของ ดชด.” *เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2515), ไม่มีเลขหน้า, และสัมภาษณ์ พ.ศ.อ. อวยชัย ศิริสัมพันธ์, 22 พฤศจิกายน 2525.

⁸สัมภาษณ์ พลต.ท. อังกูร ทัดตานนท์, 28 ตุลาคม 2525 และ พ.ศ.อ.อวยชัย ศิริสัมพันธ์, 22 พฤศจิกายน 2525.

⁹สัมภาษณ์ พ.ศ.อ.อวยชัย ศิริสัมพันธ์, 22 พฤศจิกายน 2525. และแก้วขวัญ วัชโรทัย, 14 มกราคม 2526.

¹⁰สัมภาษณ์ แก้วขวัญ วัชโรทัย, 14 มกราคม 2526.

¹¹หมายถึงกราบบังคมทูลให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบ

¹²สัมภาษณ์ พลต.ท. อังกูร ทัดตานนท์, 28 ตุลาคม 2525.

¹³สัมภาษณ์ พลต.ท. อังกูร ทัดตานนท์, 28 ตุลาคม 2525 และ พ.ศ.อ. อวยชัย ศิริสัมพันธ์ 22 พฤศจิกายน 2525.

¹⁴ กราบบังคมทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเพทรัตนราชสุดาฯ, 9 พฤษภาคม 2527.

¹⁵ สัมภาษณ์ พลต.ต.โพโรจน์ ปุษยะนาวิน, 7 กุมภาพันธ์ 2525.

¹⁶ สัมภาษณ์ พลต.ท. อังกูร ทัดดาพันธ์, 28 ตุลาคม 2525.

¹⁷ กำหนดการเสด็จประพาสทางเรือโดย ร.ล.จันทร์ พ.ศ. 2507.

¹⁸ กำหนดการเสด็จเยือนภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ ตุลาคม และ พฤศจิกายน 2507.

¹⁹ โครงการชลประทานหลวงแม่ลาว จังหวัดเชียงราย เป็นโครงการแห่งแรกของกรมชลประทานที่สมเด็จพระบรมราชินีได้เสด็จประทับแรมในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2510 หลังจากนั้นได้ประทับแรมที่เขื่อนวชิราลงกรณ์ จังหวัดกาญจนบุรี (สิงหาคม พ.ศ. 2512) และเขื่อนลำพระเพลิง จังหวัดนครราชสีมา (พฤศจิกายน พ.ศ. 2512)

^{20,21} สัมภาษณ์ หอม ไจอารีย์, มหาตเล็กวังสระปทุม, 8 กรกฎาคม 2525. และ ม.ล.ปิลันธน์ มาลากุล เถลิงพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี, (กรุงเทพฯ : กรมชลประทาน, 2516), หน้า 4,6.

²² เอกสารอัดสำเนา "มูลนิธิสังเคราะห์ตำราจตระเวนชายแดนและครอบครัว ใน พระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี" เอกสาร พ.ศ. 2525.

²³ เอกสารแผ่นพับ "มูลนิธิชีวิตใหม่" เอกสาร พ.ศ. 2525.

²⁴ กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน, โรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2525), หน้า คำนำ, 2.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

²⁹ โรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคมที่ได้รับพระราชทานเงินก่อสร้างนั้นมีอยู่ 197 แห่ง โรงเรียนอีก 12 แห่งที่ไม่ได้นับมากกล่าวในที่นี้เป็นโรงเรียนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทาน 10 แห่ง และสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถพระราชทาน 2 แห่ง

^{30,31} กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน, โรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคม หน้า 5, 18 - 31.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

³³ ใน พ.ศ.2512 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงดำรงพระยศเป็น "สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์" หน่วยแพทย์อาสาในพระองค์จึงได้รับพระราชทานนามว่า "แพทย์อาสา สมเด็จพระราชชนนี" ต่อมาในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2513 พระองค์ทรงได้รับการเฉลิมพระนามเป็น "สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี" จึงแก้ไขชื่อหน่วยแพทย์อาสาเป็น "แพทย์อาสา สมเด็จพระบรมราชชนนี" ในหนังสือเล่มนี้ ต่อไปเมื่อพูดถึง พอ.สว.จะใช้ว่า "แพทย์อาสา สมเด็จพระบรมราชชนนี" ทุกครั้ง แม้ว่าจะเป็นเหตุการณ์ก่อน พ.ศ.2513 ก็ตาม

³⁴ สัมภาษณ์ศาสตราจารย์นายแพทย์ระเบียบ ฤกษ์เกษม, 6 กุมภาพันธ์ 2525.

³⁵ เรื่องเดียวกัน

³⁶ เรื่องเดียวกัน

³⁷ ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ เล่ม 87 ตอนที่ 52 วันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ.2513

บทที่ 16

พอ.สว.

นอกจากปัญหาเรื่องการศึกษาของเยาวชนในถิ่นทุรกันดารแล้ว การขาดแคลนบริการทางการแพทย์แผนใหม่ในชนบทเป็นอีกปัญหาหนึ่งที่สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงสนพระราชหฤทัยอย่างมาก และจากความสนพระราชหฤทัยของพระองค์ได้นำไปสู่การจัดตั้งหน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่ในพระองค์ ซึ่งได้รับพระราชทานนามว่า “แพทย์อาสาสมเด็จพระบรมราชชนนี” มีอักษรย่อว่า พอ.สว.

หน่วยแพทย์อาสาในพระองค์ได้ก่อตั้งขึ้นเป็นแห่งแรกที่จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2512 และปีต่อมาได้แผ่ขยายไปยังจังหวัดต่าง ๆ อีกหลายสิบจังหวัดทั่วทุกภาคของประเทศ หน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่ที่ก่อตั้งขึ้นนี้ประกอบด้วยแพทย์ ทันตแพทย์ เภสัชกร พยาบาล เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และอาสาสมัครจากสาขาวิชาชีพอื่น ๆ ซึ่งเสียสละออกปฏิบัติงานในถิ่นทุรกันดารในวันเสาร์หรือวันอาทิตย์ เพื่อตรวจรักษาราษฎรที่เจ็บไข้ได้ป่วย และแนะนำให้ความรู้เรื่องการอยู่อย่างถูกสุขลักษณะแก่ประชาชนทั่วไป

การที่สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงจัดตั้งหน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่ขึ้นนั้น อาจเป็นเพราะทรงมุ่งหวังว่าการปฏิบัติงานของหน่วยแพทย์อาสาจะช่วยบรรเทาความเดือดร้อนในเรื่องการเจ็บไข้ได้ป่วยของประชาชนในถิ่นทุรกันดารได้บ้าง นอกจากนั้นการตั้งหน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่ดูเหมือนจะเป็นการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ในยามที่ยังไม่สามารถจัดบริการทางการแพทย์แบบถาวรในท้องถิ่นทุรกันดารได้

ความสนพระราชหฤทัยของสมเด็จพระบรมราชชนนีที่มีต่อปัญหาการขาดแคลนแพทย์และพยาบาลในชนบท มีจุดเริ่มต้นมาจากการเสด็จประพาสหัวเมืองเยี่ยมพสกนิกรตามภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศนับแต่ปี พ.ศ. 2507 เป็นต้นมา ทำให้พระองค์ได้ทรงพบเห็นปัญหาการเจ็บไข้ได้ป่วยของตำรวจตระเวนชายแดนและประชาชนในถิ่นทุรกันดาร ได้ทรงพบว่าตำรวจตระเวนชายแดนประสบความเดือดร้อนมากในยามเจ็บป่วย เพราะไม่มีแพทย์และยังขาดแคลนเวชภัณฑ์ต่าง ๆ ด้วย ส่วนราษฎรในท้องถิ่นทุรกันดารเหล่านั้นก็มักเจ็บป่วยด้วยโรคเกี่ยวกับระบบทางเดินอาหาร โรคพยาธิ โรคผิวหนัง และไข้ป่า ซึ่งเป็นโรคพื้นฐานทั่วไป

แต่ก็มักเสียชีวิตไป เนื่องจากไม่มีบริการทางการแพทย์ในท้องถิ่นทุรกันดาร ทำให้ไม่ได้รับการรักษาพยาบาลอย่างถูกต้อง นอกจากนี้พระราชกรณียกิจส่วนใหญ่ในถิ่นทุรกันดารยังขาดความรู้ในด้านการอยู่อย่างถูกสุขลักษณะและไม่รู้จักการป้องกันตนเองจากโรคภัยไข้เจ็บด้วย¹

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีน้ำพระราชหฤทัยที่เปี่ยมไปด้วยพระเมตตา เมื่อได้ทรงพบเห็นความเดือดร้อนของเหล่าตำรวจตระเวนชายแดนและประชาชนในถิ่นทุรกันดารที่เกิดขึ้นในยามเจ็บไข้ได้ป่วย ก็คงจะทรงปรารถนาที่จะช่วยบำบัดโรคทุกข์ของพลกนิกรเหล่านี้เท่าที่พระองค์จะทรงกระทำได้ อย่างไรก็ตาม ระยะเวลาที่ล่วงเลย พ.ศ. 2510 ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้ทรงดำเนินการอย่างใดบ้าง เพื่อสงเคราะห์ผู้เจ็บไข้ได้ป่วยในถิ่นทุรกันดาร อาจเป็นไปได้ว่า ทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะช่วยเหลือ แต่คงจะทรงไม่พร้อมที่จะริเริ่มโครงการต่าง ๆ เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นระยะที่พระองค์กำลังทรงดำเนินโครงการจัดสร้างโรงเรียนชาวนาและประชาชนไกลคมนาคม

ปลายพ.ศ. 2510 มีหลักฐานว่าสมเด็จพระบรมราชชนนีได้ทรงเริ่มให้นายแพทย์ประจำพระองค์ คือ นายแพทย์ มณฑิเรข บุนนาค และแพทย์จากกรมตำรวจ คือ พันตำรวจโทนายแพทย์สุปรีชา รัตนนุก ออกตรวจรักษาประชาชนตามหมู่บ้านต่าง ๆ เป็นครั้งคราว เช่น วันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2510 นายแพทย์ ทั้ง 2 ท่านได้ออกตรวจรักษาชาวเขาเผ่าเย้าที่บ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนี้สมเด็จพระบรมราชชนนียังได้ทรงพระกรุณาพระราชทานเวชภัณฑ์ต่าง ๆ แก่ตำรวจตระเวนชายแดนและแพทย์ที่ออกปฏิบัติงานก็ได้แนะนำเรื่องการใช้อาเภบรรดาตำรวจตระเวนชายแดนในท้องถิ่นนั้นด้วย²

หลังจากที่ได้ทรงส่งแพทย์ออกปฏิบัติงานตามหมู่บ้านต่าง ๆ เป็นครั้งคราวแล้ว สันนิษฐานว่าในช่วงประมาณ พ.ศ. 2511 สมเด็จพระบรมราชชนนีคงจะทรงเริ่มมีพระราชดำริที่จะตั้งหน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่ในพระองค์ตามท้องถิ่นทุรกันดารทั่วทุกภาคของประเทศโดยอาจทรงมุ่งหวังว่า หากได้ก่อตั้งขึ้นแล้วราษฎรในถิ่นชนบทที่ทุรกันดารจะได้มีโอกาสรับการตรวจรักษาโรคภัยไข้เจ็บจากแพทย์บ้างอย่างทั่วถึงทุกหมู่บ้าน และหากหน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่ในพระองค์ที่ก่อตั้งขึ้นมีความพร้อมในการปฏิบัติงานมาก ราษฎรเหล่านี้อาจมีโอกาสได้รับการบริการทางการแพทย์อย่างต่อเนื่องปีละครั้งหรือสองครั้งบ้าง การตั้งหน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่จึงเป็นการขยายบริการทางด้านทางการแพทย์แม้เพียงปีละครั้ง ให้แผ่กว้างออกไปยังประชาชนกลุ่มต่าง ๆ อย่างทั่วถึง แทนที่จะจำกัดอยู่เฉพาะแค่ประชาชนในบางหมู่บ้านที่สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงส่งแพทย์ออกมาปฏิบัติงานเท่านั้น และราษฎรเหล่านี้ก็อาจมีโอกาสได้รับการตรวจรักษาเพียงครั้งเดียว เพราะไม่มีแพทย์มาปฏิบัติงาน ณ หมู่บ้านนั้น ๆ อีก

อย่างไรก็ตาม การริเริ่มจัดตั้งโครงการใด ๆ ย่อมจะต้องใช้เวลาอันพอควรในการสำรวจหาข้อมูลเตรียมงาน และพิจารณาเรื่องต่าง ๆ ในหลายแง่มุม การดำเนินงานจัดตั้งหน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่ในพระองค์ก็เช่นกัน คงจะต้องมีการสำรวจและเตรียมงานอย่างรอบคอบเสียก่อน รวมทั้งคงต้องพิจารณาเรื่องหลายประการ เช่น หากส่งหน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่ออกไปปฏิบัติงานตามหมู่บ้านต่าง ๆ แล้ว จะสามารถตรวจรักษาคนไข้ได้วันละกี่คน ควรจะจัดคณะที่จะออกไปปฏิบัติงานในรูปแบบใด จะได้บุคลากรทางด้านทางการแพทย์และด้านการสาธารณสุขที่จะมาร่วมทำงานจากที่ไหนบ้าง ควรจะออกปฏิบัติงานเดือนละ

ก็ครั้ง ในวันใด ณ หมู่บ้านเขตไทรโยค มีเกณฑ์ใดในการเลือกหมู่บ้านที่จะออกไปปฏิบัติงาน และคณะทำงานควรเดินทางโดยอาศัยยานพาหนะชนิดใด นอกจากนั้นยังมีเรื่องสำคัญอื่น ๆ ที่จะต้องพิจารณา เช่น การบริหารงาน การงบประมาณ แหล่งเงินทุน และคงจะต้องมีการทดลองปฏิบัติงานก่อนดำเนินการจัดตั้งหน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่ รวมทั้งมีการประเมินผลการทดลองด้วยว่า ประสบผลสำเร็จมากน้อยเพียงใด ควรจะดำเนินการจัดตั้งหรือไม่ อย่างไร

เรื่องต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเรื่องที่สมเด็จพระบรมราชชนนีคงจะต้องทรงพิจารณานาแนวทางดำเนินงาน และพระองค์คงจะต้องทรงสละกำลังพระวรกาย กำลังพระราชหฤทัย และพระปัญญาอย่างมาก ในการพิจารณานาแนวทางปฏิบัติที่เป็นไปได้ เพื่อให้การจัดตั้งหน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่ในพระองค์ประสบผลสำเร็จ อำนวยประโยชน์สุขแก่ประชาชนในถิ่นไกลคมนาคม

ในที่สุดสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงพิจารณาว่า เรื่องบุคลากรนั้น ควรจะหาแพทย์ ทันตแพทย์ เภสัชกร พยาบาล เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และผู้ร่วมงานอื่น ๆ ในรูปของอาสาสมัคร จากผู้ซึ่งประกอบอาชีพส่วนตัวหรือรับราชการ และให้ออกปฏิบัติงานในวันเสาร์หรือวันอาทิตย์ พร้อมกันนั้นควรจะส่งแพทย์ออกไปทดลองตั้งค่ายตรวจรักษาประชาชนที่เจ็บไข้ได้ป่วย ณ หมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่งก่อน เพื่อประเมินผลว่า การส่งหน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่ออกไปปฏิบัติงานนั้น จะประสบผลสำเร็จมากน้อยเพียงใด

ต้นเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2512 สมเด็จพระบรมราชชนนีซึ่งขณะนั้นประทับ ณ พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ จังหวัดเชียงใหม่ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ขณะนั้นพร้อมด้วยภริยา เข้าเฝ้าฯ ณ พระตำหนักที่ประทับ (พันตำรวจเอกนิรันดร และ คุณหญิงพูนสมัย ชัยนาม) และได้ทรงปรารภเรื่อง การจัดตั้งหน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่ในพระองค์และการหาอาสาสมัครมาร่วมทำงาน พันตำรวจเอกนิรันดรและคุณหญิงพูนสมัย ชัยนามจึงได้ชักชวนแพทย์ ทันตแพทย์ เภสัชกร พยาบาล ผู้ช่วยพยาบาล และเจ้าหน้าที่สาธารณสุขในจังหวัดเชียงใหม่ ให้ร่วมแรงร่วมใจกันสมัครเข้ามาช่วยทำงานในหน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่ที่จะจัดตั้งขึ้น เพื่อสนองพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมราชชนนี⁴

ในขณะเดียวกัน สมเด็จพระบรมราชชนนีได้โปรดเกล้าฯ ให้นายแพทย์มณฑลเชียร บุณนาค และ พ.ต.ท. นายแพทย์ สุปริชา รัตนกนก ออกไปทดลองตั้งค่ายตรวจรักษาประชาชนที่บ้านขุนแม่วาง ตำบลหนองเต่า อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ระหว่างวันที่ 12-14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2512 เป็นเวลา 3 วัน แต่ก่อนที่นายแพทย์ทั้งสองจะออกไปปฏิบัติงานตามพระราชกระแส ก็ได้มีเหตุการณ์หนึ่งอุบัติขึ้นก่อน เหตุการณ์ครั้งนี้ได้รับการกล่าวขวัญถึงอย่างมาก และอยู่ในความทรงจำของผู้เข้าร่วมปฏิบัติงานทุกคน ผู้ซึ่งพร้อมที่จะรำลึกถึงความหลังนี้ได้ทุกเมื่อ เหตุการณ์นั้นก็คือ การที่นายแพทย์ทั้งสองได้ออกตรวจรักษาชาวเขาเผ่าแม้วที่บ้านดอยขุนสถาน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน เมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2512

ขณะนั้นพื้นที่หลายอำเภอในเขตจังหวัดน่านกำลังเป็นเขตปฏิบัติการของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ และมีการปราบปรามอยู่เนือง ๆ อำเภอนาน้อยเป็นอำเภอหนึ่งที่เป็นเขตเคลื่อนไหวของพวกผู้ก่อการร้าย อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงตั้งพระราชหฤทัยว่าจะเสด็จทรงเยี่ยมราษฎรที่บ้านดอยขุนสถาน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน และทรงมีพระราชประสงค์ให้ส่งแพทย์ไปตรวจรักษาประชาชนที่นั่นด้วย⁵

วันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2512 สมเด็จพระบรมราชชนนีได้ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้นาย

แพทย์มณฑลเชียร บุณนาค และ พ.ต.ท. นายแพทย์สุปรีชา รัตนกนกเดินทางล่วงหน้าไปปฏิบัติงานที่บ้านดอยขุนสถานก่อน แล้วพระองค์จะเสด็จพระราชดำเนินไปที่นั่นในอีก 2 วันต่อมา (11 กุมภาพันธ์) เพื่อรับนายแพทย์ทั้งสองกลับมาและเพื่อเยี่ยมเยียนประชาชนด้วย แต่สถานการณ์ที่บ้านดอยขุนสถานตอนนั้นอยู่ในสภาพไม่สู้จะดี มีข่าวว่าผู้ก่อการร้ายกำลังเคลื่อนกำลังเข้ามาในบริเวณนั้น อย่างไรก็ตามนายแพทย์ทั้งสองยังคงเดินทางไปปฏิบัติงานสนองพระราชประสงค์ และสมเด็จพระบรมราชชนนีได้พระราชทานคำมั่นว่าจะเสด็จพระราชดำเนินไปรับนายแพทย์ทั้งสองกลับมาด้วยพระองค์เอง⁶

ครั้นถึงวันนัดหมาย (11 กุมภาพันธ์ 2512) ทั้ง ๆ ที่มีข่าวว่าผู้ก่อการร้ายได้เคลื่อนกำลังใกล้เข้ามาถึงบ้านดอยขุนสถานแล้ว แต่สมเด็จพระบรมราชชนนีก็ไม่ทรงหวาดหวั่น ทรงตั้งพระราชหฤทัยอย่างแน่วแน่ด้วยความเด็ดเดี่ยวว่า จะเสด็จพระราชดำเนินไปบ้านดอยขุนสถาน เพื่อรับนายแพทย์ทั้งสองกลับมาให้ได้⁷

ด้วยเหตุนี้ผู้ที่รับผิดชอบในการถวายการรักษาจึงต้องประชุมวางแผนที่พระตำหนักภูพิงค์ฯว่าจะนำเสด็จพระราชดำเนินไปบ้านดอยขุนสถานอย่างไร ที่ประชุมได้ตกลงกันว่าจะใช้เฮลิคอปเตอร์ 2 ลำ ลำแรกเป็นเครื่องล่วงหน้า ผู้ที่อยู่ในเครื่องนี้เป็นตำรวจตระเวนชายแดนที่มีความชำนาญในการรบมาก มีอาวุธปืนอย่างดี ระเบิด และกระสุนเตรียมไว้พร้อม ส่วนเฮลิคอปเตอร์ลำที่ 2 จะใช้เป็นเครื่องพระที่นั่ง⁸

เฮลิคอปเตอร์ที่เป็นเครื่องล่วงหน้าจะคอยบินตรวจการณ์และติดต่อประสานงานกับหน่วยภาคพื้นดินที่ดอยขุนสถานว่า เหตุการณ์เป็นอย่างไร หากเหตุการณ์ไม่ปกติ เฮลิคอปเตอร์เครื่องล่วงหน้าก็จะติดต่อประสานงานกับตำรวจตระเวนชายแดนที่ประจำอยู่ ณ บ้านดอยขุนสถาน เพื่อร่วมกันเข้าปฏิบัติการยึดที่มั่นจากพวกผู้ก่อการร้าย เมื่อยึดได้แล้ว ก็จะติดต่อกับเฮลิคอปเตอร์พระที่นั่งซึ่งบินวนเวียนอยู่ในบริเวณนั้นให้บินลงมารับนายแพทย์ทั้งสองได้ หากทุกอย่างอยู่ในสภาพปกติ เฮลิคอปเตอร์เครื่องล่วงหน้าก็จะบินลงก่อน เพื่อตรวจดูสถานการณ์โดยรอบ ถ้าอยู่ในสภาพปลอดภัย ก็จะติดต่อกับเฮลิคอปเตอร์พระที่นั่งให้บินลงมาได้⁹

ปรากฏว่าไม่มีเหตุการณ์ร้ายแรงอะไร เฮลิคอปเตอร์ทั้ง 2 ลำได้บินลงที่บ้านดอยขุนสถานโดยปลอดภัย เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเยี่ยมมนักเรียน ชาวเขา ครู และตำรวจตระเวนชายแดนแล้ว ได้เสด็จพระราชดำเนินไปรับนายแพทย์ทั้งสองกลับมาพร้อมกับพระองค์¹⁰

เหตุการณ์ที่บ้านดอยขุนสถานครั้งนี้ได้จารึกอยู่ในความทรงจำของผู้ร่วมปฏิบัติงานทุกคน ต่างกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีพระราชหฤทัยเด็ดเดี่ยว เข้มแข็ง ทรงมีลักษณะของผู้นำที่มีความเสียสละ ห่วงใยผู้น้อย และมีความกล้าหาญเยี่ยงนักรบที่ดียิ่ง

หลังจากปฏิบัติงานที่บ้านดอยขุนสถาน จังหวัดน่านแล้ว วันต่อมา (12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2512) นายแพทย์มณฑลเชียร บุณนาค และ พ.ต.ท. นายแพทย์สุปรีชา รัตนกนก ได้ออกไปทดลองตั้งค่ายตรวจรักษาประชาชน ณ บ้านขุนแม่วาว ตำบลหนองเต่า อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ตามพระราชกระแสรับสั่งของสมเด็จพระบรมราชชนนี โดยนายแพทย์ทั้งสองจะตรวจรักษาชาวบ้านอยู่ ณ ที่นั่นเป็นเวลา 3 วัน ระหว่างวันที่ 12-14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2512¹¹

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ การทดลองตั้งค่ายตรวจรักษาประชาชนในครั้งนี้

เป็นอย่างมาก ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทอดพระเนตรการทำงาน ของนายแพทย์ทั้งสองด้วยความสนพระราชนุททัย อีกทั้งยังได้ทรงช่วยเหลือจ่ายยาแก่นคนไข้และตระเตรียมเวชภัณฑ์ต่าง ๆ อย่างแข็งขัน ปรากฏว่าในช่วง 3 วันนี้ นายแพทย์ทั้งสองสามารถตรวจรักษาคนไข้ได้ถึง 365 คน นับเป็นผลสำเร็จที่น่าพึงพอใจ¹²

จากการทดลองออกปฏิบัติงานทำให้ได้ทราบแนวทางที่จะดำเนินงาน และพอจะคาดคะเนถึงผลสำเร็จที่จะได้รับ ดังนั้นในวันเสาร์ที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2512 สมเด็จพระบรมราชชนนีจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้เรียกประชุมบรรดาอาสาสมัครที่พันตำรวจเอกนิรันดรและคุณหญิงพูลสมัย ชัยนามได้ชักชวนไว้ ณ พระตำหนักกุฎทิงคราชนิเวศน์ เพื่อร่วมกันพิจารณาจัดตั้งหน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่ในพระองค์ที่จะรับผิดชอบออกปฏิบัติงานในเขตจังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน และน่าน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่อยู่ในความรับผิดชอบของกองกักตักการตำรวจตระเวนชายแดนเขต 5 ค่ายดาราวิเศษ¹³

การประชุมดำเนินไปด้วยดีและมีข้อตกลงโดยสรุปดังนี้

1. บรรดาอาสาสมัครทุกคนเต็มใจที่จะรับปฏิบัติภารกิจในการออกไปช่วยรักษาพยาบาลตำรวจและเพื่อนมนุษย์ ในพื้นที่รับผิดชอบของตำรวจตระเวนชายแดนเขต 5 เพื่อสนองพระราชประสงค์
2. ตกลงให้ชื่อหน่วยแพทย์อาสาสมัครเคลื่อนที่นี้ว่า “หน่วยแพทย์อาสา สมเด็จพระราชชนนี” มีชื่อย่อว่า “พอ.สว.” เขียนเป็นภาษาอังกฤษว่า “Princess Mother’s Medical Volunteer” ชื่อย่อภาษาอังกฤษ “P.M.V.” และหน่วยแพทย์นี้เป็นหน่วยงานอาสาสมัครที่ไม่เกี่ยวกับทางราชการและไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ
3. มอบให้นายแพทย์ระเบียบ ฤกษ์เกษม เป็นหัวหน้าหน่วย นายแพทย์ยงยุทธ สัจจวานิชย์ กับ นางสาว ปราณิต์ สวัสดิรักษา เป็นผู้ช่วย และต่อไปจะแต่งตั้งกรรมการดำเนินงาน พร้อมทั้งจัดโครงการเพื่องานนี้
4. การปฏิบัติงานมีข้อตกลงว่า
  - 4.1 ยา จัดพระราชทานแก่หน่วยแพทย์
  - 4.2 เครื่องมือแพทย์ พระราชทานเงินแก่หัวหน้าหน่วย เพื่อจัดซื้อตามความจำเป็น
  - 4.3 ที่พักของหน่วยแพทย์เมื่อไปปฏิบัติงาน ถ้าต้องไปค้างคืน ขอให้ทางตำรวจตระเวนชายแดนช่วยจัดให้
  - 4.4 อาหาร พระราชทานเงินให้จัดเตรียมไปเอง เพื่อมิให้เป็นภาระกับทางตำรวจตระเวนชายแดน
  - 4.5 ยานพาหนะ ให้เฮลิคอปเตอร์ ซึ่งทางตำรวจตระเวนชายแดนรับภาระรับ-ส่ง
  - 4.6 จุดใดที่จะออกปฏิบัติงาน ทางตำรวจตระเวนชายแดนจะพิจารณาโดยคำนึงถึงความปลอดภัยของหน่วยแพทย์นี้
5. ผู้ที่จะออกปฏิบัติงานจะต้องมีเครื่องหมายและบัตรประจำตัวของหน่วย เพื่อแสดงต่อเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง¹⁴

หลังจากนั้น บรรดาอาสาสมัครที่ได้เข้าเฝ้าฯ ได้ร่วมกันเป็นกรรมการหน่วยแพทย์อาสาที่จัดตั้งขึ้น คณะกรรมการได้ช่วยกันจัดทำแผนปฏิบัติงาน และตกลงกันว่า จะออกปฏิบัติงานครั้งแรกในวันเสาร์ที่

8 มีนาคม พ.ศ. 2512 ณ บ้านสามหมื่น อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่¹⁵

ในด้านอาสาสมัคร แบ่งเป็น 2 ประเภท ประเภทแรกเรียกว่า *อาสาสมัครสามัญ* ได้แก่ ผู้ที่มีอาชีพทางสายการแพทย์หรือการสาธารณสุข เช่น แพทย์ ทันตแพทย์ เภสัชกร เจ้าหน้าที่สาธารณสุข พยาบาล ผู้ช่วยพยาบาล และพนักงานอนามัย เป็นต้น ส่วนอีกประเภทหนึ่งเรียกว่า *อาสาสมัครสมทบ* ได้แก่ ผู้ที่สนใจกิจการ พอ.สว. ยินดีให้ความช่วยเหลือตามกำลังความสามารถ และพร้อมที่จะออกช่วยทำงานด้านอื่นที่มีใช้การรักษาพยาบาลตามกำหนดเวลาที่ได้นัดหมายไว้ อาสาสมัครต่าง ๆ จะมีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดที่ตั้งหน่วย พอ.สว.นั้น ๆ ซึ่งเรียกกันว่า *จังหวัดแพทย์อาสา*¹⁶

คณะกรรมการยังได้กำหนดด้วยว่า การออกปฏิบัติงานแต่ละครั้ง คณะทำงานจะประกอบด้วยบุคลากรหลักคือ แพทย์ ทันตแพทย์ และพยาบาล โดยมีแพทย์ 2 คน ทันตแพทย์ 1 คน และพยาบาลอีก 1 คน รวม 4 คนเป็นอย่างน้อย แต่บางครั้งอาจมีจำนวนคนมากกว่านี้¹⁷ อาสาสมัครที่มีเพิ่มขึ้นนั้น เช่น อาจเพิ่มเภสัชกร 1 คน พยาบาลและผู้ช่วยพยาบาลเพิ่มขึ้นเป็น 2-4 คน อาสาสมัครสมทบ 1-2 คน และอาจมีเจ้าหน้าที่สาธารณสุขด้วย เป็นต้น จำนวนคนที่ออกปฏิบัติงานนั้น มิได้กำหนดแน่นอนจนสามารถยืดหยุ่นได้ แต่อย่างน้อยต้องมีบุคลากรหลัก 4 คนเสมอ

ส่วนหน้าที่ของอาสาสมัครสมทบ คือ การออกเยี่ยมเยียนประชาชน ในระหว่างที่หน่วยแพทย์ปฏิบัติงานตรวจรักษาคนไข้ นำสิ่งของต่าง ๆ เช่น สมุด ดินสอ ยางลบ และไม้บรรทัดไปแจกจ่ายแก่นักเรียน จัดหาอาหารกระป๋อง เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ต่าง ๆ และผ้าห่มกันหนาวไปแจกจ่ายแก่ประชาชน นอกจากนี้ อาจช่วยทำบัตรคนไข้ และช่วยอธิบายการใช้ยา เป็นต้น

หน่วย พอ.สว. จะออกปฏิบัติงานในวันหยุดราชการ คือ วันเสาร์หรือวันอาทิตย์ โดยคณะอาสาสมัครจะออกไปตั้งหน่วยแพทย์ตรวจรักษาผู้ป่วยเจ็บประมาณ 9.00 นาฬิกา และกลับในราว 16.00 นาฬิกา ของวันเดียวกัน อาสาสมัครทุกคนจะออกปฏิบัติงานโดยไม่ได้เบียดเบียน และหากมีขีดความสามารถที่จะทำได้ ก็จะไปปฏิบัติงานในด้านต่าง ๆ ถึง 4 ด้านคือ การตรวจรักษาโดยแพทย์ การบำบัดการปวดฟัน การป้องกันโรค และการเยี่ยมเยียนประชาชนโดยอาสาสมัครสมทบ การเดินทางใช้ไฮลิคอปเตอร์ และจะตั้งหน่วยแพทย์ตรวจรักษาประชาชนในหมู่บ้านที่คณะกรรมการบริหารของจังหวัดแพทย์อาสาพิจารณาแล้วว่า มีความเหมาะสมตามหลักเกณฑ์ที่สมเด็จพระบรมราชชนนีได้ทรงกำหนดไว้ กล่าวคือ เป็นเขตกันดาร การคมนาคมไม่สะดวก ไม่มีแพทย์ เป็นสถานที่ที่ไม่เสี่ยงอันตรายจนเกินไป ไม่อยู่ในเขตปฏิบัติงานของหน่วยแพทย์เคลื่อนที่อื่น ๆ และหากเป็นไปได้ ให้กลับไปปฏิบัติงานซ้ำ ณ สถานที่เดิมในโอกาสที่เหมาะสม¹⁸

เมื่อก่อตั้งหน่วยแพทย์อาสาขึ้นมาแล้ว พอ.สว.จังหวัดเชียงใหม่ได้ร่วมแรงร่วมใจกันปฏิบัติงานอย่างแข็งขันได้ออกตรวจรักษาประชาชนผู้ยากไร้ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตทุรกันดาร จนประสบผลสำเร็จที่น่าพึงพอใจ พอ.สว.จังหวัดเชียงใหม่จึงกลายเป็นแบบอย่างแก่จังหวัดอื่น ๆ ในการจัดตั้งหน่วยแพทย์อาสาในจังหวัดของตน

กิจการแพทย์อาสาในสมเด็จพระบรมราชชนนีเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว และได้แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางทั่วทุกภาคของประเทศ ดังจะเห็นได้ว่าชั่วระยะเวลาเพียงหนึ่งปีกว่า ๆ (มีนาคม พ.ศ. 2512 - กันยายน พ.ศ. 2513) ได้มีการจัดตั้งหน่วยแพทย์อาสาในจังหวัดต่าง ๆ ถึง 31 จังหวัด จังหวัดที่จะจัดตั้ง

หน่วยแพทย์อาสาหรือเป็นจังหวัดแพทย์อาสา นั้น สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงกำหนดหลักเกณฑ์ไว้ว่า ควรเป็นจังหวัดที่มีเขตติดกับชายแดน และผู้ว่าราชการจังหวัด ในนามของประชาชนในจังหวัดร่วมกับคณะแพทย์ในจังหวัดกราบบังคมทูลขอให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดตั้งขึ้น¹⁹ ปัจจุบัน (พ.ศ. 2527) มีจังหวัดแพทย์อาสาอยู่ 48 จังหวัด เป็นจังหวัดที่มีเขตติดกับชายแดน หรือจังหวัดใกล้ชายแดนซึ่งมีบริเวณที่ทุรกันดารห่างไกล²⁰

การปฏิบัติงานของหน่วยแพทย์อาสานอกจากจะช่วยบรรเทาความเดือดร้อนในเรื่องการเจ็บไข้ได้ป่วยของประชาชนในถิ่นทุรกันดารแล้ว ยังมีส่วนอย่างมากในการช่วยเสริมสร้างความหวัง ความอบอุ่นใจ และความประทับใจแก่ราษฎรเหล่านี้ นับว่ามีผลดีต่อการปกครองของฝ่ายบ้านเมืองเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุนี้ สำนักนายกรัฐมนตรีจึงได้เสนอว่า “เป็นการสมควรที่รัฐบาลจักได้ถวายความอุปการะตามพระประสงค์โดยสมควร”²¹

ดังนั้น ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2512 คณะรัฐมนตรีจึงได้มีมติว่า ให้ส่วนราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับหน่วยแพทย์อาสาให้ความสนับสนุนความร่วมมือ เมื่อเห็นว่าจะไม่เป็นผลเสียแก่การปฏิบัติราชการในหน้าที่ โดยให้ความร่วมมือในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. ให้ส่วนราชการที่มียานพาหนะ เช่น เฮลิคอปเตอร์ รถยนต์ ยาและเวชภัณฑ์ ให้ความร่วมมือตามที่หน่วยแพทย์อาสาร้องขอได้

2. ให้ถือว่า การไปปฏิบัติงานร่วมในคณะแพทย์อาสาสมเด็จพระบรมราชชนนีของข้าราชการกำหนด ผู้ใหญ่บ้าน และแพทย์ประจำตำบล เป็นการไปปฏิบัติราชการและให้ออญาตต่อผู้บังคับบัญชาต้นสังกัดก่อน²²

แม้ว่าการดำเนินงานของหน่วยแพทย์อาสาจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนในถิ่นทุรกันดาร แต่ในระยะแรกก่อตั้งก็มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์ว่า หน่วยแพทย์อาสาทำงานซ้ำซ้อนกับหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ของทางราชการซึ่งได้ก่อตั้งมาก่อนหลายปี และมีเขตปฏิบัติงานอยู่ทั่วประเทศเช่นกัน

เมื่อประมาณ พ.ศ. 2507 คณะกรรมการกลางรักษาความปลอดภัยแห่งชาติ (กรป.กลาง) ได้จัดตั้งหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ และส่งออกไปปฏิบัติงานตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในถิ่นกันดารทั่วประเทศ ต่อมาสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท รวมทั้งองค์การการกุศลอีกหลายองค์การ ต่างก็ได้ดำเนินการจัดตั้งหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ในสังกัดของตน และส่งออกไปปฏิบัติงานตามหมู่บ้านต่าง ๆ เช่นกัน²³ หน่วยแพทย์เหล่านี้จะออกปฏิบัติงานโดยอาศัยรถยนต์เป็นยานพาหนะ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการจัดตั้งหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ในสังกัดของหลายหน่วยงาน ออกปฏิบัติงานในถิ่นทุรกันดารทั่วประเทศ แต่ก็ยังมีอีกหลายร้อยหมู่บ้านที่หน่วยแพทย์เคลื่อนที่เหล่านี้เข้าไปปฏิบัติงานไม่ได้ เนื่องจากยังไม่มีทางรถยนต์ตัดเข้าไปถึงหมู่บ้านเหล่านั้น

ด้วยเหตุนี้ หน่วยแพทย์อาสาในสมเด็จพระบรมราชชนนีจึงมิได้ทำงานซ้ำซ้อนกับหน่วยแพทย์เคลื่อนที่อื่น ๆ เพราะปฏิบัติงานเฉพาะในเขตทุรกันดารที่รถยนต์เข้าไม่ถึง และยังไม่เคยมีหน่วยแพทย์เคลื่อนที่หน่วยใดเข้ามาปฏิบัติงานเลย การปฏิบัติงานของหน่วยแพทย์อาสาในสมเด็จพระบรมราชชนนีจึงเป็นการช่วยเสริมงานด้านการรักษาพยาบาลของหน่วยแพทย์เคลื่อนที่อื่น ๆ ของทางราชการ นายแพทย์สุรพงษ์

ดวงรัตน์ ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า

.....จึงสมควรที่จะกล่าวอย่างยิ่ง ณ ที่นี้ว่า งานของหน่วยแพทย์อาสา สมเด็จพระบรมราชชนนีฯ เข้ามามีบทบาท ผสมผสานกลมกลืนกับงานของหน่วยแพทย์เคลื่อนที่เร่ร่อนพัฒนาอนามัยชนบท อย่างชนิดที่เกือบจะเรียกได้ว่าแยกกันไม่ออก อีกทั้งเป็นที่น่าปลื้มปิติแก่ผู้ได้รับการงานด้านนี้อย่างหาที่เปรียบมิได้

ทั้งนี้และทั้งนั้น จุดประสงค์ของงานทั้งสอง มุ่งไปที่ตำแหน่งเดียวกันนั่นเอง คือ พยายามช่วยเหลือด้านการเจ็บป่วยแก่ราษฎรที่ห่างไกลความเจริญให้ได้รับการเยียวยา โดย“แพทย์แผนปัจจุบัน” ไม่ใช่หมอผีหรือรักษาด้วยเวทย์มนต์ ตามวิธีไสยศาสตร์ที่เชื่อถือกันผิด ๆ มานานแสนนาน โดยที่งานของหน่วยแพทย์อาสา สมเด็จพระบรมราชชนนีเลือกทำเฉพาะส่วนใหญ่ให้แก่ราษฎรตามเขตชายแดน หรือกล่าวง่าย ๆ ก็คือชาวเขานั้นเอง รวมไปถึงตำรวจตระเวนชายแดน ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องและใกล้ชิดกับชาวเขาเหล่านั้น เป็นอย่างคึกคักด้วย...²⁴

เสียงวิพากษ์วิจารณ์เรื่องหน่วยแพทย์อาสาทำงานซ้ำซ้อนกับหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ของทางราชการ ได้ลดน้อยลง เมื่อผู้คนโดยทั่วไปเข้าใจถึงขอบเขตการปฏิบัติงานที่แตกต่างกันระหว่างหน่วยแพทย์อาสาในสมเด็จพระบรมราชชนนีและหน่วยแพทย์เคลื่อนที่อื่น ๆ อีกทั้งยังได้เห็นคุณประโยชน์ที่บังเกิดแก่อาณาประชาราษฎร์ผู้ยากไร้ในถิ่นทุรกันดารทั่วประเทศ หน่วยแพทย์อาสาในสมเด็จพระบรมราชชนนีจึงได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐบาล ภาคเอกชน และจากรัฐบาลต่างประเทศ เช่น ออสเตรเลีย ญี่ปุ่น ความช่วยเหลือที่ได้รับนี้เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ช่วยสนับสนุนให้กิจการแพทย์อาสาเจริญมั่นคงเป็นปึกแผ่น

นอกจากนั้น จะเป็นด้วยเหตุใดไม่ปรากฏ ที่แทบทุกครั้งที่สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎร พร้อมกับโปรดเกล้าฯ ให้หน่วยแพทย์อาสาตรวจรักษาผู้ป่วยเจ็บ จะมีผู้รอดชีวิตด้วยพระราชานุเคราะห์ของพระองค์เสมอ เช่น ทรงเคยพบเด็กตกจากบ้านกระดุกสันหลังหัก ก็โปรดเกล้าฯ ให้รีบนำเด็กไปส่งโรงพยาบาลโดยทางเฮลิคอปเตอร์ได้ทันเวลาที่ ครั้งหนึ่งทรงพบหญิงชาวบ้านคนหนึ่งตกเลือดอยู่บนเกาะ ซึ่งไม่มีแพทย์พยาบาล ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำนักบินรีบนำหญิงคนนั้นไปส่งโรงพยาบาลโดยทางเฮลิคอปเตอร์อย่างรวดเร็ว จนสามารถช่วยชีวิตหญิงคนนั้นได้ ยังมีประชาชนอีกหลายสิบคนที่รอดชีวิตมาได้เพราะพระบุญบารมีและน้ำพระราชหฤทัยที่เปี่ยมไปด้วยพระเมตตา ของสมเด็จพระบรมราชชนนี²⁵

หลังจากที่หน่วยแพทย์อาสาฯ ได้ดำเนินงานมาประมาณ 3 ปีเศษ และมีความเจริญมั่นคงเป็นปึกแผ่นพอควรแล้ว ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2515 สมเด็จพระบรมราชชนนีก็ได้ทรงริเริ่มทดลองงานใหม่อีกอย่างหนึ่ง คือ การทดลองใช้วิทยุเป็นเครื่องมือสื่อสารในการรักษาพยาบาลตามแบบอย่างของออสเตรเลีย นับเป็นโครงการใหม่ที่เริ่มขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย และเป็นโครงการที่ริเริ่มขึ้นเพื่อประชาชนผู้ยากไร้ในถิ่นทุรกันดาร

การตรวจรักษาทางวิทยุจะประกอบด้วยสถานีแพทย์ทางอากาศ 2 ระดับ คือ สถานีโรงพยาบาล และ สถานีรักษา ส่วนใหญ่ใช้สถานีอนามัยชั้น 2 ที่อยู่ห่างไกลจากโรงพยาบาล อยู่ในเขตกันดารที่การคมนาคมไม่สะดวก สถานีโรงพยาบาลและสถานีรักษาจะติดต่อสื่อสารกันทางวิทยุ สถานีโรงพยาบาลแต่ละสถานีจะรับผิดชอบให้คำปรึกษาในด้านการรักษาพยาบาลคนไข้แก่สถานีรักษาหลายสถานี และถ้าหากคลื่นวิทยุส่งไปถึง สถานีโรงพยาบาลก็สามารถที่จะให้คำแนะนำวินิจฉัยโรคแก่สถานีรักษาที่ตั้งอยู่คนละเขตจังหวัดได้

ตามสถานีโรงพยาบาลจะมีแพทย์ปริญญาเป็นอาสาสมัครรับฟังปัญหาและให้คำปรึกษาวินิจฉัยโรคทางวิทยุ ส่วนที่สถานีรักษาจะมีเจ้าหน้าที่พยาบาลประจำสถานีที่เต็มใจเป็นอาสาสมัครในโครงการแพทย์อาสาทางอากาศเป็นผู้รับผิดชอบการปฏิบัติงาน

สมเด็จพระบรมราชชนนีได้พระราชทานพระราชทรัพย์ติดตั้งวิทยุรับ-ส่งตามสถานีต่าง ๆ อีกทั้งยังได้พระราชทานอุปกรณ์การแพทย์และยาต่าง ๆ ไว้ที่สถานีรักษา เพื่อใช้ในการรักษาพยาบาลผู้เจ็บป่วยโดยไม่คิดมูลค่า ไม่เลือกชาติ ศาสนา และไม่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการต่อต้านหรือเพื่อผลอื่นใด นอกจากเพื่อการช่วยเพื่อนมนุษย์ที่อยู่ห่างไกลในยามเจ็บไข้ได้ป่วยเท่านั้น

ยาที่พระราชทานไว้ตามสถานีรักษาต่าง ๆ จะมี 2 ชุด ชุดหนึ่งเป็นยาที่เจ้าหน้าที่พยาบาลประจำสถานีรักษาส่งจ่ายให้แก่คนไข้ได้โดยไม่ต้องปรึกษาแพทย์ ส่วนอีกชุดหนึ่งนั้นเป็นยาสำหรับให้แพทย์สั่งใช้เท่านั้น และเพื่อความสะดวกรวมทั้งเพื่อป้องกันความผิดพลาดในการสั่งซื้อยา ยาแต่ละชนิดทั้งชุดของเจ้าหน้าที่พยาบาลและชุดของแพทย์จะมีตัวเลขเป็นรหัสกำกับไว้ แพทย์และเจ้าหน้าที่พยาบาลต่างมีบัญชีเลขรหัสของยาทั้ง 2 ชุด เวลาสั่งยารักษาคนไข้ แพทย์เพียงแต่บอกเลขรหัสเท่านั้น เจ้าหน้าที่พยาบาลประจำสถานีก็จะทราบทันทีว่าเป็นยาชนิดใด นอกจากนั้นยังมีการแบ่งส่วนภาพร่างกายคนออกเป็น ส่วน ๆ แต่ละส่วนจะมีตัวเลขกำกับไว้ เจ้าหน้าที่พยาบาลเพียงแต่บอกเฉพาะตัวเลขและอาการเจ็บป่วยเท่านั้น แพทย์ก็จะทราบได้ทันทีว่า คนไข้มีสาเหตุของการเจ็บป่วยที่ส่วนไหนของร่างกาย

ผู้เจ็บป่วยสามารถมาขอรับบริการที่สถานีรักษาได้ทุกวัน ในรายที่มีได้เจ็บป่วยมาก เจ้าหน้าที่พยาบาลประจำสถานีหรือที่เรียกกันว่าเจ้าหน้าที่ medic จะให้การรักษาและจ่ายยาเอง แต่ถ้าหากวินิจฉัยโรคไม่ได้ ก็จะติดต่อทางวิทยุขอการวินิจฉัยจากแพทย์ที่สถานีโรงพยาบาล ถ้าอาการเจ็บป่วยอยู่ในขั้นที่เจ้าหน้าที่พยาบาลรักษาได้ แพทย์ก็จะให้คำแนะนำในการรักษาและให้เจ้าหน้าที่พยาบาลเป็นผู้รับผิดชอบดูแลคนไข้ต่อไป แต่ถ้าคนไข้เจ็บป่วยมากแพทย์ก็จะส่งการรักษาขั้นต้นเพื่อช่วยชีวิตคนไข้ไว้ก่อนแล้วติดต่อขอเฮลิคอปเตอร์จากฐานบินใกล้เคียงให้ช่วยรับผู้ป่วยเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลต่อไป ในรายที่ต้องมารักษาต่อที่โรงพยาบาล แต่ไม่ถึงขั้นต้องรีบด่วน ก็ให้ส่งผู้ป่วยมาโรงพยาบาลโดยทางรถยนต์ หรือทางเรือตามความเหมาะสม และถ้าจำเป็นต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญเฉพาะโรค แพทย์ที่สถานีโรงพยาบาลอาจปรึกษาขอความเห็นจากแพทย์ในส่วนกลางได้ทุกสาขา หรือติดต่อสำนักงานกลางแพทย์อาสาที่กรุงเทพฯ เพื่อนำส่งผู้ป่วยเข้ารับการรักษา โดยแพทย์ผู้เชี่ยวชาญในส่วนกลางต่อไป

การทดลองใช้วิทยุในการตรวจรักษาผู้ป่วยเจ็บ ได้ดำเนินงานอยู่นานประมาณ 8 เดือน และประสบผลสำเร็จเป็นที่น่าพึงพอใจ ดังนั้น ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2516 สมเด็จพระบรมราชชนนี จึงได้ทรงพระ-

กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง “โครงการแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทางอากาศ” ดำเนินการติดตั้งวิทยุรับส่งตามสถานีต่าง ๆ ในจังหวัดแพทย์อาสาที่เข้าร่วมในโครงการแพทย์อาสาทางอากาศ สถานีรักษาสถานีแรกได้ติดตั้งที่บ้านบึงตื้น ตำบลลุ่มสุม อำเภอยะโยค จังหวัดกาญจนบุรี หลังจากนั้นได้ขยายไปยังจังหวัดแพทย์อาสาต่าง ๆ อีก 25 จังหวัด และได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลออสเตรเลียในเรื่องเครื่องวิทยุรับส่งและอุปกรณ์ต่าง ๆ

กระทรวงสาธารณสุขเห็นประโยชน์ของโครงการแพทย์ทางอากาศ และมีความประสงค์จะดำเนินงานเองในจังหวัดต่าง ๆ ที่ยังไม่มียานด้านการตรวจรักษาทางวิทยุ ดังนั้นตั้งแต่ พ.ศ. 2519 เป็นต้นมา โครงการแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทางอากาศจึงไม่ได้ขยายงานการตรวจรักษาทางวิทยุไปยังจังหวัดแพทย์อาสาอื่น ๆ คงไว้เฉพาะใน 25 จังหวัดเท่านั้น

สมเด็จพระบรมราชชนนีได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขในสมัยนั้น คือ ศาสตราจารย์นายแพทย์ อุดม โปษะกฤษณะ และปลัดกระทรวงสาธารณสุข ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประกอบ ตูจันดา รวมทั้งอธิบดีกรมวิเทศสหการขณะนั้น คือนายชูชาติ ประมุขผล เข้าเฝ้าฯ ณ วังสระปทุม เพื่อทรงสอบถามความต้องการของกระทรวงสาธารณสุขด้วยพระองค์เองว่า ทางกระทรวงจะรับโครงการแพทย์อาสาทางอากาศที่พระองค์ได้ทรงริเริ่มไว้แล้วใน 25 จังหวัดไปดำเนินการเองได้หรือไม่

ทั้งสามท่านยืนยันที่จะยังไม่ยอมรับมอบงานโครงการแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทางอากาศ ให้ทางสำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุขดำเนินการ โครงการแพทย์อาสาทางอากาศจึงยังคงอยู่ในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระบรมราชชนนีต่อไป แต่พระองค์ก็ได้ทรงขยายงานออกไปยังจังหวัดอื่น ๆ เพียงแต่ดำเนินการติดตั้งสถานีรักษาเพิ่มขึ้นใน 25 จังหวัด คิดเฉลี่ยจังหวัดละ 3-5 สถานีต่อปี โดยคัดเลือกเฉพาะสถานีอนามัยที่อยู่ห่างไกลก่อนเป็นสำคัญ

เมื่อดูจากแผนที่ จะเห็นได้ว่าในบรรดาจังหวัดแพทย์อาสาทางอากาศ 25 จังหวัดนั้นมีอยู่ 24 จังหวัดที่มีอาณาเขตติดต่อกันจากจังหวัดชายแดนทางภาคเหนือ ลงมาทางฝั่งชายแดนตะวันตก และทุกจังหวัดในภาคใต้ มีเพียงจังหวัดเดียวที่อยู่ทางชายฝั่งตะวันออก คือ จังหวัดชลบุรี²⁶

ประมาณ พ.ศ. 2519 - 2520 ได้มีการพัฒนาการตรวจรักษาทางวิทยุให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ด้วยการนำเครื่องตรวจผู้ป่วยอิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Stethoscope) มาใช้ในการตรวจรักษาด้วยเครื่องตรวจผู้ป่วยอิเล็กทรอนิกส์นี้ประกอบโดยวิศวกรไทย ตามความต้องการของกิจการแพทย์อาสาทางอากาศ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี โดยติดตั้งเครื่องตรวจนี้กับวิทยุที่มีอยู่ตามสถานีรักษา

ด้วยเครื่องตรวจนี้ช่วยให้แพทย์สามารถรับฟังเสียงต่าง ๆ ของหัวใจและปอดผ่านทางวิทยุ ได้ด้วยตนเอง เพียงแต่ให้เจ้าหน้าที่พยาบาลประจำสถานีรักษาวางเครื่องตรวจตามจุดต่าง ๆ ของร่างกายผู้ป่วยตามที่แพทย์สั่ง ตามปกติ การสอบถามอาการผู้ป่วยช่วยให้แพทย์สามารถวินิจฉัยโรคได้ใกล้เคียงถึง 60-70% เมื่อมีเครื่องตรวจผู้ป่วยอิเล็กทรอนิกส์เข้ามาเสริมการตรวจรักษา จึงช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการวินิจฉัยโรคให้แม่นยำยิ่งขึ้น อีกประการหนึ่งเครื่องตรวจผู้ป่วยอิเล็กทรอนิกส์ที่ประกอบโดยวิศวกรไทยนี้มีราคาเพียง

2,000 บาทเท่านั้น ไม่แพงเกินไปที่จะนำมาใช้²⁷

โครงการแพทย์อาสาทางอากาศซึ่งเริ่มขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2516 นี้เมื่อดำเนินการไปแล้ว ได้ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดีในการช่วยรักษาพยาบาลประชาชนผู้อยู่ห่างไกลแพทย์และพยาบาลในถิ่นทุรกันดาร สามารถให้การรักษามือป่วยอย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุกวัน ต่างกับแพทย์อาสาเคลื่อนที่ซึ่งออกไปปฏิบัติงานเป็นคราว ๆ เท่านั้น ศาสตราจารย์นายแพทย์อาวุธ ศรีสุกรี และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ปราณิต สวัสดิรักษา ผู้ซึ่งมีส่วนร่วมในการช่วยก่อตั้ง พอ.สว. จังหวัดเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ.2512 ได้ให้สัมภาษณ์แก่คณะผู้เขียนถึงประโยชน์ของโครงการแพทย์อาสาทางอากาศไว้ตอนหนึ่งว่า

ผมไม่ได้เป็นแพทย์อาสาทางนี้ (ทางอากาศ) ผมทำทาง *administration* มาเกือบตลอด ไม่มีเวลาที่จะไปรักษาคนไข้ทางอากาศ แต่เป็นคนช่วยเขาจัด มีหมอหลายคนครับที่ไปทำ ผมคิดว่า อันนี้ผลประโยชน์ในทางการรักษาหรือประโยชน์ต่อผู้ป่วยที่ห่างไกลจะมีมากกว่าหน่วยแพทย์ทางเฮลิคอปเตอร์ อันนี้จะตรงกว่าเพราะว่า คนที่อยู่ประจำ *station* ต่าง ๆ เขาจะเป็นผู้รักษาผู้ป่วย ผู้ป่วยธรรมดาเขารักษาให้ได้ แล้วพอเขามีปัญหา เขาก็ติดต่อมา อันนี้เราก็มารักษาตรงเลย เป็นประโยชน์ไม่เหมือนกับเวลาเราไปแพทย์อาสา(เคลื่อนที่)นี้ ไปเป็นกำลังใจว่ามีหมอมามา²⁸

เรื่องแพทย์อาสาทางอากาศ อันนี้เป็นผลดียังยิ่ง.....เป็นประโยชน์มากค่ะ²⁹

จากสถิติ พ.ศ.2524 มีจำนวนสถานีแพทย์อาสาทางอากาศทั้งสิ้น 291 สถานี เป็นสถานีโรงพยาบาล 95 สถานี สถานีรักษา 196 สถานี ตลอดทั้งปีได้ตรวจรักษาผู้ป่วยจำนวน 311,329 คน ผู้ป่วยได้รับการรักษาจากแพทย์ 68,573 คน เจ้าหน้าที่พยาบาลประจำสถานีเป็นผู้ตรวจรักษาเองมีจำนวน 242,756 คน ส่งผู้ป่วยเข้ามารักษาต่อที่โรงพยาบาล 193 คน โดยส่งมาทางเฮลิคอปเตอร์ 75 คน ทางรถยนต์ 100 คน และทางเรือยนต์ 18 คน มีอาสาสมัครที่เป็นแพทย์ประจำสถานีโรงพยาบาล 799 คน และเจ้าหน้าที่พยาบาลประจำสถานีรักษา 646 คน³⁰

นับจากระยะเริ่มก่อตั้งเมื่อพ.ศ. 2512 จนถึงต้นเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2517 หน่วยแพทย์อาสาสมเด็จพระบรมราชชนนี มีฐานะเป็นหน่วยงานการกุศลที่มุ่งบำเพ็ญประโยชน์ต่อสาธารณชนโดยไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ ทูตที่ใช้ในการดำเนินงานได้มาจากพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ที่สมเด็จพระบรมราชชนนีพระราชทานแก่หน่วยแพทย์ รวมทั้งเงินและสิ่งของอื่น ๆ เช่น ยา เครื่องมือแพทย์ เครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ผู้มีจิตศรัทธาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศทูลเกล้าฯ ถวายสำหรับใช้ในกิจการนี้

หน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐบาลได้ให้ความช่วยเหลือแก่กิจการแพทย์อาสาด้วย เช่น สำนักงานสลากกินแบ่ง ได้ทูลเกล้าฯ ถวายเงินเป็นครั้งคราว โรงพยาบาลประจำจังหวัดต่าง ๆ ออ้อเพื่อให้หน่วยแพทย์อาสา ยืมยาไปใช้ก่อน แล้วสำนักงานกลางแพทย์อาสาที่กรุงเทพฯ ค่อยส่งยาไปใช้คืนตามจำนวนยาที่ยืมไปด้วยวิธีการเช่นนี้ ทำให้หน่วยแพทย์อาสา สมเด็จพระบรมราชชนนี สามารถประหยัดเงินที่ใช้บริหารงาน

เป็นจำนวนไม่น้อย เพราะไม่ต้องตั้งคลังยาในจังหวัดแพทย์อาสา ถ้าหากต้องตั้งขึ้นมา จะต้องเสียค่าใช้จ่ายจ้างบุคลากรประจำคลังยาอย่างน้อย 2 คน สำหรับดูแลรับผิดชอบเวชภัณฑ์ต่าง ๆ นอกจากนั้น องค์การร.ส.พ. และบริษัทเดินอากาศไทย ได้ให้ความร่วมมือช่วยขนส่งยาให้ พอ.สว.โดยไม่คิดค่าระวางขนส่ง และองค์การโทรศัพท์ ไม่คิดค่าบริการที่ใช้ในการติดต่อเกี่ยวกับงาน พอ.สว.³¹

ด้านการบริหารงานจัดในรูปคณะกรรมการ แบ่งเป็น 2 ระดับ คือ คณะกรรมการกลาง และคณะกรรมการบริหารจังหวัดแพทย์อาสา สมเด็จพระบรมราชชนนี ทรงดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการกลาง มีคณะกรรมการที่ปรึกษา และคณะกรรมการอำนวยการ ซึ่งแบ่งเป็นอนุกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ได้แก่ ฝ่ายวางแผน ฝ่ายจัดหาและประชาสัมพันธ์ ฝ่ายขนส่ง ฝ่ายการเงิน และพัสดุร่วมบริหารงาน

ส่วนคณะกรรมการบริหารจังหวัดแพทย์อาสานั้น สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานคณะกรรมการ และเมื่อทรงแต่งตั้งแล้วให้ประธานคณะกรรมการบริหารจังหวัดแพทย์อาสาเสนอรายงานคณะกรรมการบริหารและกรรมการที่ปรึกษา ไปยังสำนักงานกลาง พอ.สว.วังสระปทุม เพื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งต่อไป

คณะกรรมการกลางมีหน้าที่อำนวยความสะดวกและสนับสนุนให้การปฏิบัติงานของแพทย์อาสาแต่ละจังหวัดดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย จัดหาและจัดส่งเงินค่าอาหาร ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ เวชภัณฑ์ และสิ่งของเครื่องใช้จำเป็นต่าง ๆ ให้แก่หน่วยแพทย์อาสาของจังหวัด ส่วนคณะกรรมการบริหารจังหวัดแพทย์อาสาซึ่งมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานนั้นจะต้องรับผิดชอบในการวางแผนปฏิบัติงานล่วงหน้า 3 เดือน 4 เดือน หรือ 6 เดือน แผนปฏิบัติงานนั้นจะต้องวางแผนล่วงหน้า ในการหาสถานที่การจัดบุคลากรที่จะออกปฏิบัติงาน การรักษาความปลอดภัย การจัดหาหนะ การจัดหาอาหารสำหรับคณะที่ออกไปปฏิบัติงานและอื่น ๆ ดังนั้นคณะกรรมการบริหารจังหวัดแพทย์อาสาจึงต้องประชุมปีละ 2-4 ครั้ง ตามความเหมาะสม เพื่อวางแผนปฏิบัติงานดังกล่าว และเมื่อวางแผนเสร็จเรียบร้อยแล้วจะจัดส่งรายงานการประชุมพร้อมแผนปฏิบัติงานไปยังสำนักงานกลาง พอ.สว. วังสระปทุม เพื่ออำนวยความสะดวกและประสานงาน คณะกรรมการบริหารจังหวัดแพทย์อาสาที่มีอำนาจแต่งตั้งอนุกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ช่วยบริหารงานได้

เมื่อมีการปฏิบัติงานตามแผนแล้ว เลขานุการคณะกรรมการบริหาร พอ.สว.จังหวัดจะรวบรวมส่งรายงานการออกปฏิบัติงานทุกครั้ง เสนอประธานคณะกรรมการบริหาร พอ.สว.จังหวัดเพื่อทราบ แล้วจัดส่งรายงานนั้นไปยังสำนักงานกลางพอ.สว. วังสระปทุมให้นำเสนอคณะกรรมการกลาง เพื่อประเมินผลและแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ (ถ้ามี)³²

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงสนพระราชนุหฤทัยในกิจการแพทย์อาสาเป็นอย่างยิ่ง โปรดเกล้าฯ ให้จัดทำบัตรประจำตัวอาสาสมัครแต่ละคน และทรงลงพระนามาภิไธยในบัตรทุกใบด้วยพระองค์เอง โปรดทอดพระเนตรรายงานการปฏิบัติงานของจังหวัดแพทย์อาสาต่าง ๆ ภาพถ่ายที่หน่วยแพทย์อาสาออกปฏิบัติงานทุกคราว ทรงจัดหาเวชภัณฑ์ อุปกรณ์การแพทย์ เครื่องใช้ต่าง ๆ รวมทั้งเครื่องแบบอาสาสมัครสำหรับการออกปฏิบัติงาน เพื่อพระราชทานแก่หน่วยแพทย์อาสาแต่ละจังหวัดอย่างครบถ้วน อีกทั้งยังได้พระราชทานข้อแนะนำต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาบางประการที่เกิดขึ้นในการปฏิบัติงานด้วย

นอกจากนั้น ช่วงระยะที่มีการก่อตั้งหน่วยแพทย์อาสาในจังหวัดต่าง ๆ นั้น สมเด็จพระบรมราชชนนี ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงจัดตั้งด้วยพระองค์เอง พร้อมทั้งเสด็จไปปฏิบัติพระราชภารกิจที่ทรงบำเพ็ญ อยู่เป็นประจำคือ การเสด็จเยี่ยมประชาชน ทหาร และตำรวจตระเวนชายแดน และการเสด็จไปทรงเปิด โรงเรียนที่โปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างขึ้นสำหรับเยาวชนในถิ่นทุรกันดารทั่วประเทศ

เมื่อพิจารณาจากผลงานที่ได้ทำมา กล่าวได้ว่า ช่วงระยะเวลา 5 ปี(พ.ศ.2512-2517)ที่หน่วยแพทย์อาสาดำเนินกิจการอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ นั้น ได้สร้างประโยชน์สุขหลายประการต่อส่วนรวม นับตั้งแต่การช่วยเสริมงานของรัฐบาลด้านการรักษาพยาบาลแก่ประชาชนในถิ่นทุรกันดารที่หน่วยแพทย์เคลื่อนที่อื่น ๆ ยังเข้าไปไม่ถึง ช่วยสร้างความหวัง ความอบอุ่นใจ ความเป็นมิตร และช่วยลดความทุกข์สุขของประชาชนในถิ่นไกลคมนาคม ด้วยเหตุนี้ ต้น พ.ศ.2517 รัฐบาลสมัย ฯพณฯ นายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ จึงได้อนุมัติเงินอุดหนุนเป็นรายปี แก่กิจการ พอ.สว. ปีละ 13 ล้านบาท หรือในบางปีอาจจะมากกว่านั้น บ้าง ในรูปของงบประมาณกระทรวงสาธารณสุข ตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา สมเด็จพระบรมราชชนนีจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงกิจการพอ.สว.โดยให้ดำเนินงานในรูปของมูลนิธิ เพื่อจะได้มีสำนักบริหารงานและฝ่ายประสานงานที่สมบูรณ์มีประสิทธิภาพดี กิจการพอ.สว.จะได้เจริญมั่นคง เป็นปึกแผ่นยิ่งขึ้น และจะได้ควบคุมการใช้จ่าย เพราะเป็นเงินอุดหนุนของรัฐบาล³³

เรื่องเงินอุดหนุนนี้ในขั้นแรกรัฐบาลเสนอว่า ให้ตัดยอดเงินมาให้ทาง พอ.สว.เช่นเดียวกับเงินอุดหนุนสภาการศึกษา แล้วมีกรรมการควบคุม เป็นกรรมการการเงิน และหากให้กระทรวงสาธารณสุขส่งเจ้าหน้าที่มาร่วมเป็นการช่วยด้วย ก็ยินดีสนับสนุน แต่สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า เงินอุดหนุนที่รัฐบาลจัดสรรมาให้พอ.สว.นั้นเป็นเงินจำนวนมาก แม้จะมีคณะกรรมการการเงินคอยดูแลก็ตาม ก็ไม่สมควรที่จะทุลเกล้าฯ ถวายเงินนั้นต่อพระองค์โดยตรง รัฐบาลควรดำเนินการไปในทางให้เงินยอดนี้ผ่านทางกระทรวงสาธารณสุข แล้วกระทรวงสาธารณสุขเป็นผู้พิจารณาจ่ายให้ พอ.สว.จะติงว่า แม้ว่าข้าราชการผู้ใหญ่ท่านหนึ่งได้กราบบังคมทูลว่า ถ้าจ่ายเงินผ่านทางราชการ อาจมีปัญหาการใช้จ่ายคือ ไม่สะดวก เพราะมีระเบียบวิธีการอยู่มาก แต่สมเด็จพระบรมราชชนนีก็ทรงยืนยันว่า ให้ปฏิบัติตามนี้ และทรงมีรับสั่งว่า อาจแก้ไขปัญหาความไม่สะดวกในการใช้จ่ายเงินได้ โดยให้มีการปรึกษาประสานงานกันระหว่างพอ.สว.กับกระทรวงสาธารณสุข คงจะไม่ยุ่งยากนัก³⁴

วันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ.2517 สมเด็จพระบรมราชชนนีได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดทะเบียนหน่วยแพทย์อาสาเป็น “มูลนิธิแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี” ใช้ชื่อภาษาอังกฤษว่า “Princess Mother’s Volunteer Flying Doctor Foundation” เลขทะเบียนมูลนิธิลำดับที่ 802 และสมเด็จพระบรมราชชนนี ได้พระราชทานเงิน 1 ล้านบาทเป็นทุนเริ่มแรกของมูลนิธิ³⁵

เมื่อดำเนินกิจการเป็นมูลนิธิ ได้มีการปรับปรุงรูปแบบการบริหารงานของสำนักงานกลางเล็กน้อย กล่าวคือ สมเด็จพระบรมราชชนนี ทรงเป็นองค์นายกิตติมศักดิ์ของมูลนิธิ การบริหารงานอยู่ภายใต้ความดูแลรับผิดชอบของคณะกรรมการบริหารกลาง มีจำนวนระหว่าง 12-24 คน ซึ่งองค์นายกิตติมศักดิ์ของมูลนิธิ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง คณะกรรมการบริหารกลาง อยู่ในตำแหน่งคราวละ 4 ปี สมเด็จพระบรมราชชนนี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขดำรงตำแหน่ง ประธาน

คณะกรรมการบริหารกลาง คณะกรรมการบริหารกลางอาจแบ่งการดำเนินงานของมูลนิธิเป็นฝ่ายต่าง ๆ ตามระเบียบที่ได้วางไว้ โดยแต่งตั้งกรรมการบริหารกลางเป็นประธานอนุกรรมการฝ่ายต่าง ๆ และแต่งตั้งบุคคลอื่นที่มีคุณสมบัติครบถ้วนตามที่กำหนดไว้เป็นอนุกรรมการฝ่าย ไม่เกินฝ่ายละ 10 คน ทั้งนี้โดยพระราชทานุมัติขององค์นายิกาภิติมศักดิ์ และให้อยู่ในตำแหน่งคราวละ 2 ปี นอกจากนี้คณะกรรมการบริหารกลางอาจกราบบังคมทูลองค์นายิกาภิติมศักดิ์เพื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งบุคคลผู้ทรงคุณวุฒิในวิชาการหรือกิจการต่าง ๆ เป็นกรรมการที่ปรึกษา เพื่อทำหน้าที่ให้คำแนะนำและให้ความร่วมมือช่วยเหลือกิจการของมูลนิธิ และให้อยู่ในตำแหน่งคราวละ 2 ปี แต่อาจจะได้รับแต่งตั้งซ้ำอีกก็ได้⁶

ส่วนการบริหารงานแพทยศาสระดับจังหวัดยังคงมีลักษณะเหมือนเดิม กล่าวคือสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งผู้ว่าราชการจังหวัดที่เกี่ยวข้องเป็นประธานคณะกรรมการบริหารส่วนจังหวัด แล้วผู้ว่าราชการจังหวัดกราบบังคมทูล เสนอรายนามบุคคลที่เหมาะสมเป็นกรรมการบริหารส่วนจังหวัดแต่ละจังหวัด เพื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งต่อไป³⁷

ปัจจุบัน (พ.ศ. 2527) มูลนิธิแพทยศาสสมเด็จพระศรีนครินทร์ราชบรมราชชนนีแบ่งการดำเนินงานเป็นฝ่ายต่าง ๆ คือ ฝ่ายกระทรวงสาธารณสุข ฝ่ายจัดหา ฝ่ายประชาสัมพันธ์ ฝ่ายต่างประเทศ ฝ่ายการสื่อสาร และฝ่ายกฎหมาย³⁸

แม้ว่าเมื่อแรกก่อตั้งกิจการแพทยอาสาจะใช้เฮลิคอปเตอร์เป็นพาหนะหลักในการออกปฏิบัติงาน แต่ปัจจุบันการคมนาคมได้รับการพัฒนาขึ้นกว่าเดิมมาก มีถนนหนทางเพิ่มมากขึ้น การคมนาคมติดต่อระหว่างจังหวัด อำเภอ และหมู่บ้านต่าง ๆ จึงค่อนข้างจะสะดวก ดังนั้นความต้องการบริการทางการแพทย์จากกิจการพอ.สว. น่าจะเริ่มลดน้อยลง แต่การณมิได้เป็นไปเช่นนั้น จังหวัดแพทยอาสาทุกจังหวัดยังคงยืนยันให้งานนี้ดำเนินต่อไปและยังมีอีกหลายจังหวัดที่แสดงความจำนงจะให้มีกิจการพอ.สว. ในจังหวัดของตน แต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คงมีไว้เช่นเดิม และด้วยเหตุที่ว่าถนนหนทางในปัจจุบันดีขึ้นมาก การออกหน่วยแพทย์จึงใช้รถยนต์เป็นส่วนใหญ่ แต่ก็ยังมีอีกหลายพื้นที่ที่ต้องใช้เฮลิคอปเตอร์เป็นพาหนะ งานพอ.สว.จึงยังคงดำเนินอย่างสม่ำเสมออยู่ใน 48 จังหวัดแพทยอาสา

จากจุดเริ่มต้นที่เป็นเพียงหน่วยแพทยอาสาสมัครเล็ก ๆ มีจำนวนอาสาสมัครไม่กี่สิบคน กิจการแพทยอาสาฯ ได้ขยายโครงการจนกลายเป็นหน่วยงานใหญ่ที่มีเขตปฏิบัติงานอยู่ใน 48 จังหวัด มีการดำเนินงานทั้งในรูปของหน่วยแพทย์เคลื่อนที่และแพทยอาสาทางอากาศ มีอาสาสมัครจำนวน 20,000 กว่าคน รวมทั้งมีการปรับปรุงฐานะและการดำเนินงานของหน่วยงานในรูปของมูลนิธิ มีชื่อว่า "มูลนิธิแพทยอาสาสมเด็จพระศรีนครินทร์ราชบรมราชชนนี" กิจการของมูลนิธิได้เจริญก้าวหน้าเป็นลำดับ มีความมั่นคงเป็นปึกแผ่นและได้บำเพ็ญประโยชน์ทางด้านการศึกษาพยาบาลแก่ประชาชนอย่างสม่ำเสมอตลอดมา

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเอาพระราชหฤทัยใส่กิจการแพทยอาสาเป็นอย่างยิ่ง ได้ทรงสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ กำลังพระราชหฤทัย และกำลังพระปัญญาเพื่อพัฒนาปรับปรุงงานแพทยอาสา โดยไม่เคยทรงคำนึงถึงความยากลำบากและความเหน็ดเหนื่อยแต่ประการใด แม้ว่าจะทรงมีพระชนมายุมากแล้วก็ตาม จึงไม่เป็นการกล่าวที่เกินจริงเลยว่า สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีส่วนอย่างมากในการช่วยผลักดันให้กิจการแพทยอาสาเจริญก้าวหน้าเป็นปึกแผ่นดังที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

นับแต่ก่อตั้ง พอ.สว.เป็นต้นมา สมเด็จพระบรมราชชนนีจะเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมประชาชน ในจังหวัดแพทย์อาสา 48 จังหวัดเป็นประจำ เพื่อว่าพระองค์จะได้ทรงแวะเยี่ยมบรรดาอาสาสมัคร พอ.สว.ตามจังหวัดต่าง ๆ และจะได้ทรงเยี่ยมชมกิจการแพทย์อาสาในจังหวัดเหล่านั้นด้วย ดังนั้นวงรอบในการเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรแต่ละครั้งจึงต้องใช้เวลานานถึง 15 เดือนกว่าที่จะเสด็จครบ ทั้ง 48 จังหวัดแพทย์อาสา จากเหนือลงใต้ จากตะวันออกไปตะวันตก เป็นงานที่น้ำเหน็ดเหนื่อยมิใช่น้อย แต่สมเด็จพระบรมราชชนนีผู้ทรงมีพระชนมายุมากแล้วมิได้ทรงเหน็ดเหนื่อยหน่ายวันไหวต่อความยากลำบาก ยิ่งทรงมุ่งมั่นบำเพ็ญพระราชกรณียกิจนี้อย่างสม่ำเสมอ ด้วยน้ำพระราชหฤทัยที่เปี่ยมล้นด้วยพระเมตตาต่อประชาชนผู้ยากไร้ และด้วยพระวิริยะอุตสาหะที่แรงกล้า

การเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมแพทย์อาสาแต่ละจังหวัดนั้น สมเด็จพระบรมราชชนนีจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมสมาชิก พอ.สว.จังหวัดนั้น ๆ ซึ่งอาจจัดประชุมที่ศาลาประชาคมจังหวัด หรือสถานที่อื่นที่เหมาะสม และพระองค์จะเสด็จฯ มาทรงเป็นองค์ประธานการประชุมด้วย เมื่อเสด็จมาถึงที่ประชุม จะทรงทักทายปราศรัยกับบรรดาอาสาสมัครอย่างนุ่มนวล เปี่ยมด้วยพระเมตตา ยิ่งความปลาบปลื้มปิติแก่ผู้ได้เข้าเฝ้าฯ ยิ่งนัก

การประชุมจะเริ่มด้วยผู้ว่าราชการจังหวัดในฐานะประธานกรรมการ พอ.สว.จังหวัดกราบบังคมทูล รายงานผลการปฏิบัติงานของคณะพอ.สว.ในจังหวัดของตน แล้วเบิกตัวผู้มีจิตศรัทธาเข้าทูลเกล้าฯ ถวายเงิน โดยเสด็จพระราชกุศล เพื่อทรงใช้ในกิจการแพทย์อาสา จากนั้นสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีพระราชดำรัส แก่ผู้เข้าร่วมประชุม พระองค์มักทรงมีพระราชดำรัสสั้น ๆ แต่ลึกซึ้งและมีความหมาย ทรงขอบใจบรรดาอาสาสมัครที่ได้ร่วมแรงร่วมใจกันปฏิบัติงานเพื่อผู้ยากไร้ ช่วยบรรเทาทุกข์ของผู้เจ็บป่วย³⁹ แล้วโปรดเกล้าฯ พระราชทานเข็มเครื่องหมาย พอ.สว. และของที่ระลึกแก่กรรมการและสมาชิกพอ.สว. และโปรดเกล้าฯ พระราชทานเลี้ยงน้ำชา ของว่างแก่กรรมการ สมาชิก พอ.สว. และผู้เข้าร่วมประชุม หากช่วงระยะที่สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จพระราชดำเนินประชุมสมาชิก พอ.สว.จังหวัดใด ตรงกับระยะที่พระองค์ทรงช่วยองค์การทหารผ่านศึกขายดอกบ๊อบบี้ เพื่อเก็บเงินช่วยทหารผ่านศึก หลังจากประชุมสมาชิกพอ.สว. เสร็จเรียบร้อยแล้ว พระองค์จะเสด็จพระราชดำเนินต่อไปในตัวเมืองเพื่อทรงขายดอกบ๊อบบี้แก่พ่อค้าและประชาชน

ชินฉิน บังดาร์จด์ สมาชิก พอ.สว.จังหวัดเพชรบูรณ์ ได้เล่าเรื่องการประชุมพอ.สว.จังหวัดแก่คณะผู้เขียนว่า เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จพระราชดำเนินประชุมพอ.สว.จังหวัดเพชรบูรณ์ที่ศาลาประชาคมนั้น พอ.เสด็จฯมาถึงจะทรงยิ้มแย้ม ยกพระหัตถ์ทักทายผู้เฝ้าฯรับเสด็จทั่วกัน ครั้งหนึ่งมีรับสั่งว่า “เดี๋ยวนี้ฉันแย่น้ำหนักลดลงเหลือ 38 กิโล” หลังจากประชุม พอ.สว.แล้ว ทรงขายดอกบ๊อบบี้เพื่อหาเงินช่วยทหารที่บาดเจ็บ รับสั่งอธิบายว่า ขายดอกละ 5 บาท แต่ใครจะให้กินก็ได้ ให้เท่าไรก็ได้ มีหลายคนถวายดอกละ 100, 500 บาทบ้าง 10-20 บาทบ้าง หลังจากทรงขายในศาลาประชาคมแล้ว เสด็จไปทรงขายด้านนอก มีประชาชนมาเฝ้าแน่นขนัด บางคนไม่ซื้อดอกไม้ มีเงินอยู่บาทสองบาทก็ขอถวายโดยเสด็จพระราชกุศล ดอกไม้หมดแล้ว คนก็ยังถวายเงิน เพราะอยากจะทำบุญต่อพระหัตถ์ รู้สึกปลื้มใจ พอราชองครักษ์ยื่นมือมารับแทนพระองค์ท่าน ประชาชนก็รีบหอดมื่อ จะขอถวายกับพระองค์ท่านเอง⁴⁰

นอกจากจะเสด็จพระราชดำเนินประชุมพอ.สว.จังหวัดแล้ว เวลาเสด็จเยี่ยมราษฎรตามหมู่บ้านต่าง ๆ

สมเด็จพระบรมราชชนนีได้โปรดเกล้าฯ ให้นำหน่วยแพทย์พอ.สว. ในขอนแก่นเสด็จพร้อมด้วยหน่วยแพทย์พอ.สว. จังหวัดไปตรวจรักษาประชาชนผู้ป่วยเจ็บ ณ หมู่บ้านที่พระองค์จะเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมเยียนด้วย คณะแพทย์พอ.สว. จะไปปฏิบัติงานตั้งแต่ประมาณ 9.00 นาฬิกา สมเด็จพระบรมราชชนนีจะเสด็จทรงเยี่ยมราษฎรประมาณ 14.30 นาฬิกา เมื่อพระองค์ทรงเยี่ยมราษฎรเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะเสด็จพระราชดำเนินมาเยี่ยมคณะอาสาสมัครพอ.สว. เมื่อเสด็จถึงที่ตั้งหน่วยแพทย์ พระองค์จะทรงมีพระราชปฏิสันถารกับบรรดาอาสาสมัครที่มาปฏิบัติงานอย่างเป็นกันเอง ทรงได้ถามอาการคนไข้ และการตรวจรักษาจากแพทย์ด้วยความสนพระราษุหทัย บางครั้งได้ทรงช่วยเหลือบรรจยาใส่ซองสำหรับคนไข้ด้วย พระราชอัธยาศัยที่เป็นกันเองของสมเด็จพระบรมราชชนนีได้สร้างความปลาบปลื้มปิติอย่างยิ่ง แก่บรรดาอาสาสมัครพอ.สว. ที่ได้เข้าเฝ้าฯ

งานแพทย์อาสาเป็นโครงการใหญ่ที่มีผู้ปฏิบัติงานในโครงการเป็นจำนวนมาก การทำงานจึงต้องมีเรื่องขัดแย้งกันบ้าง เป็นธรรมดาของคนหมู่มาก แต่ด้วยพระบารมีของสมเด็จพระบรมราชชนนีผู้ทรงเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของสมาชิกพอ.สว. ทุกหมู่เหล่า จึงทำให้ความขัดแย้งเล็กๆ น้อยๆ ที่เกิดขึ้นมลายไปสิ้น กิจการพอ.สว. จึงดำเนินอย่างราบรื่นตลอดมา สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงตระหนักดีถึงปัญหาข้อนี้ เคยทรงมีกระแสพระราชดำรัสพระราชทานสมาชิกพอ.สว. จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2516 ความตอนหนึ่งว่า

ที่ทำงานนี้ ทุกแห่งที่ผ่านไปที่มีพอ.สว. เห็นตั้งอกตั้งใจทำงานกันดี แต่ที่อยากจะขอให้ทุกท่านทั้งที่เป็นกรรมการและสมาชิกทุกคน จงทำงานกันด้วยความสามัคคี เห็นอกเห็นใจกัน ถ้ามีอะไรที่ไม่พอใจ ที่เห็นว่าควรเปลี่ยน ก็ควรจะนำมาพูดกัน ไม่ใช่พูดลับหลัง เพราะว่าการพูดลับหลังไม่ได้เกิดประโยชน์อะไรเลย ถ้าเรามาพูดกันคือ Discuss กันอย่างนี้ สำหรับที่จะเปลี่ยนของบางอย่างถ้าเห็นด้วยกันเป็นส่วนใหญ่ ก็เปลี่ยนตามนั้น.... ทุกสิ่งทุกอย่างที่ผ่านมานี้ไม่ได้อะไรเป็นวัตถุ แต่ได้สิ่งที่เป็นกุศล เมื่อได้กุศลฉันก็เชื่อว่า คงจะทำให้ทุก ๆ ท่านมีความพอใจสบายใจขึ้น ฉันรู้สึกว่าการที่จิตใจสบายนี้สำคัญมาก ถ้าจิตใจสบายอาจทำให้ร่างกายสบายด้วย....⁴¹

หม่อมศรีนวล ณ เชียงใหม่ ให้สัมภาษณ์คณะผู้เขียนว่า สมเด็จพระบรมราชชนนีเคยรับสั่งกับสมาชิกพอ.สว. เชียงใหม่ว่า อย่าทำงานเพื่อพระองค์ท่าน ให้ทำงานเพื่อราษฎรที่เดือดร้อนที่ทุกข์ยากในถิ่นทุรกันดาร

ทำงานอย่านึกว่าทำเพื่อท่านนะ เพราะว่าไม่มีฉันแล้วจะทำยังไง ฟังแล้วนึกเศร้าใจ ให้ทำงานเพื่อราษฎรที่เดือดร้อน ที่ทุกข์ยาก ที่เจ็บไข้ได้ป่วยในถิ่นที่กันดาร ให้ทำงานเพื่อประชาชนที่เดือดร้อนจริงๆ ไม่ใช่ทำเพื่อท่าน ใช้ภาษาธรรมดาอย่างนี้ละ อย่าทำเพื่อท่าน เผื่อไม่มีฉันจะทำอย่างไร⁴²

มีคำถามหนึ่งที่น่าสนใจว่า หน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่นั้นเมื่อไปตรวจรักษาผู้ป่วยเจ็บ ณ หมู่บ้านใดแล้ว โอกาสที่จะหวนกลับมาปฏิบัติงานที่หมู่บ้านนั้นอีกครั้งหนึ่ง อาจต้องรอนานหลายเดือน หรืออาจจะไม่มีโอกาสหวนกลับมาอีกเลย เพราะบ้านเมืองเรามีแผ่นดินกว้างใหญ่ มีหมู่บ้านยากจนในเขตทุรกันดารมากมาย หน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่จึงต้องเปลี่ยนสถานที่ปฏิบัติงานไปเรื่อย ๆ จากหมู่บ้านหนึ่งไปอีกหมู่บ้านหนึ่ง แทบจะไม่มีโอกาสกลับไปปฏิบัติงานซ้ำ ณ หมู่บ้านเดิมที่เคยไปแล้ว แต่ความเจ็บป่วยไม่เลือกวันเวลา นอกจากนั้นโดยหลักทางการแพทย์จะต้องมีการติดตามผลการรักษา หน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่รักษาพยาบาลแล้ว ก็ยุติลงเพียงแค่นั้น ไม่มีการติดตามผลแต่อย่างใด จึงเป็นที่น่าสงสัยว่า การส่งหน่วยแพทย์อาสาเคลื่อนที่ออกไปปฏิบัติงานตามหมู่บ้านต่าง ๆ จะได้ประโยชน์และผลดีดังที่คาดหวังกันไว้หรือไม่

แม้ว่าข้อสังเกตข้างต้นจะมีส่วนที่เป็นจริงอยู่ไม่น้อย แต่การพิจารณาเรื่องใด ๆ ควรมองในแง่มุมที่กว้าง นายแพทย์วิฑูร แสงสิงแก้ว ได้แสดงความคิดเห็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับแพทย์เคลื่อนที่ไว้ตอนหนึ่งว่า

เรื่องของหน่วยแพทย์เคลื่อนที่นี้เป็นเรื่องเกี่ยวพันกันกับปัญหาใหญ่ในทางการสาธารณสุข ซึ่งได้แก่ปัญหาของการขาดบริการแพทย์ในชนบท จุดมุ่งหมายสุดท้ายในการแก้ไขปัญหานี้คือ การจัดบริการดังกล่าวให้เป็นบริการถาวร แต่ในขณะนี้(พ.ศ.2513) ยังไม่สามารถจะกระทำได้หรือบางแห่งอาจทำไม่ได้เลย การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นอยู่โดยการปฏิบัติงานของหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ก็เป็น การแก้ไขปัญหาคีติที่สุด⁴³

ในแง่ของพอ.สว. เมื่อพิจารณาจากงานที่ได้กระทำไปแล้ว และปรากฏผลอย่างชัดเจนก็กล่าวได้ว่า การปฏิบัติงานของ พอ.สว.มีส่วนไม่น้อยในการช่วยบรรเทาความเดือดร้อนเรื่องการใช้ได้ป่วยของประชาชนในถิ่นทุรกันดาร แพทย์อาสาได้นำคนไข้หนักที่ได้พบตามหมู่บ้านต่าง ๆ ส่งไปรักษาต่อที่โรงพยาบาลประจำจังหวัดหรือโรงพยาบาลที่กรุงเทพฯ โดยเป็นคนไข้ในพระราชานุเคราะห์ของสมเด็จพระบรมราชชนนี ได้รับพระราชทานทั้งค่ารักษาพยาบาล ค่าอาหาร ค่าที่พัก และค่าพาหนะ คนไข้เหล่านี้บางคนป่วยเป็นโรคเรื้อรัง เช่น วัณโรค มาลาเรีย บางคนอวัยวะพิการมาตั้งแต่กำเนิดหรือเพราะอุบัติเหตุ บางคนป่วยเป็นต่อกระดูก ต้อหิน บางคนเป็นโรคผิวหนัง ด้วยพระเมตตาของสมเด็จพระบรมราชชนนี คนไข้เหล่านี้ได้รับการรักษาจนหายเป็นปกติ กลับไปประกอบอาชีพได้ดังเดิม แม้ว่าคนไข้เหล่านี้จะเป็นเพียงคนกลุ่มน้อยในหมู่ผู้เจ็บป่วยซึ่งมีอยู่มากมาย แต่การได้ช่วยเหลือ แม้เพียงน้อยนิด ก็ยังดีกว่าที่จะไม่ทำอะไรเลย กล่าวโดยรวม ๆ งาน พอ.สว.ประสบความสำเร็จพอสมควรในด้านการรักษาพยาบาล แต่ได้ผลอย่างดียิ่งในแง่การสร้างกำลังขวัญและความอบอุ่นทางจิตใจแก่ประชาชนในถิ่นทุรกันดาร

ผมว่าทางด้านการรักษาพยาบาลไม่ได้มากเท่าไร ใจผมนะครับ แต่ทางด้านจิตวิทยาคงได้มาก ให้เขารู้สึกว่าเราไม่ทอดทิ้งเขา⁴⁴
สำหรับจิตใจของคน ไม่มีอะไรเสมอเหมือน อย่างตำบลที่เราไปเมื่อ

วานขึ้น แม้แต่ผู้ว่าราชการจังหวัดก็ยังไม่เคยไป สมเด็จพระเจ้าได้เสด็จ
ไป เป็นที่ชื่นชมยินดีของคนทั้งหลายที่อยู่ในหมู่บ้านนั้นอย่างยิ่ง
กำลังใจนี้ผมว่าเป็นของสำคัญที่สุดอย่างหนึ่ง⁴⁵

พูดถึงประโยชน์ (ของแพทยอาสาเคลื่อนที่) ทางการแพทย์จริง ๆ
ไม่คุ้มกันครับ ผู้โครงการแพทย์ทางอากาศไม่ได้ แต่ผมคิดว่าได้
ประโยชน์ทาง Psychology ด้านประชาชน ที่จะยึดเหนี่ยวเขาไว้ให้
ชื่อตรงต่อพวกเราด้วยกัน ให้เป็นพวกเดียวกัน หรือทางด้าน การบำรุง
ขวัญนะครับ ของพวกนี้ไม่มีราคา จะมีเงินเท่าไรก็ซื้อไม่ได้ ถ้าเราไม่
จัดทำอย่างนี้ อันนี้ไม่ใช่เฉพาะแต่พวกชาวบ้านเท่านั้นครับ แม้กระทั่ง
พวกตำรวจหรือเจ้าหน้าที่บ้านเมืองที่ไปอยู่ไกล ๆ ก็ได้ด้วย เพราะ
ฉะนั้นพูดถึงในระดับประชาชน ในระดับชาติ ผมว่า project นี้เกินคุ้ม
ผมว่าเป็น project ที่คนธรรมดา ๆ อย่างเราไม่มีปัญญาทำ ถ้าไม่ได้
สมเด็จพระเจ้าริเริ่มอย่างนี้ ถึงแม้จะมีเงินก็ทำไม่ได้ แต่ว่าทำได้ เพราะ
ว่าสมเด็จพระเจ้าทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ริเริ่มขึ้น⁴⁶

เมื่อเทียบค่าใช้จ่ายเช่น ค่าน้ำมันเฮลิคอปเตอร์ ค่าเวชภัณฑ์ ทรัพยากร
บุคคล ฯลฯ ตลอดจนใช้หลักการแพทย์เข้ามาพิจารณาแล้ว การปฏิบัติ
งานของพอ.สว. (แพทยอาสาเคลื่อนที่) ได้ผลน้อยกว่าเงินทุนที่เรา
ใช้จ่ายไป แต่เราจำเป็นต้องทำ เพราะการปฏิบัติงานของพอ.สว. ได้ผล
อย่างมากในแง่จิตใจ อีกประการหนึ่งในภาวะที่เราขาดแคลนแพทย์ใน
ท้องถิ่นทุรกันดาร การมีแพทย์ พอ.สว. จึงเป็นสิ่งจำเป็น⁴⁷

¹ สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ระเบียบ ฤกษ์เกษม, 6 กุมภาพันธ์ 2525.

² สัมภาษณ์ พล.ต.ต.นายแพทย์สุปรีชา รัตนกนก, 21 กันยายน 2525.

³ ระเบียบ ฤกษ์เกษม "ประวัติการก่อตั้งหน่วยแพทยอาสาสมัครในสมเด็จพระบรมราชชนนี เขต 5 (พอ.สว. เขต 5) พยาบาลสาร
6(4 : ตุลาคม 2522) : 2.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵ "สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี : พระมารดาอันกล้าของตชด.", เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรม-
ราชชนนี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2515), ไม่มีเลขหน้า

⁶ เรื่องเดียวกัน และสัมภาษณ์ พล.ต.ต.นายแพทย์สุปรีชา รัตนกนก, 21 กันยายน 2525.

⁷ "สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี : พระมารดาอันกล้าของตชด.", ไม่มีเลขหน้า

^{8,9,10} เรื่องเดียวกัน, และสัมภาษณ์ พล.ต.ท. อังกูร ทัดตานนท์, 28 ตุลาคม 2525.

¹¹ สัมภาษณ์ พล.ต.ต.นายแพทย์สุปรีชา รัตนกนก 21 กันยายน 2525.

12 เรื่องเดียวกัน

13 เรื่องเดียวกัน

14 บรรจง วิทยาศรัยธรรมพิสิฐ, "อันความกรุณาปราณี...", หน่วยแพทย์อาสาสมเด็จพระบรมราชชนนี พ.ศ.2513 (พระนคร : โรงพิมพ์คณะช่าง, 2513) ไม่มีเลขหน้า

15 ระเบียบ ฤกษ์เกษม, "ประวัติการก่อตั้งหน่วยแพทย์อาสาสมัครฯ" พยาบาลสาร 6 (ตุลาคม, 2522) : 11

16 แพทย์อาสา สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พ.ศ.2520 (กรุงเทพฯ : ไทยบุรินทร์การพิมพ์, 2520), หน้า 120

17 ระเบียบ ฤกษ์เกษม, "ประวัติการก่อตั้ง.....," หน้า 11-15

18 "แพทย์อาสา สมเด็จพระบรมราชชนนี", หน่วยแพทย์อาสาสมเด็จพระบรมราชชนนี พ.ศ. 2513. ไม่มีเลขหน้า

19 เรื่องเดียวกัน

20 มูลนิธิแพทย์อาสา สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พ.ศ.2524 (กรุงเทพฯ : สหมิตรการพิมพ์, 2525) หน้า 8.

21 "แพทย์อาสา สมเด็จพระบรมราชชนนี", ไม่มีเลขหน้า.

22 เรื่องเดียวกัน

23 วัชร แสงสิงแก้ว, "หน่วยแพทย์เคลื่อนที่", หน้า 5-8 (เอกสารอัดสำเนา)

24 สุรพงษ์ ดวงรัตน์, "พอ.สว.จะคงอยู่คู่ฟ้า", หน่วยแพทย์อาสา สมเด็จพระบรมราชชนนี พ.ศ. 2513 ไม่มีเลขหน้า.

25 "สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี : พระมารดาแล่นกล้าของชาติ.", เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี. ไม่มีเลขหน้า.

26 จังหวัดแพทย์อาสาทางอากาศ 25 จังหวัดได้แก่ จังหวัดไต้หวัน จังหวัดน่าน พะเยา เชียงราย เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน ตาก ชลบุรี กาญจนบุรี ราชบุรี เพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์ ชุมพร ระนอง สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช กระบี่ พังงา ภูเก็ต สงขลา ตรัง พัทลุง สตูล ยะลา ปัตตานี และนราธิวาส

27 เรื่องแพทย์อาสาทางอากาศได้ข้อมูลในการเรียบเรียงจาก แพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พ.ศ.2520 (กรุงเทพฯ : ไทยบุรินทร์การพิมพ์, 2520), หน้า 1-2, 6, 99-101, 107-108, 111-112 และมูลนิธิแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พ.ศ. 2524 (กรุงเทพฯ : สหมิตรการพิมพ์, 2522), หน้า 11-18.

28 สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ อาวุธ ศรีสุกรี, 30 ตุลาคม พ.ศ. 2525. ข้อความในวงเล็บเป็นผู้เขียนแทรกไว้เพื่อความเข้าใจ

29 สัมภาษณ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ปราณีต สวัสดิ์รักษา, 29 ตุลาคม พ.ศ. 2525.

30 มูลนิธิแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พ.ศ. 2524, หน้า 19.

31 สัมภาษณ์ นายแพทย์มณฑิร บุนนาค, 26 มีนาคม 2525.

32 "แพทย์อาสา สมเด็จพระบรมราชชนนี," ไม่มีเลขหน้า. และ "ระเบียบปฏิบัติการแพทย์อาสา สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี," หน้า 1-5 (เอกสารอัดสำเนา)

33 รายงานการประชุมคณะเตรียมงานร่างตราสารมูลนิธิ พอ.สว. ณ ห้องประชุมกระทรวงสาธารณสุข วันจันทร์ที่ 29 เมษายน พ.ศ.2517 เวลา 14.00 น.

34 รายงานการบวงชุมเรื่องหน่วยแพทย์อาสาของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ครั้งที่ 2/2517 ณ วัดสระปทุม วันพฤหัสบดีที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2517 เวลา 17.30 น.

35 มูลนิธิแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พ.ศ.2524 หน้า 8,104.

36,37,38 เรื่องเดียวกัน, หน้า 104-107.

39 สัมภาษณ์ แพทย์หญิง คุณหญิงอำพัน มีนะกนิษฐ์, 26 มีนาคม 2526.

⁴⁰สัมภาษณ์ ชินฉิน บังตำรวจ, 14 กุมภาพันธ์ 2526.

⁴¹ม.ล.ปิ่นพันธ์ มาลากุล “เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี”. (กรุงเทพฯ : กรมชลประทาน, 2516),
หน้า 5-6.

⁴²สัมภาษณ์ หม่อมศรีนวล ณ เชียงใหม่, 27 ตุลาคม 2525.

⁴³วิฑูร แสงสิงแก้ว “หน่วยแพทย์เคลื่อนที่,” หน้า 8 (เอกสารอัดสำเนา)

⁴⁴สัมภาษณ์ นายแพทย์สุนันท์ มุลท์ศันฐาน, 28 พฤศจิกายน 2525.

⁴⁵สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์นายแพทย์อุดม โปษะภุชณะ, 26 พฤศจิกายน 2525.

⁴⁶สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์นายแพทย์อาวุธ ศรีสุกรี, 30 ตุลาคม 2525. ข้อความในวงเล็บเป็นของผู้เขียนแทรกไว้เพื่อ
ความเข้าใจ

⁴⁷สัมภาษณ์ นาวาเอกนายแพทย์ พันธุ์เลิศ ทิมกระจำง ร.น., 21 กันยายน 2525. ข้อความในวงเล็บเป็นของผู้เขียนแทรกไว้เพื่อ
ความเข้าใจ

เสด็จเยี่ยมราษฎร

การเสด็จประพาสหัวเมืองระหว่างพ.ศ. 2507-2512 หรือช่วงระยะก่อนการก่อตั้งแพทย์-
อาสาชนนั้น สมเด็จพระบรมราชชนนีนอกจากจะได้ทรงเปลี่ยนพระราชอิริยาบถ ประพาสตามป่าเขา
ลำเนาไพร ทอดพระเนตรบ้านเมือง วัดวาอาราม และสถานที่ต่าง ๆ ที่น่าสนใจแล้ว ยังได้ทรงบำเพ็ญ
พระราชกรณียกิจที่สำคัญอีก 2 ประการคือ การเสด็จเยี่ยมเยียนประชาชน ทหาร ตำรวจตระเวนชายแดน
ในพื้นที่ต่าง ๆ และการเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปิดโรงเรียนสำหรับเยาวชนในถิ่นทุรกันดาร แต่
เมื่อก่อตั้งแพทย์อาสาในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2512 และกิจการนี้ได้แผ่ขยายไปยังจังหวัดต่าง ๆ แล้ว
สมเด็จพระบรมราชชนนีก็นิพนธ์พระราชภารกิจเพิ่มขึ้นในด้านการเสด็จเยี่ยมเยียน การพระราชทาน
กำลังใจและข้อแนะนำแก่สมาชิกแพทย์อาสาตามจังหวัดแพทย์อาสาทั่วประเทศ เมื่อเป็นเช่นนี้ กำหนด
การเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมพสกนิกรตามจังหวัดต่าง ๆ ของสมเด็จพระบรมราชชนนิจึงต้องมีการ
ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับพระราชภารกิจที่มีเพิ่มขึ้น

ด้วยเหตุนี้ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2513 เป็นต้นมา สมเด็จพระบรมราชชนนิจึงเสด็จพระราชดำเนิน
ทรงเยี่ยมเยียนราษฎรในจังหวัดแพทย์อาสาเป็นส่วนใหญ่ บางครั้งพระองค์อาจเสด็จจังหวัดอื่นที่มีใช่
จังหวัดแพทย์อาสา เพื่อทรงประกอบพระราชกรณียกิจอื่นบางประการ เช่น เสด็จพระราชดำเนินทรง
วางศิลาฤกษ์อาคารต่าง ๆ หรือทรงทำพิธีเปิดโรงพยาบาล เป็นต้น แต่ก็ไม่บ่อยครั้งนัก อีกประการหนึ่ง
สมเด็จพระบรมราชชนนิจึงเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมเยียนราษฎรและปฏิบัติพระราชภารกิจเรื่อง
แพทย์อาสาตามจังหวัดแพทย์อาสาต่าง ๆ ทั่วประเทศเป็นวงรอบติดต่อกันนานประมาณ 15 เดือนเศษ
แล้วพระองค์จะเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับ ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ประมาณ 8 เดือน หลัง
จากนั้นจะเสด็จกลับประเทศไทย เพื่อทรงปฏิบัติงานในวงรอบใหม่ต่อไป

การที่สมเด็จพระบรมราชชนนิจึงเสด็จพระราชดำเนินไปประทับที่สวิตเซอร์แลนด์นั้นก็เพื่อจะ
ประหยัดค่าใช้จ่าย จะได้ทรงสะสมพระราชทรัพย์สำหรับใช้จ่ายในการเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยม
ราษฎรในวงรอบต่อไป เคยรับสั่งว่า “ฉันมาอยู่ที่นี้ได้เก็บเงินไว้บ้าง ใช้น้อยลง มาอยู่เพื่อเก็บเงินไว้ให้

คนอื่น เพราะอยู่เมืองไทย อดไปนั้นไปนี้ไม่ได้ เวลาไปก็มีของไป ตั้งแต่มีแพทย์อาสาที่ต้องใช้มากขึ้น แต่ไม่ใช่ไม่ชอบ ฉันทชอบ”¹ ตามคำบอกเล่าของผู้รับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาท ค่าใช้จ่ายในประเทศไทยวันเดียวเท่ากับค่าใช้จ่ายเป็นเดือน ๆ ในสวีเดนหรือแลนด์ นอกจากนี้เพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายแล้ว การประทับที่สวีเดนหรือแลนด์ยังทำให้สมเด็จพระบรมราชชนนีได้ทรงพักผ่อนพระวรกาย ซึ่งได้ตรากตรำทำงานมาถึง 15 เดือนเศษ พอให้คลายจากความเหน็ดเหนื่อย ให้มีพระพลกำลังที่แข็งแรงพร้อมที่จะทรงปฏิบัติงานในถิ่นทุรกันดารในวงรอบใหม่ต่อไป

ช่วงระยะเวลา 24 เดือนหรือ 2 ปี สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงทำงาน 15 เดือนเศษ และทรงพักประมาณ 8 เดือน ดังนั้น พระองค์จึงเสด็จเยี่ยมราษฎรตามจังหวัดแพทย์อาสาต่าง ๆ ปีเว้นปี ยกตัวอย่างเช่น ประมาณกลางเดือนมกราคมถึงกลางเดือนมีนาคม พ.ศ. 2522 สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จพระราชดำเนินโดยทางเรือไปทรงเยี่ยมเยียนประชาชนและสมาชิก พอ.สว.ในจังหวัดระนอง พังงา ภูเก็ต กระบี่ ตรัง สตูล และนครศรีธรรมราช ช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันใน พ.ศ.2524 สมเด็จพระบรมราชชนนีก็จะเสด็จเยี่ยมเยียนจังหวัดต่าง ๆ ในอาณาบริเวณนี้อีกครั้งหนึ่ง

วงรอบการเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมประชาชนนาน 15 เดือนจะเริ่มหลังจากที่สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จกลับจากสวีเดนหรือแลนด์ ปกติพระองค์จะเสด็จถึงประเทศไทยประมาณปลายเดือนตุลาคมหรือต้นเดือนพฤศจิกายน จะทรงปฏิบัติพระราชภารกิจที่กรุงเทพฯ สัก 2-3 สัปดาห์ แล้วเริ่มเสด็จออกเยี่ยมเยียนราษฎรตามจังหวัดต่าง ๆ ประมาณกลางเดือนหรือปลายเดือนพฤศจิกายน และจะทรงปฏิบัติงานเยี่ยมเยียนประชาชนและสมาชิกพอ.สว.ติดต่อกันเป็นเวลานาน 15 เดือนเศษ จากปลายปีหนึ่ง ดำเนินต่อเนื่องมาหนึ่งปี แล้วข้ามมาจนถึงประมาณกลางเดือนกุมภาพันธ์ของอีกปีหนึ่ง

จุดแรกที่สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรและปฏิบัติพระราชภารกิจเรื่องแพทย์อาสา คือ จังหวัดต่าง ๆ ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ได้แก่ จังหวัดเลย อุดรธานี หนองคาย กาฬสินธุ์ สกลนคร นครพนม และมุกดาหาร สมเด็จพระบรมราชชนนีจะทรงงานอยู่ ณ จังหวัดเหล่านี้ประมาณระหว่างกลางหรือปลายเดือนพฤศจิกายนจนถึงต้นเดือนมกราคม เดิมระหว่างที่ทรงงานอยู่ในจังหวัดแถบนี้ สมเด็จพระบรมราชชนนีจะประทับแรม ณ บ้านพักรับรองของกรมป่าไม้บนภูกระดึง จังหวัดเลย และโครงการชลประทานน้ำอูน จังหวัดสกลนคร แต่ปัจจุบันพระองค์จะประทับแรม ณ โครงการชลประทานห้วยหลวง จังหวัดอุดรธานี (เริ่มประทับแรมครั้งแรก พ.ศ. 2521) และโครงการชลประทานน้ำอูน จังหวัดสกลนครตามลำดับ

จากภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน สมเด็จพระบรมราชชนนีจะเสด็จพระราชดำเนินลงภาคใต้เพื่อทรงปฏิบัติงานในจังหวัดระนอง พังงา ภูเก็ต กระบี่ สตูล ตรัง และ นครศรีธรรมราช ประมาณระหว่างกลางเดือนมกราคมถึงกลางเดือนมีนาคม สมเด็จพระบรมราชชนนีจะเสด็จพระราชดำเนินไปภาคใต้โดยเครื่องบินและประทับแรมในเรือ กองบังคับการตำรวจน้ำได้จัดเรือถวายให้ทรงใช้เป็นพระราชพาหนะ ตอนแรกจัดเรือชื่อ “ตำรวจราชานุภาพ” ต่อมาได้จัดเรือลำใหม่ถวายชื่อ “ลพบุรีวิรามศวร์” ซึ่งสมเด็จพระบรมราชชนนีได้ทรงใช้เป็นพระราชพาหนะในการเสด็จพระราชดำเนินทางทะเลมาจนถึงปัจจุบัน ระหว่างที่ทรงเยี่ยมเยียนประชาชนและสมาชิกแพทย์อาสาในจังหวัดระนอง พังงา ภูเก็ต กระบี่ และสตูลนั้น สมเด็จพระบรมราชชนนีจะประทับแรมในเรือ ซึ่งจะใช้เวลาประมาณ 40 วัน

หลังจากที่ทรงงานในจังหวัดเหล่านี้เรียบร้อยแล้ว ประมาณต้นสัปดาห์ที่สี่ของเดือนกุมภาพันธ์ สมเด็จพระบรมราชชนนีจะทรงย้ายมาประทับแรมที่พระตำหนักในบริเวณโรงงานปูนซิเมนต์ อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช เพื่อทรงปฏิบัติพระราชภารกิจในเขตจังหวัดตรังและนครศรีธรรมราชต่อไป

หลังจากเสด็จพระราชดำเนินโดยทางเรือแถบชายฝั่งด้านทะเลอันดามันแล้ว สมเด็จพระบรมราชชนนีจะเสด็จขึ้นเหนือ เพื่อทรงงานในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน พะเยา และน่าน ประมาณต้นเดือนเมษายนถึงสัปดาห์แรกของเดือนพฤษภาคม สมเด็จพระบรมราชชนนีจะประทับแรม ณ พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ จังหวัดเชียงใหม่ และสถานีประมง จังหวัดพะเยา

จุดต่อมาที่สมเด็จพระบรมราชชนนีจะเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมประชาชนและสมาชิกแพทย์อาสา คือ จังหวัดกาญจนบุรี และราชบุรี พระองค์จะทรงงานอยู่ในเขตนี้ประมาณ 15 วัน จากช่วงกลางเดือนพฤษภาคมถึงต้นเดือนมิถุนายน และจะประทับแรม ณ เขื่อนวชิราลงกรณ อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี แต่บางครั้งก็เสด็จไปประทับแรมที่ เขื่อนศรีนครินทร์ อำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี อีกแห่งหนึ่งด้วย

จากกาญจนบุรีและราชบุรี สมเด็จพระบรมราชชนนีจะเสด็จพระราชดำเนินต่อไปยังจังหวัดนราธิวาส ปัตตานี ยะลา สงขลา พัทลุง สุราษฎร์ธานี ชุมพร ประจวบคีรีขันธ์ และเพชรบุรี ระหว่างประมาณกลางเดือนมิถุนายนถึงต้นเดือนกันยายน ระหว่างเสด็จเยี่ยมราษฎรในเขตจังหวัดนราธิวาส ปัตตานี และยะลา สมเด็จพระบรมราชชนนีจะประทับแรม ณ พระตำหนักทักษิณราชนิเวศน์ จังหวัดนราธิวาส หลังจากนั้นจะเสด็จประทับเรือลพบุรีราเมศวร์ ที่จังหวัดสงขลา และจะประทับแรมบนเรือประมาณ 3-4 สัปดาห์ เพื่อทรงเยี่ยมราษฎรในจังหวัดสงขลา พัทลุง สุราษฎร์ธานี และชุมพร แล้วเสด็จพระราชดำเนินโดยทางเรือขึ้นมาประทับแรม ณ พระตำหนักน้อย พระราชวังไกลกังวล หัวหิน เพื่อทรงเยี่ยมเยียนประชาชนในจังหวัดเพชรบุรี และประจวบคีรีขันธ์

นอกจากที่ประทับแรมที่ได้กล่าวมาแล้ว ขณะเสด็จชายทะเลภาคใต้ฝั่งตะวันตกของอ่าวไทย สมเด็จพระบรมราชชนนีเคยเสด็จประทับแรม ณ นิคมต่าง ๆ ของกรมประมงสงเคราะห์ เช่น นิคมธารโตที่บ้านก้อลอง จังหวัดยะลา นิคมแว้ง จังหวัดนราธิวาส แต่ปัจจุบันนิคมเหล่านี้ไม่ได้ใช้เป็นที่ประทับแรมแล้ว เพราะมีพระตำหนักทักษิณราชนิเวศน์ นอกจากนั้น พระองค์ยังคงเคยประทับแรม ณ พระตำหนักน้อย จังหวัดสงขลา และเรือนรับรองค่ายคอกหงษ์ จังหวัดสงขลา

หลังจากที่สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงปฏิบัติพระราชภารกิจแถบชายทะเลภาคใต้ฝั่งตะวันตกของอ่าวไทยเรียบร้อยแล้ว พระองค์จะเสด็จต่อไปยังภาคกลางตอนบน เพื่อทรงงานในจังหวัดตาก อุตรดิตถ์ และพิษณุโลก ช่วงประมาณต้นสัปดาห์ที่สี่ของเดือนกันยายนถึงกลางเดือนตุลาคม เป็นเวลาประมาณ 21 วัน ส่วนใหญ่พระองค์จะประทับแรมที่เขื่อนภูมิพล จังหวัดตาก แต่ก็เคยประทับแรมที่เขื่อนสิริกิติ์ จังหวัดอุตรดิตถ์ อีกแห่งหนึ่งด้วย

ต่อจากนั้นสมเด็จพระบรมราชชนนีจะเสด็จพระราชดำเนินโดยทางเรือไปยังชายทะเลฝั่งตะวันออกของอ่าวไทย กองทัพเรือได้ถวายเรือหลวงชื่อ “จันทรา” ให้ทรงใช้เป็นพระราชพาหนะ เพื่อเสด็จเยี่ยมประชาชนและแพทย์อาสาในจังหวัดฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง จันทบุรี และตราด ระหว่างที่ทรงงานในจังหวัดเหล่านี้ สมเด็จพระบรมราชชนนีจะประทับแรมบนเรือ นานประมาณ 35-40 วัน จากช่วง

ราว ๆ กลางเดือนตุลาคมจนถึงปลายเดือนพฤศจิกายน

เสร็จจากพระราชภารกิจทางแถบชายทะเลฝั่งตะวันออกของอ่าวไทยแล้ว สมเด็จพระบรมราชชนนีจะเสด็จพระราชดำเนินทรงงานต่อ ณ จังหวัดแพทย์อาสาในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ได้แก่ จังหวัดยโสธร อุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ และบุรีรัมย์ พระองค์จะทรงปฏิบัติงานอยู่ในจังหวัดเหล่านี้ตลอดระยะเวลาเดือนธันวาคม เป็นเวลาประมาณ 30-35 วัน สมเด็จพระบรมราชชนนีจะประทับแรม ณ โครงการชลประทานลำไคมน้อย จังหวัดอุบลราชธานี และโครงการชลประทานห้วยเสนาง จังหวัดสุรินทร์ ตามลำดับ(เริ่มประทับแรมที่โครงการชลประทานห้วยเสนางครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2522)

จุดสุดท้ายของวงรอบการเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎร คือ จังหวัดแพทย์อาสาที่อยู่คาบเกี่ยวระหว่างภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น เพชรบูรณ์ ชัยภูมิ นครราชสีมา นครนายก และปราจีนบุรี สมเด็จพระบรมราชชนนีจะทรงงานอยู่ในจังหวัดเหล่านี้ประมาณ 40 วัน จากช่วงประมาณเดือนมกราคมจนถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์ ขณะที่เสด็จขอนแก่น เพชรบูรณ์ และชัยภูมิ พระองค์จะประทับแรมที่เขื่อนจุฬาภรณ์ จังหวัดชัยภูมิ และจะประทับแรมที่โครงการชลประทานลำพระเพลิง จังหวัดนครราชสีมา ในการทรงงานที่จังหวัดนครราชสีมา นครนายก และปราจีนบุรี

กล่าวโดยสรุป สมเด็จพระบรมราชชนนีจะเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรและสมาชิก พอ.สว.ในจังหวัดแพทย์อาสาทั่วประเทศ และทรงแบ่งเขตการปฏิบัติพระราชภารกิจออกเป็นกลุ่มจังหวัด 9 กลุ่มหรือ 9 จุด ตามลำดับดังนี้ คือ เขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน ภาคใต้ชายฝั่งด้านทะเลอันดามัน ภาคเหนือ ภาคกลางด้านตะวันตก ชายทะเลภาคใต้ฝั่งตะวันตกของอ่าวไทย ภาคกลางตอนบน ชายทะเลฝั่งตะวันออก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง และจังหวัดแพทย์อาสาที่อยู่คาบเกี่ยวระหว่างภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงปฏิบัติพระราชภารกิจ ณ จุดใดจุดหนึ่งเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระองค์จะเสด็จกลับมาประทับที่กรุงเทพฯ ประมาณ 7 วัน เพื่อเตรียมงานต่าง ๆ สำหรับการแปรพระราชฐานไปทรงปฏิบัติงาน ณ จุดอื่นต่อไป

หลังจากที่สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงงานในกลุ่มจังหวัดสุดท้ายแล้ว พระองค์จะเสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงเทพฯ เพื่อทรงประกอบพระราชภารกิจประมาณ 2 สัปดาห์ แล้วเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับที่สวิตเซอร์แลนด์ช่วงประมาณปลายเดือนกุมภาพันธ์หรือต้นเดือนมีนาคม สมเด็จพระบรมราชชนนีจะประทับที่สวิตเซอร์แลนด์ประมาณ 8 เดือน แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับประเทศไทยประมาณปลายเดือนตุลาคมหรือต้นเดือนพฤศจิกายน และจะเริ่มเสด็จออกเยี่ยมเยียนราษฎรและสมาชิกพอ.สว.ตามจังหวัดแพทย์อาสาต่าง ๆ ในวงรอบต่อไป เมื่อประมาณกลางเดือนหรือปลายเดือนพฤศจิกายน

วงรอบการเสด็จพระราชดำเนินทรงงาน 15 เดือนเศษ และทรงพัก 8 เดือนนั้นเป็นกำหนดการโดยประมาณ อาจมีการเปลี่ยนแปลงกำหนดการเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรในบางช่วงระยะเพื่อให้สอดคล้องกับพระราชภารกิจสำคัญบางประการที่อาจต้องทรงปฏิบัติในช่วงใดช่วงหนึ่ง²

จะเห็นได้ว่า การเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรและสมาชิกพอ.สว.ตามจังหวัดแพทย์อาสาต่าง ๆ ทั่วประเทศนั้น สมเด็จพระบรมราชชนนีต้องเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับแรม ณ สถานที่ต่าง ๆ มากมายหลายแห่ง รวมทั้งต้องทรงเผชิญคลื่นลมขณะประทับแรมบนเรือในบางช่วงระยะ

ด้วย อาจสรุปหลักเกณฑ์ที่ใช้ในการเลือกสถานที่ประทับแรม คือ การใช้สถานที่ต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วเพื่อความประหยัด ไม่โปรดให้สร้างใหม่ และสถานที่นั้นควรจะมีที่พักสำหรับเจ้าหน้าที่ในขบวนเสด็จด้วย ขบวนเสด็จของสมเด็จพระบรมราชชนนีเป็นขบวนเล็ก ๆ มีจำนวนคนไม่มาก ประมาณ 35-40 คน เท่านั้น อีกประการหนึ่งสถานที่ที่ใช้เป็นที่ประทับแรมควรจะอยู่ในจุดที่สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จไปทรงปฏิบัติงานได้หลายจังหวัดด้วย

มีข้อที่น่าสังเกตว่าสมเด็จพระบรมราชชนนีโปรดการเสด็จประทับแรม ณ สถานที่ของกรมชลประทาน การที่เป็นเช่นนี้คงเป็นเพราะกรมชลประทานมีโครงการกระจายอยู่ทั่วประเทศ ทำให้สามารถเลือกจุดที่เป็นศูนย์กลางในการเสด็จเยี่ยมกลุ่มจังหวัดต่าง ๆ ได้ค่อนข้างจะสะดวก นอกจากนี้คงเป็นเพราะในโครงการชลประทานมีรั้วรอบขอบชิด มีความเป็นเอกเทศ กรมชลประทานมีความพร้อม มีกำลังคนที่จะปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ในการรับเสด็จ เพราะมีข้าราชการและเจ้าหน้าที่ประจำอยู่ตามโครงการชลประทานทุกแห่ง และเหตุผลที่สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่งก็คือ การประทับแรมที่โครงการชลประทานประหยัด³ ไม่สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมาก และไม่ต้องสร้างที่ประทับใหม่³

สถาปนิกกรมชลประทานเคยให้สัมภาษณ์คณะผู้เขียนเรื่องที่พักแรมของสมเด็จพระบรมราชชนนีไว้ว่า

ส่วนใหญ่เราตัดแปลงบ้านรับรองถวายเป็นที่ประทับ บ้านรับรองบางแห่งสร้างขึ้นมาเพื่อใช้ในงานก่อสร้าง สำหรับแขกผู้ใหญ่ที่จะมาตรวจงาน ก็ต้องหาทางตัดแปลง เพื่อให้เหมาะสมกับพระองค์ท่าน อาจจะมีการต่อเติมหรือเพิ่มการตกแต่งให้สวยงามขึ้น ขณะเดียวกันต้องเฟื่องถึงถึงความมั่นคงปลอดภัยด้วย เพราะอาคารบางหลังก็เก่าแล้ว เรื่องนี้จะละเอียดไม่ได้ ....ห้องต่าง ๆ ควรจะกะทัดรัด ไม่หรูหรา ฟุ่มเฟือยจนเกินไป เพราะพระองค์โปรดความประหยัด ผมก็จะไม่ทำให้มากเกินไปว่าเหตุ ห้องโถงก็พอประมาณนิดหน่อย มีห้องที่จะใช้สอยเพื่อประโยชน์อื่นเล็ก ๆ น้อย ๆ ผมจะพยายามใช้พื้นที่ทุกซอกทุกมุมให้เป็นประโยชน์ที่สุด⁴

การเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรในช่วงระยะหลัง ตั้งแต่ประมาณพ.ศ. 2513 เป็นต้นมา มีข้อแตกต่างจากระยะก่อนหน้านั้น (พ.ศ. 2507-2512) คือ ในช่วงระยะหลัง สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีพระราชภารกิจในการเสด็จเยี่ยมราษฎรเพิ่มขึ้นมาก จนพระองค์ไม่ทรงมีเวลาเสด็จท่องเที่ยวแต่อย่างใด ทรงมุ่งแต่การเยี่ยมเยียนพลสกนิกรของพระองค์ และการตรวจเยี่ยมงานแพทย์อาสาในแต่ละจังหวัดเท่านั้น อาจสรุปพระราชกรณียกิจสำคัญที่สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงบำเพ็ญขณะเสด็จเยี่ยมราษฎรตามจังหวัดต่าง ๆ ได้ดังนี้ คือ

1. เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตกันดาร และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แพทย์อาสาในขบวนเสด็จ พร้อมด้วยแพทย์อาสาของจังหวัด ออกปฏิบัติงานตรวจรักษาประชาชนผู้ป่วยเจ็บในหมู่บ้านเหล่านั้นด้วย

2. เสด็จเยี่ยมเยียนสมาชิกพอ.สว.แต่ละจังหวัด และทรงเป็นองค์ประธานการประชุมพอ.สว. จังหวัดต่าง ๆ

พระราชกรณียกิจทั้ง 2 ประการนี้เป็นพระราชกรณียกิจหลักที่สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงปฏิบัติอยู่เป็นประจำในทุกจังหวัดที่เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎร นอกจากนี้ยังมีพระราชกรณียกิจบางประการที่ทรงปฏิบัติในบางจังหวัด เช่น

- หากช่วงที่เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรในจังหวัดใดตรงกับระยะที่มีการขายดอกป๊อบบี้ เพื่อหารายได้ส่งเคราะห์ทหารผ่านศึกแล้ว สมเด็จพระบรมราชชนนีจะเสด็จพระราชดำเนินทรงช่วยจำหน่ายดอกป๊อบบี้ ณ บริเวณชุมชนในตัวเมืองจังหวัดต่าง ๆ ด้วย

- เสด็จเยี่ยมเยียนและพระราชทานสิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภคและยารักษาโรคแก่ทหารและตำรวจตระเวนชายแดนในพื้นที่ต่าง ๆ

- เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปิดโรงเรียนสำหรับเยาวชนในถิ่นทุรกันดารที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานเงินให้จัดสร้างขึ้น ในการนี้พระองค์จะเสด็จเยี่ยมราษฎรในหมู่บ้านนั้นด้วย พร้อมทั้งโปรดเกล้าฯให้แพทย์อาสาในขบวนเสด็จและแพทย์อาสาของจังหวัด ออกปฏิบัติงานตรวจรักษาประชาชนผู้ป่วยเจ็บในหมู่บ้าน

- พระราชกรณียกิจอื่น ๆ ที่มีผู้กราบบังคมทูลเชิญเสด็จฯ เช่น ทรงวางศิลาฤกษ์อาคารสถานที่ต่าง ๆ ทรงเปิดโรงพยาบาล และเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมค่ายลูกเสือ เป็นต้น

จากที่ได้บรรยายมา จะเห็นได้ว่าขณะเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมเยียนราษฎรตามจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศนั้น สมเด็จพระบรมราชชนนีได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจหลายประการ เพื่อประโยชน์สุขของปวงพสกนิกร อย่างไรก็ตาม การเสด็จเยี่ยมราษฎรช่วงก่อนและหลังพ.ศ.2518 มีข้อแตกต่างกันเล็กน้อยเรื่องการทำงาน กล่าวคือ ช่วงพ.ศ.2513-ประมาณ พ.ศ.2518 สมเด็จพระบรมราชชนนียังทรงมีพระพลานามัยสมบูรณ์ ประทับเฮลิคอปเตอร์ได้คราวละนาน ๆ ในระยะทางค่อนข้างไกล เสด็จฯทรงงานได้ทุกวันหรือวันเว้นวัน และวันหนึ่งจะทรงเยี่ยมราษฎร 2-3 หมู่บ้าน พระองค์จะเสด็จฯไปทรงเยี่ยมเยียนประชาชนตั้งแต่เช้า และจะเสด็จกลับในตอนเย็น แต่จากช่วงพ.ศ. 2519 ถึงปัจจุบัน สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีกำลังพระวรกายลดน้อยลง ด้วยทรงมีพระชนมายุสูงขึ้น จึงกำหนดให้พระองค์ประทับเฮลิคอปเตอร์คราวหนึ่งเพียงประมาณ 30 นาที เสด็จฯทรงงาน 1 วัน แล้วจะเว้น 2-3 วันค่อยทรงงานอีกครั้งหนึ่ง พระองค์จะเสด็จฯไปทรงเยี่ยมราษฎรในตอนบ่าย และจะจัดทำกำหนดการการเสด็จเยี่ยมราษฎรถวายเพียงหมู่บ้านเดียว

แม้ปัจจุบันจะผ่อนกำหนดพระราชกรณียกิจเรื่องการเสด็จเยี่ยมราษฎรให้ลดน้อยลงกว่าแต่ก่อน เนื่องจากสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีพระชนมายุสูงมากขึ้น และพระพลกำลังได้เสื่อมถอยไปตามวัย แต่การทำงานเยี่ยมราษฎรแม้เพียงหมู่บ้านเดียวก็นับเป็นงานหนักยิ่งนัก สมเด็จพระบรมราชชนนีต้องทรงเหน็ดเหนื่อยอย่างมาก เพื่อจะทรงเยี่ยมราษฎรจำนวนนับพันนับหมื่นคนที่มาเฝ้าฯรับเสด็จ โดยทั่วหน้า ต้องทรงพระดำเนินในระยะทางไกลพอควร พร้อมกับพระราชทานสิ่งของต่าง ๆ แก่ประชาชนที่มาเฝ้าฯรับเสด็จ

ก่อนที่สมเด็จพระบรมราชชนนีจะเสด็จเยี่ยมราษฎร ณ หมู่บ้านใด จะมีการประสานงาน

ระหว่างเจ้าหน้าที่ในขบวนเสด็จ ฝ่ายบ้านเมือง และฝ่ายที่รับผิดชอบการถวายอารักขา ซึ่งประกอบด้วย ทหาร ตำรวจภูธร และตำรวจตระเวนชายแดนเพื่อทำแผนเสด็จฯ การทำแผนเสด็จฯ ทรงเยี่ยมเยียนราษฎร เป็นงานละเอียดอ่อนที่จะต้องทำด้วยความรอบคอบ จะต้องสำรวจหาข้อมูลว่าหมู่บ้านที่สมเด็จพระบรม- ราชชนนีจะเสด็จเยี่ยมมีสถานการณ์ความยุ่งยากเกี่ยวกับการถวายความปลอดภัยหรือไม่ อยู่ห่างไกล คมนาคมมากน้อยเพียงใด มีประชากรเท่าใด ประกอบอาชีพอะไร นับถือศาสนาใด ฐานะทางเศรษฐกิจ เป็นอย่างไร จุดใดในหมู่บ้านที่จะใช้เป็นที่รับเสด็จฯ พิกัดของจุดนี้ ระยะเวลาในการเดินทางจากที่ประทับ แรมถึงจุดที่จะเสด็จ จำนวนประชากรที่คาดคะเนว่าจะมาเฝ้าฯ แยกเป็นคนชรา นักเรียนชายหญิง ผู้ใหญ่ และเด็ก ๆ อย่างละเอียด ไร จำนวนข้าราชการในท้องที่นั้น ๆ ที่มาปฏิบัติหน้าที่รับเสด็จฯ ทั้งนี้เพื่อเตรียม แผนการถวายอารักขา และเตรียมจำนวนของพระราชทานซึ่งมีมากมายหลายอย่างตั้งแต่เส้มนามหาราช เฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบ หนังสือธรรมะ เครื่องแบบนักเรียน สมุด ดินสอ ยางลบ อุปกรณ์ การเรียน ยาตำราหลวง เลื่อยดี เลื่อยหนาว ผ้าเช็ดตัว ผ้าขาวม้า ผ้าห่ม ผ้าถุง และของเล่นนานาชาติ เป็นต้น

งานที่ละเอียดลออเช่นนี้ต้องการความรอบคอบและการประสานงานที่ดีจากทุก ๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้การเสด็จเยี่ยมราษฎรดำเนินไปอย่างเรียบร้อย กล่าวได้ว่า เจ้าหน้าที่ของทุก ๆ ฝ่ายต่าง เต็มอกเต็มใจที่จะทำงานถวายสมเด็จพระบรมราชชนนี ผู้ทรงเป็นศูนย์รวมน้ำใจและความจงรักภักดีของ ปวงพสกนิกร ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องต่างได้ร่วมแรงร่วมใจช่วยกันทำแผนการเสด็จฯ จนสำเร็จเรียบร้อย ด้วยดี

เมื่อทำแผนเสด็จฯ และกำหนดพระราชกรณียกิจแล้ว ฝ่ายบ้านเมืองจะรับผิดชอบทำพลับพลา ที่ประทับ และประจำสำหรับราษฎรที่มาเฝ้าฯ รับเสด็จฯ โดยปกติมักเลือกโรงเรียนประจำหมู่บ้านเป็นจุดที่ สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎร เพราะโรงเรียนมีสนามสำหรับให้ เสด็จคอปเตอร์ลง มีห้องเรียนให้คณะพ.ส.ว. จัดตั้งที่ตรวจรักษาผู้ป่วยเจ็บได้ และมีที่ว่างกว้างขวางสำหรับ ประชาชนที่มาเฝ้าฯ รับเสด็จฯ ส่วนการสร้างพลับพลาที่ประทับนั้นจะไม่เน้นความวิจิตรพิสดารให้สิ้น เปลืองเงินทอง แต่จะสร้างอย่างประหยัด เน้นความเรียบง่ายตามพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรม- ราชชนนี มุ่งใช้วัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่น เช่น ไม้ไผ่ ฟางข้าว แฝก ใบจาก และสิ่งอื่น ๆ นำมาประดิษฐ์ให้ บังแดดบังฝนได้พอควร

นอกจากนั้นก่อนที่สมเด็จพระบรมราชชนนีจะเสด็จตามกำหนดการ เจ้าหน้าที่ในขบวนเสด็จฯ จะนำของพระราชทานซึ่งได้ประมาณจำนวนและแยกประเภทเรียบร้อยแล้วไปวางไว้ ณ จุดที่จะเสด็จฯ ไปทรงเยี่ยมราษฎร ของพระราชทานคนชรามียาตำราหลวง ผ้าห่ม ผ้าถุง และผ้าขาวม้า ของพระราชน- ทรานนักเรียนมีสมุด ดินสอ ไม้บรรทัด ยางลบ เครื่องแบบนักเรียน และอุปกรณ์การเรียนอื่น ๆ ส่วน คณะครูประจำโรงเรียนจะได้รับพระราชทานผ้าเช็ดตัว ผ้าขาวม้า เลื่อยดี และเครื่องเขียนต่าง ๆ สำหรับ ราษฎรชายหญิงจะได้รับพระราชทานผ้าห่ม ผ้าขาวม้า ผ้าถุง ด้ายด้ายขาว และเข็มเย็บผ้า ส่วน ของพระราชทานเด็ก ๆ มีเครื่องเขย่ากรู้งริง ทราย รถเล็ก ๆ เครื่องบิน และตุ๊กตาที่สวมเสื้อกระโปรงแล้ว เป็นต้น ส่วนข้าราชการในท้องที่ที่มาปฏิบัติหน้าที่รับเสด็จฯ จะได้รับพระราชทานหนังสือธรรมะและ เส้มนามหาราชเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบ

ของพระราชทานเหล่านี้ส่วนใหญ่จะต้องจัดเตรียมและนำไปวางไว้ ณ จุดที่จะเสด็จเยี่ยมให้เรียบร้อยก่อนวันเสด็จพระราชดำเนินตามกำหนดการ เว้นแต่ของชิ้นเล็ก ๆ เช่น เสมอมาหาราชและหนังสือธรรมะ มักจะนำไปในวันเสด็จพระราชดำเนิน ไม่ได้นำไปล่วงหน้าพร้อมกับของอื่น ๆ

ขณะที่ข้าราชการจัดเตรียมของพระราชทาน สมเด็จพระบรมราชชนนีมักเสด็จออกมาทรงช่วยจัดเตรียมด้วย ทรงทำงานทุกอย่างโดยไม่ถือพระองค์และไม่ทรงคำนึงถึงความเหน็ดเหนื่อย ทรงช่วยตรวจนับสิ่งของ จัดประเภท และทรงช่วยดูแลการหีบห่อด้วย จนกระทั่งการเตรียมของพระราชทานเสร็จเรียบร้อย พร้อมทั้งจะขึ้นขึ้นรถยนต์หรือเฮลิคอปเตอร์เพื่อบรรทุกไปยังจุดที่จะเสด็จเยี่ยม แต่ปัจจุบันสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีพระพลกำลังลดน้อยลง ด้วยทรงมีพระชนมายุสูงมากแล้วจึงเสด็จออกทรงช่วยจัดเตรียมของน้อยลง เพียงแต่เสด็จออกทรงตรวจดูความเรียบร้อยเท่านั้น

จะเห็นได้ว่า การเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรแต่ละครั้ง สมเด็จพระบรมราชชนนีได้ทรงสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์จำนวนไม่น้อย ซื้องานของต่าง ๆ มากมายหลายชนิดที่จำเป็นต้องใช้ในชีวิตประจำวัน นำไปพระราชทานแก่คณะบุคคลต่าง ๆ ตามความเหมาะสมและจำเป็น ด้วยเหตุนี้ที่ประทับแรมตามเขื่อนต่าง ๆ จึงต้องจัดห้องเก็บของไว้ด้วย เพื่อเก็บของพระราชทานเหล่านี้

โดยปกติแล้ว ในปัจจุบันสมเด็จพระบรมราชชนนีมักเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรในวันเสาร์หรือวันอาทิตย์ เพราะเป็นวันที่สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาทรงปลีกพระองค์จากพระราชกิจที่กรุงเทพฯ สามารถตามเสด็จไปทรงเยี่ยมราษฎรได้

เช้าวันที่จะเสด็จเยี่ยมราษฎร สมเด็จพระบรมราชชนนีจะไปรดเกล้าฯ ให้แพทย์พ.สว. ในขบวนเสด็จ พร้อมด้วยพ.สว. จังหวัด เดินทางล่วงหน้ามาตั้งหน่วยแพทย์ตรวจรักษาประชาชนผู้ป่วยเจ็บ ณ หมู่บ้านที่พระองค์จะเสด็จเยี่ยมในตอนบ่าย นอกจากคณะพ.สว. แล้ว มีบุคคลอีกคณะหนึ่งที่จะต้องเดินทางไปปฏิบัติงานแต่เช้าเช่นกัน คือ เจ้าหน้าที่ในขบวนเสด็จที่เดินทางล่วงหน้ามาประสานงานกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองเพื่อเตรียมงานการรับเสด็จให้ดำเนินไปอย่างเรียบร้อย

คณะพ.สว. และเจ้าหน้าที่ในขบวนเสด็จที่มักเรียกกันว่า ส่วนล่วงหน้า จะออกเดินทางประมาณ 9.00 นาฬิกา โดยเฮลิคอปเตอร์ 2 ลำ ใช้เวลาเดินทางประมาณ 30 นาทีก็ถึงจุดหมายปลายทาง เมื่อไปถึงแล้ว คณะพ.สว. จะตั้งหน่วยแพทย์ตรวจรักษาผู้ป่วยเจ็บ ส่วนเจ้าหน้าที่ในขบวนเสด็จจะทำงานด้านการเตรียมงานรับเสด็จ เช่น ตรวจดูว่าของพระราชทานต่าง ๆ จัดเรียบร้อยแล้วหรือไม่ ดูแลจัดที่นั่งให้คนชราซึ่งจะนั่งบนเก้าอี้ในประรำที่จัดสำหรับคนชราโดยเฉพาะ ตรวจดูความเรียบร้อยในประรำประชาชน ซึ่งอยู่ถัดจากประรำคนชรา บริเวณที่ตั้งประรำประชาชนนั้นจะมีทางเสด็จพระราชดำเนินอยู่ตรงกลาง แล้วมีที่สำหรับประชาชนเฝ้ารับเสด็จอยู่สองข้างทางเสด็จพระราชดำเนิน ประรำด้านหนึ่งจะกว้างประมาณ 3 เมตรและประชาชนจะนั่งบนพื้น นอกจากนั้นจะนำเด็กนักเรียนมาฝึกถวายความเคารพต่อการเข้ารับพระราชทานของ เป็นต้น

เจ้าหน้าที่ในขบวนเสด็จที่เป็นส่วนล่วงหน้ามีเพียง 6-7 คนเท่านั้น แต่มีงานอยู่มาก ทุกคนจึงต้องช่วยกันทำงานอย่างแข็งขัน แม้แต่ช่างภาพจากโทรทัศน์ช่องต่าง ๆ ที่ตามเสด็จมาทำข่าวพระราชกรณียกิจ และมักจะเดินทางไปตั้งแต่เช้าพร้อมกับส่วนล่วงหน้า ตลอดจนนักบิน และช่างเครื่องเฮลิคอป-

เตอร์ ยังเข้ามาช่วยทำงานด้วยเสมอ ไม่มีใครเลยที่จะอยู่ว่าง ๆ แม้งานจะหนัก แต่ทุกคนก็ทำด้วยความเต็มใจ ด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใส เพื่อสมเด็จพระบรมราชชนนีผู้ทรงเป็นที่เคารพรักของพลกนิกรทุกหมู่เหล่า ประมาณ 11 นาฬิกาเศษ ทุกอย่างจะเสร็จเรียบร้อย พร้อมทั้งจะรับเสด็จฯ ได้

ประมาณเที่ยงเศษ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาจะเสด็จพระราชดำเนินมาถึงเพื่อทรงสาริตการใช้อุปการณการศึกษาการสอนแก่คณะครูและนักเรียนในโรงเรียนนั้น ๆ พระองค์จะทรงงานประมาณเกือบ 2 ชั่วโมง ก็จะเสร็จสิ้นการสาริต เวลาประมาณ 14.30 นาฬิกา สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จพระราชดำเนินมาถึง เสด็จเข้าประทับ ณ พลับพลาที่ประทับ เจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองกราบบังคมทูลรายงานเกี่ยวกับสภาพหมู่บ้านที่พระองค์ทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเยี่ยม จากนั้นสมเด็จพระบรมราชชนนีและสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาจะพระราชทานเครื่องแบบนักเรียนและดินสอแก่นักเรียนชายหญิง เสร็จแล้วทั้งสองพระองค์เสด็จฯ จากพลับพลาที่ประทับมายังปะรำคนชรา ทรงเยี่ยมและพระราชทานของแก่คนชราด้วยพระราชอิริยาบถที่นุ่มนวล อ่อนโยนเปี่ยมด้วยพระเมตตา แล้วเสด็จพระราชดำเนินต่อมายังปะรำประชาชน ทรงเยี่ยมราษฎรที่มาเฝ้าฯ รับเสด็จ พร้อมกับพระราชทานสิ่งของต่าง ๆ แก่พลกนิกรเหล่านั้น ข้าราชการที่ตามเสด็จจะถือถุงพลาสติกใบใหญ่ ๆ ซึ่งภายในถุงบรรจุของพระราชทานมากมาย คอยทูลเกล้าฯ ถวายทั้งสองพระองค์ เพื่อทรงหยิบพระราชทานแก่ราษฎร ข้าราชการบริวารบางคนจะช่วยมอบของพระราชทานด้วย

สมเด็จพระบรมราชชนนีและสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาจะทรงพระดำเนินไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะทรงเยี่ยมราษฎรที่มาเฝ้าฯ รับเสด็จโดยทั่วหน้า ทั้งสองพระองค์ทรงมีความละเอียดมาก เวลาพระราชทานของแก่ราษฎร จะทรงเลือกของที่เหมาะกับเพศและวัยของผู้รับพระราชทาน และจะทรงมีพระราชปฏิสันถารกับราษฎรที่มาเฝ้าฯ รับเสด็จอย่างเป็นกันเอง ไม่ทรงถือพระองค์แต่อย่างใด

เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนนีและสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาทรงเยี่ยมราษฎรเสร็จแล้ว จะเสด็จพระราชดำเนินต่อไปยังที่ตั้งหน่วยแพทย์พอ.สว. เพื่อทอดพระเนตรการปฏิบัติงาน และทรงมีพระราชปฏิสันถารกับคณะพอ.สว. แล้วเสด็จกลับมายังพลับพลาที่ประทับอีกครั้งหนึ่ง เพื่อพระราชทานเสมาหาราชและหนังสือธรรมะแก่ข้าราชการในท้องที่ที่มาปฏิบัติหน้าที่รับเสด็จ แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับที่ประทับแรม รวมเวลาที่ทรงใช้เยี่ยมราษฎรนานประมาณ 2 ชั่วโมง

หลังจากเสด็จเยี่ยมราษฎรแล้ว สมเด็จพระบรมราชชนนีจะทรงพัก 2-3 วัน แล้วจึงทรงงานอีกครั้งหนึ่ง โดยมากจะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นองค์ประธานการประชุมพอ.สว.จังหวัด หลังจากนั้นจะหยุดทรงงาน 2-3 วัน แล้วค่อยเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎร ณ หมู่บ้านอื่นต่อไป⁵

ขณะเสด็จเยี่ยมราษฎร สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีพระราชอิริยาบถที่นุ่มนวล อ่อนโยนเปี่ยมไปด้วยพระเมตตา ทรงเป็นกันเองกับราษฎรอย่างที่สุด ทรงมีรับสั่งและทรงทักทายผู้มาเฝ้าฯ รับเสด็จโดยทั่วหน้า ตั้งแต่เด็กเล็ก ๆ ที่สวมเสื้อผ้าขาดวัน คนชรา นักเรียน ราษฎรชายหญิงจนถึงข้าราชการในท้องที่ เป็นที่ซาบซึ้งแก่ผู้ได้พบเห็นจนยากที่จะพรรณนาเป็นถ้อยคำได้

เท่าที่ได้เห็น เวลาเสด็จเยี่ยมราษฎร ถ้าเจอคนแก่ ยิ่งอายุมาก ๆ ท่าน

จะลงนั่ง แล้วรับสั่งถามว่าอายุเท่าไร ถ้าอายุมากกว่าพระองค์ท่าน
มักรับสั่งว่า นี่แข็งแรงนะ อายุมากกว่าฉันอีกนะ ทรงชมเชยว่าอายุ
มากกว่าท่านแล้วยังแข็งแรงด้วย ถ้าเด็ก ๆ ท่านจะพระราชทานของ
เล่น ทรงจับแก้มเด็ก หยอกล้อทักทาย ถ้าเจอผู้ป่วย ท่านจะเรียกแพทย์
พอ.สว.มาตรวจรักษาทันที ทรงทักทายผู้มารับเสด็จโดยทั่วหน้า
ไม่ทรงถือพระองค์เลย มีคนมาเฝ้าเท่าไร ท่านต้องทรงเยี่ยมทั้งหมด
ไม่เคยเว้นผ่านไปเลย เท่าที่สังเกต ราษฎรมาเฝ้าท่านด้วยความจง-
รักภักดีอย่างมาก⁶

ทรงอ่อนโยนต่อคนชรามาก รับสั่งถามว่าอายุเท่าไร อ่อนน้อมกว่า
ฉัน 3 ปีนะจ๊ะ ถ้าเป็นเด็กเล็ก ๆ ท่านจะประทับนั่ง หยอกล้อเด็ก
เป็นยังงั้นหนู อายุเท่าไรแล้ว ถ้าพบผู้ป่วยโดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กพิการ
ที่พอจะรักษาให้หายได้ เช่น ปากแหว่ง จมูกโตอะไรนี้ ผมก็บรรยาย
ไม่ค่อยถูก ท่านจะรับเป็นคนไข้ในพระราชานุเคราะห์ ส่งมารักษาที่
โรงพยาบาลในกรุงเทพฯ ผมเคยพบครับ ขณะเสด็จหมู่บ้านแห่งหนึ่ง
ที่ภาคใต้มีเด็กคนหนึ่งเข้ามากราบพระบาท แล้วชี้ที่จมูกของตน เขา
ไม่กล้าพูดกับพระองค์ท่าน ชี้ให้ดูว่าหายแล้วโดยไม่พูด สอบถาม
ได้ความว่า เมื่อหลายปีก่อนพระองค์เคยเสด็จมาที่นี่ พบเขาจมูกโตข้าง
หนึ่ง ส่งไปรักษาจนหาย⁷

เด็กเล็ก ๆ ท่านโปรดมาก ถ้าพบพวกปากเบี้ยว ปากแหว่ง เพดาน
โหว่เป็นไม่ได้ ต้องรับเป็นธุระ เอามาเป็นคนไข้ในพระราชานุเคราะห์
เอามาให้หมอรักษาเย็บให้ดีดี⁸

นอกจากพระราชอิริยาบถที่ละมุนละไม พระพักตร์ที่ยิ้มแย้มแจ่มใสมากด้วยพระเมตตาแล้ว
สมเด็จพระบรมราชชนนียังทรงมีความละเอียดพิถีพิถันในการเลือกของที่จะพระราชทานแก่ราษฎรเป็น
อย่างยิ่ง ทรงเลือกของที่เหมาะกับเพศและวัยของผู้รับพระราชทาน อีกทั้งยังทรงคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอย
ของผู้รับพระราชทานด้วย

ท่านจะมีของไปพระราชทาน เด็ก ๆ มีของเล่น คนชรามีผ้าห่ม ยา
ตำราหลวง สำหรับคนหนุ่มสาวอาจเป็นผ้าถุง ผ้าขาวม้า แล้วท่าน
ต้องเลือกฤดูด้วย ฤดูไหนควรแจกอะไร เช่น ฤดูหนาว ท่านจะ
พระราชทานผ้าห่มเป็นส่วนมาก ท่านจะดู อย่างพระราชทานเข็ม
หรือด้าย ท่านจะดูคนที่อายุไม่มาก ท่านรับสั่ง คนนี้ตาไม่เห็นแล้ว
อย่าเอาเลย เอาผ้าห่มไปก็แล้วกันนะ ท่านเลือกคน เด็กก็เหมือน

กัน เด็กเล็ก ๆ อายุ 2-3 ขวบจะพระราชทานอะไร โทษน้อยควรได้รับพระราชทานอะไร บางครั้งเด็กร้องไห้ เด็กเล็กอยากได้ของเล่นเด็กโต เช่น ปืน ที่่านรับสิ่งนี้ไม่ได้นะ ของเล่นเด็กโต เด็กเล็กต้องเล่นกรังกรังอย่างนั้นะ บางทีรับสิ่งให้เป่า เป่าได้ไหม เอ้าเป่าไม่ได้นี่อย่าเอาเลยนะ เอากรังกรังดีกว่า ท่านทรงมีความเป็นกันเองมากขณะเยี่ยมราษฎร รับสั่งอย่างธรรมดาที่สุด⁹

สมเด็จพระบรมราชชนนีต้องทรงตรากตรำพระวรกายอย่างมากในการเสด็จเยี่ยมราษฎรแต่ละครั้ง ยังมีราษฎรมาเฝ้ารับเสด็จมากเท่าไร พระองค์ก็จะยิ่งทรงเหน็ดเหนื่อยมากเท่านั้น จนเมื่อเสด็จฯ ถึงที่ประทับแรมแล้ว จะทรงอ่อนพระกำลังจนทรงทำอะไรไม่ได้เลย บางครั้งขณะเสด็จเยี่ยมราษฎร ฝนตกอย่างหนักลงมา แทนที่พระองค์จะทรงยุติการทรงเยี่ยมราษฎร กลับทรงสวมฉลองพระองค์กันฝนและพระมาลา แล้วเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรต่อไป สมเด็จพระบรมราชชนนีไม่เคยทรงทอดยอหรือเหน็ดเหนื่อยต่อการเสด็จเยี่ยมราษฎร ทรงมีพระวิริยะอุตสาหะอย่างแรงกล้าที่จะเสด็จฯ ไปในถิ่นทุรกันดารทั่วทุกภาคของประเทศ เพื่อประโยชน์สุขของปวงพสกนิกรผู้ยากไร้

บางแห่งราษฎรมารับเสด็จเป็นหมื่น ทั้ง ๆ ที่เราคาดการณ์ว่าจุดนี้ น่าจะมีเพียง 4-5 พันเท่านั้น พระองค์ทรงมีจิตใจแน่วแน่ว่า เมื่อมีราษฎรมาเฝ้าเท่าไร ท่านต้องเสด็จเยี่ยมให้ทั่วถึงทั้งหมด เมื่อมีคนมารับเสด็จมาก ต้องทรงทำงานมาก ก็ทรงเหน็ดเหนื่อยมาก เราอาจสังเกตได้ว่าพอเสด็จเยี่ยมเสร็จ พอเสด็จถึงที่ประทับแรม ท่านจะ weak เลยเกือบจะก้าวลงจากเครื่องบินแทบไม่ไหว ถึงได้รู้ว่าท่านทรงเหน็ดเหนื่อยมาก ในภาคอีสานเวลาเสด็จเยี่ยม พื้นที่ไม่ใช่เป็นพื้นที่ธรรมดา เป็นผืนที่นั่น ต้องทรงก้ม ๆ เงย ๆ พระราชทานของตั้ง 2-3 ชั่วโมง ท่านทรงมีพระชนมายุสูงมากแล้ว เป็นงานหนักมากนะครี¹⁰

พูดถึงการเสด็จเยี่ยมราษฎร เหนื่อยมากนะครี โอ๊ย คนมาเฝ้ามาก เหลือเกิน ขนาดผมตามเสด็จ ช่วยแจกตุ๊กตุน ตุ๊กตา ยังเมื่อยไปหมดเลยครี เป็นชั่วโมงนะครี¹¹

ผมเคยพบหลายครั้งครีว่า ราษฎรแต่งกายด้วยชุดที่ดีที่สุดของเขา มารับเสด็จนะครี อาจเป็นผ้าที่ไม่หรูหรา แต่เป็นชุดที่ดีที่สุดของเขา แล้วฝนตกลงมา เขาไม่เสียดายเลยครี ที่เสื้อผ้าชุดที่ดีที่สุดของเขา เปื้อนดินเปื้อนโคลน ขณะเดียวกัน พระองค์ท่านก็ไม่ทรงทอดยอใส่เสื้อฝนทรงพระดำเนินทักทายมาตลอดทาง แม้ฝนตก ดินเฉอะแฉะ¹²

นอกจากต้องทรงตราภรณ์พระวรกายเพราะสภาพดินฟ้าอากาศและการมีราษฎรมารับเสด็จ มากเกินไปแล้ว สมเด็จพระบรมราชชนนียังต้องทรงผจญกับคลื่นลม และความไม่สะดวกนานาประการ ขณะเสด็จพระราชดำเนินโดยเรือพระที่นั่ง “ลพบุรีราเมศวร์” ที่กองบังคับการตำรวจน้ำ กรมตำรวจ ถวายเป็นพระราชพาหนะ เพื่อทรงเยี่ยมราษฎรในจังหวัดภาคใต้แถบชายฝั่งทะเลอันดามันและฝั่ง ตะวันตกของอ่าวไทย

ขณะประทับแรมในเรือ สมเด็จพระบรมราชชนนีบรรทมในห้องเล็ก ๆ ที่ตกแต่งอย่างเรียบ ๆ ขนาดของห้องกว้างเพียง 2.7 เมตร ยาว 3.25 เมตร และสูง 1.82 เมตร ทรงพักผ่อน ทรงทำงานและ เสวยพระกระยาหารในห้องพักผ่อน ซึ่งกว้างเพียง 3.05 เมตร ยาว 5.65 เมตร และสูง 2 เมตรเท่านั้น จะเห็นได้ว่า การประทับแรมในเรือไม่สะดวกและไม่สบายเท่ากับประทับแรมบนบก แต่สมเด็จพระบรม- ราชชนนีไม่เคยทรงบ่นแต่อย่างใดเลย ทรงยอมลำบากเพื่อพสกนิกรของพระองค์

นอกจากนั้นเวลาจะเสด็จขึ้นบกเพื่อทรงเยี่ยมราษฎรตามหมู่บ้านต่าง ๆ พระองค์ต้องเสด็จลง เรือยางฝ่าคลื่นลมในทะเลมายังชายหาดริมฝั่ง แล้วเสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาทมาขึ้นเฮลิคอปเตอร์ พระที่นั่งเพื่อเดินทางต่อไป บางครั้งสภาพภูมิประเทศบนบกไม่อำนวยให้เฮลิคอปเตอร์ลงจอดได้ หรือ ลงได้แต่ห่างจากฝั่งมากเกินไป กองบังคับการบินตำรวจจะจัดเฮลิคอปเตอร์ติดทุ่นซึ่งลงน้ำได้ถวาย เฮลิคอปเตอร์พระที่นั่งจะมาลงน้ำข้างเรือทางกราบที่คลื่นลมไม่แรงจัด แล้วสมเด็จพระบรมราชชนนี จะเสด็จลงเรือยาง แล่นมาเทียบเฮลิคอปเตอร์ที่จอดอยู่ ณ กลางทะเล แล้วเสด็จจากเรือยางขึ้นเฮลิคอป- เตอร์ท่ามกลางคลื่นลมในทะเลที่เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา สมเด็จพระบรมราชชนนีต้องทรงลำบาก อย่างมากเพื่อประโยชน์สุขของปวงพสกนิกร

คุณลองหลับตานึกถึงสิครับ ท่านทรงเป็นสุภาพสตรีอายุ 82 การ ใต้เรือลงมา บันไดเรือไม่เหมือนบันไดบ้านนะครับ แล้วท่านต้อง เสด็จมาลงเรือยางซึ่งกระโดดกระเดกอยู่ตลอดเวลา เรือยางแล่น ไปถึงเฮลิคอปเตอร์ ซึ่งหมุนใบพัดตลอด แล้วฝ่าเข้าไปเทียบ พระองค์ เสด็จจากเรือยางขึ้นไปบนทุ่นของเฮลิคอปเตอร์ ซึ่งไม่มีอะไรนั่ง ตามคลื่นตลอดเวลา ไม่ใช่ของง่ายเลย ลำบากมากนะครับ¹³

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงทำงานใดก็มุ่งแต่ความสุขของอาณาประชาราษฎร์เป็นสำคัญ ไม่เคยทรงคำนึงถึงความสุขสบายส่วนพระองค์ การเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรในระยะหลัง จึงมีแต่การทำงานตลอด ไม่มีการท่องเที่ยวพักผ่อนพระราชอิริยาบถแต่อย่างใด ทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงมี พระชนมายุสูงมากแล้ว ทรงอยู่ในวัยที่ต้องการการพักผ่อนอย่างมาก

ครั้งหนึ่ง ขณะพระองค์ประทับแรม ณ เขื่อนจุฬาภรณ์ จังหวัดชัยภูมิ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตและ เหล่าข้าราชการบริพารได้จัดงานเลี้ยงปีใหม่ถวาย มีการทำดอกไม้ไฟเป็นรูปน้ำตกในแองการา เมื่อสมเด็จพระ- บรมราชชนนีทอดพระเนตรเห็นรูปน้ำตก ได้ทรงมีรับสั่งว่า “น้ำตกในแองการานี้ ฉันยังไม่เคยไป เลยนะ สมัยอยู่อเมริกา ก็ไม่มีเงินจะไปเที่ยว ตอนนี้พอจะมีเงิน ก็ไปเที่ยวไม่ได้ ไม่มีเวลา”¹⁴ ผู้ที่ได้

ฟังพระราชกระแสรับสั่งต่างขาบซึ่งและตื่นตื่นใจในน้ำพระราชหฤทัยของสมเด็จพระบรมราชชนนี ที่ทรงเชื้ออาทรห่วงใยพสกนิกรของพระองค์ ทรงอุทิศเวลาทั้งหมดให้กับการเสด็จเยี่ยมราษฎรตามถิ่นทุรกันดารทั่วประเทศ

สมเด็จพระบรมราชชนนีเคยรับสั่งกับข้าราชการบริพารผู้รับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทว่า การที่พระองค์เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมเยียนราษฎรตามจังหวัดต่าง ๆ นั้น ทรงทำเพราะเมตตากรุณาต่อผู้ยากไร้ เพื่อต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บ เพื่อมนุษยธรรม ไม่เคยทรงคำนึงถึงศาสนาใด ลัทธิใด ทรงตั้งพระราชหฤทัยช่วยเหลือผู้เดือดร้อนทุกคน และทรงทำเท่าที่มีพระปัญญาจะทำได้ แต่ก็ทรงทำได้เพียงแค่นี้ ซึ่งยังไม่พอ ขอให้ผู้อื่นได้ช่วยกันทำสืบต่อไปด้วย

หลังจากทรงตรากตรำพระวรกายเยี่ยมเยียนราษฎร ณ หมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่งแล้ว สมเด็จพระบรมราชชนนีจะทรงพัก 2-3 วัน เพื่อให้คลายจากความเหน็ดเหนื่อย จะได้ทรงมีพระพลกำลังสำหรับการทรงงานครั้งต่อไป ระยะเวลาที่ทรงพัก สมเด็จพระบรมราชชนนีมักเสด็จออกทรงเล่นเปตองกับข้าราชการบริพาร ข้าราชการและประชาชนในจังหวัดที่มาเข้าเฝ้าฯ ตลอดจนข้าราชการและเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานที่ประทับแรม พระองค์โปรดกีฬาเปตองมาก และได้ทรงใช้กีฬานี้เป็นเครื่องเชื่อมและเพิ่มพูนความสามัคคีในหมู่ข้าราชการจังหวัดต่าง ๆ

เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎร ณ จังหวัดใด จะโปรดเกล้าฯ ให้จังหวัดนั้น ๆ จัดแข่งขันเปตองระหว่างทีมต่าง ๆ และพระองค์จะทรงเข้าแข่งขันด้วย โปรดให้แต่ละทีมประกอบด้วยข้าราชการจากหลายฝ่าย เช่น ทีมหนึ่งมี 3 คน จะมีฝ่ายทหาร ฝ่ายจังหวัด และฝ่ายเจ้าของสถานที่ที่ประทับแรม เป็นต้น ทำให้บุคคลทั้ง 3 ฝ่าย ในแต่ละทีมมีความสนิทสนมกัน และเมื่อแข่งขันกับทีมอื่นซึ่งแต่ละทีมมี 3 ฝ่ายเช่นเดียวกัน ความสนิทสนมคุ้นเคยจะแผ่ขยายออกไปตามลำดับ ทำให้บังเกิดผลดีแก่การปฏิบัติงานในหน้าที่เป็นอย่างดี¹⁵ ทีมที่ชนะเลิศจะได้รับพระราชทานรางวัลจากพระองค์ ส่วนใหญ่เป็นงานฝีมือพระหัตถ์ เช่น การ์ดรูปดอกไม้ที่นำมาอัดแห้ง ซึ่งพระองค์ทรงประดิษฐ์อย่างงดงาม

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเล่นเปตองได้ดี ขณะที่เล่นจะทรงคอยสังเกตวิธีการโยนลูกของคู่ต่อสู้ และทรงคิดหาวิธีปราบ มีอยู่หลายครั้งที่ทีมของพระองค์สามารถปราบคู่แข่งได้ ชนะเลิศหรือรองชนะเลิศบ้าง แต่ก็มีอยู่บางครั้งที่แพ้ตกรอบไป เวลาแพ้ พระองค์มักรับสั่งกับลูกทีมว่า “เราสู้เขาไม่ได้”¹⁶ จากนั้นจะทรงบำเพ็ญพระองค์เป็นผู้ให้กำลังใจที่ดีแก่ทีมอื่น ๆ ผู้ที่เคยร่วมแข่งขันเปตองกับพระองค์ ต่างกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า ทรงมีน้ำพระราชหฤทัยเป็นนักกีฬาอย่างเต็มเปี่ยม ไม่ทรงมุ่งมั่นในเรื่องชัยชนะจนเกินไป ทรงมีความสุขที่ได้ทรงเล่นเปตอง ได้ทรงออกกำลังพระวรกาย และทรงมีพระวิริยะอุตสาหะที่จะฝึกฝนความสามารถในการเล่นให้ดียิ่ง ๆ ขึ้น¹⁷

การเล่นเปตองนั้น ปกติเมื่อโยนลูกเปตองลงสนามไปได้พักหนึ่ง สนามจะขรุขระไม่เรียบร้อย ข้าราชการบริพารที่รับหน้าที่เป็นผู้ดูแลสนามเปตอง จะช่วยกันกวาดให้สนามเรียบ บางครั้งสมเด็จพระบรมราชชนนีได้เสด็จมาช่วยกวาดด้วย เมื่อข้าราชการบริพารกราบบังคมทูลว่า อย่าทรงกวาดเลย พวกเขาจะกวาดเอง มักทรงรับสั่งว่า “ฉันทกวาดก็ได้”¹⁸ พระราชอัธยาศัยที่เป็นกันเอง ไม่ถือพระองค์ ได้ยังความซาบซึ้งตื่นตื่นใจแก่เหล่าข้าราชการบริพารและผู้ได้เข้าเฝ้าฯ ร่วมเล่นเปตองยิ่งนัก

นอกจากทรงเล่นเปตองแล้ว บางครั้งสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงพักผ่อนพระราชอิริยาบถ ด้วยการทรงพระดำเนินเล่นรอบที่ประทับแรม¹⁹ พระองค์ทรงเลี้ยงสุนัขไว้ตัวหนึ่ง เป็นพันธุ์ฟูเดิ้ลเล็ก สีเทาชื่อ *มิกกี* เวลาทรงพระดำเนินเล่นหรือเสด็จลงเล่นเปตอง มักทรงพามิกกีออกมาด้วย มิกกีจะสนุกสนาน กระโดดโลดเต้น เทียววิ่งเห่าข้าราชการบริวารคนนั้นคนนั้น

บางครั้งทรงพระดำเนินไปยังเรือนพักของข้าราชการบริวาร เพื่อทอดพระเนตรด้วยพระองค์เองว่า ข้าราชการบริวารแต่ละคนได้มีที่พักแรมเรียบร้อยแล้วหรือไม่ เริ่มตั้งแต่ที่พักของข้าราชการบริวารผู้ใหญ่ ซึ่งอยู่ใกล้ที่ประทับ เรื่อยไปยังเรือนพักแพทย์พอ.สว.ในขบวนเสด็จ ราชองครักษ์ นายทหารศรภ. จนกระทั่งถึงที่พักของนักบินประจำเฮลิคอปเตอร์ลำต่าง ๆ และข้าราชการบริวารอื่น ๆ²⁰

การเสด็จฯไปทรงดูแลมิใช่เสด็จผ่าน ๆ แต่ได้ทรงตรวจดูภายในอาคารหรือภายในห้องด้วย ทั้งนี้ จะเสด็จไปโดยไม่มีผู้ใดทราบล่วงหน้า ข้าราชการบริวารบางคนพักอยู่ในรถตู้ (Trailer) ห้องแคบ ๆ พระองค์ก็เสด็จเข้าไปเยี่ยมด้วย มิได้ทรงผ่านหรือทรงละเว้นแต่อย่างใด หากแต่เสด็จเข้าไปทอดพระเนตรถึงภายในห้อง ซึ่งมีข้าวของต่าง ๆ วางระเกะระกะอยู่²¹

นอกจากเสด็จเยี่ยมเรือนพักของข้าราชการบริวารแล้ว พระองค์ยังเสด็จเยี่ยมโรงครัวด้วย คณะแม่ครัวส่วนมากเป็นภรรยาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หรือหัวหน้าหน่วยงานที่มาประกอบพระกระยาหารถวาย และจัดทำอาหารสำหรับข้าราชการและข้าราชการที่มาปฏิบัติหน้าที่รับเสด็จ สมเด็จพระบรมราชชนนี ทรงถือว่าคณะแม่ครัวเป็นกำลังอันสำคัญที่ช่วยสนับสนุนให้การปฏิบัติพระราชภารกิจสำเร็จไปด้วยดี ในการนี้พระองค์จะทรงแนะนำให้คณะแม่ครัวได้ใช้สิ่งทีนำมาประกอบอาหารให้เกิดประโยชน์โดยประหยัดที่สุด เช่น แดงโม มีรับสั่งว่า อย่าทิ้งเปลือก นำเปลือกมาใช้แกงส้มได้ ผักต่าง ๆ ที่เหลือใช้ให้รวมมาต้มเป็นจับจ่าย เป็นต้น²²

สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเป็นกันเองและทรงพระกรุณาต่อคณะแม่ครัวตามสถานที่ต่าง ๆ ที่พระองค์เสด็จไปประทับแรมมาก ก่อนจะเสด็จแปรพระราชฐานไปทรงงาน ณ กลุ่มจังหวัดอื่น จะพระราชทานของเล็ก ๆ น้อย ๆ แก่คณะแม่ครัว เช่น เข็มกลัด เสื้อผ้าถุง ผ้าขี้น เสื้อหนาว ผ้าพันคอ และอื่น ๆ²³ ทรงเลือกพระราชทานตามความเหมาะสมกับแต่ละบุคคล ความเอื้ออาทรที่ทรงมีต่อคณะแม่ครัวนั้น ได้ยังความปลาบปลื้มปิติ และความซาบซึ้งใจแก่คณะแม่ครัวเป็นล้นพ้น

สมัยก่อนที่สมเด็จพระบรมราชชนนียังทรงมีพระพลานามัยสมบูรณ์ จะเสด็จออกมาเสวยพระกระยาหารร่วมกับข้าราชการบริวาร ข้าราชการในจังหวัด และข้าราชการหรือเจ้าหน้าที่ประจำสถานที่ที่พระองค์ทรงใช้ประทับแรม เพื่อให้ทุกคนได้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯอย่างใกล้ชิด โปรดให้จัดเลี้ยงแบบบุฟเฟต์ และได้พระราชทานข้อแนะนำไว้ว่า ไม่ควรตักอาหารมามากจนของเหลือ อาหารเหลือไม่มีใครนำไปรับประทานได้ ให้ตักแต่น้อยพอรับประทาน ถ้าไม่พอจะลุกไปตักอีกก็ครั้งก็ได้ ฉะนั้นแม่ผู้ร่วมโต๊ะเสวยเมื่อต้องการจะรับประทานเพิ่มเติม ก็ลุกขึ้นไปตักเติมและจะตักก็ครั้งก็ได้ การรับประทานอาหารแบบบุฟเฟต์ ในขบวนเสด็จจึงเป็นไปอย่างประหยัด ไม่มีอาหารเหลือทิ้ง ๆ ขว้าง ๆ โดยเปล่าประโยชน์ สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เหล่าข้าราชการบริวารและผู้คนโดยทั่วไปในเรื่องความประหยัด

มัยยัสดี²⁴ ปัจจุบันพระองค์ทรงมีพระชนมายุสูงมากขึ้น พระพลานามัยไม่สู้สมบูรณ์ จึงไม่ค่อยได้เสด็จออกมาเสวยพระกระยาหารข้างนอก จะเสวยในที่ประทับเป็นส่วนใหญ่

ช่วงระยะที่สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรตามจังหวัดต่าง ๆ หากตรงกับเทศกาลขึ้นปีใหม่ ข้าราชการบริพาร ข้าราชการในจังหวัด ประชาชน และหน่วยงานเจ้าของสถานที่จะพร้อมใจกันเข้าเฝ้าฯ ถวายพระพร เทศกาลขึ้นปีใหม่ พ.ศ.2526 สมเด็จพระบรมราชชนนีประทับแรม ณ โครงการชลประทานน้ำอูน จังหวัดสกลนคร ได้มีการเฝ้าฯถวายพระพรเหมือนดังเช่นในปีก่อน ๆ ที่ผ่านมาในวันเสาร์ที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2526 ผู้แทนของข้าราชการบริพาร ข้าราชการ และประชาชนที่มาเฝ้าฯ ถวายพระพรได้กราบบังคมทูลเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมราชชนนี ว่า พระองค์ทรงยึดมั่นในทศพิธราชธรรมและได้ทรงนำมาปฏิบัติเป็นพระราชจริยาวัตร ทำให้ข้าราชการทั้งหลายได้ตั้งใจประกอบกิจการเต็มกำลังกาย กำลังความคิด ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต²⁵ สมเด็จพระบรมราชชนนีได้ทรงมีพระราชดำรัสตอบอย่างสั้น ๆ แต่เต็มไปด้วยความลึกซึ้ง ความว่า

หลาน ๆ ทั้งหมด ซึ่งแม่ทัพและผู้ว่าเป็นหัวหน้า ฉันขอขอบใจมากที่แม่ทัพได้กล่าวคำอวยพรให้เมื่อตะกี้นี้ และได้กล่าวถึงทศพิธราชธรรมด้วย ฉันรู้สึกซาบซึ้งมากในคำพูดที่ได้กล่าวมา แต่สิ่งต่าง ๆ ที่ฉันได้ทำไปแล้วหรือจะทำต่อไป ก็ไม่ได้ทำคนเดียว ฉันอยากจะทำแต่มีผู้คนหลายคนช่วยกัน เช่น รัฐบาลก็ได้ช่วยมาก พวกหลาน ๆ ทั้งหมดก็ได้ช่วยกัน เช่นอย่างเมื่อวานนี้ ฉันอยากจะให้ผ้าห่มกับคนที่หนาว ๆ ก็ไปปรึกษาหารือกัน และไปช่วยกันจนได้ผล

ดังนั้นสิ่งที่ฉันทำไปและได้ประโยชน์ ก็ทุกท่านทุกหลานทุกคน ได้มีส่วนเกี่ยวข้องด้วย แต่สิ่งที่ฉันอยากทำนี้ ก็เพราะว่าเกิดด้วยความสงสัย เพราะผู้คนที่ได้รับความลำบากต่าง ๆ ตามศาสนาก็ว่าได้บุญ ดังนั้นหลาน ๆ ทุกคนก็ได้บุญกันทั้งนั้น อย่างที่ฉันว่ามาแล้วว่าทำคนเดียวไม่ได้ ถ้าฉันทำคนเดียวก็ไม่สำเร็จ และที่พูดถึงทศพิธราชธรรม ทศพิธราชธรรมก็ว่ากันว่า เป็นธรรมของราชา แต่ที่จริงเป็นธรรมของคนทั่วไป เพราะฉะนั้นฉันอยากจะเป็นชื่อหนึ่ง ชื่อว่า "ทศพิธสามัคคีธรรม" ทำอะไรทำด้วยกัน ถ้าเราไม่ทำด้วยกัน ด้วยความสามัคคี สิ่งต่าง ๆ จะไม่สำเร็จ เพราะฉะนั้นฉันขอขอบใจทุกคน ที่ช่วยฉันทำงานอันนี้ เพื่อประโยชน์คนอื่นที่ยากไร้กว่าเรา และขออวยพรให้หลาน ๆ ทุกคน พร้อมทั้งครอบครัวด้วย จึงมีความสุขทั้งกายและใจ จะได้มีกำลังปฏิบัติหน้าที่ของท่านต่อไปด้วยดี⁶

ชวอนเสด็จของสมเด็จพระบรมราชชนนีมีคนไม่มากเพียงประมาณ 35-40 คน ในจำนวน

นี้ประกอบด้วยข้าราชการในพระองค์ นักบินประจำเฮลิคอปเตอร์ 4 ลำ (รวม 8 คน) ช่างเครื่อง-ยนต์ประจำเฮลิคอปเตอร์ แพทย์พอ.สว.จากส่วนกลาง ราชองครักษ์ นายทหารศรภ. และช่างภาพจากโทรทัศน์ช่องต่าง ๆ การที่มีคนไม่มาก แต่มีงานที่จะต้องทำมากมาย จึงทำให้ทุกคนต้องทำงานอย่างแข็งขัน แม้แต่ช่างภาพโทรทัศน์ก็ยังเข้ามาช่วยทำงานด้วยเสมอ การร่วมแรงร่วมใจกันทำให้การทำงานดำเนินไปอย่างเรียบร้อย รวดเร็ว และได้ประสิทธิภาพ สมดังพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมราชชนนี นอกจากนี้จะมีคนไม่มากแล้ว ขบวนการเสด็จของสมเด็จพระบรมราชชนนียังเน้นการใช้จ่ายอย่างมัลลัสต์ เพื่อเก็บเงินเอาไว้ช่วยเหลือราษฎรให้ได้มากที่สุด การกินอยู่ของผู้คนในขบวนการเสด็จจึงเป็นไปอย่างประหยัด อีกทั้งยังใช้เฮลิคอปเตอร์และรถยนต์จำนวนไม่มาก เพื่อจะได้ไม่รบกวนทางราชการมากนัก

ปัจจุบันสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมุ่งเยี่ยมเยียนราษฎรในเขตทุรกันดารเป็นส่วนใหญ่ ทรงเยี่ยมเยียนทหาร พลเรือนอาสาสมัคร และตำรวจตระเวนชายแดนในบางพื้นที่เท่านั้น ซึ่งนับว่าน้อยกว่าการเสด็จเยี่ยมพสกนิกรในช่วงระยะแรก อย่างไรก็ตามแม้ว่าพระองค์จะไม่ได้เสด็จเยี่ยมทหารและตำรวจตระเวนชายแดนในทุกพื้นที่ แต่การเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรในแต่ละวงรอบนั้น สมเด็จพระบรมราชชนนีจะพระราชทานข้าวของต่าง ๆ ผ่านหน่วยงานที่รับผิดชอบแก่ตำรวจตระเวนชายแดนทุกเขต ยกเว้นเขต 1 กรุงเทพฯ และทุกเขตจะได้ข้าวของเหมือนกันหมด ส่วนทหารพระราชทานเฉพาะจุดที่เสด็จเยี่ยมและจุดที่สำคัญ เช่น ทีโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี ซึ่งมีนาวิกโยธินไปประจำอยู่ 2,000 คน²⁷

นอกจากนั้นยังพระราชทานข้าวของต่าง ๆ แก่ทหารและตำรวจตระเวนชายแดนตามที่กราบบังคมทูลขอมาตามความจำเป็น เช่น ทหารขอพระราชทานผ้าพลาสติกหนาไว้ทำกระโจม ก็ทรงซื้อพระราชทานตามความประสงค์ เป็นเงินประมาณ 5 แสนบาท บางแห่งก็ขอพระราชทานเกลือเม็ด ข้าวสาร แล้วแต่ทหารและตำรวจตระเวนชายแดนพื้นที่ไหนกราบบังคมทูลขอพระราชทานสิ่งใดตามความจำเป็น ก็ทรงจัดซื้อพระราชทานตามความประสงค์ด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์²⁸

เมื่อพิจารณาจากบัญชีของพระราชทานแก่ตำรวจตระเวนชายแดน เขต 5 ค่ายดาราตรีคมี่ เมื่อปลายเดือนมีนาคม พ.ศ. 2526 กล่าวได้ว่า แต่ละวงรอบของการเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎร สมเด็จพระบรมราชชนนีต้องทรงสละพระราชทรัพย์จำนวนมากในการซื้อของพระราชทานแก่ทหารและตำรวจตระเวนชายแดนในพื้นที่ต่าง ๆ ของพระราชทานตามบัญชีประกอบด้วย

ถุงของขวัญสว.	165	กระสอบ
ปลากระป๋อง	133	หีบ ๆ ละ 100 กระป๋อง
ไข่พะโล้หมูต้มเค็ม	277	หีบ ๆ ละ 4 ไหล
แกงเขียวหวานเนื้อ	277	หีบ ๆ ละ 4 ไหล
ฮายี่หมี่	152	หีบ ๆ ละ 180 ซอง
นมข้นหวาน	277	หีบ ๆ ละ 4 ไหล ²⁹

ถุงของขวัญสว. เป็นถุงผ้าสีทากี้แกมเขียว มีตราสว. ในถุงมีเสื้อยืดสีเขียวแขนสั้น 1 ตัว แขนยาว

1 ตัว ผ้าขนหนู ผ้าขาวม้า และหนังสือธรรมะ สมเด็จพระบรมราชชนนีจะพระราชทานถุงของขวัญสว. แก่ตำรวจตระเวนชายแดนทุกคนในแต่ละเขต ส่วนอาหารจะพระราชทานเป็นของส่วนรวม³⁰

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า การที่สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงตรากรรมาบัตรพระวรกายเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรตามถิ่นทุรกันดารทั่วประเทศนั้น ได้ยังประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อชาติบ้านเมือง ทำให้ราษฎรในถิ่นทุรกันดารไม่รู้สึกลัวถูกทอดทิ้งให้ผจญกับความยากลำบากเพียงลำพัง อีกทั้งยังได้ช่วยสร้างความหวังความอบอุ่นใจแก่มวลพลสกนิกรผู้ยากไร้เหล่านี้ ซึ่งเท่ากับว่าการเสด็จเยี่ยมของพระองค์ ได้มีส่วนสำคัญในการช่วยสร้างความมั่นคงแก่ประเทศชาติ นอกจากนี้ยังเป็นการช่วยกระตุ้นให้ฝ่ายบ้านเมืองหันมาสนใจพัฒนาหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตทุรกันดารมากยิ่งขึ้น

ผมเชื่อว่ามีผลทางจิตวิทยา 100% เลยครับ แค่งส่งหน่วยแพทย์พอ.สว. เข้าไปตรวจรักษาผู้ป่วยเจ็บ ราษฎรก็ซาบซึ้งแล้ว นอกจากนั้นเวลา ท่านเสด็จเยี่ยมราษฎรที่ไหน ท่านทรงเยี่ยมถึงตัวบุคคลเลย และไม่ทรงถือพระองค์ ทรงเป็นที่รักใคร่ของประชาชนเป็นอย่างมาก จุดที่เสด็จเป็นจุดที่ยังไม่มีหน่วยงานใดเข้าไปถึง เมื่อท่านเสด็จไปที่ไหน ก็จะนำความเจริญต่าง ๆ เข้าไปยังหมู่บ้านนั้นในเวลาต่อมา การสร้างโรงเรียนก่ดี การเสด็จเยี่ยมตำรวจตระเวนชายแดนก่ดี ได้สร้างกำลังใจ ชาวบ้านตำรวจตระเวนชายแดนและราษฎรแถวนั้นเป็นอย่างมาก เขาได้มีโอกาสดูเขาได้ เห็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่พวกเขาไม่เคยเห็นมาก่อนเลย เขาประทับใจมาก และบอกเล่ากันต่อ ๆ มา เป็นผลดีอย่างมากต่อชาติบ้านเมือง³¹

¹ จีราภา อ่อนเรือง สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515), หน้า 68.

² เรื่องวงรอบการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนราษฎรและสมาชิกแพทยอาสา ได้ข้อมูลจาก น.อ.ศุภวาร มิตินาทองกูร.ร.น.

³ สัมภาษณ์ จีรีย ตุลยานนท์ 7 มกราคม 2526.

⁴ สัมภาษณ์ รัตนะ รัตนดิถิก ณ ภูเก็ต 25 พฤศจิกายน 2525.

⁵ ข้อมูลที่ใช้ในการเรียบเรียงเรื่องเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎร ได้มาจากการสัมภาษณ์ข้าราชการ เจ้าหน้าที่กรมชลประทาน นักบินประจำเฮลิคอปเตอร์พระที่นั่ง และผู้ที่เคยตามเสด็จเยี่ยมราษฎร (ดูรายชื่อในบรรณานุกรม)

⁶ สัมภาษณ์ พ.ต.อ. ประสงค์ ศรีสมบุรณ์ 21 พฤศจิกายน 2525.

⁷ สัมภาษณ์ พล ต.ต.บำเหน็จ บูรณพงศ์ และคณะ 26 พฤษภาคม 2525.

⁸ สัมภาษณ์ พลโท นวล จันทร์ตรีและคณะ 17 มิถุนายน 2525.

⁹ สัมภาษณ์ พ.ต.อ.ประสงค์ ศรีสมบุรณ์ 21 พฤศจิกายน 2525.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹¹ สัมภาษณ์ พล ต.ต.บำเหน็จ บูรณพงศ์และคณะ 26 พฤษภาคม 2525.

¹² เรื่องเดียวกัน.

13 เรื่องเดียวกัน.

14 สัมภาษณ์ พลโทนาวล จันทร์ตรีและคณะ 17 มิถุนายน 2525.

15 ม.ล.ปิ่นพันธ์ มาลากุล, "พระมหากษัตริย์คุณที่พระราชทานแก่ข้าราชการบริพารของพระองค์" (เอกสารอัดสำเนา)

หน้า 4.

16 สัมภาษณ์ เสนอ เพ็ชระ 26 พฤศจิกายน 2525.

17 สัมภาษณ์ วีระ พัฒนพันธ์ 28 ธันวาคม 2525.

18 สัมภาษณ์ พ.ต.อ. เจษฎาพงษ์ พรหมสาขา 21 พฤศจิกายน 2525.

19 สัมภาษณ์ จันทร์ฉวี สกุลกันต์ 20 พฤศจิกายน 2525.

20 ม.ล.ปิ่นพันธ์ มาลากุล, "พระมหากษัตริย์คุณที่พระราชทานแก่ข้าราชการบริพารของพระองค์" หน้า 1.

21,22 เรื่องเดียวกัน, หน้า 1-2.

23 สัมภาษณ์ อติศัย นันทากิวิธน์ 27 ธันวาคม 2525.

24,25 ม.ล.ปิ่นพันธ์ มาลากุล, "พระมหากษัตริย์คุณที่พระราชทานแก่ข้าราชการบริพารของพระองค์" หน้า 2,4.

26 พระราชดำรัสของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระราชทานแก่ข้าราชการบริพารและประชาชนที่มาเฝ้าฯถวาย

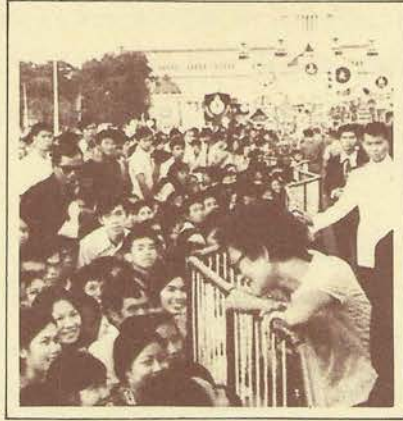
พระพร ณ โครงการชลประทานน้ำอูน จังหวัดสกลนคร วันเสาร์ที่ 1 มกราคม พ.ศ.2526

27,28 ทูลสัมภาษณ์ หม่อมเจ้าหญิง ลือสาคัญ ดิศกุล 7,8 กรกฎาคม 2525.

29 บัญชีของพระราชทานตำรวจตระเวนชายแดน เขต 5 มีนาคม 2526.

30 สัมภาษณ์ พ.ต.อ.อวยชัย ศิริสัมพันธ์ 30 มีนาคม 2526.

31 สัมภาษณ์ พ.ต.อ.ประสงค์ ศรีสมบุญ 21 พฤศจิกายน 2525.

สมเด็จพระย่ากับประชาชน

ผมขออนุญาตเรียกสมเด็จย่า ผมอาจเเอ้มเรียกท่านว่าสมเด็จย่า นั่นเพราะพระราชจริยาวัตรที่ผ่านมาและที่เราได้เข้าเฝ้าฯ ตลอดระยะเวลาที่ได้รับใช้เบื้องพระยุคลบาท เรามีความรู้สึกว่าพระองค์ท่านนี้ไม่อยู่ไกลจากพวกเราซึ่งเป็นราษฎรธรรมดา ๆ คนหนึ่ง ทำให้เรามีจิตใจที่อยากจะเรียก สมเด็จย่า มากกว่า เพราะไม่ไกลสุดเเอ้มที่พวกเราจะสัมผัสกับพระองค์ท่านได้ อย่างที่เราจะเรียกท่านว่า สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ความรู้สึกของเรานั้น รู้สึกว่าท่านห่างไปจากพวกเราเหลือเกิน...แต่ถ้าได้เรียกว่า สมเด็จย่า จะมีความรู้สึกเหมือนท่านเป็นญาติผู้ใหญ่พระองค์หนึ่ง ที่ใกล้ชิดกับพวกเราพลสกนิกร ชาวบ้านธรรมดา ๆ แล้วพระราชจริยาวัตรของพระองค์เป็นอย่างนั้นจริง ๆ พระองค์ปฏิบัติพระองค์เหมือนญาติผู้ใหญ่ของประชาชน¹

อันที่จริงแล้ว พลโทจากรุ จาติกานนท์ ผู้กล่าวคำข้างต้นนี้ ไม่ใช่บุคคลเพียงคนเดียวที่นิยมใช้คำว่า สมเด็จย่า แทนพระนาม สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ในโอกาสที่ไม่ใช่เป็นเรื่องราวทางราชการ มีประชาชนจำนวนไม่น้อยที่แทนพระนาม สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ด้วยพระนาม สมเด็จย่า เช่นกัน และบรรดานักหนังสือพิมพ์ ซึ่งชอบใช้คำนี้ในข่าวและบทความต่าง ๆ ก็มีส่วนทำให้พระนาม สมเด็จย่า แพร่หลายในหมู่ประชาชนมากยิ่งขึ้น²

จากหลักฐานเท่าที่ศึกษาได้ มูลเหตุการถวายพระนาม “สมเด็จย่า” ในหมู่ประชาชนนั้น น่าจะเกิดจากตำราวจตระเวนชายแดน ซึ่งทำหน้าที่ถวายอารักขาและนำเสด็จสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ประพาสตามป่าเขาต่าง ๆ ตั้งแต่พ.ศ.2507 ตำราวจตระเวนชายแดนทั้งระดับสัญญาบัตร ประทวน และพล

ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ รับประทานสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ อย่างใกล้ชิด สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีพระเมตตาต่อตำรวจตระเวนชายแดนซึ่งมีหน้าที่ปฏิบัติการประจำอยู่ตามท้องถิ่นทุรกันดาร พระราชทานความช่วยเหลือหลายประการแก่ตำรวจเหล่านี้ เพื่อบรรเทาความเดือดร้อนและเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติงานให้ได้ผลดี เป็นที่ปลื้มปิติและรู้สึกซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณในหมู่ตำรวจตระเวนชายแดนทั้งหลายนายตำรวจตระเวนชายแดนผู้หนึ่งเล่าว่า

เราได้เข้าเฝ้าฯ ใกล้ชิด เวลาเราทำอะไรไม่ค่อยถูก ท่านก็ดูเหมือนลูกเหมือนหลาน พวกเด็กที่มันไม่เข้าใจอะไรบางคนนี่ก็เรียกสมญานามท่านว่า “สมเด็จพระยา” ซึ่งที่แรกพวกผู้ใหญ่ก็เห็นว่า เอ๊ะ พวกนี้บังอาจเรียกท่าน สมเด็จพระยา แต่ในที่สุด เรียกกันติดปากไปหมดแล้ว³

ปรากฏว่าเมื่อความเรื่องนี้ทราบไปถึงสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ พระองค์มิได้ทรงแสดงการคัดค้าน ในทางตรงข้าม เมื่อมีผู้กราบบังคมทูลเรื่องดังกล่าว พระองค์ตรัสว่า “เออ ฉันเป็นยาเขากี่แล้วกัน”⁴

พระราชดำริดังกล่าวเป็นคำตอบข้อหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า เหตุใดประชาชนจึงพร้อมใจกันยอมรับพระนาม “สมเด็จพระยา” กันอย่างแพร่หลายและรวดเร็ว บทบาทของหนังสือพิมพ์ที่ใช้พระนามนี้เป็นการล้าลองอยู่เสมอมคงเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งที่ทำให้พระนาม สมเด็จพระยา แพร่หลายเป็นที่ติดปากติดใจประชาชนในวงกว้าง แต่สิ่งที่เป็นปัจจัยสำคัญที่สุด คือ พระอุปนิสัยที่ทรงเมตตา และไม่ถือพระองค์เลย พระคุณลักษณะนี้เองได้ดึงดูดใจเหล่าพลกนิกร น้อมเกล้าฯ ถวายความรัก ความภักดี ความสนิทสนมอย่างลึกซึ้งแด่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ

ในทัศนะของบุคคลต่าง ๆ ที่ให้สัมภาษณ์แก่คณะผู้เขียน สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีพระอุปนิสัยและพระราชจริยวัตรหลายประการ ที่ชวนให้นึกถึงพระองค์ในฐานะญาติผู้ใหญ่ผู้เป็นที่รักและเคารพยิ่ง นอกจากจะทรงมีพระเมตตาสูง และไม่ถือพระองค์แม้แต่ในน้อยแล้ว สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงห่วงใยสอดส่องดูแลทุกข์สุขของประชาชนทั้งหลาย ทั้งผู้ที่มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ ใกล้ชิดและเหล่าพลกนิกรผู้อยู่ห่างไกล ทรงมีน้ำพระราชหฤทัยยังลึกในจิตใจในความต้องการของผู้อื่น อีกทั้งทรงช่วยแนะนำสั่งสอน บอกรณทางที่ชอบที่ควร ที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลทั้งหลาย

ในอันที่จะเข้าใจถึงสายสัมพันธ์ระหว่าง “สมเด็จพระยา” กับประชาชนของพระองค์ คงไม่มีวิธีใดที่จะดีไปกว่าการได้รับรู้ประสบการณ์และความรู้สึกนึกคิดของบรรดาคนทั้งหลายด้วยถ้อยคำของเขาเหล่านั้นเอง

สำหรับผู้ที่ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ส่วนใหญ่จะมีประสบการณ์ความประทับใจครั้งแรกที่คล้ายคลึงกัน คือ จับจิตจับใจในพระราชอิริยาบถที่ทรงเป็นกันเอง วางพระองค์อย่างง่าย ๆ ไม่มีพิธีตอง ทำให้ผู้ที่เข้าเฝ้าฯ คลายความประหม่า ความหวั่นวิตกกังวลใจที่มักเกิดขึ้นเมื่ออยู่ต่อหน้าผู้ใหญ่ผู้มีอำนาจมีบารมีหมดสิ้นไป สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ไม่เคยทรงแสดงพระองค์ไว้พระยศเป็นเจ้าเป็นนาย โปรดวางพระองค์ตามสบาย บางครั้งประทับพับเพียบข้าง ๆ ผู้ที่เข้าเฝ้าฯ ทรงจับมือ จับ

แขนโปรดให้ผู้ที่เข้าเฝ้า ๆ ทำตัวตามสบาย ไม่ต้องมีพิธีตองมากนัก มีเรื่องเล่าว่า ครั้งหนึ่งพระองค์ประทับเรือเล็ก ๆ เสด็จออกไปทรงเก็บผักตบชวาทำความสะอาดแหล่งน้ำแห่งหนึ่ง มีนายตำรวจผู้หนึ่งมาเฝ้า ๆ กราบบังคมทูลถวายรายงาน นายตำรวจผู้นั้นกราบบังคมทูลถึง 3-4 ครั้งไม่อาจจบลงได้ สมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ จึงตรัสว่า “นี่เธอ ถ้าลำบากก็ไม่ต้องหรอก พุดธรรมดา ๆ นี้ก็ได้”⁶

ในเวลาที่เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎร พระองค์ทรงเป็นกันเองกับราษฎรที่สุด พระอิริยาบถนุ่มนวล อ่อนโยน และไม่เก้อเขิน พลตำรวจโท อังกูร ทัดตานนท์ ผู้ได้ปฏิบัติราชการตามกระบวนเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรมาเป็นเวลานานเล่าว่า

เวลาเยี่ยมราษฎร ท่านจะเข้าไปทักทายเด็กและคนแก่ ลูบหลังคนแก่ จับไม้จับมือ บางคนมีกล้วยน้ำว้าหวีหนึ่งก็ถวาย มีไข่ต้มมาถวาย บางทีเอาอ้อยมาครีบ ท่านก็ว่า อ้อย ฉันเคี้ยวไม่ไหว เวลานั้นคุยกับราษฎร ก็นัยยong ๆ เหมือนธรรมดา นัยยong ๆ พุด เวลาเจอเด็กเล็ก ๆ ทรงจับแก้มเด็ก ลูบ ทักทาย เป็นใจ สบายดี แหม อ้วนท้วนดีนะ อย่างโน้นอย่างนี้ บางทีเด็กกำลังร้องไห้ ท่านก็เอาของเล่นให้ เด็กก็หยุดร้อง สนุกกัน⁷

คุณหญิงถนัด ปิติวังศ์ ผู้ติดตามกระบวนเสด็จฯเสมออีกคนหนึ่ง สังเกตว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ ทรงสนพระราชหฤทัยห่วงใยเด็กและคนสูงอายุเป็นพิเศษ ทรงมีพระเมตตาต่อคนชรามาก คนชราบางคนที่มาเฝ้า ๆ เดินงเงิน ไม่ถนัด พระองค์จะทรงเข้าไปประคอง ทั้ง ๆ ที่พระองค์เองก็ทรงมีพระชนมายุมากแล้วเช่นกัน ปรากฏว่าบางครั้งคนชราที่ทรงช่วยประคอง เมื่อสอบถามอายุ มีอายุประมาณหกสิบปีบ้าง เจ็ดสิบปีบ้าง อ่อนวัยกว่าพระองค์เสียอีก เหตุการณ์ทำนองนี้เกิดขึ้นบ่อย ๆ ดังที่คุณหญิงถนัดเล่าว่า

เวลามีการถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศล ถ้ามีคนแก่ ๆ มาถวายเงิน ท่านจะต้องถาม อายุเท่าไร อย่างนี้ แล้วถ้ามีการถ่ายรูปร่วมกัน ท่านจะทรงถ่ายด้วย ท่านต้องจัดแถวของท่านเองเสร็จเลย ท่านต้องช่วยจัดคนแก่ ๆ นี้บ้าง นี่มานี่ หลังค่อมแล้วนะ ทรงถามอายุ บ้า ๆ อายุเท่าไร เจ็ดสิบ ท่านก็รับสั่งว่า อ่อนกว่าเราตั้งสิบปี

สมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ ทรงมีพระเมตตาการุณา ทรงเอื้อเฟื้อแม่และทรงห่วงใยทุกข์สุขของผู้อื่นอยู่เป็นนิตย์ ตำรวจตระเวนชายแดนรู้สึกที่พระองค์ทรงมีพระเมตตาต่อพวกตน “เหมือนกับลูกหลาน” พระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมเยียนตำรวจตระเวนชายแดนที่มาเฝ้าถวายอารักขาถึงที่อยู่ของพวกเขา

ท่านเสด็จมาแบบจุใจมนะฮะ ไม่ให้รู้ตัวว่าท่านจะเสด็จมา แล้วท่านก็เข้าไปดูเลยว่า พวกเขาอยู่กันอย่างไรร เขากินกันยังไง เขานอนกันยังไง

เข้าไปเปิดหม้อข้าวเขาดูเลยว่าเป็นยังไงบ้าง กับข้าวมีอะไร ซึ่งอันนี้
ระยะหลังพวกเราก็เตรียมให้มันสะอาดบ้าง ทีแรก ก็ละ ๆ แบบผู้ชาย
ไม่มีระมัดระวัง พวกหม้อข้าวหม้อแกงอะไรนี่ซะ แต่ว่าเมื่อทรงเห็น
ก็ทรงสงสารนะครับ เห็นว่าเขากินกันยังไง ท่านก็พระราชทานตั้งคิให้
ชาวที่ข้างในทำอาหารพระราชทานมาให้เป็นพิเศษ ท่านโปรดทำ
อาหารด้วยพระองค์เอง เท่าที่จำได้มี 2-3 อย่าง เนื้อเค็มอบน้ำผึ้ง
น้ำพริกเผา อันที่สามก็เป็นพายสตรีอเบอร์รี่ ท่านทรงทำเอง เอามาแจก
คนละชิ้น บอก “เฮ้ คนละชิ้นพอแล้ว กินมากไม่ได้” เข้าไปรับ
พระราชทานคนละชิ้น ๆ”

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ห่วงใยทุกข์สุข สุขภาพของผู้ที่ปฏิบัติงาน
ถวายอยู่เสมอทรงดูแลให้ทหารและตำรวจที่มาถวายอารักขา มีอาหารดี ๆ รับประทาน โปรดให้จัด
อาหารพระราชทานตำรวจทหารเหล่านั้นบ้างเป็นบางครั้งคราว เมื่อปรุงเสร็จ ก่อนจะส่งอาหารไป
โปรดให้นำอาหารดังกล่าวมาเทียบก่อน “ท่านสั่ง ที่ทำไปให้ทหารเขากิน ขอฉันชิมด้วยนะฉันจะชิม
ด้วย”¹⁰ เมื่อประทับอยู่ที่ใด ข้าราชการประชาชนในท้องถิ่นมักมีอาหาร ขนม ผลไม้ ที่คัดเลือกแล้วว่า
เป็นของดีเลิศมาถวาย อาทิ ปลาหู ตัวใหญ่ ๆ สาเล่ และแอปเปิลผลงาม ๆ โปรดให้นำไปแจกจ่ายทหาร
ทุกเหล่า ถ้าของถวายใดมีน้อย เช่น ถวายทุเรียน 2 ผล โปรดให้คณะแม่ครัวทำข้าวเหนียวน้ำกะทิ-
ทุเรียนเลี้ยงทหาร¹¹

มีผู้สังเกตว่าสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีน้ำพระราชหฤทัยเผื่อแผ่ถึงผู้น้อยมาก ตามปกติ
การรับเสด็จทั่วไป มักจัดเก้าอี้แถวหน้า ๆ สำหรับเจ้าหน้าที่ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และพ่อค้าประชาชน
คนสำคัญ เก้าอี้แถวหลัง ๆ เป็นที่สำหรับผู้น้อยเรียงตามลำดับ แต่การรับเสด็จ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ
ผู้ที่คุ้นเคยกับพระอุปนิสัยในพระองค์ดี มักไม่สนใจที่จะชิงกันนั่งเก้าอี้แถวหน้า ๆ เพราะ “ท่านมองคน
ข้างหลังก่อนซะ ทุกคนก็อยากเฝ้า ๆ ใกล้ ๆ ไซ้ไหม บางทีแย่งกันนั่งแถวหน้า แต่สมเด็จพระฯ ท่านไม่เคย
เลยที่ว่าคนอยู่ข้างหลังจะไม่ได้เฝ้า ๆ ท่านเดินหาคนข้างหลังก่อน คนข้างหลังก็มีกำลังใจ ตอนหลังไม่ค่อย
จะแย่งกันมานั่งข้างหน้าสัก”¹² เมื่อเสด็จเยี่ยมหน่วยตำรวจทหารที่ปฏิบัติราชการอยู่ตามชายแดน โปรด
ทักทาย ถามไถ่ทุกข์สุขของผู้ที่มียศหรือตำแหน่งน้อยที่สุด¹³ เวลาพระราชทานของ โปรดให้จัดเจ้าหน้าที่
ชั้นผู้น้อยเข้ารับพระราชทานก่อนเจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่เสมอ¹⁴

ครั้งหนึ่ง เมื่อเสด็จพระราชดำเนินทางเรือไปยังจังหวัดสุราษฎร์ธานี เรือพระที่นั่งทอดสมออยู่
ที่หมู่เกาะอ่างทอง เจ้าของสัมปทานรังนกบริเวณนั้นได้ปรุงรังนกทั้งของคาวของหวานใส่เรือมาถวาย
เป็นหม้อ ๆ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้ไปรับของถวายนั่นที่ท้ายเรือ

พวกเราต้องรับที่ท้ายเรือ ก็เปิดดู กระจิบบอกกัน แหม วันนี้หวาน
ละเว้ย ได้กินรังนกทั้งคาวทั้งหวาน เปล่าหรอก ถึงเวลาเย็น ท่านให้

ลูกเรือหมด พวกเราไม่ได้กินเลย พวกสัญญาบัตร พวกผู้ใหญ่ไม่ได้กิน ท่านไปให้พวกเด็ก ๆ นี่คือน้ำพระทัยของท่าน ซึ่งทุกคนเห็นทุกคนที่ไปจะเห็นว่าท่านเป็นยังไง เป็นบทเรียนให้พวกทหาร ตำรวจ หรือหน่วยกำลังต่าง ๆ ด้วยว่า การเป็นผู้นำนั้นควรจะทำอย่างไร ควรจะคิดถึงเด็ก ๆ ก่อน ผู้ใหญ่นั้นก็สบายพอสมควร¹⁵

สมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ ทรงคิดถึงผู้ที่กำลังปฏิบัติหน้าที่อยู่เสมอ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปที่ใด จะทรงห่วงใยถึงความเป็นอยู่ของข้าราชการ พนักงาน ตำรวจ และทหาร ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบว่า จะลำบากหรือไม่ ดังจะเห็นได้จากลายพระหัตถ์ ลงวันที่ 9 สิงหาคม พ.ศ.2511

ฉันเห็นจะยังไม่กลับเมืองไทยก่อนวันเกิด เวลานี้บางเวลาก็รู้สึกเพลีย พอใช้ แต่ถึงอย่างไรก็ดี เมื่อมีโอกาส ฉันก็อยากไปอยู่แถวอีสาน 4-5 วัน ต้องคิดให้ดี ถ้าไปภูเรือจะลำบากมากแค่ไหน? หนาวเท่าไหน? สำหรับตัวฉันเอง ฉันทนได้ทั้งนั้น แต่สำหรับคนอื่น ฉันไม่อยากจะลำบากนัก คนอื่นหมายถึงพวก ต.ช.ด. etc.¹⁶

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมเยียนราษฎร และทรงพำนักค้างแรมในต่างจังหวัดเวลากลางคืน กลางดึก อากาศเย็น ทหารตำรวจที่ยืนอารักขาอยู่หน้าที่ประทับหนาว สมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ ทรงดื่มกาแฟมาพระราชทาน บนภูกระดึง อากาศเย็นจัด เสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมทหารตำรวจ ทอดพระเนตรว่าที่นอนอุ่นพอหรือไม่ ทรงแนะนำให้หาฟางมาปูรองและใช้ผ้าพลาสติกคลุมทับ เพื่อให้ได้ความอบอุ่นจากไฟไหม้¹⁷

เวลากลางคืน ท่านจะคอยฟัง เพราะบนดอยมันหนาว เดี่ยวตำรวจ ไอ้เด็ก ๆ ท่านต้องเรียกอาจารย์สำเร็จ ไชยวงศ์ อาจารย์หมอมณฑลเชียร อะไรอย่างนี้ ให้เอาขาแก้อ้อไปให้ บางที่ท่านก็ลงไปให้เอง บางทีก็ส่งคนเอามาให้ ตั้งแต่นั้นมา จะส่งใครไปอยู่เวร สำเร็จต้องเช็คก่อน ใครไอหรือเปล่า ถ้าไอ ไม่ให้ไปเฝ้า เพราะสำเร็จถูกปลุก¹⁸

เวลาที่ทรงว่างจากพระราชภารกิจ เสด็จลงทรงเล่นกีฬาเปตอง พระองค์ก็ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ดูแลบุคคลที่เสียสละทำหน้าที่เป็นกรรมการหรือช่างบำรุงสนาม ทรงมีวิธีให้กำลังใจด้วยการพระราชทานขนมหรือผลไม้ที่เป็นเครื่องเสวยของพระองค์แก่บุคคลเหล่านั้น เป็นเสมือนสัญลักษณ์ว่าการทำดีของเขามีผู้รับรู้และระลึกถึง

บอกลูกพลับ จัดเป็นเครื่องว่างถวาย สมมุติมี 5 ชิ้น ท่านจะหยิบให้

คนนั้นขึ้น คนนั้นขึ้น ให้คนที่ทำงาน พวกกรรมการดูลูกเปตอง เก็บลูก
เปตอง แบบนี้ ทำงานเท่าไรก็ไม่เหนื่อย¹⁹

เวลาท่านเสด็จทางเรือ พวกเราจะขึ้นฝั่งไปเตรียมการทำสนามเปตอง
เพื่อให้พระองค์ทรงเล่น เมื่อถึงเวลา จะเสด็จจากเรือใหญ่ ประทับเรือ
ยางมาขึ้นฝั่งเพื่อทรงเล่นเปตอง ท่านจะเก็บผลไม้หรืออาหารซึ่งเหลือ
จากอาหารว่างในเรือใส่ถุงพลาสติกมา พอเห็นหน้าพวกเรา 3-4
คนที่ล่องหน้ามาเตรียมสนามไว้ก่อน ก็จะมาทักมือเรียกเข้าไป แล้วเอา
มาให้ทาน ทรงทำหลายครั้ง แทบทุกวัน ผู้ที่เล่นเปตองด้วยกัน ยัง
กระเซ้าพวกเราว่า พวกนี้เป็นเด็กกำพร้าของสมเด็จพระเจ้า²⁰

ผู้ที่มีโอกาสเข้าเฝ้า ฯ สมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ แต่ละคนมักมีเหตุการณ์ที่ประทับใจเกี่ยวกับ
พระองค์ไว้เล่าสู่กันฟัง ทันตแพทย์หญิงถาวร อนุমানราชชน สมมาชิก พอ.สว.จังหวัดเชียงใหม่ เคยออก
ปฏิบัติงานรักษาคณโฆในหมู่บ้านที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ กำลังเสด็จเยี่ยม คุณหมอมถาวรยังคงระลึก
ถึงเหตุการณ์เมื่อหลายปีก่อนด้วยความซาบซึ้งใจ

เปิดหน่วยแพทย์ขึ้น คุณหมอมณเฑียร คุณหมอระเบียบที่เป็นแพทย์
ก็ตรวจรักษาให้ยา ผู้ป่วยที่ปวดฟันก็แยกออกมา ปรากฏว่าไม่ใช่บ่อย ๆ
คนปวดฟันที่มานั่งคอยกันเต็มไปหมด หยุกยา เข็ม ที่เตรียมกันไปนั้น
ใช้จนเกลี้ยงเลย สมเด็จพระเจ้าก็สังเกตเห็น พระราชดำเนินทอด
พระเนตรทุกจุด ใครทำอะไร ท่านเห็นคนไข้ของดิฉัน เออ มากนี้
ท่านยังเวทนา ท่านอุตส่าห์เดินถือน้ำมา หมอ เหนื่อยไหม กินน้ำก่อน
น่ารักที่สุด เหนื่อยไหม ๆ กินน้ำก่อน²¹

พระปรีชาสามารถด้านความทรงจำที่แม่นยำมากของสมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ เป็นที่กล่าวขวัญ
ถึงด้วยความชื่นชม พระองค์ทรงจำชื่อเสียงเรียงนาม หน้าตา และเรื่องราวรายละเอียดเกี่ยวกับผู้ที่เคย
เข้าเฝ้า ฯ ผู้ที่เคยทำงานถวายได้แม่นยำ แม้ว่าเขาผู้นั้นจะไม่ได้เข้าเฝ้า ฯ นานแล้ว เมื่อทรงพบอีกครั้ง
ก็ทรงจำได้ ทรงทักทายถูกต้อง เป็นที่ปลื้มปิติใจแก่ผู้ที่ได้รับพระมหากรุณา

เรื่องความจำท่านประเสริฐมาก อย่างตอนที่ผมบินเครื่องพระที่นั่ง
ครั้งแรกเมื่อปี 12 ก็อยู่กับท่านช่วง 15 วัน เพราะตอนนั้นผมอยู่เฉพาะ
บัญชีได้ ท่านก็ผ่านไป พอกลับมาอีก 2 ปี เพราะวน 2 ปี โชใหม่อะ
ครั้งแรกที่ขึ้นมา ท่านก็ยังไม่ทัก พอขึ้นนั่งเครื่อง ท่านก็สะกิดหลังผม
ผมก็หันไปทำความเคารพ ท่านก็ เอ๊ะ นายคนนี่ชื่ออะไรนะ เรา

ยิ้ม ๆ พอสักไม่ถึง 2 นาที ท่านก็รับสั่งกับท่านหญิงหลุยส์ว่า นาย
เจษฎางค์ ฉันทจำไต้ละ ฉันทเก่งใหม่²²

เรื่องบางเรื่อง ผู้ที่กราบบังคมทูลไม่นึกไม่คาดว่าจะทรงจำได้ เพราะเวลาผ่านไปนาน แต่สมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ ไม่ทรงลืม พันตำรวจโท ธนา นาวิ เล่าว่า

มีนายตำรวจคนหนึ่ง กราบบังคมทูลขอพระราชทานเข็ม สว. ก่อนที่
สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ จะเสด็จพระราชดำเนินไปสวีเดน ท่านประทับอยู่ที่
สวีเดนนาน 8 เดือน พอเสด็จกลับ นายตำรวจคนนั้นก็ไปเฝ้าฯ รับเสด็จ
พอทอดพระเนตรเห็น ทรงเรียก รับสั่งว่า นายณรงค์ ตามฉันไปเอา
เข็มที่วังเลย นายตำรวจคนนั้นก็ใจมากครับ รีบตามเสด็จไปวัง
สระปทุมทันที²³

ในความคิดของ พันตำรวจเอก อวยชัย ศิริสัมพันธ์ สมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ ทรงมีน้ำพระราช
หฤทัยละเอียดอ่อน ลึกซึ้ง ทรงสามารถหยั่งถึงความคิดจิตใจของบุคคลอื่นได้

เวลาท่านเสด็จเยี่ยมราษฎร พระราชทานของเล่นเด็ก ๆ เช่น ตุ๊กตา
ผมเป็นคนถือถุงถวาย แล้วท่านก็หยิบจากถุงพระราชทาน มีอยู่วันหนึ่ง
ก่อนเสด็จกลับกรุงเทพฯ กำลังแจกตุ๊กตาทิ้ง ท่านก็รับสั่ง นายอวยชัย
นี่มีลูกเหมือนกันนี่ เด็ก ๆ คงชอบตุ๊กตานะ ว่าง ๆ พาไปหาฉัน พอกลับ
กรุงเทพฯ ฯ ผมก็พาลูกทั้งสามคน ลูกผู้หญิงสองคน ผู้ชายคนหนึ่งไป
เฝ้า ฯ ตามที่รับสั่งไว้ ท่านโปรดเกล้า ฯ ให้ขึ้นเฝ้าข้างบน ไปถึงคนโต
ได้ตุ๊กตาดัวใหญ่ คนเล็กได้ตุ๊กตาดัวเล็ก ลูกชายได้สมุดวาดเขียนแบบ
ของฝรั่งเศส ที่เอาดินสอไประบายแล้วจะปรากฏขึ้นเป็นภาพเลย
คือ ท่านเห็นว่าเราถือตุ๊กตาช่วยท่านอยู่ แล้วก็แจกเด็กอื่น ท่านก็ทรงคิด
ว่า เราจะคิดถึงลูกเราเหมือนกัน ประทับใจผมมากเลย²⁴

น้ำพระราชหฤทัยที่เปี่ยมด้วยพระเมตตากรุณา หยั่งถึงจิตใจความต้องการของผู้อื่น ไม่ได้จำกัด
ขอบเขตเฉพาะในหมู่ข้าราชการผู้ใกล้ชิด ทรงเผื่อแผ่ถึงประชาชนทั่วหน้า ไม่เลือกผู้ดีมีเงิน ส่วนใหญ่
เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมประชาชนในชนบทห่างไกลคมนาคม แต่มิใช่ว่าจะไม่ทรงเหลียวแล
ราษฎรชาวเมือง การเสด็จ ฯ ทรงขยาดอกป๊อปปีเพื่อหารายได้ส่งเคราะห์ทหารผ่านศึกในตัวเมืองจังหวัด
ต่าง ๆ นั้น เป็นวิธีหนึ่งที่พระราชทานโอกาสให้ชาวเมืองได้เข้าเฝ้า ฯ อย่างใกล้ชิด พระองค์จะเสด็จพระราช
ดำเนินไปตามทางที่มีประชาชนเบียดเสียดคอยเฝ้า ฯ อยู่สองข้าง ทรงถือหรือบางครั้งทรงคล้องกระบะ
กระดาษแข็งหรือโฟมน้ำหนักเบาบรรจุดอกป๊อปปีสีแดงไว้ที่พระศอกเพื่อสะดวกในการทรงขยาดอก ประชาชน
ที่มาเฝ้า ฯ มีทุกเพศทุกวัย “บางคนเรียก ทางนี้พะคะ ท่านย่า เรียก ทางนี้บังท่านแม่ บางคนเรียกสมเด็จ

ย่า ผู้ที่มาเฝ้าแก่ ๆ บางคนบอก คงจะเหนื่อยแยะ ไม่เหนื่อยหรอก ฉันทสนุกติ รับสั่งตอบอย่างนั้น” คุณหญิง ขวัญใจ ธรรมศรี ผู้เคยตามเสด็จ ฯ ทรงขายดอกป๊อปปี้ ในบางจังหวัดทางภาคอีสานทบทวนความหลัง “เด็กเล็ก ๆ บางคน มีเงินแค่ 3 บาท อยากได้ ท่านก็รับตั้งค์แล้วยื่นนีก เอ๊ะ อันนี้มันดอกละ 5 บาท แต่ให้แค่ 3 บาท เอ้า ๆ อยากได้ก็เอาไป”²⁵

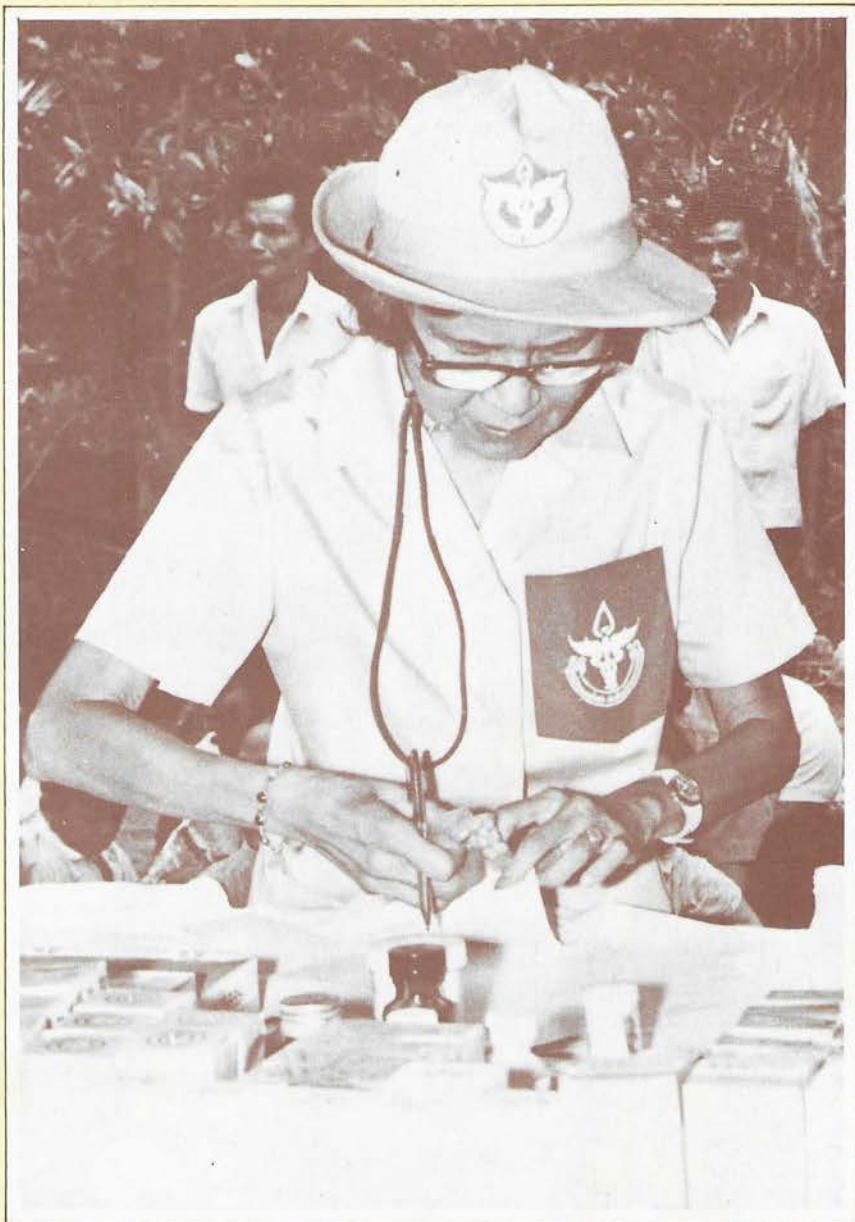
ตามปกติ การขายดอกป๊อปปี้นี้ ทางฝ่ายจังหวัดจะจัดแถวให้ประชาชนที่จะทูลเกล้า ฯ ถวายเงินเป็นจำนวนมาก รายละเอียดร้อยหลายพันบาท เฝ้า ฯ รับเสด็จบริเวณหน้าร้านแถบหนึ่ง แต่ส่วนมากสมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ ทรงขายดอกป๊อปปี้หมดก่อนที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปถึง เพราะทรงขายประชาชนธรรมดา ๆ ที่คอยเฝ้า ฯ อยู่ระหว่างทางเสียก่อน ทรงเข้าพระราชหฤทัยดีว่า พวกเขา ก็อยากเฝ้า ฯ ใกล้ชิดและมีโอกาสทำบุญกับพระองค์

เราก็กินรวงบังคมทูลว่า ทางโน้นเขาคอยแล้ว เชิญเสด็จผ่านบ้าง ท่านก็จะบอกว่า ผ่านได้อย่างไร คนจน ๆ เขาก็อยากได้ ถ้าเราไม่ขาย เขาก็ไม่ได้ เคี้ยว ๆ ขายพวกเขา ก่อน จนกระทั่งขายหมด ไปถึงที่เข้าแถวรอโน้น ก็ไม่มีดอกป๊อปปี้แล้ว พวกโน้นเขาเตรียมเงินมาแล้ว เขาก็ถวายเงิน พอดอกป๊อปปี้หมด คนถวายกลัวไม้ ท่านก็เด็ดดอกกล้วยไม้ นี่แทนดอกป๊อปปี้ นะ เราก็มึนหน้าทีเด็ดทีละดอกถวาย เขาก็ถวายเงิน เราพยายามให้ท่านทำงานน้อยที่สุด เราไม่อยากจะให้ท่านเหนื่อย ท่านก็บอกว่า แหม ไอ้ตอนที่ทำมันก็สนุก พอเสด็จกลับทีประทับใจ ท่านก็บอกว่า นายศุภวาร มันเมื่อยไปหมดเลย ตอนท่านขาย ท่านบอกว่า ลืม ใครอย่าได้ขัด ท่านไม่ฟัง²⁶

ในการเสด็จพระราชดำเนินทรงขายดอกป๊อปปี้ มีเหตุการณ์ประทับใจเกิดขึ้นเสมอ ๆ ที่นครราชสีมา คุณยายคนหนึ่งเตรียมนกมา 1 กรง ประมาณ 6 ตัว ทูลเกล้า ฯ ถวายให้พระองค์ทรงปล่อยเมื่อทรงเลิกขายดอกป๊อปปี้แล้ว เสด็จขึ้นรถยนต์พระที่นั่ง ขณะผ่านคุณยายคนนั้น ทรงจำได้ รับสั่งว่า “ฉันยังไม่ได้อะไรขายแก่เลย” และรับสั่งให้หยุดรถพระที่นั่ง เสด็จลงไปพระราชทานของแก่คุณยายคนนั้น ผู้เข้าเฝ้า ฯ ต่างตื่นตันในน้ำพระราชหฤทัยของพระองค์ท่านจนน้ำตาคลอ²⁷

สมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ ทรงมีน้ำพระราชหฤทัยเมตตาต่อประชาชนยิ่งนัก คราวใดที่มีภัยพิบัติเกิดขึ้น พระองค์จะเสด็จออกไปทรงเยี่ยมเยียนผู้ประสบเคราะห์ภัยโดยทั่วหน้า พระราชทานทรัพย์สินส่วนพระองค์แก่ทางราชการและองค์การกุศลต่าง ๆ ให้จัดเครื่องอุปโภคบริโภคตลอดจนยารักษาโรคเพื่อนำไปแจกจ่ายบรรเทาความเดือดร้อน ในหนังสือประมวลเหตุการณ์ในกรุงเทพมหานครเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ.2516 มีภาพสมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ เสด็จพระราชดำเนินออกไปส่งนักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชนที่เข้ามาขออาศัยพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม ณ บริเวณสวนจิตรลดา เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 และกำลังจะเดินทางกลับบ้าน ในภาพหนึ่ง พระองค์ทรงลูบหลังนักศึกษาชายผู้หนึ่งที่น้อมกายลงกราบแทบพระบาท²⁸ ค่ะวันนั้น เมื่อเหตุการณ์ความรุนแรงยังไม่ยุติสิ้นสุด เวลา

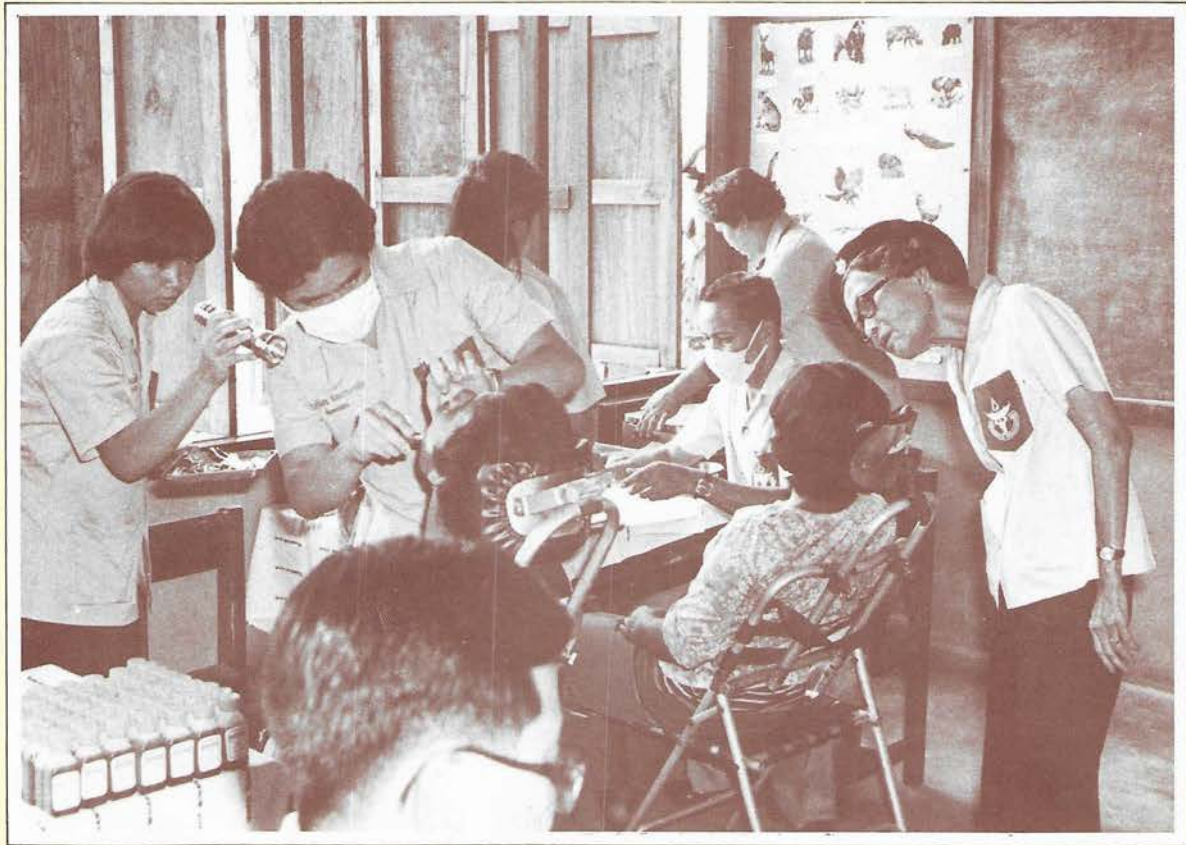
ทรงร่วมปฏิบัติงาน
กับหน่วยแพทย์อาสา

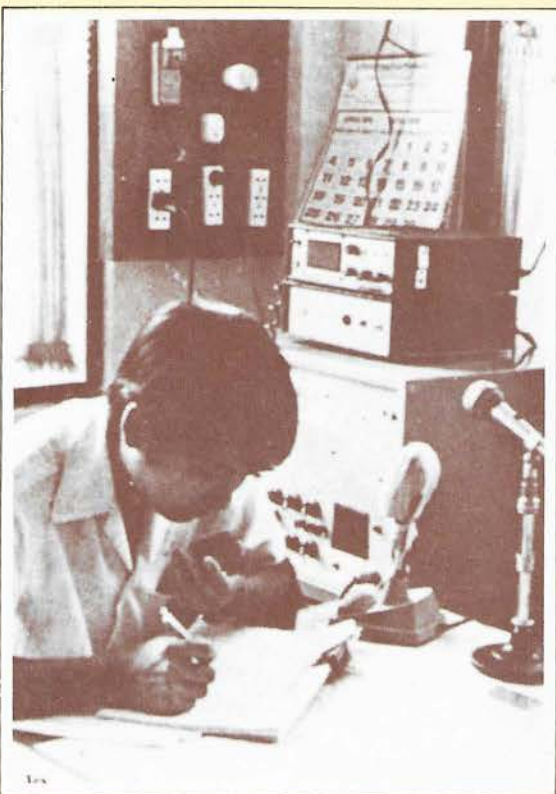
ประชุมคณะกรรมการกลาง
แพทยอาสา
ครั้งแรกที่วังสระปทุม
เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2512

ก่อนเสด็จเยี่ยมหน่วยแพทย์ พอ.สว. พระราชทานของแก่เด็กนักเรียนในหมู่บ้าน

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงคิดประดิษฐ์เก้าอี้ทำฟันที่สะดวกแก่คนไข้
และมีน้ำหนักเบาเหมาะกับหน่วยแพทย์เคลื่อนที่

แพทย์ที่สถานีโรงพยาบาลเชียงราย

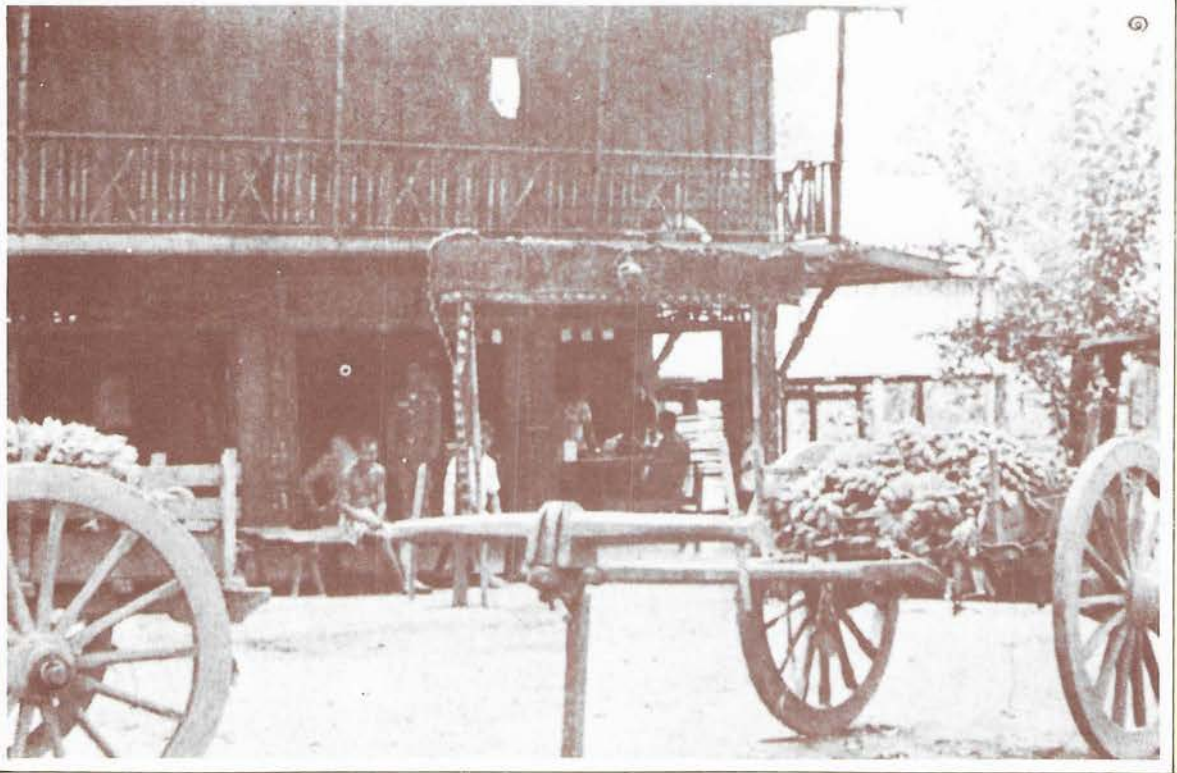
ผู้ป่วยผอมแห้ง และเป็นโรคผิวหนังเฟอะทั้งตัว

การตรวจโดยใช้เครื่องตรวจผู้ป่วยอิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Stethoscope)
ซึ่งประกอบโดยวิศวกรไทย

กำลังสนพระราชหฤทัยการทดลองปฏิบัติงานโครงการแพทยาสาทงอากาศ

สถานที่ติดตั้งสถานีแพทยาสาทงอากาศในระยะเริ่มแรก

เสด็จมาทรงเป็นองค์ประธานการประชุม พอ.สว.จังหวัด

ทอดพระเนตรการตรวจคนไข้ของสถานีวิทยุ พอ.สว. ทางอากาศ บ้านทุ่งจับญวน ตำบลห้วยทรายเหนือ อำเภอลำพูน จังหวัดเพชรบุรี 1 กันยายน 2520

อธิการบดีมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช และคณะ เฝ้าฯ ทูลเกล้าฯ ถวาย ปริญญญาสารณสุขศาสตร์
คุณหญิงบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ณ วังสระปทุม 28 มีนาคม 2527

ราษฎรมาเฝ้าฯ รับเสด็จสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ณ วัดญาณสังวราราม→

เสด็จพระราชดำเนินจากเรือที่ประทับ ลงเรือยาง เพื่อทรงขึ้นฝั่ง

พระราชทานสิ่งของจำเป็น
ในชีวิตประจำวันที่ราษฎรขาดแคลน
เช่น ผ้าห่ม

เด็กนักเรียนโรงเรียนจิตต์อารี
จังหวัดลำปาง ทูลเกล้าฯ ถวาย
งานฝีมือที่ทำขึ้นเอง
ณ พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์
จังหวัดเชียงใหม่

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา
ทรงสาธิตอุปกรณ์การเล่นเกมในการเรียนแก่นักเรียนโรงเรียนบ้านทับใหม่ อำเภอเคียนซา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ทอดพระเนตรการแข่งขันเปตอง หน้าศาลากลาง จังหวัดสุรินทร์ พ.ศ. 2525

ทรงพระดำเนินออกกำลัง
โครงการชลประทานห้วยเสนา
จังหวัดสุรินทร์ พ.ศ. 2525

เมื่อทรงพระอักษรในสมุดทรงเยี่ยมประจำ
ที่ประทับแรมต่าง ๆ จะทรงประดับสมุด
ด้วยดอกไม้แห้งจากสถานที่เคยเสด็จประพาส

ทรงเปิดศาลาเอนกกุลตล สว. กร. ณ วิทยาลัยสงฆวราราม อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี 22 ตุลาคม 2526

23.00 นาฬิกาสมเด็จพระศรีนครินทร์ ๙ ทรงมีพระราชดำรัสกับประชาชนทางวิทยุโทรทัศน์ ทรงเตือนสติให้ทุกคนระลึกถึงพระรัตนตรัย และขอให้ระงับการใช้กำลัง

ประชาชนชาวไทยทั้งหลาย

ข้าพเจ้ามีความเป็นห่วงใยเป็นที่สุด ในการที่เกิดความไม่สงบขึ้นในขณะนี้ ข้าพเจ้าขอวิงวอนท่านทั้งปวงให้ระงับการใช้กำลังเสียเถิดด้วยเราก็คือเป็นชาวพุทธด้วยกันทั้งนั้น ขอให้มีความเมตตาต่อกัน หันหน้าเข้าหากันเพื่อความสุขของตัวท่านและลูกหลานของท่าน การตั้งตัวเป็นศัตรูต่อกันนั้นจะนำมาซึ่งความหายนะ ไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ใดทั้งสิ้น ขอให้ท่านทุกคนนึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และข้าพเจ้าขออธิษฐานขอให้คุณพระศรีรัตนตรัยจงดลบันดาลให้ท่านทุกคนปรับตัวเองให้ได้ ความสงบนี้ ให้มีขึ้นเร็ว ๆ เพื่อความสุขความเจริญของท่าน สวัสดิ์²⁹

หลังจากนั้น เมื่อเหตุการณ์สงบ ในวันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ.2516 สมเด็จพระศรีนครินทร์ ๙ เสด็จไปทรงเยี่ยมนักเรียน นิสิต นักศึกษา ประชาชน และเจ้าหน้าที่ ซึ่งได้รับบาดเจ็บ ณ โรงพยาบาลรามาริบัติ³⁰

สมเด็จพระศรีนครินทร์ ๙ ทรงห่วงใยทุกข์สุขของประชาชนอยู่เสมอ แม้ในยามที่ประทับอยู่ ณ ต่างประเทศห่างไกลจากพลนิกรของพระองค์หลายพันกิโลเมตร ก็ทรงระลึกถึง ทรงติดตามข่าวคราวต่าง ๆ เกี่ยวกับบ้านเมืองและประชาชน เมื่อต้นเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2527 ที่ผ่านมา พระองค์ทรงฝากให้สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ผู้ทรงมีพระภารกิจเสด็จกลับประเทศไทย ทรงนำกระเป๋านักเรียนแบบยุโรป 2 ใบที่พระองค์ทรงซื้อมาพระราชทานแก่นายชวน หลีกภัย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการกระเป๋านั้นเป็นกระเป๋านั่งแบบสะพายหลัง ใบหนึ่งมีขนาดเล็ก และมีแถบสีสะท้อนแสงติดให้เห็นสว่างเรือง ๆ ในที่มืด เหมาะสำหรับเด็กที่เดินทางกลับบ้านเวลาโพล้เพล้ สมเด็จพระศรีนครินทร์ ๙ ไม่ทรงมีลายพระหัตถ์อธิบายพระราชประสงค์ของพระองค์ แต่การพระราชทานครั้งนี้ก็เห็นได้ว่าคงจะทรงห่วงใยสุขภาพอนามัยและสวัสดิภาพของนักเรียนไทยซึ่งเป็นข่าวอยู่ระยะหนึ่งว่าต้องหิวกระเป๋านักเรียนซึ่งบรรจุสมุดหนังสืออุปกรณ์การเรียนต่าง ๆ หนักมากจนเกรงกันว่าจะเป็นอันตรายต่อสุขภาพ และการติดแถบสีสะท้อนแสงไว้ด้านหลังกระเป๋าสะพายยังจะช่วยให้คนขับรถมองเห็นได้ในยามค่ำคืนไม่ขับรถชน นายชวน หลีกภัย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เข้าใจว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ ๙ คงทรงมีพระราชประสงค์ที่จะส่งกระเป๋านักเรียนแบบสะพายหลังของยุโรป 2 ใบนี้มาเป็นตัวอย่างให้ผู้ที่เกี่ยวข้องศึกษาและคิดประดิษฐ์กระเป๋าสะพายหลังที่เหมาะสมและถูกสุขอนามัยมากกว่ากระเป๋านิวเพื่อจำหน่ายแก่นักเรียน ทางกระทรวงศึกษาธิการได้ส่งมอบกระเป๋าสะพายพระราชทานทั้งสองใบแก่องค์การค้าคุรุสภาเพื่อดำเนินการต่อไป³¹

เรื่องราวพระราชกรณียกิจและพระราชจริยาวัตรที่ประทับใจ ตราทรงในความทรงจำของผู้ที่เคย
เข้าเฝ้าฯ ยังมีอีกมากมาย เกินกว่าที่จะบรรยายได้ทั่วถึงในหนังสือเล่มนี้ นอกจากจะชื่นชมพระราช-
อัธยาศัยที่เป็นกันเอง ไม่มีพิธีรีตอง พระราชจริยาวัตรที่เปี่ยมด้วยพระเมตตาพระกรุณาธิคุณ ทรงหยั่ง
ถึงจิตใจความนึกคิดของผู้อื่นอย่างลึกซึ้งแล้ว ผู้ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายงานต่างซาบซึ้งในความหวังดีที่พระราช-
ทานแก่บุคคลทุกคน ทรงปฏิบัติต่อพวกเขาทั้งหลายเสมือนทรงเป็นญาติผู้ใหญ่ ทรงสั่งสอน ให้ความรู้
คำแนะนำด้วยความหวังดี “ท่านเป็นเหมือนผู้ปกครอง หรือเป็นพ่อเป็นแม่เป็นย่าเป็นยาย ใครทำอะไร
บกพร่องท่านจะติให้แก้ไขแล้วสอนทันที ท่านจะไม่เพิกเฉย”³² “ท่านสอบถามตลอดเวลา การเรียน
เป็นอย่างไรรีเรียนมีปัญหาอะไรหรือเปล่า สอบถามดูแลคล้ายกับเป็นผู้ปกครองนักเรียนไทยในไลซานห์...
ท่านรู้จักคนมาก บางทีครูบางคนเห็นนักเรียนคนนี้เกเร ก็มาฟ้อง ท่านก็สอบถามและคว้าไปในฐานะ
ผู้ปกครอง...”³³

ถ้าทรงพบว่ามิผู้ใดทำการไม่สมควรเกี่ยวกับเรื่องการดำเนินชีวิต หลักศีลธรรม จรรยา มารยาท
จะทรงแก้ไขตักเตือนทันที

เดือนเหมือนลูกเหมือนหลาน ทำอย่างนั้นนะ ทำอย่างนี้ละ เคยเตือนพวก
เด็ก ๆ พวกร้อยตรี ร้อยโท ข้าราชการเขา ท่านก็ว่าเรานะ อย่าชุกชนนะ
ชุกชนมาก ข้าราชการเขา ร้อยตรีอะไร เคี้ยวนี้เป็นนักบิน ข้าราชการเขา
ไหลลาจำเตาะ ท่านเตือน ดิก ๆ ดิ่น ๆ ข้าราชการให้ระมัดระวัง อย่า
ประมาท อย่าชุกชน เป็นอะไรไปนะ เสียไปเท่าไร จำเรียนมาแล้ว
เป็นอะไรไป เสียกำลังคนไปเท่าไร เสียอะไรไปเท่าไร ไม่คุ้ม
กัน³⁴

บางครั้งทรงเตือน บางครั้งทรงปฏิบัติพระองค์ให้เป็นตัวอย่าง แล้วแต่กรณี ๆ ไป เช่น บางคราว
เด็ก ๆ ที่ได้รับพระราชทานของเล่นแล้ว แอบซุกไว้ข้างหลัง และขอพระราชทานใหม่ “ถ้าทรงจำได้
ก็จะทรงบอกว่า นี่ ใต้ให้ไปแล้ว อยู่ที่ไหน แอบไว้ข้างหลัง ทรงสอนว่า ได้แล้วต้องพอ คนอื่นเขายัง
ไม่ได้ก็มีอีก”³⁵ บางครั้ง มีผู้ทิ้งเศษกระดาษ ก้นบุหรี่ ตามทาง สมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ ไม่ทรงตำหนิ
แต่จะทรงก้มเก็บเศษกระดาษหรือก้นบุหรี่นั้นด้วยพระองค์เอง ทำให้ผู้ทิ้งเกิดความละอาย เลิกปฏิบัติ³⁶

แต่ถ้าเป็นเรื่องการทำงานบกพร่องผิดพลาดบ้าง พระองค์มักจะทรงรอ ทรงสังเกตก่อนว่าผู้
นั้นจะแก้ไขข้อบกพร่องด้วยตนเองได้หรือไม่ ต่อเมื่อเกิดเหตุการณ์ซ้ำ ๆ กันหลายหน ทรงพิจารณาเห็นว่า
เขาผู้นั้นอาจไม่เข้าใจ ไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยตนเอง จึงจะทรงแนะนำให้ความรู้เพิ่มเติม ทรงเลือกสรร
คำพูดที่นุ่มนวล ไม่ทำให้อาย “เวลาบางครั้งที่ทำอะไรผิด ๆ ติดกันท่านก็บอก อันนี้ไม่ถูก สมมุติ อาหาร
ท่านก็บอกว่า ยังขาดอย่างนั้น ลองไปคุชชี อะไรในลักษณะนี้ ไม่เคยกริ้ว ไม่เคยดุต่อหน้าธารกำนัล”³⁷

สมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ ไม่โปรดที่จะตรัสมาก แต่พระราชจริยาวัตรที่ทรงปฏิบัติสม่ำเสมอเป็น
ตัวอย่างที่มีค่าแก่ผู้ที่เข้าเฝ้า ฯ ถวายงาน ผู้ให้สัมภาษณ์จำนวนมากกล่าวว่า ได้คติแนวทางประพฤติ
ปฏิบัติจากพระราชจริยาวัตรของสมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ เช่น การตรงต่อเวลา การประหยัดมัธยัสถ์

การใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ การอดกลั้นขมอารมณ์โกรธ หลักการปกครองคน และการทำดีกว่าพูด
สมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ ทรงผูกใจผูกเข้าเฝ้า ฯ ใกล้ชิดและประชาชนทั้งหลายด้วยคุณความดี
ผู้ที่เคยทำงานถวายส่วนใหญ่ปฏิบัติงานรับใช้พระองค์ติดต่อกันเป็นเวลานานหลายสิบปีแล้ว บางคนแม้
จะพ้นจากหน้าที่ราชการ ก็คงอาสาสมัครทำงานถวายต่อไป ไม่เลิก บางคนมีภารกิจเพิ่มขึ้น แต่ก็ยังหา
เวลาปลีกตัวมาเฝ้าฯ ถวายงานเท่าที่ทำได้ เหตุผลของเขาเหล่านั้นมีต่าง ๆ กัน “คนที่อยู่ใกล้ ๆ ท่านจะ
รู้สึกสบายใจครับ”³⁸ “เฝ้าแล้ว เย็นเย็น ไม่มีตึง ๆ ตึง ๆ ทุกอย่างเป็นไปด้วยพระเมตตาทั้งนั้น”³⁹
“พระชนม์ท่านขนาดนี้แล้ว ท่านทำเพื่อประชาชน ไม่ว่าจะต่างบ้านต่างเมืองไกลกันดารแค่ไหนก็ถึง
...ท่านเป็นเหมือนกับพระ บำบอกป่าถวายได้เลยทุกอย่าง จะเห็นแก่ความสุขส่วนตัวไม่ได้”⁴⁰ “ตาม
ขบวนการนี้ผมชอบ ไม่มีพิธีรีตองอะไร...ท่านน่ารัก ไม่น่ารัก คนตามเสด็จกันไม่นานหรอก ความคิดเห็น
ไม่ผูกพันกัน”⁴¹

ด้วยพระเมตตา พระกรุณาธิคุณ ที่ทรงบำเพ็ญมาอย่างสม่ำเสมอโดยตลอด อาณาประชาราษฎร์ที่
ไม่มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ ใกล้ชิด ก็น้อมใจถวายความจงรักภักดี ภัทรพร วาสิกานนท์ นักศึกษามหาวิทยาลัย
รามคำแหง ไม่เคยเข้าเฝ้า ฯ สมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ แต่เธอติดตามข่าวคราวเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจ
ต่าง ๆ ของสมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ ทางสื่อมวลชน หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ อยู่เป็นประจำ

รักท่านมากเลย ท่านเหมือนคุณย่า เพียงแต่ว่าคุณย่าอายุน้อยกว่า
ยังไม่แข็งแรงขนาดนี้ ที่จริงท่านจะอยู่แต่ในวังก็ได้ ท่านก็สุขสบาย
ในบั้นปลายของชีวิต แต่ที่ท่านก็ไม่อยู่ เป็นห่วงประชาชน ช่วยแบ่งเบา
ภาระของในหลวง ก็ไปในที่ที่เราไม่อยากให้ท่านไป เป็นห่วง
กันดาร⁴²

สมชาย จันทรมณีรัตน์ พนักงานขายสินค้า มีหน้าที่เดินทางติดต่อกับห้างร้านโรงงานต่าง ๆ
เล่าว่า เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2526 สมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ ทรงประกอบอุบัติเหตุพระรากขวัญ
(ไหลปรำรำ) หัก ระยะนั้น เขาไปติดต่องานตามบริษัทต่าง ๆ มักได้ยินพนักงานคุยกันถึงเรื่องนี้ แสดงความ
เป็นห่วงพระสุขภาพ เพราะพระชนมายุมากแล้ว⁴³

แม้จะไม่มีโอกาสเข้าเฝ้า ฯ รับใช้ใกล้ชิด ประชาชนธรรมดาสามัญก็มีวิธีแสดงออกถึงความ
จงรักภักดี ความผูกพันต่อสมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ ราชฎที่เฝ้า ฯ รับเสด็จสมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ นี้
เอง เป็นราชฎพวกแรกที่เริ่มธรรมเนียมทูลเกล้า ฯ ถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลตามพระราชอัธยาศัย
ไม่มีการตระเตรียมล่วงหน้า

ผมจำได้ว่าเป็นที่จังหวัดสุพรรณบุรี พ.ศ.2520 ท่านเสด็จไปพระ
ราชทานธงลูกเสือชาวบ้าน เมื่อพระราชทานเสร็จ เสด็จเยี่ยมลูกเสือ
ชาวบ้านทุกแถว เดินไปหมด จนเหลือแถวสุดท้าย เกิดมีลูกเสือชาวบ้าน
คนหนึ่ง ควักเงิน รู้สึกจะสิบบาท ถวายท่านท่านก็รับไว้ เขาบอกว่ ขอ
ให้สมเด็จพระย่า เอาไปใช้ทำอะไรก็ได้ สมเด็จพระย่า ท่านเอาไปใช้ถอะ

คนต่อไปก็ควักบ้าง ควักกันหมดเลย แถวอื่นบอกมาทางนี้ด้วย ทางนี้ด้วย ทางนี้จะให้ด้วย ท่านก็เลยต้องเดินย้อนกลับมา เพราะฉะนั้นเลยเพิ่มเวลาเยี่ยมอีกชั่วโมงเศษ ได้เงินเต็มถุงพลาสติก 2-3 ถุง เป็นถุงที่ใส่ของเล่นไปพระราชทานเด็ก ๆ ...หลังจากนั้น รู้สึกว่าเลยเป็นประเพณี จะมีการถวายของถวายเงินคนละห้าบาทสิบบาท ตามพระราชอัธยาศัย⁴⁴

นอกจากจะพูดเกล้าๆ ถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลกับพระหัตถ์ ประชาชนยังแสดงความจงรักภักดีด้วยการสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ที่ริเริ่มขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ อาทิ โครงการสร้างสวนสาธารณะตามจังหวัดต่าง ๆ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสที่พระองค์ทรงเจริญพระชนมายุครบ 80 พรรษา เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ.2523

ในวันนั้นเอง ประชาชนบางส่วนก็ได้ “ปฏิบัติบูชา” ถวายความจงรักภักดี พุทธสมาคมจังหวัดเชียงใหม่ ได้เชิญชวนประชาชนมาไหว้พระ สวดมนต์ สมาทานศีล นั่งสมาธิ ภาวนา สงบกาย วาจา และใจ เพื่อน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมถวายพระพร ปราบกฏว่ามีประชาชน ชายหญิง เด็ก ผู้ใหญ่ มากกว่า 300 คน นุ่งขาวห่มขาวมาร่วมนั่งสมาธิ สนทนาธรรม เพื่อถวายพระพรสมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ⁴⁵ เป็นความพร้อมเพรียงอันเกิดจากความรัก ความภักดี มาจากจิตใจที่ศรัทธา ไม่มีผู้ใดบังคับ พระองค์พระราชทานความรักความเมตตา ปวงประชาที่น้อมเกล้า ฯ ถวายความรักความภักดี

¹สัมภาษณ์ พลโท จารุ จาคิกานนท์, 30 ธันวาคม 2525.

²สมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร แสดงความเห็นว่

คำเรียกว่า “สมเด็จพระยา” มองได้สองแง่ คือ ถ้ามองตามแง่ความรู้สึกระหัดใจในพระราชจริยาวัตรอันงดงามก็เป็นไปตามที่เขียนไว้ในบท “สมเด็จพระยาภิรมย์” แต่ถ้ามองในแง่ของผู้รักชาชนนิยมก็อาจมีความเห็นอีกอย่างหนึ่ง เพราะผู้รักชาชนนิยมนิยมยอมไม่กล้าที่จะเรียกเช่นนั้น ฉะนั้นถ้าให้เป็นไปเพียงพูดเรียกกันของผู้มีความรู้สึกประทับใจซาบซึ้ง ไม่ต้องเขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ก็น่าจะเหมาะ

ในบางภาคของประเทศไทยก็มีประชาชนและพระภิกษุบางรูปเรียกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถว่า เจ้าพ่อหลวง เจ้าแม่หลวง มิได้เรียกว่า เจ้าพ่อ เจ้าแม่ เท่านั้น มีคำว่า หลวง ต่อท้ายด้วย สมกับภาวะที่ทรงตั้งอยู่ในฐานะที่ทรงเป็นพ่อเมืองแม่เมืองตามที่ได้เกิดทุนนับถือองค์พระมหากษัตริย์ของคนไทยครั้งโบราณ ในบัดนี้แม้จะเรียกกันอยู่ก็ได้เขียนเป็นลายลักษณ์อักษร

แม้ในการเรียกพระภิกษุที่เคารพนับถือในฐานะญาติก็มีคำว่า หลวง นำ เช่น หลวงพ่อ หลวงปู่ และก็เป็นถ้อยคำที่ใช้เรียก มิได้ใช้เป็นภาษาหนังสือ ตามที่ทราบกันอยู่

³สัมภาษณ์ พล ต.ต. ไพโรจน์ ปุษยะนาวัน, 7 กุมภาพันธ์ 2525.

⁴สัมภาษณ์ พล ต.ต. สมควร หริกุล, 27 พฤษภาคม 2525.

⁵สัมภาษณ์ น.ต. กำธน สินธวานนท์, 27 ธันวาคม 2525.

⁶สัมภาษณ์ พ.ต.อ. ประสงค์ ศรีสมบูรณ์, 21 พฤศจิกายน 2525.

- 7 สัมภาษณ์ พล ต.ท. อังกูร ทัดตานนท์, 28 ตุลาคม 2525.
- 8 สัมภาษณ์ คุณหญิงฉันทิต ปิติวงศ์, 19 พฤษภาคม 2525.
- 9 สัมภาษณ์ พ.ต.อ.พัฒนาเดช บุญนาค, 7 กุมภาพันธ์ 2525.
- 10 สัมภาษณ์ สมศรี ไพทีกุล, 20 พฤศจิกายน 2525.
- 11 สัมภาษณ์ ระจับ โสทรโยม, 20 พฤศจิกายน 2525.
- 12 สัมภาษณ์ สมศรี ไพทีกุล, 20 พฤศจิกายน 2525.
- 13 สัมภาษณ์ พ.ต.อ. ประสงค์ ศรีสมบูรณ์, 21 พฤศจิกายน 2525.
- 14 สัมภาษณ์ พล ต.ท. อังกูร ทัดตานนท์, 28 ตุลาคม 2525.
- 15 เรื่องเดียวกัน.
- 16 สำเนาลายพระหัตถ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระราชทาน ขวัญแก้ว วัชรโรทัย, 9 สิงหาคม 2511.
- 17 สัมภาษณ์ น.อ.ศุภวาร มลินทรางกูร รน., 17 มิถุนายน 2525.
- 18 สัมภาษณ์ นายแพทย์ ยุทธ โพธารามิก, 28 ตุลาคม 2525.
- 19 สัมภาษณ์ สมศรี ไพทีกุล, 20 พฤศจิกายน 2525.
- 20 สัมภาษณ์ พ.อ.ปานจิตต์ พลกล้า, 24 พฤศจิกายน 2525.
- 21 สัมภาษณ์ ทันตแพทย์หญิง ดาวร อนุมานราชชน, 29 ตุลาคม 2525.
- 22 สัมภาษณ์ พ.ต.อ. เจษฎาภรณ์ พรหมสาขา, 21 พฤศจิกายน 2525.
- 23 สัมภาษณ์ พ.ต.ท. ธนา นาวี, 26 พฤษภาคม 2525.
- 24 สัมภาษณ์ พ.ต.อ. อวยชัย ศิริสัมพันธ์, 22 พฤศจิกายน 2525.
- 25 สัมภาษณ์ คุณหญิง ขวัญใจ ธรรมศรี, 28 ธันวาคม 2525.
- 26 สัมภาษณ์ น.อ.ศุภวาร มลินทรางกูร, 17 มิถุนายน 2525.
- 27 อำพัน มีนะกนิษฐ, "พระราชจริยาวัตรอันประทับใจ" เอกสารพิมพ์ดีดถ่ายสำเนา.
- 28 ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย, *ขบวนการประชาชน ตุลาคม 2516* (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2517).
- ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- 29 ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย, *ขบวนการประชาชน ตุลาคม 2516*, ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- 30 เรื่องเดียวกัน.
- 31 สัมภาษณ์ ชวน หลีกภัย, 17 กรกฎาคม 2527 รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการได้ชี้แจงว่า องค์การคำคุณสุภา
ได้ผลิตกระเป่าสะพายหลังสำหรับนักเรียนออกจำหน่ายก่อนหน้านี้อแล้ว ทำด้วยวัสดุประเภทพลาสติกและผ้า ทางกระทรวงศึกษาธิการ
จึงได้จัดส่งกระเป่าดังกล่าวไปทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
- 32 สัมภาษณ์ พ.ต.อ. พัฒนเดช บุญนาค, 7 กุมภาพันธ์ 2525.
- 33 สัมภาษณ์ วรกร ตันตราพันธ์, 3 พฤศจิกายน 2525.
- 34 สัมภาษณ์ พล ต.ท. อังกูร ทัดตานนท์, 28 ตุลาคม 2525.
- 35 สัมภาษณ์ พล ต.ต. ไพโรจน์ ปุษะนาวิณ, 7 กุมภาพันธ์ 2525.
- 36 สัมภาษณ์ พ.ต.อ. ประเสริฐ กวางแก้ว, 7 กุมภาพันธ์ 2525.
- 37 สัมภาษณ์ เสนอ เพ็ชรระ, 26 พฤศจิกายน 2525.
- 38 สัมภาษณ์ พล ต.ท. อังกูร ทัดตานนท์, 28 ตุลาคม 2525.
- 39 สัมภาษณ์ จำรัส ดวงธิดาร, 24 พฤษภาคม 2525.
- 40 สัมภาษณ์ หม่อมศรีนวล ณ เชียงใหม่, 27 ตุลาคม 2525.
- 41 สัมภาษณ์ นายแพทย์ ยุทธ โพธารามิก, 14 ตุลาคม 2525.
- 42 สัมภาษณ์ ภัทรพร วาฬิกานนท์, 14 กุมภาพันธ์ 2526.
- 43 สัมภาษณ์ สมชาย จันทรมณีรัตน์, 14 กุมภาพันธ์ 2526.
- 44 สัมภาษณ์ พ.ต.อ. ประสงค์ ศรีสมบูรณ์, 21 พฤศจิกายน 2525.
- 45 พระศรีธรรมนิเทศก์, *ปาฐกถาเรื่อง พร* (แสดง ณ สถาบันวิทยุแห่งประเทศไทย วันอาทิตย์ที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2524),

19 อวองโปสต์

ผู้ที่อาศัยอยู่ในแฟลต เลขที่ 19 ถนนอวองโปสต์ (Avant Poste) เมืองโลซานน์ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ต่างทราบดีว่า มาดาม มหิดล (Madame Mahidol) สุภาพสตรีสูงอายุผู้พำนักอยู่ ณ แฟลตชั้นที่ 5 ชั้นสูงสุดนั้นมีไซส์สามัญชนธรรมดา พระองค์ คือ สมเด็จพระบรมราชชนนีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งประเทศไทย¹ พระองค์ทรงเป็นสุภาพสตรีที่มีพระวรกายแบบบาง แม้จะเจริญพระชนมายุมากแล้ว แต่ยังคงทรงกระฉับกระเฉง ณ แฟลต แห่งนี้ พระองค์ประทับอยู่กับข้าหลวงชาวไทยคนหนึ่ง และดำรงพระชนม์ชีพอย่างเรียบง่ายประดุจคนธรรมดา เพื่อนบ้านบางคนเรียกพระองค์ว่า “แรน แมร์” (Reine Mère) ด้วยเข้าใจว่า ทรงดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระราชินี มาก่อน และบัดนี้ทรงดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระพันปีหลวง แต่เมื่อสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงได้ขึ้น พระองค์ทรงแก้ความเข้าใจผิดว่า “ฉันไม่ใช่ควีน (Queen)”²

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเช่าแฟลตชั้นสูงสุดแห่งนี้มากกว่าสามสิบปีแล้ว ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2493³ ถนนอวองโปสต์สายนี้เป็นย่านที่มีแฟลตอยู่หลายหลังเรียงกันไป แฟลตบริเวณนี้ไม่ใช่ทำเลที่เก๋หรูหรานัก เพราะมีแฟลตหลายหลังกระหนาบทั้งข้างหน้าและข้างหลัง ทำให้ผู้พำนักอาศัยแลเห็นทิวทัศน์ภูเขาและทะเลสาบอันงดงามของเมืองโลซานน์ไม่ได้ถนัด⁴ แต่บริเวณนี้ก็จัดว่าเป็นทำเลดีแห่งหนึ่ง เพราะอยู่ไม่ไกลจากศูนย์กลางของเมือง สามารถเดินทางไปไหนมาไหนได้สะดวก และยังเป็นบริเวณที่เงียบสงบ เนื่องจากถนนซอยหน้าแฟลตห้ามไม่ให้รถวิ่งจึงมีแต่ผู้คนเดินสัญจรไปมา ผู้อาศัยอยู่ในละแวกนี้ ส่วนใหญ่เป็นสุภาพสตรีสูงอายุ มีข้าราชการบำนาญ และศาสตราจารย์มหาวิทยาลัยที่ปลดเกษียณแล้วบ้าง⁵

แฟลตเลขที่ 19 นี้ เป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ระหว่างที่ทรงพักฟื้นพระราชอิริยาบถอยู่ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ทุก ๆ สองปีหลังจากเสด็จเยี่ยมราษฎรตามต่างจังหวัดในเขตทูลกระหม่อมดารไกลคมนาคมทั่วทุกภาคของประเทศไทย เป็นเวลา 15 เดือนเศษติดต่อกันโดยตลอดแล้ว สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็จะเสด็จไปประทับ ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ประมาณ 8 เดือน⁶ เพื่อทรงพักฟื้นบำรุงพระวรกายและ

ทรงงานอื่น ๆ บ้าง⁷

การเสด็จเยี่ยมราษฎร พระราชทานสิ่งของต่าง ๆ และทรงนำหน่วยแพทย์อาสา ไปรักษาประชาชนที่ท่าผาฯ รับเสด็จ เป็นเวลานานหลาย ๆ เดือน ย่อมจะทำให้ทรงเหน็ดเหนื่อยเหลือกำลัง มีบ่อยครั้งที่กำหนดพระราชกรณียกิจ ประมาณว่าจะมีประชาชนมากคอยเฝ้าฯสองพันคน แต่เมื่อเสด็จถึง กลับมีประชาชนเป็นหมื่น สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็พระราชทานพระราชวโรกาสให้ผู้มาคอยรับเสด็จเข้าเฝ้าฯ โดยทั่วถึง ทรงเข้าพระราชหฤทัยดีว่า ทุกคนต่างเดินทางมาไกล เมื่อถึงเวลาที่ควรเสด็จกลับเพื่อทรงพักผ่อนมีผู้กราบบังคมทูลเชิญเสด็จกลับ ก็รับสั่งว่า “เขาเดินมากันเป็นวัน แล้วมากอยเป็นเวลานาน จะหนีไปไม่ได้หรอก จะต้องให้มีโอกาสเฝ้าฯ อย่างใกล้ชิด”⁸ ด้วยเหตุนี้ แม้ว่าปกติจะทรงมีพระสุขภาพแข็งแรง แต่การเสด็จเยี่ยมราษฎร ติดต่อกันเป็นเวลานานถึง 15 เดือน ก็ย่อมจะทำให้พระกำลังลดน้อยถอยลง เมื่อถึงเวลานั้น มีผู้ได้ยินรับสั่งจากพระโอษฐ์เองว่า “ไม่ไหวแล้ว ฉันต้องไหลานแล้ว”⁹ การเสด็จไปประทับ ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ จึงเปรียบเสมือนการเสด็จไปทรง “ไหลาน” ให้ทรงมีพระกำลังเสด็จกลับมาทรงช่วยเหลือราษฎรสืบต่อไป ม.จ.หญิง ลุอิสาน์ ดิศกุล ทรงเล่าว่า เมื่อเสด็จกลับจากประเทศสวิตเซอร์แลนด์ พระน้ำหนักสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯเพิ่มขึ้น 4 กิโลกรัม แต่เมื่อประทับในเมืองไทยนาน ๆ เข้า พระน้ำหนักก็ค่อย ๆ หายไปที่ละน้อย ๆ จนกระทั่งลีโลกรัมก็หมดไป เหลือพระน้ำหนักเพียง 36 กิโลกรัมเท่านั้น¹⁰ การเสด็จไปทรงพักผ่อน แม้สักเพียงระยะหนึ่ง ก็ย่อมจะเป็นผลดีต่อพระพลานามัย

นอกจากนี้ การเสด็จเยี่ยมราษฎร ทหาร และตำรวจ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ โปรดเกล้าฯ ให้จัดสิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ พระราชทานแก่ราษฎร และเหล่าทหารตำรวจที่ประจำอยู่ในท้องที่กันดารไกลทางคมนาคมด้วย ทั้งโปรดเกล้าฯ ให้มูลนิธิแพทย์อาสาฯ จัดหน่วยแพทย์ไปตรวจรักษาประชาชนในท้องที่ห่างไกลความเจริญอยู่เป็นประจำ การช่วยเหลือบำบัดทุกข์ร้อนของประชาชน ดังนี้ ต้องใช้เงินเป็นจำนวนมาก เงินรายจ่ายส่วนใหญ่ได้มาจากพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ที่เหลือได้จากความร่วมมือของทางราชการบางหน่วย และจากการทูลเกล้าฯถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลจากประชาชนคนไทย และชาวต่างประเทศ เพราะฉะนั้น ปีหนึ่ง ๆ พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ที่รวบรวมได้ก็ใช้หมดไปเพื่อการช่วยเหลือประชาชนเป็นส่วนมาก การเสด็จไปประทับ ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เป็นเวลาประมาณ 8 เดือน นอกจากจะเพื่อทรงพักผ่อน และทรงงานอื่น ๆ แล้ว ก็เพื่อทรงประหยัดค่าใช้จ่าย ในขณะที่เดียวกันก็ให้เวลานักทรัพย์สิ้นส่วนพระองค์รวบรวมเงินรายได้จากที่ต่าง ๆ ไว้ทรงใช้ช่วยเหลือประชาชนต่อไป¹¹

การเสด็จไปประทับพักผ่อน ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ คงจะเป็นโอกาสให้ได้ทรงพักผ่อนอย่างแท้จริง ถ้าหากประทับพักผ่อนพระราชอิริยาบถในเมืองไทยแล้ว การที่จะทรงพักผ่อนตามลำพังว่างเว้นพระราชกิจต่าง ๆ คงจะเป็นไปได้ยาก

ท่านเป็นสมเด็จพระยาตามที่ประชาชนเขาเรียกกัน ทุกคนก็อยากจะเฝ้าฯ
แทนกันทั้งนั้น ก็หลบไม่พ้น ท่านทรงหลบไปไกล ไปประทับที่
ภูกระดึง หรือเชียงใหม่ ก็ไม่วายจะมีคนไปรบกวน เพราะว่าความคิด

ความห่วงใย ทำให้ต้องไปเฝ้าฯแทน นอกจากนั้นก็ทราบอยู่แล้ว ถ้าพูด
ประสาชาวบ้านก็ว่าแม่ของพระเจ้าอยู่หัว ปล่อยให้ท่านประทับตาม
ลำพังไม่ได้ ทางรัฐบาล ตำรวจ ทหารก็ไม่ยอม ต้องส่งกำลังไปอารักขา
ท่านก็ไม่อยากจะรบกวนใคร คือ ไม่อยากให้เกิดรบกวนเวลาทรง
พักผ่อน ก็ไม่อยากจะรบกวนเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัย เข้าบ้านผ่าน
เมืองก็ต้องเตือนด้วย นี่แหละเป็นสาเหตุ และทำไมต้องเป็นสวิส
เพราะว่าท่านประทับสวิสเป็นเวลานาน ตั้งแต่พระเจ้าอยู่หัวสอง
พระองค์ยังทรงพระเยาว์ ทรงคุ้นเคยกับสถานที่ เพื่อนบ้านใน
โลซานนี่เป็นอย่างดี ถ้าเมื่อไปประทับที่อื่น ก็เป็นภาระในเรื่องการหา
ที่ประทับ หรือว่ากว่าจะทำความคุ้นเคยกับเพื่อนบ้านได้ก็นาน¹²

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จะเสด็จไปประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ประมาณปลายเดือนกุมภาพันธ์
ทรงพักที่โลซานน์ประมาณ 7-10 วัน แล้วจึงเสด็จขึ้นไปประทับบนภูเขาซานเนนเมอเซอร์ (Saanen-
möser) ประทับที่โรงแรมกอล์ฟแอนด์สปอร์ต (Golf and Sport Hotel) เพื่อทรงสกี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ
เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงเล่าว่า “ท่านโปรดเล่นสกี แต่ไม่ได้เก่งอะไร ไม่ได้เป็นแชมป์ เล่นนิด ๆ
หน่อย ๆ”¹³ ระยะเวลาที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เสด็จขึ้นไปประทับนั้น เป็นปลายฤดูหนาวแล้ว แต่บนภูเขา
ยังเหลือหิมะพอที่จะเล่นสกีได้ และเนื่องจากใกล้จะหมดหน้าเล่นสกีแล้ว นักท่องเที่ยวจึงมีน้อย ค่า
โรงแรมก็ถูกลง¹⁴ อย่างไรก็ตามปัจจุบันไม่ได้ทรงสกีเลย เพราะหนักเกินไปสำหรับพระชนมายุ¹⁵

ขณะประทับบนภูเขา สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงใช้เวลาว่างทรงพระอักษรหนังสือธรรมะที่
ทรงอาราธนาสมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร เรียบเรียงถวาย ทรงมีพระราชวิจารณ์
และทรงตรวจแก้เป็นบางตอน¹⁶ หนังสือธรรมะเหล่านี้มีหลายเล่ม โปรดเกล้าฯให้พิมพ์เพื่อพระราชทาน
ให้เป็นประโยชน์แก่บุคคลทั่วไป

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ประทับพักผ่อนบนภูเขาประมาณ 4-6 สัปดาห์ ปลายเดือนมีนาคม
หรือ ต้นเดือนเมษายน จึงเสด็จกลับโลซานน์

ถึงต้นฤดูร้อน เดือนกรกฎาคม สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จะเสด็จขึ้นไปประทับพักผ่อนบนภูเขา
ซานเนนเมอเซอร์อีก “แม่ชอบที่นั่นมาก ไปที่นั่นอยู่เรื่อย ไปทั้งหน้าหนาวหน้าร้อน”¹⁷ ฤดูร้อน บน
ภูเขาไม่มีหิมะ แต่พื้นดินปกคลุมด้วยทุ่งหญ้า และดอกไม้บานนานาชนิด สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ โปรด
ดอกไม้มาก โดยเฉพาะดอกไม้ป่า ดอกเล็ก ๆ จุ่มจิม¹⁸ ทรงเก็บดอกไม้มาอัดแห้ง เพื่อทรงนำมาจัดตกแต่งทำ
บัตรอวยพร และที่ต้นหนังสือ พระราชทานแก่ผู้เข้าเฝ้าฯ เป็นรางวัลสำหรับผู้เล่นเปตอง หรือ ทรงจำหน่าย
เพื่อหาเงินเข้าการกุศล

ดอกไม้ที่ทรงเก็บมานั้น จะทรงทับใส่กระดาษหนังสือพิมพ์ แล้วทรงสอดไว้ในหนังสือเล่มหนา ๆ
เอายางรัดไว้ ซ้อนกันเป็นตั้ง ๆ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงจำได้ว่า เมื่อประทับที่พระตำหนัก
ภูพิงคราชนิเวศน์ จังหวัดเชียงใหม่ สมเด็จพระอัยยิกาโปรดเสด็จไปป่าเก็บดอกไม้ และจะทรงศึกษาว่า
ดอกไม้ที่ทรงเก็บได้นั้น เป็นดอกไม้อะไร ชื่อภาษาละตินว่าอย่างไร โดยทรงเปรียบเทียบดูจากหนังสือ

พฤกษศาสตร์ แล้วทรงจดชื่อสามัญและชื่อละตินไว้บนกระดาษหนังสือพิมพ์ จะทรงแยกดอกไม้เป็นชนิด ๆ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงสังเกตว่า สมเด็จพระอัยยิกา มักทับดอกไม้ฝรั่ง เมื่อกราบบังคมทูลถาม ตรัสตอบว่า ดอกไม้ไทยกลีบบาง สีจางหายไปเร็ว ดอกไม้ฝรั่งสีสดกว่า มีที่สีซีดไป ก็ทรงใช้สีแต้มบ้าง¹⁹

เมื่อประทับบนภูเขาที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ตอนหน้าร้อน นอกจากจะทรงเก็บดอกไม้สำราญพระราชหฤทัยแล้ว ถ้ามีเห็ด ก็ทรงเก็บเห็ดด้วย สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงสนพระราชหฤทัยศึกษาเรื่องเห็ด ทรงค้นคว้าหาความรู้จากหนังสือ ทรงระมัดระวังเลือกเก็บเห็ดที่กินได้ไม่เป็นอันตราย เห็ดที่ทรงเก็บได้ หลังจากทรงนำมาทำความสะอาดที่ไฮเดิลที่ประทับแล้ว จะทรงเก็บไว้ผัดกับข้าว

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ โปรดเสด็จไปเสวยพระกระยาหารกลางแจ้ง สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงเล่าว่า

เวลาอยู่บนภูเขา (แม่) โปรดปิกนิกมาก กินอาหารเย็นที่โรงแรมกลางวันไม่ ถ้าอากาศดี จะไปปิกนิกเสมอ อยู่คนเดียว ไปคนเดียว ทำแซนด์วิชไปกิน เดี่ยวนี้ไม่ค่อยเป็นฝรั่ง มีองค์กรักชอยู่ด้วย องค์กรักช หุงข้าวใส่หม้อ ไป...เอากะหล่ำปลีใส่กล่อง ซื่อเนื้อเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปผัดกิน บางทีข้าหลวงจากโลซานน์ผัดพริกขิงไป แล้วก็ไม่มีผลไม้นิดหน่อย (แม่) จะไปปิกนิกบ่อย โปรดเหลือเกิน ตอนหลัง แม่บอกฉันว่าไม่ต้องไปก็ได้ อาจจะเป็นเพราะฉันบ่นมาก มีอยู่ปีหนึ่งไปทุกวัน ผนตาก็ไป ต่อว่าท่าน ท่านก็ว่าเมื่อออกเดินทาง ผนยังไม้ตกนี้ แต่ตอนออก ฉันว่าฟ้ามืดแล้ว เกือบจะต้องกางร่มทานข้าว²⁰

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ประทับพักผ่อนบนเขาประมาณเดือนเศษ ปลายสิงหาคม จึงเสด็จกลับโลซานน์ ประทับที่พระตำหนักถนนอวองโปสต์ถึงปลายเดือนตุลาคม พันวันพระราชสมภพไปแล้ว จึงเสด็จกลับประเทศไทย สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ไม่ต้องพระราชประสงค์ที่จะเสด็จกลับเมืองไทยทันวันพระราชสมภพ ก่อนที่จะมีกำหนดการเสด็จเยี่ยมราษฎรเป็นรอบ 15 เดือน เคยเสด็จขึ้นไปประทับบนภูกระดึง ในระยะวันพระราชสมภพ เพื่อไม่ให้ยุ่งยากกับคนอื่น แต่กระนั้นก็มีผู้อุตสาหะปีนขึ้นไป บางคนก็ให้เฮลิคอปเตอร์ทหารหรือตำรวจบินขึ้นไปส่งเพื่อขึ้นไปถวายพระพร เป็นการลำบากขึ้นไปอีก²¹ ต่อมาเมื่อมีรอบเสด็จเยี่ยมราษฎรเป็นเวลา 15 เดือน เมื่อถึงวันพระราชสมภพ ปีหนึ่งจะประทับในเรือระหว่างเสด็จเยี่ยมราษฎรทางชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก ซึ่งยากที่จะมีผู้ใดติดตามไปเข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรได้ และอีกปีหนึ่งจะประทับอยู่ ณ เมืองโลซานน์

พระตำหนักที่ประทับ ณ ถนนอวองโปสต์ มีขนาดใหญ่พอสมควร ประกอบด้วยห้องบรรทม และห้องรับแขก ซึ่งทรงใช้เป็นห้องทรงงานด้วย สองห้องนี้เป็นห้องส่วนพระองค์ อีกห้องเป็นห้องโถงเล็ก ๆ ไม่มีหน้าต่างเลย ใช้เป็นห้องเสวย นอกจากนี้มีห้องครัวและห้องเก็บของเล็ก ๆ กับห้องของข้าหลวง

คนไทยอีกห้องหนึ่ง²² ข้าหลวงที่อยู่ปัจจุบันคือ คุณสวาท ช่างเรือน ส่วนข้าหลวงชาวสวิส คือ มาดาม อีดา คาลัม (Madame Ida Calame) ซึ่งทำงานถวายมาเกือบห้าสิบปี ตั้งแต่ครั้งประทับที่แฟลต ถนน ทีลโชต์ จะมาทำงานเฉพาะตอนกลางวัน แต่ก่อนไม่มีราชของครักซ์ประจำที่โลซานน์ ราชของครักซ์ เพียงแต่ไปส่งเสด็จ เมื่อเสด็จไปทรงพักผ่อนที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์แล้วก็กลับเมืองไทยต่อเมื่อจะเสด็จ กลับ จึงออกไปรับเสด็จอีกครึ่งหนึ่ง ต่อมาเมื่อสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเจริญพระชนมายุขึ้น พระบาทสมเด็จพะเจ้าอยู่หัวทรงเป็นห่วง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชของครักซ์ตามเสด็จสมเด็จพระบรมราชชนนีไปอยู่ประจำ ณ เมืองโลซานน์ด้วย เพื่อดูแลเฝ้าถวายอารักขา ทั้งนี้ราชของครักซ์พัก อยู่ต่างหาก²³ ราชของครักซ์ที่ประจำอยู่ปัจจุบัน คือ พลโท ทองสุข บุษสาย และพันเอก สำเริง ไชยสงค์

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีมิใคร่จะทรงมีโอกาส พบปะกันมากนัก แม้ขณะประทับอยู่ในเมืองไทย²⁴ เนื่องจากปกติ สมเด็จพระบรมราชชนนีประทับ ที่กรุงเทพฯ น้อยวัน ส่วนใหญ่ประทับที่ต่างจังหวัด ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราช ภารกิจนอกเหนือได้ประทับอยู่ในกรุงเทพฯ มากนัก เสด็จเยี่ยมราษฎรตามต่างจังหวัด ทั่วทุกภาคของประเทศ อย่างไรก็ตาม ถ้าหากเสด็จมาพร้อมกันที่กรุงเทพฯ บางที่พระบาทสมเด็จพระเจ้า อยู่หัวก็เสด็จมาเฝ้าฯ บางที่สมเด็จพระบรมราชชนนีก็เสด็จไปเฝ้าฯ²⁵ มีผู้เคยกราบบังคมทูลถามสมเด็จพระ ศรีนครินทร์ฯ ว่า “ไม่ทรงคิดถึงพระเจ้าอยู่หัวบ้างหรือ รับสั่งว่า คิดถึง แต่ต่างคนต่างมีหน้าที่”²⁶ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมิได้ทรงดูแลสมเด็จพระบรมราชชนนีอย่างใกล้ชิดด้วยพระองค์เอง แต่พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ห่วงใยสมเด็จพระบรมราชชนนียิ่งนัก แผนงานกำหนด พระราชกรณียกิจเสด็จเยี่ยมราษฎรของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เมื่อ ม.ร.ว.ดิศนัดดา ดิศกุล ราชเลขานุ การในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และผู้ประสานงาน ผู้เกี่ยวข้องร่างเสร็จแล้วต้องนำขึ้น ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อทอดพระเนตร นอกจากนั้นระหว่างที่สมเด็จพระบรม ราชชนนีประทับที่ต่างจังหวัด ราชของครักซ์ต้องส่งรายงานกราบบังคมทูลเหตุการณ์เรื่องราวต่าง ๆ ทุกวัน²⁷ เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเจริญพระชนมายุสูงขึ้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง เกรงว่า ถ้าเสด็จออกทรงเยี่ยมราษฎรทุกวัน จะตรากตรำพระวรกายเกินพระกำลัง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ แก่ไขกำหนดพระราชกรณียกิจให้ทรงงานวันหนึ่งแล้วทรงพัก 2 วัน ซึ่งราชเลขานุการก็ได้ดำเนินการ ตามพระราชประสงค์

เวลาเสด็จเยี่ยมราษฎรตามต่างจังหวัด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้คนครัว และมหาดเล็กจากพระราชวังดุสิต ตามขบวนเสด็จสมเด็จพระบรมราชชนนี เพื่อทำเครื่องฝรั่งถวาย ถ้าสมเด็จพระบรมราชชนนีประทับ ณ วังสระปทุม โปรดเกล้าฯ ให้ส่งเครื่องฝรั่งจากห้องเครื่อง พระราช วังดุสิต มาถวายทุกวัน แม้จะทรงอยู่ห่างไกลกัน แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงห่วงใยระลึกถึง สมเด็จพระบรมราชชนนีเสมอ วันพระราชสมภพสมเด็จพระบรมราชชนนีปีหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัว ทรงมีวิทยุมาทูลสมเด็จพระบรมราชชนนีว่า “วันนี้ เล็กคิดถึงแม่มาก เล็ก-สิริ”²⁸

เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนนี เสด็จไปประทับพักผ่อน ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ สมเด็จ พระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาทรงตามเสด็จไปด้วยเสมอ แต่มิได้ประทับ ณ พระตำหนักถนน อวองโปสต์ พระองค์ทรงมีแฟลตที่ประทับของพระองค์เอง อยู่ที่เมืองพูยี่ (Pully) ใกล้เมืองโลซานน์

แพลตที่ประทับห่างจากพระตำหนักถนนอวองโปสต์ ประมาณ 4 กิโลเมตร²⁹ พระองค์เสด็จมาเสวยพระกระยาหารกลางวันและพระกระยาหารค่ำกับสมเด็จพระบรมราชชนนีเสมอ บางวันก็ทรงพาสมเด็จพระบรมราชชนนี เสด็จไปทอดพระเนตรสินค้าตามร้านต่าง ๆ หรือ เสด็จไปเก็บดอกไม้³⁰ เป็นที่สำราญพระราชหฤทัย

พระอุปนิสัยประการหนึ่งของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ที่ผู้ใกล้ชิดต่างทราบดี คือ ทรงทำการสิ่งใดเป็นเวลาเสมอ และทรงตรงต่อเวลา ดังนั้น พระราชจริยาวัตรประจำวันจึงเกือบจะกำหนดได้ว่า เวลาใดทรงทำอะไร ณ พระตำหนักที่โลซานน์ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ บรรทมตื่นประมาณ 9.30 น. ข้าหลวงจะนำกาแฟหรือน้ำส้มไปตั้งถวาย ประทับอยู่ในห้องบรรทมจนถึงประมาณ 11.00 น. ระหว่างนั้นอาจจะทรงพระอักษรหนังสือพิมพ์ เมื่อเสด็จออกจากห้องบรรทม จะเสด็จไปห้องรับแขก ซึ่งเป็นห้องทรงงานด้วย ถ้าทอดพระเนตรเห็นดอกไม้ที่มีผู้นำมาถวาย มีไม่มาก ก็จะทรงจัดดอกไม้ปักแจกันต่าง ๆ ก่อนเข้าห้องทรงงาน ถ้าดอกไม้มีมาก จะเสด็จเข้าห้องทรงงานก่อน แล้วจึงทรงจัดดอกไม้

สมเด็จพระบรมราชชนนี ทรงมีแจกันดอกไม้หลายขนาด หลายแบบ จะทรงเลือกว่า แจกันใบไหนเหมาะกับดอกไม้ชนิดใด แจกันดอกไม้ที่ทรงจัดนั้น จะทรงวางไว้ตามที่ต่าง ๆ เช่น ที่โต๊ะทรงงานหรือ หน้าพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 8 และพระบรมรูปสมเด็จพระบรมราชชนกในห้องบรรทม³¹

หลังจากที่ทรงจัดดอกไม้แล้ว ทรงตรวจดูความเรียบร้อยทั่วพระตำหนัก ผู้ที่เคยเข้าเฝ้าฯ ที่พระตำหนัก ถนนอวองโปสต์เล่าว่า ทุกอย่างจัดเป็นระเบียบ ในห้องครัว หม้อแต่ละใบ ใช้ทำอะไรไม่ปะปนกัน ใช้แล้วเก็บวางไว้ที่เดิม เรียงตามขนาด ผ้าเช็ดมือ ผ้าเช็ดจาน ผ้าเช็ดแก้ว และผ้าเช็ดหม้อ แยกกันต่างหาก ของทุกอย่างวางไว้เป็นที่เป็นที่³²

ถ้าวันใดอากาศดี สมเด็จพระบรมราชชนนีจะเสด็จทอดพระเนตร “สวนกระถาง” ที่ระเบียงหน้าห้องบรรทม และห้องรับแขก สวนกระถางที่ทรงปลูกนั้น มีทั้งพืชสวนครัว เช่น ตะไคร้ ผักชี สะระแหน่ และผักทำสลัด รวมทั้งไม้ดอกไม้เลียงง่าย และผลไม้ เช่น สตรอเบอรี่ ซึ่งทรงเลี้ยงไว้ดูเล่น³³ ทรงงานถึง 12.30 น. เสวยพระกระยาหารกลางวัน ปกติพระกระยาหารกลางวันเป็นเครื่องฝรั่ง ประมาณ 13.30 น. เสวยเสร็จ หลังจากนั้น เสด็จไปประทับ ณ ห้องรับแขก ทรงพระอักษรทรงอ่านจดหมายถ้ามี จากนั้นจึงทรงงานอดิเรก เช่น ทรงปักผ้า ทรงปั้นพระพุทธรูป ทรงเขียนภาพบนถ้วยชาม ทรงทำบัตรอวยพรหรือที่คั่นหนังสือ หรือเสด็จไปทรงทำสวนที่ระเบียง บางทีก็ทรงพระอักษร

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเขียนถ้วยชามที่ทรงใช้ที่พระตำหนักที่โลซานน์ ทรงซื้อถ้วยชามสีขาว แล้วทรงเขียนภาพบนถ้วยชาม เป็นรูปดอกไม้ดอกเล็ก ๆ เป็นสัญลักษณ์แทนกลุ่มดาว ข้างหลังจะทรงเขียนชื่อกลุ่มดาวไว้ ทั้งภาษาฝรั่งเศสและละติน

งานปั้นก็ทรงสนพระราชหฤทัยมาก เริ่มแรก ทรงปั้นของเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ที่เขียนบุรี ชามใสของใบเล็ก ๆ ทรงปั้นแล้วต้องอบที่หนึ่งก่อน แล้วจึงทรงทาสีเคลือบ จากนั้นจึงทรงส่งไปที่ร้านเผาใกล้ ๆ พระตำหนัก ต่อมา ทรงปั้นพระพุทธรูปดินเผา เคลือบสีเขียว ซึ่งมีผู้สั่งจองมาก เงินค่าเช่าพระ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ พระราชทานแก่สาธารณกุศล สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีลายพระหัตถ์ฉบับหนึ่ง ทรงเล่าเรื่องงานอดิเรกของพระองค์ว่า

ฉันกำลังทำเครื่องปั้นและทำดอกไม้เป็นการใหญ่ อยู่เมืองไทยไม่
ได้ทำของพวกนี้เลย งานมากพอใช้ ที่ไปเก็บดอกไม้มาทำแล้วติด
กาเวน cards ทำไปแล้วสัก 30 อัน และขายไปหมดแล้ว ส่วน
เครื่องปั้นก็ทำไปด้วย งานทั้ง 2 อย่างนี้ทำให้ใจสงบ สบายดี³⁴

อีกเรื่องหนึ่งที่ทรงสนพระราชหฤทัย คือ การทำพจนานุกรมภาษาบาลี-ไทย สมเด็จพระศรี-
นครินทร์ฯ ทรงสนพระราชหฤทัยในวิชาภาษาบาลีสันสกฤต และทรงเรียนวิชานี้ที่มหาวิทยาลัยโลซานน์
สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเคยมีพระราชดำริที่จะทรงทำพจนานุกรมภาษาบาลี-ไทยแต่ยังทรงทำไม่
เสร็จ ทรงเคยมีพระราชปรารภว่า “หวั่นเหนื่อย ทำไม่ไหว ความอยากทำนั้นยังมีอยู่มาก เห็นจะ
ต้องคอยเวลาเดินไม่ได้แล้ว ตอนนั้นเห็นจะทำได้ เมื่อจำเป็นต้องอยู่กับที่ตลอดเวลา”³⁵ สมเด็จพระ-
เทพรัตนราชสุดาฯ ทรงเล่าพระราชทานว่า “เรื่องพจนานุกรม ทีหลังถามท่านว่า ทำไม่ไม่ทรงต่อ
ท่านก็ว่า เห็นใคร ๆ เขาทำกันแล้ว และท่านมีพระราชกิจมาก ไม่มีเวลาทำ”³⁶

งานอดิเรกเหล่านี้ ถ้าประทับเมืองไทย คงจะไม่ค่อยทรงมีเวลาว่าง พอที่จะทรงทำได้ เมื่อประทับ
ที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ จึงจะทรงมีโอกาสได้ทรงงานเหล่านี้ ปกติแล้วจะทรงงานอดิเรกไปถึง
15.30 น.

วันใดถ้าอากาศดี และไม่ทรงรู้สึกเพลีย สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จะเสด็จออกไปข้างนอก ทรง
พระดำเนินออกกำลังพระวรกายไปศูนย์การค้า ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากพระตำหนัก ทอดพระเนตรสินค้าตาม
หน้าร้านต่าง ๆ แต่ไม่ทรงซื้อ ต่อเมื่อใกล้จะเสด็จกลับประเทศไทย จึงจะทรงซื้อเพื่อเป็นของขวัญ³⁷
ระหว่างทรงพระดำเนินออกกำลังพระวรกาย จะทรงแวะร้านกาแฟ ไปตรร้านกาแฟที่ให้ช่วยตัวเอง
เสด็จกลับพระตำหนักประมาณ 17.30 น. แล้วทรงงานอดิเรกต่อ และทรงทำบัญชีค่าใช้จ่ายประจำวัน

เสวยพระกระยาหารเย็น 19.30 น. จนถึง 20.30 น. พระกระยาหารเย็นเป็นเครื่องไทย ของ
หวาน ส่วนใหญ่เป็นผลไม้ ข้าหลวงรู้สึกที่ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ไม่โปรดขนมหวานเลย

ประมาณ 21.00 น. สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เสด็จเข้าห้องบรรทม ทรงพระอักษรอ่านหนังสือ
ต่าง ๆ นอกจากหนังสือปรัชญาและพุทธศาสนาที่ทรงสนพระราชหฤทัยแล้ว โปรดหนังสือนิยายสืบสวน
มาก เช่น หนังสือของอากาธา คริสตี้ (Agatha Christie) นักเขียนสตรีชาวอังกฤษ ข้าหลวงจะเตรียมภาค
พระกระยาหารว่าง ผลไม้ และชงพระสุธารสาใส่กระติกมาวางข้างห้องบรรทม ตอนดึก ถ้าทรงหิว
จะได้เสวย สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงพระอักษรจนถึงประมาณ 1.00 น.

การที่เสด็จเข้าห้องบรรทมตั้งแต่ประมาณ 21.00 น. ข้าหลวงและราชองครักษ์เข้าใจว่า ด้วยมี
พระราชประสงค์ให้ข้าหลวงและราชองครักษ์ได้พักผ่อน

พระตำหนักที่โลซานน์ไม่มีโทรทัศน์หรือเครื่องเล่นแผ่นเสียงเลย มีวิทยุเครื่องหนึ่ง ซึ่งทรงเปิดฟัง
ข่าวตอนเที่ยง สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงสนพระราชหฤทัยข่าวความเป็นไปของโลก เช่น เมื่อเกิด
สงครามพอลด์แลนด์ระหว่างอังกฤษกับอาร์เจนตินา ก็ทรงติดตามข่าวจากทั้งวิทยุและหนังสือพิมพ์
พระองค์ทรงตัดแผนที่จะการรับจากหนังสือพิมพ์มาทรงปะติดไว้ทอดพระเนตรการเคลื่อนไหวของการ
สู้รบ³⁸ วิทยุนี้ทรงใช้ฟังเพลงธรรมะด้วย ทรงฟังหลังเสวยพระกระยาหารกลางวัน หรือ ตอนค่ำแล้วแต่
โอกาส³⁹

จะเห็นได้ว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่อย่างง่าย ๆ ผู้ที่เคยไปเฝ้าฯ ที่ประเทศสวีตเซอร์แลนด์ เล่าว่า “ความเป็นอยู่ที่สวีต simple ที่สุด overcoat ทรงใช้ตัวเดิม สิบ ๆ ปีก็เหมือนกัน”⁴⁰ พระองค์ไม่ทรงมีรถยนต์ ถ้าเสด็จไปในเมือง ก็ทรงพระดำเนิน ถ้าเสด็จไปที่ไกล ๆ มีรถจากสถานทูตมารับเสด็จ⁴¹

ขณะประทับที่ประเทศสวีตเซอร์แลนด์ มีพระสหายมาเฝ้าฯ บ้าง เช่น ท่านผู้หญิง เบตตี ดูเมน (Betty Dumaine) พระสหายชาวอเมริกัน เคยมาเฝ้าฯ ที่โลซานน์และตามเสด็จไปพักผ่อนภูเขาด้วยหลายครั้ง นอกจากนี้มีพระสหายสตรีชาวสวีตเซอร์แลนด์ ที่พระตำหนักบ่อย ๆ⁴² ข้าราชการและคณะบุคคลชาวไทยที่เดินทางมาประเทศสวีตเซอร์แลนด์ หรือผ่านประเทศนี้ มีบ้างที่ขอเข้าเฝ้าฯ ถ้ามีผู้ขอเข้าเฝ้าฯ โปรดเกล้าฯ ให้เฝ้าฯ เสมอ⁴³ บางครั้งพระราชทานเลี้ยงน้ำชา หรืออาหารค่ำด้วย⁴⁴

ส่วนนักเรียนไทยในโลซานน์ โปรดเกล้าฯ พระราชทานเลี้ยงอาหารไทย ตอนกลางวันวันอาทิตย์ที่พระตำหนัก โดยนักเรียนไทยผลัดเปลี่ยนกันมาเฝ้าฯ บางครั้ง โปรดเกล้าฯ ให้ตามเสด็จขึ้นภูเขาไปเก็บดอกไม้ด้วย⁴⁵ อย่างไรก็ตามก็ ป็นหลัง ๆ นี้ ไม่ใคร่มีนักเรียนไทยมาเฝ้าฯ⁴⁶ อาจจะเนื่องจากไม่มีใครมีนักเรียนไทยที่โลซานน์ หรืออาจจะเพราะไม่มีนักเรียนรุ่นพี่นำไปเฝ้าฯ (แต่ก่อนเมื่อมีนักเรียนใหม่มา นักเรียนรุ่นพี่จะกราบบังคมทูลก่อน แล้วจึงนำนักเรียนใหม่เข้าเฝ้าฯ)

น้ำพระราชหฤทัยเปี่ยมด้วยพระเมตตา มิได้มีต่อคนไทยเท่านั้น หากทรงเชื้อเพื่อเชื้อแม่ไปถึงเพื่อนบ้านชาวสวีตด้วย พระราชทานดอกไม้ ผลไม้ หรืออาหารไทยแก่เพื่อนบ้านชาวสวีตเสมอ ๆ⁴⁷

เวลากว่าสามสิบปีที่พระตำหนัก เลขที่ 19 ถนนอวองโปสต์ เป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ในยามที่เสด็จมาทรงพักผ่อนพระราชอิริยาบถ ณ เมืองโลซานน์ ประเทศสวีตเซอร์แลนด์ พระองค์คงจะทรงคุ้นเคยกับเมืองนี้ประดุจบ้านแห่งที่สองของพระองค์ แต่กระนั้นก็ดี แม้จะทรงพักผ่อนพระราชอิริยาบถอยู่ในต่างแดน หากในดวงพระทัยคงจะทรงระลึกถึงประชาชนชาวไทยเสมอมา อันประจักษ์ได้จากงานที่ทรงในยามทรงพักผ่อน ไม่ว่าจะเป็นทรงพระอักษรหนังสือธรรมะ ของสมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน) งานดอกไม้ ทำการ์ดและที่คั่นหนังสือ หรือ งานปั้น ล้วนแล้วแต่เพื่อยังประโยชน์สุข และเพื่อการกุศลแก่ปวงชนชาวไทย สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงเจริญพระชนมายุถึงเพียงนี้แล้ว พระวรกายย่อมต้องการพักผ่อนบ้าง ภายหลังจากการเสด็จเยี่ยมราษฎรนานนับปี การประทับพักผ่อนในดินแดนที่อากาศเย็นสบาย ภูมิประเทศสวยงาม ว่างเว้นจากพระราชกิจ ย่อมจะบังเกิดผลดีต่อพระสุขภาพ ต่อเมื่อถึงเวลาอันสมควร สมเด็จพระบรมราชชนนี จึงจะเสด็จกลับคืนสู่ประเทศไทย บ้านที่แท้จริงของพระองค์ เพื่อเสด็จเยี่ยมราษฎรที่เฝ้ารอคอยพระองค์อย่างใจจดจ่อ เพื่อทรงช่วยเหลือเขาเหล่านั้นเท่าที่จะทรงทำได้

¹ สัมภาษณ์ พ.อ.สำเร็จ ไชยรงค์, 20 พฤศจิกายน 2525. และ คุณสวาท ช่างเรือน, 26 พฤศจิกายน 2525.

² สัมภาษณ์ คุณสวาท ช่างเรือน, 26 พฤศจิกายน 2525 และ สัมภาษณ์ วรกร ตันตรานนท์, 3 พฤศจิกายน 2525. Reine Mere เป็นคำภาษาฝรั่งเศส มีความหมายเท่ากับคำว่า Queen Mother ในภาษาอังกฤษ

³ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 23 มิถุนายน 2525.

⁴ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา พระราชทานอธิบายว่า “สำหรับคนที่อยู่ที่โลซานน์ บ้านที่หุรธา บ้านท่าเลตี ต้องเห็นภูเขาและทะเลสาบอยู่ด้วย ของแม่ มีบ้านตึกใหญ่อยู่ตรงกันข้าม มีช่องหน้าต่างหนึ่ง เห็นภูเขาหน้าหนึ่ง เห็นทะเลสาบหน้าหนึ่ง ไม่ใกล้เลย”

⁵ สัมภาษณ์ พ.อ.สำเร็จ ไชยรงค์, 20 พฤศจิกายน 2525.

⁶ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

⁷ สัมภาษณ์ พลโท ทองสุข บุษสาย, 5 มกราคม 2526.

⁸ พล.อ.อ. เหวริน หงสกุล บรรยายในรายการสนทนาปัญหาบ้านเมืองออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ กองทัพบกช่อง 5, 17 ตุลาคม 2525.

⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰ ม.จ.หญิง ลือสอาด ดิศกุล ทรงบรรยายในรายการสนทนาปัญหาบ้านเมือง, 17 ตุลาคม 2525.

¹¹ สัมภาษณ์ พลโท ทองสุข บุษสาย, 5 มกราคม 2526.

¹² พล.อ. เหวริน หงสกุล บรรยายในรายการสนทนาปัญหาบ้านเมือง, 17 ตุลาคม 2525.

¹³ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

¹⁴ สัมภาษณ์ พลโท ทองสุข บุษสาย, 5 มกราคม 2526.

¹⁵ ม.จ.หญิง ลือสอาด ดิศกุล ทรงบรรยายในรายการสนทนาปัญหาบ้านเมือง 17 ตุลาคม 2525.

¹⁶ สัมภาษณ์ พลโท ทองสุข บุษสาย, 5 มกราคม 2526.

¹⁷ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525.

¹⁸ ทูลสัมภาษณ์ ม.จ.หญิง ลือสอาด ดิศกุล, 7-8 กรกฎาคม 2525.

¹⁹ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 5 กรกฎาคม 2525.

²⁰ กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 28 มิถุนายน 2525. ข้อความในวงเล็บเป็นของคณะผู้

เขียน

²¹ เรื่องเดียวกัน.

²² กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, 23 มิถุนายน 2525.

²³ สัมภาษณ์ พลโท นवल จันทร์ตรี รองสมุหราชองครักษ์ และคณะ, 17 มิถุนายน 2525.

²⁴ ม.จ.หญิง ลือสอาด ดิศกุล ทรงบรรยายในรายการสนทนาปัญหาบ้านเมือง 17 ตุลาคม 2525.

²⁵ เรื่องเดียวกัน.

²⁶ สัมภาษณ์ อติชัย นันทากิรินทร์ และ นคราญ จันทนยิ่งยง, 27 ธันวาคม 2525.

²⁷ สัมภาษณ์ พลโท นवल จันทร์ตรี และคณะ, 17 มิถุนายน 2525.

²⁸ สัมภาษณ์ พลต.ต. สมควรว หริกุล, 27 พฤษภาคม 2525.

²⁹ สัมภาษณ์ พ.อ.สำเร็จ ไชยรงค์, 20 พฤศจิกายน 2525.

³⁰ สัมภาษณ์ ประสิต จันทร์จรัส, 30 ธันวาคม 2525. และ คุณเสวาท ช่างเรือน, 26 พฤศจิกายน 2525. ประสิต จันทร์จรัส เป็นมหาดเล็ก พักอยู่ที่พลตสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ แต่มาช่วยทำงานที่พระตำหนักถนนอวองโปสต์ทุกวัน

³¹ สัมภาษณ์ พ.อ.สำเร็จ ไชยรงค์, 20 พฤศจิกายน 2525.

³² สัมภาษณ์ วีรานี กุสมภ์, 31 ตุลาคม 2525. และ สัมภาษณ์ อติชัย นันทากิรินทร์, 27 ธันวาคม 2525.

³³ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระประชวร พ.ศ. 2525 สมเด็จพระบรมราชชนนีประทับอยู่ ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ มีอาการทรงช่วงดูแลพยาบาลพระราชปิโยรสได้ แต่ด้วยความรักความห่วงใยที่ทรงมีต่อพระราชปิโยรส สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงส่งผลสดรอบบี้ที่ทรงปลูกเองมาถวาย พล.อ.อ. เหวริน หงสกุล บรรยายในรายการสนทนาปัญหาบ้านเมือง 17 ตุลาคม 2525.

³⁴ สำเนาฉายพระหัตถ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระราชทานขวัญแก้ว วัชโรทัย 29 มิถุนายน 2513.

³⁵ เรื่องเดียวกัน.

³⁶ กราบบังคมทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, 5 กรกฎาคม 2525.

³⁷ สัมภาษณ์ พ.อ.สำเร็จ ไชยรงค์, 20 พฤศจิกายน 2525. ข้าราชการสตรีและภรรยาข้าราชการกรมชลประทานที่รับหน้าที่ทำครัวเลี้ยงคนในขบวนเสด็จฯ รวมทั้งข้าราชการทหารและตำรวจที่ถวายอารักขา ระหว่างประทับแรม ณ เชื้อนต่าง ๆ ของกรม

ชลประทานเล่าว่า พระราชทานของที่ระลึกแก่คณะแม่ครัวทุกปี ของพระราชทานมี อาทิ ผ้าเช็ดหน้า ผ้าพันคอ และผ้ารองแจกัน เป็นต้น สัมภาษณ์น้อย ศุภก่าเน็ด, เพ็ญศรี จินดาสงวน, ระงับ โสทรโยม และสมศรี ไพฑูริกุล, 20 พฤศจิกายน 2525.

³⁸ สัมภาษณ์ พ.อ.สำเร็จ ไชยรงค์, 20 พฤศจิกายน 2525.

³⁹ สัมภาษณ์ คุณสวาท ช่างเรือน, 26 พฤศจิกายน 2525.

⁴⁰ สัมภาษณ์ คุณหญิง บุญเรือน ชุณหะวัณ, 30 มิถุนายน 2525.

⁴¹ สัมภาษณ์ คุณสวาท ช่างเรือน, 26 พฤศจิกายน 2525 และ วรกร ตันตรานนท์, 3 พฤศจิกายน 2525.

⁴² สัมภาษณ์ พ.อ.สำเร็จ ไชยรงค์, 20 พฤศจิกายน 2525.

⁴³ สัมภาษณ์ พลโท ทองสุข บุษสาย, 5 มกราคม 2526.

⁴⁴ สัมภาษณ์ คุณสวาท ช่างเรือน, 26 พฤศจิกายน 2525.

⁴⁵ สัมภาษณ์ วรกร ตันตรานนท์, 3 พฤศจิกายน 2525.

⁴⁶ สัมภาษณ์ คุณสวาท ช่างเรือน, 26 พฤศจิกายน 2525. และ ประสิต จันทระจำรัส, 30 ธันวาคม 2525.

⁴⁷ สัมภาษณ์ คุณหญิง บุญเรือน ชุณหะวัณ, 30 มิถุนายน 2525 และ คุณสวาท ช่างเรือน, 26 พฤศจิกายน 2525.

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงฉลองพระองค์ที่โปรดเกล้าฯ ให้ซื้อจาก "ไนท์บาซาร์" จังหวัดเชียงใหม่

ที่ภูเขาซานเนินเมอร์เซอร์ สวิตเซอร์แลนด์ พฤศจิกายน 2521
 แถยี่น จากซ้ายไปขวา คุณหญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม
 จิทัศน์ ศรสงคราม สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ
 คุณหญิงบุญเรือน ชุณหะวัณ พลโท ทองสุข บุขสาย
 (นั่ง) สินธ ศรสงคราม

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เสด็จไปทรงเฝ้าฯ
 พระอัยยิกาที่โลซานน์ พ.ศ. 2525

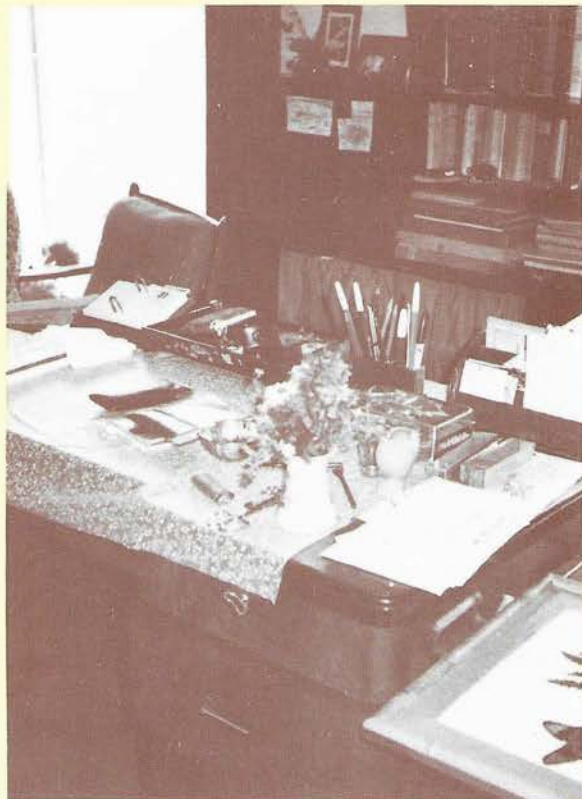
19 อ่าวองโปสต์

นักเรียนไทยในสวีตเซอร์แลนด์เข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ณ สถานทูต พ.ศ. 2512

ดอกไม้ป่าบนโต๊ะทรงพระอักษร

โต๊ะทรงพระอักษร

“ถ่ายภาพสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ (พ.ศ. 2523) สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงบรรยายพระราชทาน

“ถ่ายภาพ Ida คนครัวของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ (พ.ศ. 2523) สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงบรรยายพระราชทาน

ทรงเก็บดอกไม้ป่ามาอัดแห้ง เพื่อทรงนำมาจัดแต่งบัตรอวยพรและที่คั่นหนังสือ

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี โปรดเล่นสกี

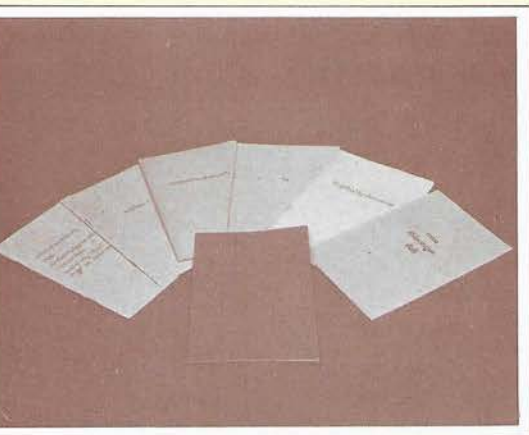

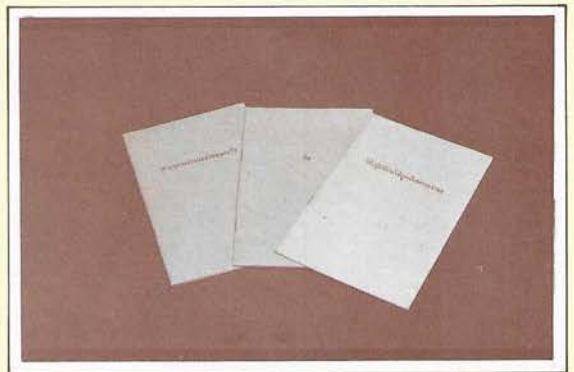
ภาพพระราชทาน ด้านหลังทรงเขียนคติพจน์ที่โปรด พระราชทานเป็นข้อกำกับใจ

"C'est perdre sa peine
 que de vouloir ramener
 à la raison celui
 qui s'imagine être
 très intelligent."
 "Démocrite"
 460-370 av. J.-C.

เป็นการเสียแรงเปล่าที่พยายามจะให้ผู้ที่คิดว่าตนเป็นคนฉลาดมากกลับมาเป็นผู้ที่มีเหตุผลได้ -เดโมคริต
 สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงแปล

หนังสือศาสนาที่โปรดเกล้าฯ ให้จัดทำ

"เมื่อเขาอยากทราบว่าฉันปฏิบัติตนอย่างไร
 ก็ส่งหนังสือพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร คือ
 และวิธีปฏิบัติธรรมะให้เขา ถ้าเขายังไม่มี"

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงฉายพระรูปร่วมกับคณะผู้มาเฝ้าฯ โถษานันท์ พ.ศ. 2525

พระราชดำริและพระราชอัธยาศัย

หลังจากที่ได้เสนอเรื่องราวพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีโดยละเอียดแล้ว ในบทนี้ เป็นความพยายามของคณะผู้เขียนที่จะศึกษาพระราชดำริ พระราชอัธยาศัย และแนวทางดำเนินพระชนมชีพของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ตั้งแต่ครั้งทรงพระเยาว์ จนถึงปัจจุบัน *

เนื่องจากข้อมูลหลักฐานที่เกี่ยวกับพระชนมชีพเมื่อครั้งทรงพระเยาว์มีอยู่น้อย จึงเป็นการยากที่จะสรุปพระราชดำริ พระราชอัธยาศัย และแนวทางดำเนินพระชนมชีพของสมเด็จพระศรีนครินทรฯ ในระยะนั้น งานพระนิพนธ์ *แม่เล่าให้ฟัง* ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ช่วยให้ความกระจ่างบ้างว่า สมเด็จพระศรีนครินทรฯ ทรงเป็นเด็กที่เจี๊ยบ ๆ ไม่พูดมาก แต่ช่างคิด

*ครอบครัวของแม่เป็นครอบครัวที่ไม่แสดงความรู้สึกออกมาให้เห็น
อย่างชัดเจน แม่จึงเป็นเด็กที่เจี๊ยบ ๆ ไม่พูดมาก แต่ตามที่แม่เล่า*

* ในการเรียบเรียงบทนี้ คณะผู้เขียนมีข้อจำกัดที่สำคัญประการหนึ่ง คือ คณะผู้เขียนไม่ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ กราบบังคมทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระศรีนครินทรฯ แต่คณะผู้เขียนได้รับพระกรุณาธิคุณจากสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ประทานข้อมูลเกี่ยวกับพระราชดำริต่าง ๆ ของสมเด็จพระบรมราชชนนีตามที่คณะผู้เขียนกราบทูลถาม เมื่อมีข้อใดที่มีทรงทราบ หรือไม่ทรงแน่พระทัย สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงพระกรุณากราบบังคมทูลถามสมเด็จพระบรมราชชนนี เพื่อให้ได้ความกระจ่างถูกต้อง คณะผู้เขียนรู้สึกสำนึกในพระกรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น

อนึ่ง การเรียบเรียงบทนี้ ได้อาศัยข้อมูลจากการสัมภาษณ์บุคคลผู้ได้รับพระราชทาน พระราชดำริ พระราชปวารณ และพระราโชวาท จากสมเด็จพระศรีนครินทรฯ จากสายพระหัตถ์ส่วนพระองค์ จากหนังสือธรรมะที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ขึ้น และทรงมีส่วนตรวจแก้ไขปรับปรุง และจากงานพระนิพนธ์ *แม่เล่าให้ฟัง* ภาค 2 ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ข้อมูลที่มีคุณประโยชน์เหล่านี้ ช่วยให้คณะผู้เขียนได้ทราบถึงแนวคิดทางจริยธรรมที่ต้องพระราชอัธยาศัย และเข้าใจแนวคิดที่สมเด็จพระศรีนครินทรฯ ทรงยึดปฏิบัติเสมอมา

อย่างไรก็ตาม ในการเสนอเรื่องประเภทนี้ บางครั้งอาจมีการสรุปและตีความโดยผู้เขียนบ้าง ซึ่งการนี้ ผู้เขียนได้กระทำโดยยึดข้อมูลหลักฐานต่าง ๆ เป็นแนวทางอย่างเคร่งครัดเท่าที่จะทำได้ หากมีข้อบกพร่องผิดพลาดประการใด ผู้เขียนขอน้อมรับผิดทุกประการ

แม่คิดมาก และสิ่งที่คิดนั้นก็ไม่ตรงกับสิ่งที่อ่านหรือเห็นหลายอย่าง
แม่จึงนึกว่าคนอื่นคงต้องถูกและตัวเองผิด¹

เมื่อยังทรงเป็นนักเรียน สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงคิดและทรงข้องพระราชหฤทัยถึงเรื่องการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคมอยู่บ้าง เรื่องหนึ่งที่ทรงสงสัยอยู่เป็นเวลานาน และไม่มีผู้ใดถวายเป็นคำอธิบายให้กระจ่างได้ จนเจริญพระชนมายุ เสด็จไปทรงศึกษาต่อในต่างประเทศ ก็ยังทรงข้องพระราชหฤทัยอยู่ คือเรื่องการถือศีล โดยเฉพาะข้อห้ามที่ 1 ซึ่งบัญญัติให้เว้นจากการปลงชีวิตสัตว์ทั้งปวง ทรงเห็นว่า ในสภาพความเป็นจริง วันหนึ่งๆ คนฆ่าสัตว์เป็นอาหารประจำวัน มากมาย เพราะคนโดยมากบริโภคเนื้อสัตว์ ทรงสงสัยว่า ในเมื่อศาสนามีข้อห้ามฆ่าสัตว์ คนฆ่าสัตว์ย่อมบาป แต่เหตุใด คนบริโภค ซึ่งเท่ากับเป็นคนสนับสนุนการฆ่าสัตว์กลับไม่บาป²

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีพระราชอุปนิสัย ช่างคิด เมื่อพระชนมายุประมาณ 10 พรรษา ทรงได้รับแจกกระดาษพิมพ์โคลงสุภาสิต พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2 บท แม่ว่ายังทรงพระเยาว์ แต่พระองค์ทรงสบพระราชหฤทัยอย่างยิ่งในโคลงสุภาสิตทั้งสองบท และทรงท่องได้แม่นยำแม้เมื่อเวลาจะล่วงเลยไปกว่าเจ็ดสิบปี และกระดาษแผ่นนั้น ได้สูญหายไปนานแล้วก็ตาม³ โคลงพระราชนิพนธ์ที่ต้องพระราชหฤทัยยิ่งนักมีใจความว่า

ฝูงชนกำเนิดคล้าย	คลึงกัน
ใหญ่ย่อมเพศผิวพรรณ	ແกบ้าง
ความรู้้อาจเรียนทัน	กันหมด
ยกแต่ชั่วดีกระด้าง	อ่อนแก่ฤๅไหว
ความรู้คู่เปรียบด้วย	กำลัง ภายเฮย
สุจริตคือเกาะบัง	สาตรพ้อง
ปัญญาประดุจดั่ง	อาวุธ
กุมสติต่างโล่ห์ป้อง	อาจแก้วกลางสนาม ⁴

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเล่าพระราชทานพระราชธิดาในภายหลังว่า เมื่อทรงอ่านก็โปรด ทรงเห็นด้วยกับสาระในโคลงพระราชนิพนธ์ทั้งสองบทนั้น⁵

เมื่อทรงพระเยาว์ การดำเนินพระชนมชีพส่วนใหญ่ของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เป็นไปในแนวทางที่ผู้หลักผู้ใหญ่จัดการถวาย เช่น การถวายตัวเป็นข้าหลวงในสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า กรมหลวงเพชรบุรีฯ การเสด็จไปประทับ ณ บ้านคุณหวน หงสกุล และเสด็จไปทรงศึกษาที่โรงเรียนสตรีวิทยา มีบางครั้งที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีส่วนร่วมเลือกวิถีชีวิตของพระองค์เองบ้าง เมื่อมีผู้ทูลขอเสนอบางประการให้ทรงตัดสินพระราชหฤทัย เช่น เมื่อคุณหญิงสงวน ดำรงแพทยาคุณ ทูลชวนให้อยู่ด้วย พระองค์ก็ทรงรับทันทีและต่อมาเมื่อพระยาดำรงแพทยาคุณ ทูลถามว่ามีพระราชประสงค์ที่จะทรงเป็นนางพยาบาลหรือไม่ ก็ทรงตกลง เรื่องการเรียนพยาบาลนี้ ทรงเล่าพระราชทานพระราชธิดาว่า ไม่ได้ทรงคิดมาก่อนเลย แต่เมื่อพระยาดำรงฯ ทูลถาม ก็ทรงตอบรับทันที⁶ มีข้อที่นำสังเกตว่า พระราชอุปนิสัยที่โปรด ตัดสินพระราชหฤทัย

อย่างฉับไวนี้จะติดพระองค์ต่อมาโดยตลอด⁷

ในระหว่างที่ทรงพระเยาว์ พระราชมารดาทรงมีพระชนมชีพอยู่เพียงคนเดียว ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นพระ-
ราชกรณียกิจที่สำคัญในพระชนมชีพของพระองค์ ยังไม่ปรากฏชัด การทรงเลือกเรียนวิชาพยาบาล
ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเนื่องจากมีพระราชประสงค์ที่จะทรงอุทิศพระองค์เพื่อช่วยเหลือผู้เจ็บไข้ได้ป่วย
ขณะนั้น พระองค์ทรงมีพระชนมายุน้อย และทรงอยู่ในฐานะที่ต้องช่วยตนเองก่อนเป็นอันดับแรก เรื่อง
การอนุเคราะห์ผู้อื่นนั้น สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เคยรับสั่งกับผู้ใกล้ชิดว่า ควรทำตามกำลังของตน โดยไม่
เบียดเบียนผู้อื่น หรือแม้แต่เบียดเบียนตนเอง เช่น คุ้มเงินทองมาช่วยผู้อื่นนั้นก็เป็นการไม่ควร⁸

เมื่อสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงอภิเษกสมรสกับสมเด็จพระบรมราชชนก นอกจากจะทรงเอา
พระราชหฤทัยใส่ดูแลปรนนิบัติพระสวามีและพระราชโอรสธิดาให้เป็นสุข พระองค์ทรงเริ่มการดำเนิน
พระชนมชีพเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นด้วย

จากพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ซึ่งได้บรรยายไว้โดยละเอียดในบทต้น ๆ
ผู้อ่านคงตระหนักดีว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์นี้ ทรงยึดมั่นอย่างแน่วแน่ในการช่วยงานสังคมสงเคราะห์
ทรงอุทิศกำลังพระวรกายพระสติปัญญา และพระราชทรัพย์ส่งเสริมกิจการแพทย์พยาบาลและสาธารณสุข
ในประเทศไทยให้เจริญก้าวหน้า เพื่อช่วยชีวิตชาวบ้านชาวเมือง

เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนกทรงตัดสินพระราชหฤทัยเลือกสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เป็น“คู่ชีวิต”
ของพระองค์นั้น เข้าใจว่าพระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นแล้วว่า พระอุปนิสัยของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ
เข้ากับพระอุปนิสัยของพระองค์ได้ดี เคยรับสั่งว่าการเลือกคู่อภิเษกสมรสของพระองค์ ทรงเลือกคนดี⁹
พระราชจริยาวัตรของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ในเวลาต่อมาก็ได้พิสูจน์ว่า สมเด็จพระบรมราชชนก
มิได้ทรงตัดสินพระราชหฤทัยผิดเลย

หลังจากที่ทรงอภิเษกสมรสแล้ว เป็นไปได้มากกว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ คงทรงรับถ่ายทอด
แนวพระราชดำริในการบำเพ็ญประโยชน์ เพื่อประเทศชาติจากสมเด็จพระบรมราชชนกไว้อย่างมั่น
คง แม้ว่าในขณะที่สมเด็จพระบรมราชชนกยังทรงมีพระชนมชีพอยู่นั้น สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จะยังมีได้ทรง
ประกอบพระราชกรณียกิจด้านสังคมสงเคราะห์อย่างขจัดแจ้งเท่าพระสวามี แต่นายแพทย์เอลลิส ผู้คุ้นเคย
กับ “ครอบครัวมหิดล” ดี ได้บันทึกไว้ว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีพระราชดำริสอดคล้องกับพระสวามี
ทรงสนับสนุนเป็นกำลังพระราชหฤทัยสำคัญ ให้สมเด็จพระราชชนกทรงทุ่มเทกำลังพระวรกาย พระสติ
ปัญญา และพระราชทรัพย์ ปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาและกิจการแพทย์ของไทยอย่างเต็มที่ ทั้งพระองค์และ
พระสวามี ทรงใช้จ่ายอย่างระมัดระวัง เช่น ทรงซื้อฉลองพระองค์แต่ละชนิดราคาย่อมเยา เพื่อเป็นการ
ประหยัดพระราชทรัพย์ไว้ใช้ในการตั้งทุนเล่าเรียน นายแพทย์เอลลิส เขียนไว้ว่า “หม่อมของพระองค์ (สมเด็จพระ
บรมราชชนก) ไม่เพียงแต่เป็นผู้คล้อยตามหรือเป็นผู้ที่ช่วยเหลืออย่างดีที่สุดในพระดำริเรื่องการ
ศึกษา และการบริจาคทรัพย์เท่านั้น แต่ได้เป็นผู้ตัดสินใจด้วย”¹⁰

ความจริงที่ว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงดำเนินตามรอยพระยุคลบาทสมเด็จพระบรมราชชนก
ปรากฏชัดขึ้นภายหลังจากที่ สมเด็จพระราชชนกสวรรคต พระองค์พระราชทานพระราชทรัพย์อนุเคราะห์
กิจการทุกด้านที่พระสวามีเคยทรงสนับสนุนมาแต่เดิม มิได้ทรงทอดทิ้ง ทรงนำเบี้ยหวัดที่ทรงได้รับในฐานะ
สะใภ้หลวงมาพระราชทานเป็นเงินทุนช่วยเหลือนักเรียน และเมื่อทรงว่างจากพระราชภารกิจอภิบาล

พระราชโอรสธิดา ก็ทรงตั้งคณะเย็บผ้าขึ้น เพื่อทรงเย็บผ้าแจกไปตามโรงพยาบาลต่าง ๆ เป็นพระราชกรณียกิจ ด้านสังคมสงเคราะห์ที่ทรงทำอย่างเจียบ ๆ ไม่ได้ดังเอิกเกริก พอเหมาะพอดีกับฐานะของพระองค์ ซึ่งทรงเป็นม่าย และทรงมีพระราชภาระในการเลี้ยงดูพระราชโอรสธิดา 3 พระองค์ซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่¹¹

เมื่อพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ทรงรับอัญเชิญเสด็จขึ้นทรงราชย์ เมื่อปลายพ.ศ. 2477 ฐานะของ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จึงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก ในฐานะพระราชชนนีของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ยังทรงพระเยาว์ พระองค์ทรงมีพระราชภาระที่จะต้องช่วยแบ่งเบารับผิดชอบพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ของพระราชโอรส โดยเฉพาะด้านสงเคราะห์พลกนิกร อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ขณะนั้นมิได้ให้อำนวย ให้พระองค์ ทรงช่วยประกอบพระราชกรณียกิจด้านทำนุบำรุงความสุขของประชาชนได้เต็มที่ สาเหตุประการ หนึ่งคือ พระองค์ทรงจำเป็นต้องทรงพำนักอยู่ในต่างประเทศเป็นเวลานาน เพื่อจัดการอภิบาลและการ ศึกษาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และในระยะดังกล่าวนี้ พระองค์ได้ทรงอยู่ในฐานะที่จะทรงมีข้าราชการบริพาร หรือคณะบุคคลที่อยู่ภายในประเทศ ซึ่งจะทำงานสืบทอดโครงการพระราชดำริต่าง ๆ (ถ้ามี) ได้ ประการสุดท้ายที่เป็นสาเหตุสำคัญ คือ สภาพทางการเมือง ซึ่งเพิ่งเปลี่ยนแปลงจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เข้าสู่ระบอบประชาธิปไตย เป็นไปได้มากกว่า คณะรัฐบาลในเวลานั้นยังไม่รู้สึกมั่นใจ ว่าระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยนี้จะมั่นคงในสังคมไทย และคงต้องระแวงระวังเป็นพิเศษต่อบทบาทใด ๆ ก็ตามของสถาบันพระมหากษัตริย์และผู้ที่เกี่ยวข้อง

ถึงกระนั้น ทุกครั้งที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ โดยเสด็จ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนิวัติพระนคร พระองค์ ทรงประกอบพระราชกรณียกิจ เพื่อสังคมสงเคราะห์ตามโอกาสอำนวย ส่วนใหญ่ พระราชทานทุนทรัพย์ เพื่อช่วยเหลือองค์การหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งดำเนินการเกี่ยวกับการแพทย์ พยาบาล สาธารณสุข และการศึกษา เช่น พระราชทานของแก่เด็กอนาถาที่เจ็บป่วยรักษาตัวในโรงพยาบาล พระราชทานเงินปรับปรุงการประปา ในโรงพยาบาลโรคติดต่อปากคลองสาน ธนบุรี เป็นต้น¹²

การที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จะทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจในด้านสังคมสงเคราะห์ได้กว้าง ขวางมากเพียงใดนั้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับสภาพการเมืองและเศรษฐกิจภายในประเทศอยู่มาก ในรัชกาล ของพระราชโอรสพระองค์ที่สอง นับจาก พ.ศ.2500 เป็นต้นมา มีคณะบุคคลกลุ่มใหม่ขึ้นมาอำนาจและ บทบาทในการบริหารปกครองประเทศแทนคณะราษฎรซึ่งได้เป็นรัฐบาลปกครองประเทศมาตั้งแต่ พ.ศ. 2475 คณะบุคคลกลุ่มใหม่นี้ ประกอบด้วยนายทหาร ซึ่งไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงการ ปกครอง พ.ศ.2475 ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ได้รับการศึกษายามในประเทศ และไม่อยู่ใต้อิทธิพลของเสรีนิยมประชาธิปไตยเท่านายทหารซึ่งรวมกลุ่มในคณะราษฎร นโยบายที่เด่นชัดของรัฐบาลในยุคนี้ คือการเทิดทูนสถาบัน พระมหากษัตริย์ และรัฐบาลพร้อมที่จะสนองพระบรมราโชบายและพระราชดำริต่าง ๆ¹³

ขณะเดียวกัน รัฐบาลได้เริ่มโครงการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศขึ้น มีนโยบายเน้นการสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น ถนน ไฟฟ้า ชลประทาน การสื่อสารคมนาคม และให้ความสำคัญกับการลง ทุนด้านอุตสาหกรรมเป็นหลัก โดยละเลยความสนใจสนับสนุนกิจการด้านเกษตรกรรม การพัฒนาประเทศ ตามนโยบายนี้ ทำให้เศรษฐกิจของเมืองเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ชนบทส่วนใหญ่อยู่ในสภาพล้า หลัง วิธีการผลิตทางเกษตรกรรมไม่ได้รับการปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพดีขึ้น ประกอบกับการเพิ่มของ ประชากรก็อยู่ในระดับที่สูงถึงประมาณร้อยละ 3 ต่อปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา ความแตกต่างระหว่าง

ความเจริญทางวัตถุภายในเมืองและชนบทจึงปรากฏเห็นได้ชัดเจนกว่าเมื่อก่อนมาก ต่อมา รัฐบาลได้ตระหนักถึงปัญหาดังกล่าว และสนใจต่อการพัฒนาชนบทมากขึ้น¹⁴

ความเหลื่อมล้ำระหว่างเมืองและชนบทที่ปรากฏชัดเจนนี้เอง เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมเยียนราษฎรในจังหวัดต่าง ๆ นอกพระนคร และทรงริเริ่มโครงการในพระราชดำริต่าง ๆ เพื่ออุดหนุนทำนุบำรุงเกษตรกร แก้ไขเรื่องที่ทำมาหากิน เพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต และจัดสรรน้ำเพื่อเลี้ยงพืชผลต่าง ๆ ขณะนั้น สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เริ่มเสด็จประพาสหัวเมืองเพื่อทรงพักผ่อนพระราชอิริยาบถ เยี่ยมตำรวจ ทหาร ข้าราชการและประชาชนตามชายแดน พระองค์ทรงพบเห็นความยากลำบากของประชาชนที่อยู่ในท้องถิ่นทุรกันดาร โดยเฉพาะความเจ็บไข้ได้ป่วยของราษฎรที่อยู่ห่างไกลจากความเจริญทางการแพทย์สมัยใหม่ จึงทรงริเริ่มโครงการแพทย์อาสาในสมเด็จพระบรมราชชนนีขึ้นเมื่อพ.ศ. 2512 และนับตั้งแต่นั้นมา การเสด็จประพาสหัวเมืองก็มีมิใช่เพื่อทรงพักผ่อนพระราชอิริยาบถเพื่อความสำราญพระราชหฤทัย แต่เพื่อทรงเยี่ยมเยียนราษฎรและหาทางช่วยบำบัดทุกข์ของพวกเขา

พระราชกรณียกิจการทำนุบำรุงราษฎรของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ส่วนใหญ่ จะเน้นการสงเคราะห์ประชาชนในด้านการแพทย์สาธารณสุข และการศึกษาในชายแดน ในท้องถิ่นไกลคมนาคม เป็นการเสริมพระราชกรณียกิจของพระราชโอรสและพระสุณิสา ที่ทรงมุ่งช่วยเหลือประชาชนในด้านการทำมาหากินเลี้ยงชีพ

มีข้อที่น่าสังเกตว่า ตั้งแต่ พ.ศ.2512 พระราชกรณียกิจหลักด้านการสังคมสงเคราะห์ของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จะเป็นโครงการที่มีการวางแผนงานอย่างเป็นระเบียบ มีวัตถุประสงค์และแนวทางแน่ชัดมากขึ้น ไม่ได้จำกัดขอบเขตเพียงการพระราชทานพระราชทรัพย์เพื่อสนับสนุนช่วยเหลือองค์การและหน่วยงานการกุศลต่าง ๆ ในการนี้ พระองค์ทรงได้รับความร่วมมือจากบุคคลและหน่วยงานหลายฝ่าย ทำให้แผนงานต่าง ๆ ตามพระราชดำริลุล่วงไปได้ด้วยดี

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเคยอธิบายถึงคุณลักษณะของผู้นำไว้ว่า บุคคลที่จะเป็นผู้นำดำเนินการต่าง ๆ ให้สำเร็จได้นั้น ต้องประกอบด้วย คุณลักษณะ 3 ประการ ได้แก่ 1) **มีความตั้งใจจริง** หมายถึง คิดจริง ทำจริง ตัดสินใจทันที และมีความเฉียบขาด 2) **มีทรัพย์** สำหรับจับจ่ายใช้สอย 3) **มีเกียรติ** (หรืออำนาจ) ซึ่งจะทำให้ได้รับความร่วมมือ ความช่วยเหลือจากผู้อื่นอย่างดี รับสั่งว่าถ้าขาดคุณลักษณะประการใดประการหนึ่งแล้ว ก็ยากที่จะทำงานลุล่วงไปได้¹⁵ เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงสรุปลักษณะดังกล่าวได้จากประสบการณ์ในพระชนม์ชีพของพระองค์นั่นเอง

นอกจากจะทรงมีคุณลักษณะของผู้นำดังกล่าวอยู่ครบถ้วนแล้ว สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ยังทรงไว้ซึ่งคุณสมบัติประเสริฐ ของผู้นำที่ถืออีกประการหนึ่ง คือ การยอมรับยกย่องบุคคลอื่นผู้มีส่วนร่วมในการทำงานต่าง ๆ พระองค์ไม่เคยรับสั่งว่า โครงการในพระราชดำริต่าง ๆ นั้นสำเร็จได้ด้วยพระปรีชาสามารถของพระองค์ แต่รับสั่งอยู่เสมอว่า ความสำเร็จเกิดจากความร่วมมือร่วมใจของทุก ๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เมื่อวันขึ้นปีใหม่ พ.ศ. 2527 ทรงมีพระราชดำรัสตอบข้าราชการและประชาชนที่เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรว่า

ขอขอบใจมากที่ได้ให้พรมาเมื่อตะกัณนี้ และก็จรรย์ต่าง ๆ นานาในความชมเชย ฉันทก็ขอรับไว้เพียงส่วนหนึ่ง เพราะว่าสิ่งที่ฉันทำไปนี้

ก็รู้สึกว่ำน้อยนิดเดียว เพราะคน ๆ หนึ่งจะทำให้มากมายใหญ่โตไม่ได้
ถึงฉันเองก็มีผู้คนที่ช่วยมากมายอยู่¹⁶

ตามปกติ จะมีประชาชนบริษัทห้างร้านต่าง ๆ หลุดเกล้าฯ ถวายของและเงินโดยเสด็จพระราชกุศลอยู่เสมอ พระองค์ ไม่เคยทรงอ้างว่าข้าวของเงินทองเหล่านั้นเป็นของพระองค์ จะทรงใช้เพื่อการกุศลและทรงออกนามผู้ที่ถวายทุกครั้ง เช่น “คณะนี้ บุคคลนี้ เป็นผู้ให้ฉันมานะ”¹⁷ พระราชจริยาวัตรดังกล่าวย่อมนำความภูมิใจ ปลอบปลื้มใจแก่บุคคลทั้งหลาย ในขณะที่เดียวกัน พระราชจริยาวัตรเช่นนี้ แสดงถึงการที่ทรงใช้พระสติรักษากำกับพระราชหฤทัยไว้ให้ดีเป็นนิตย์ มิให้ทรงมีพระอาการ “หลงตัว ลืมตัว” ซึ่งเป็นสภาพที่เกิดขึ้นได้ง่ายในหมู่ชนที่ยิ่งด้วยเกียรติ ด้วยบารมี คู่เคียงกับการได้รับลาภ ยศ สรรเสริญ และสุขอยู่เสมอ เพื่อให้เข้าใจพระราชดำริ และแนวทางดำเนินพระชนมชีพของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกล่าวถึงความสนพระราชหฤทัยอย่างลึกซึ้งของพระองค์ต่อพุทธศาสนาและความคิดของนักปรัชญาเมธีต่าง ๆ โดยเฉพาะคำสอนในพุทธศาสนาซึ่ง เป็นประหนึ่งบรมครูและที่ปรึกษาในพระชนมชีพของพระองค์

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงศึกษาความคิดของบรรดานักปราชญ์ต่าง ๆ ก่อนที่จะทรงสนพระราชหฤทัยศึกษาพุทธศาสนาอย่างจริงจัง เมื่อทรงพระเยาว์ แม้จะทรงคุ้นเคยกับวัดเสด็จพระราชดำเนินตามพระชนนีและพระญาติไปวัดดอนงคราามอยู่เสมอ ทรงเคยศึกษาและทรงวิ่งเล่นที่วัดนี้ แต่ความรู้ในพุทธศาสนาของพระองค์เป็นอย่างฉิวฉิน¹⁸ เมื่อเสด็จไปทรงศึกษาต่อ ณ สหรัฐอเมริกา ได้ทอดพระเนตรเห็นวิธีสอนศาสนาคริสต์ให้เด็กของประเทศนั้น ก็ทำให้พระองค์มีพระราชประสงค์จะเข้าพระราชหฤทัยพุทธศาสนาให้แจ่มแจ้งบ้าง¹⁹

เมื่อทรงเจริญพระชนมายุเพิ่มขึ้น สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ โปรดอ่านหนังสือปรัชญาของตะวันตกที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ดั่งามที่ถูกต้อง ไม่มีพื้นฐานแน่ชัดว่า พระองค์ทรงอ่านหนังสือทำนองนี้ตั้งแต่เมื่อใด สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาทรงพระนิพนธ์ว่า เมื่อเสด็จไปประทับที่ไลซานน์ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเริ่มอ่านหนังสือภาษาฝรั่งเศส และประมาณ พ.ศ. 2485 เมื่อพระราชโอรสพระราชธิดาเจริญพระชนมายุแล้ว พระองค์ทรงมีเวลาเสด็จไปทรงฟังการบรรยายที่มหาวิทยาลัยไลซานน์ เรื่อง วรรณคดี ปรัชญา จิตวิทยา ศาสนาเปรียบเทียบ สังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์การเมือง ตามลำดับ เมื่อสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงอ่านงานของนักเขียนฝรั่งเศสมากขึ้น พระองค์ทรงพบว่า พระราชดำริต่างที่เคยทรงมีมาตั้งแต่ครั้งทรงพระเยาว์ และที่ทรงเห็นว่าต่างจากความคิดของผู้อื่นนั้น ตรงกับความคิดของนักเขียนฝรั่งเศสหลายคน จึงโปรด และพอพระราชหฤทัยที่จะทรงอ่านงานเขียนเหล่านั้น ทรงนิยม และยกย่องบรรดานักปรัชญาเมธีต่าง ๆ ที่มีความสามารถถ่ายทอดความนึกคิดของตนเป็นลายลักษณ์อักษรได้²⁰

เมื่อทรงอ่านหนังสือเล่มใด ทรงพบข้อความใดที่ต้องพระราชหฤทัย หรือทรงพระราชดำริว่าน่าสนใจ แม้จะมีทรงเห็นด้วย สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ จะทรงขีดเส้นใต้ไว้ด้วยดินสอดแดง สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงคัดส่วนหนึ่งของข้อความต่าง ๆ ที่สมเด็จพระบรมราชชนนี ทรงสนพระราชหฤทัย มาทรงแปลและพิมพ์ไว้ในงานพระนิพนธ์ แม่เล่าให้ฟังภาค 2 เพื่อให้ “ผู้อ่านรู้จักแม่ ตามภาษาิต *Dis-moi qui tu hantes, je te dirai qui tu es.* (บอกสิว่า เธอสนิทสนมสมาคกับใคร แล้วจะบอกให้ว่า เธอเป็นคน

อย่างไร)“²¹ ข้อความที่ทรงคัดมาหลายบท เป็นความคิดทางจริยธรรมที่แสดงความชื่นชมต่อความสุขทางจิตใจมากกว่าทางวัตถุ หลายบทบ่งถึงประโยชน์ของการคิด ใคร่ครวญศึกษาให้เหตุผล และบางบทเป็นคำคมที่วิพากษ์วิจารณ์จิตใจและพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์²²

สันนิษฐานว่า ในระยะเวลาใกล้เคียงกันนี้ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงสนพระราชหฤทัยในการศึกษาพุทธศาสนาด้วย กาลเวลาที่ผ่านไป ทำให้เป็นที่ประจักษ์ชัดว่าสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเป็นกุลสตรีที่ทรงเปี่ยมด้วยบุญญาสนา พระองค์ทรงได้รับการยกย่องและได้รับสถาปนาพระยศสูงขึ้น จากหญิงสาวสามัญ เลื่อนเป็นสะใภ้หลวง และท้ายที่สุด ทรงดำรงพระยศ สมเด็จพระบรมราชชนนี แต่การเลื่อนฐานะเลื่อนพระอิสริยยศแต่ละครั้ง หมายถึงปริมาณพระราชภาระต่าง ๆ ที่ทรงแบกรับไว้จะต้องเพิ่มพูนขึ้นอีกด้วย ทั้งเป็นเหตุให้เรื่องราวในพระชนมชีพยุ่งยากซับซ้อนกว่าเดิม พระองค์ต้องทรงอยู่ในท่ามกลางของปัญหาความขัดแย้งและการแสวงหามลประโยชน์อย่างมีอาจทรงหลีกเลี่ยงได้ ขณะเดียวกัน พระชนมชีพของพระองค์ก็ทรงมีพหุจากสัจจะที่แท้จริงของโลก อันได้แก่การไม่ยั่งยืนของสังขาร สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงประสบความวิปโยคโศกศัลย์หลายครั้ง ด้วยเหตุแห่งการพลัดพรากจากบุคคลผู้เป็นที่รัก เหตุต่าง ๆ ดังกล่าวน่าจะเป็นปัจจัยให้พระองค์ทรงใฝ่พระราชหฤทัยศึกษาวิธีการประพฤติปฏิบัติที่จะทำใจให้สบาย

เมื่อสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงสนพระราชหฤทัยศึกษาพุทธศาสนา ทรงยึดหลักเหตุผล พระองค์ไม่ทรงเชื่อและปฏิบัติตามคำสอนในพุทธศาสนาโดยทันที แต่จะทรงคิดใคร่ครวญพิจารณาให้เห็นจริงว่าคำสอนนั้น ๆ ถูกต้อง มีเหตุมีผล สมควร แล้วจึงทรงปฏิบัติตาม ทรงอ่านหนังสือศาสนาหลายเล่ม และทรงพระอุตสาหะเรียนภาษาสันสกฤตและบาลีเพื่อทรงอ่านพระไตรปิฎกด้วยพระองค์เอง กล่าวได้ว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ได้ทรงนำคำสอนในพุทธศาสนาเป็นคติในการดำเนินพระชนมชีพของพระองค์ ทรงศึกษาทรงคิดพิจารณาใคร่ครวญ แล้วทรงนำมาปฏิบัติอยู่เสมอ ทรงนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาและช่วยเหลือแนะนำผู้อื่น ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสและลายพระหัตถ์ส่วนพระองค์ถึงบุคคลผู้ใกล้ชิด แนวพระราชดำริที่ทรงแสดงไว้มีหลายแง่มุม พอสรุปได้ดังนี้

กนติ

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงอธิบายถึงกนติ ในพระราชดำริของพระองค์ว่า

กนติของฉันทรี จะต้องเป็นคนที่ไม่พุดปิด ไม่สอพลอไม่อิจฉาวิชา ไม่คดโกง และไม่มีความทะเยอทะยานอย่างบ้า ๆ แต่พยายามทำหน้าที่ของตนให้ดี ในขอบเขตของศีลธรรม²⁴

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเล็งเห็นพิษร้ายของความรู้สึกอิจฉาวิชามาก แก้วขวัญ วัชรโรทัย เล่าว่า ระหว่างที่ศึกษาต่อ ณ ประเทศสวีเดนแลนด์ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงสั่งสอนหลายเรื่อง “เรื่องที่ทรงสอนมากจนซึมอยู่ในสมองคือ จำไว้นะ อิสสา คือ วิชา เป็นตัวการที่ทำให้เกิดความวุ่นวายและทำให้เสื่อมได้ เพราะฉะนั้น ให้ละเว้น อย่าให้มีอิจฉา หรือวิชาได้”²⁵ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เองก็ทรงต้องอดกลั้นอดทนต่อความอิจฉา ความอวดดี ของบุคคลต่าง ๆ ไม่น้อย ทรงมีลายพระหัตถ์เล่าว่า “เวลานี้ฉันพยายามปฏิบัติพรหมวิหาร 4 เพื่อที่จะไต่อดทนต่อความอิจฉา อวดดี และอะไรต่าง ๆ ของ

คน”²⁶ พรหมวิหาร 4 ซึ่งได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และ อุเบกขา เป็นหลักธรรมที่ก่อให้เกิดความสงบสุขในใจโดยเฉพาะ เมตตา ซึ่งเป็นภาวะของจิตที่มีเอื้อโยไมตรีคิดเกื้อกูลผู้อื่น ปราศจากอาฆาตพยาบาทโกรธแค้น

นอกจากนั้น พระองค์พระราชทานคำแนะนำแก่ข้าราชการที่ต้องเผชิญกับการนิทนาบว่าร้ายอันเนื่องมาจากความอิจฉา ทรงแนะนำการอดกลั้นต่อคำนิทนาบว่า ถ้าที่คนนิทนาบนั้นไม่เป็นความจริง ก็ไม่ควรสนใจรับฟัง รับสั่งว่า เหมือนคนเอาของมาให้ ถ้าเราไม่รับของ ของอันนั้นต้องกลับคืนผู้ให้²⁷ การยกอุทาหรณ์ดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นชัดว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงศึกษาพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง และทรงสามารถเลือกสรรธรรมะที่เหมาะสมนำมาทรงสั่งสอนได้ อุทาหรณ์ที่ทรงยกมานั้น ตรงกับอภิกโกสกสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสตามพรหมณ์ชื่อ อภิกโกสก ซึ่งบริภาษด่าว่าพระองค์ด้วยถ้อยคำอันหยาบคายว่า เมื่อมีญาติมิตรมาหาท่าน ท่านจัดของบริโภคต้อนรับแขก ถ้าแขกเหล่านั้นไม่รับ ของบริโภคจะเป็นของใคร พรหมณ์ตอบว่า เป็นของข้าพระองค์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ข้อนี้ก็เป็นอย่างเดียวกัน เราไม่รับการด่าว่าของท่าน ฉะนั้น การด่าว่าก็กลับไปเป็นของท่านผู้เดียว ผู้ใดด่าโกรธตอบบุคคลผู้ด่า ผู้นั้นเราว่าบริโภคพร้อมกัน เรานั้นไม่บริโภคร่วม

เรื่องอภิกโกสกสูตรนี้ เมื่อ พ.ศ.2518 สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ขึ้น ในหนังสือเรื่อง *กรรม อภิกโกสกสูตร ขันติ* คำนำของหนังสือดังกล่าวมีความว่า “โปรดให้ประมวลเรื่องอภิกโกสกพรหมณ์ และเรื่องขันติต่อเข้าไว้กับเรื่องกรรม ด้วยคนที่ทำกรรมคั้นนั้น ก็อาจมีอุปสรรคเช่น ถูกนิทนาบว่าร้าย จึงจำต้องมีวิธีทำใจในเมื่อถูกนิทนาบว่าร้าย และจำต้องมีขันติ เพื่อให้สำเร็จประโยชน์”²⁹

ทำชีวิตให้มีสุข

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงแนะนำให้รักษาสุขภาพร่างกายให้แข็งแรงก่อน เพื่อจิตใจจะได้เข้มแข็ง ขณะเดียวกัน ต้องหมั่นสำรวจตัวเอง คือฝึกอบรมจิต นำธรรมะมาใช้ในชีวิตประจำวัน ทรงสอนผู้ใกล้ชิดคิดว่า การฝึกอบรมจิตนั้นจะต้องมีศีล โดยการฝึกฝนให้ประกอบแต่กรรมดี ไม่หวังสิ่งตอบแทน รับสั่งว่าไม่มีประโยชน์ที่จะโลภ หลง คนส่วนมากจะเสียคนก็เพราะความโลภ จึงต้องตัดโลภหลง ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพราะโลภแล้ว มีเท่าไรก็ไม่พอ ต้องรู้จักพอ จึงจะมีความสุข ความสุขที่แท้จริงเกิดขึ้นจากความสงบใจนั่นเอง²⁹

ครั้งหนึ่งเมื่อท่านก้อยู่ที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ขวัญแก้ว วัชโรทัยได้ตามเสด็จสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เสด็จประพาสทางรถยนต์ ระหว่างทาง พระองค์รับสั่งว่า คนเรามีจักรยานก็ไม่ได้เร็วกว่าเดิน (เวลานั้น ขวัญแก้วมีรถจักรยาน 1 คัน) มีรถยนต์เล็กก็เร็วกว่าใช้จักรยาน ความพอใจหรือไม่พอใจเกิดขึ้นด้วยตัวของเราเอง ถ้าเราเปรียบเทียบตนเองกับคนที่มีความก้าวหน้า เราจะรู้สึกด้อย ถ้าเทียบกับที่ด้อยกว่า เราก็ดูมีมาก ดังนั้นถ้าไม่รู้จักพอ มีเท่าไรก็ไม่อาจพอได้³⁰ ภายหลัง สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงคัดคิดพิพจน์ของ มงแตสกีเยอ (Montesquieu) นักเขียนชาวฝรั่งเศส ทรงเขียนพระราชทานในสมุดบันทึกคดีพิพจน์ของขวัญแก้ว ความว่า “ถ้าเราเพียงแต่อยากจะมีความสุข เราก็จะหาได้ในไม่ช้านัก แต่เราอยากจะเป็นสุขยิ่งกว่าผู้อื่นก็ออกจะยาก เพราะเราไปเชื่อว่าคนอื่น ๆ นั้นเป็นสุขยิ่งกว่าที่เขาเป็นจริง ๆ”³¹

ทางไปสู่ความสุขที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงสอนนั้นอาจสรุปได้สั้น ๆ ว่า **ให้มีสันโดษ** คือมีความ

ยินดี ความพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ ให้อุจกกำจัดความโลภ ความปรารถนา ซึ่งเมื่อมีมากเกินไปจะชักนำจิตใจ ชักนำความประพฤติ ให้เป็นไปในทางทุจริตทางเสื่อม ในหนังสือธรรมะเรื่อง **สันโดษ** ที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงอาราธนาสมเด็จพระญาณสังวร เมื่อครั้งเป็น พระสาสนโสภณ วัดบวรนิเวศวิหาร ให้เรียบเรียงขึ้น โดยพระราชทานพระราชดำริบางประการ ได้อธิบายลำดับการปฏิบัติสันโดษสำหรับ คฤหัสถ์ว่า มีสันโดษในความคิด สันโดษในการแสวงหา สันโดษในการรับ และสันโดษในการบริโภค

สันโดษในความคิด คือ ระวังความคิดที่ฟุ้งซ่าน อยากได้มากเกินไป หรืออยากได้ในทางผิด **สันโดษในการแสวงหา** คือ ยินดีแสวงหาแต่สิ่งที่ดีควรจะได้ที่สมควรแก่กำลังฐานะ และในการที่ถูกที่ควร **สันโดษในการรับ** คือ รับแต่ที่ควรรับ และรับพอประมาณ มิใช่ว่าเมื่อจะได้หรือเมื่อมีผู้จะให้ก็รับทุกอย่าง เพราะสิ่งที่ได้เป็นสิ่งที่มีโทษก็มี ทั้งบุคคลที่จะให้อาจมีความปรารถนาในทางไม่ชอบก็มี เช่น ให้เพื่อหวังผลตอบแทนที่ยิ่งกว่า **สันโดษในการบริโภค** คือ ยินดีบริโภคใช้สอยสิ่งที่ได้มาด้วยการพิจารณาให้รู้ถึง ประโยชน์ที่ต้องการ การบริโภคควรคำนึงถึงประโยชน์ที่พึงจะได้ มากกว่าเพื่อสนองตัณหา และให้เหมาะสมกับ ฐานะและกำลังของตน³²

ผู้ที่เข้าเฝ้าฯ ใกล้ชิดคุ้นเคยกับพระราชจริยาวัตร ในสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ สังเกตว่า พระองค์ ไม่โปรดการสะสมทรัพย์สินสิ่งของมากเกินไปจนเป็นภาระ ในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎร มีผู้ดูแลรักษา ถวายสิ่งของต่าง ๆ ทั้งเครื่องอุปโภคบริโภค มีอาหาร ผลไม้ เครื่องจักสาน เป็นต้น โปรดเกล้าฯ ให้นำไป พระราชทานแก่ทหาร ตำรวจ ข้าราชการ มหาตัก ตามสมควร เมื่อขึ้นปีใหม่ มีงานพระราชทานเลี้ยงอาหาร คำ³³ โปรดเกล้าฯ ให้นำของถวายต่าง ๆ โดยเฉพาะ เครื่องจักสาน มาออกฉลากรางวัลเพื่อการกุศล สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ก็ประทานของถวาย สมทบให้ออกฉลากด้วย ฉลากราคา ใบละ 20 บาท นอกจากแขกที่ได้รับพระราชทานเลี้ยงแล้ว ข้าราชการในวงก็ได้รับ พระราชทานพระราชานุญาตให้ช่วยกันซื้อฉลากได้³⁴

เรื่องสันโดษในการบริโภค สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงคำนึงถึงมาก ทั้ง ๆ ที่ทรงอยู่ในฐานะที่จะ ทรงใช้สอยสิ่งที่ดีที่บำรุงความสุขความสะดวกได้ไม่มีที่สิ้นสุด พระองค์ทรงคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอย ปริมาณแห่งกำลัง แห่งความสมควรเสมอ พระกระยาหารของพระองค์ ไม่โปรดให้ทำมากสิ่ง แต่ให้ครบ ธาตุอาหาร ตามหลักโภชนาการ ข้าราชการเล่าว่า โปรดเกล้าฯ ให้ช่างตัดฉลองพระองค์ ใหม่ตามความจำเป็น มีปีหนึ่งตัดฉลองพระองค์ใหม่เพียง 2 ชุด³⁵ ส่วนเครื่องประดับ ทรงสรว้อยข้อพระกรเป็นนพเก้าเพียงเส้น เดียว รับสั่งว่า เข้ากับฉลองพระองค์ได้ทุกสี พระอัครมเหสีที่ทรงประจำเป็นเพชรสลักพระนามาภิไธยย่อ สว. บนหน้าเพชร พระอัครมเหสีนี้เป็นของสมเด็จพระพันวัสสาฯ เคยทรงมาก่อน พระนามาภิไธยย่อ สว. บนหน้า เพชรนั้น หมายถึง สว่างวัฒนา พระนามเดิมของสมเด็จพระพันวัสสาฯ³⁶ ขณะนี้ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ไม่ทรงสะสมเครื่องเพชรพลอยใหม่ ๆ เลย รับสั่งว่า ใช้เงินช่วยคนดีกว่า³⁷ ทรง ประหยัดมัธยัสถ์เรื่องการเงินที่ใช้จ่ายส่วนพระองค์ไม่เฉพาะพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ แต่ทรงห่วงไปถึง เงินของทางราชการที่จะใช้สอยในการที่เกี่ยวกับพระองค์ด้วย เช่น ครั้งหนึ่ง กรมป่าไม้ดำริจะสร้างที่ ประทับบนภูกระดึงถวาย เพราะเป็นที่ทราบกันทั่วไปว่า พระองค์โปรดประทับบนภูกระดึงมาก เมื่อ ความทราบถึงสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงห้าม ไม่โปรดให้ทางการสร้างถวาย เพราะทรงเห็นว่าเป็น การสิ้นเปลือง³⁸

ทางสู่ความสำเร็จ

เมื่อ พ.ศ. 2492 สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีลายพระหัตถ์ถึงแก้วขวัญ วัชโรทัย ซึ่งกำลังศึกษาอยู่ที่เมืองเจนีวา ทรงแนะทางสู่ความสำเร็จว่า ต้องประกอบด้วยคุณลักษณะ 3 ประการคือ ความพยายาม ความกล้าที่จะทำด้วยความเด็ดขาด และความอยากทำด้วยความเต็มใจ

การเล่าเรียนและความประพฤติของแกนะ ฉันไม่มีที่ติ ที่ได้ทำมาแล้ว ฉันพอใจมาก ที่แกทำมาได้ดีเท่านี้ ก็เพราะมีความพยายาม, *Courage* และ *volonte* กับของ 3 สิ่งนี้ ควรให้มีติดตัวอยู่เสมอ นั่นแหละจะทำอะไรได้สำเร็จทุกอย่าง *Selon capacite naturellement.*³⁹

นอกจากนั้น สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงนำคำสอนที่ลึกซึ้งในพุทธศาสนาเรื่อง อนัตตา และ อตตมา มาทรงอธิบายให้เข้าใจง่ายและประยุกต์ใช้ในชีวิตการทำงานด้วย ทรงอธิบายเรื่อง อนัตตา และอตตมาว่า

อนัตตา คือความ ไม่มีตน บังคับไม่ได้ เช่น บังคับให้เกิดเป็นผู้หญิงผู้ชายไม่ได้ ให้สวยหรือไม่สวยไม่ได้ บังคับให้สูงต่ำดำขาว ให้ฉลาดไม่ได้ ให้เกิดมามีผู้ปกครองมั่งมีหรือจน หรือเกิดมาร่างกายครบถ้วนบริบูรณ์ เหล่านี้ล้วนเลือกไม่ได้ เกิดมาแล้วต้องแก่ชรา เนื้อหนังเหี่ยว ย่น สิ่งเหล่านี้ล้วนบังคับไม่ได้ทั้งสิ้น

ส่วนอตตมา คือ ตัวตนของเรา ซึ่งเป็นส่วนที่บังคับได้ คนเราต้องรู้จักบังคับตนเอง ถ้าปล่อยตามบุญตามกรรม ก็ไม่เจริญ⁴⁰

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีพระราชดำริในเรื่อง อตตมา ว่า จำเป็นต้องยอมรับว่ามี อตตามีตัวเรา ของเรา เพราะเป็นความจริงในโลก (โลกสังขะ) ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน ทรงเห็นว่า เรื่อง ไม่มีตัวเรา ของเรา นั้นเป็นธรรมะชั้นสูง ที่จะสอนได้แต่ผู้ที่ “ปฏิบัติจริง และมีความคิดที่สูง และปัญญา (ความฉลาด) ที่จะแลเห็นได้”⁴¹

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงอธิบายให้เข้าใจความแตกต่างระหว่างอนัตตา และอตตมา และสามารถนำความรู้ความเข้าใจมาปฏิบัติแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ในการเรียนในการทำงาน สำหรับการทำงาน ทรงอธิบายว่า เมื่อคนเราจบการศึกษา เข้าทำงาน อยากรู้ให้รู้บังคับบัญชา รัก เราย่อมบังคับให้ผู้อื่นรักเราไม่ได้ แต่เราสามารถควบคุมตัวเราให้ทำความดีได้ การที่ผู้บังคับบัญชา จะรักหรือไม่ขึ้นอยู่กับที่การปฏิบัติตนของเราเอง

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเน้นว่า คนเราเมื่ออยู่ในโลก จะต้องเรียนรู้ความจริงต่าง ๆ ของโลกไว้ เพื่อให้มีชีวิตอยู่ในโลกได้⁴² ต้องรู้จักทำตามสมควร ให้เหมาะสมกับกาลเทศะ ความสมควร ความเหมาะสม ความพอดี เหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องเอาใจใส่ศึกษาให้รู้ว่าเป็นอย่างไร ศึกษาได้โดยจิตที่มีสมาธิ ค่อย ๆ พิจารณาไตร่ตรอง⁴³

ตามพระราชดำริของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ การรู้จักแยกแยะความดีความเลวความถูกต้องเหมาะสม

สม เป็นสิ่งที่สำคัญมาก การมีชีวิตอยู่ในโลกได้และประสบความสำเร็จนั้น ต้องอยู่ในกรอบของความถูกต้องด้วย เมื่อพระราชทานพร ทรงเขียนว่า “ขอให้มีความสุขความเจริญทั้งกายและใจ จงมีสมาธิที่คิดและปฏิบัติในทางที่ดีที่ถูกที่เหมาะสมอยู่เสมอ”⁴⁴

อบรมสมาธิ

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเห็นความสำคัญของการมีสมาธิมากกว่าจะช่วยให้บุคคลประกอบการงานได้ดี การทำสมาธิทำให้ใจสงบ ไม่วอกแวก ทั้งยังทำให้ปัญญาที่มีอยู่แล้วเจริญงอกงามขึ้น เพราะจิตที่มีสมาธิย่อมไม่ตื่นระส่ำระสาย ทำให้มองเห็นและเข้าใจปัญหาต่าง ๆ ได้ชัดเจน สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีพระราชดำริว่า คนทุกคนควรฝึกหัดทำสมาธิ แม้ยังอยู่ในวัยหนุ่มสาวก็ควรทำ เพราะเป็นพื้นฐานที่ช่วยในด้านการศึกษา การทำงานการดำเนินชีวิตทั่วไปด้วย ไม่ใช่เป็นข้อปฏิบัติเฉพาะของผู้ที่สนใจศึกษาปฏิบัติธรรมเท่านั้น⁴⁵

นอกจากนี้สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเชื่อว่า อานาจรสมาธิ มีผลเหนือการควบคุมร่างกาย เมื่อพ.ศ. 2492 ทรงแนะนำ แก้ววัณ วัชรโรทัย ซึ่งขณะนั้นไม่ค่อยสบายให้หัดทำสมาธิ ทรงมีลายพระหัตถ์ว่า

ตามที่ฉันเคยพูดกับแกแล้วถึงเรื่องทำ concentration (สมาธิ) นี้และจะช่วยตัวมาก ทั้งในทางร่างกายด้วย. คือเอาทางจิตตั้งใจมาบังคับการเจ็บไข้ แ่นละ การเจ็บไข้บางอย่าง ไข้แต่จิตตั้งใจบังคับไม่พอ ต้องใช้หมอดูด้วย แต่ทางจิตตั้งใจก็ช่วยได้มาก⁴⁶

ในลายพระหัตถ์ฉบับเดียวกันนี้ ทรงอธิบายวิธีการทำสมาธิว่า

สมาธินี้ไม่ใช่จะต้องทำเป็นเวลาานาน ๆ ครั้งหนึ่งทำสัก 5-10 นาทีก็มากพอ และถ้าทำได้น้อยเท่าไรก็ดี สมาธินี้ก็ควรทำให้เป็น *habitude* ถ้าทำได้ก็แปลว่ามี *volonte* ที่บังคับจิตใจได้ ของอะไรทุกอย่าง ถ้าทำให้เป็น *habitude* แล้วก็ง่าย ตัวอย่างง่าย ๆ -เสื้อผ้าของแก เมื่อจัดให้เรียบร้อยเป็นที่ ที่แรกอาจไม่รู้ว่าจะเอาอะไรไว้ตรงไหน แต่ถ้าเมื่อจัดให้เป็นที่เป็นที่ทางพอยู่ตัวเข้าก็ต้องจัดอย่างนั้นเสมอ เพราะอะไร? เพราะเมื่อจัดเป็นที่ทางนอกจากเป็นระเบียบแล้ว เมื่อเวลาจะไปหยิบออกมาใช้ก็รู้ว่าจะไปเอามาจากที่ไหน ก็สะดวกดี นี่ *habitude* สำหรับภายนอก *habitude* สำหรับจิตตั้งใจก็คล้ายกัน และยากกว่าด้วย เพราะฉะนั้นควรตั้งต้นทำ⁴⁷

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงฝึกฝนสมาธิมาก สันนิษฐานว่าอาจจะทรงเริ่มฝึกหลังพ.ศ. 2489 เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับประเทศไทย ได้เสด็จไปทรงศึกษาและฝึกสมาธิที่วัดมหาธาตุฯ⁴⁸ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ทรงเล่าว่า

ท่านเคยไปหัดวิปัสสนา ทรงศึกษาพุทธศาสนามากในระยะหลัง
วิปัสสนาที่วัดมหาธาตุอย่างจริงจัง ไปศึกษาเป็นอาทิศย์ๆ ไปที่นั่นแล้ว
กลับมาปฏิบัติที่วัง เยียบ ไม่พูดกับใครนานทีเดียว นานเท่าใดก็จำไม่ได้
ท่านบอกว่าวิปัสสนาช่วยได้มาก ไม่ได้ทำให้ลอยตัวได้ แต่ทำวิปัสสนา
ขนาดทำให้มี concentration ได้ ช่วยมาก⁴⁹

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เสด็จเยี่ยมราษฎรเมื่อทรงมีพระชนมายุเข้าในวัยพระชราแล้ว แต่พระองค์
ทรงปฏิบัติพระราชภารกิจต่าง ๆ ได้โดยไม่ทรงรู้จักเหน็ดเหนื่อย หรืออ่อนพระกำลังลงจนไม่สามารถทรงปฏิบัติ
พระราชภารกิจต่อได้ ทั้ง ๆ ที่ต้องเสด็จไปโดยเครื่องเฮลิคอปเตอร์เป็นระยะทางไกล ๆ อากาศก็ร้อน
อบอ้าวเพราะอยู่ในหุบเขา ต้องทรงแจกของแก่ประชาชน ตำรวจ ทหาร และเด็ก ๆ เป็นเวลานาน ๆ “ขณะ
นั้น ไม่ทรงรู้สึกว่ามีตัวตน ทรงปฏิบัติไปโดยอัตโนมัติ จะมีก็แต่พระสติเท่านั้น...(เมื่อเสด็จกลับถึงที่ประทับ
แล้ว จึงทรงรู้สึกอ่อนพระกำลัง แต่ก็ทรงระลึกได้ว่า ขณะนี้ทรงมีพระชนม์มามากพอสมควรแล้ว)”⁵⁰
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จึงทรงมีพระปจฺจนาถึงสมเด็จพระญาณสังวร เมื่อครั้งเป็นพระสาสนโสภณ
ทรงขอให้ถวายวิชันว่าเหตุใดจึงทรงมีพระอาการดังกล่าว

สมเด็จพระญาณสังวร ถวายวิชันว่า

ลักษณะอาการที่เกิดตามพระปจฺจนา เห็นว่า เพราะทรงมีสมาธิ คือความ
ตั้งพระทัยแน่วแน่อยู่ในพระภารกิจที่ทรงปฏิบัติ ประกอบกับพระ
เมตตาการุณาที่เปี่ยมอยู่ในพระทัย เพราะจิตนี้ย่อมมีปกติรับอารมณ์
ขณะจิตละอย่าง เมื่อมีจิตมีสมาธิอยู่ในอารมณ์อันใด ก็ชื่อว่ารับอารมณ์
อันนั้นอยู่เพียงอย่างเดียว ฉะนั้น เมื่อพระภารกิจที่ทรงปฏิบัติมาเป็น
อารมณ์เพียงอย่างเดียวเรื่องเดียว จึงไม่มีอารมณ์อื่นเช่นอารมณ์ที่
เกี่ยวกับตัวตนเข้ามาเกี่ยวข้อง ความเหน็ดเหนื่อยต่าง ๆ ย่อมเกี่ยวกับ
ตัวตน เมื่อไม่มีอารมณ์เกี่ยวกับตัวตน ก็ไม่มีอารมณ์เกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ
ของตัวตน เช่น ความเหน็ดเหนื่อยเป็นต้น ขณะนั้นย่อมรู้สึกเหมือนไม่มี
ตัวตน มีแต่ภารกิจที่กำลังทำอยู่อย่างเดียว สติย่อมมีสมบุรณ์อยู่ใน
ภารกิจที่ทำนั้น เพราะไม่ต้องแบ่งไปในเรื่องอื่น จึงเป็นเหมือนปฏิบัติ
ไปโดยอัตโนมัติ คือ เป็นไปเอง ไม่มีตัวตนเข้ามาคอยสังคายนาคบคุม
เพราะถ้ามีตัวตนคั้งนั้น จิตก็ต้องมีอารมณ์อื่น เช่น อารมณ์แห่งตัวตน
คั้งนั้นเข้ามาแทรก ยังไม่แน่วแน่อยู่ในภารกิจที่ปฏิบัติแต่เพียงอย่างเดียว
และเมื่อภารกิจที่ปฏิบัตินั้นเป็นการบุญการกุศล เพราะทำด้วย
เมตตาการุณา เป็นการเกื้อกูลให้เกิดความสุข ช่วยดับความทุกข์เดือด
ร้อน ก็ส่งผลคือความปิติสุขให้เกิดขึ้น อุปการะจิตให้มีสมาธิ ในกุศล
ที่ปฏิบัตินั้นก็ยิ่งขึ้น ท่านแสดงว่า เจริญเมตตาเป็นต้น อย่างสูงให้บรรล
วิมุตติแห่งใจได้เรียกว่า เมตตา เจโตวิมุตติ เป็นต้น ครั้นเสร็จการปฏิบัติ

ภารกิจนั้น จิตก็ปล่อยสมาธิ ในเรื่องนั้น อารมณ์แห่งตัวตนก็มีขึ้น เป็นปกติ ความเหน็ดเหนื่อยของกายก็ปรากฏตามปกติธรรมดา แต่ความสุขอันเป็นผลของกุศลที่ได้ทำไปยังมีรักษาจิตและกายอยู่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้แปลความว่า “ท่านทั้งหลายอย่ากลัวต่อบุญเลย คำว่า บุญ เป็นชื่อของความสุข”⁵¹

อำนาจของสมาธินี้เองอาจเป็นคำอธิบายได้ว่า ทำไมบางครั้งที่ประชวร แต่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ก็ทรงสามารถเสด็จไปทรงงานได้ตามหมายกำหนดการ เรือเอกสง่า จุลโมกข์ จำได้ว่า เมื่อประมาณ พ.ศ. 2520 สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ประชวรพระโรคหัวใจ ทรงมีไข้สูง ไม่ทรงมีพระกำลัง แต่ทรงฝันพระองค์เสด็จไปทรงร่วมประชุม พอ.สว. ที่จังหวัดชุมพร วันนั้นฝนตกพายุ มีคลื่นลม ต้องช่วยกันประคองเสด็จ พระราชดำเนินลงจากเรือใหญ่ ลงเรือยาง เพื่อขึ้นฝั่ง บางคนเห็นพระอาการถึงกับน้ำตาคลอ แต่ด้วยพระราชหฤทัยที่แน่วแน่ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงสามารถปฏิบัติพระราชกิจได้จนปิดการประชุม⁵²

การทำงานกับคนหมู่มาก

โครงการต่าง ๆ ในพระราชดำริของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ต้องอาศัยแรงกายแรงใจของบุคคลหลายฝ่าย หลายอาชีพ หลายวัย หลายฐานะมารวมกัน เป็นธรรมดาที่บุคคลซึ่งแตกต่างกันนั้น ย่อมมีความคิดเห็นไม่ตรงกันบ้าง เพื่อให้การร่วมมือดำเนินไปอย่างราบรื่น ให้การงานสำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ได้พระราชทานแนวปฏิบัติสำหรับผู้ที่ถวายงานส่วนใหญ่ว่า ทุกคนควรอบรมตนให้มีทัศนคติในการมองคนในแง่ดี

นายแพทย์ประสพ รัตนากร เล่าต่อที่ประชุม ณ หอประชุมศาลาพำนักมูลนิธิวิทยาลัยประสาธน์ เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม 2525 ว่า เมื่อประมาณ พ.ศ. 2517 สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตนและคณะบุคคลจำนวนหนึ่งดำเนินการเพื่อจัดตั้งมูลนิธิ พอ.สว.ขึ้น ในการประชุมครั้งนั้น สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ พระราชทานแนวคิดว่า การทำงานกับคนหมู่มาก จะไม่สำเร็จได้ ถ้าไม่ฝึกทัศนคติในการมองคนในแง่ดี เพราะคนแต่ละคนย่อมมีข้อบกพร่อง สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงหยิบหนังสือเล่มเล็ก ๆ เล่มหนึ่งมาทรงเปิดหน้าหนึ่ง และพระราชทานให้นายแพทย์ประสพอ่านให้คณะบุคคลที่เข้าเฝ้าฯ ฟัง ข้อความที่ทรงเลือกคือบทกลอนของ พุทธทาสภิกขุ เรื่อง มองแต่แง่ดีเถิด

เขามีส่วน	เลวบ้าง	ช่างหัวเขา
จงเลือกเอา	ส่วนดี	เขามีอยู่
เป็นประโยชน์	โลกบ้าง	ยังน่าดู
ส่วนที่ชั่ว	อย่าไปรู้	ของเขาเลย
จะหาคน	มีดี	โดยส่วนเดียว
อย่ามัวเที่ยว	ค้นหา	สหายเอ๋ย
เหมือนเที่ยวหา	หนวดเต่า	ตายเปล่าเลย
ฝึกให้เคย	มองแต่ดี	มีคุณจริงฯ ⁵³

ก่อนที่คณะผู้เข้าเฝ้าฯ จะกราบบังคมทูลลากลับ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงย้ำว่า

อย่าลืมว่าแต่ละคนมีความดีบริสุทธิ์ ไม่ทั้งหมด เพราะฉะนั้น ถึงแม้จะมีบกพร่องอะไรบ้าง ก็ต้องยอมรับ นี่คือสภาพของคนปกติ... บริสุทธิ์ สมบูรณ์ ดีพร้อม มีแต่ธรรมะ คนจริง ๆ แล้ว ต้องมีข้อไม่ดียู่บ้าง เพราะฉะนั้น ขอให้มองกันในแง่ดี แล้วทุกสิ่งทุกอย่างจะสำเร็จ ลุล่วงไปด้วยดี⁵⁴

บทกลอน มองแต่แง่ดีเกิด ของพุทธทาสภิกขุ เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่คนที่เข้าเฝ้าฯ ถวายงาน สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เพราะพระองค์มักพระราชทานเป็นคติแก่คนทั้งหลาย แม้ว่าจะจดจำกันไม่ได้ครบถ้วน ทุกบาททุกวรรค ส่วนใหญ่ก็ยังจับใจความได้ถูกต้องแม่นยำ ผู้ใกล้ชิดบางคนมีความเห็นว่า สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงใช้กลอนบทนี้กำกับพระราชหฤทัยด้วย

ก็รู้ว่าท่านมีบารมี มีวาสนา คนก็มาอยู่รอบกายท่านมาก คอยรับใช้ถวายงาน คนมาก ๆ ก็ต้องมีปัญหา ฉะนั้นมีปัญหาทำให้ท่านร้อนพระทัยบ้าง แต่ท่านทรงพิจารณา ส่วนที่เขาไม่ดี อย่าไปดูเขา ปล่อยเขาไป เพราะคนเราอย่างว่า จะหาคนดีร้อยเปอร์เซ็นต์ ไม่มี เพราะฉะนั้น คนไหนเขามีความดี มีความสามารถเรื่องใด ท่านก็ทรงเลือกเอาเข้ามาใช้ในส่วนที่เขามีความสามารถ ฉะนั้นก็เป็น การช่วยให้ท่านได้คลายความร้อนพระทัยไปบ้าง⁵⁵

ทำงานกับสมเด็จพระฯ ท่าน สบายใจดี ท่านพระกรรมหนัก มีคนมาทูลถึงความชั่วความไม่ดีของใคร ท่านทรงรับฟังไว้พิจารณา ทรงหิบบกคุณความดีมาวัด ถ้าทำความดีมากกว่า ก็ใช้ ฐานะอย่างท่าน ต้องรับคนเข้ามาพิจารณาตัวให้ท่านใช้ ท่านก็ใช้ส่วนดีของเขา⁵⁶

พระราชจริยาวัตร พระราชดำรัส พระราโชวาท และลายพระหัตถ์ส่วนพระองค์ ซึ่ง สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ พระราชทานแต่ผู้ใกล้ชิด เป็นเสมือนภาพต่อขึ้นเล็กชิ้นน้อยที่เมื่อรวมกันเข้าได้แสดงให้เห็นแนวทางการดำเนินพระชนมชีพของพระองค์ซึ่งยึดมั่นอยู่ในคตินิยมทางพุทธศาสนา มาโดยตลอด ลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ฉบับลงวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2516 เป็นเรื่องพิธีฉุนย่นยันว่า พระองค์ทรงตั้งพระราชหฤทัยทรงดำเนินพระชนมชีพตามคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง

ครั้งนั้น นางคอร่า ฮ.เลย์ตัน ผู้เคยร่วมมือกับนางสาวเบตตี ดูเมน (ต่อมาคือ ท่านผู้หญิงเบตตี ดูเมน) เรียบเรียงหนังสือเรื่อง สมเด็จพระบรมราชชนนี (The Princess Mother) ซึ่งจัดพิมพ์ในวโรกาสที่ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีพระชนมายุครบ 6 รอบเมื่อ พ.ศ. 2515 ได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานข้อมูลเกี่ยวกับพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจเพิ่มเติม เพื่อเรียบเรียงหนังสือเล่มใหม่ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีลายพระหัตถ์ตอบผ่านผู้ใกล้ชิดคนหนึ่งว่า

ที่ Mrs. Layton ต้องการของอะไรใหม่ ๆ จากที่เขาคิดเขียนไปแล้ว ในสมุดที่ Betty ทำ ฉันก็ไม่เห็นมีอะไร และฉันก็ไม่เห็นว่ามันพิเศษ ในสิ่งที่ฉันทำอยู่ เมื่อเขาอยากทราบว่าฉันปฏิบัติตนอย่างไร ก็ส่งหนังสือ พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร ศิล และวิธีปฏิบัติธรรมะ ให้เขาถ้าเขายังไม่มี.

มันยากที่จะเล่าเรื่องของตนเอง เมื่อตนเองอยู่ในวงกลาง⁵⁷

หนังสือที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงกล่าวถึง คือ พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร ศิล และวิธีปฏิบัติธรรมะ (ชื่อเต็มคือ วิธีปฏิบัติตนให้ถูกต้องทางธรรมะ) เป็นหนังสือธรรมะสามเล่มแรกที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเผยแพร่แก่สาธารณชน เมื่อ พ.ศ. 2510 และ พ.ศ. 2511

ตั้งแต่ พ.ศ. 2510 จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2527) สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์หนังสือธรรมะสำหรับประชาชนจำนวน 10 เล่ม⁵⁸ ส่วนใหญ่ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงอาราธนาสมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นผู้เรียบเรียงถวาย โดยพระองค์ทรงเป็นผู้พระราชทานหัวข้อและพระราชดำริบางประการเป็นแนวทางเรียบเรียง⁵⁹ เหตุที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์หนังสือธรรมะเหล่านี้อาจสรุปได้จากพระราชปรารภในคำนำหนังสือต่าง ๆ ว่า พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า ธรรมะเป็นสิ่งที่ช่วยน้อมนำชีวิตให้สงบสุข พระองค์จึงทรงมีพระราชประสงค์ให้นักเรียน นักศึกษา ข้าราชการ และประชาชนได้มีหนังสืออธิบายคำสอนในพุทธศาสนาอย่างง่าย ๆ เพื่อเกิดความเข้าใจ เห็นคุณค่า และนำไปปฏิบัติอย่างถูกต้องสมแก่ภาวะของแต่ละบุคคล นอกจากนี้ ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะทรงทำความกระจ่างให้แก่ประชาชนบางกลุ่มที่เห็นว่า ธรรมะ บางประการเช่น ศิล สันโดษ เป็นเครื่องขัดขวางความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง

เพื่อบรรลुพระราชประสงค์ดังกล่าว สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเลือกหัวข้อสำหรับหนังสือธรรมะแต่ละเล่มอย่างพิถีพิถัน หัวข้อที่ทรงเลือก อธิบายถึงธรรมะหลักในพุทธศาสนาและเป็นธรรมะที่มีคุณประโยชน์ต่อการประพฤติปฏิบัติของคนโดยทั่วไป ไม่เฉพาะแต่ผู้ที่ต้องการปฏิบัติธรรมะขั้นสูง ทั้งเป็นธรรมะที่ช่วยตอบปัญหาข้อข้องใจของสังคมในเวลานั้นได้ ส่วนการเรียบเรียง โปรดให้ใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย เลื่องการใช้ศัพท์บาลีมาก ๆ และโปรดให้เรียบเรียงสั้น ๆ “เพราะหนังสือใหญ่ คนโดยมากก็ขี้เกียจอ่าน”⁶⁰ เมื่อสมเด็จพระญาณสังวรเรียบเรียงเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระองค์ทรงพระวิริยะอุตสาหะทรงพระอักษรทบทวนทุกเรื่อง บางครั้งพระราชทานพระราชวินิจฉัยเพิ่มเติมเพื่อให้ข้อความบางแห่งเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้นสำหรับผู้อ่านที่มีระดับขั้นความรู้ทางพุทธศาสนาแตกต่างกันมาก⁶¹

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนามาก และทรงเอาพระราชหฤทัยใส่การเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าสู่ประชาชน ขณะเดียวกัน พระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะที่แท้จริงทรงมีขันติธรรมทางศาสนา และทรงพระกรุณาต่อพสกนิกรผู้นับถือต่างศาสนาต่างความเชื่อกับพระองค์ เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมพสกนิกรทั้งหลายโดยทั่วหน้า ไม่ว่าเขาเหล่านั้นจะนับถือศาสนาใด ลัทธิใด เมื่อพ.ศ. 2514 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ คุณหญิง สมร ภูมิณรงค์ เรียบเรียงหนังสือเรื่อง ศาสนาอิสลามสอนอะไร พระราชทานแก่ข้าราชการ และราษฎร ในเขตจังหวัดภาคใต้ที่มีผู้นับถือศาสนาอิสลาม

เป็นจำนวนมาก⁶² ครั้งหนึ่ง เมื่อเสด็จเยี่ยมโรงเรียนจิตต์อารี ที่มูลนิธิช่วยคนโรคเรื้อนลำปาง ตั้งขึ้นเพื่อให้นักศึกษาแก่บุตรของผู้ป่วยโรคนี้ รับสั่งถามว่า เด็กนักเรียนนับถือศาสนาอะไร เจ้าหน้าที่กราบบังคมทูลว่า มีรากฐานดั้งเดิมเป็นคริสเตียน เพราะหมอสอนศาสนาคริสเตียนได้เริ่มการสงเคราะห์ผู้ป่วยโรคเรื้อนมาก่อน สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ รับสั่งว่า “ไม่เป็นไร เขานับถือศาสนาอะไรก็ให้นับถือแบบนั้นเถิด เด็ก ๆ ทุกคนต้องมีศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว”⁶³

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเป็นแบบอย่างของคฤหัสถ์ที่นำธรรมะมาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน จากพระราชจริยวัตรที่ทรงแสดง จากลายพระหัตถ์ที่พระราชทานผู้ใกล้ชิด สะท้อนให้เห็นพระวิริยะของพระองค์ที่จะทรงปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัดโดยเฉพาะ เรื่องศีลและ พรหมวิหาร 4 ผู้ที่เข้าเฝ้าฯ ใกล้ชิด สังเกตว่า พระองค์ไม่เคยกริ้วใครเลย และเคยกราบบังคมทูลถามว่า ทรงทำได้หรือไม่ทรงโกรธ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ รับสั่งตอบว่า ต้องระงับความโกรธ ต้องวางเฉย บางครั้งพระองค์ก็ทรงมีความไม่พอพระราชหฤทัยเหมือนกัน แต่ต้องระงับ “รู้จักทำใจให้เป็นกลาง พิจารณาว่าที่เราโกรธนี้สมควรไหม พิจารณาว่าคนเราความคิดเห็นไม่เหมือนกัน ต้องให้อภัย ต้องฝึกไปเรื่อย ๆ แล้วจะระงับได้เอง”⁶⁴

สิ่งหนึ่งที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงระลึกถึงอยู่เสมอ และทรงมีพระราชดำรัสสั่งสอนผู้ใกล้ชิดเรื่อย ๆ คือ *คนเราไม่ควรลืมตัว ไม่อวดดี ไม่ถือดีว่าตนเก่ง* สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ เคยรับสั่งถึงเรื่องจังหวะชีวิตว่า แบ่งเป็น 3 ระยะเวลา ระยะเวลาที่หนึ่ง คือ แรกเกิด ทุกคนเท่ากันหมด เพราะมาแต่ตัว ระยะเวลาที่สอง คือ ชันสมมุติ มีสมมุติต่าง ๆ เช่น ชื่อนั้น ชื่อนี้ บรรดาศักดิ์อย่างนั้น อย่างนี้ เกิดตามมา เป็นของปลอม ระยะเวลาที่สามคือ ชันระลึกถึงความจริงได้ว่าชีวิตที่แท้จริงเป็นอย่างไร ไม่หลงไหลในสมมุติต่าง ๆ รู้จักใช้ลาภยศ สิ่งสมมุติ เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์⁶⁵

ผู้ใกล้ชิดที่คุ้นเคยกับพระราชจริยวัตร กล่าวว่ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ไม่เคยทรงลืมพระองค์เคยรับสั่งว่า ฉันเป็นบุคคลธรรมดา แต่ด้วยเดชบุญ ก็มาสมมุติขึ้นว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้⁶⁶ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ไม่ทรงเห็นว่าพระราชกรณียกิจที่ทรงบำเพ็ญเป็นสิ่งวิเศษ เคยรับสั่งว่า งานที่ทรงทำ คนอื่นเขาก็อยากทำ แต่ทำไม่ได้ ที่พระองค์ทรงทำได้สำเร็จ ก็เพราะ “มีลูกเป็นพระเจ้าแผ่นดิน”⁶⁷ ขณะเดียวกันพระองค์ทรงระมัดระวังอยู่เสมอมิให้ทรงได้รับคำสรรเสริญเกินกว่าพระปรีชาสามารถ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องงานผีพระหัตถ์ หรือพระราชกรณียกิจ ครั้งหนึ่ง เมื่อพระราชทานพระราชานุญาตให้มีการจำลองพระพุทธรูปจากพระพุทธรูปที่พระองค์ทรงปั้น ทรงกำชับว่า “การที่จะจำลองจากพระที่ฉันปั้นนั้น ฉันขออย่าไปแก้อะไรเลย ฉันกลัวว่าจะทำดีกว่าที่ฉันทำ”⁶⁸ สำหรับเรื่องพระราชกรณียกิจ เรื่องโครงการในพระราชดำริ มีพระราชดำรัสชี้แจงบ่อยครั้งว่า ความสำเร็จต่าง ๆ เกิดขึ้นด้วยความร่วมมือร่วมใจของทุก ๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ไม่มีแม้แต่สักครั้งเดียวที่ใครจะเคยได้ยินรับสั่งว่า เรื่องนั้นเรื่องนี้ เป็นความสำเร็จของฉันแต่ผู้เดียว

เมื่อทบทวนถึงพระราชกรณียกิจและพระราชจริยวัตรที่สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงปฏิบัติตลอดมา นับตั้งแต่ทรงพระเจริญวัยตรวบจนถึงปัจจุบัน กล่าวได้ว่าสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงบำเพ็ญประโยชน์ใหญ่หลวงต่อประเทศชาติ พระองค์ได้พระราชทานพระราชโอรสที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงคุณธรรมประเสริฐถึงสองพระองค์ พร้อมด้วยพระราชธิดาที่ทรงบำเพ็ญสาธารณ-

ประโยชน์ด้านการศึกษา และการสงเคราะห์ชุมชนตามรอยพระยุคลบาทสมเด็จพระบรมราชชนนี พระองค์ทรงมีพระราชหฤทัยเปี่ยมด้วยพระเมตตา กรุณาธิคุณ ทรงตรากรตราพระวรกาย เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนราษฎรตามต่างจังหวัด ในเขตทุรกันดาร ห่างไกล ความเจริญ ทั้ง ๆ ที่ทรงมีพระชนมายุเข้าในวัยพระชราแล้ว พระราชทานความช่วยเหลือในปัจจุบันจำเป็นที่ราษฎรขาดแคลน เช่น การศึกษา และการอนามัย เพื่อให้ชีวิตอยู่ดีมีสุขขึ้นบ้าง ยิ่งไปกว่านั้น พระองค์ได้พระราชทานสิ่งที่มีค่าประเสริฐสุดแก่ชาวไทย มีค่าเหนือกว่าสิ่งใด ๆ คือ พระราชทานธรรมะเป็นเครื่องนำทางแก่บุคคลทั้งหลาย ทรงปฏิบัติพระองค์อย่างงดงามในทางที่ดีที่เหมาะสมที่ถูกต้อง กอปรด้วย เหตุผลและคุณธรรม พระราชกรณียกิจ พระราชจริยวัตร และพระราชอัธยาศัย นำความชุ่มชื่นใจสู่ประชาชนชาวไทยทั่วหน้า และยังประโยชน์สุขแก่ชาติบ้านเมืองเป็นอนเนกอนันต์ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงพระราชสมภพเพื่อทรงเป็นสิริสวัสดิ์แห่งขอบเขตประเทศไทยโดยแท้

¹ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 156.

² สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงเล่าพระราชทาน ขวัญแก้ว วัชรโรทัย, สัมภาษณ์ ขวัญแก้ว วัชรโรทัย, 17 ธันวาคม 2525.

ผู้อ่านที่สนใจปัญหาและคำอธิบายเรื่อง ศิล สามารถอ่านรายละเอียดที่สมบูรณ์ได้ ในพระสาสนโสภณ, *ศิลปิน (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2511)* (สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ขึ้นในวาระดิถีคล้ายวันประสูติ 21 ตุลาคม 2511)

³ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 199.

⁴ สละกตตามต้นฉบับใน *แม่เล่าให้ฟัง*, หน้า 200.

⁵ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงเล่าประทาน, 2 ตุลาคม 2527.

⁶ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงเล่าประทาน, 2 ตุลาคม 2527

⁷ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ ทรงเล่าประทานว่า “ท่าน (สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ) เป็นคนไม่พูดมาก ไม่ปรึกษาใคร บางทียังไม่ทันพูดจากับใคร ก็ตัดสินใจไปเลย ใจร้อน พูดอะไรกับฉัน ยังไม่ทันแน่นอน ฉันยังลังเล ท่านก็ตัดสินใจไปแล้ว”, กราบทูลสัมภาษณ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, 28 มิถุนายน 2525.

⁸ สัมภาษณ์ ขวัญแก้ว วัชรโรทัย, 17 กุมภาพันธ์ 2526.

⁹ คุปท์ที่ 6

¹⁰ ดร. เอ ยี เอลลิส, “พระกรณียกิจปฏิบัติของสมเด็จพระราชบิดาเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ (C.P.N., M.D.) ที่ทรงอุปการะการแพทย์ ในกรุงสยาม,” ใน คณะแพทย์ศาสตร์และศิริราชพยาบาล, *ชุมนุมพระนิพนธ์ และบทความเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ พระราชบิดาแห่งการแพทย์แผนปัจจุบันของไทย* (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2508), หน้า 430-431 ข้อความในวงเล็บเป็นของคณะผู้เขียน แทรกไว้เพื่อขยายความให้เข้าใจ

¹¹ หลังจากที่ทรงอภิเษกสมรสแล้ว สมเด็จพระบรมราชชนก ทรงเขียนเอกสารฉบับหนึ่ง เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2463 แสดงพระราชดำริต่าง ๆ ที่โปรดให้จัดการเมื่อพระองค์สวรรคต เป็นเสมือนพินัยกรรม ความตอนหนึ่งระบุว่า ทรงตั้งทุนการศึกษาให้ทายาทใช้ต่อภายหลังที่สวรรคตแล้ว ทรงกล่าวว่า “ให้หม่อมสังวาลย์บำรุงศาสนา การเล่าเรียนของราษฎรและการสาธารณสุขตามควรแก่จะมีกำลัง”

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ, “พระดำรัส วันเปิดประชุมการสังคสมเสกเคราะห์แห่งชาติ 5 มีนาคม 2527,” *สตรีสาร*. 36 (18 มีนาคม 2527) : 5-6.

¹² กจช. เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 0201.8/83 พระราชชนนีไคร้จะประทานสิ่งของ พ.ศ.2481 และ กทช.. แนวหน้า (12 มีนาคม 2489) : 1.

¹³ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*, พรรณี นัตรพลรักษ์ และม.ร.ว.ประกายทอง ลิริสุข แปล (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 410-411.

¹⁴วีรพงษ์ รามางกูร, "การพัฒนาการเศรษฐกิจตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1-4" ใน *เศรษฐกิจไทย : การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา* ตีรณ ไ้วศิริมณี บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2525), 73-106.

¹⁵สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระราชทานพระราชดำริตั้งกล่าวแก่ ขวัญแก้ว วิชโรทัย ซึ่งได้บันทึกสรุปพระราชดำริไว้, สัมภาษณ์ ขวัญแก้ว วิชโรทัย, 7 มกราคม 2526.

สำหรับเรื่องการเมืองมีเกียรติ ทรงอธิบายว่า เช่น ขอเฮลิคอปเตอร์ ขอเครื่องบินใช้ได้

¹⁶พระราชดำรัสในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงตอบผู้เข้าเฝ้าถวายพระพร ณ โครงการชลประทานห้วยเสนง จังหวัดสุรินทร์, 1 มกราคม 2527 ดัดแปลงในภาคผนวก

⁶⁷สัมภาษณ์ อติชัย นันทากิวิธน์ และนงคราญ จันทนียัง, 27 ธันวาคม 2527.

⁶⁸สำเนาลายพระหัตถ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระราชทาน ขวัญแก้ว วิชโรทัย, 19 กรกฎาคม 2515.

ขีดเส้นใต้ตามต้นฉบับ

เสด็จร่วมพระราชพิธีขึ้นพระอู่พระราชปนัดดา
11 พฤศจิกายน 2525

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เสด็จฯ พร้อมด้วยพระราชธิดาและพระราชปนัดดา
ทรงวางศิลาฤกษ์โรงพยาบาลวักญานสังวราราม 22 ตุลาคม 2526

วันส่งเสด็จไปโลซานน์ พ.ศ. 2526

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และพระราชปนัดดา ที่วังสระปทุม พ.ศ. 2525

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

- การต่างประเทศ, กระทรวง. กองบรรณสาร. เรื่องสงครามโลกครั้งที่ 2/ 1 : 13 33 การถวายความปลอดภัยให้แก่
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 2482
- _____ . เรื่องสงครามโลกครั้งที่ 2 / 1 : 21 รายงานการประชุมคณะกรรมการเกี่ยวกับการต่างประเทศประจำ
สำนักพระราชวัง 2485
- _____ . เรื่องสงครามโลกครั้งที่ 2 / 1 : 21 รายงานการประชุมคณะกรรมการเกี่ยวกับการต่างประเทศประจำ
สำนักพระราชวังในพระองค์ 2486
- ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย. สถาบันไทยคดีศึกษา. ไมโครฟิล์ม เอกสารกระทรวงต่างประเทศอังกฤษ (FO.)
371/5371, 371/3028, 371/10348, 371/10973, 371/11719, 371/12535, 371/16261, 371/18208,
371/19376, 371/20299, 371/20300, 371/21052, 371/21053, 371/21054, 371/22207, 371/22216,
371/23586, 371/24753
- ศิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ (กต.) 6 พระบรมวงศานุวงศ์
- _____ . เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ (กต.) 6.7/6 ข่าวลือเรื่องเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลวงษ์ ถูกนายด่านภาษีที่
ขอนแก่นลู่ทำร้าย (พ.ศ. 2459)
- _____ . เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ (กต.) 6.7/7 เรื่องสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลวงษ์ ครินทรทรวงชอบรักกับ
นางสาวสังวาลย์ ตะละกัญ
- _____ . เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ (กต.) 7 เสด็จประพาส
- _____ . เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ (กต.) 9 พระราชพิธี
- _____ . เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ (กต.) 43.6 พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ 5
- _____ . เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ (กต.) 43.6.2/1 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลวงษ์ ครินทรทรวงศึกษา
ต่างประเทศ (พ.ศ. 2450-2458)
- _____ . เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ (กต.) 43.6.2/2 การซ้อมทหารเยอรมันประจำปี (พ.ศ. 2451)
- _____ . เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ (กต.) 43.16 นักเรียนไทยในสวีต
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 การต่างประเทศ (ต.) 7/92 ดุกโยฮันอัลเบิร์ตและดุกออฟเยนัว
อิตาลี (12 มิถุนายน 123 - 3 มิถุนายน 129)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 การต่างประเทศ (ต.) 8/3 พระราชหัตถ์มีไปมากับหม่อม
เจ้าจรูญศักดิ์ (ตุลาคม 126 - พฤษภาคม 128)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 การต่างประเทศ (ต.) 49/2 พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่
ส่งออกไปเล่าเรียนเมืองต่างประเทศ (5 พฤษภาคม 104 - 18 ตุลาคม 127)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 การต่างประเทศ (ต.) 49/50 (ปีที่ 3) พระราชกุมารและ
นักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมืองต่างประเทศ (12 ตุลาคม 123 - 19 ตุลาคม 124)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 การต่างประเทศ (ต.) 49/50 (ปีที่ 4) พระราชกุมารและ
นักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมืองต่างประเทศ (12 ตุลาคม 123 - 19 ตุลาคม 124)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 การต่างประเทศ (ต.) 49/52 (ปีที่ 1) พระราชกุมารและ
นักเรียนสามัญที่ส่งออกไปเล่าเรียนเมืองต่างประเทศ (1 กรกฎาคม 124 - 8 มิถุนายน 125)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 การต่างประเทศ (ต.) 49/52 (ปีที่ 2) พระราชกุมารและ
นักเรียนสามัญที่ส่งออกไปเล่าเรียนเมืองต่างประเทศ (1 กรกฎาคม 124 - 8 มิถุนายน 125)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 การต่างประเทศ (ต.) 49/53 (ปีที่ 2) เรื่องที่จะจัดการ
ทรงศึกษาของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสีมาและสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลวงษ์ ครินทร

- ศิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 การต่างประเทศ (ต.) 49/55 พระราชกฤษฎีกาแลนักเรียนสามัญที่ส่งออกไปเล่าเรียน ณ เมืองต่างประเทศ (12 ตุลาคม 128 - 7 กันยายน 129)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 เบ็ดเตล็ด (บ.) 4.1/5 เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลายุทธ เสด็จประพาส เดนมาร์ก (2 ตุลาคม - 20 พฤศจิกายน 2454)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 เบ็ดเตล็ด (บ.) 4.1/1 ให้เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลายุทธ และพระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์เสด็จกลับกรุงเทพฯ เนื่องในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพรัชกาลที่ 5 (8 ธันวาคม - 5 กุมภาพันธ์ 2453)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 เบ็ดเตล็ด (บ.) 4.1/6 เอมเปรอยอร์มันโปรดฯ ให้เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลายุทธ เป็นนักเรียนทหารเรือ (11 ธันวาคม 2454 - 24 มิถุนายน 2454)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 เบ็ดเตล็ด (บ.) 4.1/8 เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลายุทธ เสด็จกรุงสตอกโฮล์ม (4 กรกฎาคม - 24 สิงหาคม 2455)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 เบ็ดเตล็ด (บ.) 4.1/9 เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลายุทธ เสด็จโดยเรือรบเยอรมันในการฝึกหัดวิชาทหารเรือ เสด็จถึงเมืองนิวยอร์กแลได้เสด็จเมืองนิวยอร์ก (15 ตุลาคม - 23 พฤศจิกายน 2455)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 เบ็ดเตล็ด (บ.) 4.1/14 กระทรวงทหารเรือเยอรมันรายงานการฝึกหัดวิชาทหารราบและวิชาคอปปีลของเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลายุทธ (30 มิถุนายน - 23 พฤศจิกายน 2457)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 เบ็ดเตล็ด (บ.) 4.1/15 กระทรวงทหารเรือเยอรมันแนะนำเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลายุทธ ทรงศึกษาวิชาการในเรือแบดเทลชิฟและเรือครูเซอร์ (21 กรกฎาคม - 8 ตุลาคม 2457)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 เบ็ดเตล็ด (บ.) 4.1/17 รายงานการศึกษาเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลายุทธ การเรือในเรือรบหลวงเยอรมันและขอพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่นายทหารที่เกี่ยวข้อง (4 เมษายน - 22 พฤษภาคม 2456)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 เบ็ดเตล็ด (บ.) 4.1/18 เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลายุทธ ขอพระบรมราชานุญาตเสด็จไปอยู่อังกฤษหรืออเมริกา (3 - 19 กันยายน 2457)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 เบ็ดเตล็ด (บ.) 4.1/19 โปรดฯ ให้เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลายุทธ เสด็จไปประทับที่เดนมาร์กแทนอเมริกากระหว่างสงคราม โปรดฯ ให้เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลายุทธ และเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยเสด็จกลับเมืองไทย (7 กันยายน - 6 กุมภาพันธ์ 2457)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 เบ็ดเตล็ด (บ.) 4.1/20 เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลายุทธ จะเสด็จไปทรงศึกษาในอเมริกา (18 มกราคม - 2 มีนาคม 2458)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 เบ็ดเตล็ด (บ.) 4.1/22 เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลายุทธ เสด็จประพาส ญี่ปุ่นในระหว่างเสด็จเมืองไทยสู่อเมริกา (26 กรกฎาคม - 5 กันยายน 2459)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 เบ็ดเตล็ด (บ.) 4.1/23 เจ้าฟ้ากรมขุนสงขลายุทธ ประชวรในอเมริกา (7 พฤศจิกายน - 25 มกราคม 2459)
- _____ . เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 เบ็ดเตล็ด (บ.) 4.1/24 เสด็จกลับกรุงเทพฯ และหนังสือพิมพ์ลงข่าวว่าทรงถูกขโมยในโฮโนลูลู (1 มกราคม - 16 มีนาคม 2459)
- _____ . เอกสารส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ส.ป.) 2.32/22 พระดำริของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จะสร้างโรงเรียนนางพยาบาล และเรื่องจะประทานที่ดินสำหรับก่อสร้าง (6 กุมภาพันธ์ 2473 - 27 เมษายน 2474)
- _____ . เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี (สร.) 0201.3 อุบัติเหตุ
- _____ . เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี (สร.) 0201.8 บุคคล - ชาวไทย
- _____ . เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี (สร.) 0201.8.1 ป่วยและถึงแก่กรรม
- _____ . เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี (สร.) 0201.8.2 วันเกิด
- _____ . เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี (สร.) 0201.12 ทูลเกล้าฯ ถวายของและที่ดิน

- สำนักนายกรัฐมนตรี. กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. เลข 141 เบี้ยหวัดและเงินปี 4/141 เงินปีพระบรมวงศานุวงศ์
- _____ . เลข 8/141 เรื่องเงินปีพระบรมวงศานุวงศ์ที่ประทับอยู่ภายนอกประเทศ
  - _____ . เลข 10/141 เรื่องวางระเบียบพระราชทานเงินปีพระราชวงศ์
  - _____ . เลข 12/141 เรื่องเพิ่มเงินปีพระบรมวงศานุวงศ์
  - _____ . เลข 26/141 เรื่องเงินเลี้ยงชีพพระปดเกล้าฯ
  - _____ . เลข 189 เบ็ดเสร็จสำนักงานราชเลขาธุการในพระองค์ 1/189 เรื่องผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
  - _____ . เลข 3/189 เรื่องการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 รัชกาลที่ 9 ณ ต่างประเทศ
  - _____ . เลข 8/189 เรื่องรัฐมนตรีเสนอความเห็นเกี่ยวกับเรื่องสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
  - _____ . เลข 12/189 อภิรัฐมนตรีและองคมนตรี
  - _____ . เลข 14/189 ชาวต่างประเทศเชิญเสด็จฯ ประชุมในการต่าง ๆ
  - _____ . เลข 17/189 รัชกาลที่ 8 เสด็จกลับประเทศไทย พ.ศ. 2488 ก.ข.
  - _____ . เลข 18/189 รัชกาลที่ 8 สวรรคตและรัชกาลที่ 9 ขึ้นครองราชย์
  - _____ . เลข 19/189 การถวายความเคารพแต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในระหว่างการเสด็จ
  - _____ . เลข 20/189 ชาวต่างประเทศขอพระราชทานลายพระราชหัตถเลขาและพระราชประวัติ
  - _____ . เลข 21/189 เรื่องเสด็จกลับพระนครชั่วคราว 2481
  - _____ . เลข 23/189 เรื่องรัชกาลที่ 9 เสด็จนิวัตต์พระนคร พ.ศ. 2493 และ เสด็จกลับประเทศสวิส
  - _____ . เลข 28/189 เรื่องพระเจ้าอยู่หัวและพระราชินีเสด็จนิวัตต์มาประทับในพระนคร 2494 ก.ข.
  - _____ . เลข 31/189 เรื่องสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประชวร
  - _____ . เลข 34/189 เรื่องสมเด็จพระราชชนนีเสด็จกลับและไปสวิส 2496
- สำนักเลขาธิการ. ห้องสมุด.จดหมายพระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกร กราบทูลพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา
- _____ . 14 พฤศจิกายน 2479
  - _____ . สำเนาพระราชโอรสเลข สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถึง จอมพล ป. พิบูลสงคราม 8 ธันวาคม 2484
  - _____ . หนังสือคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ถึง นายกรัฐมนตรี ในตำแหน่ง มังคัมภีร์สำนักพระราชวัง 16 กรกฎาคม 2489
  - _____ . หนังสือรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการสาธารณสุข ถึง ราชเลขานุการในพระองค์ 14 มีนาคม 2489
- สำนักพระราชโอรส. ห้องสมุด. หนังสือ ม.จ.นิกรเทวัญ เทวกุล ถึง ราชเลขานุการ ประจำพระองค์ในขบวนเสด็จ
- _____ . 15 พฤศจิกายน 2492

หนังสือและเอกสารอัดสำเนา

- กฎหมายไทย เล่ม ก - ข กษัตริย์ - ข้าราชการ. กรุงเทพฯ : มงคลการพิมพ์, 2518.
- กัลยาณีวัฒนา, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า. "สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอคุณหญิง." ทรงบรรยาย ณ ห้องบรรยายจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โรงพยาบาลศิริราช 2 กันยายน 2526.
- _____ . แม่แต่ให้หัว พระราชประวัติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พ.ศ. 2443-2481. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2523 (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสที่ทรงพระชนมายุ 80 พรรษา 21 ตุลาคม 2523).
- กาญจนาคพันธุ์. กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปี ก่อน กรุงเทพมหานคร : เรื่องศิลป์, 2524.
- กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน. โรงเรียนชาวเขาและประชาชนไกลคมนาคม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเชมม, 2525.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. โลกส่วนตัว (ของผม). พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2511.
- โครงการโรงพยาบาลทางอากาศ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี, 2525.
- จิรภา อ่อนเรือง. สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515.
- จักรปาณีศรีศิริสุทธิ, หลวง. เรื่องของเจ้าพระยามหิธร ม.ป.ท., ม.ป.ป. (ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) 15 พฤศจิกายน 2499).

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. *เกิดวังปารุสก์ 3 เล่ม* พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2501.

_____ . *เจ้าชีวิต*. พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2505.

เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์บรมราชชนนี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2515.

ชัย เรื่องศิลป์. *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352-2453 ด้านเศรษฐกิจ*. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522.

ชัยนันท์ นันทพันธ์. *เรียงความเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์บรมราชชนนี*. เนื่องในโอกาสกษัตริย์มหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมายุ 80 พรรษา วันที่ 21 ตุลาคม พุทธศักราช 2523 (สภาสตรีแห่งชาติในพระบรมราชินูปถัมภ์ จัดประกวด กรมประชาสัมพันธ์ จัดพิมพ์เผยแพร่ พิมพ์ครั้งแรก, พ.ศ. 2523)

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ สุวดี เจริญพงศ์, บรรณาธิการ. *การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่ : รวมงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์*. พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช, บรรณาธิการ *ชีวิตของประเทศ*. พระนคร : สำนักพิมพ์ลายสือไทย, 2521.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยา กรวรรณสุตร (รวบรวม). *เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477*. กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518.

ญาณสังวร, สมเด็จพระ. *กรรม อักโกสสุตร* ขันติ. กรุงเทพฯ : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2517.

_____ . *พรหมวิหาร 4*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, 2519.

_____ . *หลักการท่าสมาธิเบื้องต้น ปัญหา นิเวศน์และกัมมัญฐานสำหรับแก้กรรมหลวงตัว ลืมตัว ของฝาก-ขวัญ "ปีใหม่" ศาสนาและทศพิธราชธรรม*. (ดวงตะวัน ไปรษณจินดา พิมพ์ถวายเนื่องในวโรกาสวันพระราชสมภพสมเด็จพระศรีนครินทร์บรมราชชนนี พระชนมายุ 80 พรรษา 2523.)

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม และ ประยูร สิทธิพันธ์. *ในหลวงอานันท์*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2522.

คูเมน, เบตตี และ เลย์ตัน, ดอรา ฮ. *สมเด็จพระบรมราชชนนี*. แปลโดย คุณหญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2515.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. *ถึงหญิงใหญ่*. พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2508.

_____ . *ศาสนสมเด็จ*. เล่มที่ 14 พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2505.

_____ . *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า*. พระนคร : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2513.

ดิเรณ โง้วศิริ, บรรณาธิการ. *เศรษฐกิจไทย : การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2525.

แถมสุข นุ่มนนท์. *เมืองไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2521.

แถลงการณ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2478.

ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเจริญ โมโนพัฒนะ. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ 15 สิงหาคม 2525.

เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. *ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, 2525.

ไทยน้อย. *50 บุคคลสำคัญ ชุดที่ 2*. พระนคร : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, 2504.

แน่น้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. ธนพิศ กฤตติกากุล และครุณี แก้วม่วง. *พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ*. รายงานผลการวิจัยเงินทุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี.

บรรจง โปษะกฤษณะ. *อนุสรณ์สาส์น 75 ปี ราชนี*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนต, 2522.

บรรจง วิทยาศรัยธรรมพิสิฐ. "อันความกรุณาปรานี...". *หน่วยแพทย์อาสาสมเด็จพระบรมราชชนนี พ.ศ.2513*. พระนคร : โรงพิมพ์คณะช่าง, 2513.

ประวัติการศาสนศึกษา-การศึกษาไทยของวัดอนงคาราม ประวัติวัดอนงคารามและครุณานุศาสตร์. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2500.

ปิลันธน์ มาลากุล, ม.ล. *เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์บรมราชชนนี*. กรุงเทพฯ : กรมชลประทาน, 2516.

- ปรีดา วัชรางกูร. พระปกเกล้ากับระบอบประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด การพิมพ์พระนคร, 2520.
- ปรีดี พนมยงค์. บางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2. นครหลวง : โรงพิมพ์นิติเวช, 2515.
- _____ . เบื้องแรกประชาธิปไตย บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์ สมัยพ.ศ. 2475-2500. พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, 2516.
- ป่วย อังภากรณ์. "เหลียวหลัง แลหน้า." ชีวิตของประเทศ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ลายสือไทย, 2521.
- พระมหากษัตริย์คุณต่อประชาชนและพระราชกรณียกิจใน 25 ปี. ที่ระลึกพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ 25 ปี รัชดาภิเษก 9 มิถุนายน 2514. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2514.
- "พระราชดำรัสสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี" พระราชทานแก่ข้าราชการบริหารและประชาชนที่มาเฝ้าฯ ถวายพระพร ณ โครงการชลประทานน้ำอูน จังหวัดสกลนคร 1 มกราคม 2526 (เอกสารอัดสำเนา).
- พระราชพิธีและพระราชกิจในการทรงผนวช ตุลาคม-พฤศจิกายน 2499. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์เพื่อพระราชทานเป็นสาธารณกุศลในวันวิสาขบูชา ณ วันที่ พ.ศ. 2500)
- พัช อนุรักษ์ราชมณฑลเศียร, ท่านผู้หญิง. "สัจดีพระเกียรติคุณของสมเด็จพระราชชนนี." บรรยายที่โรงพยาบาลประสาท พญาไท 21 ตุลาคม 2507. (เอกสารอัดสำเนา)
- พิมาน แจ่มจรัส. 49 ราชินีไทย. พระนคร : สำนักพิมพ์ผ่านฟ้า, 2506.
- พิณพากย์พิทยาลภ, คุณหญิง. "พระคุณสมเด็จพระบรมราชชนก." คำบรรยาย ณ ห้องบรรยาย "พิณพากย์พิทยาลภ" ตึก 72 ปี โรงพยาบาลศิริราช. 24 กันยายน 2522. (เอกสารอัดสำเนา)
- พุทธโฆษาจารย์, สมเด็จพระ. อัปสเสนธรรม ธรรมเหมือนพนักอิง. พระนคร : ห.ส.น. ไทยวัฒนาพานิช, 2511.
- พุทธทาสภิกขุ. ปัญหาเพียงข้อเดียวของมนุษยชาติ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมบูชา ของคณะเผยแผ่วิธีการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ, 2523.
- เพ็ญศรี ดูก. มนุษย์กับอารยธรรม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2525.
- แพทย์อาสา สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พ.ศ.2520. กรุงเทพฯ : ไทยนรินทร์การพิมพ์, 2520.
- ภปร. 5 ธันวาคม พระพุทธศักราช 2511. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511 (สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว)
- ฝ่ายวิชาการ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. เศรษฐกิจไทย โครงสร้างกับการเปลี่ยนแปลง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : พ. จิระการพิมพ์, 2522.
- "มูลนิธิชีวิตใหม่," 2525 (เอกสารผ่านพับ)
- มูลนิธิแพทย์อาสา สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พ.ศ.2524. กรุงเทพฯ : สหมิตรการพิมพ์, 2525.
- "มูลนิธิวิเศษระเหที่ตำรวจตระเวนชายแดนและครอบครัวในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี," 2525 (เอกสารอัดสำเนา)
- รัตนารักษ์ ไกรฤกษ์ ยูนิพันธ์. "ประวัตินางคริสโมสร (จาด มาสกี)." การอยู่ในประเทศอันสมควรหรือปฏิรูปเทศ. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508.
- ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 51, 55.
- ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม) (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว. บุญรับ พินิจจนคดี ท.จ. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 30 มีนาคม 2525)
- รอง ศยามานนท์. ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2520.
- "ระเบียบปฏิบัติการแพทย์อาสา สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี" (เอกสารอัดสำเนา)
- เรียบวิรัชพากย์, พระ. พจนานุกรมฝรั่งเศส-อังกฤษ-ไทย. พระนคร : สำนักพิมพ์เชชมมิกัสโตร์, 2513.
- เรื่องพระราชทานกิจ. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในการพระราชกุศล 100 วัน พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ณ วันที่ 20 กันยายน 2489.)
- ละออทอง อมรินทร์รัตน์. "การส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ.2411-2475." วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.
- ลิขิต ฮุนตระกูล, ผู้แปล. พระชนมชีพและการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล. ม.ป.ท.,

ม.ป.ป.

ลูอิสาน์ ดิศกุล, ม.จ., และริน หงสกุล พล อ.อ. พัศธร มีนะกนิษฐ, พลโท. *รายการสนทนาปัญหาบ้านเมือง ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์กองทัพบก ช่อง 5 17 ตุลาคม 2525.*

วิฑูร แสงสิงแก้ว. "หน่วยแพทย์เคลื่อนที่." (เอกสารอัดสำเนา)

วิเทศกรณีย์ (นามแฝง). *วันมหาวิปโยคยุคจอมพลถนอมปฏิวัติ*. ม.ป.ท., 2516.

วิลาลงศ์ พงคะบุตร. *ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2525. (คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี จัดพิมพ์)

_____. *ประวัติศาสตร์ไทย*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2519.

_____. "คำบรรยายภาพเสด็จสำเร็จ." *สูจิบัตรการประกวดงานจิตรกรรมเนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี*. ของธนาคารกสิกรไทย 19 มีนาคม 2525.

วรุณี ไอสถารมย์. "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-2475." *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2524.

ศรีธรรมนิเทศก์, พระ. *ปฐกถาเรื่องพร* (แสดง ณ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย วันอาทิตย์ที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2524)

_____. *พระธรรมเทศนา สืบ สมานิ ปัญญาภคา พรและยุติธรรมเจ้าเธออยู่ไหน*. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ป๋อง, ม.ป.ป. (พิมพ์แจกเป็นวิทยาทานโดยมูลนิธิสุคนโร วัดสันป่าข่อย)

ศิริราชพยาบาลอนุสรณ์ 72 ปี. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2511.

ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย. *ขบวนการประชาชน ตุลาคม 2516*. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2517. สมพร แสงชัย. "แนวทางใหม่ในการพัฒนาประเทศ : การพัฒนาคุณภาพขั้นพื้นฐานของชีวิตมนุษย์," ใน *แนวความคิดใหม่ในการพัฒนาประเทศ ทางเลือกสุดท้าย*. หน้า 105-149. กรุงเทพฯ : สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2522.

สมภพ จันทรประภา. *สมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า*. พระนคร : ผดุงศึกษา, 2514.

सानนโสภณ, พระ. *การบริหารทางจิตสำหรับผู้ใหญ่*. พระนคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2513.

_____. *พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร*. พระนคร : ห.ส.น. ไทยวัฒนาพานิช, 2511.

_____. *ศีล*. กรุงเทพฯ : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2516.

_____. *สันโดษ*. พระนคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2513.

_____. *อวิชา*. พระนคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2513.

สิริมังคลาจารย์, พระ. *มิ่งมงคลดีที่ปิ่นเกล้า*. คณะกรรมการตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2511.

สิริรัตน์ ชันรพิน. *ประวัติศาสตร์การเมืองไทย ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จนถึงปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2520.

สุขุมน้อยประดิษฐ์, หลวง. "บันทึกเรื่องของข้าพเจ้าโดยย่อ." ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์ (ประดิษฐ์ สุขุม) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่ 29 มิถุนายน พ.ศ.2510.

สุนนชาติ สวัสดิ์กุล, ม.ร.ว. อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพคุณอ๋อไพ สารีมาน ณ เมรุวัดศรีศกเทพ 28 มิถุนายน 2525.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. *นักปรัชญาการเมืองฝรั่ง*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2519.

เสฐียรโกเศศ. *ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย*. พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2506.

เสถียน สุภโสภณ. *ประวัติโรงเรียนราษฎรในประเทศไทย และทำเนียบโรงเรียนราษฎร*. พระนคร : ศิวพร, 2514. (สมาคมครูโรงเรียนราษฎรแห่งประเทศไทยจัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติเนื่องในวันรัชดาภิเษก 9 มิถุนายน 2514)

สนธิ เตชานันท์ (รวบรวม). *แผนพัฒนาการเมืองไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2519.

หะริน หงสกุล, พล อ.อ. *हारอบที่ระลึกในการทำบุญอายุ 60 ปีบริบูรณ์ 29 สิงหาคม 2517*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมสารบรรณทหารอากาศ, 2517.

อ. พิบูลสงคราม. *จอมพล ป. พิบูลสงคราม*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มนตรี, 2518.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพหม่อมอำมาตย์เอก เจ้าพระยาศรีธรรมราช (จิตร ณ สงขลา). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2519.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์หลวงพิณพาศย์พิทยาภท (พิณ เมืองแมน) 13 กรกฎาคม 2526.

อนุสรณ์โรงพยาบาลแม่ฮ่องสอน. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2508.

อนุสรณ์ 60 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พ.ศ.2500. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2500.

อุทุมพร (นามแฝง). พระราชประวัติชีวิตส่วนพระองค์ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง. พระนคร : แพร์พิทยา, 2509.

อำพัน มีเนกนิษฐ์. "พระราชจริยาวัตรอันประทับใจ." (เอกสารพิมพ์ดีด)

บทความวารสาร

จามรี (นามแฝง). "เฝ้าพระโกศ." *ววงวรรณคดี* (20 มิถุนายน 2490) : 15

_____ . "ยังเห็นพระอู่ลาประเทศไทย โอ้หัวใจข้าจะขาดอยู่รอนอน." *ววงวรรณคดี* (กันยายน 2489) : 27, 32, 33.

ถวิลเศรษฐพานิชการ, หลวง. "พระคุณธรรมของทูลกระหม่อม." *สารศิริราช* 19 (กันยายน 2510) : 494.

"ทูลกระหม่อม รือกก็เฟลเลอร์มูลนิธิกับโรงเรียนแพทย์." *สารศิริราช* (มกราคม 2492) : 68-81.

นิติย์ เวชขวิสิทธ์, พันตรี. "ทูลกระหม่อมฯ สมเด็จพระราชบิดาฯ ผู้ทรงพระกรุณาธิคุณ และพระเมตตาธิคุณอันล้นพ้น." *สารศิริราช* (14 กันยายน 2505) : 564.

_____ . "สมเด็จพระบรมราชชนกทรงประทานทุน..." *เสรีภาพ*. (2516) : 40

พิณพาศย์พิทยาภท. "พระคุณของทูลกระหม่อม." สุนทรพจน์ในวันมหิดล พ.ศ.2497 *สารศิริราช* : 562.

พิศาลสุขุมวิท, พระ. "ทูลกระหม่อมฯ ที่เคารพรักของนักเรียนไทยในสหรัฐอเมริกา." *สารศิริราช* 20 (กันยายน-ตุลาคม 2511) : 333-334.

_____ . "ทูลกระหม่อมฯ ที่เคารพรักของนักเรียนไทยในสหรัฐอเมริกา." *เสรีภาพฉบับพิเศษ* (2516) : 36.

พูนศรีเกษม เกษมศรี, หม่อมเจ้า "กรณีทูลกระหม่อมฯ ทรงหันมาสนพระทัยกับโรงเรียนแพทย์." *สารศิริราช* : 479-489.

ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. "เมื่อข้าพเจ้าจากสยามมาสู่สวีเดน." *ววงวรรณคดี* สิงหาคม 2490) : 7.

ระเบียบ ฤกษ์เกษม. "ประวัติการก่อตั้งหน่วยแพทย์อาสาสมัครในสมเด็จพระบรมราชชนนีเขต 5 (พอ.สว. เขต 5)." *พยาบาลสาร* 6 (4 : ตุลาคม 2522) : 1-2, 11.

สวัสดิ์ แดงสว่าง. "บทความเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก." *สารศิริราช* 26 (กันยายน 2517) : 1782-1803.

องคต. (นามแฝง). "คนกับดอกไม้." *ววงวรรณคดี* (ตุลาคม 2496) : 11-12.

_____ . "ดรัสเล่าเรื่องเสด็จประพาสสุกานโน." *ววงวรรณคดี* (กรกฎาคม 2491) : 8

_____ . "ผู้แทนววงวรรณคดีเฝ้าฯ เยี่ยมพังพระอาการ." *ววงวรรณคดี* (มกราคม 2492) : 6-8, 10-11.

_____ . "พระเสด็จลับฟ้าแล้ว ออกเอย." *ววงวรรณคดี* (กันยายน 2490) : 1-3.

_____ . "เพื่อนวันสวรรคต." *ววงวรรณคดี* (มิถุนายน 2490) : 18-19.

_____ . "โลซานน์ในวันอิกรสุรทิน 2491." *ววงวรรณคดี* (เมษายน 2491) : 12.

_____ . "เมื่อววงวรรณคดีกลับมาสู่สุวรรณโลก." *ววงวรรณคดี* (ตุลาคม 2495) : 5.

หนังสือพิมพ์

ไมโครฟิล์มหนังสือพิมพ์. *จีนในสยามวารศัพท์* (20 กันยายน 2463) : 2.

_____ . (22 กันยายน 2463) : 5.

_____ . (2 ตุลาคม 2463) : 5.

ไทย. (14-16 ธันวาคม 2471)

_____ . (5 กรกฎาคม-11 กันยายน 2472)

_____ . (25 กันยายน 2472) : 1.

ไทยรัฐ (8 มกราคม 2526) : 9.

แนวหน้า (12 มีนาคม 2489) : 1.

_____ . (4 มิถุนายน 2489) : 1.

_____ . (19 พฤศจิกายน 2491) : 5.

_____ . (20 พฤศจิกายน 2491) : 2.

ประมวลสาร (2 มกราคม 2481) : 29.

ประชาชาติรายวัน (9 มกราคม 2481) : 1, 35.

_____ . (13 มกราคม 2481) : 1.

_____ . (14 มกราคม 2481) : 2, 36.

_____ . (18 พฤศจิกายน 2481) : 34.

_____ . (21 พฤศจิกายน 2481) : 5.

_____ . (1 ธันวาคม 2481) : 1, 35.

_____ . (20 ธันวาคม 2481) : 35.

ศรีกรุง (6 มีนาคม 2477) : 17.

_____ . (8 มีนาคม 2477) : 1, 17, 24.

_____ . (9 มีนาคม 2477) : 1.

_____ . (16 มีนาคม 2477) : 2.

สยามนิกร (21 ตุลาคม 2503) : 2, 4.

สุภาพบุรุษประชามิตร (15 มกราคม 2489) : 1.

_____ . (7 กุมภาพันธ์ 2489) : 4.

_____ . (15 กุมภาพันธ์ 2489) : 5.

หนังสือ หนังสือพิมพ์และสารานุกรมภาษาอังกฤษ

Bangkok Times, (10 September 1920) : 4

_____ . (21 September 1920) : 4.

_____ . (8 March 1935) : 4-5.

_____ . (19 March 1935) : 4.

_____ . (20 March 1935) : 6.

_____ . (15 May 1935) : 6.

Daves, Ronald. L, ed. *The Fabulous Century 1910-1920* New York : Time-life Books, 1970.

Donald, David H. and Black, Harry C. "Abraham Lincoln." *Encyclopedia Americana* 17 (1978) : 496-507.

Hamilton, George Heard, "Millet." *Encyclopedia Americana* 19 (1978) : 127.

Nettels, P. Curt. "George Washington." *Encyclopedia Americana* 28 (1978) : 384-395.

Rice, H. Dustin. "Corot," *Encyclopedia Americana* 8 (1978) : 1.

Spade - Balluff, Dorothea. "Switzerland." *Lands and People*. 3 (1980) : 295-298.

Wright, Louis B, ed. *Everyday Life in Twentieth Century America*. New York : G.P. Putnam's Sons, 1965.

การสัมภาษณ์

กมล เสงประเวศ. นักศึกษาวินิจฉัยพยานการพระนคร. สัมภาษณ์, 14 กุมภาพันธ์ 2526.

กัลยาณีวัฒนา, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า. กราบทูลสัมภาษณ์, 23, 28 มิถุนายน 2525, 5 กรกฎาคม 2525.
 แก้วขวัญ วัชรโรทัย. รองเลขาธิการสำนักพระราชวัง. สัมภาษณ์, 14 มกราคม 2526.
 กำนัน สันขวานนท์ ร.น., น.ต. รองผู้ว่าราชการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. สัมภาษณ์, 27 ธันวาคม 2525.
 เกียรติศักดิ์ แก้ววิรุฬ, พ.ต.อ. ตำรวจนักบิน. สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2525.
 ขวัญแก้ว วัชรโรทัย. ที่ปรึกษาฝ่ายกิจการพิเศษ สำนักพระราชวัง. สัมภาษณ์, 17 ธันวาคม 2525, 7 มกราคม 2526.
 ขวัญใจ ธรรมศรี, คุณหญิง. สัมภาษณ์, 28 ธันวาคม 2525.
 คมสมร ยูวชิต. นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา. สัมภาษณ์, 14 กุมภาพันธ์ 2526.
 จันทร์ฉวี สุกุลกันต์. ข้าราชการกรมชลประทาน. สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2525.
 จารุ จาติกานนท์, พลโท. เจ้ากรมการรักษาดินแดน. สัมภาษณ์, 30 ธันวาคม 2525.
 จริย์ ดุลยานนท์. ข้าราชการกรมชลประทาน. สัมภาษณ์, 7 มกราคม 2526.
 จำรัส ดวงวิสาร. นักหนังสือพิมพ์. สัมภาษณ์, 24,28 พฤษภาคม 2525.
 จุฑา พุ่มวิเศษ. คณะแม่ครัวกรมชลประทาน. สัมภาษณ์, 27 พฤศจิกายน 2525.
 เจษฎาภรณ์ พรหมสาขา, พ.ต.อ. ตำรวจนักบิน. สัมภาษณ์ 21 พฤศจิกายน, 2525.
 แจ่มจิตต์ เลหาวัฒน์. อดีตกรรมการมูลนิธิช่วยคนโอดรื้อน ลำปาง. สัมภาษณ์, 1 พฤศจิกายน 2525.
 ขวดี อมาตยกุล. วิทยากรประจำกองราชเลขาฯ ในการในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ. สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2525.
 ขวน หลีกภัย. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ. สัมภาษณ์, 17 กรกฎาคม 2527.
 ชัยวัชร วัฒนโณมาศ ร.น., นาวาตรี. นายทหารแผนกรักษาความปลอดภัยบุคคลสำคัญ ประจำกรมราชองครักษ์. สัมภาษณ์, 17 มิถุนายน 2525.
 ชู แซ่หลี่. ครูโรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์ 1 คอยปุย เชียงใหม่. สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ 2525.
 ชินฉิน บังคารถี. สมาชิก พอ.สว. เพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 14 กุมภาพันธ์ 2526.
 แซ่ แซ่ย่าง. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหนองหอย อำเภอแม่ริม เชียงใหม่. สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2525.
 ญาณสังวร (สุวรรณโณ), สมเด็จพระ. เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร. สัมภาษณ์, 16 กรกฎาคม 2525.
 ดิศนัดดา ดิศกุล, ม.ร.ว. ราชเลขาฯ ในการในพระองค์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี. สัมภาษณ์, 29 มีนาคม 2526.
 ดิเรก ศรีสุริยจันทร์, พ.ต. นายทหารแผนกรักษาความปลอดภัยบุคคลสำคัญ ประจำกรมราชองครักษ์. สัมภาษณ์, 17 มิถุนายน 2525.
 ธนัด ปิติวังศ์, คุณหญิง. สัมภาษณ์, 19 พฤษภาคม 2525.
 ดาวร อนุমানราชธน. สมาชิก พอ.สว. เชียงใหม่. สัมภาษณ์, 29 ตุลาคม 2525.
 ทองสุก บุษสาย, พลโท. ราชองครักษ์. สัมภาษณ์, 5 มกราคม 2526.
 ทศนาวลัย ศรีสงคราม, คุณหญิง. พระราชนัดดาในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี. สัมภาษณ์, 17 มิถุนายน 2525.
 เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. กราบบังคมทูลสัมภาษณ์, 5 กรกฎาคม 2525, 9 พฤษภาคม 2527.
 เทพิน ตันตรานนท์. สัมภาษณ์, 3 พฤศจิกายน 2525.
 ธงชัย เดิมประสิทธิ์. สมาชิก พอ.สว. หนองคาย. สัมภาษณ์, 28 พฤศจิกายน 2525.
 ธนา นาวิ, พ.ต.ท. กองบังคับการตำรวจน้ำ. สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2525.
 ธรรมบุญ ตันประเวช. นักเรียนโรงเรียนดุสิตพาณิชการ. สัมภาษณ์, 14 กุมภาพันธ์ 2526.
 ธีราณี กุศลมภ์. นักเรียนเก่าสวิส. สัมภาษณ์, 31 ตุลาคม 2525.
 นคร พงษ์น้อย. เลขาฯ การมูลนิธิส่งเสริมผลผลิตชาวเขา. สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2525.
 นครกาญจน์ จันทนียิ่ง. ผู้อำนวยการฝ่ายงบประมาณ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. สัมภาษณ์, 27 ธันวาคม 2525.
 นวล จันทร์ตรี, พลโท. รองสมุหราชองครักษ์. สัมภาษณ์, 17 มิถุนายน 2525.
 น้อย สุกกำเนิด. คณะแม่ครัวกรมชลประทาน. สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2525.
 นิเวศน์ นาคสมบูรณ์, พ.ต.ท. กองบังคับการตำรวจน้ำ. สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2525.
 บำเหน็จ บูรณพงษ์, พล.ต.ค. กองบังคับการตำรวจน้ำ. สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2525.

บุญชู กาญจนภา, พ.ต.ต. กองบังคับการตำรวจตระเวนชายแดน ภาค 3. เชียงใหม่. สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2525.
บุญเรียง ชูชัยแสงรัตน์. สมาชิก พอ.สว. หนองคาย สัมภาษณ์, 28 พฤศจิกายน 2525.
บุญเรือน ชูชนะวัฒน์, คุณหญิง. สัมภาษณ์, 30 มิถุนายน 2525.
บุพพันธ์ นิมมานเหมินทร์. ประธานมูลนิธิชีวิตใหม่. สัมภาษณ์, 29 ตุลาคม 2525.
ประดม บุรณศิริ, พ.ท. ประจำสำนักพระราชวังพิเศษ. สัมภาษณ์, 22 เมษายน 2525.
ประยูร ช่างเรือน. หัวหน้าหมวดเล็กวังสระปทุม. สัมภาษณ์, 8 กรกฎาคม 2525, 17 มีนาคม 2526.
ประสงค์ ศรีสมบูรณ์, พ.ต.อ. ตำรวจนักบิน. สัมภาษณ์, 21 พฤศจิกายน 2525.
ประสาน วงศ์สุขสันต์. ครูโรงเรียนสังวาลย์วิทยา เชียงใหม่. สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ 2525
ประสิทธิ์ จันทร์จำรัส. มหาดเล็กวังสระปทุม. สัมภาษณ์, 30 ธันวาคม 2525.
ประเสริฐ กวางแก้ว, พ.ต.อ. กองบังคับการตำรวจตระเวนชายแดน ภาค 3 เชียงใหม่. สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2525.
ประเสริฐ คุณะศรี, พ.ต.อ. กองบังคับการตำรวจน้ำ. สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2525.
ปรานีดี สวัสดิรักษา สมาชิก พอ.สว. เชียงใหม่. สัมภาษณ์, 29 ตุลาคม 2525.
ปานจิตต์ พลกล้า, พ.อ. นักบินทหารบก. สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2525.
ปิ่น ชรรมศรี, พลเอก. สัมภาษณ์, 28 ธันวาคม 2525.
พัฒนาเดช บุญนาค, พ.ต.อ. กองบังคับการตำรวจตระเวนชายแดน ภาค 3 เชียงใหม่. สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2525.
พันธุ์เลิศ ทิมกระจ่าง ร.น., นาวาเอก. สมาชิก พอ. สว. สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2525.
พิศพากย์พิทยาภท (จำนง เมืองแมน), คุณหญิง. สัมภาษณ์, 4 มิถุนายน 2525.
พูลสมัย ชัยนาม, คุณหญิง. สมาชิก พอ. สว. เชียงใหม่. สัมภาษณ์, 28 ตุลาคม 2525.
เพย เจียมถิ่น. มหาดเล็กวังสระปทุม. สัมภาษณ์, 8 กรกฎาคม 2525.
เพ็ญศรี จินดาสงวน. คณะแม่ครัวกรมชลประทาน. สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2525.
ไพโรจน์ ปุษะนาวัน, พล ต.ต. กองบังคับการตำรวจตระเวนชายแดน ภาค 3 เชียงใหม่. สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2525.
ภัทรพร วาสิกานนท์. นักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง. สัมภาษณ์, 14 กุมภาพันธ์ 2526.
มณฑิยา บุญนาค. เลขานุการมูลนิธิแพทย์อาสาฯ. สัมภาษณ์, 26 มีนาคม 2525.
มนัส ชันทรทัตบำรุง, พ.ต.อ. รองผู้บังคับการฝึกพิเศษ กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน. สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2525.

2525.

ยุทธ โพธารามิค. สมาชิก พอ.สว. สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2525.
เมื่อน สังข์ประสิทธิ์. ข้าราชการวังสระปทุม. สัมภาษณ์, 8 กรกฎาคม 2525.
ระงับ โสทรโยม. คณะแม่ครัวกรมชลประทาน. สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2525.
ระเบียบ ฤกษ์เกษม. สมาชิก พอ. สว. เชียงใหม่. สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์, 2525.
รัตน์ ระตันดิกล ณ ภูเก็ต. สถาปนิก กรมชลประทาน. สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2525.
เรจินจิระจรวง อากาศ, หม่อมเจ้า. ทูลสัมภาษณ์, 13 กุมภาพันธ์ 2526.
สง แซ่ย่าง. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหนองหอย เชียงใหม่. สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2525.
ลัดดา บุญนาค. ข้าราชการวังสระปทุม. สัมภาษณ์, 8 กรกฎาคม 2525.
เล่าสือ เลาวาง. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบวจัน เชียงใหม่. สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2525.
ละเอื้อน ปิ่นสุวรรณ, พ.ต.อ. นักบินเครื่องบินเฮลิคอปเตอร์พระที่นั่ง. สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2525.
ลูอิสาน์ ดิศกุล, หม่อมเจ้า ทูลสัมภาษณ์, 7,8 กรกฎาคม 2525.
วรากร ตันตราพันธ์. นักเรียนเก่าสวิส. สัมภาษณ์, 3 พฤศจิกายน 2525.
วรา โรจนหัสติน. สมาชิก พอ. สว. หนองคาย. สัมภาษณ์, 28 พฤศจิกายน 2525.
วิทยา นาเพ็ชร, พ.ต.ท. กองบังคับการตำรวจตระเวนชายแดน ภาค 3 เชียงใหม่ สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2525.
วีระ พัฒนพันธ์. ผู้อำนวยการโรงงานผลิตภัณฑ์คอนกรีตผสมเสร็จ บริษัทปูนซิเมนต์ไทย. สัมภาษณ์, 28 ธันวาคม 2525.
ศรีนวล ณ เชียงใหม่, หม่อม. สมาชิก พอ. สว. เชียงใหม่. สัมภาษณ์, 27 ตุลาคม 2525.
ศุภวาร มลิินทางกูร ร.น., นาวาเอก. ราชองครักษ์ประจำ. สัมภาษณ์, 17 มิถุนายน 2525.
สง่า จุลโมกษ์, เรือเอก. นายทหารแผนกรักษาความปลอดภัยบุคคลสำคัญ ประจำกรมราชองครักษ์, สัมภาษณ์, 17

มิถุนายน 2525.

- สมควร หริกุล, พล ต.ต. กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน. สัมภาษณ์, 27 พฤษภาคม 2525.
- สมชาย จันทรมณีรัตน์. สัมภาษณ์, 14 กุมภาพันธ์ 2526.
- สมภพ ต้นประเวช. นักเรียนโรงเรียนสามเสนวิทยาลัย. สัมภาษณ์, 14 กุมภาพันธ์ 2526.
- สมศรี ไพฑูริกุล. ข้าราชการ กรมชลประทาน. สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2525.
- สวาท ช่างเรือ, คุณ. ข้าหลวงวังสระปทุม. สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2525.
- สังวาลย์ศรี โหตรภวานนท์. คณะแม่ครัวกรมชลประทาน. สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2525.
- สิทธิโชค รัตนสุวรรณ. สมาชิก พอ. สว. หนองคาย. สัมภาษณ์, 28 พฤศจิกายน 2525.
- สิทธิศักดิ์ สุวรรณโชติ. ครูใหญ่โรงเรียนเจ้าแม่หลวงอุปถัมภ์ 2 บ้านหนองหอย เชียงใหม่. สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2525.
- สัมฤทธิ์ แย้มพวงทอง. มหาดเล็กวังสระปทุม. สัมภาษณ์, 8 กรกฎาคม 2525.
- สุชาติ รัตนประเสริฐ, พ.ต.ท. ตำรวจนักบิน. สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2525.
- สุนันท์ มูลทัศนฐาน. สมาชิก พอ.สว. หนองคาย. สัมภาษณ์, 28 พฤศจิกายน 2525.
- สุปรีชา รัตนกนก, พล ต.ต. สมาชิก พอ.สว. สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2525.
- สุนทร คงสมพงษ์, พลตรี. ศูนย์การบินทหารบก ลพบุรี. สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2525.
- สุวัฒน์ ท้าวธงชัย. ครูใหญ่โรงเรียนบ้านบวักจัน เชียงใหม่. สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2525.
- สำเริง ไชยรงค์, พ.อ. นายทหารแผนกวิชาความปลอดภัยบุคคลสำคัญ. สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2525.
- เสนอ เพ็ชระ. ข้าราชการกรมชลประทาน. สัมภาษณ์, 26 พฤศจิกายน 2525.
- โสภานีเวศน์, ท้าว. สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2525.
- หอม ใจอารีย์. มหาดเล็กวังสระปทุม. สัมภาษณ์, 8 กรกฎาคม 2525.
- อวยชัย ศิริสัมพันธ์, พ.ต.อ. รองผู้บังคับการการฝึกพิเศษ. สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2525, 30 มีนาคม 2526.
- อดิศักดิ์ กันทะนะ. ครูโรงเรียนสังวาลย์วิทยา เชียงใหม่. สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ 2525.
- อดิศักดิ์ นันทากิวิธน์. ผู้อำนวยการฝ่ายบัญชี การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. สัมภาษณ์, 27 ธันวาคม 2525.
- อังกูร ทัดตานนท์, พล ต.ท. สัมภาษณ์, 28 ตุลาคม 2525.
- อารี เฉลิมแสนยากร, พ.อ. ศูนย์การบินทหารบก ลพบุรี. สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2525.
- อาวุธ ศรีสุกรี สมาชิก พอ. สว. เชียงใหม่. สัมภาษณ์, 30 ตุลาคม 2525.
- อิศรา ปุณศิริ, คุณหญิง. ข้าราชการบริวาร. สัมภาษณ์, 22 เมษายน 2525.
- อุคม โปษะกฤษณะ สมาชิก พอ. สว. สัมภาษณ์, 26 พฤศจิกายน 2525.
- เอมอร กิตติตระกูล. สมาชิก พอ. สว. หนองคาย. สัมภาษณ์, 28 พฤศจิกายน 2525.
- อำพัน มีนกะนิษฐ์, คุณหญิง. สมาชิก พอ. สว. อุตรธานี. สัมภาษณ์, 26 มีนาคม 2526.

ลายพระหัตถ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

เมื่อสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงมีพระราชดำริที่จะพิมพ์หนังสือธรรมะ เผยแพร่แก่สาธารณชน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ขวัญแก้ว วัชรโรทัย ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานการจัดพิมพ์ และทรงอาราธนาสมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร ตั้งแต่เมื่อครั้งยังเป็น พระศาสนโศภณ ให้เรียบเรียงหนังสือธรรมะต่าง ๆ ถวาย โดยพระราชทานหัวข้อและแนวพระราชดำริ ผ่านทางขวัญแก้ว วัชรโรทัย

ขวัญ

เจ้าคุณศาสนโศภณ

ขวัญแก้ว วัชรโรทัย

พระศาสนโศภณ (เจริญ สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร ได้รับพระราชทานสถาปนา เป็น สมเด็จพระญาณสังวร เมื่อ พ.ศ. 2515

นายเจริญ

เจริญ มโนพัฒนะ อดีตรองอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ เคยทำหน้าที่เป็นผู้จัดกำหนดการพระราชกรณียกิจเสด็จเยี่ยมราษฎรของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ

ผาหมอน

บ้านผาหมอน หมู่บ้านเชิงดอยอินทนนท์ เป็นสถานที่ที่ซึ่งสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ โปรด เสด็จไปประทับค้างแรมหลายครั้ง

Lausanne

๑๕ สิงหาคม ๒๕๑๑

จวส,

นี่คือที่พิมพ์เรื่องของคุณในวารสาร New Asia ที่พิมพ์
หลายครั้งแล้ว เป็นค่าที่มาก ซึ่งอยู่นิดหนึ่งจวบ

จนถึงบรรทัดที่ ๑๐-๑๑ ตรง ที่เก็บหนังสือพิมพ์
พิมพ์ชื่อของพระพุทธรูป คุณไม่ได้ระบุการรับรองจาก

ผู้พิมพ์ชื่อพระพุทธรูป ที่ไป ฉันเห็นว่าตรงนี้ตัด
ออกเรียบร้อยแล้ว ไม่จำเป็นต้องพิมพ์ชื่อใด ๆ อีก เพราะในที่
อื่นที่นักพูดได้ไว้ว่าถ้าหนังสือพิมพ์ไม่พิมพ์ชื่อ
ผู้ที่ออกชื่อ ก็ไม่ใช่ปัญหาทันที

หนังสือเรื่องต่อไป ชื่อ "อสังข" ที่พิมพ์ในวารสาร
นี้ที่พิมพ์แล้ว idea ของฉันก็พิมพ์ลงนี้ ดูในฉบับ
โดยดูกับฉบับอื่น ๆ ของที่พิมพ์ก่อน แล้วมา discuss
กันอีก.

ขอขอบคุณคุณแล้วสำหรับที่พิมพ์เรื่องในวารสาร
นี้ให้ไปก็พิมพ์ได้ ตามฉบับอื่น ๆ ไปที่พิมพ์ก็ไม่ยุ่ง
ยากกับคนอื่น ๆ ไปแล้ววิธีพิมพ์ก็ดี ไปที่พิมพ์
๓.๕.๑. ก็ไม่แพง แล คราวนี้ก็ขอส่งผ่านพจน
นุกรมที่พิมพ์ที่กรุงเทพฯ
ด้วยครับ

Sport Hotel
Saaneumöser
๑ สิงหาคม ๒๕๑๑

ท.ส.

อ.พ.เค: รื่องสวไลยธรรมแล้ว คณิต
เห็นดีแล้ว จิตกรรณิมพ์สำหรัยวันเกิดโต
คณิตเห็นจะยวี่งครอใช้สวไลย ก้อน
วันเกิด เวลานั้นขบกลกรรณิมพ์แล้ว
พอไร แต่ถึงอย่างไรก็ดี รื่องสวไลยธรรม
คณิตก็อยากไปออบ แดวอี่ลพ ๕-๖-๖๖
สวไลยดีดีหือที่ ฐำปฎฐำอี่จ: สำขากมาก
แต่ไหนด? นพท(ไหนด)? สำหรัยตัว
คณิตเองคณิตทนีอี่อี่งนั้น แต่สำหรัยตน
อี่งคณิตมีอี่งมาก(ทวำขากนัก คณิตคณิต
หมายธรรม ถึง พวก ๓.๖.๓ etc.

อากศนพทอี่งนี้ ๓.๖.๓ เย็น แดว: ฝน
อากอี่งอี่งอี่ง ออกก(เม่ง)ธรรม เย็นปี่งใน
อี่งอี่งอี่งอี่ง

ดีทุกอี่ง
อี่งอี่ง

จิตรวาท ทรวงอสมพร

1) ดงทอไม้ คืออังกาบหรืออังกาบฝรั่ง แล้วไป
มองล่งดัมซึ่งที่ถ้ำร้างทำเล่น

1.1. เจ็ด กำจิวรีองระแวงรีอง ๑๕๔
เรือบงเรือบงเอรระคิม ก็ไม่เอาต่อไม่เอาต่อสำหรับ

1.2. บ้านใหม่ กำจิว ท้าจาวอต่างแวง ก็
อวห ท้าจาวอต่าง โตบไม่บ้า เรือบงอ้งอ้งมาล่งคือคืออ

2) อะเกิเวส เรือบงที่อสมพรฝากอสมพร

ก็อสมพร

ไปงอสมพรก็อสมพร อสมพรท้อท้อ

แวงท้อท้อ อสมพรก็อสมพรอสมพร

อะเกิเวส อสมพร, อสมพรอสมพร :

๑๐๑ ๑๐๒ ๑๐๓ อสมพร อสมพร อสมพร

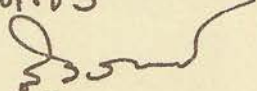
Lansanne
๒๗ ก.ค. ๒๕๑๑

พณฯ,

ค.ม. และ รัฐบาลไทยรับแล้ว ฉะนั้น
ละตัดต้นนั้นลงทันทีที่จะรู้ได้ว่าควรจะเก็บหรือ
ในแนวทงอันใด ก็เป็นเช่นนั้นก็ดูเอา
มาจากที่อื่น และมีหลายต้นมาก ก็เหมือนกับ
หน่อหรืออะไรอะไรอื่นๆ.

ขอให้คุณบอกผมหน่อยว่า
ร.ร. เกออร์กส์ แม่ใจว่า เม็ด Chestnut ที่นี้
จะเอาไปปลูกทงเหนือจะขึ้นไหม?
Chestnut ที่ Suisse ที่นี้ไม่มีแล้ว (ซึ่งก็ดู
เม็ดเล็ก) ที่นี้ก็มีที่มาจาก ~~France~~ ทง
ใต้ ของ Italy, Spain etc. ที่ปลูกได้
ฉนั้นเอาไปนี่.

ดีใจแล้ว

ร.ม.ค. ม.ร.ร. วิชาเกษตร งาม ร.ร. ๒๕๑๑
ไปรับหน่อหรือ ร.ร. ท. ๒๕๑๑ ร.ร. ๒๕๑๑
อาณัติ ร.ร. ๒๕๑๑ ร.ร. ท. พรรณ
วิจิตรภาพท. ๑๕๑๑.

นายทองสุข
อาณัติ

พลโท ทองสุข บุษสาย ราชองครักษ์
อาณัติ บุนนาค ขณะนั้นเป็นหัวหน้าส่วนช่างภาพ

9 Avant Postis

Lansamun

๓ มีนาคม ๒๕๓๗

๑๐/๒

เรียนคุณพี่...
สวัสดี...
เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...

เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...

เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...

เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...

เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...

เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...

Bhikkhusam guttassa Vajirasatta
เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...

เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...
เรียนคุณพี่...

1. *Chikchumi Vajira* ตาม วัชรวิ
 ภาว) ก็คือว่า มี *Chikchumi* :
 1. *Chikchumi* 2. *Chikchumi* 3. *Chikchumi*
 (เช่น) วัชรวิ วัชรวิ วัชรวิ (เช่น) วัชรวิ.
 4. *Chikchumi* 5. *Chikchumi* 6. *Chikchumi*
 7. *Chikchumi* 8. *Chikchumi* 9. *Chikchumi*
 10. *Chikchumi* 11. *Chikchumi* 12. *Chikchumi*
 13. *Chikchumi* 14. *Chikchumi* 15. *Chikchumi*
 16. *Chikchumi* 17. *Chikchumi* 18. *Chikchumi*
 19. *Chikchumi* 20. *Chikchumi* 21. *Chikchumi*
 22. *Chikchumi* 23. *Chikchumi* 24. *Chikchumi*
 25. *Chikchumi* 26. *Chikchumi* 27. *Chikchumi*
 28. *Chikchumi* 29. *Chikchumi* 30. *Chikchumi*
 31. *Chikchumi* 32. *Chikchumi* 33. *Chikchumi*
 34. *Chikchumi* 35. *Chikchumi* 36. *Chikchumi*
 37. *Chikchumi* 38. *Chikchumi* 39. *Chikchumi*
 40. *Chikchumi* 41. *Chikchumi* 42. *Chikchumi*
 43. *Chikchumi* 44. *Chikchumi* 45. *Chikchumi*
 46. *Chikchumi* 47. *Chikchumi* 48. *Chikchumi*
 49. *Chikchumi* 50. *Chikchumi* 51. *Chikchumi*
 52. *Chikchumi* 53. *Chikchumi* 54. *Chikchumi*
 55. *Chikchumi* 56. *Chikchumi* 57. *Chikchumi*
 58. *Chikchumi* 59. *Chikchumi* 60. *Chikchumi*
 61. *Chikchumi* 62. *Chikchumi* 63. *Chikchumi*
 64. *Chikchumi* 65. *Chikchumi* 66. *Chikchumi*
 67. *Chikchumi* 68. *Chikchumi* 69. *Chikchumi*
 70. *Chikchumi* 71. *Chikchumi* 72. *Chikchumi*
 73. *Chikchumi* 74. *Chikchumi* 75. *Chikchumi*
 76. *Chikchumi* 77. *Chikchumi* 78. *Chikchumi*
 79. *Chikchumi* 80. *Chikchumi* 81. *Chikchumi*
 82. *Chikchumi* 83. *Chikchumi* 84. *Chikchumi*
 85. *Chikchumi* 86. *Chikchumi* 87. *Chikchumi*
 88. *Chikchumi* 89. *Chikchumi* 90. *Chikchumi*
 91. *Chikchumi* 92. *Chikchumi* 93. *Chikchumi*
 94. *Chikchumi* 95. *Chikchumi* 96. *Chikchumi*
 97. *Chikchumi* 98. *Chikchumi* 99. *Chikchumi*
 100. *Chikchumi*

สิ่งที่ไม่ใช่เรา ของเรา เราคือสิ่งอื่น ๆ :
การรับรู้ทางจิต etc. สิ่งที่ไม่ใช่เรา ของเรา
มีลักษณะที่แตกต่างไปจากสิ่งอื่น ๆ :
สิ่งที่ไม่ใช่เรา และสิ่งอื่น (ความแตกต่าง) ที่
เป็นหนึ่งเดียวกัน

Philosophus ในภาษากรีก หมายถึง
Corps et âme หมายถึงร่างกายและจิต
หรือจิตและกาย สหพันธ์กรรม และจิตวิญญาณ
อันเป็นหนึ่งเดียวกัน

ในปรัชญาตะวันตก มีแนวคิดที่ว่า
จิตเป็นสิ่งที่ไม่ใช่เรา และจิตเป็นสิ่งอื่น
ที่ต่างจากเรา เช่นจิตเป็นสิ่งอื่นที่ไม่ใช่เรา
หรือจิตเป็นสิ่งอื่นที่ไม่ใช่เรา เช่นจิตเป็นสิ่งอื่น
ที่ไม่ใช่เรา เช่นจิตเป็นสิ่งอื่นที่ไม่ใช่เรา
เช่น automatic เช่นจิตเป็นสิ่งอื่นที่ไม่ใช่เรา
ของเรามา

จิตวิญญาณที่แท้จริงคือจิตวิญญาณ
อันเป็นหนึ่งเดียวกัน

จิตวิญญาณ

จิตวิญญาณที่แท้จริงคือจิตวิญญาณ
อันเป็นหนึ่งเดียวกัน
จิตวิญญาณที่แท้จริงคือจิตวิญญาณ
อันเป็นหนึ่งเดียวกัน

เรื่องบริหารจิต

สมเด็จพระศรีนครินทร์ ๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถานีวิทยุ อ.ส.พระราชวังดุสิต จัดรายการวิทยุขึ้น ชื่อ รายการบริหารทางจิต ประจำทุกเช้าวันอาทิตย์ เพื่อประโยชน์ในทางฝึกอบรมจิตใจของเด็ก วัยรุ่น และผู้ใหญ่ ให้สงบ มีความมุ่งมั่นและหัดใช้ความคิด ทำให้เจริญปัญญา เริ่มตั้งแต่ต้นพ.ศ.2511 ทรงอาราธนาสมเด็จพระญาณสังวร ให้จัดรายการนี้และเรียบเรียงคำบรรยายการบริหารทางจิตสำหรับผู้ใหญ่ ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์คำบรรยายการบริหารทางจิตสำหรับเด็ก วัยรุ่น และผู้ใหญ่ เผยแพร่แก่ประชาชน

มิลินทปัญหา

หนังสือมิลินทปัญหาที่ทรงอ่าน เป็นฉบับหลวง แปลเป็นภาษาไทย ในรัชกาลที่ 3 สมเด็จพระศรีนครินทร์ ๙ ทรงพอพระราชหฤทัยวิธีการเรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ ที่ใช้กระบวนวิชา พระธรรมวินัย ให้เข้าใจได้ด้วยอุปมา และมีการอ้างหลักฐาน ในพระไตรปิฎกเป็นอันมาก สมเด็จพระศรีนครินทร์ ๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์มิลินทปัญหา ในวโรกาสที่ทรงมีพระชนมายุครบ 7 รอบ 84 พรรษา ในวันที่ 21 ตุลาคม 2527

Bhikkhunisam yuttassa Vajirasutte

ภิกขุณี สยุดตสุต วชิราสุตเต

ในภิกขุณีสังยุต วชิราสุต

Satta

หมายถึง สตต คือ สัตว์โลก สิ่งมีชีวิต ชาวของ บุคคล หรือสิ่งที่มีอยู่จริง

Sammutti Sacca

สมมุติสุจ หมายถึง สมมุติสุจจะ ความจริงในขั้นสมมุติ อย่างที่ชาวโลกคิดกัน

19 Avant Poste

Lausanne

เมืองหลวง สวิตเซอร์แลนด์

๒๖

เมืองนี้สวยงามมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 110: ของที่นี่ คือ สวิตเซอร์แลนด์ ในที่นี้
 ไร่ และ สวน เกษตรกรรม และ ไร่
 การทำ เป็น เมืองที่สวยงามมาก
 เป็นของเมือง นี้ มีที่นี่ยังมี
 มากมาย สวยงามมาก

เมือง สวิตเซอร์แลนด์ ของเมืองนี้
 เมืองนี้ เมืองนี้ (Chamonix)
 เมืองนี้ เมืองนี้ เมืองนี้ เมืองนี้
 เมืองนี้ เมืองนี้ เมืองนี้ เมืองนี้
 เมืองนี้ เมืองนี้ เมืองนี้ เมืองนี้
 เมืองนี้ เมืองนี้ เมืองนี้ เมืองนี้
 เมืองนี้ เมืองนี้ เมืองนี้ เมืองนี้
 เมืองนี้ เมืองนี้ เมืองนี้ เมืองนี้

เมืองนี้ เมืองนี้ เมืองนี้ เมืองนี้
 เมืองนี้ เมืองนี้ เมืองนี้ เมืองนี้

19 Avant Poste
Lausanne

๒๕ สิงหาคม ๒๕๓๓

คุณ,

ฉันได้รู้ข่าวว่า คุณกำลังจะไป
ทำธุระที่กรุงเทพฯ และตั้งใจที่จะ
กลับมาที่เมืองโลซานน์ ฉันคิดว่า
ฉันน่าจะไปหาคุณที่กรุงเทพฯ ได้
ฉันน่าจะไปหาคุณที่กรุงเทพฯ ได้
ฉันน่าจะไปหาคุณที่กรุงเทพฯ ได้
ฉันน่าจะไปหาคุณที่กรุงเทพฯ ได้

ขอบคุณมากสำหรับข้อมูล
ที่ส่งมาให้ และสำหรับความ
กรุณาของทุกท่านที่ช่วย
หาข้อมูลให้ฉันได้

ขอขอบคุณมากสำหรับ
ข้อมูลที่ส่งมาให้ และสำหรับความ
กรุณาของทุกท่านที่ช่วย

หาข้อมูลให้ฉันได้ และสำหรับ
ความกรุณาของทุกท่านที่ช่วย
หาข้อมูลให้ฉันได้ และสำหรับ
ความกรุณาของทุกท่านที่ช่วย
หาข้อมูลให้ฉันได้

ด้วย บ้านที่รับโอนในที่ดินของ
Siam Siam

Betty เขามาตั้งที่อยู่ที่ Hotel
Alexandra เวลาที่เลิกเที่ยว Betty
จะอยู่ที่สำนักงาน

ที่พบ ม.ล.จิราภรณ์ ขออนุญาตว่า
dictionary ในใบที่เลข ห้ามีหนังสือ
ทำไว้ในหอ ตามเอกสารที่นั้นอีกอยู่มาก
เห็นการที่จบ ตอนเวลาเลิกไม่ได้แล้ว
ตอนนั้นเห็นจะทำไว้ คือทำหนังสือ
อยู่กับที่ตลอดเวลา

หรือที่พิมพ์ที่กษัตริย์บรมวงศ

ดิฉัน

นายปกรณ

ปกรณ อังศุสิงห์ ขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงาน
สลากกินแบ่ง ได้ขอพระราชทานพระราชานุญาตจัดพิมพ์หนังสือ
ธรรมะเรื่อง อวิชชา และสันโดษ

Betty

ท่านผู้หญิงเบตตี้ ดูเมน พระสหายชาวอเมริกัน

ม.ล.จิราภรณ์

ศาสตราจารย์หม่อมหลวงจิราภรณ์ นพวงศ์

dictionary

หมายถึง พจนานุกรม บาลี-ไทย

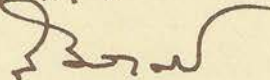
Lausanne

14 Sept. ๑๕13

พระค.

ขอพระศรีนพวิชัย สักขีมณฑล
วิสุตฤทธิมาในนามพระศรีนพวิชัย
นพวิชัยดิถี นพวิชัยพระบุตรเทพวิชัย
นพวิชัยอะไร? ขอพระศรีนพวิชัย
เมื่อพระศรีนพวิชัย พระศรีนพวิชัย
เทศมณฑลที่มิได้เป็นพระศรีนพวิชัย
แล้ว ฉันก็บอกว่าฉันเคยเห็นพระศรีนพวิชัย
พระศรีนพวิชัย และพระศรีนพวิชัย และพระศรีนพวิชัย
นพวิชัยนี้ก็เป็นพระศรีนพวิชัย
จากเทศมณฑลวิสุตฤทธิมา เริ่มกันที่วัด
พระศรีนพวิชัย วิสุตฤทธิมา
แห่งประเทศสยาม

อธิการ

Lunsome

๑๖/๖/๒๕๐๒

พ่อ

ได้รู้บันทึกฝากนวมของพ่อมา
ของพ่อ. ได้รู้คุณภาพในฝีมือ
ที่บรรจงประณีต นวมหนักเป็นชั่งครึ่ง
แต่มาดีจริงๆ นวมที่ซื้อที่กรุงเทพฯ
ในส. และจะไปปลิวลมพาวิ่ง เพราะ
นวมที่ซื้อในส. นวมที่หนักก็วิ่งเกือบจะ
มีน้ำหนักอยู่ที่เท้าก็หนักไปก็ลมมาก ควร
จะนวมที่ซื้อในส. นวมที่หนักก็วิ่ง
ได้หนักมาก นวมที่ซื้อในส. นวมที่
พ่อ. นวมที่หนักก็วิ่งเกือบจะ
เลาะวิ่งในส. นวมที่หนักก็วิ่ง
หนักก็วิ่งในส. ๑๖/๖/๒๕๐๒.

ลูกสาว

วิมล

ภาคผนวก ข.

พระราชดำริ และพระราชโองการ
ในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

พระราชดำริ เรื่อง ปัญญา

สมเด็จพระศรีนครินทร์ ฯ ทรงสรุปพระราชดำริเรื่อง ปัญญา อย่างสั้น ๆ และทรงอาราธนา
สมเด็จพระญาณสังวร เรียบเรียงถวาย ตามแนวที่ทรงสรุปไว้

พระราชดำริตอนท้ายที่เห็นไม่ชัดเจนในต้นฉบับลายพระหัตถ์ อาจจัดใหม่ได้ดังนี้

	ปัญญา 1	ปัญญา 2
	เท่ากัน	
	ความดีติดตัว	ความไม่ดีติดตัว
ถ้าไม่มีการอบรม	ไม่ทำเลว	ทำเลว
ถ้ามีการอบรม	คนดีขึ้นมาก	คนดีขึ้นน้อย

Memoranda

ဘွဲ့အသစ် = intelligence

ဒါဟာ အင်္ဂလိပ်စာကို ဘွဲ့အသစ်အဖြစ်
အသုံးပြုသော အင်္ဂလိပ်စာကို အသုံးပြုသော
အင်္ဂလိပ်စာကို (reasoning) အသုံးပြုသော
အင်္ဂလိပ်စာကို အသုံးပြုသော အင်္ဂလိပ်စာကို
အသုံးပြုသော အင်္ဂလိပ်စာကို အသုံးပြုသော
အင်္ဂလိပ်စာကို အသုံးပြုသော အင်္ဂလိပ်စာကို
အသုံးပြုသော အင်္ဂလိပ်စာကို အသုံးပြုသော

အင်္ဂလိပ်စာကို အသုံးပြုသော အင်္ဂလိပ်စာကို
အသုံးပြုသော အင်္ဂလိပ်စာကို အသုံးပြုသော
အင်္ဂလိပ်စာကို အသုံးပြုသော အင်္ဂလိပ်စာကို
အသုံးပြုသော အင်္ဂလိပ်စာကို အသုံးပြုသော
အင်္ဂလိပ်စာကို အသုံးပြုသော အင်္ဂလိပ်စာကို
အသုံးပြုသော အင်္ဂလိပ်စာကို အသုံးပြုသော
အင်္ဂလိပ်စာကို အသုံးပြုသော အင်္ဂလိပ်စာကို
အသုံးပြုသော အင်္ဂလိပ်စာကို အသုံးပြုသော

ဘွဲ့အသစ်	ဘွဲ့အသစ် 1968 MAY-JUNE
1 အင်္ဂလိပ်စာကို အသုံးပြုသော အင်္ဂလိပ်စာကို	2 အင်္ဂလိပ်စာကို အသုံးပြုသော အင်္ဂလိပ်စာကို Sunday 26
အင်္ဂလိပ်စာကို အသုံးပြုသော အင်္ဂလိပ်စာကို	အင်္ဂလိပ်စာကို အသုံးပြုသော အင်္ဂလိပ်စာကို Monday 27

สมเด็จพระญาณสังวร เรียบเรียงถวาย

เรื่องปัญญาที่กล่าวมาตั้งแต่ต้นว่าคนเรามีกำเนิดปัญญา หรือปัญญาโดยกำเนิด และพึงอบรมให้เจริญปัญญา และในตอนท้ายนี้ ที่ยกพระพุทธภาษิตตรัสถึงคุณสมบัติที่จะทำให้บรรลุถึงความเจริญในทางดีว่ามีจักขุคือปัญญา กับมีนิสสัยดี คล้ายกับว่า ปัญญามีติดตัวแต่กำเนิดแล้ว เช่นเดียวกับจักขุคือ ดวงตาที่มีติดตัวมา ทุกคนจึงต่างมีปัญญาอยู่ด้วยกันแล้ว เช่นเดียวกับมีจักขุอยู่แล้ว ท่านจึงสอนให้ไม่ประมาทคืออย่าผลอปัญญา เหมือนอย่างอย่าผลอในการที่จะล้มตาขึ้นดู แต่บางแห่งก็ได้กล่าวว่ามีให้เกิดปัญญาคลายกับเป็นของมีขึ้นใหม่ จึงน่าจะกล่าวสรุปเรื่องปัญญาและสืบไปถึงความไม่ดีและความดีชนิดที่มีติดตัวมา คือชนิดที่มีเป็นพื้นอีกด้วย

อันที่จริง ปัญญามีติดตัวมาตั้งแต่เกิด ดังที่เรียกในวิสุทธิธรรมว่า “สชาติปัญญา ปัญญาที่มีติดมาพร้อมกับความเกิด” ปัญญานี้จะงอกงามเติบโตขึ้นด้วยการศึกษา คือการสดับตรับฟังว่าอะไรดีไม่ดี เป็นต้น จากพ่อแม่ครูอาจารย์ และความคิดตรึกตรองหาเหตุผลในสิ่งต่าง ๆ อยู่เสมอ กับความลงมือปฏิบัติ (ตามที่กล่าวมาแล้ว) ปัญญาที่งอกงามเติบโตขึ้นด้วยการศึกษาดังกล่าว ท่านแยกเรียกว่า เป็น “โยคปัญญา ปัญญาที่เกิดเพราะความประกอบ” ดังพระพุทธภาษิตที่แปลว่า “ภูริคือปัญญาเกิดเพราะความประกอบ” เมื่อหมายถึงปัญญานี้ จึงกล่าวว่าเกิดปัญญาเป็นต้น ความจริงก็เป็นปัญญาที่งอกงามเติบโตเจริญขึ้นจากปัญญาที่มีติดตัวมานั่นเอง ปัญญานี้ต้องให้อยู่เสมอ จึงจะคล่องแคล่วและคมขึ้น โดยให้ฟังพิจารณาคิจการณาทริกตรองสิ่งต่าง ๆ ก็จะมีความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริงขึ้น ความรู้ที่แท้จริงในทางธรรมหรือในทางโลก ก็เกิดจากพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ด้วยปัญญานี้แหละ

นอกจากมีปัญญาที่เป็นพื้นติดตัวมา ยังมีความดีความไม่ดีที่เป็นพื้นติดตัวมาอีก และเมื่ออาศัยความเสวนาคือความคบหา หรือความอบรมในปัจจุบัน ทำให้คนปรากฏเป็นต่าง ๆ กัน

คนที่มีปัญญาเท่ากัน แต่คนหนึ่งมีความดีติดตัวมา เป็นคนรักดี ถ้าไม่มีความอบรมดี ถึงจะไม่ดีขึ้น ก็จะไม่ทำเลวลง ถ้ามีความอบรมดี ก็จะดีขึ้นมาก ส่วนคนอีกคนหนึ่งมีความไม่ดีติดตัวมา เป็นคนรักชั่ว ถ้าไม่มีความอบรมดี ก็จะทำเลวได้มาก ถ้ามีความอบรมดี ก็จะทำดีเป็นคนดีขึ้นได้บ้าง ฉะนั้นความดีความไม่ดีที่เป็นพื้นติดตัวมานี้แหละ จึงเป็นข้อสำคัญดังที่เรียกว่า “นิสสัย” คนเราเมื่อมีพื้นปัญญาดี มีพื้นนิสสัยดี ทั้งมีความฉลาดพากเพียร ก็ยิ่งเจริญมาก แต่เรื่องเสวนาหรือความอบรมยังเป็นข้อสำคัญ เพราะพื้นต่าง ๆ ดังกล่าวย่อมเกิดจากเสวนาหรือความอบรมบ่อย ๆ นั่นเอง และอาจเปลี่ยนไปได้ เพราะอำนาจเสวนาหรือความอบรม พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้มีเสวนาที่ดีหรือให้อบรมในทางดี

กระแสพระราชดำรัสของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี 1 มกราคม 2525

ในวันขึ้นปีใหม่ พ.ศ.2525 ข้าราชบริพารและประชาชน ได้เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพร เนื่องในเทศกาลขึ้นปีใหม่ และการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี ณ โครงการชลประทานห้วยเสนา จังหวัดสุรินทร์ คำกราบบังคมทูลตอนหนึ่งมีความว่า

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายตระหนักดีว่า ที่ปวงข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้มีบ้านเมืองอาศัยอยู่ด้วยความร่มเย็นเป็นสุข นับแต่บรรพบุรุษตราบเท่าทุกวันนี้ ก็ด้วยกตลบุญราศรีแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ที่ได้ทรงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์และปกครองแผ่นดินจนบรรลุ 200 ปี โดยได้อาศัยอยู่ภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายสำนึกในส่วนลึกของดวงจิตเสมอว่า ได้ฝ่าละอองพระบาทผู้ทรงเป็นปฐนียบุคคลแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ พระองค์หนึ่งได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจ โดยมีได้ทรงเห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย หรือทรงย่อท้อต่อความยากลำบาก แม้จะเจริญพระชนมายุมากแล้ว ทั้งนี้เพราะทรงหวังเพื่อความสุขของอาณาประชาราษฎร์ โดยเฉพาะคือผู้ที่ยากไร้หรือเจ็บป่วยอยู่ในท้องถิ่นทุรกันดาร ตลอดทั้งเพื่อส่งเสริมการศึกษาแก่เยาวชนในชนบทที่ห่างไกล และเพื่อประโยชน์แห่งความมั่นคงของประเทศชาติ...

สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ ทรงมีกระแสพระราชดำรัสตอบ ดังนี้

ท่านแม่ทัพ ท่านผู้ว่า และท่านทั้งหลาย ฉันจะเรียกว่าหลานทั้งหลายนี้ ฉันขอขอบใจมาก ที่ได้ให้ศีลให้พร การที่บ้านเมืองของเรายู่ได้นี้ ก็ไม่ใช่ว่าพระเจ้าแผ่นดิน หรือพระบรมวงศานุวงศ์ท่านั้น ก็เป็นด้วยท่านได้ช่วยกันปฏิบัติหน้าที่ ของแต่ละท่านให้บ้านเมืองนี้ได้อยู่เป็นเอกราชอยู่ทุกวันนี้ ก็แปลว่าได้ช่วยกันทุกคน ฉะนั้นฉันก็ขอให้พรให้ท่านทุกคน หลานทุกคน จงมีความสุขความเจริญทั้งกายและใจ พร้อมทั้งครอบครัว และกิจการอันใดในทางที่ดีก็ให้สำเร็จ เพื่อประโยชน์ส่วนรวม คือชาติที่รักของเรา ขอขอบใจมาก.

